

**ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ
ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА**

**BULLETIN
OF THE ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN**

*Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимӣ-методӣ аз соли 2007 нашр мешавад
Научно-просветительский и учебно-методический журнал издаётся с 2007 года
Scientific and educational – methodical journal published since 2007*

№ 1 (55), 2025

САРМУҲАРИР:

САФАРОВ Ш.А. – доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илмӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

КОТИБИ МАСЪУЛ:

МУҲИДДИНЗОДА Б. – номзоди илмҳои педагогӣ, ёрдамчи президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

КАРИМОВА И.Х. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

БОБИЗОДА Ғ.М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармасевтӣ, профессор

НУЪМОНОВ М. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШЕРБОЕВ С. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

НЕЪМАТОВ С.Э. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктори илмҳои педагогӣ

АБДУРАШИТОВ Н. – номзоди илмҳои психология, мудири шӯбаи инноватсия ва технологияи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

САИДЗОДА Р.Ҳ. – вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

ХУВАХТЗОДА Қ.Х. – президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

ҶҮРАЗОДА Ҷ.Ҳ. – муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

НАҶМИДДИНИЁН А.М. – директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомиш АТТ

МИРЗОЗОДА Н. – ректори Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф

Маҷалла ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла ба Феҳристи навиришҳои илмӣ тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.06.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла таҳти № 059/МҶ 17-уми апрели соли 2018 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст.

Суроға: 734063, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов – 11/2, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

E-mail: att@maorif.tj **Сомона:** payom-att.tj, **тел.:** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

ISSN 2222-9809

2 2 2 2 9 8 0 9

Индекси обуна: 77727

© Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

САФАРОВ Ш.А. – доктор педагогических наук, президент АОТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

МУХИДДИНЗОДА Б. – кандидат педагогических наук, пом. президента Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

КАРИМОВА И.Х. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор

НУЪМОНОВ М. – член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШЕРБОЕВ С. – член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

НЕГМАТОВ С.Э. – доктор педагогических наук, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктор педагогических наук

АБДУРАШИТОВ Н. – кандидат психологических наук, зав. отделом инновации и технология обучения Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

САИДЗОДА Р.Х. – министр образования и науки Республики Таджикистан

ХУВАХТЗОДА К.Х. – президент Национальной Академии наук Таджикистана

ДЖУРАЗОДА Дж. – первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан

НАДЖМИДДИНИЁН А.М. – директор Института развития образования имени А. Джами АОТ

МИРЗОЗОДА Н. – ректор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 03.06.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 17 апреля 2018 года за № 059/МД.

Адрес: 734063, г. Душанбе, ул. А. Адхамова – 11/2, Академия образования Таджикистана

E-mail: att@maorif.tj Сайт: payom-att.tj, тел.: +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

© Академия образования Таджикистана, 2025

Индекс подписки: 77727

CHIEF EDITOR:

SAFAROV SH.A. – Doctor of Pedagogical sciences, the President of AET

DEPUTY CHIEF EDITOR:

KARIMZODA M.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of AET

EXECUTIVE SECRETARY:

MUHIDDINZODA B. – Candidate of Pedagogical Sciences, assistant the president Academy of Education of Tajikistan

EDITORIAL TEAM:

- LUTFULLOZODA M.** – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor
SHARIFZODA F. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor
KARIMOVA I.KH. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor
BOBIZODA G.M. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, the doctor of Biological sciences, doctor of pharmaceutical sciences, professor
NUMONOV M. – Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan
Doctor of pedagogical sciences, professor
SHERBOEV S. – Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan
Doctor of pedagogical sciences, professor
NEGMATOV S.E. – Doctor of pedagogical sciences, professor
GULMADOV F. – Doctor of pedagogical sciences
ABDURASHITOV N. – Candidate of Psychological Sciences, Head of the Department of innovation and learning technology of the Academy of Education of Tajikistan

EDITORIAL COUNCIL:

- SAIDZODA R.H.** – Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan
KHUVAKHTZODA K.H. – President of the National Academy of Sciences of Tajikistan
JURAZODA J.H. – first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan
NAJMIDDINIYON A.M. – Director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami AET
MIRZOZODA N. – Rector of the Republican Institute for Advanced Studies and retraining of educators

The journal is published in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.06.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index

The journal was registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on April 17, 2018 under No. 059/MD.

Address: 734063, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov Str., Academy of Education of Tajikistan

E-mail: att@maorif.tj **Site:** payom-att.tj, **phone:** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

© Academy of Education of Tajikistan, 2025

Subscription index: 77727

МУНДАРИЧА

СИЁСАТИ МАОРИФ

Саҳ.

САФАРОВ Ш.А., ШУХИЕВ Р.М.

Шароити педагогии ташаккули салоҳиятнокии касбии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ 15 – 22

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА

ГУЛМАДОВ Ф., АШРАФОВА М.З.

Масъалаҳои назариявии мавқеи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули мавқеи ғаболонии ҳаётии наврасон..... 23 – 29

НУРЗОДА А., НУРЗОДА М.

Мақсад ва вазифаҳои дар насли наврас тарбия намудани малака ва одатҳои рафтори маданӣ дар замони муосир..... 29 – 35

САИДЗОДА А.Р.

Таърих ва вазъи кунунии масъалаи ташаккули фарҳанги эстетикӣ шахсият дар назария ва амалияи педагогӣ..... 35 – 42

ҚАЛАНДАРБЕКОВА Б.Х.

Ҷанбаҳои эмпирикии дарси тарбияи ҷисмонӣ дар ҷомеаи муосир ва истифодаи бозиҳои миллӣ дар раванди таълим..... 42 – 48

ВАЛИЗОДА Ш.

Мутобиқшавии хонандагонии имконияташон маҳдуд ба раванди таълиму тарбия дар шароити таҳсилоти фарогир..... 48 – 57

МАҚСУДЗОДА Ш.

Самаранокии истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар машғулияти забони англисии муассисаи томактабӣ..... 57 – 62

АҲМАДЗОДА Б.С.

Мундарича ва сатҳи ташаккули салоҳияти коммуникатсионии байнифарҳангии донишҷӯени донишгоҳи техникӣ..... 62 – 68

ШОҲИЁН Н.Н., ДАВЛАТЗОДА Р.Г.

Заминаҳои иҷтимоии ташаккул ва инкишофи фарҳанги муошират..... 68 – 75

ДОДХУДОЕВА Н.М.

Ҳамкорӣ ҳамчун усули ҳавасмандкунии тафаккури интиқодӣ..... 76 – 87

БАЙЗОЕВ А., АЛЗАХРОНИ А.Р.

Муқоисаи талаффузи вожаҳои иқтибосӣ дар форсӣ ва тоҷикӣ..... 87 – 92

ЖЕН Ген Тянь

Аҳамияти педагогии муносибати конфутсиягароёна нисбати таълиму тарбия 92 – 98

ДАВЛАТНАЗАРОВА Ф.А.

Нақши оила дар инкишофи эҷодии мактаббачагон..... 98 – 103

ҚУРБОНОВ Ф.А., ҚАЛАНДАРОВ С.А.

Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон..... 104 – 111

НАЗАРОВА Р.А.

Масъалаи ташаккул додани қобилияти эҷодӣ дар кӯдакон..... 111 – 116

ҚУРБОНОВ Ф.А., РАҲМОНОВА П. Ҳ.

Ташаккули маданияти валеологӣ - асоси тарзи ҳаёти солим..... 116 – 124

БОБОХОНОВ Х.Ю., МАХКАМОВ Д

Омилҳои педагогии технологияҳои рақамӣ ва таъсири он ба рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯён дар раванди тайёр намудани мутахассисони рақобатпазири зинаи таҳсилоти миёнаи касбӣ..... 125 – 132

ДАВЛАТНАЗАРОВА Ф.А., ҚОДИРОВ Б.Р.	
<i>Инкишофи қобилияти эҷодии мактаббачагони хӯрдсол тавассути кроссвордҳо</i>	132 – 139
ҚОДИРОВА М.Б.	
<i>Мулоҳиза бо овози баланд: илм ва маориф дар Тоҷикистон.....</i>	140 – 143
ҚАЮМОВ М.Ҷ.	
<i>Истифодаи унсурҳои гимнастикаи варзӣ дар омодабозии ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳои факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олий.....</i>	143 – 151
РАҲМАТОВА С. М.	
<i>Таҷрибаи педагоги сарчашмаи ташаккул додани қобилияти муоширати касбии донишҷӯён.....</i>	151 – 162
РАҲМОНОВА П.Ҳ.	
<i>Таълиму тарбияи валеологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ</i>	162 – 168
САИДЗОДА Н.Т., САҒАРОВА Д.	
<i>Муносибати педагогӣ ҳамчун меҳвари рушди ҳандаи раванди таълими синфҳои ибтидоӣ.....</i>	168 – 173
ҲАЙИТБАЕВА А.А.	
<i>Фарҳанги валеологии донишҷӯёнӣ коллеҷи тиббӣ.....</i>	173 – 181
ШАРИПОВ Ф. Ф.	
<i>Ҷанбаҳои педагогии ташаккули фарҳанги лоиҳавии меҳморони оянда дар консепсияи муосири илмҳои педагогӣ.....</i>	181 – 189
ҚАЮМОВ С. Р.	
<i>Анаҳои миллии тарбия ва мавқеи он дар тарбияи омӯзгорони оянда.....</i>	189 – 195
ЛАТИФЗОДА С.З.	
<i>Профессиограммаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ.....</i>	195 – 202
ОРИФОВ А.А., ҚОДИРОВ Н.М.	
<i>Хусусиятҳои рушди салоҳияти эҷодкорӣ дар давраи наврасӣ.....</i>	202 – 207
МАМАДНОСИРОВА М.М.	
<i>Тарбияи ҷисмонии духтарон дар педагогикаи халқи тоҷик.....</i>	207 – 213
МАҲМУРОДЗОДА Р.М.	
<i>Асосҳои назариявии ташаккули салоҳияти таҳқиқотии хонандагон дар педагогикаи муосир.....</i>	213 – 221
МИРЗО НАЗАРОВА Б.С.	
<i>Нақши омӯзгор дар ташаккули шахсият.....</i>	221 – 224
НУРАЛИЕВ М. И.	
<i>Таҷрибаи омӯзиши педагогӣ ва нақши он дар ташаккули мавқеи акмеологии омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ.....</i>	224 – 232
РАҶАБОВА Ф.О.	
<i>Квалиметрия ҳамчун воситаи муайян намудани сифати таълим.....</i>	232 – 239
САИДОВА Б. Т.	
<i>Ташаккули ҳисси ватандӯстии насли наврас бо истифода аз ашъори Мирзо Турсунзода.....</i>	239 – 247
САҒАРОЗода Ш. М.	
<i>Мулоҳизаҳо роҷеъ ба инкишофҳои марҳалаҳои рушди адабии шифоҳӣ ва хаттӣ.....</i>	247 – 252
САҒАРОВ М.Қ.	
<i>Асосҳои педагогии салоҳияти омӯзгор дар таълими хонандагон аз ҷиҳати ҷисмонӣ имконияташон маҳдуд.....</i>	252 – 257
ТОШМАТОВ Р.Н.	
<i>Шароитҳои ташкили иттиҳодияҳои донишҷӯён дар муассисаҳои таълимӣ.....</i>	257 – 265

Таъсири таълиму тарбия дар пуштибонии баҳши хусусӣ (омилҳои маънавӣ ва омилҳои тарбиявӣ) дар Эрон ва Тоҷикистон (назари мутафаккирон).....	265 – 276
ХОҶАЕВА Ф.А.	
Таҳсилоти дуалӣ ҳамчун модели инноватсионии тайёр кардани мутахассисон: самара ва муваффақиятҳои истифодаи он дар Тоҷикистон.....	276 – 279
ШАРИПОВ Н.Н., ОДДИЕВА Ш.А.	
Асосҳои педагогии тарбияи шахсият дар коллектив.....	279 – 287
ШАРИПОВ Ҳ.Ҳ.	
Рушди бозиҳои футбол дар ташаққули фарҳанги ҷҷтимоӣ ва ҳамбастагии милли	287 – 291
КАРИМЗОДА М.Б., БОБОИЁН М.А.	
Ҷойгоҳи барномаҳои телевизионӣ дар густариши фарҳанги хонавода.....	291 – 297
РАСУЛОВ М. М., ШУХИЕВ Р.М.	
Соҳтор ва мазмунҳои салоҳиятнокӣ касбӣ-педагогии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ аз нигоҳи муҳаққиқон.....	297 – 305
ДАВЛАТШОЕВА А.	
Баъзе масъалаҳои назариявии тайёркунии кадрҳо барои мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	305 – 311
ИЗАТУЛОЕВА Х.И.	
Усулҳои инкишоф додани ифоданокӣ хониш дар дарсҳои забони модарӣ.....	311 – 318

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ

НАЗАРЗОДА Р.С., ИСМАТУЛЛОЕВ Д.О.	
Методикаи ҳалли барномавии масъалаҳо.....	319 – 326
МАНСУРОВА Ҷ.С., АЛАМОВ Т.	
Таҳияи модели ташаққули салоҳиятҳои тадқиқотии донишҷӯёнҳои ихтисоси биологӣ дар раванди омӯзиши фанни зоология.....	326 – 338
ЗУМРАТОВ А.	
Раванди ташаққул ва рушди салоҳияти таҳқиқотии хонандагон ҳангоми фаъолияти дарсӣ ва корҳои беруназсинфӣ аз фанни химия.....	338 – 343
БОБИЗОДА Ғ.М., МУСОҶОНЗОДА Ҷ.	
Ташаққули қобилияти хонандагон ба корҳои мустақили таҳқиқотӣ тавассути амалҳои омӯзишии универсалӣ.....	343 – 348
РАҶАБЗОДА С.Ҷ., МИРЗОХОДЖАЕВ М.Д., КОМИЛОВА М. Ҳ.	
Ташаққули салоҳияти математикии хонандагон оид ба ҳалли муодилаҳо ва нобаробариҳои гайристандартӣ.....	348 – 357
ШОДМОНОВ Ш.С.	
Имкониятҳои истифодаи технологияи иттилоотӣ коммуникативӣ дар таълими кӯдакони норасоӣҳои шунавоидошта.....	358 – 363
ҚОДИРОВ Ҷ. А.	
Технологияҳои рақамии таълим ҳамчун воситаи рушди салҳиятҳои иқтисодӣ дар донишҷӯёнҳои зинаи бакалавр.....	363 – 369
МУСТОНОВ Б.Х.	
Имкониятҳои истифодаи технологияи компютерӣ дар раванди таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ.....	369 – 378

ПСИХОЛОГИЯ

ЗАЙТМЕТОВ Х. А.

Иртиботи маромнокӣ ва қобилиятҳои маърифатии шахс..... 379 – 384

РАҶАБОВА М.Х.

Сабабҳои психологии ноқаноатмандӣ аз никоҳ..... 384 - 388

АЛИЕВ М.Т.

Тарс, ҳамчун мушкилии эмотсионалии кӯдакони хурдсол..... 388 – 396

ШАРИПОВА З.

Нақши афсона дар инкишофи психикии кӯдакони синни томақтабӣ..... 396 – 407

АЛИҚУЛОВА С.Т.

Ҷазои кӯдак, шаклҳо ё оқибати манфии онҳо дар наврасӣ..... 407 – 414

Ба таваҷҷуҳи муаллифон 415

СОДЕРЖАНИЕ

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

САФАРОВ Ш.А., ШУХИЕВ Р.М.

<i>Педагогические условия формирования профессиональной компетентности будущих студентов-преподавателей физкультуры.....</i>	15 – 22

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ

ГУЛМАДОВ Ф., АШРАФОВА М.З.

<i>Теоретические вопросы позиции духовных ценностей-этика в формировании активной жизненной позиции молодые люди.....</i>	23 – 29

НУРЗОДА А., НУРЗОДА М.

<i>Цели и задачи воспитания подрастающего поколения навыкам и привычкам культурного поведения в современное время.....</i>	29 – 35

САИДЗОДА А.Р.

<i>История и современное состояние вопроса формирования эстетической культуры личности в педагогической теории и практике.....</i>	35 – 42

КАЛАНДАРБЕКОВА Б.Х.

<i>Эмпирические аспекты проведения урока физической культуры в современном обществе и использование таджикских национальных игр в процессе обучения....</i>	42 – 48

ВАЛИЗОДА Ш.

<i>Адаптация учащихся с ограниченными возможностями в процесс обучения и воспитания в инклюзивной среде.....</i>	48 – 57

МАКСУДЗОДА Ш.

<i>Эффективность использования современных педагогических технологий на занятиях английского языка в дошкольных учреждениях.....</i>	57 – 62

АХМАДЗОДА Б.С.

<i>Содержания и уровней сформированности межкультурной коммуникативной компетенций студентов технического вуза.....</i>	62 – 68

ШОХИЁН Н.Н., ДАВЛАТЗОДА Р.Г.

<i>Социальные основы формирования и развития культуры общения.....</i>	68 – 75

ДОДХУДОЕВА Н.М.

<i>Обратная связь как метод стимуляции критического мышления.....</i>	76 – 87

БАЙЗОЕВ А., АЛЗАХРОНИ А.Р.

<i>Произношение заимствованных слов на персидском и таджикском языках...</i>	87 – 92

ЖЕН Ген Тян

<i>Педагогическое значение конфуцианского подхода к образованию и обучению...</i>	92 – 98

ДАВЛАТНАЗАРОВА Ф.А.

<i>Роль семьи в развитии креативности школьников.....</i>	98 – 103

КУРБОНОВ Ф. А., КАЛАНДАРОВ С.А.

<i>Психолого-дидактические условия формирования аналитического мышления учащихся.....</i>	104 – 111

НАЗАРОВА Р.А.

<i>Проблема развития творческих способностей у детей.....</i>	111 – 116

КУРБОНОВ Ф.А., РАХМОНОВА П. Х.

<i>Формирование валеологической культуры – основы здорового образа жизни.....</i>	116 – 124

БОБОХОНОВ Х.Ю., МАХКАМОВ Д.

<i>Педагогические факторы цифровых технологий и его влияние на развитие информационной культуры студентов в процессе подготовки конкурентоспособных специалистов на уровне среднего профессионального образования.....</i>	125 – 132

ДАВЛАТНАЗАРОВА Ф.А., КАДИРОВ Б.Р.

<i>Развитие творческих способностей младших школьников средствами кроссвордов.....</i>	132 – 139

КАДЫРОВА М.Б.	
<i>Размышление вслух: наука и образование в Таджикистане.....</i>	140 – 143
КАЮМОВ М. Ч.	
<i>Использование элементов спортивной гимнастики в физической подготовке студентов-курсантов военного факультета вуза.....</i>	143 – 151
РАХМАТОВА С. М.	
<i>Педагогический опыт как источник формирования профессиональной коммуникативной компетенции студентов.....</i>	151 – 162
РАХМОНОВА П.Х.	
<i>Валеологическое образование и воспитание в дошкольных образовательных учреждениях.....</i>	162 – 168
САИДЗОДА Н.Т., САФАРОВА Д.	
<i>Учитель как ось развития образовательного процесса начального класса.....</i>	168 – 173
ХАЙИТБАЕВА А.А.	
<i>Валеологическая культура студента медицинского колледжа.....</i>	173 – 181
ШАРИПОВ Ф. Ф.	
<i>Педагогические аспекты формирования проектной культуры будущих архитекторов в современной концепции педагогических наук.....</i>	181 – 189
КАЮМОВ С. Р.	
<i>Национальные традиции воспитания и их роли в системе подготовки будущих учителей.....</i>	189 – 195
ЛАТИФЗОДА С.З.	
<i>Профессиограмма оперативно-розыскной деятельности.....</i>	195 – 202
ОРИФОВ А.А., КОДИРОВ Н.М.	
<i>Особенности развития творческой компетенции в подростковом возрасте.....</i>	202 – 207
МАМАДНОСИРОВА М.М.	
<i>Физическое воспитание девочек в педагогике таджикского народа.....</i>	207 – 213
МАХМУРОДЗОДА Р.М.	
<i>Теоретические основы формирования исследовательской компетенции учащихся в современной педагогике.....</i>	213 – 221
МИРЗОНАЗАРОВА Б.С.	
<i>Роль учителя в формировании личности.....</i>	221 – 224
НУРАЛИЕВ М. И.	
<i>Педагогическая практика и ее роль в формировании акмеологической позиции будущих учителей начальных классов.....</i>	224 – 232
РАДЖАБОВА Ф.О.	
<i>Квалиметрия как инструмент определения качества образования.....</i>	232 – 239
САИДОВА Б. Т	
<i>Особые пути воспитания патриотизма в творчестве Мирзо Турсунзаде.....</i>	239 – 247
САФАРЗОДА Ш. М.	
<i>Размышления о развитии этапов развития устной и письменной литературы..</i>	247 – 252
САФАРОВ М.К.	
<i>Педагогические основы компетентности педагога у обучающихся с физическими инвалидными студентами</i>	252 – 257
ТОШМАТОВ Р.Н.	
<i>Условия формирования студенческих объединений в учебных заведениях.....</i>	257 – 265
ИБРОХИМИ Х.	
<i>Влияние образования и просвещения на поддержку частного сектора (нравственные и образовательные факторы) в Иране и Таджикистане (мнение мыслителей).....</i>	265 – 276
ХОДЖАЕВА Ф.А.	
<i>Дуальное образование как инновационная модель подготовки специалистов: эффективность и перспективы применения в Таджикистане.....</i>	276 – 279
ШАРИПОВ Н.Н., ОДИЕВА Ш.А.	
<i>Педагогические основы воспитания личности в коллективе.....</i>	279 – 287

ШАРИПОВ Х.Х.

Развитие футбола в формировании социальной культуры и национальной солидарности..... 287 – 291

КАРИМЗОДА М.Б., БОБОИЁН М.А.

Роль телевизионных программ в развитии семейной культуры..... 291 – 297

РАСУЛОВ М. М., ШУХИЕВ Р.М.

Структура и содержание профессионально-педагогической компетентности студентов-будущих учителей физкультуры с точки зрения исследователей..... 297 – 305

ДАВЛАТШОЕВА А.

Некоторые теоретические вопросы подготовки кадров для правоохранительных органов Республики Таджикистан..... 305 – 311

ИЗАТУЛОЕВА Х.И.

Методика развития выразительного чтения на уроках родного языка..... 311 – 318

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ**НАЗАРЗОДА Р.С., ИСМАТУЛЛОВ Д.О.**

Методика программного решения задач..... 319 – 326

МАНСУРОВА Дж.С., АЛАМОВ Т. Н.

Разработка модели формирования исследовательской компетенции у студентов-биологов в изучении зоологии..... 326 – 338

ЗУМРАТОВ А.

Процесс формирования и развития исследовательской компетенции учащихся во время учебной и внеклассной деятельности по химии..... 338 – 343

БОБИЗОДА Г.М., МУСОДЖОНЗОДА Дж.

Формирование у учащихся способностей к самостоятельной исследовательской работе посредством учебных универсальных действий..... 343 – 348

РАДЖАБЗОДА С.Дж., МИРЗОХОДЖАЕВ М.Д., КОМИЛОВА М. Х.

Развитие математических компетенции учащихся по решению нестандартных уравнений и неравенств..... 348 – 357

ШОДМОНОВ Ш.С.

Возможности использования информационно-коммуникационных технологий в образовании детей с нарушениями слуха..... 358 – 363

ҚОДИРОВ Дж. А.

Цифровые образовательные технологии как средство формирования экономической компетентности у студентов бакалавриата..... 363 – 369

МУСОНОВ Б.Х.

Возможности использования компьютерных технологий в процессе обучения математике в начальных классах..... 369 – 378

ПСИХОЛОГИЯ**ЗАЙТМЕТОВ Х. А.**

Взаимосвязь мотивации и познавательных способностей личности..... 379 – 384

РАДЖАБОВА М.Х.

Психологические причины неудовлетворенности браком..... 384 – 388

АЛИЕВ М.Т.

Страх как эмоциональная проблема детей раннего возраста..... 388 – 396

ШАРИПОВА З.

Роль сказки в формировании психики детей..... 396 – 407

АЛИКУЛОВА С.Т.

Наказание ребенка, их формы или негативные последствия в подростковом возрасте..... 407 – 414

К сведению авторов 415

CONTENTS

EDUCATIONAL POLICY

Pag.

SAFAROV Sh.A., SHUKHIEV R.M.

Pedagogical conditions for the formation of professional competence of future students-teachers of physical education..... 15 - 22

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

GULMADOV F., ASHRAFOVA M.Z.

Theoretical issues of the position of spiritual values - ethics in the formation of active life position young people..... 23 - 29

NURZODA A., NURZODA M.

Goals and objectives of educating the younger generation in the skills and habits of cultural behavior in modern times..... 29 - 35

SAIDZODA A.R.

History and current state of the issue of formation of the aesthetic culture of personality in pedagogical theory and practice..... 35 - 42

KALANDARBEOVA B.Kh.

Empirical aspects of practice of physical culture lessons in contemporary society with using of national games in teaching process..... 42 - 48

VALIZODA Sh.

Adaptation of students with limited capacities to the educational process in open educational conditions..... 48 - 57

MAKSUDZODA Sh

The role of pedagogical technologies in studying english language by senior preschool children..... 57 - 62

AHMADZODA B. S.

The content and levels of formation of intercultural communicative competence of technical university students..... 62 - 68

SHOKHIYON N.N., DAVLATZODA R.G.

Social foundations for the formation and development of a culture of communication 68 - 75

DODKHUOEVA N.M.

Feedback as a method for stimulating critical thinking..... 76 - 87

BAYZOEV A., ALZHRANI A.R.

Pronunciation of loanwords in persian and tajik..... 87 - 92

ZHEN Gen Tian

The pedagogical significance of the confucian approach to education and training.... 92 - 98

DAVLATNAZAROVA F. A.

The role of family in the development of creativity of schoolchildren..... 98 - 103

KURBANOV F.A., QALANDAROV S.A.

Psychological and didactic conditions of formation analytical thinking of students..... 104 - 111

NAZAROVA R.A.

The problem of developing creative abilities in children..... 111 - 116

KURBANOV F.A., RAKHMONOVA P. Kh.

Formation of valueological culture – the basis of a healthy lifestyle..... 116 - 124

BOBOKHONOV Kh.Y., MAKHKAMOV D.

Pedagogical factors of digital technologies and its influence on the development of students' information culture in the process of training competitive specialists at the level of secondary vocational education..... 125 - 132

DAVLATNAZAROVA F.A., KODIROV B.R.

Development of creative abilities of younger schoolchildren by means of crossword 132 - 139

KADIROVA M. B.

Thinking aloud: science and education in Tajikistan..... 140 - 143

KAYUMOV M.D.	
<i>The use of elements of sports gymnastics in the physical training of students-cadets of the military faculty of the higher education institution.....</i>	143 – 151
RAKHMATOVA S.M.	
<i>Pedagogical experience as a source for developing students' professional communicative competence.....</i>	151 – 162
RAKHMONOVA P.Kh.	
<i>Valeological education and upbringing in preschool educational institutions.....</i>	162 – 168
SAIDZODA N. T., SAFAROVA D.	
<i>Teacher as an axis of development of the educational process of the primary class.....</i>	168 – 173
KHAITBAEVA A.A.	
<i>Valeological culture of a medical college student.....</i>	173 – 181
SHARIPOV F.F.	
<i>Pedagogical aspects of the formation of the design culture of future architects in the modern concept of pedagogical sciences.....</i>	181 – 189
KAYUMOV S. R.	
<i>National traditions of upbringing and their role in the system of preparing future teachers.....</i>	189 – 195
LATIFZODA S. Z.	
<i>Professiogram of operational search activities.....</i>	195 – 202
ORIFOV A. A., KADIROV N.M.	
<i>Features of the development of creative competence in adolescence.....</i>	202 – 207
MAMADNOSIROVA M. M.	
<i>Physical education of girls in the pedagogy of the tajik people.....</i>	207 – 213
MAHMURODZODA R. M.	
<i>Theoretical foundations of the formation of students' research competence in modern pedagogy.....</i>	213 – 221
MIRZONAZAROVA B.S.	
<i>The role of the teacher in the formation of personality.....</i>	221 – 224
NURALIEV M.I.	
<i>Pedagogical practice and its role in shaping the acmeological position of future teachers primary school.....</i>	224 – 232
RAJABOVA F. O.	
<i>Qualimetry as a tool for determining the quality of education.....</i>	232 – 239
SAIDOVA B.T.	
<i>Special trends of patriotism in the works of Mirza Tursunzoda.....</i>	239 – 247
SAFARZODA Sh. M.	
<i>Reflections on the development of stages of development of oral and written literature</i>	247 – 252
SAFAROV M. K.	
<i>Pedagogicheskiye osnovy kompetentnosti pedagoga u obuchayushchikhsya so sfizicheski invalidnymi studentami.....</i>	252 – 257
TOHMATOV R.N.	
<i>Conditions for the formation of student associations in educational institution.....</i>	257 – 265
IBROHIM Kh.	
<i>Influence of education and enlightenment on supporting the private sector (moral and educational factors) in Iran and Tajikistan (thinkers' opinion).....</i>	265 – 276
KHODZHAYEVA F.A.	
<i>Dual education as an innovative model of training specialists: efficiency and prospects of application in Tajikistan.....</i>	276 – 279
SHARIPOV N.N., ODDIEVA Sh.A.	
<i>The main pedagogy tarbiya and shahsiyat dar collective.....</i>	279 – 287
SHARIPOV K.K.	
<i>Development of football in the formation of social culture and national solidarity.....</i>	287 – 291

KARIMZODA M. B., BOBOYON M.A.	
<i>The role of television programs in the development of family culture.....</i>	291 – 297
RASULOV M.M., SHUKHIEV R.M.	
<i>The structure and content of professional and pedagogical competence of students-future teachers of physical education from the point of view of researchers.....</i>	297 – 305
DAVLATSHOEVA A.	
<i>SOME THEORETICAL ISSUES IN THE TRAINING OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN</i>	305 – 311
IZATULOYEVA Kh.I.	
<i>Methods of developing expressive reading at native language lessons.....</i>	311 – 318

TEACHING TECHNOLOGY

NAZARZODA R.S., ISMATULLOEV D.O.	
<i>Program-based problem solution methodology.....</i>	319 – 326
MANSUROVA J.S., ALAMOV T.N.	
<i>Pedagogical model for developing research competence in biology students through the study of animals.....</i>	326 – 338
ZUMRATOV A.	
<i>The process of forming and developing students' research competence during academic and extracurricular activities in chemistry.....</i>	338 – 343
BOBIZODA G. M., MUSODZHONZODA J.	
<i>Formation of students' abilities for independent research work through educational universal actions.....</i>	343 – 348
RADJABZODA S.J., MIRZOHODZHAEV M.D., KOMILOVA M. H.	
<i>Development of students' mathematical competence in solving non-standard equations and inequalities.....</i>	348 – 357
SHODMONOV Sh. S.	
<i>Opportunities use of information and communication technologies in the education of children with hearing impairments.....</i>	358 – 363
KODIROV J.A.	
<i>Digital educational technologies as a means of developing economic competence in bachelor students.....</i>	363 – 369
MUSTONOV B.Kh.	
<i>Possibilities of using computer technologies in the process of teaching mathematics in primary school.....</i>	369 – 378

PSYCHOLOGY

ZAYTMETOV H.A.	
<i>The relationship between motivation and cognitive abilities.....</i>	379 – 384
RAJABOVA M.Kh.	
<i>Psychological causes of marital dissatisfaction.....</i>	384 - 388
ALIEV M.T.	
<i>Fear as an emotional problem of young children.....</i>	388 – 396
SHARIPOVA Z.	
<i>The role of fairy tales in the formation of children's psyche.....</i>	396 – 407
ALIKULOVA S.T.	
<i>Child punishment, its forms or negative consequences in adolescence.....</i>	407 – 414
For authors.....	415

Автор представил мнения исследователей в данной области о педагогических условиях формирования профессиональной компетентности будущих студентов-педагогов физического воспитания, а также высказал мнение, что необходимо понимать профессиональную практику как фактор формирования профессиональная компетентность студентов, в процессе которой реализуется полная объективация деятельности педагога.

Сделан вывод о том, что профессиональная подготовка будущего учителя в образовательном процессе считается важнейшей задачей существования и развития человеческого общества, а важное место в подготовке высококвалифицированных кадров исследователи отводят профессиональной подготовке специалистов с высшим образованием, от которого зависит образование всего подрастающего поколения. Педагогическая практика считается важнейшим звеном системы общепедагогической профессиональной подготовки учителей и обеспечивает связь между теоретической подготовкой будущих учителей и практической деятельностью молодого специалиста.

Ключевые слова: педагогические условия, профессиональная компетентность, студент, будущий преподаватель физкультуры, профессиональная подготовка, образовательное учреждение, высококвалифицированный специалист.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE STUDENTS-TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION

SAFAROV SHodi Asomurodovich – Doctor of Pedagogical Sciences, President of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov str., 11/2. **E-mail:** safarovatt12@gmail.com, **phone:** (+992) 918 42 10 63

SHUKHIEV Rahmiddin Mahmadsarifovich – head of the Department of practicing and work with young specialists of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rahimov, Dushanbe, Luchob street, 53. **E-mail:** shukhiev_rahmiddin@mail.ru, **phone:** +(992) 988 38 58 73

The article reviews the pedagogical conditions for the formation of professional competence of future students-teachers of physical education. Based on the study of scientific sources, the author emphasizes that pedagogical conditions are often understood as a set of objective characteristics of the content, forms, methods and material-spatial environment aimed at solving the tasks set in the pedagogical process.

The author presents the views of researchers in the field on the pedagogical conditions for the formation of professional competence of future students-teachers of physical education and expresses the opinion that it is necessary to understand professional practice as a qualitative factor in the formation of professional competence of students, in the process of which it carries out full identification with the activity of the teacher.

It is concluded that the professional training of a future teacher in the educational process is considered the most important task of the existence and development of human society, and researchers allocate an important place in the preparation of highly qualified personnel to the professional training of specialists with higher education, on which depends the upbringing of the entire younger generation. The most important link in the system of general pedagogical professional training of a teacher is pedagogical practice, which provides a link between the theoretical education of future physical education teachers and the practical activities of a young specialist.

Keywords: pedagogical conditions, professional competence, student, future physical education teacher, professional training, professional activity, educational institution, highly qualified specialist.

Имрӯз мақсади тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии тарбияи ҷисмонӣ мусоидат намудан ба тарбияи мутахассисони ҳамаҷониба ва

баландихтисос мебошад. Омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ бояд дорои қобилиятҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои тарбияи донишҷӯёни дорои сифатҳои баланди ахлоқӣ, иродавӣ ва ҷисмонӣ, омодагӣ ба кори сермахсул; нигоҳ доштан ва мустаҳкам намудани саломатии донишҷӯён, мусоидат ба ташаккули дуруст ва рушди ҳамаҷонибаи бадан, нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои баланд дар тамоми давраи таълиму тарбия; тарбияи ҳаматарафаи ҷисмонии донишҷӯён; тайёр кардани ҷисмонии донишҷӯён бо назардошти хусусиятҳои кори ояндаи касбӣ; таълими донишҳои зарурӣ оид ба асосҳои назария, методология ва ташкили тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, омодагӣ ба кор ба сифати омӯзгор, мураббӣ ва доварӣ ва ғайра бошад. Мурочиат ба таърифи шароити педагогии оморасозии касбии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ таҳқиқи мавқеъро ба фаҳмиши онҳо талаб мекунад. Зери шароити педагогӣ муҳаққиқон аксар вақт маҷмӯи хусусиятҳои объективии мазмун, шаклҳо, методҳо ва муҳити моддӣ-фазоиро мефаҳманд, ки ба ҳалли вазифаҳои дар раванди педагогӣ гузошташуда нигаронида шуда, онҳоро ҳамчун маҷмӯи ҳолатҳои ба ҳам алоқаманд ва вобастаи раванди таҳсилоти муайян мекунанд, ки натиҷаи интиҳоби ҳадафмандона, тарҳрезӣ ва истифодаи унсурҳои мазмун, методҳо ва усулҳо, инчунин шаклҳои ташкилии таълим барои расидан ба ҳадафҳои муайяни дидактикӣ мебошанд [2, с. 6]. Ҳамчун педагогӣ он ҳолатҳоро мефаҳманд, ки бошуурона ва ҳадафмандона дар раванди таҳсилот фароҳам оварда шуда, ба таъмини чараёнгирии муассиртари ҳолатҳои он нигаронида шудаанд. Ҳамин тавр, ба ақидаи В.И. Андреева, шароити педагогиро танҳо ба ҳолатҳои беруна, ба вазъият, ба маҷмӯи объектҳои, ки ба раванд таъсир мерасонанд, маҳдуд кардан мумкин нест, зеро ташаккули инсон аз яқпорчагии чизи субъективӣ ва объективӣ, ботинӣ ва берунӣ, моҳият ва падида иборат мебошад [3]. Дар таҳқиқоти худ мо онро ҳамчун маҷмӯи ҳолатҳои берунии ташкили раванди таҳсилоти ва хусусиятҳои ботинии психологӣ ҳуди донишҷӯён барарсӣ мекунем, ки аз мавҷудияти онҳо сатҳи ниҳонии ташаккулёфтагии донишҳо, малакаҳо ва маҳоратҳои касбӣ, салоҳиятноки, натиҷаҳои омодагӣ ба фаъолияти касбӣ ва ғайра вобаста мебошад [13].

Консепсияҳои илмию педагогии муосир, ки бо тақмили раванди оморасозии омӯзгор алоқаманданд, ба чунин изҳорот асос ёфтаанд, ки инсон ҳамчун шахсият дар фаъолият ташаккул ва рушд меёбад. Аммо, психологҳо, бе инкор кардани ин тезис ҳамчун принсипи методологӣ, моҳиятан онро аниқ мекунанд. Ҳамин тавр, К.А. Абулханова-Славская қайд мекунад, ки муқаррарот оид ба он, ки шахсият дар фаъолият инкишоф медиҳад, наметавонад ба маънои он истифода шавад, ки ҳар гуна фаъолият шартӣ рушди шахсият мебошад [1, с. 137]. Таҳқиқоти сершумори психологҳо исбот карданд, ки вақте ки мо дар бораи раванди ташаккули шахсият сухан меронем, фаъолияти инсон наметавонад ба истилоҳ «хусусияти аксуламалӣ» дошта бошад. Ба аксуламалӣ он дар ҳоле табдил меёбад, ки як фаъолияти муайян бо хоҳишҳо, манфиатҳо ва ҳадафҳои ҳуди шахсият мувофиқат нақарад, балки аз берун ба он таҳмил карда мешавад. Ҳамчун аксуламалӣ инчунин он фаъолиятро ҳисобидан мумкин аст, ки аз ҷиҳати сохтор, мазмун, усулҳои амалисозӣ аз имкониятҳои эҳтимолии ҳуди шахсият пасттар мебошад (К.А. Абулханова-Славская [1], Л. И. Антсиферова [4] ва диг.). Ҳамин тавр, бо муайян кардани шартҳои оморасозии касбӣ муҳим аст он муносибатҳо, он хусусиятҳои муқаррар карда шаванд, ки имкон медиҳанд ихтилофоти байни рушди ҳуди шахсият ва фаъолият бардошта шаванд. Агар мо оморасозии касбро як навъ хусусияти сифатии фаъолият ҳисоб кунем, пас таҳмин кардан мумкин аст, ки худ ба худ ин сифат наметавонад мазмуни ҳудро бидуни алоқамандӣ бо ҳуди шахсият пайдо кунад. Дар акси ҳол, сифати фаъолиятро ба ҷуз аз тариқи низомии ҳосиятҳо ва ҳолати шахс, ки ба туфайли он ин низом ҳамчун субъекти фаъолият зоҳир мешавад, ба таври дигар равшан кардан мумкин нест. Эътирофи вобастагии шахсият ва фаъолияти он аз муносибатҳои ҷамъиятӣ ва шароити ҳосии ҳастии ҷамъиятии он, вобастагии шуур аз фаъолият ва сифати он заминаи методологӣ ҳар гуна таҳқиқотро ташкил медиҳад. Барои мо эътирофи ин вобастагӣ на танҳо нақши принсипи методологӣ, балки роҳнаморо дар ҷустуҷӯи шароити оморасозӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ мебозад. Дар фаҳмиши мо, раванди оморасозии касбӣ – педагогиро ҳамон муҳити ҷамъиятӣ, ҷомеае ташкил медиҳад, ки дар он донишҷӯ арзи вучуд дошта, ҳамчун шахсият ташаккул ёфта, малакаҳои фаъолияти педагогиро азхуд намуда, сифатҳо ва хислатҳои шахсиятии

барои касби додашуда муҳимро рушд медиҳад. Аён аст, ки маҳз вобаста аз он, ки ин ҳасти чамъияти донишҷӯ дар раванди таҳсилоти ҷӣ гуна ташкил карда шуда, кадом арзишҳо ва стандартҳои фаъолият аз ҷониби онҳо азхуд карда шуда, ҳамчун аз ҷиҳати шахсияти муҳим соҳибӣ карда мешаванд, сифати фаъолият низ вобаста аст, ки он бо сатҳи фаъолнокии «Ман»-и худ низ азхуд карда мешавад. Дар таҳқиқот шароити педагогӣ он фазои раванди таълимиро ташкил медиҳанд, ки дар он донишҷӯ метавонад худтанзимкунӣ ва худтарбиякуниро мувофиқи талаботи касби омӯзгорӣ ва имкониятҳои худ амалӣ намояд.

Бояд қайд кард, ки таҳқиқи шароити педагогии рушди салоҳиятҳои касбӣ – педагогӣ бо талаботи таҳсилоти бисёрзинагии касбӣ муайян шудааст. Муносибати низомнок асоси методологии омодаسازی касбии донишҷӯёнӣ муассисаи таҳсилоти миёна ва олии касбии тарбияи ҷисмонӣ маҳсуб ёфта, имкон медиҳад ҳамаи ҷузъҳо ва шароити фаъолияти педагогӣ мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. «Маҷмӯи шартҳои педагогии омодаسازی касбӣ – педагогӣ бо моҳият ва мазмун сифати ташаккулёбандаи шахсият ва хусусияти муҳит, шароити ташкилӣ ва субъектҳои фаъолият муайян карда мешавад» [1, с. 44].

Зарурати муайян кардани шароити педагогӣ нақши талаботи муҳими методологиро барои ҳар гуна таҳқиқи низомҳо, падидаҳо, равандҳо ва ашёҳо мебозад. Ҳангоми таҳлили мафҳуми «шарт», В.А.Оганесов онро «аз як тараф, ҳамчун ҳолате, ки чизе аз он ягон чиз вобаста аст ва, аз тарафи дигар, ҳамчун муҳите, ки дар он чизе амалӣ мешавад» [11], маънидод мекунад. Дар фалсафа «шарт» ҳамчун «категорияе, ки муносибати ашёро ба падидаҳои гирду атроф ифода мекунад, ки бидуни онҳо вучуд дошта наметавонад: худ ашё дар зимни ин ҳамчун як чизи муайяншуда, ва шарт нисбат ба чизи беруна нисбат ба ашёи гуногунии олами объективӣ баррасӣ мешавад, яъне шарт – ин он чизест, ки аз он ашё, маҷмӯи ашёҳо, хусусияти ҳамкориҳои онҳо вобаста мебошанд, ки аз мавҷудияти онҳо имконияти мавҷудият, фаъолият ва рушди ашёи додашуда бармеояд» [15, с. 479], шарҳ дода мешавад.

Э.Ф. Бехтенова шартҳои педагогиро ҳамчун «хусусияти сифатии омилҳо, равандҳо ва зухуроти асосии муҳити таҳсилотӣ, ки талаботҳои асосиро ба ташкили фаъолият инъикос менамояд» [5, с. 14], таъриф мекунад. В.Н. Кокорев пешниҳод мекунад, ки шароити педагогӣ ҳамчун «маҷмӯи имкониятҳои объективӣ, ҳолатҳои раванди педагогӣ, ки ҳадафмандона дар муҳити таҳсилотӣ эҷод ва амалӣ карда шуда, ҳалли вазифаҳои педагогии гузошташударо таъмин мекунад» [7, 11] таъриф карда шавад.

А.Я. Найн менависад, ки истилоҳи «шароити педагогӣ»-ро ба маънои васеъ метавон ҳамчун маҷмӯи натиҷаҳои ниҳони амали равандҳои иҷтимоӣ педагогӣ дар марҳилаи мазкури рушди ҷомеа тавсиф кард» [10, с. 14]. Бо андешаи А.Я. Найн розӣ шуда, зеро шароити педагогӣ, мо «маҷмӯи имкониятҳои объективии мазмун, шаклҳо, методҳо, усулҳои педагогӣ ва муҳити моддию фазоиро, ки ба ҳалли масъалаҳои дар таҳқиқот гузошташуда нигаронида шудаанд» [10, 18], мефаҳмем. Яке аз шартҳои педагогии ташаккули салоҳиятнокии касбии донишҷӯён – омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ омодаسازی касбии донишҷӯён–омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар раванди таълими амалӣ мебошад. Раванди навсозии омодаسازی касбии мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар марҳилаи ҳозира ба стратегияи умумии сиёсати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад, ки вазифаи аввалини он ноил гардидан ба сифати баланди таҳсилот, мувофиқати он ба талаботи шахсият, ҷомеа ва давлат мебошад.

Маълум аст, ки омӯзиш ва ҷамъбасти масъалаҳои фарҳанги ҷисмонии насли ҷавони Тоҷикистони соҳибистиклол, хусусиятҳо ва роҳҳои беҳтарини тайёр кардани омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ аҳамияти илмӣ, назариявӣ ва амалӣ дорад, ки бо самтҳои зерин муайян шудаанд: дар робита бо ба даст овардани истиклолият дигаргуниҳо дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш низ ба амал омаданд, ки ин тайёр кардани омӯзгорони салоҳиятноки тарбияи ҷисмониро талаб мекунад; омӯзиш, ҷамъбаст ва фаро гирифтани шаклҳо, усул ва қобилиятҳои мушаххаси рушди тарбияи ҷисмонӣ дар шароити нави таърихӣ барои баланд бардоштани нақши муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии тарбияи ҷисмонӣ, сохторҳои давлатӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ, таҳкими минбаъдаи фарҳанги ҷисмонии шаҳрвандони ҷумҳурӣ мусоидат менамояд; таҳқиқи ин масъала инчунин бо таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба татбиқи воқеии талабот ва стандартҳои қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар соҳаи тайёр кардани омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ вобаста аст.

Дар раванди тайёр кардани омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ барои фаъолияти касбӣ дар шароити муосир меъёрҳои касбият дар профессиограмма ҳамчун як амсилаи ҷамъбасти мутахассиси ин соҳа ифода карда шудаанд. Касбият хусусияти ҷудонопазири фаъолият, муошират ва шахсияти инсонӣ меҳнат мебошад, ки тавассути таносуби вазъи соҳаи ҳавасмандгардонии шахс (арзишҳои касбӣ, даъвоҳо ва ангеҳои касбӣ, мақсадгузори касбӣ) ва соҳаи амалиётӣ (худогоҳии касбӣ, қобилиятҳои касбӣ, қобилияти омӯзишӣ, усул ва технология ҳамчун ҷузъҳои таркибии маҳорати касбӣ ва эҷодӣ) тавсиф меёбад. Дар шахс якҷанд намудҳои салоҳияти касбӣ: маҳсус ва фаъолиятӣ (доштани сатҳи баланди касбӣ), иҷтимоӣ (доштани усулҳои фаъолияти муштараки касбӣ ва усулҳо, тарзҳои иртиботи касбии дар ҷомеа қабулшуда), шахсиятӣ (доштани усулҳои худифодакунӣ ва худрушддиҳӣ, воситаҳои муқовимат ба шаклдигаркунии касбии шахсият) ва инфиродӣ (доштани усулҳои худтатбиқкунӣ ва худрушддиҳии фардият дар доираи касб, қобилияти зоҳиркунии эҷодии фардияти худ)-ро фарқ мекузоранд [8]. Ҳузури ҳама ҷанбаҳои салоҳият маънои дастоварди фаъолияти касбӣ аз ҷониби инсон дошта, муошират ва ҳамкорӣ ташаккули шахсият ва фардияти соҳибкасбро ифода мекунад. А.К. Маркова соҳибкасбро ҳамчун шахсе тавсиф менамояд, ки дорои меъёрҳои касб дар соҳаи ҳавасмандӣ ва касбӣ буда, самаранок ва бомуваффақият, бо маҳсулнокии баланд фаъолияти меҳнатии худро ба амал мебарорад; меъёрҳои баландро бо ноил шудан ба сатҳи баланди маҳорат риоя мекунад; дорои қобилияти мақсадгузори пешрафтаи касбӣ буда, мустақилона сценарияи ҳаёти касбии худро тарҳрезӣ карда, ба монетаҳои беруна тобовар мебошад; тавассути касб кӯшиш менамояд, ки шахсият ва фардияти худро рушд диҳад; таҷрибаи худро бо саҳми эҷодӣ ғанӣ гардонад; ба баланд бардоштани эътибори иҷтимоии касби худ ва таваҷҷуҳ ба он дар ҷомеа мусоидат менамояд; қодир аст бо мутахассисони соҳаи худ рақобат кунад, яъне рақобатпазир бошад [8].

Дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ зерӣ таъсири омӯзгорон ва дар оила зерӣ таъсири ҳешовандон худмуайянкунии касбии мутахассиси оянда ба ташаккули оғоз мекунад. Дар доираи донишгоҳ худмуайянкунӣ ва ташаккули касбӣ идома ёфта, аз ин рӯ, дар бораи соҳибкасб ҳамчун дар бораи дорандаи симои идеализатсияшудаи фаъолияти касбӣ, ки ба он сазӣ кардан зарур аст, ҳарф задан мумкин аст.

Дар раванди рушд додани салоҳиятнокии касбии донишҷӯён – омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ мо ба чунин шакли таълим, ба монанди амалияи таълимӣ аҳамияти маҳсус додем. Маҳз дар рафти амалияи таълимӣ донишҷӯён имконият доранд унсурҳои асосии маҳорати касбӣ, методика ва ташкили фаъолияти педагогии худро аз худ карда, мураккабӣ ва аҳамияти ҷамъиятии меҳнати омӯзгори тарбияи ҷисмониро дарк кунанд.

Масъалаҳои омодакунии касбии омӯзгорони ояндаро дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯхта, олимони диққати худро ба он шаклҳои донишхое равона мекунад, ки ба ташаккули маҳоратҳо ва малакаҳои амалӣ мусоидат мекунад. Ин пеш аз ба амалияи таълимӣ рабт дорад. Фаъолияти таълимию амалиявӣ ин раванди ҳалли масъалаҳои амаливие мебошад, ки ба иҷрои супоришҳои амалӣ аз рӯи фанҳои назариявӣ нигаронида шудаанд, ки истифодаи донишҳои назариявиро дар амалия талаб мекунад. Ин мавқеи фаъолияти таълимию амалиявӣ дар нашрияҳои олимони қайд карда шудааст. Ҳамин тавр, Н.Е.Шуркова чунин мешуморад, ки «амалия пайванди хеле муҳим дар пешрафти касбии мутахассис мебошад. Ин пайванд пеш аз амалияи мустақим омада, ҷузъи пайвастанда байни назария ва фаъолияти амалии мутахассиси ҷавон мебошад» [17, с. 3]. Ҳамин тавр, яке аз роҳҳои муҳими омодакунии касбӣ таълими амалиявӣ мебошад, ки таҳкурсии салоҳиятнокии касбии донишҷӯён – омӯзгорони ояндаро таъмин менамояд. Амалия нақши муҳимро дар ташаккули касбият ва ташаккули салоҳиятнокии касбии омӯзгорони оянда мебозад, ки бо корҳои психологҳо (Абулханова-Славская И.А., Маркова А.К.) ва педагогҳо (Кузмина Н.В., Сластенин В.А. и др.), инчунин бо таҷрибаи кори педагогҳо-муҳаққиқони муассисаҳои таҳсилоти олии (Павлова Л.А., Петрова М.А. ва дигарон) тасдиқ мешавад. Дар солҳои охир дар илмҳои педагогӣ муносибат ба амалияи педагогӣ ҳам дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҳам олии тағйир ёфтааст. Ҳадафи амалия шиносӣ бо шароити мушаххаси фаъолияти касбии педагогӣ, мустақам ва амикгардонии донишҳои назариявии донишҷӯ ва ба даст овардани малакаҳо ва салоҳиятҳои амалӣ дар соҳаи фаъолияти касбӣ мебошад.

Вазифаҳои амалияи педагогӣ инҳоянд: ташаккул, рушд ва мустақамкунии маҳоратҳои асосии касбӣ ва педагогӣ, қобилиятҳо, маҳоратҳо, малакаҳо ва донишхое, ки дар ҷараёни омӯзиши фанҳои асосӣ ба даст оварда шудаанд; омӯзиши низомии ташкил ва мазмунӣ кор дар

муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯи фанҳои ихтисос; азхуд кардани методикаи таҳия ва гузаронидани шаклҳои гуногуни машғулиятҳо, инчунин малакаҳои роҳбарияти маърифатӣ, таълимӣ ва эҷодии донишҷӯён мувофиқи хусусиятҳои синну солӣ ва инфиродии онҳо ва ғайра мебошанд.

Т.Чешуина ташаккули амалияи педагогиро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун як раванди таркибии педагогӣ, ки ба ташаккули салоҳиятҳои касбӣ, иртиботӣ, ташкилӣ, таҳқиқотӣ ва созандагӣ дар омӯзгорони оянда нигаронида шудааст, пешниҳод намуд. Гузашта аз ин, ҳуди раванд бо татбиқи марҳилавии мазмуни амалия: чузбӣ педагогӣ, чузбӣ методӣ, чузбӣ психологӣ муайян гардид [16].

Мухим, ба ақидаи мо, равшансозии А.П. Тряпитсина мебошад, ки «хатто дар раванди таълим инсон бояд таҷрибаи биниши томи низомноки фаъолияти касбиро ба даст оварда, ба таври муназзам дар он амал карданро ёд гирифта, вазифаҳои навро ҳал кунад» [14, с. 35-49]. Аз ин рӯ, ба сифатии омили ташаккули салоҳиятҳои касбии донишҷӯён мо метавонем амалияи касбиро ба назар гирем, ки дар раванди он ба андозаи пурра айнӣтадхӣ бо фаъолияти омӯзгор амалӣ мегардад.

Л.В.Ведерникова ба раванди рефлексия дар ҳар як марҳалаи амалияи педагогӣ: дар асоси натиҷаҳои таҳриф ва таҳлили дарсҳои омӯзгорони пешбари муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҳангоми семинарҳои омӯзишӣ бо мақсади муайян кардани мушкилот ва масъалаҳо дар давоми амалия, дар семинарҳои хотимагӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва оғӣ, ҳангоми машваратдиҳии инфиродии донишҷӯён аз ҷониби омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти оғӣ ва миёнаи умумӣ аҳамияти хоса меод [6, с. 98-107].

Бисёре аз муҳаққиқон (О. М. Дружинина, С. Х. Садикова, Т. Г. Чешуина ва дигарон) ба қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ донишҷӯён ҳангоми –амалияи педагогӣ–таҷрибаомӯзӣ диққати махсус додаанд. Ҳамин тавр, педагог С.Х. Садикова чунин мешуморад, ки хусусияти пешбари донишҷӯ ҳамчун субъекти фаъолияти касбӣ, аз ташаббус, муносибати мустақилона ва эҷодӣ ба воқеияти берунӣ, ҳамкорон, ҳонандагон ва худ иборат мебошад. Аз ин рӯ, фаъолияти илмӣ таҳқиқотӣ донишҷӯ ҳангоми амалия ба шартӣ асосии ташаккули сифатҳои мазкур таъдил мегардад [12, с. 91-92].

Хусусияти раванди омодакунии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмониро дар раванди амалияи педагогӣ мавриди баррасӣ қарор дода, Т.А. Михайлова пешниҳод мекунад, ки барои ҳалли самарабахши масъалаи гузашташуда таъа қардан ба муносибатҳои низомнок, фаъолиятӣ ва шахсият-меҳвар зарур аст. Барои мисол, истифодаи муносибати низомнок инҳоро пешбинӣ менамояд: амсилаи омодакунии касбии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар раванди амалияи педагогӣ дорои хислатҳои низомнок мебошад; ҳар як чузбӣ амсила бо мақсади муайян қардан ва таъмин намудани пуррагии таркиби он таҳқиқ қарда мешавад; тамоми маҷмӯи робитаҳои сохторӣ муайян қарда мешавад ва, дар ҳолати зарурат, тағйир дода мешаванд; механизми фаъолияти чузбҳои алоҳидаи амсила, ташкили томи он, идоракунии ин механизм дар асоси илмӣ; тамоюлоти рушди амсила муайян қарда мешаванд [9]. Бояд қайд қард, ки тайёркунии инфиродии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ раванди мураккаби бисёрҷанба буда, омӯзиши доираи васеи фанҳо, ташаккули сифатҳои инфиродӣ типологӣ ва малакаҳои варзиширо дар бар мегирад, ки ҳам дастовардҳои имконпазири варзишии донишҷӯёни факултаи тарбияи ҷисмонӣ, ҳам малакаи касбии онҳоро беҳтар месозанд. Тарбияи ҷисмонии босифати омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти оғӣ педагогӣ ба тайёр қардани мутахассисони баландихтисос мусоидат менамояд, ки дорои маҷмӯи аз ҷиҳати касбӣ муҳими сифатҳо, фаъолияти педагогӣ ва малакаҳои иртиботии ҳамқорӣ бо ҳонандагон мебошад. Татбиқи ин мақсад муносибати инфиродиро ба ташаккули касбии донишҷӯён тақозо мекунад, ки дар давоми он як қатор вазифаҳо ҳал қарда мешаванд:

- ташаккули низоми донишҳо дар бораи хусусиятҳои анатомӣ физиологии фаъолияти бадани инсон, хусусиятҳо, шароит ва равандҳои равонӣ, асосҳои гигиена, қорҳо оид ба таъмини фаъолияти ҳаётӣ;

- тарбияи ҳаматарафаи ҷисмонии донишҷӯён бо назардошти хусусиятҳои инфиродӣ, дастовардҳои варзишӣ ва варзиши дӯстдошта;

- тарбияи сифатҳои баланди маънавӣ, иродавӣ ва ҷисмонӣ, ҳавасмандӣ ба фаъолияти касбӣ, омодагӣ ба иҷрои нақши омӯзгор;

– рушди талабот, ҳавасмандӣ, муносибати эҳсосотӣ ба таҳкими саломатӣ, тарзи ҳаёти солим, ҳифз ва мустаҳкам намудани саломатии донишҷӯён, мусоидат ба инкишофи дуруст ва ҳамаҷонибаи бадан, нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои баланд дар тамоми давраи таҳсил.

– тарбияи касбии амалии ҷисмонии донишҷӯён бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти ояндаи касбии онҳо ҳамчун омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ;

– аз ҷониби донишҷӯён гирифтани донишҳои зарурӣ оид ба асосҳои назария, методология ва ташкили тарбияи ҷисмонӣ ва тамрини варзишӣ, омодагӣ ба кор ба ҳайси дастурдиҳандагон, мураббӣён ва доварон;

– тақмили маҳорати варзишии донишҷӯён–варзишгарон;

– рушди сифатҳои иродавӣ ва варзишию ҷисмонӣ (қувва, ҷолоқӣ, тобоварӣ, суръатнокӣ ва ғайра), тавозуни ақлӣ, роҳҳои тарбияи равонӣ ва ҷисмонӣ;

– тарбияи эътиқодмандӣ ба зарурати мунтазам машғул шудан бо тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва дар оянда ба ин омӯзонидани шогирдонӣ ояндаи худ.

Бо мақсади беҳтарсозии таълими касбии донишҷӯён омӯзгори муассисаи таҳсилоти олӣ дар бораи ҳар як субъекти раванди таълиму тарбия маълумоти дақиқ, яъне дар бораи он ки чӣ гуна ӯ интиҳоби касбии худро амалӣ кард, дар кадом шароити иҷтимоӣ ташаккули касбии ӯ сурат гирифта истодааст, хусусиятҳои инфиродии типологии ӯ кадомҳоянд, имкониятҳои ҷисмонӣ, сифатҳои шахсиятии ӯро ҳамчун менамояд.

Муҳим ташаккули тасаввурот дар бораи саломатии хонандагон, омӯзонидани онҳо ба арзёбии саломатии ҷисмонӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои муайян; гузаронидани санҷиши сифатҳои ҷисмонӣ ва амалигардонии арзёбии суръати афзоиши нишондиҳандаҳои сифатҳои ҷисмонӣ, муайян кардани хусусияти фаъолнокии ҳаарқатии кӯдак мебошад. Омӯзгорони оянда бояд чунин шаклҳо ва усулҳо, ба мисли мусоҳиба ва пурсиши падару модарон бо мақсади маълум кардани сатҳи фаъолнокии кӯдак, тобоварии низомии марказии асаби кӯдак (маълум кардани вақти бедоршавӣ пас аз хоби шабона, фаъолнокии умумӣ дар давоми рӯз, ритмҳои биологӣ)-ро дар амалияи педагогӣ истифода баранд.

Омӯзгор-амалияпардоз бояд аломатҳо ва зухуроти ҳолати гуногуни бадан, синну сол ва ҷинс, хусусиятҳои рушди бадан, ки ба ин марҳилаи синнусолӣ хос аст, равандҳои физиологӣ ва равониро донанд. Фаъолнокии нокифояи хонанда дар дарс метавонад натиҷаи сустшавии умумии бадан, саломатии бад ва натиҷаи таваҷҷуҳи ӯ ба чизи дигаре бошад.

Ҳамин тариқ, омодабозии касбии омӯзгори оянда дар раванди таҳсилот вазифаи муҳимтарини ҳастӣ ва рушди ҷомеаи инсонӣ мебошад. Ҷойгоҳи муҳимро дар омодабозии кадрҳои баландхаттисос муҳаққиқон ба омодабозии касбии мутахассисон бо таҳсилоти олӣ ҷудо мекунанд, ки аз он тарбияи тамоми насли наврас вобаста мебошад. Ҳалқаи муҳимтарини низомии омодабозии умумипедагогии касбии омӯзгор амалияи педагогӣ маҳсуб меёбад. Он ҳалқаи пайвандкунанда байни таълими назариявии омӯзгорони оянда ва фаъолияти амалии мутахассиси ҷавон мебошад. Азбаски муассисаи таҳсилоти олӣ марҷаи охири пеш аз ворид шудани мутахассиси ҷавон ба роҳи мустақилонаи касбӣ мебошад, пас муҳимияти омодабозии касбию амалии ӯ дар доираи он ба таври равшан аён аст. Аз ин рӯ дар миёни масъалаҳои омодабозии кадрҳои педагогии тарбияи ҷисмонӣ бо ҷиддияти том масъалаи омодабозии касбии онҳо ба мадди аввал мебарояд.

Ниҳоят, муҳимияти амалиявӣ педагогии масъалаи мазкур аз таъмини пурарзиши баланд бардоштани сатҳи омодабозии касбии мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ, ташаккули самарабахши донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим дар давраи таълим дар муассисаи таҳсилоти олӣ, ки на танҳо дар асоси азхудкунии бомуваффақияти донишҳо, балки инчунин дар асоси омодабозии касбию амалӣ ба касби ояндаи педагогӣ қарор доранд, меёриҳои ноилшавӣ ба мақсадҳо ва вазифаҳои омодабозии мутахассиси ояндаро муайян мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Абульханова-Славская, К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // Психология формирования и развития личности. М.: Наука, 1981.
2. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания. М.: Наука, 1998.
3. Андреев, В.И. Педагогика: учеб. курс для творческого саморазвития. 2е изд. Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 608 с.

4. Анцыферова, Л.И. Личность и деятельность //Проблемы личности. Материалы симпозиума / ред. кол. В.М. Банщиков и др.: Всесоюз. Науч. мед. ово невропатологов и психиатров. М.: Институт философии АН СССР, 1970. – 519 с.
5. Бехтенова, Е. Ф. Условия формирования проектной деятельности учащихся: дис. ... канд. пед. наук / Е. Ф. Бехтенова. – Новосибирск, 2006. – 320 с.
6. Ведерникова, Л. В. Педагогическая практика как среда профессионального самоопределения студентов / Л. В. Ведерникова // Сибирский педагогический журнал, 2006. № 2. С. 98-107.
7. Кокорев, В.Н. Педагогические условия реализации конвенции ООН о правах ребенка в современной школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук /В.Н. Кокорев. – Омск, 2007. – 19 с.
8. Маркова, А.К. Психология труда учителя: Кн. для учителя. – М., 1993.
9. Михайлова, Т.А. Профессиональная подготовка будущего учителя физической культуры в процессе педагогической практики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности: 13.00.08 -теория и методика профессионального образования. – Челябинск, 2004. – 24 с.
10. Найн, А.Я. Педагогические инновации и научный эксперимент / А.Я. Найн // Педагогика. – 1989. – № 2. – С. 12-19.
11. Оганесов, В.А. Подготовка конкурентоспособного специалиста в условиях диверсификации высшего образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук / В.А. Оганесов. - Ставрополь, 2003. – 21 с.
12. Садыкова, С. Х. Научно-исследовательская работа студентов во время педагогической практики / С. Х. Садыкова // Подготовка студентов к исследовательской работе: материалы XXXIII зонального семинара-совещания преподавателей физики, методики обучения физике, астрономии и технологических дисциплин педвузов Урала, Сибири и Дальнего Востока. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2000. С. 91-92.
13. Титова, А. В. Педагогические условия подготовки будущих учителей физической культуры к формированию спортивных лидерских качеств у учащихся основной школы // Концепт. –2015. –№ 10 (октябрь).–ART15356. –0,7п.л. –URL: <http://ekconcept.ru/2015/15356.htm>. –ISSN 2304120X.
14. Тряпицына, А. П. Содержание современной профессиональной подготовки студентов -будущих учителей // Известия РАО. М., 2013. № 3(27). С. 35-49.
15. Философский энциклопедический словарь / С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1989. – 815 с.
16. Чешуина, Т. Г. Производственная практика как фактор формирования профессиональной компетентности студентов педвуза: автореферат диссертации ... кандидат педагогических наук / Т. Г. Чешуина. — Томск, 2006. – 23 с.
17. Щуркова, Н. Е. Прикладная педагогика воспитания: Учебное пособие. СПб., 2005.

**МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY**

**МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАВҶЕИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-
АХЛОҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ МАВҶЕИ ҶАЪОЛОНАИ ҲАӢТИИ
НАВРАСОН**

ГУЛМАДОВ Файз – доктори илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** gulmadov53@mail.ru, **тел.:** (+992) 988 25 65 14

АШРАФОВА Мухбирахон Зокирҷоновна – омӯзгори кафедраи умидониҳои педагогикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, ш. Хуҷанд, к. Мавлонбеков, 1, **тел.:** (+992) 928 3 507 72

Дар мақола муаллиф вобаста ба тағйироти мураккаби дар ҷомеа ба амал омада масъалаи ҷойгоҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро дар ташаққули мавҷеи ҷаъолони ҳаёти наврасон аз ҷиҳати назариявӣ-илмӣ таҳлилу натиҷагирӣ намудааст.

Муаллиф бар он назар аст, ки дар ҷараёни тағйироти руҳдода дар тарбияи насли наврас бисёр мушкилиҳо низ ба миён меоянд. Падидаҳои манфӣ одатан пеш аз ҳама ба шуур ва рафтори насли наврас таъсир мерасонанд. Имрӯз мушкилоти таъсири арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ба мавҷеи ҷаъолони ҳаёти наврасон аз ҳарвақта дида шадидтар ба назар мерасад.

Муаллиф омилҳои бӯҳрони маънавӣ-ахлоқии ҷомеаро муайян намуда, барои бартараф намудани онҳо тавсияҳои судманд пешниҳод намудааст. Ҳамзамон, муаллиф иброз менамояд, ки бо сабаби ҳолатҳои бӯҳронии ба вучуд омада, ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангии насли наврас ва ҳамзамон вазифаҳои муассисаҳои таълимӣ, воситаҳои ахбори омма, таъсири муассисаҳои таълимӣ бо назардошти мавҷеи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ки дар ташаққули мавҷеи ҷаъолони ҳаёти наврасон таъсиргуздор мебошад, ба таври назаррас бояд тағйир ёбад.

Вожаҳои калидӣ: арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, мавҷеи ҷаъолони ҳаёти наврасон, бӯҳрони маънавӣ-ахлоқӣ, муассисаҳои таълимӣ.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПОЗИЦИИ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ-
ЭТИКА В ФОРМИРОВАНИИ АКТИВНОЙ ЖИЗНЕННОЙ ПОЗИЦИИ
МОЛОДЫЕ ЛЮДИ**

ГУЛМАДОВ Файз – доктор педагогических наук, заведующий отдел педагогики и методики преподавания Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** gulmadov53@mail.ru, **тел.:** (+992) 988 25 65 14

АШРАФОВА Мухбирахон Зокирҷоновна – преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова, 1, **тел.:** (+992) 928 3 507 72

В связи со сложными изменениями, происходящими в обществе, автор и с научно-теоретической точки зрения проанализировал вопрос о месте духовно-нравственных ценностей в формировании активной жизненной позиции подростков.

Автор считает, что в процессе происходящих изменений в воспитании подрастающего поколения также возникает множество проблем. Негативные явления, как правило, в первую очередь влияют на сознание и поведение подрастающего поколения.

Сегодня проблема влияния духовно-нравственных ценностей на активную жизненную позицию подростков представляется острее, чем когда-либо прежде.

Автор выявил факторы духовно-нравственного кризиса в обществе и предложил полезные рекомендации по их преодолению. В то же время автор отмечает, что в связи с возникающими кризисными ситуациями социально-культурная жизнь подрастающего поколения и одновременно функции образовательных учреждений, средств массовой информации, влияние образовательных учреждений должны существенно измениться с учетом позиции духовно-нравственных ценностей, влияющих на формирование активной жизненной позиции подростков.

Ключевые слова: духовно-нравственные ценности, активная жизненная позиция подростков, духовно-нравственный кризис, образовательные учреждения.

THEORETICAL ISSUES OF THE POSITION OF SPIRITUAL VALUES - ETHICS IN THE FORMATION OF ACTIVE LIFE POSITION YOUNG PEOPLE

GULMADOV Faiz – Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Pedagogy and Teaching Methodology of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov St., 11/2. **E-mail:** gulmadox53@mail.ru, **phone:** (+992) 988 25 65 14

ASHRAFOVA Mukhbirakhon Zokirjonovna – Lecturer of the General University Department of Pedagogy of the Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov St., 1, **phone:** (+992) 928 3 507 72

Due to the complex changes taking place in society, the author analyzed the question of the place of spiritual and moral values in the formation of an active lifestyle of adolescents from a scientific and theoretical point of view.

The author believes that in the process of ongoing changes in the upbringing of the younger generation, many problems also arise. Negative phenomena, as a rule, primarily affect the consciousness and behavior of the younger generation. Today, the problem of the influence of spiritual and moral values on the active lifestyle of adolescents seems to be more acute than ever before.

The author identified the factors of the spiritual and moral crisis in society and offered useful recommendations for overcoming them. At the same time, the author notes that due to emerging crisis situations, the socio-cultural life of the younger generation and at the same time the functions of educational institutions, the media, and the influence of educational institutions should change significantly, taking into account the position of spiritual and moral values that influence the formation of an active lifestyle of adolescents.

Keywords: spiritual and moral values, active lifestyle of teenagers, spiritual and moral crisis, educational institutions.

Чомеаи муосири тоҷик давраи дигаргуниҳои мураккаб ва бисёрҷонибаро аз сар мегузаронад, ки ин дар кори тарбияи насли наврас тағйиротро талаб мекунад. Табиист, ки дар чараёни тағйироти рухдода бисёр мушкилоти ҷиддӣ ба миён меояд: яқум, тағйироти иҷтимоӣ-психологӣ дар муносибатҳои одамон ба амал меояд; дуюм, тағйироти рухдода сатҳи маънавияти халқро то андозае паст мекунад; сеюм, муносибати беэҳтиромона байни одамон ва ғайра мушоҳида мешавад.

Падидаҳои манфӣ одатан пеш аз ҳама ба рафтори насли наврас таъсир мерасонанд. Инро паст шудани сатҳи ахлоқи насли наврас ва майли онҳоро бештар дар ҳаёт чун истеъмолкунанда будан нишон медиҳад. Насли нав тадриҷан арзишҳои маънавий-ахлоқиро аз даст медиҳанд, ормонҳои ҳаётии онҳо дар майл доштан ба муди нав муайян

мегардад. Дар ин ҳолат арзишҳои моддӣ дар мадди аввал қарор мегиранд, аммо арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ тадриҷан арзиши худро гум мекунад. Аз ин рӯ, мушкилоти арзишҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас имрӯз дар ҷомеа аз ҳарвақта дида шадидтар аст. Сабабҳои ин хеле зиёданд. Яке ин мушкилотҳо ин аз даст додани анъанаҳои неки миллий дар тарбияи насли наврас маҳсуб мебошад. Ин тадриҷан ба ҳалалдоршавии занҷири наслҳо оварда мерасонд. Аз ин рӯ, вазъи кунунии соҳаи маориф қорӣ намудани намунаи нави тарбияро, ки ба талаботи ҷомеаи Тоҷикистон мувофиқ аст, талаб мекунад.

Мушкилоти тарбияи маънавӣ-ахлоқии мактаббачагонро дар марҳилаи муосир бояд маҳз бо назардошти бӯҳрони иҷтимоии дар ҷомеа рухдода ҳаллу фасл бояд кард.

Дар асоси таҳлили адабиети илмӣ фалсафӣ, ҷомеашиносӣ, психологӣ ва педагогӣ мо омилҳои зерини бӯҳрони маънавию дар ҷомеа муайян намудем:

– мавҷудияти гуногунии системаҳои таълимӣ аз як тараф ва аз тарафи дигар, набудани ягонагии талаботи оила ва мактаб дар тарбияи фарзанд қори таълимии хонандагонро мушкилтар мекунад;

– масъалаҳои дар раванди таълиму тарбия ҷойдошта ва масъалаҳои ҳалнашудаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии мактаббачагон аз нуқтаи назари арзишҳои умумииinsonӣ аз нав дида баромада намешаванд;

– анъанаҳои хуби пешина дар тарбияи ахлоқии мактаббачагон нодида гирифта мешаванд;

– мавҷудияти таҳдид ба амнияти маънавии ҷомеа;

– дар баъзе оилаҳо мавҷуд будани вазъи хуби иқтисодӣ рӯҳияи чизпарастӣ, ки ба ҷаҳони ботинии кӯдак таъсири манфӣ мерасонад;

– оилаҳое ҳастанд, ки дар он ҷо муҳити носолими ахлоқӣ ҳукмфармост (волидон маст ба хона меоянд, мудом дар оила хархашаю низоъ ҳумфармост).

Бо сабаби ҳолатҳои ба вучуд омада, ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангии насли наврас ва ҳамзамон вазифаҳои муассисаҳои таълимӣ, воситаҳои ахбори омма, таъсири муассисаҳои таълимӣ дар ташаккули мавқеи ғаёлонаи ҳаётии наврасон бояд ба таври назаррас тағйир ёбад.

Бо дарназардошти дигаргуниҳои рухдода Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир барои беҳтар намудани сифати таълим ва тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ як қатор тадбирҳо андешидааст. Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таъкид шудааст, ки «Дар муассисаҳои таълимӣ раванди таълиму тарбия дар асоси эҳтироми тарафайн миёни таълимгирандагон, омӯзгорон ва дигар кормандон амалӣ карда мешавад. Дар муносибат бо таълимгирандагон истифодаи усулҳои зӯрвариин ҷисмонӣ ва таъсири равонӣ манъ аст» [6, с.].

Вобаста ба фикрҳои болозикр лозим ба тазаккур аст, ки дар ҳама давру замон вазифаи асосии ҳар халқу миллат, тарбия намудани наврасону ҷавонон на танҳо ба роҳи мустақли ҳаёт, балки шиносоии онҳо бо арзишҳои баланди маънавӣ-ахлоқӣ маҳсуб донида мешавад. Масъалаи мавқеи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули мавқеи ҳаётии насли наврас баъди соҳибистиклолии кишвар яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад, зеро дар баробари пешрафти иқтисодиёту иҷтимоиёт, боло бурдани маънавиёт низ зарур арзёбӣ мегардад. Зикр бояд намуд, ки баробари пошхӯрии Иттиҳоди шӯравӣ ва ба даст овардани истиклолият дар Тоҷикистон, таъсири ихтилофҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар солҳои 90-уми қарни гузашта, боис гардид, ки тарбияи маънавӣ-ахлоқии наврасону ҷавонон як андоза коста гардад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки мардуми тоҷик дар тӯли ҳазорсолаҳо арзишҳои миллии худро, ки ба арзишҳои умумииinsonӣ табдил ёфтаанд, нигоҳ доштаанд. Насли қалонсол бояд ба кӯдакон таълим диҳанд, ки анъанаҳои миллиро ҳамчун ғояҳои ахлоқӣ (меҳнатдӯстӣ, меҳмоннавозӣ, хоксорӣ, таҳаммулпазирӣ) риоя намоянд. Аз ин рӯ, дар шароити ноустувории иҷтимоӣ, бо назардошти он ки самтгириҳои арзишии пешина

моҳияти худро аз даст дода истодаанд, риояи анъанаҳои фарҳангии миллат махсусан муҳим арзёбӣ мегардад.

Вазъи кунунии ҷомеа зарурати тақвияти раванди азхудкунии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас ва дар ин зимн ташаккули мавқеи ғаёлонаи ҳаётии онҳоро талаб мекунад. Аз ин рӯ, дар вазъияти нави иҷтимоии рушди ҷомеа, илми педагогика бояд намунаи нави таълиму тарбияро ҷорӣ кунад, ки вазифаи он муносибати шахс ба тарбия хоҳад буд ва дар навбати худ зарурати ҷиддии дониши амиқи рушдфтои ташаккули сифатҳои шахсии наврасро ба вуҷуд орад. Дар ин давра бояд ба самти инсондӯстии тарбияи наврасон аҳамияти махсус дода шавад, зеро он барои ташаккули чунин намуди шахсият шароит фароҳам меорад, ки ба он арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва дар ин замина ташаккули мавқеи ғаёлонаи ҳаётии наврасон хос аст ва дорои ҳисси шаъну шарафи инсон, хоҳиши хидмат ба ватан, тавачҷуҳи устувор нисбат ба муносибати дигарон, саховатмандии рӯҳӣ, шафқат, раҳмдилӣ, адолат бошад.

Дар шароити демократикунунии ҷомеа ва гуногунандешии ҷаҳонбинӣ, вақте ки тарбияи насли ҷавон мазмуни нав пайдо мекунад, шаклҳо ва усулҳои он низ тағйир меёбанд. Бояд ба мушкилоти тарбия аз нуқтаи назари танқидӣ муносибат карда, дар баробари ин, ғояҳои арзишмандеро, ки дар мероси педагогии ватанӣ мавҷуданд, ҷустуҷӯ, таҳлил ва истифода бурдан зарур аст.

Олимони ватанӣ М. Орифӣ, М. Лутфуллозода, И. Каримова, Ф. Шарифзода, Қ. Қодиров, Б. Мачидова, А. Нурзода, Ф. Гулмадов, Х. Афзалов, И. Арабов, Х. Раҳимзода кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки масоили мубрами тарбияи ахлоқии насли наврасро муайян созанд ва дар ин самт тавсия ва пешниҳодҳои арзишманди илмиро қор карда баромадаанд.

Академик М. Лутфуллозода ба мавқеи тарбия дар ташаккули шахсияти хонандагон баҳои воқеӣ дода менависад:

- маҳз тарбия аст, ки аз гили ноҳелида хелида-хелида инсон месозад;
- маҳз тарбия инсонро аз рӯзи таваллуд то гӯр ҳамроҳӣ мекунад;
- инсонро ба роҳи рости дуруст ҳидоят менамояд;
- зиндагии инсонро ба танзим мебарорад;
- тарзу роҳҳои истифодаи донишҳои омӯхтаро дар амал татбиқ менамояд;
- маҳз тарбия инсонро водор месозад, ки нқро аз бад сафедро аз сиёҳ, равшанро аз торикӣ, дӯстро аз душман, пухтаро аз хом фарқ намояд...» [7, с.188].

Ҳангоми ошқор кардани мафҳумҳои маънавият мо ба тадқиқоти файласуфон, психологҳо ва педагогҳо, аз ҷумла, Е.В. Бондаревская, С.Ф. Анисимов, Р.Г. Л.М. Архангельский, В. М. Бакшатовский, Г.Е. Глезерман, Т.К. Гумницкий, О.Г. Дробницкий, А.И. Гусейнов, М.К. Мамардашвили, Н.Н. Крутов, А.А. Спиркин, А.И. Титаренко, О.П. Целикова, М.П. Шардаков, А.Ф. Шишкин И.Н. Шитякова, Н.Е. Щуркова, Л.П. Буюева, Н.А. Бердяев ва ғ. така кардем.

Барои ҳалли вазифаҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ нуқтаҳои назари гуногун мавҷуданд. Муҳаққиқон маънавиятро аз нуқтаи назари муносибати шахс (Е.В. Бондаревская, Якиманская И. С.), муносибати фарҳангӣ (Гайсина Г. И), равияи ҳавасмандгардонӣ-арзишии хонандагон (Попов В.А), муносибати ҳамгироёна ба тарбия (Пугачёва Е. Сериков В. В.) баррасӣ мекунанд.

Ба ақидаи Н.А. Бердяв, вазифаи асосии ҳаёти инсон ба даст овардани маънавият аст [2, с. 52]. Дар шарҳи мафҳуми маънавият олимони нуқтаи назари гуногун доранд. Масалан, ба ақидаи Л.П. Буюева [4], маънавият хусусияти олами ботинии шахсро муайян мекунад ва инчунин ин тартиботи сохтори арзишҳо мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои болозикр метавон гуфт, ки дар ташаккули шахсияти хонандагон азхудкунии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ки ба ташаккули мавқеи ғаёлонаи ҳаётии наврасон таъсири амиқ мерасонанд, нақши муҳим мебозанд. Асоси арзишҳои ахлоқӣ принцип ва меъёрҳои асосии муносибатҳои ахлоқии одамон бо ҳамдигар, оила ва ҷомеа мебошанд.

Ғояҳои асосии арзишҳои ахлоқӣ ин таъсир ба дунёи маънавии шахс буда, некию нақӯкорӣ, инсондӯстӣ, покҷиддонӣ, ҳурмату эҳтироми қалонсолон, олиҳиматӣ ва дигар

хислатҳои наҷиби инсониро дар бар гирифта, дигар унсурҳои тарбия аз онҳо маншаъ мегиранд.

Омӯзиш ва дар амал татбиқ намудани ғояҳои мактаби бузурги ниёгонамон, ки барои тарбияи комили ҷавонону наврасон, ҳазорҳо панду андарзҳо ва шохкорҳои беназир ба ёдгор гузоштаанд, дар шароити кунунӣ, барои тарбияи наврасони даврони соҳибистиклолӣ ба нафъи кор буда, дар замири онҳо хислатҳои писадидаи инсониро мепарварад.

Бар иловаи гуфтҳои болозикр, имрӯз раванди ҷаҳонишавӣ бар души омӯзгорон ва падару модарон ҷиҳати дар хонандагон парваридани хислатҳои нақви инсонӣ масъулияти баландро вогузор менамояд. Бинобар ин, бояд ба масъалаҳои меҳвари зерин, ки дар ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаётии насли наврас ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд, аҳамияти зарурӣ дода шавад:

– муайян кардани сохтор ва мазмунӣ ҷойгоҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаётии наврасон;

– **ошкоркунии нерӯи педагогии муҳити таҳсилотии муассисаи таҳсилоти умумӣ дар ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаётии наврасон;**

– **амсиласозии раванди ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаётии наврасон бо роҳи гузаронидани корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ;**

– коркарди тавсияҳои илмӣ-методӣ, ки ҷойгоҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро дар ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаёти наврасон ба таври самаранок таъмин менамоянд;

– таҳияи меъёри муайянсозӣ ва усули омӯзиши сатҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаётии наврасон;

– ҷустуҷу ва дарёфти имкониятҳои арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаётии наврасон дар ҷараёни дарс ва корҳои беруназсинфӣ;

– мавқеи ҳуди хонандагон дар муҳити таҳсилотӣ ба аз худ намудани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ;

– тақмил додани таҷрибаи ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар мустақкам намудани мавқеи ғайилонаи ҳаётии наврасон;

– тарҳрезии раванди педагогии ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаёти наврасон дар асоси технологияҳои муосир;

– дар муайян намудани ҷойгоҳи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаёти наврасон ба таҷрибаи ғании солҳои тӯлони ғуншудаи миллати тоҷик таъя намудан;

– афзалиятнокӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи судманд байни мактаб ва оила оид ба ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаёти наврасон.

Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули мавқеи ғайилонаи ҳаётии наврасон аҳамияти муҳим пайдо мекунад, вақте ки дар мактабҷагон арзишҳо, мафҳумҳо дар бораи ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои инсон тағйир меёбанд, қобилияти тафаккури интиқодӣ, қобилияти ҳимояи ҳуқуқ, манфиатҳо ва эътиқоди ҳуд, огоҳ будан аз ўҳдадорӣҳои ҳуд ва таҳаммулпазирӣ ба ақидаҳои одамони дигар ташаккул меёбад. Барои ташаккули бомуваффақияти арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар мактабҷагон, ин корро ҳанӯз аз синни барвақтӣ оғоз намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ бартарӣ ба синии ҳурди мактабӣ ва махсусан синни наврасӣ дода мешавад, зеро дар синни нарасӣ қоидаҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ ба таври ҷиддӣ аз ҳуд карда мешаванд, доираи муоширати наврас васеъ мешавад. Дар ин бора мавқеи мо, аз як тараф, бо ҷорӣ намудани намунаи инсондӯстии шарқӣ ба тарбия дар синни наврасӣ, риояи тамоюлҳои муосири омӯзиши ба шахсият нигаронидашуда, ки ба ташаккули шахсияти беназир, яклухт ва инфиродии хонанда равона шудааст, муайян карда мешавад. Аз тарафи дигар, дар ҷустуҷӯи стратегияҳои самаранокӣ ташкили кор бо наврасон, бояд ба равишҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфта оид ба иҷрои корҳои тарбиявӣ дар мактаб ва оила таъя кард, ки таваҷҷуҳи низомӣ мавҷударо ба шахсияти хонандагон дар бар мегирад.

Мо боварӣ дорем, ки зарурати аз нав дида баромадани падидаи тарбия дар вазъияти муосири иҷтимоию фарҳангӣ ба миён омадааст. Дар ҷомеаи тағйирёфта бояд бо

назардошти модели миллии худ, ки низоми миллии педагогиро ба назар мегирад, ба низоми тамаддуни ҷаҳонӣ ворид шавад, бояд дар бораи хусусиятҳои тарбия дар синни наврасӣ диққати даркорӣ дода шавад. Маҳз аз чунин мавқеъ мо метавонем симои маънавӣ-ахлоқии наврасонро ба кулӣ тағйир диҳем. Чунки тарбияи насли наврас як раванди заҳматталаб буда, аз омӯзгорону волидон сабр, муҳаббат ва садоқати зиёдро талаб мекунад. Давраи наврасӣ махсусан давраи душвор аст.

Давраи наврасӣ аз рӯи аҳамияти худ барои рушди шахсияти инсон танҳо бо кӯдакии барвақтӣ баробар аст. Дар ин синну сол на танҳо дар ҷисм ва вазъи психологӣ ӯ тағйирот ба амал меояд, балки эътиқодҳо низ ташаккул меёбанд, интиҳоби ахлоқӣ ба амал меояд, ки ояндаи наврасро аз бисёр ҷиҳат муайян мекунад. Айнан дар пеши ҷашми мо кӯдаки дирӯза наврас мешавад. Наврасӣ як навъ мубориза аст. Мубориза барои ҳуқуқи калонсол будан ё баръакс, барои ҳуқуқи набудани онҳо. Озод будан дар наврас бо хоҳиши муошират, хоҳиши ба ягон гурӯҳ тааллуқ доштан, ки баъзан ба пайдоиши рафторҳои ношоям оварда мерасонад, ба таври аҷиб омезиш меёбад. Дар ин муддат барои калонсолон хеле муҳим аст, ки ба наврасон наздик бошанд ва ба онҳо дастгирии заруриро расонанд.

Кӯдакони аз 11-12 сола болоро наврасон меноманд, аммо дар асл дар онҳо меъёрҳои возеҳи калонсолӣ вучуд надоранд ва аз ин рӯ мавқеи наврасон дар ҷомеа хеле дутарафа аст. Барои баъзеҳо ин марзи ба воя расидан ба синни муайян аст, барои дигарон. Ва аксар вақт чунин мешавад, ки кӯдаки дирӯза ногаҳон аз имтиёзҳои кӯдакии худ маҳрум мешавад, аз ӯ ҷиддияти калонсолоро интизор аст, ки ҳанӯз барои ӯ ғайриоддӣ аст. Ин аввалин зиддияти дохилро ба вучуд меорад.

Аввалин ҷизе, ки ба назар мерасад, тағйироти физиологӣ дар ҷисми наврас аст. Агар рушди ҷисмонӣ дар наврасон худ аз худ ба амал ояд, пас рушди эмотсионалӣ, шахсӣ равандест, ки иштироки бевоситаи онҳоро талаб мекунад. Дар синни 12-солагӣ одатан ҳама ҷизҳое, ки кӯдак бо онҳо ба ҷаҳон омадааст, зоҳир мешаванд: табъ, ҳислат, қобилият ва ғ. Аллакай таҷрибаи пураарзиши кӯдакӣ вучуд дорад, ки дар асоси он ташаккули шахсияти калонсолон ба амал меояд. Наврас бисёр ҷизҳоро аз нуқтаи назари эҳсосоти худ дарк мекунад ва атрофиён бояд кӯшиш кунанд, ки дар муошират эҳтиёткор бошанд, зеро осебпазирӣ хусусияти марҳилаи ба воя расидани наврасон мебошанд.

Ҷомеа, ки меҳодад ба назардошти модели миллии худ ба низоми тамаддуни ҷаҳонӣ ворид шавад, бояд дар бораи хусусиятҳои мактаби миллии эътибор диҳад. Маҳз, аз чунин мавқеъ мо метавонем мавқеи ғайриоддӣ ҳаётии наврасонро бо дарназардошти арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ба кулӣ тағйир диҳем.

АДАБИЁТ

1. Бакшатновский, В.М. Моральный выбор личности: Альтернативы и решения [Текст] / В.М. Бакшатновский. – М.: Политиздат, 1983 – 224 с.
2. Бердяев, Н.А. Духовный кризис интеллигенции / [Текст] Н.А. Бердяев. – СПб.: Типография товарищества «Общественная польза». – 1910. – 304 с.
3. Бондаревская, Е.В. Опыт выявления уровня нравственной воспитанности учащихся / [Текст] Е.В. Бондаревская // Советская педагогика. – 1965. – №4. – С. 122–131.
4. Дробницкий, О.Г. Понятие морали. Ист.-критич. Очерк. – М.: Наука, 1974. – 388 с.
5. Боева, Л.П. Социальная среда и сознание личности / [Текст] Л.П. Боева. – М.: МГУ, 1968 – 268 с.
6. Крутов, Н.Н. Мораль в действии: (О закономерностях влияния морали на поведение личности) / [Текст] Н.Н. Крутов. – М.: Политиздат. – 1977. – 255 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» – Душанбе: 2004. – 45 с.
8. Лутфуллозода, М. Ҷаҳонро ба тарбия [Матн] / М. Лутфуллозода. Душанбе. – 2022. – 399 с.
9. Мальковская, Т.Н. Воспитание социальной активности старших школьников: Учеб. пособие / [Текст] Т.Н. Мальковская. – Л., 1973. – 172 с.

9. Титаренко, А.И. Роль чувства в морали, принцип сенсуализма в этике / [Текст] А.И. Титаренко // Вопросы философии. – 984. – №8. – С. 59 – 71.
10. Шитякова, Н.П. Концепсия и система подготовки будущего учителя к духовно-нравственному воспитанию школьников / [Текст]: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук. – Уфа, 2007 – 43 с.
11. Шиянов, Е.И. Аксиологические основания процесса воспитания/ [Текст] Е.И. Шиянов // Педагогика. – 2007. – №10. – С. 33 – 37.

МАКСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ДАР НАСЛИ НАВРАС ТАРБИЯ НАМУДАНИ МАЛАКА ВА ОДАТҲОИ РАФТОРИ МАДАНИ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

НУРЗОДА Абдулбоқӣ – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121

НУРЗОДА Меҳрафрӯз – номзоди илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи «Мутолиоти Аврупои»-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Дар мақола таъкид шудааст, ки одат ва рафтори маданӣ қисми таркибии тарбияи ахлоқӣ буда, меъёри маданияти рафтору кирдор ва хулқу одоби насли наврас ва ҷавонон, андозаи муайяни риояи намунаҳои қоидаҳои зиндагии шоиста ҳисоб меёбад. Аз ҷониби дигар рафтори маданӣ ба ҷаҳонбинӣ низ робитаи зич дошта, аз ҳар як шахс дараҷаи баланди маданиятнокиро талаб менамояд. Дараҷаи баланди маданиятноқӣ бошад, аз ҳар як шахс идеяноқӣ, шуурноқӣ ва маданияти баланди ботиниро талаб мекунад. Маданияти баланди ботинӣ дар навбати худ, дар асоси рафтори кирдори хуби одамон ба вучуд меояд.

Таъкид ба маврид аст, ки маданияти ботинӣ ва зоҳирӣ ба шуур, ҳис ва рафтори насли наврас ва ҷавонон алоқаманд мебошад. Агар маданияти зоҳирию ботинӣ ва одатҳои рафтори маданӣ ба шуур, ҳис ва рафтор алоқаманд набошад, ба мақсад, вазифа ва талаботи ахлоқи ҳамида ҷавоб дода наметавонад. Ин аст мафҳуми асосии рафтори маданӣ.

Инчунин, дар мақола омадааст, ки барои дар насли наврас ва ҷавонон тарбияи қардани малака ва одатҳои рафтори маданӣ, аз омӯзгорон, устодон, падару модарон талаб карда мешавад, ки пеш аз ҳама бояд худӣ онҳо маданӣ бошанд ва мафҳуми асосии рафтори маданияро дуруст дарк намоянд.

Вожаҳои калидӣ: инкишофи ҷаҳонбинӣ ба насли наврас, мактаб ва оила, рафтору маданӣ, малака, одат, омӯзгорон, падару модарон.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ НАВЫКАМ И ПРИВЫЧКАМ КУЛЬТУРНОГО ПОВЕДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

НУРЗОДА Абдулбоқи – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики и психологии начальных классов педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121

НУРЗОДА Меҳрафруз – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры «Европейское исследование» Национального университета Таджикистана, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

В статье подчеркивается, что культурные привычки и поведение являются неотъемлемой частью нравственного воспитания, а нормы культуры поведения и

поведения подрастающего поколения и молодежи являются определенной мерой соблюдения правил достойной жизни. С другой стороны, культурное поведение тесно связано с мировоззрением и требует от каждого человека высокого уровня культуры. Высокий уровень цивилизации требует от каждого человека мыслительности, сознательности и высокой внутренней культуры. Высокая внутренняя культура, в свою очередь, создается на основе хорошего поведения людей.

Акцент делается на том, что внутренняя и внешняя культура связана с сознанием, чувствами и поведением подрастающего поколения и молодежи. Если внешняя и внутренняя культура и привычки культурного поведения не связаны с сознанием, чувством и поведением, они не могут отвечать цели, долгу и требованиям всякой морали. Это основная концепция культурного поведения.

Также в статье утверждается, что для воспитания у подрастающего поколения навыков и привычек культурного поведения учителя, мастера, родители должны сами быть культурными и понимать основные понятия культурного поведения.

Ключевые слова: всестороннее развитие молодого поколения, школа и семья, культурное поведение, навыки, привычки, учителя, родители.

GOALS AND OBJECTIVES OF EDUCATING THE YOUNGER GENERATION IN THE SKILLS AND HABITS OF CULTURAL BEHAVIOR IN MODERN TIMES

NURZODA Abdulboki – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Schools, Pedagogical Faculty Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121

NURZODA Mehrafruz – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the "European Studies" Department of the National University of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17

In the article, it is emphasized that cultural habits and behavior are an integral part of moral education, and cultural norms of behavior and behavior of the younger generation and youth are defined as a way to observe the rules of decent life. On the other hand, cultural behavior is closely related to worldview and requires a high level of culture from every person.

A high level of civilization requires thoughtfulness, awareness and high internal culture from every person. High internal culture, in turn, is created on the basis of good behavior of people. The emphasis is not only on the fact that internal and external culture is connected with the consciousness, feelings and behavior of the younger generation and youth. If external and internal culture and habits of cultural behavior are not connected with consciousness, feelings and behavior, they cannot meet the goals, duties and requirements of any morality.

This is the basic concept of cultural behavior. Also, in the article it is stated that in order to educate the younger generation of skills and habits of cultural behavior, teachers, masters, and parents must themselves be cultural and understand the basic concepts of cultural behavior.

Key words: comprehensive development of the young generation, school and family, cultural behavior, skills, habits, teachers, parents.

Тарбияи дурусти бачаҳо пири хушбахтонаи мо ва тарбияи бади онҳо ғаму ағдӯхи оянда, оби дида ва гуноҳи азими мо дар назди дигарон ва дар назди тамоми мамлакат аст.

А.С.Макаренко

Таълиму тарбияи шахс, алаҳхусус инкишофи ҳамаҷонибаи насли наврас ва ҷавонон яке аз вазифаҳои муҳим ва масъулиятноки тамоми муассисаҳои таълиму тарбиявӣ (қатъи назар аз сохторашон давлатӣ, ғайридавлатӣ, хусусӣ), оила ва али ҷомеа буд, ҳаст ва хоҳад

монд. Ба миён омадани масъалаи азнавсозии кори мактаб дар замони истиқлолияти давлатӣ (9 сентябри соли 1991), яъне ислоҳоти соҳаи маориф низ аз даврони истиқлолият давра ба давра ба дигаргуниҳо ва пешравиҳои назаррас ба вучуд омадааст, ки ҳамаи ин меваи шахдбори соҳибистиқлолии кишвари азизи мо мебошад. Чунки бе ҳалли дурусти ин масъалаи муҳими рӯз пешрафти ҷамъиятро ҳам таъмин кардан ғайри имкон аст. Бинобар ин дар назди муассисаҳои таълимӣ, оила ва аҳли ҷомеа вазифаҳои муҳим ва масъулиятнок меистад, ки дар насли наврас ва ҷавонон тарбия намудани малака ва одатҳои рафтори маданӣ мебошад.

Қарору қонунҳои дар соҳаи маориф қабулкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Паёмҳои ҳарсолаи Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ дар назди муассисаҳои таълимӣ мақсад ва вазифа мегузорад, ки барои ҳамаҷониба ва самаранок тарбия намудани насли наврас ва ҷавонон шароити зарурӣ фароҳам оварда, роли мактаб ва оиларо дар кори тарбия баланд бардошта, аз насли наврас ва ҷавонон одамони маданияро тарбия карда ба воя расондан зарур аст.

Мактаб ва оила бояд бо мақсади дар насли наврас ва ҷавонон тарбия намудани рафтори маданӣ дар онҳо ҷаҳонбинии илмӣ, вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ ҳосил кунонанд, онҳоро дар руҳи самимона эҳтироми арзишҳои миллӣ, ҳисси масъулиятшиносӣ, ахлоқи ҳамида тарбия намоянд, насли наврас ва ҷавононро ба сифатҳои маънавӣ соҳиб гардонанд, ва дар онҳо покизагии ахлоқи ҳамидаро тарбия намоянд.

Ба амал татбиқ намудани ин мақсад ва вазифаҳои тарбияи насли наврас, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), «Консепсияи мактаби миллии тоҷик» (1995), «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2006), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» (2024) ва Паёму суҳанронҳои Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ барои бо муваффақият ба ҳаёт татбиқ намудан аҳаммияти бағоят калон дорад.

Маврид ба зикр аст, ки рафтори маданӣ қисми таркибии тарбияи ахлоқӣ буда, нормаи муайяни рафтору кирдор ва ҳулку одоби насли наврас ва ҷавонон, нормаи муайяни риоя намудани қоидаҳои зиндагии шоиста ҳисоб меёбад. Рафтори маданӣ ба ҷаҳонбинӣ низ робитаи зич дошта, аз ҳар як шахс дараҷаи баланди маданиятнокиро талаб менамояд. Дараҷаи баланди маданиятноки бошад, аз ҳар як шахс идеянокӣ, шуурнокӣ ва маданияти баланди ботиниро талаб мекунад. Маданияти баланди ботинӣ дар навбати худ, дар асоси рафтору кирдори хуби одамон ба вучуд меояд. Маданияти ботинӣ ва зоҳирӣ ба шуур, ҳис ва рафтори насли наврас ва ҷавонон алоқаманд мебошад. Агар маданияти зоҳирию ботинӣ ва одатҳои рафтори маданӣ ба шуур, ҳис ва рафтор алоқаманд набошад, ба мақсад, вазифа ва талабҳои ахлоқи ҳамида ҷавоб дода наметавонад. Ин аст мафҳуми асосии рафтори маданӣ. Ба чунин андешаҳои педагогӣ барҷаста А.С.Макаренко таваҷҷуҳ намоед: «Тарбияи маданӣ танҳо он гоҳ манфиат бахшида метавонад, ки агар он боақлона ташкил карда шуда, аз рӯи нақшаи муайян, бо усул ва назорати дуруст гирифта бурда шавад».

Барои дар насли наврас ва ҷавонон тарбия намудани малака ва одатҳои рафтори маданӣ, аз омӯзгорон, устодон, падару модарон вав а дигар тарбиядиҳандагон талаб карда мешавад, ки пеш аз ҳама бояд худӣ онҳо маданӣ бошанд ва мафҳуми асосии рафтори маданияро дуруст дарк намоянд. Омӯзгор, падару модарон ва мураббӣён ба ин масъала дуруст сарфаҳм нараванд, он гоҳ дар насли наврас ҳам малака ва одатҳои рафтори маданияро тарбия карда наметавонанд. Чунки бе тарбия намудани малака ва одатҳои рафтори маданӣ дар насли наврас мо аз онҳо шахсони маданияро ҳам тарбия карда ба воя расонда наметавонем.

Масалан, ба мақсади насли наврасро дар зиндагонӣ ба ҳаёти озодагии меҳнатӣ тайёр кардан пеш аз ҳама дар онҳо малака ва одатҳои тозагӣ ва озодагиро тарбия намуда, тарзҳои оддитарини рафтору кирдор, озодона роҳ гаштан, бо одамон муносибати хуб доштан, дар хона, кӯча, мактаб ва ҷойҳои ҷамъиятӣ ба тозагӣ ва одоби нек риоя карда

тавонистанро ёд додан лозим аст. Дар насли наврас тарбия намудани рафтори маданӣ ба масъалаи дар онҳо ҳосил намудани малака ва одат вобастааст.

Пас малака чист? Ва одат чист? Малака ва одат бо кадом хусусиятҳои худ аз якдигар фарқ мекунад.

Малака-вожаи арабӣ буда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: қудрати қардани қоре, ки ба воситаи машқ ва такрор ба табиати шахс ҷойгир мешавад.

Малака-фаъолияти бошууронаи автоматигашта, ки беҳато иҷро намудани қор ва ё амалиётро таъмин менамояд. Чи қадаре малака пухта бошад, насли наврас, ҷавон ва умуман одам қорро ҳамон қадар зуд, осон ва дуруст иҷро мекунад. Малака дар натиҷаи системанок, мунтазам машқ қардан ба вучуд меояд. Ҳамзамон малака аз се зина иборат аст: анализ (ист.истилоҳ.юнонӣ буда, тақсим қардан, ба қисмҳо ҷудо қардан), синтез (вожаи юнонӣ буда, маънои пайвастанӣ, якҷоякунӣ) ва автоматӣ. Дар зинаи аввал қар як қисмати қорӣ алоҳида ба вучуд меояд. Ҷунонӣ, ҳолсилшавии малакаи навиштан аз дуруст доштани қарча, қашидани қарҳои одӣ ва ғ. оғоз мешавад. Дар зинаи дуюм ҳамаи унсурҳо якҷоя синтез мегардад. Дар зинаи сеюм қарҳои бартараф гашта, қаракату амалиётҳо тезу қарон, яъне автоматӣ мешаванд. Масалан, одами қорои малака бе қарҳои дар қомпютер ва ё интернет қор ва қор қарда метавонад. Ақсар вақт як малака ба ҳосилшавии малакаи қигар ёрӣ мерасонад. Масалан, одаме, ки бо қомпютер қор қарда метавонад, ба осонӣ ба ҳама шабақаҳои интернетӣ даромада метавонад. Ин ҳолатро қўшишҳои малака меноманд.

Бояд қайд намуд, ки бо пайдо шудани малакаи нав дар насли наврас ҳам аз фаҳмидани моҳият ва аҳаммияти малакаи ҳосилмешудагӣ қар мешавад ва дар натиҷаи қорҳо такрор шудани амалиёти муайян вай бештар мустақкам гашта, дар натиҷа дар насли наврас одат шуда мемонад.

Аммо одат бошад, бештар бо мақсади фаҳмида гирифтани ҳамон амалиёт ба вучуд меояд. Ҷунонӣ аз давраи қурдсолӣ дар қўдак оҳиста-оҳиста одати дар вақти муайян қор қартан пайдо мешавад. Аммо фаҳмидани қарурияти (қубии) қорои намудани қарчаи шабонарӯзӣ дар қўдак ниҳоят дер ҳосил мешавад. Одаме, ки бо қамин қор ба вучуд меояд, одати автоматӣ номида шуда, он танҳо дар натиҷаи қорҳо такрор шудани ҳамон як амалиёт ҳосил шуда, дар натиҷаи такрор шудан ба табиати қўдак қурра доқил мегардад ва мустақкам мешавад. Малака азбаски бо нияти пешакӣ ҳосил мешавад, амалиёти мусбат, самаранок ва қурқиммат мебошад. Азбаски як қисми одатҳо қамчун амалиёти автоматӣ, на дар натиҷаи қарқори бошууроа, балки якбора пайдо мешаванд, дар байни онҳо ду қурӯҳи одатҳо, яъне қам одати мусбат ва қам манфӣ дида мешавад, ки ба ин одати нос, папирос қашидан мисол шуда метавонад. Дар қаробари қамин мо одатҳоеро қам мушоҳида меқунем, ки онҳо аз малака пайдо мешаванд. Ҷунончи дар одаме (ё насли наврас) малакаи қар рӯз дар як вақти муайян қондани қитоби бадеӣ ҳосил шудааст. Баъд аз якқанд муқдат ин малакаи қар рӯз қитоби бадеӣ қарои вай як қизи қарурӣ шуда мемонад. Ақар бо яқон сабаб ӯ яқон рӯз қитоби бадеиро дар қамон вақти муайян пайдо қарда натавонад, дар он ҳолат ӯ ба қуд қорохатиеро қис меқунад. Ин нишон медиқад, ки қар рӯз дар як вақти муайян қитобқонӣ оҳиста-оҳиста одат шудааст. Пас, малакаи қар рӯз қитобқонӣ оҳиста-оҳиста ба одат мубаддал шудааст. Аз қамин рӯ, малака ва одат бо қам ҳеле монанд буда, дар байни онҳо қобитаи мустақкам вучуд қорад. Баъзан дар байни онҳо қудуд қузоштан қам қушвор аст. Аз ин қихат мо бояд дар назди қуд қам вазиқай дар насли наврас ҳосил намудани малақаҳо ва одатҳои қарқори маданиро талқин намоем.

Аҳаммияти малака ва одат аз он иборат аст, ки ақар шахс қӣ қадаре, ки дар қарои амалиёти қуб ва самаранок малака ҳосил намуда, ба қорои намудани онҳо одат намуда бошад, қамон қадар зиндагии ӯ қам қурмазмун ва самараноктар мешавад. Шахс қарои қори фикрӣ ва аз ин рӯ, қарои қурши қуд вақти бисёрро қарф меқунад, зиндагии қудро ба тартиб дароварда, онро қарои қуд осон менамояд. Инро қлассики педагогикаи рус К.Д.Ушинский дар ақари машқури қуд «Инсон қамчун қармети тарбия» чунин нигоштааст: «Малака одамо аз бисёр қихатҳо озод намуда, қарои инқишофи минбаъдаи вай қор меқушояд».

Таъкид намудан ба маврид аст, ки одат на танҳо дар зиндагии одамони алоҳида, инчунин дар зиндагии коллектив ҳам қувваи ниҳоятдараҷа бузург дорад. Дуруст ба роҳ монда шудани низоми муташаккилона дар хона, дар кӯча ва ҷойҳои ҷамъиятӣ ҳамеша ба мустаҳкам намудани як қатор одатҳои асос мешавад, ки онҳо барои тамоми насли наврас ва ҷавонон хос шуда мондаанд. Агар ин низоми одатшудамонда аз тарафи касе вайрон карда шавад, ин муносибат норозигии аҳли оиларо ба вучуд меоварад ва аҳли оила ба ӯ зиддият нишон медиҳанд. Фарзанде, ки низомро риоя накардааст, норозигӣ ва муқобилияти аҳли оиларо ҳис карда, маҷбур мешавад, ки ба речаи муқаррар кардашуда итоат кунад ва он системаи муайяни малака ва одатҳои ахлоқие, ки барои ҳамаи аъзоёни оила хос мебошад ва ба ҳаёти ҷамъиятии онҳо пурра дохил шудааст, қабул намояд. Ин вазъият дар кори тарбияи насли наврас ҷӣ гуна роли муҳим бозидани малака ва одатро нишон медиҳад.

Масъалаи дигар ин аст, ки мо дар насли наврас одатҳои муайянро тарбия намуда, бояд дар онҳо чунин маҳоратеро ҳам ба вучуд орем, ки онҳо дар мавридҳои зарурӣ он одатҳои, ки аҳаммияташонро гум кардаанд, барҳам дода тавонанд. Масалан, дар вақти таътил хонанда дар соати 8 ё 9 пагоҳӣ аз хоб хестанро одат кардааст. Ҳамин ки дар мактаб 1 сентябр машғулиятҳо оғоз мешавад, ба хонанда аз пештара дида хеле барвақтар (соати 6³⁰ - 7⁰⁰) аз хоб хестан лозим меояд. Дар чунин вазъият барои аз дарсҳо қафо намондан ба хонанда лозим меояд, ки ин одати навро ҳарчи зудтар қабул намояд ва одати пештараи худро барҳам диҳад. Бузурге фармудааст:

Аз димоғам наравад одати тифлӣ ҳаргиз,

Ғар ба тобут бибарант, ҷунбишии гаҳвора кунад.

Омӯзгор, мураббӣ, падару модарон ва дигар тарбиядиҳанда бояд дар чараёни ҳосил намудани одат дар насли наврас қонунҳои пайдо шудани одатҳоро ба назари эътибор гирад. Ҳанӯз дар замони худ К.Д.Ушинский ин қонунҳоро дар асараш «Инсон ҳамчун предмети тарбия» чунин таъкид намудааст:

1. Ҷӣ қадар инсон ҷавон бошад, ҳамон қадар одатҳо дар вай тезтар пайдо шуда зудтар мустаҳкам мешаванд;

2. Ҳамин ки дар одам бештар малака ва одатҳо пайдо шуда бошад, ба вучуд омадани малака ва одатҳои нав ҳамон қадар мушкилтар мешаванд. Зеро ки малака ва одатҳои қаблӣ (пештара) ба малака ва одатҳои нав ба вучуд омада зиддият нишон медиҳанд;

3. Ҷӣ қадаре, ки одат барвақт пайдо шуда бошад, вай ҳамон қадар мустаҳкам ва қавитар аст.

Дар натиҷаи ин нишондодҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Малака ва одатҳои дар гузашта пайдо шуда ба ҳосил намудани малака ва одатҳои нав монеъ мешаванд. Ба насли наврас мадад расондан муҳим аст, ки онҳо ба ҷойи малакаю одатҳои номатлуб малака ва одатҳои хуб ба вучуд оварда шаванд;

2. Дар насли наврас хеле пештар пайдо кардан ва мустаҳкам намудани одатҳои мусбат дар шароити имрӯза масъалаи хеле муҳим мебошад. Зеро ки кӯдак ҷӣ қадаре, ки калон шавад, дар ӯ ба пайдо намудани одатҳои нав ҳамон қадар душвортарин мешавад. Бинобар ин агар дар кӯдак одати бад ҳосил шуда бошад, онро дар сари вақт барҳам додан лозим аст, то ки одати бад ба табиати ӯ дохил шуда мустаҳкам нашавад, чунки баъд аз мустаҳкам шудан барҳам додани онҳо хеле душвор аст. Хуб мебуд, ки дар кӯдакон одатҳои бад пайдо нашаванд.

Аз рӯи ин нишондод, чунин хулоса бармеояд, ки вазифаи омӯзгор, мураббӣ, падару модарон ва дигар тарбиядиҳандагон на танҳо аз он иборат аст, ки барои дар кӯдакон пайдо намудани одатҳои нав саъю кӯшиш намоянд, инчунин дар баробари ҳамин барои барҳам додани одатҳои баъди онҳо низ чораҳои зарурӣ андешанд.

Бояд қайд намуд, ки роҳ ва усулҳои ба одатҳои бади кӯдакон мубориза бурдан хеле гуногун аст. Ин масъала ба он вобаста аст, ки одатҳои бад кай ва чи тавр ба вучуд омадаанд. Омӯзгор, мураббӣ ва тарбиядиҳандае, ки қобилияти мушоҳидакунӣ дорад, ӯ дар кӯдак пайдо шуда истодани одати бадро тез фаҳмида мегирад ва бе меҳнати зиёд онро

дар сари вақт барҳам медиҳад. Агар инро мушоҳида карда натавонад дар он ҳолат онҳо дар раванди кори тарбиявии худ ба душвории зиёд рӯ ба рӯ мешаванд.

Маврид ба зикр аст, ки аксарияти одатҳо дар кӯдак (насли наврас) на яку якбора, балки дар муддати хеле тӯлонӣ ба амал меоянд, аз ҳамин рӯ ҳам барҳам додани онҳо низ вақти дуру дарозро талаб мекунад. Ба чунин андешаҳои классики педагогикаи рус К.Д.Ушинский таваҷҷуҳ намоед: «...одате, ки кам-кам ва дар давоми якҷанд муддат ба вучуд омадааст, вай инчунин пас аз муддати дароз ба муқобили он мубориза бурдан охиста-охиста барҳам дода мешавад». Ин андешаи педагоги барҷаста, дар шароити имрӯза низ қимати худро гум накардааст. Масалан, одоби саломро риоя намудани кӯдак дар муҳити оила, кӯдакистон ва мактабро гирем, ки на ҳама вақт аз ҷониби кӯдак риоя мешавад. Агар падару модар, калонсолони хонавода, мураббӣ ва омӯзгор эрод гиранд. Бештар, кӯдакон чунин ҷавоб медиҳанд: «фаромуш кардам». Ҳамин ки ба одат табдил ёфт, онҳо ҳама вақт аз ҷониби кӯдак риоя мешавад.

Аз ҷониби дигар барои барҳам додани малака ва одатҳои бади кӯдакон ва аз болои ин кор дуруст роҳбарӣ ва назорат кардан пеш аз ҳама ҳар як кӯдак (наврас) ва шароити ихотакардаи онро ба ҳубӣ доништан лозим аст. Агар падару модарон, мураббӣ ва омӯзгор кӯдаконро ҳаматарафа донанд, дар он ҳолат сабабҳои аз тарафи кӯдакон (наврасон) вайрон карда шудани ин ва ё он нормаи ахлоқӣ-рафтору кирдори маданияро ба осонӣ ошкор карда метавонанд ва барои бартараф намудани он восита ва роҳҳои дуруст ёфта метавонанд.

Аз ҷониби дигар чунин вазъият аз тарбиядиҳандагон сабру тоқат, таҳаммул, сабурӣ ва устувориро низ талаб менамояд. ҳамамон, танҳо ҳамагон тарбиядиҳандае одатҳои бади кӯдакон (наврасонро) барҳам дода метавонад, ки агар ӯ дар баробари восита ва роҳҳои дурусти тарбиявию интиҳоб карданиш, барои ба охир расонидани кори сар кардааш бо сабру тоқат ва устувор бошад. «Барои тарбия вақти бисёр лозим нест, барои он вақти камро боақлона доништа кор фармудан даркор...кори тарбия мунтазам, ҳамеша, ҳатто, агар шумо дар хона набошед ҳам, давом менамояд» (А.С.Макаренко).

Барои нисбат ба кӯдакон (наврасон) рафтори дурусти педагогӣ кардан аз падару модарон, мураббияҳо ва омӯзгорон талаб карда мешавад, ки онҳо ҷиҳатҳои ботинӣ ва зоҳирии ҳар як кӯдакро (наврасро) ба ҳубӣ доништа гиранд ва бо роҳи назорат кардан ошкор намоянд, ки барои дуруст ташкил намудани рафтору кирдори маданияи насли наврас ҷиҳаи ҳалал мерасонанд, онҳоро бо қадом роҳу усулҳо ва воситаҳои тарбиявӣ барҳам додан ва кӯдаконро (наврасонро) бо роҳи дуруст равона кардан мумкин аст.

Дар ин ҷо як проблемаи дигарро низ дар мадди назар бояд дошт, ки баъзан кӯдакон (наврасон) барои он нодуруст рафтор мекунанд, ки онҳо моҳияти ҳамагон рафторро наметонанд. Масалан, кӯдак иҷозат напурсида, ба кабинетҳои кори падараш мебарояд. Кӯдак ҳоло моҳияти бо иҷозат ба хона даромаданро наметонад. Аз ин лиҳоз падару модар ба кӯдак дастур диҳанд, моҳияти онро фаҳмонанд ва ба иҷрои он кӯдакро (наврасро) одат кунанд, он гоҳ онҳо бевосита ин тартиботро ба ҷо меоваранд. Ё ин ки кӯдаки 6-8 сола меоҳад, ки дар хона хубтар рафтор кунад, вале роҳи онро наметонанд. Бинобар ин ба кӯдак амалан ёд додан лозим аст, ки чӣ тавр ба хона дарояд, чи гуна аз ҷояш хезад, ба чизу ҷораи хона эҳтиёткорона муносибат намояд, ба гапи падару модар ва калонсолони оила гуш кунад, ба саволҳои онҳо ҷавоб диҳад ва ғ. Вақте, ки кӯдакон дар ин бобатҳо малака пайдо мекунанд ва ба риоя намудани он одат менамоянд, он гоҳ онҳо ҳамаи ин талабҳоро дуруст риоя менамоянд. Омӯзгорон, мураббияҳо ва падару модарон бояд то як давраи муайян барои аз тарафи кӯдакон (наврасон) пурра ба ҷо оварда шудани ин талабҳо ва қоидаҳои муқаррар кардашуда назорат намоянд. Бояд қайд намуд, ки ин тарафи масъала дар тамоми рафти кори тарбия намудани малака ва одатҳои рафтори маданӣ аҳамияти калон дорад.

Хулоса, дар кӯдакон (наврасон) малака ва одатҳои рафтори маданияро аз хурдсолӣ, аз ҳамагон даврае, ки ба гап задан сар мекунанд ва мазмун баъзе гапҳоро мефаҳмидагӣ мешаванд кам-кам, системанок ва пайдарҳам тарбия кардан лозим аст.

Ҳаким Саной фармудаанд:

*Умрҳо бояд, ки то як кӯдаке аз рӯи табъ,
Олиме гардад нақӯ ё шоире ширинсухан.*

АДАБИЁТ

1. Концепсияи мактаби миллии тоҷик. Душанбе, 1995
2. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2006
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Душанбе, 2013
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак». Душанбе, 2024
5. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷ.6). Душанбе, 2015
6. Макаренко, А.С. Маърузаҳо оид ба тарбияи бачагон. Душанбе, «Маориф», 1980
7. Нуров, А. Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, 2021
8. Раҳимов, Б., Нуров, А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. Душанбе, 2008
9. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар, Кохи Ваҳдат, 9 март соли 2024. Душанбе, «Шарқи озод», 2024
10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар 30.05.2024. Душанбе.

ТАЪРИХ ВА ВАЗЪИ КУНУНИИ МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ШАХСИЯТ ДАР НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ПЕДАГОГӢ

САИДЗОДА Аҳмадшо Раҳматшо – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева, 17/6. **E-mail:** ahmadsho1984@list.ru, **тел.:** (+992) 911 25 02 03

Таҷрибаи эстетикӣ инсоният бой ва гуногун аст. Сарчашмаҳои донишҳои эстетикӣ аз умқи таърихи башарият бармеоянд ва ба таърихи таълимоти эстетикӣ таваҷҷуҳ намуда, ба осонӣ боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ки онҳо натиҷаи раванди дуру дарози таъсири мутақобилаи эстетикӣ одам ва олами атроф мебошанд. Дар баробари ин, ҳисси зебоипарастӣ ва талоши пайваста ба ҳамоҳангӣ яке аз қонунҳои асосии табиати инсонӣ аст, ки дар ибтидо аз ҷониби Худованди дар мо сиришта шудааст. Ё дар симои инсон як мавҷуди равшанфикр, ҷустуҷӯкунанда, тобеъкунандаи тамоми кирдори худ ба фаҳмиши некӣ, дорой қобилияти нозуки дарки оҳанг ва зебоиро офарид.

Дар оламӣ муосир ба омӯзиши этикаи муносибатҳои корӣ, ки доираи васеи масоилро фаро мегирад таваҷҷуҳи хос дода мешавад. Фаҳмиши маънавият, тасаввурот доир ба рафтори инсон дар ҷомеа бо шарофати зиндагии муштарак бо одамони дигар ба вучуд омада аст. Доништан ва риояи этикаи корӣ, фарҳанги рафтор ва этикети корӣ кӯмак мекунад, ки одамон дар коллектив худро бароҳат ва дилпур ҳис кунанд.

Муваффақияти ҳар як кор ба фарҳанги рафтори одамон, аз ҷумла, ба этикети корӣ, кирдор ва шаклҳои ҷамъият вобаста аст. Фарҳанги хизматрасонӣ ба аҳоли барои нигоҳ доштани садоқати муштариён ёрӣ мерасонад.

Вожаҳои калидӣ: эстетикӣ, табиатшиносӣ, фалсафӣ, теологӣ, филологӣ, тарбиякунӣ, худтарбиякунӣ, таваҷҷуҳ, муносибат, муваффақият, фарҳанг, эҷодкунӣ, азхуднамоӣ, истифодабарӣ.

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВОПРОСА ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ

САИДЗОДА Ахмадшо Рахматшо – кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии Таджикского международного университета иностранных языков им. С. Улугзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. **E-mail:** ahmadsho1984@list.ru, **тел.:** (+992) 911 25 02 03

Эстетическая культура организует концентрацию направлений системы способностей человека в восприятии мира через портал идеалов, который сам по себе представляет формы, способы поведения, а также непосредственное понимание этого эстетического идеала. В этом определении эстетическая культура описывается как опыт, посредством которого человек с юных лет учится воспринимать красоту мира на основе стандартов, закономерностей и правил, принятых широкой публикой. Однако, несмотря на общепринятые правила и нормы, существует субъективный подход к восприятию идеала. Такой способ восприятия позволил добиться многих изобретений в искусстве (жанрах, стилях, направлениях).

Эстетическая культура проявляется во всех сферах жизни и деятельности человека. В ней, как неотъемлемая часть, важное место занимает художественная культура, то есть совокупность художественных ценностей, воспроизводящихся и функционирующих в обществе. Произведения искусства играют важную социальную роль. Следует сказать, что эстетическая культура и ее важная часть, т. е. художественная культура, являются фундаментальной организацией вхождения человека в общество.

Ключевые слова: эстетическое, натуралистическое, философское, богословское, филологическое, образование, самообразование, внимание, взаимоотношения, успех, культура, творчество, саморазвитие, использование.

HISTORY AND CURRENT STATE OF THE ISSUE OF FORMATION OF THE AESTHETIC CULTURE OF PERSONALITY IN PEDAGOGICAL THEORY AND PRACTICE

SAIDZODA Akhmadsho Rakhmatsho – PhD (Pedagogical Science), docent of the department of Pedagogy of Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6. **E-mail:** ahmadsho1984@list.ru, **phone:** (+992) 911 25 02 03

The aesthetic culture organizes the concentration of directions of the system of human abilities in the perception of the world through the portal of ideals, which in itself represents the forms, modes of behavior, as well as the direct understanding of this aesthetic ideal. This definition describes aesthetic culture as an experience through which a person learns to perceive the beauty of the world from a young age based on standards, patterns and rules accepted by the general public. However, despite the generally accepted rules and norms, there is a subjective approach to the perception of the ideal. Such a method of perception made it possible to achieve many inventions in art (genres, styles, directions).

Aesthetic culture appears in all areas of human life and activity. In it, as an inseparable part, artistic culture, that is, a set of artistic values that reproduce and function in society, occupy an important position. Works of art play an important social role. It should be said that the aesthetic culture and its important part, i.e. the artistic culture, are the fundamental organization of a person's entry into society.

Keywords: *aesthetic, naturalistic, philosophical, theological, philological, education, self-education, attention, relationship, success, culture, creativity, self-development, use.*

Доираи фаргирии муносибатҳои эстетикӣ хеле фарох аст, зеро онҳо ба ифодаи таҷрибаи эмотсионалию ҳиссиёти тамоми одамон нигаронида шудаанд. Одамони аввалин дунёро хуб ё бад, нек ё зишт медонист. Дар оянда таассуротҳо мураккабтар мешаванд, зеро таҷриба бойтар мешавад, фаҳмиш амиқтару сертобиш мешавад ва аллакай дар сатҳи баланди рушд фикре вучуд дорад, ки бояд олам чӣ гуна бошад, то некуахлоқии инсон таъмин гардида, ӯ ва наздиконашро қонеъ кунад, яъне дар одамон тасаввурот доир ба ҳаёти идеалӣ ба вучуд омад.

Фарҳанги эстетикӣ муттамарказшавии самтҳои низоми қобилиятҳои инсонро дар дарки олам тавассути дариҷаи идеалҳо ташкил медиҳад, ки дар худ шаклҳо, шеваҳои рафтор, инчунин, фаҳмиши бевоситаи ин идеали эстетикиро ифода мекунад. Ин таъриф фарҳанги эстетикиро ҳамчун таҷрибае тавсиф мекунад, ки ба воситаи он инсон аз хурдсолӣ дарки зебоии оламо дар асоси меъёрҳо, қолабҳо ва қоидаҳои аз ҷониби умум қабулшуда меомӯзад. Аммо, сарфи назар аз қоидаю меъёрҳои умумикабулшуда муносибати субъективӣ ба дарки идеал вучуд дорад. Чунин усули даркнамои имкон дод, ки дар санъат ихтирооти зиёд ба даст оварда шавад (жанрҳо, сабку услубҳо, самтҳо).

Фарҳанги эстетикӣ низоми ҳиссиёт буда, на танҳо омӯхтан, балки дарк кардану сохтани он аз тарафи ҳуди одам хеле душвор аст. Шахсият дар зери таъсири фарҳанги эстетикӣ ташаккул ёфта, ҳангоми дарку фаҳмиши нокифояи он завол меёбад. Дар табиат ва ҷамъият амалан ягон амал ё ашёе нест, ки ба қонуну қоидаҳои эстетикӣ тобеъ набошад. Ба ин монанд шахсе вучуд надорад, ки ҳеч гоҳ барои фаҳмидани он ки чизи дидаю шунида ва ҳис кардааш зебост ё не, кӯшиш накарда бошад. Фарҳанги эстетикӣ ҳамоҳангии ботиниро ба вучуд оварда, бо ҳамин дар муносибатҳои «шахс-ҷамъият», «шахс-табиат», «шахс-шахс» низ ҳамоҳангиро ба вучуд меояд. Фарҳанги эстетикӣ ҳамчун мафҳум танҳо аз ибтидои асри XX вучуд дорад, ки онро Мейман пешниҳод намуд, аммо маридаи истифодаи васеъ қарор надошт. Аксар олимони санъатшиносон, рассомон, табибон паҳлӯҳои гуногун таъсири эстетикаро ба ҳаёти инсон, ба ҳамбастагии ӯ бо худ ва олами атроф, бо ҳамкориҳои инсон ва ҷомеа омӯхтаанд.

Фарҳанги эстетикӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёту фаъолияти инсон зохир мегардад. Дар он ҳамчун ҷузъи ҷудонашаванда фарҳанги бадеӣ, яъне маҷмӯи арзишҳои бадеӣ, ки дар ҷомеа дубора тавлид ва фаъолият мекунад, мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Асарҳои бадеӣ нақши муҳими ҷамъиятиро мебозанд. Бояд гуфт, ки фарҳанги эстетикӣ ва ҷузъи муҳими он, яъне фарҳанги бадеӣ, ташкилаи бунёдии воридшавии шахс ба ҷомеа махсуб меёбанд.

Аз ин рӯ, ҳангоми таҳқиқи фарҳанги эстетикӣ бо дарназардошти фаҳмиши шахс ва сохтори он, пеш аз ҳама, раҳёфтҳои сотсиологӣ, фалсафӣ, илмӣ-эстетикӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогиро ба монанди равия, шуур, муносибат, худшиносӣ, фаъолият, худтакмилдиҳӣ ғ. ба эътибор гирифта лозим аст.

Таърихи эстетика асосан аз давраи қадим оғоз меёбад. Ҳанӯз пайравони мактаби Пифагор ба табиати чунин категорияи бунёдии эстетика, ба монанди зебӣ, ки бо шарофати ҳамоҳангӣ ва таносуби ададӣ ҳукмфармой мекунад, тавачҷӯх доштанд. Таълимоти алоҳидаро доир ба эстетика дигар файласуфони Юнон низ пешниҳод кардаанд. Масалан, агар Демокрит хусусияти тақлидӣ доштани санъатро қайд карда бошад, софистҳо (Горгӣ) ба хусусияти нисбӣ доштани категорияи зебӣ ишора карда буданд. Дар омӯзиши эстетика Афлотун саҳми бузург гузоштааст, зеро ӯ ба ин жанри фалсафӣ асарҳои махсус, масалан, «Гиппи Бузург»-ро бахшидааст, ки дар он бори аввал саволи «зебӣ чист?» ба таври возеҳу равшан ба миён гузошта шудааст. Дар муқолаи Пир зебӣ бо рағбат яъне объекти Эрос алоқаманд карда шудааст. Дар муқолаи Ион бошад хусусияти ирфонӣ ирратсионалӣ доштани илҳом ҳамчун асоси санъат таъкид мешавад, дар сурате, ки дар «Давлат» тавассути тақлид интиқол ёфтани санъат қайд карда шудааст.

Намояндаи дигари намоёни эстетикаи қадим Арасту, муаллифи рисолаи «Санати шоири» мебошад. Ӯ гуфтаҳои пешгузаштаи худро ҷамъбаст намуда, аҳаммияти ҳиссиётро дар фаҳмиши зебӣ ва вачд (катарсис)-ро ҳамчун натиҷаи ин фаҳмиш қайд мекунад.

Санъати ислом воқеан ҳам беназир аст. Он бо санъати динҳои дигар ягон умумият надорад. Дар ин ҷо расомию ҳайкалтарошӣ манъ карда шудааст, ки ин дарки хеле амиқтари эстетикӣ ва зебоиро дар назар дорад. Мусулмон бояд дар Китоби Муқаддас ончунон ғарқ шавад, то зебоии ноаёнро дар байни сатрҳо эҳсос намояд. Жанрҳои ҷолибтарин дар санъати ислом меъмори, ҳаттотӣ ва кулолгариро дар бар мегиранд. Тибқи қонунҳои ислом, инсон наметавонад чизе монанд ба инсон ё ҳайвон эҷод кунад, зеро расом наметавонад мисли Худо ба мавҷуди сохтааш руҳ бахшад. Бархе аз мусулмонон аз тарси Худо робитаи худро бо ин навъи санъат қатъ карданд. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯхтани ҳунари ислом бояд ба ин кор махсусан бодикқат ва нозукона таваҷҷуҳ кард. Санъати исломиро метавон ба ба категорияи фаҳмиши дастнорас (даркнашаванди)-и воқеият ворид кард.

Эстетикаи асрҳои миёнаи мусулмонӣ дар партави назарияҳои табиатшиносӣ, фалсафӣ, теологӣ, филологӣ, адабию мунаққидӣ ва санъатшиносӣ инкишоф ёфта, фарҳангери инъикос мекард, ки қисми зиёди онро унсурҳои дунявӣ ташкил медоданд. Дар он зебӣ ҳамчун сифате тавсиф мешуд, ки ҷазоббият дошта, одамо аз андешаҳои ғарзнок пок месозад, инчунин, ҳамчун зухуроти мувофиқати ашё ба симои идеалию мукаммали худ (камолот). Баҳра бурдан аз оҳангу зебӣ бо наздикии махсуси онҳо ба «табиати инсон» шарҳ дода мешуд; механизмҳои ассотсиативии таваҷҷуҳи одамон ба доираи муайяни объектҳои эҷодӣ эстетикӣ (теолог ва нависанда Ибни Ҳазм, 994-1064), асосҳои психофизиологии идрки шаклҳои намоён (файласуф Ибни ал-Ҳайсам, 965-1039) ба таври махсус баррасӣ мегардиданд.

Масъалаҳои эстетикӣ дар осори намояндагони фалсафаи классикии араб (мусулмонӣ), аз ҷумла, дар осори Абунасири Форобӣ, ки ғояҳои фарҳангии арабу форсӣ ва туркиро ба якдигар омезиш дода, онҳоро «ба тамаркузи равобити иртиботӣ ва маънавии Шарку Ғарб» табдил додааст, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст [1, с.78]. Эҷодӣ Форобиро, ки оид ба масъалаҳои мантик, фалсафа, риёзиёт, табиатшиносӣ, мусиқӣ ва назм зиёда аз яксаду шаст рисола эҷод кардааст, ҷудо аз таълимоти мутафаккирони ҷунӣ баррасӣ кардан ғайри имкон аст [11, с.5, 27]. Дар рушди тафаккури эҷодӣ ва илмӣ ӯ фалсафаи Ҷунӣ қадим асари амиқ гузоштааст. Аз ин рӯ, Форобиро дар илм перипатетик, яъне пайрави Арасту дониста, ӯро «Муаллими дуҷум» меноманд.

Форобӣ дар рисолаҳои худ масоили эстетикиро аз категорияҳои ахлоқӣ ҷудонашаванда мешуморад. Ба ақидаи олим, инсоният барои ниятҳои наҷиб офарида шуда, дар рафтори нек нақши ақлу хирад аввалиндараҷа аст. Дар ин бора Абунасири Форобӣ менависад: «Одам маҳз ба шарофати ақл одам шуд» [1, с.37]. Ин ақида дар мулоҳизаҳои ӯ доир ба шаъну шарафи маънавии инсон мавқеи пешбаранда дорад. Дар ин ҷо расидан ба камолоти ақл ва руҳи инсонӣ таъкид шудааст. Форобӣ қайд мекунад: «Амали ақли фаъол дар ғамхорӣ ба ҳайвони боақл [инсон] ва кӯшиши ба ӯ додани имконияти расидан ба дараҷаи олии камолот, яъне ба хушбахтии олии ифода меёбад». [2, с.48-49].

Фарҳанги эстетикӣ ҳамчун категорияи илмӣ ҷанбаҳои фалсафӣ ва педагогӣ дорад, ки дар он илми фалсафа хусусиятҳои асосии эстетикиро муайян мекунад ва педагогика масъалаи ба фаъолияти эстетикӣ ворид намудани шахсро баррасӣ намуда, дар ин замина раванди томи ташаккули шахсиятро муайян мекунад [5, с. 23].

Эстетикаи психологӣ. Асосгузори ин ҷараён психолог ва муаллим Иоганн Гербарт (1776 - 1841) буд, ки тафсири кантшиносии қобилиятҳои субъект мавриди танқид қарор додааст. Ба ақидаи Гербарт, руҳи инсон тамомияти асил, яъне «воқеъ» мебошад, ки аз иртиботи он бо олами беруна тасаввуроти гуногун ба вуҷуд меоянд. Аз ин рӯ, қобилияти ташаккул додани ғояҳо асоси ягонаи шуур аст ва қобилиятҳои ба назар якхелаи руҳ шаклҳои устувори таносуби силсилаи ғояҳо мебошанд, ки гоҳе бо ҳам омехта мешаванд ва баъдан дар раванди инкишоф боз аз нав ҷудо мешаванд. Ҳамин тариқ, «эҳё»-и

боисрори як тасаввурот дар шуури ва сарфи назар намудани тасаввуроти дигар ҳамчун хоҳиш дарк карда мешавад. Равшан ифода кардани хусусиятҳое, ки барои як қатор тасаввурот шабоҳат доранд, дар ҳоле ки тасаввуроти дигар норавшан боқи мемонанд фаҳмишро ба вучуд меоварад. Муносибати мавзунӣ як қатор тасаввурот боиси зоҳиршавии ҳиссиёт мегардад. Дар фарқият аз Кант, барои Гербарт, «робитаи ақли амалӣ бо ақли назариявӣ аслан сирре нест, балки як чизи худ аз худ маълум аст».

Муносибати психоаналитикӣ дар дарк ва тафсири эстетика ба се нуқтаи асосӣ таваҷҷуҳ мекунад; мавқеи онтологӣ асари санъат, механизми амали эҷодӣ; таҷрибаи дарк кардани асари бадеӣ.

Тағйироти таҳқиқоти таърихӣ дар соҳаи эстетикаи психологӣ дар сад соли охир ба таври боварибахш нишон дод, ки кашфиёти алоҳидаи психологӣ ва тағйироти эвристикӣ на танҳо мазмун ва заминаи ин соҳаи донишро фаро мегирифтанд, балки бевосита ба соҳаи донишҳои фанҳои ҳамчавор аз дарки «содда»-и визуалӣ ва бадеӣ, равандҳои бешуурӣ дар санъат сар карда, то ба қонуниятҳои мураккаби сохтори физикии олами идрокшаванда дахл намудаанд. Ин далели возеҳ на танҳо манзараи зоҳирии соҳаи таҳқиқотӣ ба низом дароварданаи психологияи эстетикӣ муосирро тағйир медиҳад, балки сарҳади ин фанро ҳамчун соҳаи беҳудуди дониши танҳо дар эстетика ғайри психология маҳдуднашуда ифода мекунад.

«Қонунҳои эстетикӣ» ғайри «принсипҳои завоқи эстетикӣ», яъне он чизе ки аз ҷиҳати эстетикӣ ҷолиб аст, ки психолог дар «Vorschule der Asthetik»-и худ баррасӣ кардааст ва натиҷаи таҷрибаҳои барои эстетикаи он замонро радикалиро ифода мекунад, на танҳо бори аввал ба баъзе сохторҳои назариявии спекулятивӣ он замон муқобил гузошта шуданд, балки усулҳои ба таври эмпирикӣ асоснокшудаи қонуниятҳои эстетикӣ дар таърихи эстетика шарҳ додаанд. Ё «қонунҳои эстетикӣ» ғайри принсипҳоро ба қонунҳои сифатӣ ва миқдорӣ, қонунҳои расмӣ ва мазмунӣ, аввалиндараҷа ва дуюмдараҷа тақсим мекунад. Аввалин қонуни миқдориноӣ ӯ принсипи зинаи эстетикӣ номидааст, ки тибқи он, аввалин шарт зарурии ба мо писанд омадани ашё қувваи таассуроти аз он ҳосилшуда мебошад. Дар акси ҳол, таъсири қувваш сусти ашё ба ҳиссиёти эстетикӣ наметавонад ба майдони шуур ворид шуда, воқуниши эмотсионалиро ба вучуд оварад. Ба ақидаи ӯ қувваи таъсири таассуроте, ки субъект аз берун мегирад, бояд қадри кофӣ саҳт бошад. Садоҳои ниҳоятро, рангҳои тобишашон суст ба ҳиссиёти эстетикӣ таъсир намерасонанд. Аз ин рӯ, бояд шиддати зарурии таассуроти эстетикӣ ба даст оварда шавад. Қонуни дуюми миқдориӣ муҳимтар, ба ақидаи психолог, ин принсипи қонуни кӯмаки эстетикӣ ғайри тақвиятдиҳӣ, градиент мебошад, зеро барои ҳиссиёти эстетикӣ амали муштарак таассуроти алоҳидаи эстетикӣ зарур аст. Масалан, омезиши садо ва ритм дар оҳанг нисбат ба он, ки мо оҳанг ва ритмро дар алоҳидагӣ мешунавем ба мо завоқи бештар мебахшад ва шуниданаш хеле фориаму гушнавоз аст.

Моҳияти эстетика дар педагогика ва таҳсилот аз ташкил намудани фаъолияти гуногуни бадеӣ эстетикӣ хонандагон иборат аст, ки ба ташаккули қобилияти пурра ва дуруст дарк намудани зебоӣ дар санъат ва ҳаёт, ташаккули ақидаҳо, мафҳумҳо, завоқи эстетикӣ ва этикад, инчунин, инкишоф додани майлу истеъдоди эҷодӣ дар санъат равона шудааст.

Тарбияи эстетикӣ дар асрҳои миёна. Оё дар асрҳои миёна назарияҳо доир ба эстетика ба амал омаданд, оё дар асрҳои миёна назарияҳои тарбияи эстетикӣ инкишоф дода шудаанд? Меёри ҳама чиз барои фарҳанги асримиёнагӣ, ҳадди аққал барои сатҳи расмӣ дини насронӣ буд, ки консепсияи анъанавӣ тарбияи эстетикӣ, алаҳхусус, эстетикаи давраи охири антиқаро мавриди танқид қарор дода буд. Эстетизми қадимӣ, пеш аз ҳама, гедонистӣ ва баъдан элитарӣ буд. Чаро ба одам тарбияи эстетикӣ дода шавад? Аз як тараф, барои дар ӯ инкишоф додани қобилияти лаззати бурдан, фароғату истироҳати наҷибона, ки Арасту дар бораи он сухан рондааст, то дар ӯ қобилияти лаззат бурдан аз ҳаёт бо роҳҳои гуногун афзун гардад; аз тарафи дигар, то ба ӯ, ба истилоҳ, «хуҷҷати ашрофи» диҳад, ӯро узви комилхуқуқи табақаи фарҳангӣ гардонад, аз «табақаи поёнӣ» ҷудо кунад ва дар қатори «бехтарин мардум» ҷой бигирад. [9, с. 32].

Вазифаҳои тарбияи эстетикӣ:

□ ташаккули шуури эстетикӣ, ки маҷмӯи донишхоро оид ба асосҳои эстетика, фарҳанги ҷаҳонӣ ва ватанӣ, қобилияти дарк кардан ва фарқ кардани зебоии асилро дар ҳунар, ҳунаrhoи мардумӣ, табиат ва инсонро дарбар мегирад;

□ ташаккули ҳиссиёти эстетикӣ ва қобилияти зебоипарастӣ; рақобати созгори педагогӣ ба таъсироти фарҳангҳои дуруғин; ташаккули маромнокӣ (талабот, шавқу рағбат) ва қобилият ба ғаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ;

□ ташаккули воситаҳои ғаъолияти бадею эҷодӣ; дастгирии кӯдакони лаёқатманд;

□ инкишоф додани таҷриба (маҳорату малака)-и ташкил намудани муҳити зист, кор ва таълим бо дарназардошти меёрҳо ва арзишҳои эстетикӣ.

Ба гуфтаи А.Ю. Коджаспирова [6] «тарбияи эстетикӣ – ин ҳамкориҳои мақсадноки мураббӣён ва тарбиятгирандагон мебошад, ки ба инкишоф ва тақмили қобилияти насли наврас дар самти дарк кардан, дуруст фаҳмидан, арҷгузорӣ ва офаридани зебоӣ дар зиндагӣ ва санъат, иштироки ғаёл дар эҷодкорӣ ва эҷод кардан тибқи қонунҳои зебоӣ равона карда шудааст».

Н.А. Ветлугина [4] ба омӯзиши хусусиятҳои тарбияи эстетикӣ машғул буд. Ӯ қайд мекунад, ки асоси усули тарбияи эстетикро ғаъолияти якҷояи муаллим ва кӯдак дар самти инкишоф додани қобилияти эҷодии кӯдак барои дарки арзишҳои бадеӣ, ғаъолияти истеҳсолӣ, муносибати бошуурона ба муҳити иҷтимоӣ, табиӣ ва ашёҳо ташкил медиҳад. Муваффақияти ин кор асосан бо он муайян карда мешавад, ки то кадом андоза хусусиятҳои фарди, эҳтиётот ва шавқу ҳавасҳои хонанда ва дараҷаи инкишофи умумии ӯ ба назар гирифта мешаванд.

Дарки эстетикӣ падидаҳои ҳаёти ҳамашар фардӣ ва интихобӣ буда, дар воқуниши эмотсионалӣ ба зебоӣ асос ёфтааст. Бача ҳамашар ба зебоии табиат, олами объективӣ, санъат ва ба ҳиссиёти хайрхоҳонаи одамон ҷавоб медиҳад. Дар ин ҳолат таҷрибаи шахсии кӯдак, маромҳо, саъю кӯшиш ва таҷрибаи азсаргузаронии ҳиссиёт аҳаммияти калон доранд.

Н.К. Крупская [7] чунин мешуморад, ки тарбияи эстетикӣ – ин низомии дониш, ақида ва фаҳмиш аст, ки муносибати эстетикро ба воқеият, дарк ва қадр кардани зебоии табиат, санъат, кор ва муошират таъмин менамояд; назари эстетикӣ, завқ ва эътиқод; ҷаҳонбинии бадеӣ, маҳорат ва малакаи ғаъолияти эҷодии бадеӣ-эстетикӣ.

Н. А. Ветлугина [4] чунин ба ин назар аст, ки тарбияи эстетикӣ дар зерии таъсири воқеият (табиат, ҳаёт, меҳнат ва ҳаёти иҷтимоӣ) ва санъат (мусиқӣ, адабиёт, театр, асарҳои эҷодӣ бадею ороишӣ) сурат мегирад. Шаклҳои ташкил намудани ғаъолияти эстетикӣ бачаҳо гуногунанд. Ин метавонад бозӣҳо, машғулиятҳо, экскурсияҳо, идҳо ва вақтхушӣ бошад. Ба гуфтаи Н. Ветлугина, ҳеле муҳим аст, ки қори тарбиятгар дар ин самт илман асоснок буда, аз руи барномаи мушаххасе, ки ба инкишофи додани дараҷаи мукаммали навҳои гуногуни санъат, мураккабсозии тадриҷии талаботҳо, муносибати дифференциалӣ ба дониш ва маҳорати бачагони синну соли гуногун равона шудааст, ба роҳ монда шавад.

Ба гуфтаи Л.Р. Болотина [3.] тарбияи эстетикӣ дар раванди таълим яке аз ҷойҳои асосиро ишғол менамояд, махсусан дар муассисаҳои таълимии томактабӣ. Тарбияи эстетикӣ ин ташкил намудани ҳаёт ва ғаъолияти бачаҳо мебошад, ки ба инкишофи ҳиссиёти эстетикӣ бача, ташаккули ақида ва дониш дар бораи зебоию латофат дар ҳаёти санъат, арзёбии эстетикӣ ва муносибати эстетикӣ ба муҳити атроф мусоидат мекунад. Барои рушди эстетикӣ шахсияти кӯдак намудҳои гуногуни ғаъолиятҳои бадеӣ - тасвирӣ, театрӣ, мусиқӣ, бадеӣ - нутқӣ, бозӣ ва ғ. аҳаммияти калон доранд. Вазифаи муҳими тарбияи эстетикӣ ташаккул додани шавқу ҳавас ва талаботи эстетикӣ бачаҳо мебошад.

В.И. Логинова [8] тарбияи эстетикро чунин тавсиф додааст: таъсири мақсадноки пайваста ба инсон бо мақсади инкишофи эстетикӣ ӯ, яъне ташаккул додани шахсияти ғаъоли эҷодкор, ки ба дарк ва арзёбии зебоӣ дар табиат, меҳнат ва муносибатҳои иҷтимоӣ аз мавқеи намунаи эстетикӣ, азсаргузаронии талабот ба ғаъолияти эстетикӣ, инчунин, тағйир додани ғаъолият аз рӯи қонунҳои зебоӣ қодир аст. Натиҷаи тарбияи эстетикӣ рушди эстетикӣ мебошад. Муаллиф рушди эстетикӣ гуфта, раванди дуру дарози ташаккул ва тақмили шуури эстетикӣ, муносибатҳо ва ғаъолияти эстетикӣ шахсро

тавсиф мекунад. Ин раванд марҳила ва сатҳҳои гуногун дорад, ки бо синну сол ва омилҳои иҷтимоӣ муайян карда мешаванд. Он шартӣ азхуднамоии фарҳанги эстетикӣ ҷамъият аз тарафи фард буда, бо роҳҳои гуногун ва бо ёрии шаклҳои гуногун сурат мегирад. Тарбия дар амалӣ гардонидани рушди эстетикӣ шахс нақши ҳалқунандаро мебозад, зеро вай мунтазам интиқоли фарҳанги эстетикӣ ҷамъиятро дар шаклҳои гуногуни зоҳиршавиаш (моддӣ ва маънавӣ) таъмин менамояд. Рушди эстетикӣ шахсият дар натиҷаи эҷодкорона азхуд намудани таҷрибаи ҷамъиятию таърихӣ ба амал меояд.

Ҳамин тариқ, айни замон дар зери мафҳум эстетика тамоми соҳаи муносибатҳои субъектӣ объектӣ инсон бо олам фаҳмида мешавад, ки дар он дарки ғаёли ашё ё эҷоди онро кӯшиши бегаразона ба зебӣ ва ҳамоҳангӣ ҳамроҳӣ мекунад. Эстетика дар ҳама гуна таҷрибаи созандагӣ ва эҷодии шахс, ки дар ҳамкорӣ бо муҳити атроф (табӣӣ, объективӣ, руҳӣ) алоқаманд аст, дида мешавад. Мафҳуми эстетикӣ муносибатҳои тавсиф мекунад, ки дар натиҷаи он шахс тавассути як синфи маҳсули ашё ба озодии мутлақӣ шахсӣ, пуррагии мавҷудият ва ҳамоҳангӣ бо Коинот ноил мегардад. Эстетика санъат ва ғаёлияти бадеиро дар бар мегирад, вале бо онҳо маҳдуд намешавад.

Аз ин рӯ, низоми ватании таълиму тарбия дар асоси принципҳои инсондӯстона ба монади беҳамтоии шахс ҳамчун субъектӣ таълим, танзими муносибатҳо дар низоми маориф дар асоси ягонагии маънавию эмотсионалӣ ва ҳамкориҳои кӯдакону калонсолон навсозӣ карда мешавад. Ин дар навбати худ масъалаи такмил додани тарбияи эстетикӣ ба миён мегузорад.

Тавре маълум аст, тарбияи эстетикӣ яке аз ҷанбаҳои инкишофи шахсият мебошад.

Дар таркиби тарбияи ахлоқӣ эстетикӣ инкишофи ҳиссиёти ахлоқӣ, фаҳмии зебоии табиат, воқеияти атроф ва муносибатҳои байни одамон ҷойгоҳи маҳсусро ишғол мекунад.

Тарбияи эстетикӣ бо ҷанбаҳои дигари раванди таълиму тарбия, пеш аз ҳама бо тарбияи ахлоқӣ зич алоқаманд буда, гӯё онҳоро фаро гирифта, самаранокии онҳоро аз ҳисоби мақсаднок будани раванди ташаккули шуур ва завқи эстетикӣ рушдфтои мактаббачагон, инчунин, қобилияти дарк ва қадр кардани зебӣ ва ҳамоҳангӣ дар олами атроф пешақӣ муайян мекунад.

Дар осори муҳаққиқони муосир (файласуфҳо, ҷомеашиносон, фарҳангшиносон, психологҳо, педагогҳо ва ғ.) мавқеъгирии зерин вобаста ба табиат ва моҳияти падидаи фарҳанги эстетикӣ инъикос ёфтааст:

– дар фарҳанги эстетикӣ се қабати нисбатан мустақил ҷудо карда мешавад: моддӣ, бадеӣ ва маънавӣ;

– фарҳанг на танҳо аз ҷониби одам офарида мешавад, балки дар навбати худ одамро меофарад. Аз ин рӯ, маҳсул, субъект ва объектӣ фарҳанг ҳудудӣ шахс дар ҷараёни худинкишофӣ ва аз худ намудани мероси фарҳангӣ мебошад. Дар робита бо ин фарҳанги эстетикӣ ҳам сифатҳои эстетикӣ ғаёлияти объективӣ одамон ва ҳам ғаёлияти тарбияи эстетикӣ шахсро дар бар мегирад, ки талабот ва қобилияти ўро дар сати таҳкими зарфияти умумии эстетикӣ фарҳанг ташаккул медиҳад;

– ба ҳар як давраи инкишофи ҷамъият дараҷаи муайяни инкишофи эстетикӣ, талабот ва имкониятҳо хос аст. Бо гузашти вақт ҳам арзишҳои маънавӣ арзиши худро гум намекунанд. Аммо дар рафти тараққиёти ҷамъият тағйирёбӣ ва навсозии меёр ва завқи идеалҳои эстетикӣ мушоҳида мешавад;

– фарҳанг, аз ҷумла эстетикӣ, ду тамоюлро дар бар мегирад: ба қолаббандӣ (стеротипизатсия)-и ғаёлият ва ба рафӣ қолабҳо, эҷодкорӣ ва сохтани чизи нав;

– фарҳанги эстетикӣ вобаста ба руи микёс фарқ мекунад: дар бораи фарҳанги эстетикӣ инсоният, миллат, ҷамъият ва фард сухан рондан мумкин аст;

– тарбияи эстетикӣ ин воситаи робитаи фарҳанги эстетикӣ ҷамъият ва фарҳанги эстетикӣ шахс, яъне табдил додани яқум ба дуҷум мебошад.

Дар ин радиф, ғаёлияти аз ҷиҳати эстетикӣ нигаронидашудаи одамони мушаххас ин усули ба фарҳанги эстетикӣ ҷамъият табдил додани фарҳанги эстетикӣ шахс мебошад.

Ҳамин тавр, аз мавқеи олимони муосир фарҳанги эстетикӣ ин ҷузъи таркибии фарҳанги умум мебошад. Ин на танҳо маҷмӯи арзишҳои омӯхташуда дар натиҷаи фаъолияти эҷодии қаблӣ, балки ҳуди раванди эҷодкӯй, азхуднамоӣ ва истифодабарӣ, яъне паҳншавии арзишҳои эстетикӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата: Наука, 1973. 436 с., с. 37
2. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата: Наука, 1973. 436 с., с. 48-49
3. Болотина, Л.Р. Дошкольная педагогика: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Л.Р. Болотина, С.П. Баранов, Т.С. Комарова. - 2-ое изд. Москва: Академический Проект; 2005. – 240 с.
4. Ветлугина, Н.А. Эстетическое воспитание в детском саду / Н. А. Ветлугина. - 2-ое изд. Москва: Просвещение, 1986. - 207 с.
5. Грицай, Л. А. Формирование эстетической культуры учащихся в современных условиях: автореф. дис. канд. пед. Наук: 13.00.01 / Л. А. Грицай; Рязанск. гос. ун-т. - Рязань, 2008. - 23 с.
6. Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – Москва: Академия, 2003. – 176 с.
7. Крупская, Н.К. О дошкольном воспитании: сборник статей и речей / Н.К. Крупская. – Москва: Просвещение, 1973. – 288 с.
8. Логинова, В.И. Дошкольная педагогика / под ред. В.И. Логиновой, П.Г. Саморуковой. – Москва: Просвещение, 1983. – 347 с.
9. Лукиан из Самосаты: Избранное. - М.: Гослитиздат, 1962. - 32 с.
10. Наследие Абу Насра аль-Фараби в трудах Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК / под ред. З. К. Шаукеновой. Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. 78 с., с. 7
11. Рахимшикова, М. К. Эстетические взгляды Абу Насра аль-Фараби: автореф. дисс. к. филос. н. Ташкент, 2010. 27 с., с. 5
12. Саидов, А. Асосҳои ташаккули маданияти эстетикӣ омӯзгорони оянда дастури методӣ-Душанбе-2010 64 с.
13. Саидов, А.Р. Формирование эстетической культуры будущих учителей в процессе педагогической практики // Душанбе - 2014., 124 с.

УДК: 796.1

ҶАНБАҲОИ ЭМПИРИКӢ ДАРСИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР ВА ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

ҚАЛАНДАРБЕКОВА Бунавиша Худоёрбековна – номзоди илмҳои педагогӣ, проректори Донишқадаи давлатии тарбияи ҷисмонӣ ба номи С.Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53. **E-mail:** sabrinakalandar.cov@gmail.com, **тел.:** (+992) 901 01 82 47

Дар мақолаи мазкур муаллиф проблемаи таҷрибаи гузаронидани дарси тарбияи ҷисмонӣ бо истифода аз бозиҳои серҳаракати миллӣ ва методикаи тарбияи хонандагонро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф назарияи тарзи ҳаёти хонандагонро дар ҷомеаи муосир таҳлил намуда, барномаҳои иҷтимоии давлатро барои беҳтар кардани тарзи ҳаёти ҷомеа роҳи ҳалли гуногунӣ имкониятҳо ва тарзи ҳаёт муҳим медонад.

Дар мақола муаллиф масъалаи тарзи ҳаёти солим ва моҳияти варзишро барои ҷомеаи муосир аз нигоҳи олимони фалсафа ва ҷомеашиносӣ таҳлил намуда, манфиати

онро дар мисоли ақидаҳои гуногун нишон медиҳад. Муаллиф афкори олимони мухталифро доир ба мавзӯ баррасӣ менамояд ва мафҳуми тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро шарҳ медиҳад. Инчунин мубрамияти мавзуи мақола дар он зоҳир мешавад, ки то кунун олимони таърифи муайяни тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро аз нуқтаи илмҳои ҷомеашиносӣ дақиқан муайян накардаанд. Ин таъриф дар ҷаҳони илми муосир дар раванди таҳлил қарор дорад ва доир ба ин масъала фикру ақидаҳо гуногун мебошанд ва бинобар ҳамин баррасии ин ақидаҳо дар доираи мақолаи илмӣ хеле ба маврид аст.

Вожаҳои калидӣ: *варзиш, таҳқиқ, бозиҳо, сенрҳаракат, милли, шакл, методика, тарбия, таҳқиқотчиён, тарбияи ҷисмонӣ.*

ЭМПИРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОВЕДЕНИЯ УРОКА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

КАЛАНДАРБЕКОВА Бунавша Худойбековна – кандидат педагогических наук, проректор Государственного института физической культуры им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53. **E-mail:** sabrinakalandar.cov@gmail.com, **тел.:** (+992)901 01 82 47

В статье автор рассматривает вопросы практика проведения урока физической культуры с использованием таджикских национальных подвижных игр при определении исследование национальных подвижных игр как формы и методики воспитания и теории о значении спорта для современного общества с точки зрения общественных идей.

Автор указывает на важность этого направления деятельности общества и анализирует мнение западных исследователей относительно теории о значении спорта для современного общества. Вопрос поднятый автором важен в том плане, что до сих пор ученые не определили единый концептуальный подход к определению физического воспитания и спорта как стиль образа жизни. данное определение проходит этап становления и поэтому сравнение различных мнений по данному вопросу проливает свет в дальнейшем изучение тематики спорта как образа жизни.

Ключевые слова: *спорт, исследование, национальных, подвижных, игр, форма, методика, воспитания, здоровье, исследователи, физическое воспитание, культура.*

EMPIRICAL ASPECTS OF PRACTICE OF FISICAL CULTURE LESSONS IN CONTEMPORARY SOCIETY WITH USING OF NATIONAL GAMES IN TEACHING PROCESS

KALANDARBЕКОВА Bunavsha Khudoiorbekovna – candidate (doctor PhD) pedagogical scienses, Deputy of rector in State institute of physical culture after S.Rahimov, Dushanbe city, Luchob street, 53. **E-mail:** sabrinakalandar.cov@gmail.com, **phone:** (+992)901 01 82 47

In this article author note the problem of research of national motorical games as a practice of physical culture lessons with using of motorised national games. In article author discuss the problem of stratification term and its attitudes to life style in society. Author note the correlates of life style personality, role concept of stratification influences and controversy a study of the life style concern as a main term fisical culture.

Author note that actuality of theme and conducted that this discussion very important for modern science. Because only after right definition of this problem we can find the only conceptual enlightenments about the life style. In this moment as author note, the life style knowledge stay in study of creation and its very important to analyses the difference opinions of scientists about the life style to create the conceptual conclusion in this trend of research.

Key words: *sport, research, national, motorical, games, form, method, nurture, health, opinion, scientists, physical teach, culture.*

Дар системаи таълимӣ ва тарбиявии кор бо ҳонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, дарси тарбияи ҷисмонӣ мавқеи ҳоса дорад, зеро рушди ҷисмонӣ, тарзи ҳаёти солим ва фаъолияти ҳаракатии ҳонандагонро бунёдгузори менамояд. Дар таҳқиқот мо таснифи сершумори муҳаққиқони алоҳидаро дар асоси таркиби микдорӣ [2,31], тақсимооти бозихо ба инфиродӣ, дастаҷамъӣ ва оммавӣ [193], фаъолияти моторӣ [8,17], намудҳои гуногуни бозихои берунӣ дар иҷрои машқҳои ҷисмонӣ [3,56], таъсир ба рушди сифатҳои моторӣ [5,10], шиддат ва давомнокии таъсири бозӣ ба бадан [7,24] ва ғайра сифатҳои бозихоро ба назар гирифта, онҳоро мувофиқи маводи барномавӣ баррасӣ намудем.

Дар амалияи педагогӣ мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ аксарияти омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ Тоҷикистон аз бозихои гуногуни инфиродӣ ва дастаҷамъии миллии тоҷикӣ бо таваҷҷӯҳ ба шароити иқлимӣ мавсимӣ истифода мебаранд, зеро муҳити табиӣ таъсири фаъолияти ҷисмониро ба ҳонандагон хеле зиёд мекунад. Ба ин муносибат муаллимон бояд вазъи обу ҳаворо ҳамчун қисми шароити дарс ба назар гиранд, то ба душвории иловагӣ дучор нагарданд.

Барои татбиқ ва амалисозии дарсҳои пилотӣ дар мавзӯи бозихои миллий, барои тарафҳои манфиатдор (волидайн, мактаб, ҷомеаи шахрвандӣ, ҳонандагон) нуктаҳои зеринро бояд аз худ намуд:

1. Донишдони худӣ бозии миллий, таҳлили пурраи ташкил ва гузаронидани он дар шароитҳои гуногун;

2. Фаҳмидани бозихои миллий, қоида ва фаъолияти бозӣ, тақсими ҳонандагон аз рӯи ҷинс, синну сол ва ғурӯҳи тиббӣ иштирокчиёни бозӣ;

3. Муайян намудани вазифаҳои тарбиявии бозихои миллии берунии тоҷикӣ ва аҳамияти онҳо барои таълим ва тарбияи ҳонандагон;

4. Муайян кардани истифодаи бозихои миллий дар тақмили солимгардонӣ ва тарзи ҳаёти ҳонандагон;

5. Ташаккули сифатҳои ахлоқӣ тавассути бозихои миллии тоҷикӣ ва афзун додани донишҳои оиди анъанаҳои миллий [6,17].

Барои таҳлили бозихои миллии берунии тоҷикӣ, ки дар таҳқиқоти мо истифода мешаванд, аз усулҳои мушоҳидаи ғайрифайол ва файол истифода шуда, натиҷаи мушоҳидаи файол дар протоколҳо сабт карда шуд. Инчунин барои васеътар истифода бурдани бозихои берунии миллии тоҷикӣ дар амалияи мактабҳо, таъсири гуногуни онҳо ба инкишофи ҷисмонӣ раवонӣ ҳонандагон, ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ҳонандагон ин бозихоро аз нигоҳи мутобиқат ба маводи барномавӣ баррасӣ намудани бозихои мавҷуда омили тайғирёбии сифати таълим ва тарбия мегардад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки маҳз дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ҳонандагон аввалин маълумотҳоро дар бораи намудҳои варзиш, бозихои миллий, координатсияи ҳаракат ва дигар шакли ахборро дар бораи рушди ҷисмонӣ дастрас мекунанд. Дар натиҷаи пусиши ҳонандагони синфҳои поёни ва болоӣ дар бораи муҳимияти дарси тарбияи ҷисмонӣ муайян шуд, ки дар ҳар ду ғурӯҳ ҳонандагон ин дарсро ба ғурӯҳи дарсҳои аввалиндараҷа ворид намуданд. Аз он ҷумла дар пурсиш ба ҳонандагон чунин савол гузошта шуд: фанҳои аввалиндараҷа барои худ муайян кунед. Дар ҷавоб ба ин савол ҳонандагон мебоист 5 фанни асосиро интиҳоб мекарданд ва 70 фоизи ҳонандагон тарбияи ҷисмониро ба ғурӯҳи фанҳои аввалиндараҷа ворид карданд. Ангезаи ин интиҳоб дар ҷи аст? Ба андешаи мо ҳонандагон дарк мекунанд, ки дарси тарбияи ҷисмонӣ барои рушди қисми ҷисмонӣ онҳо ва фароғати байни дарсҳои душвори интеллектуалӣ зарур мебошад, зеро ҳастагии равонӣ онҳоро кам мекунад ва қобилияти ҳаракаткунӣ дар онҳо афзоиш медиҳад. Аз тарафи дигар ҳонандагон муҳимияти онро барои саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим ба ҳубӣ эҳсос мекунанд ва барои ҳамин ин фанро барои худ муҳим медонанд. Аммо интиҳоби муҳимияти фанҳо на танҳо аз дониш ва ангезаи ҳонандагон

оиди фан, балки аз истеъдоди муаллим низ вобастагӣ дорад. Баъзан ҳонандагон фанро дуҷумдараҷа бо он сабаб мешуморанд, ки ҳонандагон усули муаллимро наметавонанд.

Барои ҳамин усули дарс, методикаи муаллим, муносибати вай бо ҳонандагон, дониши муаллим, тарзи муошират, системаи баҳогузорӣ ва дигар омилҳо дар баланд ё паст гардидани шавқмандии ҳонандагон нисбати фанни тарбияи ҷисмонӣ нақши муҳим дорад. Тақсимбандии қисматҳои дарс ва мазмуни он сол аз сол ташаққул меёбад ва дар ин самт муаллимон ва ҳонандагон ҷаҳолона ширкат доранд. Вақтҳои охир дар методика ва усули дарси тарбияи ҷисмонӣ мавқеи бозихҳои миллӣ мувофиқ ба имконияти ҳонандагон ҷорӣ шудааст, ки донишҳои таърихӣ ва ҷисмониро бо ҳам пайваست карда, мавриди дарсгузаронӣ қарор медиҳад. Дар ин росто, муаллим 10 дақиқа вақтро барои ташаққули чандирият ҷудо мекунад. Аз он ҷумла 4 дақиқа барои ҳаракати ҷаҳол, 4 дақиқа барои машқҳо бо вазн, 2 дақиқа барои нигоҳ доштани баробарвазнӣ ва таносуби қомат сарф мешавад. Ин машқҳо, омодагии ҳонандагонро барои иҷрои ҳаракати душвор омода мекунад. Баъди анҷоми машқи тамринӣ, муаллим ҳонандагонро ба гуруҳҳо тақсим карда, бозихҳои миллиро байни онҳо доир мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки 25 Ҷоизи муаллимон дар ҳар як дарси тарбияи ҷисмонӣ 2 ё 3 намунаи бозиро истифода мекунанд, ки аслан ҳаракати мустақамкунии дарсро истифода мекунад. 28,33 Ҷоизи муаллимон дурии майдончаҳои варзиширо мактаб баҳо дода, танҳо дар қисми хотимавии дарс бозихҳои берунро бо ҳонандагон мегузаронанд. 30 Ҷоизи муаллимонӣ фанни тарбияи ҷисмонӣ, дар интиҳоби бозӣ ба дониши ҳонандагон оид ба бозихҳо таъяс мекунад[6,89].

Қисми муайянкунии таҷриба нишон дод, ки духтароне, ки дар речаи ҳарҳафтаинаи моторӣ дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ба бозихҳои берунӣ машғуланд. Писарбачагон, дар бозихҳои берунӣ, муомила бо коллектив ҷаҳолона иштирок намуда, сифатҳои ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва ихтиёро тақмил медиҳанд. Бояд гуфт, ки дар синфҳои болоӣ шумораи бозихҳо камтар мешавад ва дарс ҳаракати тахассусӣ мегирад. Ҳонандагон кушиш мекунад, ки маҳорати худро нишон диҳанд ва аз ҳамин лиҳоз писарбачаҳо бештар бо вазнбардорӣ, дорбозӣ, қувваозмӣ ва бандкашӣ шугл варзида, байни ҳамадигар мусобиқаҳои индивидуалӣ доир мекунад. Ҳонандагон аллакай сифатҳои лидери худро дар вақти иҷрои қувваозмӣ нишон медиҳанд. Агар дар синни синфи Ҷоӣ, қувваи ҳонандагон ва маҳорати онҳо баробар бошад, дар синни 15-16 солагӣ ҳаракати индивидуалӣ аллакай бартарӣ ва фарқияти ҷисмонии онҳоро бараъло нишон медиҳад. Шiori «Майдон аз, далер аст. Далер ҳамеша – ба пеш!» омили инъикоси фардии рушди ҳонандагон гардида, ҳамин таър майлу шавқи онҳоро ба раванди иҷтимоишавӣ нишон медиҳад.

Аммо проблемаи дарсҳои тарбияи ҷисмонии замони муосир дар зиёдшавии бозихҳои ғарбӣ дар раванди дарс ва истифодаи қами бозихҳои миллӣ мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки аз 100% (60 нафар) муаллимонӣ тарбияи ҷисмонӣ танҳо 25% (15 нафар) дар дарсҳои худ аз бозихҳои миллии тоҷикӣ истифода мекунанд. 16,67 Ҷоиз (10 нафар) онҳоро ҳамаҷун тамрини омодагӣ ба дарс дохил мекунад ва 33,33% (20 нафар) онҳоро дар қисмати охири дарс истифода мекунанд. Сабаби ин равандро 25% (15 нафар) дар душвории ҷаҳмонидани қоидаи бозӣ мебинанд ва ин вақти зиёдро талаб мекунад. Ба саволи « Ба шумо дар ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ дар синф ҷӣ ҳалал мерасонад?», муаллимонӣ тарбияи ҷисмонӣ аз 100 Ҷоиз (60 нафар) 33,33 Ҷоиз (20 нафар) норасоии вақтро проблеам асосӣ ҳисобиданд ва боқимонда надоштани тахассус ва сабабҳои дигарро нишон доданд. Бинобар ҳамин ба таъвиқи бозихҳои миллӣ бояд дигар муаллимонро низ ҷалб намуд[6,117]. Ҷунончи роҳбарони синф дар дарси тарбиявӣ, муаллими таърих дар дарси таърих ва кишваршиносӣ дар бораи ин бозихҳо метавонанд ба ҳонандагон маълумоти назариявиро баррасӣ намоянд.

Таҳлили натиҷаҳои пуриши муаллимонӣ тарбияи ҷисмонӣ нишон дод, ки муаллимонӣ тарбияи ҷисмонӣ дар дарс вазиғаҳои тарбиявӣ солимгардониро қисман ҳал мекунад ва сабаби ҷунин ҳолатро дар норасоии вақт мебинанд. Ба фикри мо дарси тарбияи ҷисмонӣ танҳо вазиғаи роҳнамоӣ ба тарзи ҳаёти солим ва варзиши бузурги тахассусиро бозӣ мекунад. Аз ин ру, муаллимонӣ тарбияи ҷисмонӣ бояд ба маҳорати индивидуалии ҳонандагон диққат дода, дар баробари ин масъалаҳои тарбиявӣ солимгардониро дар раванди дарс ҳал намоянд. Ҳангоми гузаронидани бозихҳои берунӣ

муаллимони тарбияи ҷисмонӣ ва роҳбарони синфҳо асосан ба захираи бозиҳои худ таъия мекунад, зеро дониши хонандагон дар бораи бозиҳои миллии нисбатан кам мебошад. Омӯзгорон бо сабаби надонишони ин бозиҳо тақозо мекунад, ки дар курсҳои тақмили ихтисоси назди муассисаҳои таълимии шаҳр ва ноҳияҳои курсҳои минтақавӣ, семинарҳо дар бораи гузаронидаи бозиҳои миллии тоҷикӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ гузаронида шаванд. Дар курсҳои бозомузӣ кадрҳои педагогӣ Институти республикавии тақмили ихтисос ва бозомузӣ кадрҳои педагогӣ ва филиалҳои он муаллимон имкон доранд, бо қоидаҳои бозиҳои миллии тоҷикӣ шиносӣ пайдо карда, онҳоро дар раванди дарс истифода баранд.

Мақсади чунин барномаҳои таълимӣ на танҳо тарғибу ташвиқ ва пурзӯр намудани фаъолияти моторӣ тавассути ҷалби оммавии хонандагон кӯдакон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, балки тавассути бозиҳои миллии тайгир додани тарзи ҳаёти онҳо мебошад. Ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, сифатҳои ҳаракатӣ, қувва, идрок ва сифатҳои индивидуалии хонандагон тавассути бозӣ роҳи эҳёи системаи педагогикаи халқӣ дар тарбияи шаҳрванди комил мебошад.

Таҳлили мунтазами натиҷаҳои пурсиш ва анкетаҳои коллективҳои педагогӣ мактабҳо, падару модарон ва аҳли ҷомеа нишон медиҳад, ки оид ба бозиҳои миллии берунии тоҷикӣ ва дигар намудҳои оммавии миллии варзиш, барои тарбияи ҷисмонӣ ва фароғатӣ, варзиши оммавӣ ва маҷмӯа- мусобикоти фароғатӣ дар муассисаҳои таълимӣ, донишгоҳҳо, марказҳои таҳсилоти иловагӣ, федератсияҳо ва дигар маҳфилҳои шавқовар бояд ҷои намоёнро ишғол намоянд.

Барои ба даст овардани маълумот дар бораи сатҳи дониши бозиҳои миллии тоҷикӣ аз ҷониби хонандагони синфҳои болоӣ зарур аст, ки бо ёрии мутахассисон бозиҳои намунавиро ташкил намуда, муаллимонро бо қоидаи онҳо шинос намуд. Баъдан бо мақсади муайян кардани эътимоднокии шинохти онҳо ин бозиҳо дар миёни хонандагон гузаронида шаванд. Натиҷаи пурсиши мо дар байни хонандагон нишон дод, ки сарчашмаи маълумоти бозиҳои миллии дар байни хонандагон гуногун аст ва ба он волидон, дӯстон, воситаҳои ахбори омма, муаллими тарбияи ҷисмонӣ, мураббӣҳои маркази таълими давомдор, муаллимони синфҳои ибтидоӣ дохил шуданд.

Ба ақидаи олимони соҳа ба мисоли В.Г. Яковлева, Н.П. Аникеева, Н. Турсунова, Ш.А. Сафарова, Л. Губанова, И. Торопов яке аз роҳҳои эҳёи воситаҳои халқии тарбияи ҷисмонӣ ин таҳияи китоби дарсӣ мебошад, ки дар он хонандагон бо бозиҳои халқӣ шинос шуда, ҳунари ва истеъдоди худро дар идҳои оммавӣ намоиш диҳанд. [10;1;8;4;9].

Барои ташкили омӯзиши таҷрибавӣ мо бозиҳои миллии берунии тоҷикиро интихоб кардем, ки ба хонандагони синфҳои болоӣ писанд омаданд ва дар асоси онҳо таъсири бозиро ба рушди ҷисмонӣ, ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон муайян кардем. Аз он ҷумла бозиҳои миллии шохмот, қувваозмӣ бо дастхобонӣ, гуштингирӣ, бандкашӣ, камонварӣ ва ҷавгонбозӣ барои хонандагон шавқманд намуданд. Дар шароити муайян аспасаворӣ низ шакли дарсро метавонад иҷро намояд, аммо ин таълими махсуси муаллим ва хонандаро тақозо мекунад.

Барои дар ҷараёни таълим самаранок татбиқ намудани бозиҳои берунии миллии онҳоро ҳангоми таҷриба таҳлил намуда, алоқамандии онҳо бо методика ва қоидаҳои дарсро муайян намудем. Дар давоми таҳлил нуқтаҳои зерин баррасӣ шуданд:

1. Вазифаи асосии педагогӣ бозиҳои берунӣ;
2. Таъриби гурӯҳи бозӣ ва иштирокчиён;
3. Омода будани бозигарон ба вазъиятҳои гуногун;
4. Иштирокчиён дар бозӣ кадом ҳислатҳоро нишон доданд;
5. Муносибати байни иштирокчиёни бозӣ;
6. Муносибати иштирокчиёни бозӣ ба бурду бохт;
7. Дониши иштирокчиён оид ба усулҳои асосии бозиҳои берунӣ;
8. Муносибати иштирокчиён ба бозии гузаронидашаванда;
9. Имкониятҳои имконпазир барои бозиҳои берунӣ.

Дар натиҷаи чунин таҳлил вазифаи асосии муаллим, хонандагон, шароити бозӣ, қоидаҳои бозӣ, манфиати бозӣ, моҳияти тарбиявии он, психологияи бозӣ ва ҷанбаҳои

ахлоқии он муайян шуданд[6,127]. Ҳамаи мушохидаҳо дар протоколҳои эксперимент қайд карда шудаанд ва дар барномаҳои таълимӣ ҳамчун вазифаҳои педагогии муаллим дар самти истифодаи бозихҳои миллии сабт карда шуданд.

Барои ҳалли масъалаҳои гузошташудаи педагогӣ дар шароити гуногуни бозӣ мо синну сол ва омодагии ҳонандагон, намудҳои фаъолияти моторӣ, ки ба бозӣ дохил мешаванд, зухуроти сифатҳои ахлоқӣ ва ҷисмониро дар ин бозӣ ба назар гирифтём, ки муносибати ҳонандагонро дар раванди бозӣ инъикос мекунад. Ҳангоми ташкили корҳои таҷрибавӣ дар асоси бозихҳои миллии берунии тоҷикӣ бо ҳонандагон мо бо назардошти хусусиятҳои истифодаи бозихҳои миллии берунии тоҷикӣ дар раванди таълим таснифоти худро таҳия кардем, ки он дар мавридҳои зерин метавонад амалӣ карда шавад:

1. Дарси тарбияи ҷисмонӣ;
2. Дар вақти танаффус миёни дарсҳо;
3. Дар вақти оббозӣ;
4. Дар мусобиқаҳои миллии;
5. Дар идҳои миллии;
6. Ҳангоми сайри сайёҳӣ;
7. Дар сексияи махсуси варзишии миллии.

Таҷрибаи нишон медиҳад, ки бозихҳои миллии тоҷикӣ ва амалӣ намудани онҳо дар байни насли наврас имкониятҳои бузургӣ педагогӣ доранд, зеро онҳо на танҳо ба рушди самараноки ҷисмонӣ раванӣ мусоидат мекунанд, балки манбаи рафъи ҳастагӣ ва фишори равонӣ бузургӣ дарсҳо буда, ба тарбияи ҷисмонӣ мусоидат мекунанд. Дар таснифи мо мавқеи асосиро бозихҳои фардӣ (шоҳмот, гуштингирӣ, сангбардорӣ, камонварӣ), бозихҳои даставӣ (ҷавгонбозӣ, бандкашӣ), бозихҳои тан ба тан, бозихҳои беҳарба гирифтанд.

Натиҷаҳо нишон доданд, ки омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ аз бозихҳои миллии тоҷикии берунӣ ба қадри кофӣ истифода мебаранд, аммо ҳануз ҳам маълумоти онҳо оиди ин бозихҳо кам аст. Ҳамин тариқ, аз 60 нафар омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ танҳо 75% (45 нафар) аз шумораи умумии пурсидашудагон ба таври мунтазам бо ҳонандагон дар дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ бозихҳои берунӣ гузарониданд[6,127]. Натиҷаҳои таҳқиқот муайян намуд, ки ворид намудани бозихҳои миллии тоҷикӣ ба дарси тарбияи ҷисмонӣ дониши ҳонандагонро дар бораи меҳнат, зодгоҳ, табиат, расму оинҳои мардумӣ, таърихи мактаб, деҳа, шаҳр, ҷойҳои тамошобоб ва ғайра ғанӣ мегардонад.

Аксарияти муаллимони тарбияи ҷисмонӣ, набудани адабиёти махсуси методӣ, надонишани қоидаи ин бозихҳо ва набудани тайёрии дахлдорро аз ҷумлаи душворихо номиданд. Инчунин муайян шуд, ки ҳангоми супоридани меъёрҳои таълимӣ ва инфиродӣ, аз худ намудани унсурҳои бозихҳои варзишӣ ва барномаҳои миллии бозии рақобатӣ, шароит барои рушди бисёрҷонибаи ҳонандагон муҳайё мегардад. Бо ҳамин мақсад зарур аст, ки муаллимони фанӣ, роҳбарони синфҳои мактабҳои таҷрибавию назоратӣ, барномаи тарбияи ҷисмониро роҳбарӣ намуда, берун аз соатҳои дарсӣ бо мақсади баланд бардоштани фаъолияти ҳаракати ҳонандагон бештар дар миёни онҳо бозихҳои миллии берунӣ гузаронанд.

АДАБИЁТ

1. Аникеева, Н.П. Воспитание игрой /Н.П. Аникеева. - М.: [Текст]. - Просвещение, 1987. – 143 с.
2. Былеева, Л.В., Коротков, И.М. Подвижные игры: Учебное пособие для институтов физической культуры/Л.В. Былеева и др.[Текст] - Изд.5 - е, перераб. и доп. - М.: ФиС, 1982. – 224 с.
3. Галеев, Э.Х. Татарские народные традиции физического воспитания и их использование в практике учебно-воспитательной работы / Э.Х. Галеев [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук. – Казань, 1973. – 23 с.

4. Губанова, Л.А. Педагогические основы организации и проведения комплексных физкультурно - оздоровительных мероприятий в группе продленного дня (на материале I - III классов сельских школ Республики Таджикистан) / Л.А. Губанова [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. - Душанбе, 2002. – 210 с.

5. Короев, В.Т. Исследование эффективности применения национальных видов спорта, игр и упражнений для рационализации системы физического воспитания школьников Осетии / В.Т. Короев [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук.- Л., 1975. – 25 с.

6. Қаландарбекова, Б.Х. Педагогический процесс как основа нравственного воспитания на уроках физической культуры средствами таджикских национальных подвижных игр (на материале учащихся 5 - 7 классов общеобразовательных школ Республики Таджикистан), Дисс. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, 13.00.01 - общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки), Душанбе 2018

7. Мотукеев, Б.Ф. Эффективные пути использования традиционных и национальных средств физического воспитания во внеклассной работе в школах Республики Кыргызстан / Б.Ф. Мотукеев [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Алма-Ата, 1992. – 24 с.

8. Сафаров, Ш.А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни младших школьников средствами таджикских национальных подвижных игр (на материале I - IV классов общеобразовательных школ / Ш.А. Сафаров [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. - Душанбе, 2007. – 219 с.

9. Торопов, Н.И. Национальные виды спорта и игры в Таджикистане / Н.И. Торопов [Текст]. - М.: ФиС, 1944. – 80 с.

10. Турсунов, Н.Н. Таджикские национальные виды спорта и игры и их воспитательное значение / Н.Н. Турсунов [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. - Душанбе, 1964. – 315 с.

11. Яковлев, В.Г. Педагогическая характеристика подвижных игр в теории и практике физического воспитания детей школьного возраста / В.Г. Яковлев [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1954. – 26 с.

ТКБ-74.03 (5.ТОҶ)

ТДУ-371 (575.3)

В-19

МУТОБИҚШАВИИ ХОНАНДАГОНИ ИМКОНИЯТАШОН МАҲДУД БА РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР ШАРОИТИ ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР

ВАЛИЗОДА Шоирахон – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогикаи ҷумҳурии ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, ш. Хуҷанд, хабони Мавлонбеков, 1. **E-mail:** shoirakhon.valizoda@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 624 50 02

Ҳадафи асосии мақолаи мазкур, таҳлили асосҳои назариявӣ-методологии таҳсилоти фарогир ҷумҳурии Тоҷикистон буда, он барои идоракунии самаранок ва ҳамоҳангсозии қори муассисаҳои таълимӣ бо мақсади ба роҳ мондани роҳи усулҳои таълими фарогир гузошташудааст. Муаллифи мақола ҳангоми таҳрезӣ намудани маводи худ, асосҳои умумии назариявии концептуалӣ-методии таҳсилоти фарогирро баррасӣ намудааст;

- равиши салоҳиятнокӣ ба таҳсилоти фарогир ;
- назарияи татбиқи шакли таълими фарогир;
- унсурҳои асосии концепсияи таҳсилоти фарогир;
- методологияи таълими фарогир дар кишвар.

Мафҳуми таҳсилоти фарогир ин омили ҳимояи ҳуқуқии кӯдакони имконияташон маҳдуд аст. Омили мазкур ба ташаккули байнисоҳавии муҳити бидуни табъиз барои ҳар як нафар равона гардида, барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои онҳо мусоидат мекунад. Консепсияи таҳсилоти фарогир муносибати иҷтимоиро нисбат ба шахсони имконияташон маҳдудро таҳия менамояд. Масъалаи аз ҷиҳати тиббӣ таъобат гирифтани шахсони имконияташон маҳдуд ҷиҳати иҷтимоии он буда, шахсиятҳои имконияти маҳдудидошта бояд на танҳо муолиҷа гиранд, балки зиндагии муътадил дар байни ҷамъият дошта бошанд.

Таҳқиқи мақолаи илмӣ бевосита барои бартараф намудани маҷмӯи монетаҳои иҷтимоӣ баррасӣ гардида, дар роҳи амалӣ намудани қобилият ва эҳтиёҷоти шахсони имконияти маҳдуди ҷисмонӣ ва зеҳнидошта нигаронида шудааст, зеро чунин монетаҳои иҷтимоӣ дар барномаи соҳаи маориф ва сиёсати иҷтимоӣ барои мутобиқ кардани шароити мусоиди институтсионалӣ ҳуқуқӣ бо мақсади табдил додани таҳсилоти фарогир ба самти афзалиятноки маориф нигаронида шудааст.

Вожаҳои калидӣ: таҳсилоти фарогир, равиши салоҳият, мафҳумҳои таҳсилоти фарогир, методологияи таҳсилоти фарогир, маъҷубон, мутобиқсозии таълимӣ ва методӣ, ҳолатҳои равонӣ-эмотсионалӣ, технологияҳои мутобиқшиавӣ, репетиторӣ

АДАПТАЦИЯ УЧАЩИХСЯ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В ИНКЛЮЗИВНОЙ СРЕДЕ

ВАЛИЗОДА Шоирахон – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова, 1. **E-mail:** shoirakhon.valizoda@mail.ru, **тел.:** (+992)92 624 50 02

Цель статьи состоит в том, чтобы рассмотреть теоретические концептуально-методологические основы инклюзивного образования в Таджикистане для эффективного управления и координации деятельности образовательных организаций.

Для достижения этой цели рассмотрены общие теоретические концептуально-методологические основы инклюзивного образования;

- компетентностный подход к инклюзивному образованию в России; теория реализации инклюзивной формы образования;
- базовые элементы концепции инклюзивного образования, а также методология инклюзивного образования.

Концепция инклюзивного образования предлагает механизм реализации прав человека для людей с ограниченными возможностями здоровья.

Этот механизм опирается на межведомственное междисциплинарное создание безбарьерной среды, для того, чтобы любой человек мог реализовать свои права. Концепция инклюзивного образования формулирует социальный подход к инвалидности. Медицинская проблема инвалидности переходит в социальную сферу – инвалида или человека с ограниченными возможностями здоровья нужно не только лечить, но еще и обеспечить ему нормальную жизнь. Таким образом, инвалидность рассматривается как набор социальных барьеров, которые встают на пути реализации способностей и потребностей человека, у которого нарушены функции организма.

Задача заключается в том, чтобы эти социальные барьеры ликвидировать. Современная стратегия Российской Федерации в сфере образования и социальной политики направлена на приведение в соответствие институциональных системных условий, чтобы инклюзивное обучение могло стать приоритетным направлением образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, компетентностный подход, концепции инклюзивного образования, методология инклюзивного образования, ограниченные

возможности здоровья, инвалид, учебно-методическая адаптация, психо-эмоциональный комфорт, технологии адаптации, тьютерское сопровождение

ADAPTATION OF STUDENTS WITH LIMITED CAPACITIES TO THE EDUCATIONAL PROCESS IN OPEN EDUCATIONAL CONDITIONS

VALIZODA Shoirakhan – candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department of social and professional pedagogy of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand city, Mavlonbekov Avenue, 1. **E-mail:** shoirakhon.valizoda@mail.ru, **phone:** (+992) 92 624 50 02

The goal of this article lies in the analysis of theoretical conceptual-methodological grounds of inclusive education in the Tajikistan for the effective management and coordination of the work of educational institutions.

For achieving the set goal, the author examines the general theoretical conceptual-methodological grounds of inclusive education;

- competence approach towards inclusive education in russia;
- theory of implementation the inclusive form of education;
- basic elements of the concept of inclusive education;
- as well as methodology of inclusive education in the russian federation.

The concept of inclusive education implies the mechanism for exercising human rights for people with health impairments. This mechanism is based on the interdepartmental cross-disciplinary formation of the barrier-free environment for any person to exercise their rights.

The concept of inclusive education formulates social approach towards disability. The medical problem of disability shifts into the social sphere – a person with health impairments should not only receive treatment, but also live a normal life. Therefore, disability is viewed as a set of social barriers that stand in the way of realization of the abilities and needs of a person with physical or mental impairments. The goal is to eliminate such social barriers. The modern strategy of the russian federation in the area of education and social policy is aimed at bringing into compliance the institutional systemic conditions in order to turn inclusive education into the priority area of education.

Keywords: *inclusive education, competence-based approach, concepts of inclusive education, methodology of inclusive education, disabilities, disabled, educational and methodological adaptation, psycho-emotional comfort, adaptation technologies, tutoring*

Таҳсилоти фарогир ин ҳамгироии хонандагони ғайримуқаррарӣ ба муҳити доимии таълим мебошад, ки пеш аз ҳама, мо хонандагони имконияташон маҳдудро дар назар дорем. Таҳсилоти фарогир ба ғояи ҷомеаи фарогир асос ёфтааст, кидар мувофиқа ба он шахсони дорои қобилиятҳои махсусро аз байн, онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо накарда, балки кӯшиш мекунад дар шароити зиндагии онҳо алоқаманд шуда, тартиботи иҷтимоиро тағйир диҳад, то ки ҳама инсоният ҳуқуқи баробар дошта бошад ва дар ҷамъият мавқеи худро пайдо карда, ҳамчун аъзои баробарҳуқуқи он зиндагӣ намоянд.

Омилҳои зиёд доир ба фаҳмиш ва омӯзиши маҳфуми таҳсилоти фарогир дар раванди таълим мавҷуданд, ки он асосан ду ҷузъро дар бар мегирад:

- муайян кардани ҳадафҳо барои таҳсилоти фарогир;
- кӯшиши ба мақсад расидан.

Муносибати таълими фарогир, тағйироти мундариҷаи психологӣ- педагогӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои техникаро талаб мекунад [11С,56].

Ҳадафи таълими фарогир ин фарогирифтани хонандагони имконияташон маҳдуд ба ҷомеа буда, ҳамчун шахсони воқеан комилхукуки ҷомеа таълиму тарбия намудан аст, ки оянда дар донишгоҳҳои олии таҳсил намуда, соҳиби касбу кор гарданд ва баробари дигарон зиндагӣ намоянд. Баробари зиндагӣ кардан ин на танҳо ба кӯмаки давлат таъя намудан аст, балки онҳо бояд ҳаёти худро бо ҳукуку уҳдадорихои таҳсил, омӯзиши касбу ҳунар таъмин намоянд. Аз ин рӯ, дар назди муассисаҳои таълимӣ бояд вазифаҳои асосии таълими фарогир роҳандозӣ гардад.

Таҳсилоти фарогир бояд ҳамеша дар самти рушд ва тағйирёбанда қарор гирад, то ки он вобаста ба эҳтиёҷоти шахс дар ҷомеа, инкишоф ва рушд ёфта, пажӯҳишҳои нав ба навро пайдо намояд. Таҳсилоти фарогир барои кӯдакони имконияташон маҳдуд, тамоми шароити заруриро муҳайё намуда, барои муваффақиятнок будани фаъолияти худ кӯшиш менамояд.

Таҳсилоти фарогир пеш аз ҳама, барои дарк ва омӯзиши хусусиятҳои равонии инсоният бо шахси дигарва ҷамъият равона гардидааст. Дар доираи ин равиш, таҳсилоти фарогир ҳамчун воситаи ноил шудан ба ҳадаф, фароҳам овардани шароити баробар барои рушд ва нумуи хонандагони имконияташон маҳдуд, баррасӣ шуда, барои эҷоди ҷомеаи муосир дар самти таълими фарогир ва рушди ғояи он, кӯшиш менамоянд ва қобилияти ҳамаи шахсиятро баробар, нигоҳ медорад. Тамоми инсоният, ки дар оилаҳои гуногун, тарбия ёфта ба воқеа мерасанд, хусусиятҳои психофизиологии якхела надоранд. Бинобар ин аз давраи таваллуд ҳама баробарем, гуфтан андаке нодуруст аст.

Аз нигоҳи дигар, ҷомеа ва маориф танҳо вақте фарогир хоҳанд шуд, ки мо барои баробар будани имкониятҳои кӯдакони имконияташон маҳдуд шароити зарурӣ фароҳам орем. Таълими фарогир пешбинӣ менамояд, ки пеш аз ҳама, муҳити зист ва шароити муассисаҳои таълимӣ бояд бо назардошти хусусиятҳои фардӣ хонанда таҳрезӣ шуда, мутобиқ карда шавад. Саволе ба миён меояд, мо онро чӣ тавр карда метавонем? - Барои ҳалли ин масъала кадом омилҳои эҷодии ҳамаҷонибаи фарогиранда фаъол аст. Бояд зикр кард, ки «Тарҳияи универсалӣ», яъне ҳамаҷонибаи фарогиранда дар соҳаи таълиму тарбия фарогир маънои дастрасии ҳамаҷонибаи раванди таълимиро ба табақаҳои гуногуни одамон дорад.

Дастрасии меъморӣ яъне сохтмони биноҳо, мавҷудияти пандусҳо, лифтҳо, равшанӣ ва зангҳои садоӣ мебошад. Дигар намуди дастрасӣ ин мутобиқкунии ҷараёни таълимӣ-методи дар таълим, роҳандозӣ намудани усул ва технологияҳои муосир, маводи дидактикӣ, китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълим барои намудҳои гуногуни кӯдакони имконияташон маҳдуд мебошад.

Дар сурати сушт будани қувваи босира адаптатсия лозим аст, мавриди таълими кӯдакони қувваи маҳдуди шунавоидошта, бошад бештар нуқсонҳои узвҳои мушакӣ, вайроншавии якҷоя ва ғайра мушохида мешавад. Инчунин, унсуре хеле муҳими фароҳам овардани шароити имкониятҳои баробар барои эҷоди бароҳати равонӣ-эмотсионалӣ дар гурӯҳи хурди кӯдакони имконияташон маҳдуд ин ҷалби онҳо ба таълими фарогир мебошад. Ба инбат гирифтани таъмини ҷузъҳои дар боло зикршуда дар муҳити таълимӣ ба онҳо аввалан шароити мусоид фароҳам оварда мешавад., ки дар натиҷа тбарномаи нисбатан универсалӣ таҳрезӣ шуда, дар заминаи он тамоми хонандагон, сарфи назар аз мавҷудияти маҳдудиятҳои шароити зиндагӣ, ё баъзе хусусиятҳои инкишоф, дар муҳити таълимӣ ва иҷтимоӣ самаранок фаъолият карда метавонанд.

Дар кишвари мо таҳсилоти фарогир ба таври анъанавӣ нисбат ба кӯдакони имконияташон маҳдуд татбиқ карда мешавад. Инчунин, моро зарураст, ки мафҳуми «бетарафӣ»-ро низ мавриди шарҳ қарор диҳем. Дар асл, ҳатто онҳое, ки маъно

нестанд, ниёзҳои махсуси таълимӣ доранд. Масалан, кӯдакони лаёқатманд ба таҳсилоти махсус ниёз дошта ва онҳо бо методикаю услуби таълим, тактикаи бо ҳам пайвастанӣ барномаҳои таълимӣ ниёз доранд, то ки барои онҳо ва атрофиёнашон самти таълим муфиду мусоид бошад [10С,156].

Дар ҷамъият шахсони имконияти маҳдуди зехнидошта аз ҷиҳати этникӣ, забонӣ ва мазҳабӣ эҳтиёҷоти махсуси таълимӣ доранд, ки бояд мушкилоти онҳо низ дар самти таҳсилоти фарогир осон гардад. Новобаста аз сабабҳои номутаносибӣ, хусусиятҳои инкишофи ҷисмонӣ ё фарҳангӣ, мушкилоти ба муҳити таълимӣ ва иҷтимоӣ дохил кардани ҷунин шахсон бояд роҳи ҳалли худро ёбад, зеро новобаста аз сабабҳои ғайриодӣ, мушкилоти онҳоро яхела хоҳанд буд. Набудани шароити иҷтимоӣ, муоширати нокифоя, дарки таҳрифшудаи психоэмотсионалӣ ва як қатор мушкилоти дигар бояд ҳалли худро ёбанд. Аз ин рӯ, ҳангоми фароҳам овардани шароити инсонҳои имконияташон маҳдуд, ҳамаи намудҳои ин гуна шахсон низ бояд ба эътибор гирифта шаванд. Мушкилоте ба миён меояд, ки ҳалли онро бояд дарёфт намуд. Пеш аз ҳама, имкони рақобатпазирии ояндаи онҳоро дар бозори меҳнат, васеъ намуд, зеро табиист, ки таҳсил дар мактаб ва муассисаҳои олии барои соҳибхтисос гардидани ҷунин нафарони дорои қобилиятҳои ғайримукаррарӣ имконият ба амал меорад, то ин ки дар бозори меҳнат ҳамчун мутахассиси соҳибтаҷриба бо ҷойи корӣ таъмин бошанд.

Тафсири дигари таҳсилоти фарогир дар кишвар ин сохтори физиологӣ мебошад. Ин концепсия раванди таълим ва тарбияи хонандагонро дар бар гирифта барои муҳайё намудани фазои ягонаи таълимӣ хизмат мекунад, инчунин истифодаи усулҳои муносибати инфиродиро барои қонеъ кардани ниёзҳои махсуси таълимии ҳар як хонанда амалӣ карда метавонад. Роҳандозии ҷунин методология бояд барои кӯдакони имконияташон маҳдуд ва ҳамаи гурӯҳҳои одамон ба таври оптималӣ мувофиқ бошад, зеро он технологияҳои мутабиқсозӣ барои кӯдакони имконияташон маҳдуд, ҳамчун қоида барои хонандагон мувофиқ аст.

Барои омӯзгор дар таълим ва тарбияи кӯдаки имконияташ маҳдуд, мавриди баёни мавзӯи нав мушкилӣ пайдо мешавад, бинобар ин, барои бартараф намудани муаммоҳои бамиеномада, аз усулҳои визуалӣ истифода бурда мешаванд, яъне пайдо намудани усулҳое, ки тавассути дарки иттилоот таъсир мерасонанд, хеле мувофиқ аст.

Ҳамин тавр, усулҳои мутабиқшавӣ барои хонандагони имконияташон маҳдуд метавонанд барои шахсоне, ки мушкилот доранд, барои бартараф намудани муаммоҳои онҳо мусоид бошад. Татбиқи шакли таҳсилоти фарогир дар сурати иҷро шудани якчанд шартҳои асосӣ имконпазир аст, яъне аввалан, эҷоди «муҳити дӯстона» ё «тарҳи фарогир»-ӣ буда, қисми дуюми он, ин фароҳам овардани муҳити мусоиди психоэмотсионалӣ дар самти таълиму тарбия аст. Танҳо бо таъсири мутақобила, якпорчагӣ ва мукаммалии муҳити эмотсионали таълимӣ-методӣ ва меъморӣ метавонем мутабиқшавии раванди таҳсилоти фарогирро дар ҷомеаи муосир ба даст орем. Ворид намудани ҷузъи фарогир ба таълим ҳароҷоти хеле калони моддӣ, маънавӣ ва ҷисмониро талаб мекунад. Ҳар қадаре ки фарогирӣ барвақт оғоз шавад, ҳамон қадар осонтар гузашта, низоъ ҳамон қадар камтар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, насли калонсолон дар раванди ҷорӣ намудани таҳсилоти фарогир мушкилоти ҷиддитарро аз сар мегузаронанд. Кӯдакон аз ҷиҳати равоӣ хеле устувор буда, бо мушкилӣ ба ин ҷараён ворид мешаванд [9.С,46].

Ҳамин тариқ, ҷорӣ намудани таҳсилоти фарогир ба ду омил асосӣ, ки омил асосӣ, он муносибати кӯдаконро бо насли калонсолон мушкил менамояд пайдо менамояд. Душвории дуюм, ки ба мутабиқшавии омӯзгорон ва хонандагон алоқаманд аст, махсусан, ба дастгирӣ ниёз дорад. Ҷунин қоида, аз ҷиҳати равоӣ ва касбӣ дар низоми таҳсилоти фарогир омодагии ҳатмиро талаб карда, аз

мутахассисони соҳаи маориф тайёрии ҳаматарафaro барои ҷалб кардани кӯдакони имконияташон маҳдуд ба раванди таълим тақозо мекунад.

Дар таҷрибаи кишвари мо, айни замон, ҷорӣ намудани дастгирии усули репетиторӣ барои таълими кӯдакони имконияташон маҳдуд имконпазир аст. Ин таҷриба барои дар ҷараёни таълим ворид шудани кӯдакони имконияташон маҳдудӣ саломатидошта муҳим аст. Ҳоло дарсҳои ислоҳнамоӣ ташкил гардидааст, ки дар рафти дарс муаллим бо ҳамроҳии мутахассисон, равоншиносони мактаб, дефектолог ё логопедон фаъолият мебарад.

Мавқеи муассисаи таълимӣ дар мавриди ба роҳ мондани таълими фарогир ҳамчун як раванди тарбиявӣ хеле назаррас буда аз ҷониби роҳбар- омӯзгорони муштарак омода намудани фазои муносиби меъморӣ –равониро талаб менамоянд, ки волидон ва баъдан ҷомеа тадриҷан ба ин ҷараёни ҷалб карда мешаванд[1.С, 14].

Оҳиста-оҳиста ҷомеа дигаргун мешавад ва таълими фарогир ба як меъёри муайян ворид мегардад. Ҳамин тарик, дар назди маориф вазифаи хеле асосӣ, яъне ба воя расонидани насли инсонҳои дорои қобилиятҳои гуногун, ки якҷоя зиндагӣ мекунанд, гузошта шудааст. Таъмини барномаи дастрасӣ барои ҳамагон ба таҳсили кӯдакони имконияташон маҳдуд дар самтҳои зерин баррасӣ мешавад:

- имконияти таҳсил аз рӯи нақшаҳои инфиродӣ:
- тағйир додани принципҳои баҳодихӣ ва ташкили аттестатсия,
- фароҳам овардани шароити иҷтимоӣ барои кӯдакони имконияташон маҳдуд;

• роҳнамоии касбӣ, яъне ҷалби категорияҳои ҳаياتи омӯзгороне, ки бо кӯдакони имконияташон маҳдуд корбарӣ намуда, вобаста ба имкониятҳо ва ниёзҳои муассисаи таълимӣ фаъолият баранд.

Вазъи амалишавии муносибати салоҳиятноки ба раванди таҳсилоти фарогир дар кишвар

Ҷанбаи аввалине, ки ба ин равиш дохил мешавад, ин ташаккули дониш ва салоҳиятҳои касбии омӯзгорони оянда буда, дар ҳама гуна сатҳҳои таҳсилот, муассисаҳои таълимӣ бо он омода аст. Ворид намудани таҳсилоти фарогир ба раванди таълим, метавонад тавассути истифодабарии маводи таълимӣ ва мутобиксозии усулҳои таълим амалӣ карда шавад. Маводҳои таълимӣ аз қабili китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ ва ғайра лозиманд, то ки хонандагон имконияташон маҳдуд дар раванди таълим аз он истифода намоянд. Ҳамчунин супоришҳои хаттиро метавонанд бо кори шифохӣ иваз намуда, ба супоришу вазифаҳои додашуда тариқи даҳонӣ ҷавоб диҳанд. Шакли супоришҳои тестино барои санҷидани дониши хонандагон истифода бурда метавонанд[7.86].

Дар таълими фарогир, роҳҳои дарк ва истифодаи иттилоотро бештар инкишоф дода, роҳи усулҳои гуногуни таълимро дар санҷиши дониши хонандагон метавон истифода бурд. Салоҳият ва ташаккул додани малака ва маҳоратҳои касбии мутахассиси ин соҳа метавонад дар раванди таълим хонандаро комёб намояд. Усулҳо ва имкониятҳои дарсҳои амалӣ бояд дар раванди таълим ба дарс мутобик бошанд. Илова бар ин, ин бояд ба ҳама гуна фаъолияти амалӣ, истеҳсолот ва ғайра дахл дошта бошад. Таҳсилоти фарогир инчунин ба рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва дар мувофиқа бо иттилоот мусоидат мекунад. Он имкон медиҳад, ки кӯдакони имконияташон маҳдуд дар раванди иҷтимоикунонӣ таҷрибаи худро дар ҷомеа инкишоф диҳанд[6.,С78].

Шаҳсони имконияташон маҳдуд,ҳисси ҷудоии доимии иҷтимоӣ аз ҷамъиятро доимӣ эҳсос мекунанд. Онҳо наметавонанд ҳамеша ин қонуншиканиро ба таври муассир ҷуброн карда, худро аз ҷомеа ҷудо кунанд. Таҳсилоти фарогир барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар ҷомеа тавассути табдирҳои мутобиксозии тарбиявӣ амалӣ карда метавонад. Муҳим аст, ки ин табдирҳо ба дараҷаи беморӣ,

хусусиятҳои синнусолӣ ва ниёзҳои онҳо мувофиқ бошанд. Ҳарчанд мушкilotи иҷтимоишавӣ дар ҷомеа ба ҳамаи гурӯҳҳои шахсони имконияташон маҳдуди саломатидошта дахл дорад, вале ҳалли ин мушкilot дар масъалаи истифодаи тадбирҳои мутобикшудаи тарбиявӣ, махсусан, барои шахсони дорои нуқсонҳои зехнӣ рост меояд.

Дар маорифи кишвар ин масъала то ҳол ҳаллу фасли худро пурра наёфтааст, зеро нафароне, ки дорои маъҷубиятҳои гуногун ҳастан пурра барои гирифтани маълумоти олии имконият надоранд. Зикр кард, ки ба ғайр аз ҳуҷҷати хатми донишгоҳ (диплом), ки ба шахсони дорои нуқсонҳои зехнидошта дода мешавад, бояд онҳоро бо ҷойи кории доимӣ таъмин намудан шарт ва зарур аст. Танҳо ҳамин тарик, онҳо ба соҳаҳои ҷамъиятӣ ҳамчун мутахассис ҷалб карда мешаванд. Омода намудани маводи таълимӣ, мутобик будани фаъолияти амалӣ дар самти таълиму тарбия таъсир расонида, дониш, малака ва маҳорати кӯдакони имконияташ маҳдудро ташаккул медиҳад. Дар натиҷа чунин мутахассисон ба бозори меҳнат ворид гардида, ҳамчун донандаи касби хеш фаъолият мебаранд. Ҳамин тарик, назарияи таҳсилоти гуногунондешӣ дар кишвар эътирофи усулҳои гуногуни таълимиро пешбинӣ мекунад, ки онҳо тадриҷан дар ҷомеа ақидаеро ба вучуд меоваранд, ки шахсони имконияташон маҳдуд, аз ҷониби қомилхуқуқи ҷамъият доништа шуда, фикру ақидаҳои онҳо ба эътибор гирифта мешавад. Усулҳое, ки ба ҷомеасозии касбӣ ва равонии шахсони имконияташон маҳдуд нигаронида шудаанд, ба онҳо имкон медиҳанд, ки салоҳияти худро тақмил диҳанд [6,С,32].

Барои татбиқи фаъолияти таълими фарогир унсурҳои асосӣ ва ёрирасони консепсияи таълимиро ба инобат гирифта, содоқатмандии омӯзгорону хонандагон, волидон ва аъзоёни ҷомеаро дар фаъолияти дастаҷамъона, саъю кӯшиши ҳамаи гурӯҳҳои фанӣ – маъмурият, омӯзгорон, равоншиносон, мураббӣён, дефектологҳо, мутахассисони касбӣ, волидон ҳамсолон ва аҳли ҷомеаро ба инобат гирифта ҷалб намудан ҷоиш аст.

Хонандагоне, ки эҳтиёҷоти махсус доранд, бештар дар раванди таълим масъулияти зиёд ба души худ мегиранд. Пеш аз оғози раванди таълим онҳо волидонро вазифадор мекунанд, ки фаъолияти фарзандонашонро дар хона бохабар бошанд, то ки хонанда, усулҳои махсуси таълимиро татбиқ намояд. Ҳамин тарик, раванди таҳсилоти фарогир ягдигарфаҳмии ҳамаи гурӯҳҳои фанӣ мебошад.

Мутобиқи раванди таълим бояд на танҳо шахсони имконияташон маҳдуд, балки ҳамаи шахсоне, ки навъҳои алоҳидаи ўҳдадорихои иштирокчиёни раванди таълимиро дар татбиқи усулҳои таълими фарогир дар бар мегиранд, ҷалб карда шаванд.

Таҷрибаи таҳсилоти фарогир дар кишвар ба асосҳои таълимӣ ва методии ҳамкорӣ ва муошират нигаронида шуда дар навбати аввал усулҳои гуногуни таълимиро дар бар мегирад. Вазъиятҳо ва роҳҳои яқраи барои қонеъ гардонидани талаботи таълим вучуд надоранд. Дар мавриде, ки як гурӯҳи синну соли намуди беморӣ, бо вазъияти гуногуни беморӣ ба назар мерасанд, хусусиятҳои инфиродии равонӣ ва дарки иттилоот вучуд доранд, ки диққат, тафаккур, суръати ивазшавии таъсири ангеаҳои беруна ва ғайра гуногун хоҳанд буд.

Дуюм, гуногунии шаклҳои таълим, ин ҳатогии маъмул, аст, зеро дар таълими таҳсилоти фарогир гурӯҳ ё синф бояд 100% бо хонандагон таъмин бошад. Табиист, ки дар онҳо саъю кӯшиш кардан муътадил аст, зеро ки талабаи дорои қобилиятҳои махсус дар як гуруҳ ё синф бештар вақт сарф мекунад ва дар машғулиятҳои таълимии умумӣ иштирок менамояд. Дар баъзе ин мавридҳо фаъолияти гурӯҳиро истифода мебаранд, зеро он имкон медиҳад, ки хислатҳои хонандагони имконияташон маҳдуд ҷуброн карда шуда, қори инфиродӣ ва таълимии хонандагони таҳсилашон ғоибонаро ташкил намоянд. Ҳамаи ин шаклҳои таълим

бояд ҳамчун методи ёрирасон ва иловагӣ истифода шаванд, зеро шакли асосии таълим ва татбику таъмини таҳсилоти фарогир баробари таълим аст. Таълими фосилавӣ набояд шакли асосии таҳсилоти фарогир бошад. Тавсия дода мешавад, ки таълими ғоибона танҳо дар вақти беморӣ дар давоми як-ду ҳафта қорӣ карда шавад, то ки аз гурӯҳи умумии таҳсил аз таълим ақиб намонад [3.С,37].

Инчунин, чунин омӯзиш метавонад дар шароити хеле бади иқлим, вақте ки ба мактаб рафтани хонандагони имконияташон маҳдуд душвор ё ғайримкон аст, гузаронида шавад. Истифодаи омӯзиши фосилавӣ метавонад боиси ҷудошавии хонандагони имконияташон маҳдуд дар раванди таълим гардад. Мушкилот дар он аст, ки аксари шахсони имконияташон маҳдуд дар таҳсили хонагӣ ҷалб шуда, аз муоширати ҳаммаслаконашон дур ҳастанд. Барои кӯдакони имконияташон маҳдуд, ки дар таълими хонагӣ ҷалб карда шудаанд, аксар вақт дониши пасттар аз миёна доранд. Дар ҳолатҳои нуқсонҳои зеҳнидоштан, чун қоида, шумораи умумии хонандагон дар барномаи муқаррарӣ таҳсил мекунам ва барои толибилмони ғайриодӣ сатҳи баҳодиҳии фаъолияти онҳо паст карда мешавад.

Барномаҳои таълимии тасдиқшудаи муассисаҳои таълимӣ барои хонандагони имконияташон маҳдуди зеҳнидошта, вобаста ба дараҷаи вазнинии нуқсонҳои онҳо байни салоҳияти таълимӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ таносуб вучуд дорад. Агар ин нуқсонҳо сабук бошанд, пас ба онҳо 90% салоҳиятҳои академӣ ва 10% салоҳиятҳои иҷтимоӣ дода мешаванд, яъне агар маҷмуи барномаҳои таълимӣ мушкилтар бошанд, пас он 50 ва 50 фоизро ташкил медиҳад. Агар вайронкуниҳо хеле вазнин бошанд, пас таваҷҷуҳ ба муошират дода мешавад, ки аз он 90% салоҳиятҳо ба рушди малакаҳои муошират ва танҳо 10% ба малакаҳои таълимӣ нигаронида шудаанд. Ҳамин тавр, истифодаи усулҳои таҳсилоти фарогир васеъ намудани маҳорати педагогии омӯзгоронро дар назар дорад. Айни замон дар назди муассисаҳои таълимӣ вазифа гузошта шудааст, ки то 50 дарсади омӯзгоронро бозомӯзӣ намуда, онҳоро барои кор дар гурӯҳҳои фарогир омода созад [2.С,111].

Методологияи таълими фарогир дар кишвари мо ва хориҷи кишвар принципҳои методологӣ, хусусиятҳо ва омӯзиши таҳсилоти фарогирро дар бар мегирад. Дар бораи равишҳои таҳсилоти фарогир таваккуф кардан бамаврид аст, зеро маҳз равишҳо ҳам ҷанбаҳои фалсафӣ ва ҳам воситаҳои дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, барои омӯзиши таълими фарогир равишҳои зерини қабулшуда, амал менамояд. Фароҳам овардани маҷмуи шароити қоидаҳо барои таълими бароҳат дар кӯдакони имконияташон маҳдуд, муайян кардани он барои татбиқи омӯзиши фарогир дар муҳити таълимӣ, ки онро бояд такмил дода шавад.

Дар усулҳои таълим, тағйир додани шаклҳои пешниҳоди мавод барои дарки самаранокии он, дигаргунии фалсафаи муносибат ба таълими фарогир, барои татбиқи самаранокии он дар раванди таълим ҳалал мерасонад. Дар ниҳоят, равиши шаклдигаркунанда ба рушди фарҳанги таълими фарогир ҳам дар соҳаи маориф ва ҳам дар маҷмӯъ дар ҷомеа нигаронида шудааст.

Равиши мӯътадил - ба он нигаронида шудааст, ки дар он маҳдудияти имконият, манбаи гуногунрангӣ дида мешавад, ба шарте, ки дар кӯдакони имконияташон маҳдуд ба хусусият ва ниёзҳои махсуси таълимӣ ба назар гирифта шаванд.

Равиши хизматрасонӣ ба пешниҳоди як қатор имтиёзҳо нигаронида шудааст. Хизматрасонӣ аз рӯйи аломатҳои функционали яъне вобастагӣ тақсим мешаванд:

- таҷрибавӣ;
- вобастагӣ ;
- тадқиқотӣ,
- профилактикӣ, яъне пешгирии беморӣ.

Категорияҳо ва гурӯҳҳои хизматрасонӣ бояд дар ҳуҷҷатҳои меъёрии муассисаи таълимӣ зикр карда шаванд [4.С,76].

Муносибати паритетӣ, яъне баробарҳуқуқӣ буда, ғояи асосии иштироки баробари ҳамаи аъзоёни раванди таҳсилоти фарогир мебошад. Дар марҳалаи кунунии рушд чи дар кишвар ва чи дар хориҷи кишвар ба фаҳмиши истилоҳҳои интегратсия, яъне якҷоягӣ ва фарогирӣ муносибати норавшан вучуд дорад. Тафовути асосии интегратсия ва фарогир дар он аст, ки интегратсия ба воридкунии механикӣ фан ба муҳити таълим нигаронида шудааст. Дар ҳоле ки фарогирӣ ин иштироки бевоситаи субъект дар раванди таълим аст, ки бояд дар он иштироки баробарӣ таъмин карда шавад. Муносибати пешгирикунанда аз он иборат аст, ки ба раванди таълим пешакӣ дигаргуниҳои муайян ворид карда мешаванд, то ки қонуншиканиро пешгирӣ намоянд. Масалан, агар талаба нутқи бурро дошта бошад, пас, албатта, муаллим бояд ин хислатҳо ва эҳтиётҳои онҳоро ба назар гирад. Аз тарафи дигар, муаллим метавонад ба ӯ як қатор супоришҳои шифоҳӣ диҳад, то ки иҷрои он барои талаба нисбатан душвор бошад. Ин барои он анҷом дода мешавад, ки муаллим ба таври фаъол инкишофи равониرو пешгирӣ мекунад.

Хулоса, методологияи таҳсилоти фарогир дар кишвари мо як қатор хусусият ва равишҳои иловагӣ дорад, ки муҳити зист ба ташаккули ниёзҳои таълимӣ ва иҷтимоии шахсони имконияташон маҳдуд таъсири ҳалкунанда мерасонад. Равиши танзим ин фаҳмиш дар соҳаи маориф буда, тартибу низоми худро ёбад. Масъалаҳои танзимро бояд марказҳои захиравии таълимию методӣ ҳал намоянд, ки онҳо аслан ҳамохангсоз ва танзимкунандаи сиёсати таълими фарогир дар муассисаҳои томактабӣ, мактабӣ, донишгоҳҳои олии ва дигар муассисаҳои таълимӣ мебошанд. Равиши иҷтимоӣ ҳамгироии хонандагони имконияташон маҳдудро бо ҷомеа назар дорад.

Равиши ҷаъмияти ин фаҳмидани ҳадафи ниҳонии таҳсилоти фарогир, барои баланд бардоштани иқтидори мутобикшавии хонандагони имконияташон маҳдуд аст. Муносибати нигаронидашуда ба назар гирифтани манфиатҳои шахсӣ, ниёзҳо ва имкониятҳои кӯдакони имконияташон маҳдудро дар назар дорад. Дар ин ҷо инчунин, ба назар гирифтани ташаккули самтҳои шахсӣ, яъне серҳаракатӣ муҳим аст. Бояд ба назар гирифт, ки хонандаи имконияташон маҳдуд мисли шахси солим дар ҷараёни таълим инкишоф меёбад, дастурҳои онҳо бояд ба талабот ва имкониятҳои онҳо муносиб бошад.

Равиши мунтазами бо ҷараёни иҷтимоӣ алоқаманд аст. Ин равиш дар раванди таъсири мутақобилаи сохторҳои гуногун баррасӣ мегардад. Муносибати ислоҳӣ дар таҳсилоти фарогир ба ҳадди ақалл ё ислоҳ кардани нуксонҳои мавҷудаи кӯдакони имконияташон маҳдуд, барои баланд бардоштани шароити иҷтимоии онҳо нигаронида шудааст. Муносибати вобастагӣ-фаъолиятӣ муайян мекунад, ки маҳз дар натиҷаи корбарии педагогӣ, робитаӣ, интерактивӣ вазифаҳои муайяни ҳар як гурӯҳи фанӣ самаранок иҷро мегардад. Ҳамин тариқ, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки таҳсилоти фарогир на танҳо ба худбинии шахс, инчунин бетарафии аксарияти атрофиён таъсир мерасонад. Албатта, набояд фаромӯш кард, ки таҳсилоти фарогир воситаи асосии ҳаракати иҷтимоӣ мебошад. Барои шахсони имконияташ маҳдуд он таълими фарогир нақши аввалиндараҷа дошта, воситаҳои фароҳам меорад, ки қобилият, маҳорат, дониш ва истеъдоди хонанда дар раванди дарс ташаккул ёфта рушд меёбад.

АДАБИЁТ

1. Алехина, С. В. (ред.) Организация специальных образовательных условий для детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательных учреждениях: методические рекомендации. М.: мгппу, 2012. 92 стр.

2. Алехина, С.В. (ред.) Психолого-педагогические основы инклюзивного образования: коллективная монография. М.: мгппу, 2013. 334 стр.
3. Алехина, С.В. Инклюзивное образование: История и современность. М.: «Первое сентября», 2013. 334стр.
4. Бут, Т. Показатели инклюзии: практическое пособие. М.: роои «Перспектива», 2007. 123 стр.
5. На пути к инклюзивной школе. Пособие для учителей. м.: роои «перспектива», 2005. url: <https://drive.google.com/file/d/0b0izjr0eon3fm1vtew9fotraqk0/view> (дата обращения 11.03.2019).
6. Петерс с. Дж. Инклюзивное образование: Ставро-поль: севкавгту, 2010.124 стр.
7. Педагогика ва психологияи таҳсилоти фарогир: китоби дарсӣ / Д.З. Ахметова, З.Г. Негматов, Т. Челнокова, Г.В. Юсупова ва дигарон – Қазон: Нашриёти «Ифтихор»-и Донишқадаи иқтисод, менеҷмент ва ҳуқуқ, 2013. – 204 стр.
8. Седовина, Т.Н. Шинкарева, Е.Ю. (сост.) Уроки по пониманию инвалидности в шко-ле: Пособие для учителя. Архангельск: лоция, 2016. 128 стр.
9. Феталиева, Л. П. Достоинства и недостатки инклюзивного образования и интеграции / Л. П. Феталиева // Вестник Университета (Государственный университет управления). – 2015. – № 8. – С. 312–316.
10. Раҳмонов, З. П.Асосҳои олигофренопедагогика. Хучанд. Мероҷ. 2011.- 96стр.
11. Таҳсилоти фарогир. Дастури методӣ. Таҳти назари А.Байзоев Душанбе. Ирфон.2013-224 стр.

САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ ДАР МАШҒУЛИЯТИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ МУАССИСАИ ТОМАКТАБӢ

МАҚСУДЗОДА Шаҳноза – унвонҷӯйи *Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** hasanova@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 720 00 31

Ташаккули маҳорату малакаҳои малакаи иртиботии кӯдакон тавассути омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ яке аз вазифаи муҳимтарини муассисаи томактабӣ мебошад.

Омӯзиши забони хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ барои инкишофи хоҳира, тафаккури образнок ва абстрактӣ, шунавоии фонематикӣ кӯдакон ва инкишофи нутқ муҳим арзёбӣ мегардад. Раванди омӯзиши забони хориҷиро дар кӯдакон метавон мавриди гуфтугӯ, гӯш кардан ва нутқи муколамавӣ бо истифода аз технологияҳои бисёррасонаӣ (мултимедиявӣ), бозиҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ, муоширатӣ ва ғайра амалӣ намуд.

Истифодаи технологияҳои педагогӣ дар раванди машғулиятҳои таълимӣ ба кӯдак имкон медиҳад, ки асосҳои забони англисиро аз худ кунад ва шавқу муҳаббат ба омӯзиши забонро бедор намояд.

Вожаҳои калидӣ: барномаи давлатӣ, технологияҳои муосири педагогӣ, муошират, муносибати фардӣ, малакаи забондонӣ, рушди зеҳнӣ, равандҳои маърифатӣ, шунавоии фонематикӣ, машғулиятҳои таълимӣ.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

МАКСУДЗОДА Шахноза – соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А.Адхамова, 11/2. **E-mail:** hasanova@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 720 00 31

Развитие коммуникативных навыков детей посредством изучения иностранных языков с использованием современных педагогических технологий является одной из важнейших задач дошкольных учреждений.

Изучение иностранного языка, в том числе английского, с использованием современных педагогических технологий важно для развития памяти, образного и абстрактного мышления, фонематического слуха и речевого развития детей. Процесс изучения иностранного языка у детей может осуществляться путем говорения, слушания и диалогической речи с использованием мультимедийных технологий, фонетических, лексических, грамматических, коммуникативных и др.

Использование педагогических технологий в процессе образовательной деятельности позволяет ребенку освоить основы английского языка и пробудить интерес и любовь к изучению языка.

Ключевые слова: государственная программа, современные педагогические технологии, общение, личностное отношение, языковые навыки, интеллектуальное развитие, познавательные процессы, фонематическое слушание, образовательная деятельность

THE ROLE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN STUDYING ENGLISH LANGUAGE BY SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

MAKSUDZODA Shakhnoza – applicant of the Institute for Education Development named after Abdurahmon Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov str., 11/2. **E-mail:** hasanova@mail.ru, **phone:** (+992) 92 720 00 31

Developing children's communication skills through learning foreign languages using modern pedagogical technologies is one of the most important tasks of preschool institutions. Learning a foreign language, including English, using modern pedagogical technologies is important for developing memory, figurative and abstract thinking, phonemic hearing and speech development in children.

The process of learning a foreign language in children can be carried out through speaking, listening and dialogic speech using multimedia technologies, phonetic, lexical, grammatical, communicative, etc.

The use of pedagogical technologies in the process of educational activities allows the child to master the basics of the English language and awaken interest and love for learning the language.

Key words: state program, modern pedagogical technologies, communication, personal attitude, language skills, intellectual development, cognitive processes, phonemic listening, educational activities.

Навсозии мазмуни таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи имрӯза ирришди иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, бо равандҳои инноватсионии ташкили таълими забонҳои хориҷӣ алоқаманд аст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарм Эмомалӣ Раҳмон аз 4 апрели соли 2003 «Дар хусуси

такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва минбаъд дар ду марҳила қабул гардидани «Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004–2014» ва «Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» сиёсати навини забони давлатро барои оянда муайян намуданд. [1,2]

Дар Барномаҳои қабулшуда муҳимтарин ҷиҳатҳои такмили омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар марҳилаи кунунии инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ фаро гирифта, стратегияи таҳсилоти тамоми низоми таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав дида баромада, шароити муосири ташаккули якҷанд самтҳо ҷудо гардидааст. Минбаъд, Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қабул гардид. Дар Барномаи мазкур аз ҷумла қайд гардидаст: «Омӯзиши забони русӣ чун забони муоширати байни миллатҳо ва забони англисӣ ҳамчун забони хориҷии дар ҷаҳони муосир аз ҳама зиёд паҳншуда, инчунин аз худ кардани нутқи намунавӣ бо ин забонҳо барои тарбияи шахсияти забондон, рушди сифатҳои маънавӣ ва қобилиятҳои эҷодии ӯ ва шинос шудан бо фарҳанги рус, англис ва ҷаҳонӣ нақши пешбаранда дорад». [3;7]

Тавре маълум аст, давраи мусоидтарини омӯзиши забони хориҷӣ синну соли томактабӣ мебошад, зеро азхудкунии он барои кӯдак дар ин синну сол хеле осон мебошад. Забони хориҷӣ барои ӯ бозии навест, ки шартҳои онро бо хушнудӣ қабул мекунад. Дар бисёр кишварҳо кӯдакон аз синни панҷсолагӣ (чорсолагӣ) ба омӯхтани забони хориҷӣ шурӯъ мекунанд. Омӯзиши забони хориҷӣ тафаккур, хотира, ҳаёл, тасаввуроти кӯдакро инкишоф дода, инкишофи умумии нутқро беҳтар мекунад. Кӯдак мавриди омӯзиши он дониши худро дар бораи муҳити атроф васеъ мекунад, таҷрибаи муошират бо одамони дигар пайдо мекунад ва раванди иҷтимоишавии ӯ ба амал меояд.

Таълими барвақтии забони хориҷӣ, пеш аз ҳама, ба таври муназзам ва ҳамаҷониба омода намудани кӯдакони синни томактабро барои таҳсилоти минбаъда ба мактаб; дуюм, ба кӯдак асосҳои маданияти муоширати забони хориҷиро омӯзонидан; сеюм, ташаккули ҳавасмандии мусбии маърифатӣ ба омӯзиши забони хориҷиро бедор намудан, баргузор мегардад.

Ташаккули маҳорату малакаҳои малакаи иртиботии кӯдакон тавассути омӯзиши забони англисӣ бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ яке аз вазифаи муҳимтарини муассисаи томактабӣ мебошад. Дар педагогикаи муосири хориҷӣ ва ватанӣ мафҳуми «технологияи педагогӣ» дар омӯзиши забони хориҷӣ аз ҷониби С. С. Авғонов, О. В. Ҷураева, Х. Ю. Ҷураева, К. Кодиров, А. Мирзоев, Р. Мирзоев, М. Муллоҷонов, Ф. Сангиматов, Ф. Худойдодова ва дигарон ҳамчун системаи усулҳо ва марҳилаҳо баррасӣ карда мешавад, ки пайдарҳамии татбиқи онҳо ҳалли масъалаҳои таълим, тарбия ва инкишофи шахсияти тарбиятгирандаро таъмин менамояд.

Дар луғати тафсири калимаи «технология» ҳамчун маҷмӯи усул ва амалҳои дар ин ё он маҳорат, кор ва ҳунар истифодашаванда муайян карда шудааст. Муҳаққиқ Г.Р. Ломакина чунин шарҳ медиҳад: «Технологияи педагогӣ – ин истифодаи мақсадноки системаи воситаҳои педагогии ба маънои тоҷаш муайянсозандаи дарёфти тавсифҳои додашудаи ин ё он падидаи педагогӣ (сифати шахсият, муҳтавои фан, азхудкунии донишҳо) ва ба дарёфти ин падидаҳо равонашуда мебошад» [6;56].

Ба тафсилоти боло така намуда, гурӯҳбандии технологияро метавон чунин ифода намуд:

Технологияи таълими бозӣ: фароҳам овардани фазои эҷодӣ барои таълими эҷодкорӣ (Б.П. Никитин, О.А. Соломатина, Ф. Худойдодова,).

Технологияи таълими кӯдакон: синни хурдсолӣ – инкишофи ҳиссиёт, ташаккули қобилиятҳои ҳассосии умумӣ (Л.А. Венгер, О.Е. Махина);

Технологияи таълими инкишофдиҳанда (В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин, Л.Виготский, С.Авғонов).

Технологияи таълими ҳониш (Н.А.Зайцев, Е.Е. Шулешко, Ф.Сангиматов).

Технологияи классикии таълими кӯдакони синни томақтабӣ (Е.И. Тихеева, Е.А. Флери́на, А.П. Усова).

Ҳадафи асосии мутахассиси муосир баланд бардоштани шавқу рағбат ба омӯзиши забони хориҷӣ мебошад ва онро танҳо бо кӯдакони ин синну сол бо истифода аз технологияи бозӣ қардан мумкин аст. Бозӣ инчунин бо истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар машғулиятҳои таълимӣ робитаи зич дорад. Ба ин муносибат шаклу усул ва воситаҳои таълимро аз нав дида баромадан зарур аст. Дар ин ҷо сухан на танҳо дар бораи воситаҳои нави техникии таълим, балки дар бораи шаклу усулҳои ҳозиразамони таълим, дар бораи муносибати нав ба раванди таълим меравад.

Раванди омӯзиши забони хориҷиро дар кӯдакон метавон мавриди гуфтугӯ, гӯш қардан ва нутқи муколамавӣ бо истифода аз бозӣ ташаккул дод. Бозӣ як намуди мустақили фаъолияти инкишофи кӯдакон мебошад ва онро метавон чунин шарҳ дод:

1. Бозӣ шакли озодтарини фаъолият аст, ки ба кӯдакон дар омӯхтани ҷаҳони гирду атроф кӯмак мекунад ва барои эҷодиёти шахсӣ ва худнамой майдони васеъ мекушояд.
2. Бозӣ машқест барои рушди кӯдакон.
3. Бозӣ озодии баён ва кашфи худ аст.
4. Бозӣ майдони асосии муоширати кӯдакон аст.

Пас, кадом намуди бозӣҳо дар фаъолияти таълимӣ истифода мешаванд? Инҳо асосан бозӣҳои забонӣ (фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ) ва коммуникативӣ (нақшбозӣ) мебошанд:

А) Фонетикӣ:

- Ҳангоми омӯзиши садоҳои афсона мехонем ва садоҳои англисиро бо забони тоҷикӣ муқоиса мекунем, масалан, «садои ғоз (g-g-g), садои бум ((u-u,u-u))» ва ғ.

- Ҳангоми омӯзиши алифбо бо кӯдакони 6-сола филми тасвирии таълимии «Aunt Owl» («Хола-Бум») -ро тамошо кунед ва гӯш кунед, ки ҳарф чӣ гуна садо медиҳад (асосан ҳамсадоҳои), масалан ҳарфи Bb (б-б-б) ва бо ин садо аз маводе, ки қаблан омӯхта шуданд, калимаҳоро интихоб кунед.

Б) Лексикӣ:

А) Ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Toys» («Бозичаҳо») қортҳо бо тасвири бозичаҳо тақсим мешаванд. Кӯдак мегӯяд, ки кӣ кадом расмро гирифтааст «I have got a ...». Баъд ҳамаи расмҳо дар тахта дар як қатор оварда мешаванд ва бачаҳо бо навбат бозичаҳоро бо тартиб ном мегуздоранд, аз як расм сар карда, ҳар дафъа як расм илова мешавад. Масалан:

- 1 кӯдак - a dog
- 2 кӯдак - a dog, a teddy
- 3 кӯдак - a dog, a teddy, a ball ва ғайра.

Б) Саёҳат ба ҷойҳои гуногун, масалан, дар «Magic Zoo» ("Боғи ҳайвоноти сеҳрнок") мавриди омӯхтани он, ки дар боғи ҳайвонот кӣ зиндагӣ мекунад ё «Funny School» ("Мақтаби бехтарин") мавриди омӯхтани ҷиҳози мақтабӣ ва он чизе, ки дар мақтаб бо чӣ қор машғул мешаванд, дар Бозӣҳои олимпӣ иштирок мекунанд ва ҷиро омӯхта метавонанд (I can.... run, jump, climb) ва ғайра.

3. Грамматикӣ: "Ҷамъ ва рақамҳо" барои тасвир ҷуфт пайдо мекунанд, масалан, ҳангоми омӯзиши ҳайвонот дар як расм - як сағ "a dog", як ҷуфт - "two dogs".

4. Муоширатӣ: бозӣҳои суҷетӣ-нақшӣ «We get to know each other» («Шинохтани ҳамдигар»), «Let's play» («Биёед бозӣ кунем»), «Gift store» («Дар мағоза») ва ғ. [5,6,9].

Омӯзгорон на танҳо машғулиятҳои забонҳои хориҷиро мегузаронанд, балки дар лаҳзаҳои гуногуни ба нақша гирифташудаи муассисаи томақтабӣ – машқҳои ҷисмонӣ, либоспӯшӣ, ҳӯрок хурдан, сайру гашт, инчунин дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, суруд, расмкашӣ, меҳнатӣ ва фаъолиятҳои дигар бо забони хориҷӣ муошират мекунанд.

Ҳанӯз Л.С.Виготский гуфт, ки «самаранокии азхудкунии забонҳои хориҷӣ ҳангоми гузаштан ба синни барвақтӣ меафзояд, агар мо омӯзишро аз синни барвақтӣ оғоз кунем». Кӯдаки хурдсол аз ҷиҳати забон омӯзӣ нисбат ба кӯдаки синни барқамол бартарӣ дорад. Дар кӯдакони хурдсол бахотиргирии беихтиёр ба амал меояд, онҳо қоидаҳои

«бозии нав»-ро, ки ба онҳо пешниҳод карда мешаванд, ба осонӣ ва зуд қабул мекунанд, забони хориҷиро шавқовар ба таври бозӣ меомӯзанд. [7,9].

Тавре қайд гардид, нақши бозиҳои гуногун дар омӯзиши забони англисӣ бебаҳо аст. Ҷузъи зарурии омӯзиш аёният аст. Онро дар ҳамаи марҳалаҳо истифода бояд бурд: ҳангоми шарҳ додани маводи нав, мустақкам намудани он, назорати азхудкунии маводи омӯхташуда. Аёниятҳои гуногунранг ёрдамчии хуби омӯзгор мебошанд. Кӯдакон калимаи хориҷиро зудтар аз худ мекунанд, агар он мустақиман ба расм, ашё ё амале, ки ҳадашон мебинанд ё иҷро мекунанд, алоқаманд бошад.

Ворид намудани луғати нав бояд бо намоиши ашё, амал ва расмҳои рангин, ки дар якҷанд вариантҳо доштан мувофиқ аст, бояд мавриди амал қарор ёбад. Омӯзгор тавассути намоиш додани маводи аёни дикқати кӯдаконро ба худ ҷалб мекунад ва дар натиҷа на танҳо узви шунавоӣ, балки биноӣ низ дар дарки маводи омӯхташаванда иштирок мекунад. Тақия ба тамоми узвҳои идрок дар протсеси таълим ба баланд шудани фаъолияти маърифатии бачагони синни томактабӣ ёрӣ мерасонад.

Сурудҳо дар боз як қисми таълими забони хориҷӣ буданд. Қариб ягон фаъолият бо кӯдакон бе онҳо анҷом намеёбад. Ба он муваффақ шудан лозим аст, ки сурудҳо ба бачагон имконият диҳанд, ки бо забони хориҷӣ алоқаи мутақобила дошта ва муошират кунанд.

Агар мо як суруди хеле оддиро гирем: "Doggy, doggy, come to me! Let us play under the three!" ("Сагча, сагча, биё бо ман дар зери дарахт бозӣ кунем!") - мо метавонем аз ин нақл оғоз кунем: як писарак бисёр меҳост сагча дошта бошад. Рӯзе ӯ зери дарахт ("under the three") менишаст ва ногаҳон сагчаи зебоеро ("Doggy") дид, ки танҳо буд. Писарак хурсанд шуд ва тасмим гирифт, ки сагчаро наздаш ҷеғ занад ("come to me") ва ба бозӣ кардан даъват кунад ("let us play"). Ӯ суруд хонд, сагча ба наздаш омад ва бо ӯ бозӣ кардан гирифт.

Ин воқеаро бояд бо истифода аз бозичаҳо иҷро кард ва калимаҳои калидӣ бо овози махсус таъкид карда шаванд. Ҳангоми нақл бо ҳаракатҳо нишон диҳед, ки писарак сагчаро чӣ гуна даъват мекунад ва онҳо чӣ гуна бозӣ мекунанд [9, с. 38]. Дар машғулияти навбатӣ бошад омӯзгор бояд сурудро ба вазъияти нави бозӣ дохил кунад: масалан, ҳамон сагча Doggy гум шудааст ва писарбача онро меҷӯяд ва ҷеғ мезанад.

Пас аз ислоҳ кардани матн, шумо метавонед барои васеъ кардани маводи лексикӣ сурудро бо калимаҳои дигари мувофиқ оғоз кунед. Масалан, гурба (pussy), паланги калон (tiger)-ро ба бозӣ даъват кунед.

Имрӯз омӯзгорони забони англисӣ ҳар чӣ қадар бештар ворид намудани технологияҳои педагогиро ба раванди таълим тавачҷӯх зоҳир мекунанд, зеро он машғулиятҳои забони англисиро нисбат ба шаклҳои анъанавии таълим фаъолтар менамояд. Як мисол меорем: дар муқоиса бо машғулияти анъанавии забони англисӣ дар гурӯҳе, ки бо технологияи мултимедиявӣ истифода мешавад, омӯзгор метавонад бо истифода аз клавиатура ва экран як қисми муҳими маводро дар тӯли чанд сония пешкаш намояд. Мултимедия ба омӯзгорон дар истифодаи роҳи усулҳои гуногуни таълим, нишон додани маълумоти бештар ва такмил додани раванди омӯзиш ба кӯдакон кӯмак кунад.

Технологияҳои мултимедиявӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ барои иҷрои вазифаҳои зерин пешбинӣ шуданд:

1) навъҳои гуногуни иттилоотро дар маҷмӯъ (матн, садо, видео ва ғ.) муттаҳид намуда, ба узвҳои гуногуни ҳисси инсон таъсир расонида, пешниҳод намоянд;

2) ташаккул додани тафаккури интиқодӣ;

3) тезонидани раванди маърифатӣ;

5) ба талаботи кӯдак мутобиқ карда мешавад;

6) ташкили қори гурӯҳӣ дар муҳити ҷандрасонаӣ;

7) ташаккул додани малакаҳои қори дастаҷамъона;

8) ташаккули ҳавасмандии устувор;

9) барои инкишофи малакаи таълимию касбӣ (лабораторияҳои виртуалӣ, экскурсияҳо, осорхонаҳо ва ғайра) ба ҳадди имкон ба воқеият наздик шароит фароҳам меоранд [8,9].

Истифодаи воситаи мултимедиявӣ дар машғулиятҳои забони англисӣ дар ҳаёти ҳар як кӯдак нақши бузург дошта, аз худ кардани донишҳои заруриро дар машғулият осонтар ва муваффақтар мегардонад, мушкilotро бартараф мекунад, имкон медиҳад, ки ба ҳадафҳои ноил гардида, мушкilotи таълими забони хориӣ ҳалли худро ёбанд.

Таҷҳизоти муосири чандрасонаӣ, аз як тараф, ҳавасмандии омӯзиши забони англисиро афзоиш диҳад, аз тарафи дигар, кори омӯзгорро осон мекунад. Аммо набояд фаромӯш кард, ки технологияҳои иттилоотӣ ҷои омӯзгор ва муоширати одамонро нахоҳанд гирифт - онҳо бояд танҳо мушкilotи мушаххасро ҳал кунанд.

Бо фаро расидани технологияи компютерӣ нақши омӯзгор тағйир меёбад ва вазифаи асосии ӯ дастгирии кӯдакон, роҳнамоӣ ба ташаккули шахсият ва ҷустуҷӯи эҷодии онҳо мебошад. Дар раванди таълими забони англисӣ презентатсияҳои Power Point низ метавонанд васеъ истифода шаванд. Истифодаи пурмаҳсули ин намуди машғулият имконият медиҳад, ки хусусиятҳои фардии кӯдакон ба назар гирифта шуда, ба ташаккули қобилияти кори мустакилона ва зиёд шудани масъулияти онҳо мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, вазифаи омӯзгори забони англисӣ дар синни хурдсолӣ кӯдакро бо истифода аз технологияҳои педагогӣ ҳамаҷониба омӯзиши забони хориҷиро ба роҳ мондан мебошад. Машғулиятҳои таълимӣ дар фазои озоду бароҳат на танҳо ба кӯдак имкон медиҳад, ки асосҳои забони англисиро аз худ кунад, балки дар ӯ шавқу муҳаббат ба ин омӯзиш бедор намуда, монеаҳои равониро дар азхудкунии минбаъдаи он бартараф месозад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020. – Душанбе, 2015. 27с.
2. Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020. – Душанбе, 2015. 27с.
3. Денисенко, М.В., статья "Роль наглядности и игровых приемов в обучении наглядности дошкольников иностранным языкам"; 2013, www.nsportal.ru
4. Домнич, О.В. Методика развития воображения дошкольников и младших школьников в процессе обучения иностранному языку // Сообщество учителей английского языка. 2015. N 8. С.7-9.
5. Ломакина, Г.Р. Раннее обучение иностранному языку: плюсы и минусы // Молодой ученый. 2014. N20. 287с.
6. Махина, О. Е. Обучение иностранному языку дошкольников: обзор теоретических позиций / О. Е. Махина // Иностранные языки в школе. - 1990. - №1 - С. 38 - 42.
7. Сангимадов, Ф.Х. Технологияи педагогии баланд бардоштани самаранокии таълими забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Автореф. барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ. – Кӯлоб, 2019. 63 с.
8. Соломатина, Ольга Александровна, статья "Наглядность как средство создания коммуникативной мотивации при обучении устной речи на уроке английского языка в средней школе"; 2014, www.festival1september.ru.

УДК 37.0.32.8(575.3)

ББК: 74.00

СОДЕРЖАНИЯ И УРОВНЕЙ СФОРМИРОВАННОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА

АХМАДЗОДА Бунафша Саймузафар – кандидат педагогических наук, доцент, проректор по воспитательной части Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими, г. Душанбе, ул. Академиков Раджабова, 10. **E-mail:** abunafsha@mail.ru, **тел:** +(992) 98 505 34 54

В данной статье автор представляет цель-формирование межкультурного компонента коммуникативной компетенции будущих техников, реализация которого происходит через развитие общекультурной компетенции, включающей навыки устного и письменного делового общения, умения читать и переводить техническую документацию на иностранных языках. Обучение по данному направлению проходит в рамках аудиторных занятий (первые три курса) и на последних двух курсах обучения в высших технических учебных заведениях в форме внеаудиторной работы.

Также отмечено, что перед определением степени сформированности коммуникативной межкультурной компетенции студентов высших учебных технических заведений Республики Таджикистан предлагается рассмотреть задачи, которые ставятся перед межкультурной коммуникацией, которой должны владеть квалифицированные специалисты в современных условиях

Ключевые слова: коммуникативность, иностранный, специалист, критерия, компонент, услуга, показатель, направление, техника, компетенция.

МУНДАРИЧА ВА САТҲИ ТАШАККУЛИ САЛОҲΙΑТИ КОММУНИКАТСИОНИИ БАЙНИФАРҲАНГИИ ДОНИШЌЎЕНИ ДОНИШГОҲИ ТЕХНИКӢ

АҲМАДЗОДА Бунафша Саймузафар – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба тарбияи Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академикҳо Раҷабовҳо, 10. **E-mail:** abunafsha@mail.ru, **тел:** +(992) 98 505 34 54

Дар ин мақола муаллиф ҳадафи ташаккули ҷузъи байнифарҳангии салоҳияти коммуникатсионии техникҳои ояндаро пешниҳод мекунад, ки татбиқи он тавассути рушди салоҳияти умумифарҳангӣ, ки малакаҳои муоширати шифоҳӣ ва хаттӣ корӣ, қобилияти хондан ва тарҷумаи ҳуҷҷатҳои техникӣ бо забонҳои хориҷӣ дар бар мегирад, сурат мегирад. Омӯзиш дар ин самт дар доираи дарсҳои аудиторӣ (се курси аввал) ва дар ду курси охири таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии техникӣ дар шакли кори берун аз аудиторӣ сурат мегирад.

Ҳамчунин, зикр гардид, ки пеш аз муайян намудани дараҷаи ташаккули салоҳияти коммуникативии байнифарҳангии донишҷӯени муассисаҳои таҳсилоти олии техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад ва вазифаҳоеро, ки дар назди коммуникатсияи байнифарҳангӣ гузошта шудаанд, онҳоро мутахассисони соҳибхитос бояд дар шароити муосир дошта бошанд.

Вожаҳои калидӣ: коммуникатсионӣ, хориҷӣ, мутахассис, меъер, ҷузъ, хидмат, нишондиҳанда, самт, техника, салоҳият

THE CONTENT AND LEVELS OF FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF TECHNICAL UNIVERSITY STUDENTS

AHMADZODA Bunafsha Saimuzafar – Candidate of Pedagogical, dotsent, vice-rector for Educational parts of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Dushanbe, st. Akademik Radzhabova, 10. **E-mail:** abunafsha@mail.ru, **phone:** +(992) 98 505 34 54

In this article, the author presents the goal of forming an intercultural component of the communicative competence of future technicians, the implementation of which occurs through the development of general cultural competence, including oral and written business communication skills, the ability to read and translate technical documentation in foreign languages. Training in this field takes place within the framework of classroom classes (the first three courses) and in the last two courses of study at higher technical educational institutions in the form of extracurricular work.

It was also noted that before determining the degree of formation of communicative intercultural competence of students of higher educational technical institutions of the Republic of Tajikistan, it is proposed to consider the tasks that are assigned to intercultural communication, which should be mastered by qualified specialists in modern conditions.

Key words: *communication skills, foreign, specialist, criteria, component, service, indicator, direction, technique, competence.*

Постоянные изменения в системе высшего технического образования, в том числе изменения элементов содержания образовательного процесса, значительно усилили акцент образовательного процесса на изучение иностранных языков как одного из ключевых элементов формирования иноязычных коммуникативных умений. Это касается, прежде всего, специализированных языков, которые являются неотъемлемой частью профессионального образования будущих техников и основой эффективности их будущей профессиональной деятельности.

Результаты анализа стандартов высшего образования, действующих на сегодняшний день, требования, предъявляемые к выпускникам высших технических учебных заведений Республики Таджикистан, включают в себя необходимость владения такой важной компетенцией общекультурного характера, как готовность осуществлять устную или письменную деловую коммуникацию, читать и переводить профессиональные тексты на иностранном языке.

Для того, чтобы более детально рассмотреть требования, предъявляемые к выпускникам высших технических учебных заведений Республики Таджикистан в части владения ими иностранным языком, необходимо проанализировать прогнозируемые итоги освоения учебных программ, которые были разработаны в соответствие со стандартными программами высшего образования соответствующих направлений и специальностей.

Надо отметить, что будущие инженеры должны уметь общаться на иностранном языке в условиях профессионального, делового и повседневного общения; уметь осуществлять перевод текстов общего и профессионального характера на иностранный язык; знать иностранный язык в достаточном объеме, чтобы получать необходимую информацию для профессиональной деятельности информацию из иностранных источников, уметь ясно выражать собственное мнение и мысли на иностранном языке в условиях делового или межличностного общения; быть готовыми воспринимать иноязычную информацию, связанную с вопросами инвестиций.

Дисциплина «Иностранный язык» в рамках блока дисциплин «Технология машиностроения» направлена на достижение тех же целей и задач, которые стоят перед другими дисциплинами этого блока.

Цель-формирование межкультурного компонента коммуникативной компетенции будущих техников, реализация которого происходит через развитие общекультурной компетенции, включающей навыки устного и письменного делового общения, умения читать и переводить техническую документацию на иностранных языках. Обучение по данному направлению проходит в рамках аудиторных занятий (первые три курса) и на последних двух курсах обучения в высших технических учебных заведениях в форме внеаудиторной работы.

Таким образом, временные рамки вполне позволяют приобрести поставленных перед образовательным процессом целей при условии решения вопросов, которые относятся к повышению уровня эффективности образовательного процесса по подготовке будущих инженеров, включая формирование у них коммуникативной межкультурной компетенции.

Основными причинами роста актуальности этой проблематики стали следующие, тесно связаны между собой факторы:

1. Расширение международных контактов, распространение информационных технологий, другие факторы, сопровождающие глобализационные процессы, обусловили

новые требования, которые современный рынок труда предъявляет к специалистам инженерных профессий. Необходимостью становятся владение коммуникативной межкультурной компетенцией, которая включает в себя навыки иноязычного профессионального и межличностного общения с представителями иных культур.

2. Безусловно, для Республики Таджикистан чрезвычайно актуальны вопросы, связанные с подготовкой специалистов различных профессий, готовых к полноценному иноязычному общению, активному участию в международных программах сотрудничества, форумах, конференциях и других мероприятиях, способствующих интеграции республики в мировое экономическое и образовательное пространство.

На основе вышесказанного мы определили основные направления нашей исследовательской работы:

1) теоретическое обоснование для создания новой системы формирования необходимых компетенций:

- теоретические основы подбора информации о стране изучаемого языка, специфике письменной и устной коммуникации, которая характерна для страны, которую представляет собеседник, и которая может быть необходима будущему специалисту;

- поиск и формирование комплекта материалов учебно-методической направленности, которые позволяют имитировать ситуации профессиональной коммуникации с тем, чтобы будущие инженеры могли участвовать в общении по изучаемой теме;

2) определение комплекса умений, необходимых для ведения профессионального диалога на иностранном языке с собеседником из другой страны; теоретическое обоснование параметров сформированности навыков адекватного понимания иноязычных текстов и их перевода на родной язык. В связи с вышесказанным учащиеся должны обладать:

- способностью к определению задач и целей коммуникации, адекватному выбору лексико-речевых инструментов для ее успешного осуществления;

- владением коммуникативным инструментарием, необходимым для реализации эффективного межкультурного общения на профессиональные темы;

3) постоянное пополнение и совершенствование опыта применения иностранного языка в профессиональном общении.

Как свидетельствует анализ многих исследований, применение этого подхода позволяет на комплексной основе решить проблемы изучения иностранных языков с акцентом на профессиональную деятельность. С его помощью:

- появляется возможность сформировать такую межкультурную составляющую коммуникативной компетенции студентов технических высших учебных заведений Республики Таджикистан, как способность к профессиональному общению на иностранном языке, основанную на глубоких знаниях этого языка;

- будущие специалисты овладевают иностранным языком на таком уровне, который позволяет им свободно получать и осваивать профессиональную информацию из зарубежных источников;

- учащиеся осваивают основы стилистической, фонетической и лексико-грамматической специфики письменного и устного общения на профессиональные темы на иностранном языке, а также основные положения речевого этикета при профессиональной, деловой и повседневной коммуникации;

- обеспечивается личностно-направленное обучение, которое способствует личностному росту учащегося, совершенствованию его творческого и интеллектуального потенциала, что достигается посредством создания ситуаций, близких к реальной профессиональной деятельности, требующих от студентов активного использования полученных ими умений и знаний.

Учитывая названные выше факторы, можно приступать к разработке и созданию модели процесса становления межкультурной составляющей коммуникативной компетенции будущих инженеров. Под моделью мы понимаем общую картину образовательного процесса, некий ориентировочный фундамент для его создания. Для

того чтобы смоделировать процесс достижения некоторого качественного уровня, необходимо дать описание тех условий, которые позволят достичь необходимого качества; определить стадии данного процесса, его задачи и цели, а также средства, которые необходимы на каждом этапе их реализации. Также необходимо выделить критериев оценки успешности этого процесса.

Как показывает анализ требований, которые предъявляют образовательные стандарты к уровню подготовки инженерно-технических специалистов, в этих документах предусмотрена возможность региональным структурам образования регулировать отдельные аспекты образовательного процесса по формированию профессиональных компетенций будущих специалистов с учетом местных или отраслевых особенностей.

Осуществляемые в системе высшего технического образования преобразования, включающие в себя и изменения содержательной составляющей образовательного процесса, значительно усилили направленность учебного процесса на изучение иностранного языка, как одного из значимых элементов формирования иноязычных коммуникативных компетенций. Это, в первую очередь, относится к языку специальности, ставшего неотъемлемой составляющей специального и профессионального обучения будущих инженеров, на которой основана эффективность будущей профессиональной деятельности.

Для того чтобы оценить степень владения иностранным языком, применяется понятие «коммуникативная межкультурная компетенция», под которым понимают умение выполнять какую-либо деятельность, включая профессиональную, с опорой на умение, опыт и знания, полученные в ходе подготовки.

Необходимо, чтобы структура межкультурной составляющей коммуникативной компетенции выпускника высшего технического учебного учреждения было зафиксирована как документ университета. Как свидетельствует опыт, оптимальным вариантом подобного документа является паспорт компетенции. Г.В. Елизарова, В.И. Байденко, Н.М. Золотарева, Р.Н. Азарова рассматривают паспорт компетенции в качестве совокупности требований, предъявляемых к уровню ее сформированности.

Этот документ содержит в себе: перечень задач, который специалист должен быть готовым решать, параметры и критерии сформированности компетенции. Эта новация побудила преподавателей и профессоров высших технических учебных учреждений Республики Таджикистан определить для каждой из специальностей степени сформированности определенных компетенций.

Перед определением степени сформированности коммуникативной межкультурной компетенции студентов высших учебных технических заведений Республики Таджикистан мы предлагаем рассмотреть задачи, которые ставятся перед межкультурной коммуникацией, которой должны владеть квалифицированные специалисты в современных условиях. К этим задачам мы отнесли:

I. Готовность специалиста к решению следующих задач, требующих наличия сформированной межкультурной составляющей коммуникативной компетенции:

- умение собирать, систематизировать и обрабатывать информацию научно-технического характера, необходимую для выполнения исследовательской и научной деятельности, относящейся к профессиональной сфере;
- умение вести патентный поиск на иностранном языке в своей профессиональной сфере;
- умение обучиться эксплуатировать иностранную технику на основе изучения технической документации на иностранном языке;
- навыки подготовки научных статей, принятие участия в профессиональных международных мероприятиях, такие как семинары, симпозиумы, научно-технические конференции.

II. Помимо этого, учащиеся старшекурсники в процессе формирования межкультурной составляющей коммуникативной компетенции в рамках профессиональной подготовки в высшем техническом учебном заведении должны быть готовы к решению следующих задач:

- собирать, систематизировать и обрабатывать информацию научно-технического характера, которая необходима для осуществления исследовательских и научных работ, подготовки курсовых и дипломов;

- иметь навыки написания научных статей и участия в профессиональных международных мероприятиях;

- быть готовым к деловому и профессиональному общению с учащимися иностранных вузов на иностранном языке во время совместного обучения в рамках программ по обмену студентами;

- участие в конкурсах и соревнованиях между высшими техническими учебными заведениями Республики Таджикистан на знание иностранных языков и т.д.

Нам необходимо применять четыре степени сформированности межкультурной составляющей коммуникативной компетенции в рамках подготовки по предмету «Иностранный язык» у студентов высших технических учебных заведений Республики Таджикистан.

Были определены три компоненты межкультурной, составляющей коммуникативные компетенции студентов технических вузов:

- лингвистический компонент, в котором критериями являются опыт использования иностранного языка, наличие соответствующих умений и знаний;

- предметный компонент, имеющий такие же критерии, однако в качестве показателей этих критериев выступают требования, предъявляемые к уровню общей профессиональной подготовки молодых специалистов, завершивших обучение в высших технических учебных заведениях Республики Таджикистан.

Предлагаем рассмотреть пример содержательной характеристики степени сформированности межкультурной составляющей коммуникативной компетенции у студентов высшего технического учебного учреждения по предмету «Иностранный язык» в рамках учебного курса «Технология машиностроения».

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулазизова, З. О компетентности обучения высшей школы / З. Абдулазизова // Маърифати омӯзгор, 2018. -№3. – С. 14-15.

2. Абдуллоева, Г. Формирование познавательной мотивации студентов при диагностике задач экономического содержания // Учёные записки ХГУ, №2(67), 2021. – С. 73-77.

3. Абдуллозода, Н. Салоҳияти коммуникативӣ - заминаи ташаккули салоҳиятнокии хонандагон./Н. Абдуллозода // [Матн] - Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Бахши педагогика, №4, 2019.- С. 100-104.

4. Абдурахманов, Б. Т. О совершенствовании преподавания физики в ВУЗе при болонской системе образования / Б. Т. Абдрахманов // Современные научные исследования и инновации. – 2019. – № 7(99). – С. 30.

5. Абдурахмонов, Г.Н., Бобизода, Ғ.М. Амсилаи ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагон дар раванди тадриси фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, №4 (4), 2020. – С. 147-151.

6. Аболина, Н.С. Формирование коммуникативной компетенции в процессе профессионального обучения / Н.С. Аболина, О.Б. Акимова // Образование и наука. – 2012. – № 9 (98). – С. 138–157.

7. Авакова, О. В. Интенсивное обучение студентов технического вуза профессиональной терминологии / О. В. Авакова // Филология: научные исследования. – 2021. – № 2. – С. 51-60.

8. Александрова, Е. А. Гуманизация образовательного пространства: итоги международного форума / Е. А. Александрова //Известия СГУ. Серия Философия. Психология. Педагогика. – 2018. – № 3. – С.259-261.

9. Александрова, Е. А., Баранускине, И. Стратегии формирования воспитывающей среды и методы воспитания подрастающего поколения //Известия

Саратовского ун-та. Нов. сер. Сер. Акмеология образования. Психология развития. – 2016. – Т. 5. – №. 3. – С. 23-34.

10. Алмазова, Н. И. Когнитивные аспекты формирования межкультурной компетентности в процессе обучения иностранному языку в неязыковом вузе: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02/ Алмазова Надежда Ивановна. – СПб., 2003. – 31 с.

11. Арустамян, Д. В. Использование интернет-технологий для формирования письменных форм межкультурной коммуникации у студентов старших курсов / Д. В. Арустамян, Е. А. Дроздова // Евразийский союз ученых. – 2018. – № 8-6(53). – С. 4-5.

12. Аҳмадзода, Б.С. // Теоретико-методологические основы студенческой карьеры. Вестник Академии образования Таджикистана Серия Общетеоретические проблемы педагогики №1 (50), 2024. – Душанбе: Академия образования Таджикистана, 2024. – С.175-180, ISSN 2222-9890.

13. Аҳмадзода, Б.С., // Эффективность новых современных методов изучения английского языка Вестник Таджикского национального Университета. Серия Педагогические науки - №6-2 2024. Душанбе: Таджикский национальный Университет, 2024. – С. 250-256, ISSN 2074-1847

14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017 13:21, шаҳри Душанбе.

15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе.

ЗАМИНАҲОИ ИҶТИМОИИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ФАРҲАНГИ МУОШИРАТ

ШОҲИЁН Нуралӣ Набот – доктори илмҳои педагогӣ, мушовири кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. **E-mail:** shoev_n@list.ru, **тел.:** (+992) 93 580 62 22

ДАВЛАТЗОДА Рустам Гул – унвонҷӯи кафедраи методикаи таълим ва таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии Дангара, н. Дангара, к. И. Шарипов, 7. **E-mail:** r.davlatov_88@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 31 11 31; (+992) 907 03 36 63

Дар мақолаи мазкур заминаҳои иҷтимоии ташаккул ва инкишофи фарҳанги муошират мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ташаккули фарҳанги муошират яке аз самтҳои афзалиятноки тарбия ҳам дар оила ва ҳам дар муассисаи таълимӣ шуморида мешавад. Зеро маҳз раванди таълим ва тарбия ба рушди инфирод ҳамчун субъекти ҳаёт ва фаъолият равона карда шудааст.

Фарҳанги ҳамкориҳои робитаӣ ин раванди мураккаби гуногунҷабҳаи бунёд ва рушди муносибатҳо, алоқаҳои мухталиф байни инфиродҳо мебошад, ки дар асоси талаботҳо ба фаъолияти тарафайн тавлид меёбад.

Ҷаҳони дохилии инсонро ташаккул дода, донишҳои гуманитарӣ инсонро бо шаклҳои аҳамиятнок ва дақиқи ҳаёт ва фаъолият, ба ҳамроҳангсозии ғояҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ шинос менамояд. Ба мухталифии муносибати ҷомеаи муосир ба масъалаи мутобиқати таҳсилот ва тарбия, таркиби сифати ва миқдори таҳсилот нигоҳ накарда, наметавон масъалаи фарҳанги муоширатро рад намуд.

Ташаккули фарҳанги муоширати иҷтимоӣ ба соҳаи хоси синтези тарбияи ахлоқӣ, шаҳрвандӣ ва эстетикӣ дар раванди ташаккули мақсадноки шахсият тааллуқ дорад. Хар як таъсиррасонии тарбиявӣ бо маҳдуд намудани озодии шахсият алоқаманд аст, лекин маҳз он ба шахсият озодии воқеии эҷодӣ ва худифоданамоиро пешниҳод менамояд.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ ва вазъияти тайёр намудани донишҷӯён имконияд доданд, ки заминаҳои асосии ташаккули фарҳанги муоширати иҷтимоӣ ба низом дароварда шуда, навбандӣ карда шаванд. Тағйиротҳои охири асри XX ва аввали асри

XXI дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз нуқтаи назари масъалаи баррасишаванда ба оқибатҳои нугувор оварда расониданд: кишрбандии иҷтимоӣ, мавҷуд набудани идеяи миллӣ, ки дар натиҷа мавқеи ниҳодҳои ҷомеа шаҳрвандиро маҳдуд намуданд.

Вожаҳои калидӣ: фарҳанги муошират, омилҳои иҷтимоӣ, муассисаи таҳсилоти олии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, коллективи омӯзгорон, нутқ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, тарбия, раванди таълим, ҳамкориҳои робитавӣ.

СОЦИАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ

ШОХИЁН Нурали Набот – доктор педагогических наук, советник общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6. **E-mail:** shoev_n@list.ru, **тел.:** (+992) 93 580 62 22

ДАВЛАТЗОДА Рустам Гул – соискатель кафедры методики преподавания и начального образования Дангаринский государственный университет, Дангаринский р-н, ул. И. Шарипова, 7. **E-mail:** r.davlatov_88@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 31 11 31; (+992) 907 03 36 63

В данной статье рассматриваются социальные основы формирования и развития культуры общения. Автор отмечает, что формирование культуры общения является одним из приоритетов воспитания, как в семье, так и в образовательном учреждении. Так как именно процесс обучения и воспитания направлены на развитие личности как субъекта жизнедеятельности.

Культура коммуникативных взаимодействий представляет собой сложный и многогранный процесс создания и развития взаимоотношений, разнообразных связей между людьми, которые порождаются исходя из взаимных потребностей к деятельности.

Формируя внутренний мир человека, гуманитарное знание знакомит человека с наиболее важными и точными формами жизни и деятельности, согласованием личных и общественных представлений. Несмотря на многообразие отношения современного общества к вопросу совместимости образования и воспитания, качества и количества образования, нельзя исключать вопрос о культуре общения.

Формирование культуры социального общения относится к специфической области синтеза нравственного, гражданского и эстетического воспитания в процессе целенаправленного формирования личности. Всякое воспитательное воздействие связано с ограничением свободы личности, но именно он предлагает личности настоящую свободу творчества и самовыражения.

Анализ научных источников и ситуации с подготовкой студентов позволил систематизировать и расставить приоритеты основных основ формирования культуры социального общения. Изменения в социально-экономической жизни конца XX - начала XXI веков с точки зрения рассматриваемого вопроса привели к печальным последствиям: социальному расслоению, отсутствию национальной идеи, что ограничило позиции институтов гражданского общества.

Ключевые слова: культура общения, социальные факторы, вуз, социально-экономический, педагогический коллектив, речь, гражданское общество, образование, воспитательный процесс, общение.

SOCIAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF A CULTURE OF COMMUNICATION

SHOKHIYON Nurali Nabot – PhD, DSc, Advisor of the General University Department of Pedagogy of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Dushanbe, Mukhammadiev Street, 17/6. **E-mail:** shoev_n@list.ru, **phone:** (+992) 93 580 62 22

DAVLATZODA Rustam Gul - applicant for the Department of Teaching Methods and Primary Education Dangara State University, Dangara district, I. Sharipova street, 7. **E-mail:** r.davlatov_88@mail.ru, **phone:** (+992) 918 31 11 31; (+992) 907 03 36 63

This article examines the social foundations of the formation and development of a culture of communication. The author notes that the formation of a culture of communication is one of the priorities of education, both in the family and in an educational institution. Since it is the process of education and upbringing aimed at the development of the personality as a subject of life.

The culture of communicative interactions is a complex and multifaceted process of creating and developing relationships, various connections between people, which are generated based on mutual needs for activity.

Forming the inner world of a person, humanitarian knowledge acquaints a person with the most important and precise forms of life and activity, the harmonization of personal and social ideas. Despite the diversity of the attitude of modern society to the issue of compatibility of education and upbringing, the quality and quantity of education, the question of the culture of communication cannot be ruled out.

The formation of a culture of social communication refers to a specific area of the synthesis of moral, civil and aesthetic education in the process of purposeful personality formation. Any educational influence is associated with the restriction of individual freedom, but it is he who offers the individual real freedom of creativity and self-expression.

The analysis of scientific sources and the situation with the preparation of students made it possible to systematize and prioritize the basic foundations of the formation of a culture of social communication. Changes in the socio-economic life of the late XX - early XXI centuries from the point of view of the issue under consideration led to sad consequences: social stratification, the absence of a national idea, which limited the position of civil society institutions.

Keywords: culture of communication, social factors, university, socio-economic, teaching staff, speech, civil society, education, educational process, communication.

Масъалагузориҳои заминавии илми-таҳқиқотӣ: Дар шароити муосир яке аз маъсалаҳои муҳим ташаккул ва инкишофи фарҳанги муошират ба ҳисоб меравад, ки диққати махсусро талаб менамояд. Дар таҳқиқотҳои педагогӣ ҷанбаҳои мухталифи раванди ташаккул ва инкишофи ин падидаи гуногунҷабха мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Лекин, таҳлилҳо нишон медиҳад, ки масъалаи заминаҳои ташаккул ва инкишофи фарҳанги муошират дар сатҳи зарурӣ мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор дода нашудааст. Чунин мешуморем, ки яке аз заминаҳои муҳими ташаккули фарҳанги муошират – заминаи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Мазмуну мунадариҷаи асосии мақола: Ташаккули фарҳанги муошират яке аз самтҳои афзалиятноки тарбия ҳам дар оила ва ҳам дар муассисаи таълимӣ шуморида мешавад. Зеро маҳз раванди таълим ва тарбия ба рушди инфиродии ҳар як толибилм ҳамчун субъекти ҳаёт ва фаъолият равона карда шудааст. Фарҳанги муоширати педагогиро зарур аст, ки асосҳои назариявӣ ва амалии ташаккули фарҳанги умумии ҳамкорихои робитавии хонандагонро коркард намояд. Қобилияти босаводона ба роҳ мондани нутқи худ, ҳамкорӣ намудан бо муҳити атроф, бунёди дурусти муносибатҳои

байнишахсӣ ба волидайн имкон медиҳад, ки ба таври самаранок ба фарзандон фарҳанги робитавиро омӯзонанд.

Чи тавре, ки олими рус Н.В. Янкина дар доираи татқиқотҳои васеъ бо фароригрии зиёда аз ҳазор нафар донишҷӯён қайд менамояд, муошират ин раванди алоқамандӣ ва муносибати тарафайни субъектҳои ҷамоа аст, ки метавонанд шахсон ва гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ бошанд [16,30] Талабот ба ҳамкориҳои робитавӣ на танҳо ба одамон, балки ба аксарияти маҳлуқоти зинда хос аст. Дар ҷараёни ҳамкориҳои робитавӣ ҳаёт ва фаъолияти инфирод ва ҷомеа таъмин карда мешавад, сохтор ва моҳияти дохилии субъектҳои иҷтимоӣ тағйир меёбанд, иҷтимоигардии индивид ва мубаддалгардии ӯ ба шахсият, ҳамчун моҳияти иҷтимоӣ, ки дорои шуур аст, ба миён меояд. Маҳз муошират фаъолияти дастаҷамонаро таъмин менамояд.

Моҳияти фарҳанги муошират таъминоти усули хоси муайяни робитавиро, ки барои ҳамкорӣ ҷавобгӯ аст, дарбар мегирад. Дар чунин ҳолат дар ҷараёни чунин ҳамкорӣ инфиродҳо бояд на танҳо ба якдигар ҳалал нарасонанд, балки шаъну шарафи шахсӣ ва инфиродии шахсиро нигоҳ доранд.

Низоми самтгирӣҳои шахсии маънавӣ, ки эътиқоди дохилӣ, афкори инфирод гардидааст, фарҳанги муоширати ташаккулёфта номида мешавад. Шартҳои ногузири амалинамоии самаранокӣ бофарҳангии муошират доштан ва истифодаи воситаҳои ҳамкориҳои байнишахсӣ дар шароитҳои муҳталифи ҳаётӣ ва вазъияти муҳити иҷтимоӣ шуморида мешавад. Нишондиҳандаҳои объективии сатҳи ташаккули бофарҳангии робитавӣ хусусиятҳои муайяни шахсият ва рафтору амалҳои ӯ мебошанд, ки бо талаботҳои ахлоқ ва маънавиёт мувофиқ мебошанд.

Фарҳанги ҳамкориҳои робитавӣ ин раванди мураккаби гуногунҷабҳаи бунёд ва рушди муносибатҳо, алоқаҳои муҳталиф байни инфиродҳо мебошад, ки дар асоси талаботҳо ба фаъолияти тарафайн тавлид меёбад.

Амалияи муосири таҳсилоти олии диққати асосиро ба масъалаи ташаккули маънавиёти инсон равона намудааст. Қисми таркибии гуманитарии таҳсилот дар даҳсолаҳои охир ба таври ҷиддӣ дигаргун гардидааст. Низоми нави омӯзиш ташаккул меёбад, ки тасдиқи арзишҳо ва ғояҳои ҷаҳонибинии муосирро пешниҳод менамояд. Маҳз тариқи донишҳои гуманитарӣ дар ҷомеаи технократӣ равандҳои таҳкими нерӯи гуманистии фарҳанг, интиқоли он аз насл ба насл амалӣ мегардад. Дар маркази таҳсилот бояд инсон ҳамчун шахсият, ҷаҳонии дохилӣ ва маънавиёти ӯ қарор дошта бошад. Чунин муқаррарот ба инсон дар дарёфти мавқеъ дар ҷаҳон, интиҳоби тарзи рафтори худ кӯмак менамояд. Тарзи рафтор, қонунҳои азлоқ, ҳиссиёти эстетикӣ, тамоми шаклҳо ва воситаҳои ҳастии маънавӣ берун аз низоми таҳсилот ва тарбия, махсусан қисми гуманитарии он наметавонанд ташаккул ёбанд. Ҳамин тариқ, дар раванди бадастории донишҳои гуманитарӣ инсон аз сарҳадоти якхелаи ратсионалии техникӣ ва илмҳои табиӣ берун мегардад ва бо ин васила бартараф намудани тафовути байни ҳақиқат ва неқӣ, муҳолифати байни илм ва маънавиёт, мантиқ ва эҳсосот, ҷамоаҳои фарҳанги гуманитарӣ ва техникӣ ва дар ниҳояти қор ягонагии тамоми низоми фарҳанг таъмин карда мешавад.

Ҷаҳонии дохилии инсонро ташаккул дода, донишҳои гуманитарӣ инсонро бо шаклҳои аҳамиятнок ва дақиқӣ ҳаёт ва фаъолият, ба ҷамоаҳои ҷаҳонӣ ва шахсӣ ва иҷтимоӣ шинос менамояд. Ба муҳталифии муносибати ҷомеаи муосир ба масъалаи мутобиқати таҳсилот ва тарбия, таркиби сифати ва миқдори таҳсилот нигоҳ накарда, наметавон масъалаи фарҳанги муоширатро рад намуд.

Ҷомеа самтгирӣҳои муайяни рафторро дар шакли ғояи иҷтимоӣ пешниҳод менамояд, ки як навъ фишанги идоракунии ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Идоракунии, дар чунин ҳолат бояд на бо идоракунии пушидаи шуур, балки бо як навъ таъсиррасонӣ ба раванди муошират монанд карда мешавад, ки боназардошти мақсадҳои гузошташуда, вазъияти объекти идоракунии интиҳоб гардида, ба натиҷа таъсир мерасонад. “Идоракунии ин на фуру нишондан, на ба раванд бахшидани хусусияти муҳолиф, баръакс ба инobat гирифтани табиати раванд, мутобиқ намудани ҳар як таъсиррасонии он ба мантиқ аст” [11,45]. Чунин идоракунии на танҳо шахсиятро маҳдуд намекунад, балки баръакс озодии

воқеии ўро барои худифоданамоӣ таъмин менамояд. “На математика, на таҷҳизотҳои ҳисоббарор наметавонанд талафоти моро аз ҳисоби муносибати бепарвоёна ба тарбияи ахлоқии насли наврас муайян намоянд” [10,39].

Ташаккули фарҳанги муоширати иҷтимоӣ ба соҳаи ҳоси синтези тарбияи ахлоқӣ, шаҳрвандӣ ва эстетикӣ дар раванди ташаккули мақсадноки шахсият тааллуқ дорад. Ҳар як таъсиррасонии тарбиявӣ бо маҳдуд намудани озодии шахсият алоқаманд аст, лекин маҳз он ба шахсият озодии воқеии эҷодӣ ва худифоданамоиро пешниҳод менамояд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ, дар сатҳҳои гуногун, зарурати тарбияи муайян – маҳдуднамоии озодии ҳар як нафарро барои рушди имконияти мавҷудияти яққояи озод дарк менамояд.

Низоми таҳсилоти олии яке аз фишангҳои асосии ташаккул ва инкишофи на танҳо донишҳо дар соҳаи интиҳобгардидаи касбӣ, балки ташаккули шуури маънавӣ-ахлоқии ҳамон аъзоёни ҷомеа аст, ки метавонанд ба рушди ҷомеа таъсир расонанд. Ҳамин тариқ, масъала дар соҳаи тарбия дар муассисаи таҳсилоти олии шароити имрӯза масъалаи нав нест. “Дар муассисаҳои таҳсилоти олии ва техникумҳо, корҳои тарбиявӣ, моҳиятан гузаронида намешаванд. Лекин зарурат дар чунин корҳо хеле бузург аст. Агар тарбия беҳтар гардонида нашавад, мо бо математика, электроника ва кайҳон бо дар ҳолати ногувор қарор мегирем” [10,39].

Ба вазъияти муосири раванди таълимӣ-тарбиявӣ ин проблемаҳо бегона нестанд. Дар охири асри XX дар аксарияти кишварҳо норозигии оммавӣ оид ба таҳсилоти муосир ба миён омаданд. Ин норозигӣ бахшҳои ва ҷанбаҳои мухталифи низоми маорифро дарбар мегирифтанд. Бештар эътирозҳо ба маълумоти умумӣ равона гардида буданд, ки дар коҳиши сатҳи саводноқӣ ва ҷанбаҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ғайрифайзолии ва тайёр набудан ба фayoлияти мустақилона ва таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии зоҳир мегардиданд. Дар массисаҳои таҳсилоти олии диққати асосӣ ба тайёрнамоии донишҷӯён бар зарари рушди умумифарҳангӣ, сатҳи пасти ҳавасмандӣ ва масъулиятшиносии касбӣ, танзими ҷидии фayoлияти донишҷӯён, ки ғайрифayoлиии донишҷӯнро ба миён меорвард, мушоҳида карда мешуданд. Аз ин хотир оид ба бӯҳрони умумичаҳонии тамаддун ва оид ба зарурати ивазнамоии парадигмаи тафаккури педагогӣ суҳан меронанд [13,26].

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ ва вазъияти тайёр намудани донишҷӯён имконияд доданд, ки заминаҳои асосии ташаккули фарҳанги муоширати иҷтимоӣ ба низоми дароварда шуда, навъбандӣ карда шаванд. Тағйиротҳои охири асри XX ва аввали асри XXI дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз нуқтаи назари масъалаи баррасишаванда ба оқибатҳои ногувор оварда расиниданд: кишрбандии иҷтимоӣ, мавҷуд набудани идеяи миллӣ, ки дар натиҷа мавқеи ниҳодҳои ҷомеа шаҳрвандиро маҳдуд намуданд. Дар чунин вазъият нақш ва мақоми таҳсилот дар ҷомеаи тағйирёбанда меафзояд. “Асоси сатҳи зеҳнии ҷомеа таҳсилот ба ҳисоб меравад, асоси сатҳи маънавии ҷомеа фарҳанг аст. Аз ин хотир зарур аст, ки нисбат ба дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ ба таҳсилот ва фарҳанг афзолият дода шавад: аз онҳо рушди соҳаҳои дигар – тандурустӣ, илм, муҳофия ва дар ниҳоят рушди тамоми давлат вобаста мебошад. Метавон қайд намуд, ки асоси рушди тамоми ҷомеа, махсусан дар марҳилаи бӯҳронӣ, иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Лекин бемаълумотиву бефарҳангӣ амали исрофкорона аст. Дар аввал таъмин намудани халқ бо маводҳои моддӣ ва сипас таъмин намудани таҳсилот ва фарҳанг амали нодуруст аст. Аз ин хотир бе фарҳанг ва таҳсилот таъмин намудани тамоми халқ ғайриимкон аст. Дар ҳолати ба таври маҷбурӣ ба роҳ мондани ин амал, пас аз даҳсолаҳо дар назди мо вазифаҳои муҳими имрӯза қарор хоҳанд гирифт” [1,39].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷаҳон ба таври умумӣ хароҷот барои таҳсилот ба 5,8% маҷмӯи маҳсулоти миллӣ баробар аст. Дар чунин ҳолат ҳиссаи ҳадди аққал дар нигоҳдории нерӯи зеҳнӣ аз тарафи коршиносон ба 3,5% муайян карда шудааст. Дар ҳолати коҳиши ин ҳисса пошхурии инфрасохтори таҳсилот ногузир мегардад. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар тамоми ҷаҳон, дар шароити муосир, коҳиши ҳиссаи нигоҳдорӣ ва таъмини таҳсилот ва фарҳанг мушоҳида карда мешавад [7,277].

Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза, аксарияти муаллифон дар таҳқиқотҳои худ оид ба бӯҳрони низоми маориф ва ҳаёти маънавӣ ва умуман бӯҳрони инсоният суҳан меронанд. “Дар тасаввуроти зиёиён чизе дигаргун нашудааст. Тасаввуроти мо низ оид ба

таъмини руди давлат ва чома, шакл ва тарзи таҳсилот дигаргун нашудааст. Гарчанде, дар ин самт як қатор муҳолифатҳо мушоҳида карда мешавад. Яъне метавон қайд намуд ки дар ҷанбаҳои мухталифи таҳсилот ва тарбия ба ҳатоғиҳо роҳ дода шудааст. Фарҳанги оммавӣ тамоми ҷанбаҳои фаро гирифтааст, лекин фарҳанги ҳақиқӣ ва воқеӣ як қисми хурдро фарогир аст” [2,445].

Қайд намудан зарур аст, ки ақидаҳо оид ба бухрони инсоният хусусияти шартӣ дошта, ҷанбаҳои мухталифи ташаккули инсоният, фарҳанги заминавии ӯ дар назар дошта шудааст. Ин фарҳанг ҷиғуна аст, то кадом андоза ба талаботҳои чома ва ба идеали асосии ҷамъиятӣ мувофиқ аст. Инсон бо ҷаҳон на як ба як, балки бо истифода аз таҷриба, ки ҳазорсолаҳо ба даст оварда шудааст, ҳамкорӣ менамояд. Чунин ҳамкорӣ, пеш аз ҳама, дар раванди фаъолияти касбӣ ва муносибатҳои байнишахсӣ пайдо мешавад. Иттилооти азхудгардида дар давоми ҳаёти инсон бо ҳамкорӣ бо ҷаҳони дохилии инсон тағйир меёбад, дигаргун мешавад. [13],[14].

Дар синнусоли муайян инсон шахсият мегардад, яъне хусусиятҳои иҷтимоии ӯ ташаккул меёбад. Сарҳадоти синнусолии бабалогатрасӣ тасодуфан интиҳоб нашудааст, тақрибан дар синни ҳаҷдаҳсолагӣ марҳилаи ташаккули механизмҳои шахсӣ, ки дар асоси онҳо ҳамкориҳои як ба яки инсон бо ҷаҳон ба роҳ монда мешавад, ба итмом мерасад. Маҳз дар ҳамин марҳила – марҳилаи ташаккули шахсият оғози бадастрории маълумоти олий оғоз мегардад. Ҳамин тариқ, нақши маълумоти олий дар ташаккули шахсият бузург аст, зеро маҳз дар доираи он шахсият бо “мурдариҷаи сатҳи маъноӣ” пурра мегардад [3,44]. Маҳз аз ин хотир ислоҳоти соҳаи маориф баҳсу мунизораҳои доманадорро ба миён овардааст, ки дар доираи он концепсияҳои мухталиф пешниҳод гардида, ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти муассисаи таҳсилоти олий-касбӣ моделсозӣ карда мешаванд.

Дар давраи донишҷӯӣ махсусан масъалаи интиҳоби арзишҳои ҳаётии муҳимият пайдо менамояд, зеро низоми ташаккулнаёфтаи самтгириҳои маънавии донишҷӯён онро ба таъсиррасониҳои мухталиф рӯ ба рӯ месозад. Арзишҳои истеъмолий аввалиндараҷа мегарданд. Дар чунин ҳолат нақзорӣ, шафқат, одоб, хушмуомилагии ва дигар арзишҳои ахлоқии муошират дар канор мемонанд. Тадриҷан образи ҷавоне пайдо мегардад, ки дар худ ҷанбаҳои манфӣ ва ниғилистиро ба фарҳанг тарбия менамояд. [16]

Нақши муошират дар синнусоли донишҷӯ бо се вазифаи асосӣ -ташаккули мустақилии шахсӣ, худшиносии касбӣ ва азхудкунии асосҳои касби оянда; самтгириҳо дар муносибат бо ҷинси муқобил ва интиҳоби шарик барои ҳаёти ояндаи оилавӣ алоқаманд мебошад. Дар марҳилаи донишҷӯӣ дар шароити мураккаб гардидани низоми муносибатҳо, ки ба он шахсият ворид мегардад, дар шаклҳои гуногун масъалаи интиҳоби шахсӣ, ки дарки мавқеи худ ва қабули ин ё он қарори пурмасъулро талаб менамояд, пайдо мешавад. Дар раванди таҳсилот барои донишҷӯ муошират бо ҳамкурсон аҳамияти муҳим касб менамояд. Гурӯҳи таълимӣ барои донишҷӯ ин тамаркузест, ки алоқаҳои ҷамъиятии ӯро муттамарказ менамояд. [15]

Дар муассисаи таҳсилоти олий раванди таълим бояд бо ҳамгирӣ бо раванди тарбия ба роҳ монда шавад. Дар ҳолате, ки ин ду раванд ба таври алоҳида ба роҳ монда мешаванд, вазифаҳои таълим иҷроношуда боқӣ мемонанд. Дар ин самт нақши коллективи омӯзгорон бузург аст. Дар як қатор бо қорҳои инфиродӣ бо донишҷӯён, коллективи омӯзгорон бояд ба донишҷӯ таъсир расонида, ба онҳо на танҳо дониш ва маҳорат, балки тамоми ҷанбаҳои мусбӣ, ки аз тарафи коллективи мазкури омӯзгорӣ дар давоми солҳои зиёд ба даст оварда шудааст ва барои муассисаи таҳсилоти олий-касбии мазкур анъана гардидааст, омӯзонад. Қайд намудан зарур аст, ки иҷроиши чунин вазифаҳо танҳо аз тарафи коллектив, на ба ҷамъоварии одии роҳбарон дар як муассисаи таҳсилоти олий имконпазир аст [8,7].

“Фаъолияти коллективи омӯзгории муассисаи таҳсилоти олий-касбӣ дорои хусусияти хос мебошад, ки дар фарқият аз фаъолияти коллективи илмӣ, аз фаъолияти илмӣ, таълимӣ ва тарбиявӣ иборат аст. Дар хотир бояд дошт, ки муассисаи таҳсилоти олий ба ташаккули категорияи муҳими одамон, ба қисми нисбатан рушдкард дар самти муносибатҳои касбӣ, мутобиқан ба ҳамон қисме, ки худ дар самтҳои мухталиф ба ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир мерасонад ва дар аксарияти ҳолатҳо характери муносибати байни

одамон, афзалиятҳои арзишӣ, сатҳи ҳаёти маънавиро муайян менамояд, таъсири амиқ мерасонад” [12,3].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки нақши коллективи омӯзгорӣ дар раванди ташаккули асосҳои ахлоқи инсонӣ наваз ва ҳатто тамоми ҷомеа бузург аст. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза, дар аксарияти кишварҳо, аз он ҷумла дар Тоҷикистон, коллективҳои омӯзгорӣ марҳилаи мушкул ва мураккабро паси сар менамоянд, ки дар асоси якҷанд омил ба миён омадааст.

Омили якум бо равандро ҷамъиятӣ алоқаманд аст. Тағйироти дигаргунӣ дар ҷомеа ба коҳиши нақш ва мақоми омӯзгор ва илм дар ҷомеа оварда расонид. “Бе фарҳанг дар ҷомеа ахлоқ буда наметавонад. Бе ахлоқ қонунҳои иҷтимоӣ, қонунҳои иқтисодӣ амал наменамоянд, фармону амрҳо иҷро намешаванд ва мавҷудияти илм зери шубҳа гузошта мешавад” [6,36]. Ҳамин тариқ, бӯҳрони илм ба коҳиши мақоми маълумот, саводноқӣ ва ботарибиявӣ оварда расонид.

Омили дигар коҳиши шавқу рағбат ба таҳсилот – коҳиши мавқеи қори омӯзгорӣ барои ҷавонон аст. То солҳои 90-ум касби омӯзгорӣ – қори бонуфуз ба ҳисоб мерафт, ки бо маоши баланд ва озодӣ аз ухдадорӣҳои қуҳнапарастӣ таъмин карда мешуд. Албатта, қори омӯзгорӣ имкониятҳои васеъро барои ҳудамалинамоии илмӣ таъмин менамуд. Лекин, дар шароити имрӯза, дар мауссисаҳои таҳсилоти олий-касбӣ нарасидани омӯзгори баландхаттос эҳсос карда мешавад.

Ислоҳоти парадигмаи таҳсилот бе тағйиротҳои глобалии иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, дигаргунӣ дар фарҳанг, дар фаҳми васеи он ғайриимкон аст. Албатта, бӯҳрони ҷомеа бояд дар сатҳи иҷтимоӣ ҳал карда шавад, лекин ташаккули фарҳанги муошират дар қисмҳои алоҳидаи ҷомеа, ба монанди муассисаи таҳсилоти олий, тариқи омӯзиши меъёрҳои рафтор ва асоснокномоии ахлоқи онҳо яке аз амалҳои сершумор ба ҳисоб меравад, ки дар баргараф намунаи бӯҳрон мавқеи муҳим дорад.

Сатҳи фарҳанги муошират натиҷаи таъсири омилҳои объективӣ ва иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, демографӣ, динӣ фарҳангӣ, вазъияти муҳити таълим ба ҳисоб меравад. Асосҳои субъективӣ сатҳи фарҳанги муоширатро нишондиҳандаҳои мушаххаси шахсият – самтгирӣ, саводноқӣ, ботарибиятӣ, иҷтимоигардӣ; фарҳанги умумӣ; рушди равандро раванӣ ва хусусиятҳои шахсият ташкил менамоянд. Дар баробари ин, ташаккули муқаррароти шуури таҳаммулпазирӣ ва рафтори ҷавонон дар муоширати байнишахсӣ вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Шахсияти инфирод танҳо дар раванди муошират рушд менамояд. Маҳз аз ин хотир тарбияи дурусти фарҳанги муошират, ки дар азҳудкунии забони модарӣ зоҳир мегардад ва донишҳои меъёрҳои забонӣ, тақмили воситаҳои фасеҳонаи забонро дар ҳамкорӣҳои нутқӣ пешниҳод менамояд, муҳим арзёбӣ карда мешавад. Фарҳанги шахсият ба таври рангоранг дар нутқи ӯ ифода мегардад. Ҷун қоида, тасаввурот ва ақидаи якум оид ба инфирод дар асоси таасуурот, ки дар натиҷаи ҳамкорӣи робитавӣ аз услуби нутқи ӯ пайдо мешавад, ташаккул меёбад.

Тарбияи фарҳанги муошират дар ҷомеаи муосир ба сифати яке аз вазифаҳои муҳими тарбия, ки бо азҳудкунии забони модарӣ алоқаманд аст, баррасӣ карда мешавад. Зеро дар ихтиёр доштани тамоми боигарӣи забони адабӣ, истифодаи босаводи воситаҳои тасвирнок ва фасеҳ сатҳи салоҳияти нутқро нишон медиҳад ва нишондиҳандаи равшани бофарҳангӣ ба ҳисоб меравад.

Сатҳи баланди бофарҳангии нутқ дар қобилияти ифодаи дуруст, босаводона ва дақиқ ақида, ҷаҳонбинӣ тариқи воситаҳои забонӣ зоҳир мегардад. Он инчунин маҳорати пайдо намунаи тарзи оддӣ, фаҳмо, бомаврид ва мувофиқи воситаҳои баёнро дар вазъияти муайян, далелнокномоии мавқеъ ё нуқтаи назарро дарбар мегирад. Бофарҳангии нутқ инфиродро уҳдадор менамояд, ки меъёрҳои ҳатмӣ, услуб ва қоидаҳо, ки дар қатори онҳо пурмазмунӣ (моҳият), мантиқӣ, асоснокӣ (далелнокӣ) эътимодноқӣ (далеловарӣ), равшанӣ (дақиқӣ), фаҳмо будан меҳварӣ ба ҳисоб мераванд, риоя намояд.

Хулоса: Пурмазмунӣ сатҳи баланди иттилоотнокӣ ва боандешагии гуфторро пешниҳод менамояд. Зеро санъати суҳанварӣ дар қобилияти баён намунаи пурраи

масъала зоҳир мегардад, на гуфтори зиёда аз онро пешниҳод менамояд. Чанбаи мантиқӣ дар асоснокӣ ва далелнокӣ, мавҷуд набудани муҳолифт, пайдарпайии гуфтор зоҳир мегардад, ки дар онҳо ифаданамой ба мавқеъ ва ақидаи ягона тобеъ карда шудаанд. Эътимодноки дар дурустиву эътиборнокии далелҳо зоҳир мегардад, ки бояд ба таври аёнӣ ба шарикӣ гуфтугӯи нишон дода шавад. Маҳз бо ин васила мавҷудияти воқеъ ва характери объективӣ доштани мавзӯи суҳбат таъмин карда мешавад. Нутқи босуръат одатан барои қабул намудан мушкилӣ пеш меорад, нутқи оҳиста бошад танҳо озурдахотириро ба миён меорад. Фаҳмо будан дар истифодаи мафҳуми, истилоҳ, калимаҳое зоҳир мегардад, ки барои ҳамсуҳбат фаҳмо бошад.

АДАБИЁТ

1. Айнштейн, В.Г. Проблемы преподавательского корпуса технических вузов / В.Г.Айнштейн // Наукоемкие технологии. -М.: МИТХТ, 2001. –С.39-52.
2. Белая, Г.А. Опыт неосознанного поражения / Г.А.Белая. -М.: РГГУ, 2001. -278 с.
3. Елонова, А.Я. О роли высшего образования в процессе становления личности / А.Я. Елонова // Рынок и образование в России. -М., 1997. –С.44-53.
4. Комаров, В.П. Культура межнационального общения учащихся / В.П. Комаров // Вестник ОГУ. 1999. № 3. –С. 42-50.
5. Крылова, Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста Н.Б.Крылов. - М.: ВШ, 1990. -212 с
6. Лихачев, Д.С. Что век грядущий нам готовит / Д.С.Лихачев. - М.:Новости, 1990. 231 с.
7. Реформа и развитие высшего образования. -Париж: ЮНЕСКО, 1995. -227 с.
8. Серафимов, Л.А. Проблема общения как форма совершенствования учебно-воспитательного процесса в вузе / Л.А. Серафимов // Психология общения в вузе. - М., 1995. –С. 7-18.
9. Соколова, В.В. Культура речи и культура общения / В.В. Соколов. - М.: Просвещение, 1995. -231 с.
10. Сухомлинский, В.А. Письма к сыну / В.А. Сухомлинский. -М.: Просвещение, 1987. -120с.
11. Талызина, Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний: психологические основы / Н.Ф. Талызина.- М.:МГУ,1984. -345 с.
12. Тимофеев, В.С. О ценности социально-психологических исследований в высшей школе / В.С. Тимофеев // Психология общения в вузе.- М., 1995. –С. 3-16.
13. Фокин, Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе / Ю.Г. Фокин. - М.: Академия, 2002. -224 с.
14. Хайдаров, Т. Педагогические основы прогрессивных народных традиций в нравственном воспитании студенческой молодёжи и пути их использования во внеаудиторной учебно-воспитательной работе / Дисс. ... канд. пед. наук.- Душанбе,1993-176с.
15. Шоев, Н. Н. (Шоҳиён Н.Н.) Педагогические доминанты воспитательно-образовательных технологий в системе высшего образования.- Душанбе: “Ирфон”,2004.-304с.
16. Янкина, Н.В. Формирование готовности студента университета к интеркультурной коммуникации: - СПб: Издво РГПУ, 2003 – 120 с.

ОБРАТНАЯ СВЯЗЬ КАК МЕТОД СТИМУЛЯЦИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

ДОДХУДОЕВА Н.М. – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **Email:** nazira-2015@yandex.ru, **тел.:** (+992) 93 507 84 30

На основании мнения автора, студент с критическим мышлением самостоятельно размышляет и активно участвует в учебном процессе, сотрудничая с преподавателями и выражая свои мысли и идеи. Таким образом, сотрудничество с такими студентами в процессе обучения повышает мотивацию и вдохновение преподавателей, что в свою очередь способствует улучшению качества образования. Если студент не мыслит критически, он не сможет усвоить содержание урока и сформировать свои собственные идеи, поскольку не сможет правильно оценить полученные знания. Следовательно, критическое мышление - это не только навык задавать правильные вопросы, но и неустанная борьба с необоснованными утверждениями.

В современном мире информация поступает к нам из различных источников и через разные медиа, и умение определить, что является правильным, а что - нет, стало важнее, чем когда-либо. В этом нам поможет критическое мышление. Критическое мышление рассматривается как одна из основных компетенций XXI века. Развитие критического мышления позволяет человеку анализировать информацию, делать выводы, принимать или отвергать данные, а также формировать свою позицию по тому или иному вопросу.

Критическое мышление - это набор навыков, благодаря которому студент не только принимает информацию, но и старается определить ее точность, рассматривает с разных сторон и предсказывает причины и последствия данной информации.

- Критическое мышление рассматривается как одна из основных компетенций XXI века. Развитие критического мышления дает студенту возможность анализировать информацию, делать выводы, принимать или отвергать данные, а также формировать свою позицию по тому или иному вопросу.

- Компетентность - это практический результат знаний, навыков и умений. Поэтому критически мыслить невозможно без достаточных знаний и определенных навыков.

- Те, кто развил критическое мышление, обладают навыками анализа, контроля эмоций и знания.

- Студент, не обладающий критическим мышлением, может стать жертвой мошенничества или обмана, поскольку не сможет противостоять внешним влияниям.

Критическое мышление (от греческого *kritikos* - «критический») - это способность достигать знаний, способность к опыту и анализу, оценке и осознанному суждению, выражению личной точки зрения по обсуждаемым вопросам и способности применять знания в обычных и необычных ситуациях. Критическое мышление - это точное, полное, логичное и независимое мышление. Это инструмент для улучшения анализа и оценки фактов, который вы можете использовать с пользой для себя. Или, другими словами, критическое мышление - это набор навыков, благодаря которым студент не только принимает информацию, но и старается определить ее точность, рассматривает с разных сторон и предсказывает причины и последствия данной информации.

В современную эпоху, которую можно назвать эпохой больших информационных потоков, развитие критического мышления у студентов стало важным аспектом информационного образования как гарант безопасности и социальной стабильности. Ниже приведем несколько описаний и интерпретаций понятия критического мышления, которые распространены в академических кругах:

- Это способность хорошо и разумно размышлять, на основе которой студент определяет, что делать или во что верить.

- Возможность участвовать в свободной и критической оценке во всех сферах жизни.

- Мышление, требующее саморазвития.

Как отмечает автор, несмотря на существование различных интерпретаций этого понятия, они имеют общность в значении.

Ключевые слова: обратная связь, критическое мышление, образовательный процесс, конструктивная критика, рефлексия, саморазвитие, аргументация, саморегуляция, учебные навыки, психологические аспекты, устные комментарии, письменные комментарии, дискуссия, поддерживающая атмосфера, индивидуальный подход

ҲАМКОРӢ ҲАМЧУН УСУЛИ ҲАВАСМАНДКУНИИ ТАФАККУРИ ИНТИҚОДӢ

ДОДХУДОЕВА Н.М. – номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **Email:** nazira-2015@yandex.ru, тел.: (+992) 93 507 84 30

Ба ақидаи муаллиф донишҷуи дорои тафаккури интиқодӣ мустақил бе ёрии касе фикр мекунад ва дар раванди таълим бо омӯзгорон ҳамкорӣ намуда, фикру ақидаҳои худро ибраз намуда ҷаъолият нишон медиҳад. Аз ин лиҳоз бо ингуна донишҷуён дар раванди таълим ҳамкорӣ намудан илҳому ангезаи омӯзгор баланд гардида сифати таълим хуб ба роҳ монда мешавад. Агар донишҷу интиқодӣ фикр накунад, ӯ мазмунӣ дарсро аз худ карда фикру ақидаҳои худро пайдо карда наметавонад, зеро маълумоти гирифташударо дуруст баҳогузорӣ карда наметавонад. Аз ин лиҳоз тафаккури интиқодӣ на фақат ҳунари пешкаш кардани суол ё пурсишҳои дуруст аст, балки муборизаи беамон бо сафсатаҳои бепоя низ ба ҳисоб меравад.

Дар ҷаҳони муосир иттилооту маълумот аз сарчашмаҳои мухталиф ва тавассути расонаҳои гуногун ба мо мерасанд ва муайян кардани дурустии нодурустӣ он аҳамияти ҷавкулддаро бештар аз ҳарвақта касб кардааст.

Дар ин қор ба мо тафаккури интиқодӣ кӯмак хоҳад кард. Тафаккури интиқодиро яке аз маҳорат ва салоҳиятҳои асосии қарни 21 номбар мекунам. Рушди тафаккури интиқодӣ ба шахс имкон медиҳад, то иттилоотро таҳлил кунад, ҳулоса барорад, маълумотро қабул ё рад кунад ё мавқеашро оиди ин ё он мавзӯ муайян намояд.

Тафаккури интиқодӣ ин маҷмӯи малакаҳоест, ки тавассути он донишҷу иттилоотро на танҳо қабул мекунад, балки кӯшиш хоҳад кард, то саҳеҳияти онро муайян намуда, ба он аз чанд ҷаҳлӯ назар афканад, сабаб ва натиҷаҳои ин иттилоотро пешгӯӣ намояд.

- Тафаккури интиқодиро яке аз маҳорат ва салоҳиятҳои асосии қарни 21 номбар мекунам. Рушди тафаккури интиқодӣ ба донишҷу имкон медиҳад, то иттилоотро таҳлил кунад, ҳулоса барорад, маълумотро қабул ё рад кунад ё мавқеашро оиди ин ё он мавзӯ муайян намояд.

- Салоҳиятноки натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорат аст. Аз ин лиҳоз бидуни дониши кофӣ ва малакаю маҳоратҳои муайян ба таври интиқодӣ фикр кардан ғайриимкон аст.

- Онҳое, ки тафаккури интиқодиашон рушд кардааст, дар маҳорати андеша, назорати эҳсосот ва таҳлилу дониш босалоҳият ҳастанд.

-Донишҷуе, ки тафаккури интиқодӣ надорад, метавонад қурбонии эҳтимолии ҳаргуна қаллобӣ ё фиребгарӣ бошад, зеро наметавонад ба таъсири муҳити беруна муқовимат намояд.

Тафаккури интиқодӣ ("critical thinking" аз юнонӣ kritikos - «нақд, интиқод») тавоноии дастбӣ ба дониш, тавоноии таҷриба ва таҳлил, арзбӣ ва қазовати огоҳона, баёни нуқтаи назари шахсӣ дар масъалаҳои мавриди баррасӣ ва тавонмандии истифода аз дониш дар ҳолатҳои маъмулӣ ва ғайримаъмулӣ аст.

Тафаккури интиқодӣ - тафаккури дақиқ, комил, мантиқӣ ва мустақил аст. Ин воситаи бештар кардани таҳлил ва баҳодиҳии далелҳо аст, ки шумо метавонед барои худ аз он босамар истифода кунед. Ё ба таври дигар, тафаккури интиқодӣ ин маҷмӯи малакаҳоест, ки тавассути он донишҷу иттилоотро на танҳо қабул мекунад, балки кӯшиш хоҳад кард, то саҳеҳияти онро

муайян намуда, ба он аз чанд паҳлӯ назар афканад, сабаб ва натиҷаҳои ин иттилоъро пешгӯи намояд.

Дар замони муосир, ки онро давраи дасткорҳои бузурги иттилоотӣ ном мебаранд, ташаккул додани тафаккури интиқодии донишҷуён ҳамчун кафили амният ва суботи иҷтимоӣ як ҷузъи муҳими омӯзиши иттилоотӣ шудааст. Дар зер як қатор тавсифу тафсирҳои мафҳуми тафаккури интиқодиро ёддошт мекунем, ки дар доираҳои олимони соҳа роиҷ аст:

- ин қобилияти хуб ва оқилона андеша кардан аст, ки дар асоси он донишҷу чӣ кор кардан ё ба чӣ бовар карданаширо муайян менамояд;
- имкони ширкат дар баҳодиҳии озоду интиқодӣ дар тамоми бахшҳои зиндагӣ;
- тафаккуре, ки ба худтакмилдиҳӣ тақозо мекунад;

Чунонемуаллиф дарҷ менамояд, дар баробари мавҷудияти тафсирҳои гуногуни ин мафҳум, онҳо умумияти маъноӣ доранд.

Вожаҳои калидӣ: ҳамкорӣ, тафаккури интиқодӣ, раванди таълим, конструктивная критика, инъикос, худташаккулёбӣ, далелҳо, худидоракунӣ, маҳорати таълимӣ, ҷанбаҳои психологӣ, шарҳҳои шифоҳӣ, шарҳҳои хаттӣ, баҳс, фазои дастгирӣ, муносибати инфиродӣ.

FEEDBACK AS A METHOD FOR STIMULATING CRITICAL THINKING

DODKHUDOEVA N.M. - Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadриддин Айнӣ, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **Email:** nazira-2015@yandex.ru, **phone:** (+992) 93 507 84 30

According to the author, a student with critical thinking engages in self-reflection and actively participates in the learning process by collaborating with instructors and expressing their thoughts and ideas. This collaboration enhances the motivation and inspiration of educators, which in turn contributes to the overall quality of education. If a student does not think critically, they may struggle to grasp the lesson's content and develop their own ideas, as they won't be able to accurately assess the knowledge they acquire. Therefore, critical thinking is not just the ability to ask the right questions but also an ongoing struggle against unfounded claims.

In today's world, information flows from various sources and through different media, making it more important than ever to discern what is true and what is not. Critical thinking aids in this endeavor. It is viewed as one of the core competencies of the 21st century. Developing critical thinking enables individuals to analyze information, draw conclusions, accept or reject data, and form their own positions on various issues.

Critical thinking encompasses a set of skills that allow a student not only to accept information but also to evaluate its accuracy, consider it from multiple perspectives, and predict the causes and consequences of that information.

- Critical thinking is recognized as one of the fundamental competencies of the 21st century. Its development empowers students to analyze information, draw conclusions, accept or reject data, and form their own views on different topics.

- Competence refers to the practical application of knowledge, skills, and abilities. Thus, critical thinking cannot be developed without sufficient knowledge and certain skills.

- Those who have developed critical thinking possess skills in analysis, emotional regulation, and knowledge.

- A student lacking critical thinking may fall victim to fraud or deception, as they will struggle to resist external influences.

Critical thinking (from the Greek "kritikos" meaning "critical") is the ability to gain knowledge through experience, analysis, evaluation, and conscious judgment, as well as the capacity to express a personal viewpoint on discussed issues and to apply knowledge in both ordinary and extraordinary situations. It is characterized by precise, complete, logical, and independent thinking.

Critical thinking serves as a tool for improving the analysis and evaluation of facts, which can be beneficial to the individual. In other words, critical thinking comprises a set of skills that enable a student to not only accept information but also to assess its accuracy, view it from various angles, and predict the causes and consequences of that information.

In the contemporary era, often termed the age of information overload, developing critical thinking among students has become a crucial aspect of information education, ensuring safety and social stability.

Here are several descriptions and interpretations of critical thinking prevalent in academic circles:

- It is the ability to think well and reasonably, based on which a student determines what to do or what to believe.
- The capacity to engage in free and critical evaluation in all areas of life.
- Thinking that necessitates self-development.

As the author notes, despite various interpretations of this concept, they share a common significance.

Keywords: *feedback, critical thinking, educational process, constructive criticism, reflection, self-development, argumentation, self-regulation, learning skills, psychological aspects, oral comments, written comments, discussion, supportive atmosphere, individualized approach.*

Обратная связь занимает центральное место в образовательной среде, отражая реакцию индивидов или групп на информацию и действия, а также служит основой для дальнейшего обучения и развития. В условиях быстро меняющегося мира, где информация становится всё более доступной, умение получать и использовать обратную связь стало критически важным навыком. Эта практика помогает учащимся не только усваивать знания, но и развивать эмоциональный интеллект, что, в свою очередь, способствует формированию здоровых отношений между преподавателями и студентами.

Обратная связь может принимать различные формы: устную, письменную, формальную и неформальную. Каждый из этих видов обладает своим потенциалом для повышения качества обучения. Конструктивная обратная связь, основанная на конкретных примерах и анализе, помогает учащимся лучше понимать свои сильные и слабые стороны.

Обратная связь является ключевым компонентом образовательного процесса и играет важную роль в развитии критического мышления учащихся. В современном обществе этот навык становится всё более необходимым, так как учащиеся должны не только усваивать знания, умения и навыки, но и уметь осмысливать, анализировать и применять их в различных контекстах, включая реальные жизненные ситуации. Критическое мышление позволяет учащимся объективно оценивать свои действия, находить новые решения и исправлять ошибки, что важно для их личностного и профессионального роста.

Для эффективной обратной связи она должна быть четкой и конкретной, избегая общих формулировок вроде «Хорошая работа» или «Постарайся лучше». Важно акцентировать внимание на конкретных аспектах работы учащегося, которые были выполнены успешно, а также на тех, которые требуют улучшения. Конкретизация позволяет учащимся понять, что именно они сделали хорошо и над чем стоит поработать [1,362с].

Скорость предоставления обратной связи также играет решающую роль в образовательном процессе. Чем быстрее учащийся получает обратную связь, тем более она актуальна и полезна. Это помогает предотвратить укоренение ошибок и способствует более глубокому усвоению материала. Быстрая и своевременная обратная связь позволяет учащимся оперативно реагировать на свои действия, что в конечном итоге приводит к повышению уровня успеваемости и уверенности в собственных силах.

Таким образом, обратная связь является неотъемлемой частью образовательного процесса, способствуя развитию критического мышления и повышая качество обучения.

Важно, чтобы преподаватели осознавали значение данной практики и применяли её с учетом индивидуальных особенностей каждого учащегося, что создаст более продуктивную и мотивирующую образовательную среду.

Важно отметить, что позитивный настрой в обратной связи не только способствует созданию доверительной и поддерживающей атмосферы, но и играет решающую роль в формировании мотивации учащихся. В такой среде студенты чувствуют себя более уверенно и готовы открыто воспринимать критику и рекомендации. Психологические исследования показывают, что поддержка со стороны преподавателя может значительно повысить уровень вовлеченности учащихся и их стремление к самосовершенствованию [3, 31-35.c].

Обратная связь должна быть ориентирована не на критику, а на улучшение. Вместо простого указания на ошибки важно предлагать конструктивные рекомендации, которые помогут учащимся видеть путь к исправлению. Например, можно сказать: «Вместо этого слова рекомендуется использовать более точное выражение, такое как... Это не только улучшит качество текста, но и сделает его более понятным для читателя». Такие формулировки помогают учащимся воспринимать обратную связь как инструмент для роста, а не как негативное суждение о их работе.

Кроме того, важно учитывать индивидуальные особенности каждого учащегося. Разные студенты могут по-разному реагировать на обратную связь, поэтому персонализированный подход может быть особенно эффективен. Например, для некоторых учащихся может быть полезно визуализировать исправления с помощью графиков или схем, в то время как другие могут предпочитать более детальное текстовое объяснение.

Обратная связь, предоставляемая в учебном процессе, создает необходимые условия для самоанализа и самооценки. Она не только позволяет учащимся осознать свои ошибки, но и стимулирует формирование критического мышления и развитие самостоятельности. Важно, чтобы учащиеся научились не только принимать обратную связь, но и самостоятельно анализировать свою работу, что в долгосрочной перспективе приведет к улучшению их учебных результатов.

Таким образом, качественная обратная связь является неотъемлемым элементом успешного обучения, способствуя формированию умений и развитию навыков учащихся. Создание поддерживающей атмосферы и использование конструктивных рекомендаций позволяют учащимся уверенно двигаться к своим целям, развивая при этом важные жизненные навыки[8, 201c].

Роль обратной связи в образовательном процессе является значительной, поскольку она в контексте обучения включает не только оценку достижений учащихся, но и развернутые комментарии, которые помогают студентам понять свои ошибки и увидеть возможные пути их исправления. Обратная связь, предоставленная в конструктивной форме, служит важным инструментом для формирования у учащихся навыков самоанализа и критического мышления.

Согласно исследованиям педагогов и психологов, таким как Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, В.И. Загвязинский и О.В. Соловьев, для эффективного обучения критически важно, чтобы учащиеся получали постоянную обратную связь. Эта обратная связь должна не только оценивать результаты их работы, но и способствовать осмыслению процесса обучения. Важно, чтобы она была направлена на развитие, а не на критику. Позитивный подход к обратной связи может значительно повысить мотивацию учащихся, позволяя им видеть свои достижения и прогресс.

Обратная связь позволяет учащимся осознать как свои успехи, так и неудачи, а также выявить свои сильные и слабые стороны, что является необходимым условием для их дальнейшего роста и развития. Например, когда преподаватели указывают на конкретные аспекты работы, требующие улучшения, и предлагают конкретные рекомендации, учащиеся могут более эффективно справляться с трудностями. В этом контексте примеры успешных практик и методов, предложенные преподавателями, могут служить моделью для учащихся [9, 367–371].

Кроме того, взаимодействие между преподавателями и учащимися в процессе обратной связи может способствовать формированию доверительных отношений, что является основой успешного обучения. Когда учащиеся чувствуют, что их мнение и усилия ценятся, они более охотно принимают критику и стремятся к улучшению.

Обратная связь не только помогает учащимся адаптироваться и корректировать свои действия, но и служит катализатором для формирования навыков, необходимых для жизни вне образовательного контекста. Эти навыки включают в себя умение принимать конструктивную критику, работать над собственными ошибками и адаптироваться к новым условиям, что имеет жизненно важное значение в современном мире.

Качественная обратная связь становится неотъемлемой частью образовательного процесса, способствуя личностному и профессиональному росту учащихся и обеспечивая устойчивую основу для их будущих успехов.

Различные формы обратной связи могут включать как устные, так и письменные комментарии преподавателя, а также рефлексия, направленную на самооценку учащихся. Устная обратная связь представляет собой предоставление комментариев учащемуся в устной форме на основе наблюдений за его деятельностью в процессе выполнения задания. Этот вид обратной связи имеет значительное значение, так как он позволяет преподавателю оперативно реагировать на действия ученика, корректируя его понимание и подход к задаче в реальном времени.

Обратная связь стимулирует учащихся критически относиться к своим действиям, анализировать ошибки и находить способы их исправления. Это критическое осмысление помогает учащимся развивать навыки самостоятельного мышления и повышает их готовность принимать ответственность за свои результаты. В своей работе «Деятельность. Сознание. Личность» А.Н. Леонтьев подчеркивает, что конструктивная обратная связь не только помогает учащимся осмыслить полученные знания, но и активно применять их в различных ситуациях [11, 10 с].

Важным аспектом является то, что эффективная обратная связь должна быть конкретной и конструктивной, направленной на развитие. Преподаватели могут использовать примеры успешных практик, чтобы иллюстрировать, как применять полученные знания на практике. Это создает дополнительные возможности для учащихся, позволяя им видеть, как их усилия могут привести к конкретным достижениям.

Благодаря этому у учащихся развивается критическое мышление, которое становится неотъемлемой частью их образовательного опыта. Критическое мышление позволяет учащимся не только анализировать свои успехи и неудачи, но и переносить полученные знания в новые контексты, что особенно важно в условиях быстроменяющегося мира. Умение адаптироваться к новым условиям, оценивать информацию и принимать обоснованные решения становится ключевым фактором их будущего успеха.

Кроме того, регулярная рефлексия, в которой участвуют сами учащиеся, позволяет им более глубоко осознать свой процесс обучения. Это создает условия для активного участия студентов в образовательном процессе, что, в свою очередь, повышает их мотивацию и вовлеченность. Таким образом, разнообразные формы обратной связи не только улучшают качество обучения, но и способствуют формированию у учащихся жизненно важных навыков, необходимых для их личностного и профессионального роста.

Разнообразие форм обратной связи оказывает различное воздействие на развитие критического мышления учащихся. Важно проанализировать, как различные типы обратной связи могут стимулировать студентов к активному осмыслению своего учебного процесса. Например, вербальная обратная связь, предоставляемая в ходе урока, позволяет учащимся немедленно корректировать свои действия. Этот подход может быть более личным и мотивирующим, поскольку устанавливает прямой контакт между преподавателем и учащимся, создавая возможность обсудить возникающие вопросы и проблемы [14, 112 с].

Такой формат обратной связи способствует непосредственному анализу ошибок и их быстрому исправлению. Однако для достижения максимальной эффективности такая обратная связь должна быть конструктивной и ориентированной на дальнейшее личностное развитие учащегося, а не на критику его действий. Важно поддерживать позитивный настрой и быть открытым к диалогу, чтобы учащиеся чувствовали себя уверенно и мотивированно.

Создание атмосферы доверия и поддержки в процессе обратной связи позволяет учащимся лучше воспринимать конструктивную критику и использовать ее для собственного роста. Преподаватели могут применять стратегии, которые способствуют формированию позитивного климата, например, акцентируя внимание на сильных сторонах учащихся и предлагая пути для улучшения, а не только указывая на недостатки.

Такой подход не только укрепляет мотивацию учащихся, но и способствует развитию их критического мышления. Когда студенты ощущают, что их усилия ценятся, они более охотно принимают рекомендации и стремятся к самосовершенствованию. Внедрение практик, таких как парная или групповая работа, позволяет учащимся обмениваться обратной связью друг с другом. Это не только улучшает их коммуникативные навыки, но и позволяет взглянуть на собственные работы с новой перспективы, развивая аналитическое мышление.

Применение технологий, таких как электронные платформы для обратной связи, может расширить возможности взаимодействия. Учащиеся могут получать более детализированные комментарии и рекомендации, которые они могут изучать в удобное для них время. Это создает дополнительные условия для глубокого осмысления их учебного процесса и позволяет учителям адаптировать свои подходы, основываясь на реакциях и потребностях учащихся[15, 19–24.с].

Разнообразные формы и методы обратной связи становятся важными инструментами не только для коррекции ошибок, но и для стимулирования развития критического мышления, активного участия учащихся в образовательном процессе и формирования их готовности к самостоятельной работе в будущем. Письменная обратная связь предоставляет учащимся уникальную возможность глубже осмыслить свои ошибки и достижения. Этот формат позволяет им возвращаться к комментариям преподавателя в более спокойной обстановке, что способствует внимательному анализу своей работы. Такой подход не только помогает осознать допущенные ошибки, но и развивает навыки самокоррекции. Процесс саморефлексии, инициируемый письменной обратной связью, становится важным элементом формирования критического мышления, поскольку учащиеся начинают активно анализировать свои действия и их последствия.

Ключевым аспектом является то, что учителя должны предоставлять развернутые комментарии, которые помогают учащимся понять, что было сделано неправильно, а также как это можно улучшить или исправить. Письменная обратная связь должна быть четкой и структурированной, чтобы учащийся мог легко находить нужную информацию и понимать, что именно требует улучшения. Использование подзаголовков и списков выделяет ключевые моменты и делает обратную связь более наглядной и доступной для восприятия.

Важным элементом письменной обратной связи является ее индивидуализация. Учителя должны учитывать уровень подготовки и уникальные потребности каждого учащегося. Это может включать примеры, которые отражают интересы студентов, а также дополнительные ресурсы и материалы, которые помогут углубить их понимание темы. Такой подход не только повышает эффективность обратной связи, но и способствует большей мотивации учащихся к обучению[15, 19–24с].

Также стоит рассмотреть возможность использования цифровых платформ для предоставления письменной обратной связи. Технологии могут облегчить процесс комментирования и предоставления рекомендаций, позволяя учащимся получать более детализированную и мгновенную обратную связь. Это не только упрощает взаимодействие, но и делает процесс обучения более интерактивным.

Качественная письменная обратная связь становится не только инструментом для исправления ошибок, но и важным средством для стимулирования активного обучения и развития критического мышления. Когда учащиеся видят, что их усилия ценятся и учитываются, они становятся более вовлеченными в процесс обучения и стремятся к самосовершенствованию.

Обратная связь играет ключевую роль в развитии рефлексивных навыков учащихся. Рефлексия, как один из важнейших компонентов критического мышления, тесно связана с процессом получения обратной связи. В образовательном контексте она позволяет ученикам не только усваивать новые знания, но и осмысливать свой опыт, анализировать собственные ошибки и формулировать выводы для дальнейшего обучения.

Термин «рефлексия» происходит от латинского слова «reflexio», что переводится как «отражение» или «обращение назад». Согласно И.Н. Семенову, рефлексия представляет собой процесс преобразования, который связывает сферы сознания и мышления. Этот процесс помогает учащимся развивать способность к самостоятельному мышлению и самоконтролю. Обратная связь, предоставляемая учителями, стимулирует рефлексия, позволяя ученикам осмысливать свои действия и находить новые пути решения задач.

Одним из эффективных методов использования обратной связи для развития рефлексивных навыков является практика самооценки. При этом учащиеся получают возможность анализировать свои работы и делать выводы о том, что можно улучшить. Такой подход обучает студентов критически оценивать свои действия и осознанно применять полученные знания в будущем[15, 19–24с].

Важно отметить, что рефлексия не ограничивается лишь оценкой результатов учебной деятельности. Она включает в себя также анализ процессов, посредством которых ученики достигают своих результатов. Учащиеся могут исследовать, какие стратегии были наиболее эффективными, а какие нуждаются в доработке. Это понимание позволяет им не только улучшать свои навыки, но и разрабатывать собственные подходы к обучению.

Создание безопасной и поддерживающей среды для рефлексии является необходимым условием. Учащиеся должны чувствовать, что их мысли и переживания ценятся, и они могут свободно делиться своими идеями и вопросами. Использование групповых дискуссий, где учащиеся могут обмениваться мнениями о своей работе, способствует не только развитию рефлексивных навыков, но и улучшает коллективное мышление.

Разнообразные формы обратной связи, такие как видео- или аудиозаписи комментариев, могут дополнительно обогатить процесс рефлексии. Эти форматы позволяют учащимся воспринимать информацию в другом ключе и возвращаться к ней, когда это необходимо. Интеграция технологий в процесс обратной связи открывает новые горизонты для осмысления и анализа.

Рефлексия становится важным этапом образовательного процесса, позволяя учащимся становиться более независимыми в своем обучении. Обратная связь в этом контексте выступает основным катализатором развития критического мышления. Она помогает создавать среду, в которой учащиеся могут свободно выражать свои мысли, делиться переживаниями и активно участвовать в собственном образовательном пути. Развитие рефлексивных навыков через обратную связь обогащает учебный процесс и способствует формированию более глубокого и осознанного отношения к обучению, что, в свою очередь, подготавливает учащихся к успешной адаптации в постоянно меняющемся мире.

Критическое мышление невозможно без способности строить логичные и обоснованные аргументы. Аргументация представляет собой обоснование своей позиции, точки зрения или высказывания с помощью убедительных доводов, которые называются аргументами. Аргументы - это те доводы и доказательства, которые мы приводим для поддержки своей точки зрения. Обратная связь играет важную роль в развитии этих

навыков, помогая учащимся выявлять слабые стороны своих аргументов и улучшать их [15, 19–24с].

Развитие аргументации требует не только знаний, но и способности осознавать свои когнитивные процессы. Обратная связь позволяет учащимся лучше понимать, где их доводы оказались недостаточно убедительными и как их можно улучшить. Преподаватели, предоставляющие развернутые комментарии к письменным и устным работам учащихся, способствуют развитию логического мышления и умения аргументировать свои мысли.

Важной частью процесса обучения является практика, в которой ученики могут применять полученные знания на практике. Например, в дискуссиях или дебатах учащиеся могут использовать обратную связь для совершенствования своих доводов, что способствует более глубокому осмыслению обсуждаемых вопросов. Это создает условия для активного участия студентов в учебном процессе и укрепляет их уверенность в способности выражать свои мысли.

Обратная связь может принимать различные формы - от устных комментариев во время урока до письменных рецензий на работы. Каждая из этих форм предоставляет уникальные возможности для анализа и самооценки. Например, письменные комментарии позволяют учащимся вернуться к своим работам, глубже проанализировать сделанные выводы и прояснить для себя недочеты в аргументации. Это, в свою очередь, развивает навыки самоконтроля и самоанализа.

Важным аспектом является также создание атмосферы доверия, где учащиеся чувствуют себя свободно в выражении своих идей и аргументов. Открытый диалог между учениками и преподавателями способствует обмену мнениями, что углубляет понимание предмета и развивает критическое мышление. Групповая работа и совместное обсуждение тем также могут стать эффективными инструментами для развития аргументации [15, 19–24с].

Учащиеся, вовлеченные в активные дискуссии, могут учиться не только от собственных ошибок, но и от ошибок своих сверстников, что помогает им развивать гибкость мышления и открытость к новым идеям. Таким образом, обратная связь становится не просто способом оценки, но и важным средством обучения, позволяющим формировать у студентов уверенность в своих силах и желание развивать аргументированное мнение.

Обратная связь также имеет важные психологические аспекты. В психологии под обратной связью понимается информация, которая поступает от участников коммуникации в ответ на полученные сообщения. Она является ключевым элементом любого общения, влияя как на глубину установленного контакта, так и на качество взаимодействия. Обратная связь в коммуникации может проявляться не только в виде действий участников, но и в их отсутствии. Например, молчание в ответ на заданный вопрос может нести значительную информацию о восприятии обсуждаемой темы.

Психологические последствия неправильно поданной критики могут быть весьма серьезными. Демотивация учащегося или негативное воздействие на его учебные достижения - это лишь некоторые из возможных последствий. В.А. Сластёнин в своих работах подчеркивает, что обратная связь должна быть конструктивной и стимулирующей, а не разрушительной. Это означает, что учитель должен акцентировать внимание на том, как можно улучшить работу, а не только на том, что было сделано неправильно.

Важно понимать, что комментарии и оценки преподавателя оказывают значительное влияние на самооценку ученика и его уверенность в собственных силах. Позитивная и конструктивная обратная связь помогает учащимся развивать чувство компетентности и повышает их мотивацию к обучению. Учителя могут использовать различные техники, такие как "сэндвич-метод", где конструктивная критика помещается между положительными комментариями. Это создает более поддерживающую атмосферу и помогает учащимся воспринимать критику как возможность для роста.

Развитие навыков активного слушания как у учителей, так и у учащихся способствует созданию более глубоких и значимых взаимодействий, где обратная связь воспринимается как часть совместного процесса обучения. Учащиеся, получая возможность задавать вопросы и выражать свои мысли, чувствуют себя более вовлечёнными и оцененными.

Качественная обратная связь должна быть своевременной и четкой. Учащиеся должны понимать, что именно требует улучшения и каким образом они могут достичь желаемого результата. Включение элементов рефлексии в процесс получения обратной связи позволяет учащимся более глубоко осмысливать свои действия и осознавать свои достижения и недостатки.

Обратная связь становится важным инструментом не только для оценки знаний, но и для формирования позитивной учебной среды, способствующей развитию уверенности и критического мышления у учащихся. Поддержка и понимание со стороны преподавателя могут существенно повлиять на дальнейший успех студентов в обучении.

Особенно важно учитывать эти аспекты в работе с младшими школьниками или с теми учениками, которые только начинают формировать свои навыки критического мышления. Конструктивная обратная связь помогает учащимся не бояться ошибок, а воспринимать их как возможности для роста и обучения. Это создает положительную образовательную атмосферу, в которой студенты чувствуют себя уверенно и открыты для дальнейшего развития. Важно, чтобы психологические аспекты обратной связи были тщательно проработаны, так как это способствует максимальной пользе и поддерживает процесс формирования критического мышления.

Обратная связь также играет ключевую роль в формировании готовности к восприятию критики. Важно понимать, чем она отличается от обычной критики. Критика часто направлена на личность и может быть вредной для здоровых взаимоотношений. Её цель - выразить недовольство, а не помочь исправить ситуацию. В отличие от этого, обратная связь представляет собой анализ ситуации с целью предложения конструктивных решений.

Обратная связь направлена на развитие, а не на осуждение. Она должна фокусироваться на конкретных аспектах работы учащегося, позволяя ему понять, что именно требует улучшения и какие шаги можно предпринять для этого. Преподаватели могут использовать такие подходы, как формулирование вопросов, которые побуждают учащихся самостоятельно находить решения, или предоставление примеров успешного выполнения заданий[15, 19-24с].

Ключевым элементом является установление доверительной атмосферы, где ученики чувствуют, что их мнение ценится, и они могут открыто делиться своими мыслями и переживаниями. В такой среде учащиеся более восприимчивы к обратной связи и готовы принимать ее как возможность для саморазвития.

Эффективная обратная связь также включает в себя использование методов самооценки и взаимной оценки. Эти методы помогают учащимся не только оценивать свою работу, но и учиться воспринимать критику от сверстников, что расширяет их горизонты и способствует развитию критического мышления.

В конечном счете, качественная обратная связь является важным инструментом, способствующим личностному и академическому росту учащихся, формируя у них готовность к самосовершенствованию и активному участию в процессе обучения.

Готовность воспринимать конструктивную критику является ключевым аспектом, который активно развивается через регулярную обратную связь. Умение принимать замечания и использовать их для усовершенствования своих навыков - важная составляющая процесса обучения. Это особенно актуально в современном обществе, где критическое мышление и аналитические способности становятся необходимыми для успешной профессиональной деятельности. Получая обратную связь в учебном процессе, учащиеся подготавливаются к реальным жизненным ситуациям, в которых им придется сталкиваться с критикой и применять её для личного роста.

Обратная связь также играет важную роль в формировании саморегуляции учеников. Саморегуляция подразумевает умение управлять своими эмоциями, мыслями и действиями для достижения долгосрочных целей. Способность к саморегуляции формируется через осознание собственных поступков и контроль над ними. В данном контексте обратная связь помогает ученикам осознать, как их действия отражаются на результатах их работы и как можно их изменить в процессе обучения.

Навыки саморегуляции, развиваемые с помощью обратной связи, способствуют не только успешному выполнению учебных заданий, но и формируют более высокую степень самостоятельности и уверенности в своих силах. Это закладывает основу для непрерывного обучения на протяжении всей жизни, что особенно важно в условиях постоянно меняющегося мира, где учащиеся должны быть готовыми к освоению новых знаний и умений.

В заключение, обратная связь представляет собой не просто средство контроля знаний, а ключевой инструмент, способствующий развитию критического мышления у учащихся. Она требует активных усилий как со стороны преподавателей, так и от самих учащихся. Преподаватели должны интегрировать конструктивную обратную связь в свою практику, учитывая индивидуальные особенности каждого ученика и создавая подходящую образовательную среду.

Обратная связь служит важным элементом диалога между учителем и учеником, позволяя последним осознавать свои ошибки и находить пути для их исправления. Например, предоставление детальных комментариев к письменным работам помогает учащимся активно работать над улучшением своих навыков.

Создание поддерживающей атмосферы, где ошибки воспринимаются как возможности для роста, является необходимым условием успешного обучения. Разнообразие форм обратной связи, таких как устные и письменные комментарии, самооценка и рефлексия, стимулирует учащихся к глубокому осмыслению своих действий, что способствует формированию навыков аргументации и анализа.

Чтобы обратная связь была эффективной, важно учитывать её психологические аспекты. Формирование позитивного восприятия критических замечаний позволяет учащимся воспринимать их как инструменты для самосовершенствования. Таким образом, обратная связь становится важным фактором в подготовке учащихся к дальнейшему обучению и профессиональной деятельности в условиях быстро меняющегося мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский, Л.С. Мышление и речь. - Москва: Педагогика, 1983. - 362 с.
2. Загвязинский, В.И. Педагогика: Учебное пособие. - Москва: Академия, 2011. - С. 31-35.
3. Заир-Бек, С.И., Муштавинская, И.В. Развитие критического мышления на уроке. - Москва: Просвещение, 2004, 2011.
4. Кларин, М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. - Москва: Наука, 1997.
5. Кондаков, А.М., Кузнецов, А.А. Концепция федеральных государственных образовательных стандартов общего образования. - Москва: Просвещение, 2009.
6. Кулюткин, Ю.Н. Диалог как предмет педагогической рефлексии. - СПб.: СПбАППО, 2002.
7. Кулюткин, Ю.Н., Муштавинская, И.В. Образовательные технологии и педагогическая рефлексия. - СПб.: СПб ГУПМ, 2002, 2003.
8. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва: Наука, 1977. - 201 с.

9. Лукьяненко, О.Д. Обратная связь в дидактическом, информационном взаимодействии педагога и учащихся. - Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 2007, №12. - С. 367–371.

10. Муштавинская, И.В. Роль технологии развития критического мышления в формировании метакогнитивных умений учителя и ученика / И.В. Муштавинская. - Текст: непосредственный // Проблемы и перспективы развития образования: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Пермь, май 2012 г.). - Пермь: Меркурий, 2012.- С. 19–24.

11. Муштавинская, И.В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя (методическое пособие). - СПб.: КАРО, 2009.

12. Подласый, И.П. Педагогика: новый курс: Учебник для студентов педагогических учебных заведений. - Москва: Владос, 2007. - 108 с.

13. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии (учебное пособие). - Москва: Народное образование, 1998.

14. Сластёнин, В.А. Педагогика: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. - Москва: Академия, 2001. - 19 с.

15. Соловьев, О.В. Обратная связь в межличностном общении. - Москва: МГУ, 1992. - 112 с.

МУҚОИСАИ ТАЛАФФУЗИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ФОРСӢ ВА ТОЧИКӢ

БАЙЗОЕВ Азим – номзоди илми филология, сармутахассиси шӯъбаи инноватсия ва психологияи таҳсилоти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А.Адҳамов, 11/2. **E-mail:** azim_b@mail.ru, **тел.:** (+992) 907 90 70 17

АЛЗАҲРОНӢ Абдуллоҳ Рачаб – докторанти Ph.D-и кафедраи филологияи Эрони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиббони Рудакӣ, 17. **E-mail:** arz808@hotmail.com, **тел.:** (+992) 93 040 95 59

Муқоисаи талаффузи калимаҳои иқтибосӣ дар забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки забонҳо дар иртибот якдигарро таъсир мекунад ва боиси шарикшавии лугат мешаванд. Таъсири забони англисӣ, махсусан, дар даҳсолаҳои охир бо сабаби ҷаҳонишавӣ, пешрафти технологӣ ва мубодилаи фарҳангӣ зиёд шудааст ва калимаҳои иқтибосӣ дар соҳаҳои технология, илм, тичорат ва фарҳанги оммавӣ маъмул гаштаанд.

Ин мақола таҳаввулотҳои фонетикӣ, ки дар калимаҳои англисии иқтибосӣ дар форсӣ ва тоҷикӣ аз сар мегузаронанд, баррасӣ намуда, фарқи байни иқтибоси мустақим ва ғайримустақимро таҳлил мекунад. Ҳарчанд форсӣ ва тоҷикӣ аз як хонаводаи забонӣ ҳастанд ва нисомҳои фонологии шабехдоранд, фарқи зиёди талаффузи калимаҳои хориҷӣ дар ин ду забон мавҷуд аст, ки роҳҳои гуногуни иқтибосро инъикос мекунад.

Вожҳои калидӣ: иқтибосшавӣ, калимаҳои иқтибосӣ, иқтибосшавии мустақим, иқтибосшавии ғайримустақим.

ПРОИЗНОШЕНИЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ НА ПЕРСИДСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

БАЙЗОЕВ Азим – кандидат филологических наук, главный специалист отдела инновации и психологии образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** azim_b@mail.ru, **тел.:** (+992) 907 90 70 17

АЛЗАХРОНИ Абдуллох Раджаб – докторант Ph.D кафедрой иранской филологии Таджикский национальный университет, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** arz808@hotmail.com, **тел.:** (+992) 93 040 95 59

Языки, находящиеся в контакте, часто влияют друг на друга, что приводит к заимствованию слов и выражений. Влияние английского языка на персидский и таджикский языки особенно заметно в последние десятилетия в результате глобализации, технологических достижений и культурного обмена. Заимствованные слова из английского теперь широко используются в обоих языках, особенно в областях технологии, науки, бизнеса и культуры.

В данной статье рассматриваются фонетические изменения, которым подвергаются английские заимствования в персидском и таджикском языках, и проводится различие между прямым и косвенным заимствованием. Хотя персидский и таджикский языки относятся к одной языковой группе и имеют схожие фонологические системы, в произношении иностранных слов есть заметные различия. Оба языка заимствовали иностранные термины, но сделали это разными способами.

Ключевые слова: заимствование, заимствованные слова, прямое заимствование, косвенное заимствование.

PRONUNCIATION OF LOANWORDS IN PERSIAN AND TAJIK

BAYZOEV Azim – candidate of Philological Sciences, Chief Specialist of the Innovation and Education Psychology Department Tajik Educational Academy, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov St., **E-mail:** azim_b@mail.ru, **тел.:** (+992) 907 90 70 17

ALZAHIRANI Abdullah Rajab – doctor of Ph.D Department of Iranian Philology Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **E-mail:** arz808@hotmail.com, **тел.:** (+992) 93 040 95 59

Languages in contact tend to influence each other, leading to the borrowing of words and expressions. English influence on Persian and Tajik has become especially prominent in recent decades, due to globalization, technological advances, and cultural exchange. English loanwords are now common in both languages, particularly in fields like technology, science, business, and popular culture.

This article examines the phonetic changes English loanwords undergo in Persian and Tajik and distinguishes between direct and indirect borrowing. Although Persian and Tajik belong to the same language group and have similar phonological systems, there are notable differences in the pronunciation of foreign words. Both languages have borrowed foreign terms but have done so through different methods.

Keywords: borrowing, loanwords, direct borrowing, indirect borrowing.

Чараёни иқтибосшавӣ як падидаи забонӣ аст, ки дар тули таърихи рушди ҳар забон ба мушоҳида мерасад. Ин истилоҳ равандеро дар бар мегирад, ки дар он як забон калимаҳо, ибораҳо ё дигар унсурҳои забониро аз забони дигар мегирад. Ин чараён бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла, ниёз ба номгузории концепсияҳо ва ихтироъҳои нав ё ба сабаби эҳтиром ва эътибори иҷтимоӣ, ки ба баъзе забонҳо вобаста аст, рух медиҳад. Масъалаи иқтибос дар ҳамаи забонҳо падидаи умумӣ буда, ҳеҷ забоне дар дунё аз он истисно нест [1, 75с].

Дар ин росто, забони англисӣ яке аз забонҳои таъсиррасони ҷаҳонӣ мебошад, ки ба захираҳои лексикӣ дигар забонҳо таъсири бузург гузоштааст, ҳарчанд ҳудудҳои аз дигар забонҳо калимаҳои зиёдеро вом гирифтааст. Калимаҳои иқтибоси англисӣ, ки ба

забонҳои дигар ворид шудаанд, таъсири ҷаҳонишавӣ, технология ва мубодилаи фарҳангро нишон медиҳанд.

Дар ин мақола механизмҳо ва ангеҷаҳои вомбарорӣ, паҳншавии таърихӣ ва муосири калимаҳои иқтибосии англисӣ ва таъсири ин падида ба гуногунрангии забонӣ ва хувияти фарҳангӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. Иқтибоси забонӣ зери таъсири омилҳои забонӣ ва ғайризабонӣ ба вучуд меояд. Ниёзи забонӣ аксар вақт ангеҷаи асосӣ мебошад, махсусан, вақте ки як забон истилоҳе барои консепсияи нав ё хориҷӣ надорад. Дар чунин ҳолат, гирифтани калима нисбат ба офаридани истилоҳи нав осонтар аст. Масалан, калимаҳое, ба монанди "питса" ва "суши" ба забонҳои гуногун ворид шудаанд, зеро истилоҳҳои мавҷуда барои тавсифи ин ҳӯрокҳо дар забонҳои дигар вучуд надоштанд.

Илова бар ин, механизмҳои иқтибосшавӣ дар забон ҳам равандҳои мустақимро дар бар мегирад ва ҳам ғайримустақимро. Иқтибосшавии мустақим қабули калимаҳоро бевосита, вақте ки таҳти бархӯрди ду ҷомеаи забонӣ, як забон ба шакли мустақим калимаву таъбирҳоро аз забони дигар иқтибос мекунад, падид меояд [5, 102]. Ворид шудани калимаҳои хориҷӣ, аз қабили телефон, интернет, вебсайт, лифт ба забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ намунаи иқтибосоти мустақим буда метавонад. Иқтибоси ғайримустақим қабул шудани калимаро тавассути забони дигар, ҳамчун забони миёнарав, дар назар дорад. Масалан, бисёре аз истилоҳҳои илмӣ англисӣ, ки аз арабӣ гирифта шудаанд, тавассути лотинӣ ё фаронсавӣ интиқол ёфтаанд.

Дар раванди иқтибоси калимаҳо ба хусусиятҳои овозии забони иқтибоскунанда мутобиқ мешаванд. Мутобиқшавии калимаҳои иқтибосӣ бо шеваҳои гуногун сурат мегирад: баъзе калимаҳо бе мушкилӣ ворид мешаванд, қисми дигар дар талаффуз, имло ё маъно тағйир меёбанд, то бо низоми фонологӣ ва грамматикӣ забони қабулкунанда мувофиқат кунанд. Вақте ки мо калимаҳои англисиро ба форсӣ бевосита ва ба тоҷикӣ тавассути русӣ ҳамчун миёнарав дида мебароем, метавонем тафовутҳои назаррасро дар мутобиқсозии фонологӣ ва тағйироти маъноӣ мушоҳида кунем. Ин тафовутҳо аз он сабаб ба вучуд меоянд, ки ҳар ду забон – форсӣ ва тоҷикӣ аз решаи умумии порсии нав буруз кардаанд, аммо зери таъсирҳои таърихӣ ва фарҳангии гуногун ба каме тағйирот дучор шудаанд. Форсӣ, ки асосан дар Эрон бо он ҳарф мезананд, калимаҳои англисиро, махсусан, дар даҳсолаҳои охир, бо сабаби таъсири фарҳанги ғарбӣ, воситаи ахбори омма ва технология, бевосита қабул кардааст. Ин иқтибосшавӣ тавассути ҷаҳонишавӣ, муоширати байналмилалӣ ва пешрафтҳои илмӣ ва технологӣ ба амал омадааст.

Тағйироти фонологӣ дар калимаҳои иқтибосӣ. Ҳангоми мутобиқ шудани калимаҳои англисӣ ба форсӣ ва тоҷикӣ якҷанд тағйирот рух медиҳад. Ҳар вожа пас аз вуруд ба забони дигар дучори тағйиротӣ мешавад ва худро бо низоми овой ва фонологии забони мақсад мунтабиқ мекунад.[4,1с]

Тағйироти садонокҳо ва ҳамсадоҳо. Забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ дорои низоми гуногуни садонокҳо мебошанд. Аз ин рӯ, садонокҳо дар калимаҳои англисӣ бо ҳамтоёни наздиктарини форсӣ ва тоҷикӣ иваз карда мешаванд. Масалан, садои /i/ дар калимаи "film" дар форсӣ ба шакли /e/ иваз шуда, дар забони тоҷикӣ дар шакли (филм) (فیلم) мегузарад. Овозҳои хоси англисӣ барои мувофиқат пайдо намудан бо низоми фонологии форсӣ ва тоҷикӣ бо овозҳои наздики худ дар ин забонҳо иваз мешаванд. Барои мисол, садоҳои /θ/ ("think") ва /ð/ ("this") дар форсӣ ва тоҷикӣ мавҷуд нестанд ва одатан бо садоҳои наздиктарини /s/ ё /z/ иваз карда мешаванд.

Танзими сохтори ҳичой: Забони англисӣ сохтори мураккаби ҳичойро иҷозат медиҳад, ки дар форсӣ ва тоҷикӣ вучуд надорад. Барои мувофиқати маҳдудиятҳои ҳичоии форсӣ ва тоҷикӣ, гурӯҳҳои ҳамсадо содатар мешаванд ё бо ворид кардани садонокҳо тақсим мешаванд. Масалан, калимаи "sport" (дар англисӣ бо талаффузи /spɔ : rt/) дар форсӣ бо илова кардани садоки ибтидоӣ ҳамчун "esport" (اسپرت) талаффуз мешавад, зеро ҳичо дар забони форсӣ (ва ҳам тоҷикӣ) ҳаргиз бо ду ҳамсадо оғоз намешавад. Илова бар он, ҳузури ҳӯшаи ҳамсадои оғозӣ дар сохтори ҳичойи форсӣ мӯҷоз нест [3, 2]. Вақте ки калимаҳо аз забонҳои дигар ба забони худӣ ворид мешаванд, агар мутобиқ ба низоми овозии ин забон набошанд, гӯяндагон забон кӯшиш мекунанд, ки бо ворид намудани

тағйирот дар ин калимаҳо, сохтори ҳиҷоии онро бо низоми ҳиҷоии забони худ мутобиқ созанд. Ин кор аксаран ба таври ноҳудогоҳ сурат мегирад [2,74].

Намунаҳои гуногуни имлоӣ. Дар забони форсӣ калимаҳои англисӣ бо истифода аз хатти арабӣ навишта мешаванд, ки аксар вақт ҳамтоҳои дақиқи баъзе садоҳои англисиро надорад. Ба ин сабаб, форсизабонҳо наздиктарин ҳарфҳоро истифода мебаранд.

Аз тарафи дигар, забони тоҷикӣ, ки асосан дар Тоҷикистон истифода мешавад, калимаҳои англисиро тавассути забони русӣ, ки дар давраи Шуравӣ ва пас аз он робитаи фарҳангӣ ва таърихӣ дошту дорад, қабул кардааст. Аз ин рӯ, равандҳои иқтибосшавӣ як забони миёнарав (русӣ)-ро дар бар мегиранд, ки қабати иловагии мутобиқсозиро илова мекунад.

Вақте ки калимаҳои англисӣ ба русӣ ворид мешаванд, аввал ба намунаҳои овозии русӣ мутобиқ карда мешаванд. Сипас, ҳангоми воридшавӣ ба тоҷикӣ, мутобиқсозии иловагӣ гузаронида мешавад. Ҳуруфи кириллӣ ба имлои калимаҳои иқтибосгирифта таъсир мерасонад ва мутобиқсозӣ барои мувофиқат бо маҳдудиятҳои фонетикии тоҷикӣ гузаронида мешавад.

Тафовутҳои байни иқтибосшавии мустақим ва ғайримустақим. Тафовутҳои фонологӣ: иқтибосшавии мустақим аз англисӣ ба форсӣ бо тағйироти фонологие, ки садоҳои англисиро барои мувофиқати онҳо бо фонетикаи форсӣ соддатар мекунад, анҷом меёбад. Иқтибосшавии ғайримустақим аз англисӣ тавассути русӣ қабати дучандаи фонологӣ мегирад. Талаффузи англисӣ аввал ба садоҳои русӣ мутобиқ карда мешавад ва баъдан ба фонологияи тоҷикӣ мутобиқ мегардад.

Тафовутҳои байни иқтибосшавии мустақим ба форсӣ ва иқтибосшавии ғайримустақим ба тоҷикӣ тавассути русӣ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна тамоси забонӣ ва таърихи фарҳангӣ ҳамгироии калимаҳои иқтибосгирифтаре шакл медиҳанд. Иқтибосшавии мустақим аз англисӣ ба форсӣ талош мекунад, ки талаффузи аслиро дар шароити садоӣ ва хатти арабӣ ҳарчи бештар нигоҳ дорад.

Гурӯҳбандии калимаҳои иқтибосӣ. Калимаҳои иқтибосии англисӣ дар забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати тағйироти овозӣ ба панҷ гурӯҳ тақсим мешаванд.

Гурӯҳи аввал он калимаҳои англисиро дар бар мегирад, ки дорои фонемаи ҳамсадои /g/ мебошанд. Макони тавлиди ин фонема дар қафои даҳон аст, аммо бинобар тағйири макони тавлид дар калимаҳои зерин, талаффузи ин фонема ба /ʒ/ (дар қисми коми болоӣ ва дандонҳо) тағйир ёфтааст. Дар калимаҳои зерин дида мешавад, ки забони форсӣ ба ҷойи ин овоз фонемаи ҳамсадои /ʒ/-ро истифода мекунад, дар ҳоле ки забони тоҷикӣ ин калимаҳоро бо ҳамон талаффузе, ки дар забони русӣ истифода мешавад, иқтибос карда, аз фонемаи /g/ истифода кардааст.

- Agency [ˈeɪdʒənsi]: агентӣ آژانسӣ /ˈeɪdʒənsi/
- Energy [ˈɛnərʒi]: энергетика انرژی /ˈɛnərʒi : /
- Strategy [ˈstrætəʒi] стратегия استراتژی /ˈɛstərɒ : tɜːʒi : /
- Original [əˈrɪdʒənəl] оригинал اورجینال /ɔ : rɪdʒɪnəl/

Гурӯҳи дуюм калимаҳои англисиро дар бар мегирад, ки дорои фонемаи ҳамсадои (ch) мебошанд ки талаффуз [tʃ] мешавад, масалан, дар калимаҳои *cheese* ва *cherry*. Аммо он метавонад бо садои [k] низ талаффуз шавад, мисли калимаҳои *mechanic* ва *chemistry*. Илова бар ин, дар баъзе калимаҳои англисӣ, ки аз забони фаронсавӣ гирифта шудаанд, "ch" бо садои [ʃ] ифода меёбад, масалан, дар калимаи *machine*.

Дар калимаи аввал мебинем, ки забони форсӣ барои овози англисии (ch) садои [ʃ]-ро истифода кардааст, дар ҳоле ки дар ду калимаи дигар овози [k] ба кор бурда шудааст. Баръакс, забони тоҷикӣ барои ҳамаи калимаҳое, ки ин овозро доранд, овози [x]-ро истифода мекунад.

- Chemistry: [ˈkɛməstri] химия شیمی /ʃi : mi : /
- Mechanism: [ˈmɛkəˈnɪzəm] механизм مکانیسم /mækɒ : ni : sm/
- Technology: [ˈtekˌnɒlədʒi] технология تکنولوژی /ˈteknoloʒi : /

Гурӯҳи сеюм калимаҳои англисиеро дар бар мегирад, ки дорои фонемаи ҳамсадои (h) мебошанд. Дар ин ҷо таъкид мешавад, ки ҳар ду забон – форсӣ ва тоҷикӣ овози [h]-ро дар захираи фонемаҳои худ доранд. Аммо талаффузи ин калимаҳои англисӣ дар ду забон яқсон нест, зеро забони тоҷикӣ ин калимаҳоро аз забони русӣ иқтибос кардааст. Маълум аст, ки забони русӣ овози [h]-ро надорад. Аз ин сабаб, ҳамсадои [x], ки ба овози англисӣ [h] наздик аст, ҳамчун муодили ин овози англисӣ истифода мешавад. Дар ҳоле ки забони форсӣ ин калимаҳоро бевосита аз англисӣ иқтибос кардааст. Форсизабонон овози форсии [h]-ро ҳамчун муодили овози англисии [h] истифода кардаанд.

- Hitler: [ˈhɪtlər] Гитлер هیتلر /hɛt.lɛr/
- Hybrid: [ˈhaɪbrɪd] гибрид هیبرید /heɪˈbri : d/
- Holocaust: [ˈhɒləˈkɒst] холокост هولوکاست /holoˈkɑst/

Гурӯҳи чорум. Дар забони англисӣ калимоти зиёде ҳастанд ки бо се ҳарфи мураккаб хатм мешаванд, монанди (sion-ian-tion) ва ин ҳуруф бо ҳам ба сурати як ҷузъ талаффуз мешаванд. Ба унвони мисол калимоти зерро бо (sion), (ian) ва (tion) хатм мешавад. Ин вожаҳо дар англисӣ ба сурати (ʃən) талаффуз мешаванд, аммо дар форсиву тоҷикӣ талаффузи мутафовит доранд, зеро асли ин вожаҳо аз забон фаронсавӣ мебошад. Тавре ки дар ин ҷо мушоҳида мешавад, дар талаффузи ин калимаҳо дар забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ тафовути зиёде вучуд дорад. Масалан, ду калима *commission* ва *federation* аслан фаронсавӣ мебошанд, дар ҳоле ки калимаи *technician* латинӣ аст. Аммо ду калимаи аввал бо талаффузи фаронсавӣ ба забони форсӣ ворид шудаанд, дар ҳоле ки ин калимаҳо бо талаффузи русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд. Инчунин, равшан аст, ки талаффузи форсии ин калимаҳо ба талаффузи онҳо дар забони асл наздиктар аст, зеро бевосита онро иқтибос кардааст. Дар ҳоле ки талаффузи калимаҳо дар забони тоҷикӣ бинобар иқтибосшавии ғайримустақим аз талаффузи онҳо дар забони асл тафовути зиёде дорад.

- Commission: [kəˈmɪʃən] комиссия کميسيون /kəˈmɪʃən/
- Technician: [tekˈnɪʃən] техник تکنسین /tɛkˈnɪʃən/
- Federation: [ˈfɛdərɪʃən] федератсия فدراسیون /fedərɒ : sju : n/

Гурӯҳи панҷум калимаҳои фаронсавиро дар бар мегирад, ки бо *-ism* анҷом меёбанд. Тавре ки дар калимаҳои зерин дида мешавад, талаффузи ин калимаҳо дар забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ шабоҳати зиёде доранд. Илова бар ин, талаффузи ин калимаҳо бо талаффузи онҳо дар забони асл наздик аст. Тафовути намоён дар талаффузи ин калимаҳо байни ду забон – форсӣ ва тоҷикӣ дар ҳарфи (s) аст. Забони форсӣ калимаҳои зеринро бо ҳарфи (s) талаффуз мекунад, ки дар забони фаронсавӣ низ чунин талаффуз мешавад, зеро калимаҳоро бевосита аз забони фаронсавӣ иқтибос гирифтааст. Дар ҳоле ки забони тоҷикӣ ин калимаҳоро бо ҳарфи (z) талаффуз мекунад, ки мувофиқи талаффузи он дар забони англисӣ аст, зеро ин калимаҳоро ба шакли ғайримустақим аз англисӣ иқтибос гирифтааст.

- Communism [kəˈmjuːnɪzəm] коммунизм کمونیزم /komu : ni : sm/
- Secularism [ˈsekjələˈrɪzəm] секуляризм سکولاریزم /sɪkəʊˈlɛrɪzəm/
- Socialism [ˈsoʊʃəlɪzəm] социализм سوسیالیسم /sosjɒ : li : sm/

Хулоса, забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ, ҳарчанд низоми фонетикии ба ҳам наздик доранд, дар раванди иқтибоси калимаҳои хориҷӣ фарқҳои назаррас доранд. Забони форсӣ, ки калимаҳои зиёдеро мустақиман аз англисӣ ё фаронсавӣ иқтибос кардааст, аксаран талаффузи аслии калимаҳоро нигоҳ медорад. Баръакс, забони тоҷикӣ калимаҳои англисиеро бештар тавассути забони русӣ иқтибос мекунад, ки боиси тағйирот дар талаффуз, махсусан, дар истифодаи овозҳои гуногун, мегардад. Бар асоси таҳлили ишорашуда метавон гуфт, ки калимаҳои бевосита аз забонҳои хориҷӣ гирифташуда ба талаффузи вожаҳо дар забони аслии шабоҳат ва хеле наздик будаанд. Дар ҳоле, ки калимаҳои бавосита гирифташуда ба тағйироти фонетикӣ дучор мешаванд, ки онҳоро аз ҷиҳати талаффуз аз калимаи аслии дур мекунад.

1. باطنی، محمد رضا. زبان و تفکر، تهران چاپ مهدی. 1373. c203
2. حسین رسول پور. ساخت زبان فارسی. نشر خاموش. 1395. 256c
3. حکیمه فنودی، عالیہ کرد، حیات عامری. محدودیت های واج آراییی در وام واژه های سه هجایی دارای توالی سه همخوانی. نشریه پژوهش های زبانشناسی. شماره 2. 1400. 17c
4. عالیہ کرد زعفرانلو کامبوزیا، افتخارسادات هاشمی. انطباق واجی واکه های وام واژه های زبان عربی در فارسی، رویکرد بهینگی. دوماهنامه جستارهای زبانی، 1394. c 29
5. کوروش صفوی. واژه های قرصی در زبان فارسی. نامه فرهنگ، شماره 19. پاییز 1374. 15c

АҲАМИЯТИ ПЕДАГОГИИ МУНОСИБАТИ КОНФУТСИЯГАРОЁНА НИСБАТИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

ЖЕН Ген Тянь – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. **E-mail:** 19940133@upc.edu.cn, **тел.:** (+992) 118 83 26 26

Дар мақола дар бораи аҳамияти педагогии муносибати конфутсиягароёна нисбати таълиму тарбия маълумот дода шудааст. Қайд шудааст, ки муҳтавои таълим дар мактабҳои Чини қадим аз омӯзиши донишҳои зерин – санъати мантиқ, маданият, ҳат, ҳисоб, мусиқӣ, тирандозӣ аз қамон ва идоракунии аробаи дучарха иборат буданд. Муддати таҳсил 15 сол буд. Писарбачаҳо наздик 10 сол хондану навиштани хати иероглифхоро (тасвирҳо) меомӯхтанд. Тамоми ҷанҳои ҷаҳоншиносӣ муҳтавои таълими Чжоуи Ғарбиро ташкил меод ва ба тақмили омодагии мутахассисон дар ҷодаи фарҳанг ва идоракунии давлат равона шуда буд. Он ҷӣ ба дониш дахл дорад, барои истеҳсоли маҳсулот ва илмҳои табиӣ, он вақт вай афзалиятнок ва муҳим махсуб намешуд.

Хулоса шудааст, ки дар Чини қадим ба мустақилияти хонанда нисбати азхудкунии дониш, ҳамчунин малакаи омӯзгор дар ҷодаи омӯзиши шогирдон нисбати мустақилона масъалагузорӣ кардану дарёфти роҳи дурусти ҳалли онҳо аҳамияти махсус дода мешуд.

Вожаҳои калидӣ: равияҳои конфутсиягароёна, таълим, тарбия, шахсият, ташаққул, раванди таълим, гоя, муносибат

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОНФУЦИАНСКОГО ПОДХОДА К ОБРАЗОВАНИЮ И ОБУЧЕНИЮ

ЖЕН Ген Тянь – соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандский государственный университет им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1. **E-mail:** 19940133@upc.edu.cn, **тел.:** (+992) 118 83 26 26

В статье рассмотрено педагогическое значение конфуцианского подхода к образованию и обучению. Отмечается, что содержание обучения в школах древнего Китая предусматривало овладение такими знаниями: искусство логики, этикет, письмо, счет, музыка, стрельба из лука, управление колесницей. В общем, учились в школах более 15 лет. Около 10 лет мальчики тратили на то, чтобы научиться читать и писать иероглифы (нужно было заучить 3-4 тысячи знаков). Все основные дисциплины составляли содержание образования Западного Чжоу и были направлены на улучшение подготовки специалистов в области культуры и государственного управления. Что касается знаний, то для производства продуктов и естественных наук они не считались в то время приоритетными и важными.

Делается вывод, что в Древнем Китае особое значение придавалось самостоятельности ученика в приобретении знаний, а также умению учителя самостоятельно решать проблемы и находить правильный путь их решения.

Ключевые слова: конфуцианское течение, обучение, воспитание, личность, формирование, процесс обучения, идея, отношение

THE PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF THE CONFUCIAN APPROACH TO EDUCATION AND TRAINING

ZHEN Gen Tian – applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1. **E-mail:** 19940133@upc.edu.cn, **phone:** (+992) 118 83 26 26

The article examines the pedagogical significance of the Confucian approach to education and training. It is noted that the content of education in the schools of ancient China provided for the mastery of such knowledge as the art of logic, etiquette, writing, counting, music, archery, chariot driving. In general, we studied at schools for more than 15 years. The boys spent about 10 years learning how to read and write hieroglyphs (they had to memorize 3-4 thousand characters). All the main disciplines formed the content of Western Zhou education and were aimed at improving the training of specialists in the field of culture and public administration. As for knowledge, it was not considered a priority and important for the production of products and natural sciences at that time.

It is concluded that in Ancient China, special importance was attached to the student's independence in acquiring knowledge, as well as the teacher's ability to solve problems independently and find the right way to solve them.

Keywords: Confucian current, education, upbringing, personality, formation, learning process, idea, attitude

Маориѝ дар Чини Қадим якҷоя баробар бо ҷомеа, мушкилоти истехсолот, рушди фарҳанг, дониш дар бораи муҳити зист, рушд ёфта, вазъи он низ тағйир меёфт. Дар ин радиѝ, талаботи воқеи нисбати фароҳам овардани шароите ба миён омад, ки дар он насли ҷавон донишро нисбатан гуногунранг ва пурра гирифта метавонист. Зимнан таъсири тарбияи тасодуфии оила заиф гардида, ба ҷои он тарбияю таълими мақсадноку махсус барои насли наврас ҷорӣ карда мешуд.

Муаррихони таълими миллии Чин Мао Лижуй, Цюй Цзюйнун, Шао Хетин, Гу Шусень, Ван Бинҷао, Го Цицзя, Лю Дехуа тасдиқ месозанд, ки нахустин мактабҳо дар Чин дар охири давраи ҷамъияти ибтидоӣ хангоми гузариш ба ҷамъияти гуломдорӣ дар ҳазораи III то милод пайдо шудаанд. Дар ин радиѝ мактабҳо давраи басо дарози барқароршавиро паси сар кардаанд.

Дар давраи ҳукмронии Панҷ императорҳо (наздикии солҳои 2700 то милод) дар Чин муассисаҳои таълими аллакай амал мекарданд, ки онҳоро **чепдзюн** (муваффақ, баробарӣ) меномиданд. Аввалин маълумотҳо дар бораи ин гуна муассисаҳо дар рисолаи “Маросимҳои динии Чжоу” (Чжоу ли, тақрибан нимаи дуҷуми ҳазораи II то милод - ҳазораи III то милод) оварда шудаанд.

Ҳамин тариқ, решаи таърихи мактабҳои Чин то ба аҳди қадим мерасад. Дар Чини қадим аввалин муассисаҳои таълими дар оғози давраи Шоо-ин (1766 то милод) арзи ҳастӣ кардааст. Дар он вақтҳо мактабҳо ба худ номҳои Сян, Сюй, Сюэ-ро доштанд. Муҳтавои таълим дар мактабҳои Чини қадим аз омӯзиши донишҳои зерин – санъати мантик, маданият, хат, ҳисоб, мусиқӣ, тирандозӣ аз қамон ва идоракунии аробаи дучарха иборат буданд. Муддати таҳсил 15 сол буд. Писарбачаҳо наздик 10 сол хондану навиштани хати иероглифҳо (тасвирҳо) меомӯхтанд. Ҳар писарбача мебоист 3-4 ҳазор тасвирҳо азхуд кунад. Дар ин гуна мактабҳо фарзандони одамони озоду сарватманд таҳсил менамуданд.

Дар он вақт аллакай хати нишонадор (рамздор) мавҷуд буд, ки онро мардҳо медонистанд. Малакаю маҳорати донишмандони хат аз насл ба насл гузашта дар ҷомеа басо бо суръати суст паҳн мешуд.

Дар ибтидо нишонахоро дар косахонаи сангпушт ва устухони ҳайвонот ҳакоқӣ мекарданд. Баъдан (дар қарнҳои X-IX то милод) дар зарфҳои нуқрагӣ ҳакоқӣ мекардагӣ шуданд. Баъдан то ибтидои эраи нав дар хатнависӣ аз пораҳои дарахти бамбук, ҳамчунин шохӣ истифода мебардагӣ шуданд. Қадоме, ки бо шарбати дарахт бо ёрии наждаи нӯгаш тезкардаи дарахти бамбук менавишанд.

Дар ҳазораи III то милод лак ва наждаи бамбукро зимнан туш ва мӯқалам иваз карданд. Дар ибтидои қарни II милоди нав (эраи мо) қоғаз арзи ҳастӣ кард. Баъди ихтирои қоғаз ва туш техникаи таълими хат нисбатан қариб осон шуд.

Мақтабҳои сулолаи Чжоуи Ғарбӣ ба ду намуди асосӣ тақсим мешуданд: “мақтаби давлатӣ” ё “муассисаҳои таълимии пойтахт” ва “мақтабҳои деҳот” ва ё “муассисаҳои таълимии маҳаллӣ”.

Муассисаҳои таълимии пойтахт- **госюе** барои таълиму тарбияи насли ҷавони ашрофзодагонӣ Чжоу таъсис дода мешуданд. Бино ба навиштаи В.Куликова "онҳо ба дараҷаҳои олию паст, мувофиқ ба синну сол ва сатҳи рушди хонанда ҷудо мешуданд. Дар аксари ин гуна мақтабҳо таълимгирандагон тирандозӣ аз қамон, рақсу мусиқии маросимҳои диниро меомӯхтанд. Муассисаҳои таълимии маҳаллӣ – сянь-сюе дар машғулиятҳои маҳаллии ноҳияҳо барои фарзандони ғуломдорони қаторӣ ва баъзе деҳқонони осудаҳои таъсис ёфта буданд. Ин гуна мақтабҳои музфотӣ доираи васеъ надоштанд, танҳо аз синфхонаҳои хурд иборат буданд. Муҳтавои таълим дар мақтабҳои маҳаллӣ сяньсюе аз муҳтавои таълими пойтахт – госюе ҷандон фарқ надоштанд [3, с. 49].

Тибқи муҳтавои дарсҳои он давр таълим дар асоси гуфтугӯи омӯзгор бо хонанда, тафриқабандӣ ва муқоисаи факту зуҳурот ва тақлиди намунаҳо сурат мегирифт. Дар рисолаи “Китоби маросимҳо”, ки аз тарафи пайравони Конфутсия таҳия шудааст, ғояҳои педагогӣ ин намуди таълим муфассал оварда шудааст. Тибқи он таълимоти мақтабӣ дар ҳаёт ҳатмӣ ҳисобида мешавад: “танҳо бо оғози таълим дар бораи ноқомии худ фаҳмиш ва имконияти худомӯзиро пайдо мекунӣ”, “дар бораи он андеша кун, ки доимо дар раванди таълимгирӣ бошӣ” [5].

Ба омӯзгор ва хонанда баробар тақмил ёфтаи пешниҳод мешуд. Дар боби “Китоби маросимҳо”- “Дар бораи таълим” андешаҳои Конфутсия дар бораи муҳтавои таълими мақтабӣ оварда шудааст, ки тибқи он таълим бояд аз 7-8 солагӣ оғоз гардад.

Баъди соли якуми таҳсил хонанда бояд хонда тавонад ва маҳорати таълимгирӣ дошта бошад. Баъди 3 сол бошад, бояд аниқ қарда шавад, ки оё хонанда майли таҳсил дорад? Оё ба ӯ ҷомеаи рафиқон маъқул аст ё не? Баъди 5 сол бошад, мебояд, ки доираи дониши хонанда ва меҳру муҳаббати ӯ ба муаллим санҷида шавад. Баъди 7 сол хонанда бояд ба муҳокимаи бошуурона омода бошад. Баъди 9 сол, вақти анҷоми таҳсил хонанда бояд дорои малакаи мустақилона ҳулосаҳои ақлона бароварданро дошта бошад (дар илм мавқеи қатъӣ дошта бошад) [1].

Мундариҷаи таълим дар мақтабҳои Чини қадим омӯзиши ҷунин донишхоро пешбинӣ мекард [4, с. 52]:- санъати “лю-и”; - маданият; - ҳисоб; - мусиқӣ;

- тирандозӣ аз қамон; - идора қарда тавонишмандони аробаи дучарха.

Таълим 15 сол тӯл мекашид. 10 соли онро барои хонда тавонишмандони навиштани нишонаҳо сарф мекарданд. Ҳамин тариқ, муқаммал донишмандони матнҳои қадима, малакаи аз рӯи панду насиҳати хирадмандон амал қарда тавонишмандон, ҷун намуна навишта тавонишмандони иншо, ки дар онҳо андешаҳои мутафаккирони аҳди қадим ба таври озода навиштаву шарҳу тавзеҳ мешуд. Ҷунин буд, барномаи таҳсилот дар мақтабҳои Чин – давлативу ҳусусӣ. Тӯли ҳазорсолаҳо маҳз инро дар Чин илм меҳисобиданд.

Дар рисолаи “Қайдҳо дар бораи таълим” як қатор принципҳои педагогӣ зикр шудаанд; аз ҷумла: “агар нодонӣ вақти ошкоршавӣ боздошта нашавад, пас амали хатро паси сар қардан ғайримқон аст: “ вақте инсонии олиҳиммат меомӯзад ва панд медиҳад, вай дигаронро ба пеш мебарад, аз қафои худ намекашад, ҳушёр мекунад, вале маҷбур намекунад, роҳ мекушояд, аммо, то охир намебарад; “инсонии олиҳиммат дар таълим обу

тоб ва такмил меёбад, вақти фароғат дар шавқмандиҳо дониш мегирад”; агар дар вақташ таълим нагирӣ, овора нашав, муваффақият ба даст оварда наметавонӣ; “дар худ эҳтиром ба пайравиро омӯз, қарзи худро доимо адо кун, ки камол меёбӣ; “ касе, ки дар таълим такмил ёбад, мураббӣ барояш пайванд мешаванд... ӯ дар назди рафиқонаш қаноатмандӣ ҳосил мекунад”; “агар дар танҳой бе рафиқон омӯзӣ, ҷаҳонбиният маҳдуд, донишат танг мегардад” [1] ва ғайра.

Таълимоти Конфутсия, пеш аз ҳама, дар рисолаи “Сӯхбат ва муҳокима” (Лун юй), (қарни IV то милод) оварда шудааст. Тӯли қарнҳои зиёд ин матнро мебоист ҳар инсон соҳибмаърифати Чин донад. Дар идома матни “Лун юй” қарни II то милод муқаддас эълон шуда, дар заминаи он маҳаки асосии фарҳанги динии Чин ташаккул ёфта буд. Ба монанд набудани зоҳирии ин асар нигоҳ накарда, дар матнҳои муқаддаси дигар фарҳангҳои ҷаҳонӣ, “Лун юй” бо онҳо як умумият дорад: - “вай дар худ қувваи таълимиро мебарад”. Маҳз, “Лун юй” бино ба ақидаи олими Чин Цэнь Сзэ “китоби ҳоси педагогӣ буда, сатрҳои он бо андешаҳои педагогии Конфутсия ғани гардонида шудааст. Пурра донишгари матнҳои қадима, малакаи озодона амал кардан аз рӯи андешаҳои мутафаккирон ва чун намуна навишта тавонистани иншо, ки дар онҳо панду насиҳатҳо ба таври озод хондаву шарҳ дода мешавад – чунин буд барномаи таълим дар мактабҳои давлатию хусусии Чин [2].

Китоби “Лун-юй” – маҷмӯи сӯхбатҳои Конфутсий бо шогирдонаш аст, ки дар онҳо тавассути ақидаҳои фарҳангиву ҷаҳоншиносӣ, педагогиву ҳаётии ӯ ҷамъ оварда шудаанд. Аз рӯи андешаҳои олимони Чин дар таҳияи матни “Лун-юй”, ки ҳанӯз дар давраи қайди ҳаёт будани Конфутсий оғоз шуда буд, шогирдону пайравони бевоситаи ӯ аз 30 то 50 сол заҳмат кашидаанд.

Ҷамъи асар, ки қонуни классикии конфутсиягароён аст, аз 30 боб иборат аст. Дар ҳисоби ҳаҷм ва матни имрӯза бошад, яққоя ба шарҳи тавзеҳи мунтахаб 40 бобро ташкил медиҳад. Усули конфутсиягароёнӣ таълиму тарбияро олимони Менсзи (солҳои 372-289 то милод) ва Сюнсзи (солҳои 313 наздики 238 то милод) рушду такомул додаанд. Ҳардуи онҳо шогирдони зиёд доштанд. Менсзи андешаро оид ба табиати неки инсонӣ пешниҳод кард. Аз ин рӯ, ҳадафи тарбияро чун ташаккули одамони неқ муайян кард, ки дорои ахлоқҳои волои инсонӣ ҳастанд. Сюнсзи, баръакс ғояро дар бораи табиати ғофили инсон пешниҳод кард. Аз ин ҳисоб вазифаи тарбияро дар паси сар намудани ин ғофилӣ асоситарин ҳисобид. Дар раванди таълиму тарбия ӯ зарур донист қобилият ва хусусиятҳои фардии шогирдон ба инобат гирифта шавад.

Ҳамин тариқ, Конфутсия таҷрибаи педагогии Чини қадимро ҷамъбаст намуда, ғояҳои олии тарбияро баён дошт. Тарбия ва такомули ахлоқӣ чун омили таъсиррасони ҳаёти инсонӣ ва шартҳои нақӯаҳволӣ баррасӣ мешуданд. Ӯ ғояи “тарбия аз таъиноти иҷтимоӣ вобаста будан”-ро таъкид медошт. Ҷузъи марказии таълимоти ӯ ғоя дар бораи тарбияи дуруст чун шартҳои ҳатмии пешравии давлат буд. Аз рӯи сифатҳои табиӣ Конфутсия “писарони осмон”-одамони зотан хирадмандро фарқ мекард. Қадоме, ки даъвои ҳокимиятдорӣ карда метавонанд. Одамони соҳибдониш тавассути таълим метавонанд “тақияҳои давлат” бошанд. Дар ниҳоят, ба андешаи Конфутсий тоифаи заифоне ҳастанд, ки ба паси сар кардани мушкilotи донишазхудкунӣ ноқобил ҳастанд [2].

Бино ба ақидаи олим Г.Ткаченко Конфутсий инсонии идеалиро ҳоса бо сифатҳои баланди олиҳимматӣ, кӯшиши дарёфти ҳақиқат, росткорӣ, эҳтиром, фарҳанги бойи ахлоқиро бунёд кард. Ӯ ғояи рушди ҳамаҷонибаи шахсияти инсонро бо арҷгузорӣ ба ахлоқии инсон ва маърифатнокии ӯ баён кард [6, с. 286].

Инсонии ба таври идеалӣ тарбияёфта, аз рӯи таълимоти Конфутсий бояд дорои хислатҳои зерин бошад:

- олиҳимматӣ;
- кӯшиш ба дарёфти ҳақиқат;
- росткорию ростгӯӣ;
- фарҳанги бойи ахлоқӣ;
- муносибати боэҳтиромона ба дигарон.

Ҳадафи педагогии Конфутсий – тарбияи таҳаммулпазирӣ (ин шарти ризоияти шахрвандӣ) махсуб мешавад. Ба файласуф ғояи рушди ҳамаҷонибаи шахсият мутааллиқ аст, ки дар ин ҳолат афзалият ба оғози ахлоқ дода мешавад. Дар рисолаи “Сӯхбат ва муҳокима” (Лун юй) роҳи усули таълим ба таври зерин пешниҳод шуда буд:

- гуфтугӯи омӯзгор бо хонанда;
- гуруҳбандӣ ва муқоисаи далелу зухурот;
- намуна.

Масалан, “Омӯхтану андеша накардан-баробар аст, ба беҳуда сарф кардани вақт”, “Андеша бе омӯзиш-ҳалокатовар аст”, “Омӯзиш набояд дилбазан бошад, омӯзед ва омӯхтаҳоро давра ба давра такрор кунед” [4].

Дар Чин ба шарофати рушди маориф бисёр илмҳо паҳн гардиданд. Хусусан, рушди донишҳои илмӣ дар ҷодаи астронимия дида мешавад. То кашфи он олимони осмонро мунтазам на танҳо аз рӯи парастии он, ҳамзамон, бо талаботҳои кишоварзӣ мушоҳида мекарданд. Дар як вақт рушди илми астронимияро зарурати воқеии муайянсозии вақти гирифтани офтоб ва омӯзиши хусусиятҳои метрологии иқлим ба миён оварда буд. Рушди астронимия ба пайдошавии солшуморӣ, ҳамчунин таҳияи тақвим мусоидат кардааст. Дар давраи баррасишаванда, ҳамзамон, илм дар бораи сабабҳои заминларза (оғози сейсмология), дар бораи таркиби рӯи замин (оғози геология), дар бораи вобастагии муҳити ғирду атроф бо муҳити зисти инсон («фэн шуй»), дар бораи хусусиятҳои киштигардиҳои дарёӣ ва баҳрӣ (элементҳои санъати навигатсия) рушду такомул ёфтанд. Дар ин радиф дар ин давра муваффақияти калонро тибби қадими Чин низ ноил шудааст. Бисёре аз усулҳои табобати онҳо (сӯзандармонӣ, сӯзиши нуқтаҳои акупунтурӣ дар бадан) имрӯз низ ба таври васеъ истифода мешавад [5].

Аз рӯи навиштаҳои В.Кинелев замони конфутсий чунин самтҳои афкори инсондӯстӣ ба монанди фарҳанг (этика) аз ҷумла, панду насиҳат дар бораи муносибатҳои оилавӣ, ғоя дар бораи идоракунии давлат ба маънои “Ҳамоҳангсозии олам” рушд кард. Дар вақте идеологияи Конфутсий дар Чин ҳукмрон шуд, асосҳои чун қисмати таърих баррасӣ шуда, ҳадафи онҳо симоҳои асосириро зинда гардонидан, ба воқеият пайвастанӣ амалу рафтори тамоми қаҳрамонони бузург ва дар ин радиф қоидаи намунавии рафторро ташаккул додан шуд.

Конфутсиягароён бо кӯшиш нисбати мувофиқатсозии таълимотҳои асосири бо ғояҳои таълимоти хеш дар ҷодаи руҳ ва ранҷишро ба инсонҳо табдил додан, ба ҳуди асосириро ва ривоятҳо тафсири самаранок дарёфт кардан, заҳмати зиёд кашиданд [5, с. 239]. Ба шарофати фаъолияти онҳо асосириро ба қисмати таърихи анъанавии олам табдил ёфтанд. Бо гузашти вақт асосириро, ки аз даҳон ба даҳон мегузаштанд, фаромӯш шуданд, ба ҷойи онҳо дастнависҳои асосириро боқӣ монданд, ки онҳо моли таърих гардидаанд. Қайд месозем, ки чинҳои қадим тавлиди овозҳои мусиқиро бо дили инсон марбут медонистанд. Аниқтараш, дар Чин бовар доштанд, ки эҳсосот дар инсон пайдо ва дар намуди мусиқӣ мунъакис мешавад. Вақте, овозҳо мукамал мешаванд, онҳоро оҳанги мусиқӣ меноманд. Дар ҷомеаи хуб идорашаванда овозҳои мусиқӣ сулҳдӯстона буда, ба одамон хурсандӣ меоранд. Идоракунии ҳаёт бошад, дар ин гуна давлат мувофиқ ва хушӯханг хоҳад буд. Дар ҷомеаи бесарусомон овозҳои мусиқӣ бад буда, одамонро хонашин месозад, ҳокимият дар ин гуна давлат номукамал аст. Дар мамлакате, ки таназзул таҳдид мекунад, овози мусиқӣ ғамгин мешавад, одамонро андӯхгин месозад. Халқи ин гуна кишвар дар шароити вазнин қарор хоҳад дошт [6].

Қаторовози қадими Чин аз 5 нота иборат буд: гун, ҷи, шан, юй ва сзюэ. Чунин ҳисобида мешуд, ки агар ин 5 нотаи оҳанги мусиқӣ чигил нашуда бошанд, пас овозҳои қалбақӣ ва ноҷӯрӣ вучуд надорад. Агар оҳанг “гун”-хароб бошад, пас овоз бетартиб мегардад, ин маънои онро дорад, ки ҳоким –характери қавӣ дорад. Агар оҳанги сзюэ хароб бошад, он вақт овози мусиқӣ шасти вайро мегардонад. Ин маънои онро дорад, ки халқ норизо аст. Вақте тамоми панҷ оҳанг ноҷӯранду овозҳо ба якдигар ҳалал мерасонад, ҳулоса мебароранд, ки рӯзи шикасти давлат наздик аст.

Вазифаи иҷтимоии мусиқӣ аз ҷониби чиниёни қадим аз рӯи принципи зерин муайян карда шудааст: ҳарфҳо метавонанд фиреб диҳанд, одамон ҳилла карда метавонанд, танҳо

музикӣ ба фиреб кардан қобил нест. Донишмандони музикаи Чин қисмати асосии музикаро бо як овоз “андозадорӣ” ё хушоҳангӣ”-и садои он номидаанд. Байни нозук баҳодиҳандагони музикӣ концерт метавонад, бо иҷрои як нота ба анҷом расад. Кадоме, ки хушоҳангии дуруст интихобнамудаи тамоми созхоро нишон додааст. Ин муҳаббати чиниҳои қадим ба тартиби овозҳо дар як хушоҳангии ягона бо ҳамоҳангии овозҳо (чун эҳсос, ишора, афкор ва ғайра) маънои онро дошт, ки чиниҳо дар музикӣ воситаи ангезиш, баръакс бошад, воситаи назорат, таҳаммулпазирӣ дар эҳсосотро медидаанд [4]. Ба ин маъно музикӣ яке аз воситаҳои асосии тарбияи ахлоқӣ ва ҳудтақомулдиҳӣ ба ҳисоб мерафт. Маҳз, музикӣ барои дар ниҳоди одамон парваридани ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ –самимият, адолат, оромӣ ва ғайраро парваридан вазифагузор шудааст.

Музикӣ ба номгуӣи фанҳои таълимӣ ворид шудааст, кадоме, ки муҳтавои таълимиро дар Чини қадим ташкил медоданд. Дар замони Чжоу дар Чин анъанаи ташкили оркестрҳои (дастани музиканавозон) маросимӣ пайдо шуд, ки аз теъдоди зиёди навозандагон иборат ва сохтори маросимчиёни дарбориро ташкил медоданд. Элементи муҳими онҳо музикӣ буд. Рақси анъанавии Чин чун музикӣ аз маросимҳо, аниқтараш хизматрасониҳои маросимӣ ва тавозӯ ба гузаштагон оғоз ёфтааст. Рақсҳо аз ҷониби афсункорони касбӣ бо мақсади таъмини ҳосили фаровон, боздошти хушксолӣ ё обхезӣ, пеш кардани руҳҳои бадкор иҷро мешуд [1]. Рақси анъанавии чинӣ чун музикӣ оғози ҳудро аз амалиётҳои маросимӣ, аниқаш аз хизматҳои маросимӣ ва сачда кардан ба ниёгон сар кардааст. Дар натиҷа рақс ба қисмати маросими расмӣ ва шакли муҳими вақтхушӣ табдил меёфт. Дар сурудҳои халқии маросимӣ, ки дар рисолаи “Ши сзин” (“Китоби сурудҳо”) оварда шудааст, дар бораи рақсҳои замони Чжоу нақл карда мешуд. Кадоме, ки меҳмононро дар зиёфатҳои расмӣ хусусӣ дилхушӣ мебахшидаанд. Дар замони ин сулола рақс фанӣ ҳатмӣ таълимоти ашрофон ба ҳисоб мерафт. Кадоме, ки барои онҳо иҷрои воситаи хушҳолии тан ва ақл мегардид. Писарбачаҳо аз оилаҳои соҳибхўшӣ дар 13-15-солагӣ “рақси шаҳрвандӣ”-ро, баъд аз 20- солагӣ рақси ҳарбиро меомӯхтанд.

Тамоми фанҳои ҷаҳониро муҳтавои таълими Чжоуи Ғарбиро ташкил медод ва ба тақмили омодагии мутахассисон дар ҷодаи фарҳанг ва идоракунии давлат равона шуда буд. Он ҷӣ ба дониш дахл дорад, барои истеҳсоли маҳсулот ва илмҳои табиӣ, он вақт вай афзалиятнок ва муҳим маҳсуб намешуд.

Қайд месозем, ки ин яке аз хусусиятҳои муҳими таълими давраи ҷамъияти ғуломдорӣи Чин ба ҳисоб мерафт. Кадоме, ки ба рушди минбаъдаи сохтори таълими Чин таъсири муайян расонд.

Ҳамин тариқ, равияи конфутсиягароён ба таълиму тарбия дар амсилаи заҳматталаб ифода шудааст: ризоияти омӯзгору хонанда, сабукии таълим, ҳидоятсозӣ ба тафаккури мустақилона, ин аст роҳбарии моҳирона. Аз ин рӯ, дар Чини қадим ба мустақилияти хонанда нисбати азҳудкунии дониш, ҳамаҷунин малакаи омӯзгор дар ҷодаи омӯзиши шоғирдон нисбати мустақилона масъалагузорӣ кардану дарёфти роҳи дурусти ҳалли онҳо аҳамияти маҳсус дода мешуд.

АДАБИЁТ

1. Васильев, Л.С. История Востока / Л.С. Васильев. – В 2 томах. – М. : Высшая школа, 1994. – Том 1. – 495 с.
2. Джурицкий, А.Н. История зарубежной педагогики / А.Н. Джурицкий. – М. : Форум – Инфра-М, 1998. – 272 с.
3. Кинелев, В.Г. Образование, воспитание, культура в истории цивилизаций / В. Г. Кинелев, В.Б. Миронов. – М. : Владос, 1998. – 520 с.
4. Клепиков, В.З. Конфуций – выдающийся педагог Древнего Китая // Педагогика. – 2001. – № 3. – С. 73–80.
5. Тертицкий, К.М. Китайцы: Традиционные ценности в современном мире. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 347 с.

6. Ткаченко, Г.А. Культура Китая от А до Я. Словарь – справочник. / Г.А. Ткаченко. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2008. – 348 с.

УДК 37. 01 + 37.03 (575. 3)

РОЛЬ СЕМЬИ В РАЗВИТИИ КРЕАТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

ДАВЛАТНАЗАРОВА Фируза Акназаровна – ассистент кафедры педагогики и психологии начального обучения Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, **тел.:** (+992) 935 65 22 00

В статье рассматривается роль семьи в креативности школьников. Раскрываются сущностные Закон Республики Таджикистан «Об ответственности за обучение и воспитание ребёнка». В этом контексте важно понять, какие аспекты морали, воспитания считаются приоритетными и как они реализуются на практике.

Показана основных факторов, влияющих на творческое развитие школьников. Определены компоненты, которые составляют эмоциональная поддержка со стороны родителей по развитию креативности детей школьного возраста. Выделены аспекты стимулирование любознательности по развитию креативности учеников.

Ключевые слова: креативность, факторы, ученики, родители, традиции, развитие, воспитание, семья, творческая личности.

НАҚШИ ОИЛА ДАР ИНКИШОФИ ЭҶОДИИ МАКТАББАЧАҒОН

ДАВЛАТНАЗАРОВА Фирӯза Акназаровна – ассистенти кафедраи педагогика ва психологияи таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи дҷавлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, **тел.:** (+992) 935 65 22 00

Дар мақола нақши оила дар эҷодиёти мактаббачагон баррасӣ шудааст. Унсурҳои муҳими Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият дар таълим ва тарбияи кӯдак» ифшо шудаанд. Дар ин замина фаҳмидан зарур аст, ки кадом ҷанбаҳои ахлоқу тарбия авлавиятнок доништа мешаванд ва чӣ тавр дар амал татбиқ мешаванд.

Омилҳои асосие, ки ба инкишофи эҷодии мактаббачагон таъсир мерасонанд, нишон дода шудаанд. Ҷузъҳои, ки дастгирии эмотсионалӣ аз ҷониби волидон барои рушди эҷодкорӣ дар кӯдакони синни мактабӣ мебошанд, муайян карда мешаванд. Ҷанбаҳои ҳавасмандгардонии кунҷковӣ барои рушди эҷодиёти хонандагон таъкид шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: эҷодкорӣ, омилҳо, хонандагон, падару модарон, анъанаҳо, рушд, тарбия, оила, шахсияти эҷодкор.

THE ROLE OF FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVITY OF SCHOOLCHILDREN

DAVLATNAZAROVA Firuza Agnazarovna - Teaching assistant, Department pedagogy and psychology on elementary education of Tajik State Pedagogical University

named after Sadriddin Ayni, Dushanbe city, Rudaki avenue 121. E-mail: fira8283@inbox.ru, тел.: (+992) 935 65 22 00

The article dwells the role of the family in the education of a creative personality. The essential Law of the Republic of Tajikistan “On responsibility for the education and upbringing of the child” is revealed. In this context, it is important to understand which aspects of moral education are considered a priority and how they are implemented in practice.

The main factors influencing the creative development of schoolchildren are shown. The components that make up emotional support from parents for the development of creativity in school-age children are determined. The aspects of stimulating curiosity for the development of creativity in students are highlighted.

Key words: *creativity, factors, students, parents, tradition, development, upbringing, family, creative personality.*

Воспитание подрастающего поколения играет ключевую роль в формировании будущего нашей нации. Именно от того, какие ценности и нормы поведения сегодня мы прививаем детям зависит то, каким будет наше общество в будущем.

Роль семьи в воспитании творческой личности имеет огромное значение.

В нашей республике традиционно уделяется большое внимание воспитанию детей и это нашло отражение в законодательстве страны.

Закон Республики Таджикистан «Об ответственности за обучение и воспитание ребёнка» устанавливает четкие нормы и принципы, направленные на всестороннее развитие и защиту прав ребенка. В этом контексте важно понять, какие аспекты морали, воспитания считаются приоритетными и как они реализуются на практике. Он направлен на защиту прав и интересов детей, создание условий для их гармоничного развития и подготовки к самостоятельной жизни. Строгое соблюдение законодательства и осознание своей родительской ответственности способствует укреплению моральных и культурных ценностей нации, обеспечивая стабильность и прогресс в будущем.

Основная роль согласно этого Закона отводится родителям, которые несут ответственность за воспитание моральных ценностей и этических норм у своих детей. Они должны демонстрировать примеры добродетели, честности, уважения к другим людям и закону. Воспитание в духе уважения к традициям и культуре страны способствует формированию граждан, уважающих законы и готовых к активной жизненной позиции[8].

В соответствии с законодательством, родители несут обязанность обеспечить физическое, умственное, нравственное и духовное развитие своих детей. Это означает, что родители должны создать условия для полноценного воспитания и образования детей, учитывая моральные и этические нормы, принятые в обществе.

Семья - это первичное окружение, в котором ребенок развивается, формируется его мировоззрение, ценности и интересы. Креативность является важным аспектом личностного развития ребенка и оказывает значительное влияние на его способности к обучению, решению проблем и адаптации к изменениям в жизни. Семья играет ключевую роль в формировании креативных способностей ребенка, поскольку именно в семейной среде ребенок испытывает первые стимулирующие воздействия на свое творчество. Важность семьи в этом процессе трудно переоценить, так как она создает основу для эмоционального и интеллектуального роста, предоставляя ребенку пространство для самовыражения и свободы мышления.

Вот несколько факторов, влияющих на творческое развитие школьников, на которые влияет семья:

Одним из главных факторов, влияющих на развитие креативности, является **эмоциональная поддержка со стороны родителей**. Когда ребенок чувствует, что его идеи и усилия ценятся, это укрепляет его уверенность в себе. Открытая поддержка со стороны родителей способствует развитию у ребенка желания исследовать новые идеи и пробовать нестандартные способы решения проблем. Чувство безопасности и любви создает пространство, в котором ребенок не боится совершать ошибки, что является необходимым условием для креативного мышления.

Эмоциональная поддержка является одним из краеугольных камней психического и эмоционального развития ребенка. Она помогает формировать здоровую самооценку, уверенность в себе, способность справляться с трудностями и строить гармоничные отношения с окружающими[5,с.51].

Семья, как первичная социальная среда, играет ключевую роль в обеспечении этой поддержки, создавая условия для эмоционального благополучия ребенка.

Эмоциональная поддержка со стороны родителей по развитию креативности детей школьного возраста составляет из следующих компонентов:

1. Первый компонент эмоциональная поддержка со стороны родителей по развитию креативности школьников - это **понимание и принятие**. Первое и самое важное условие эмоциональной поддержки ребенка - это его понимание и принятие в семье. Ребенок должен чувствовать, что его любят и ценят независимо от его успехов или неудач. Безусловная любовь и принятие со стороны родителей или опекунов помогают ребенку ощущать свою ценность и создают прочный фундамент для уверенности в себе. Когда ребенок чувствует, что его эмоциональные состояния принимаются такими, какие они есть, это способствует развитию его самоуважения и доверия к окружающему миру.

2. Второй компонент эмоциональная поддержка со стороны родителей по развитию креативности детей является **эмоциональная доступность родителей**. Эмоциональная доступность родителей включает в себя готовность и способность откликаться на эмоциональные потребности ребенка. Это означает не только физическое присутствие, но и эмоциональную вовлеченность. Родители должны быть готовы выслушать ребенка, понять его чувства и переживания, показать сочувствие и поддержку в трудные моменты. Умение родителей быть внимательными к эмоциональным состояниям детей и обеспечивать их поддержку - это важный аспект здоровых семейных отношений.

3. Очередной компонент эмоциональная поддержка со стороны родителей по развитию креативности учеников является **открытое общение в семье**. Открытое и честное общение - один из важнейших аспектов эмоциональной поддержки. Ребенок должен знать, что он может говорить о своих переживаниях, эмоциях и проблемах без страха осуждения или недопонимания.

Родители должны поощрять открытость и поддерживать беседы, на которых ребенок может выразить свои мысли и чувства. Это помогает ребенку развивать эмоциональную грамотность, учиться понимать свои эмоции и научиться их регулировать[10,с.125].

4. Следующий компонент эмоциональная поддержка со стороны родителей по развитию креативности учеников- это **поддержка в трудные моменты**. Жизнь не всегда бывает легкой, и в трудные моменты поддержка семьи особенно важна. Эмоциональная поддержка проявляется, когда родители помогают ребенку пережить утраты, разочарования, неудачи или страхи. Важно, чтобы родители не минимизировали переживания ребенка, а поддерживали его, показывая, что все чувства имеют право на существование. Это может включать в себя как утешение и ободрение, так и помощь в поиске решений или способов справиться с проблемой.

5. Другой компонент эмоциональная поддержка со стороны родителей по развитию креативности учеников является **поощрение самовыражения**. Эмоциональная поддержка также связана с поощрением самовыражения

ребенка[12,с.48]. Родители, которые помогают ребенку выразить свои эмоции через искусство, творчество или активное участие в различных мероприятиях, способствуют развитию эмоциональной зрелости. Это позволяет ребенку не только справляться с внутренними переживаниями, но и учиться понимать свои чувства, а также понимать чувства других людей.

Таким образом, эмоциональная поддержка ребенка в семье является основой его психоэмоционального благополучия. Без этого фундамента ребенок может столкнуться с проблемами в социальной адаптации, развитии самооценки и межличностных отношениях. Создание в семье атмосферы любви, безопасности, принятия и открытого общения позволяет ребенку развиваться гармонично и уверенно. Эмоциональная поддержка родителей — это не только слова, но и действия, которые создают для ребенка пространство для здорового и полноценного развития.

Другой фактор, который влияют на развитие креативности учеников посредством семьи это - **стимулирование любознательности**. Любознательность - это важнейшее качество, которое способствует умственному и эмоциональному развитию ребенка. Именно благодаря любознательности дети начинают исследовать окружающий мир, задавать вопросы, искать ответы и строить собственное понимание реальности. Семья играет ключевую роль в развитии этого качества, создавая атмосферу, в которой ребенок чувствует себя свободным для изучения нового и задавания вопросов.

Стимулирование любознательности способствует развитию критического мышления, креативности и познавательных способностей[13,с.27].

Стимулирование любознательности по развитию креативности учеников во многом зависят от следующих аспектов:

1. Создание среды для исследования и экспериментов. Один из самых эффективных способов стимулировать любознательность — это создание в доме среды, которая побуждает к исследованиям. Важно, чтобы ребенок имел доступ к разнообразным материалам, инструментам и ресурсам, которые стимулируют его желание учиться. Это могут быть книги, игрушки-конструкторы, наборы для научных экспериментов, карты, энциклопедии и другие познавательные материалы.

Например, родителям полезно иметь в доме уголок для творчества, где ребенок может рисовать, строить или изготавливать поделки. Также стоит предоставить ребенку возможность заниматься простыми научными опытами, которые поднимут его интерес к физике или химии, или пробовать разные виды творчества (музыка, танцы, рукоделие).

2. Поощрение вопросов и любознательных бесед. Ребенок в возрасте от 3 до 7 лет часто задает бесконечное количество вопросов, что является его естественным способом познания мира. Очень важно, чтобы родители поощряли это стремление и с интересом отвечали на вопросы. Вместо того чтобы говорить «Не мешай, сейчас не время», родители могут использовать этот момент как возможность для совместного обучения.

Когда ребенок задает вопрос, можно не только ответить на него, но и углубить разговор[11,с.71]. Например, можно добавить дополнительные факты, предложить поискать информацию вместе, обсудить разные возможные объяснения. Это не только удовлетворяет любознательность ребенка, но и развивает навыки исследования, логического мышления и критического анализа.

3. Совместное исследование мира. Любознательность развивается также через совместную деятельность. Родители могут организовывать прогулки на природу, в музеи, на выставки или в зоопарки, где ребенок может изучать новые объекты и явления. Такие события расширяют кругозор ребенка и предоставляют ему новые впечатления, которые пробуждают желание узнать больше.

Важно, чтобы эти мероприятия проводились не как обязанность, а как увлекательное и познавательное приключение. Вместе с ребенком можно наблюдать за природой, обсуждать, как работают различные механизмы, объяснять явления, которые интересуют ребенка. Родители могут задавать вопросы, которые побуждают к размышлениям, например: «Как ты думаешь, почему листья меняют цвет осенью?» или «Как ты считаешь, откуда появляется дождик?».

4. Предоставление свободы выбора. Дать ребенку возможность самому выбирать, что его интересует, и выбирать способы удовлетворения этого интереса - это также важная часть стимуляции любознательности. Родители могут предлагать ребенку разные занятия, но важно, чтобы он мог сам решать, что ему более интересно. Это может быть выбор книги для чтения, решение задач, участие в игре, изучение нового хобби или научного направления.

Когда ребенок самостоятельно принимает решения, он учится анализировать, чего ему хочется, а также развивает чувство ответственности за свои решения[3,с.18].

Следующий и основной фактор, который влияют на развитие креативности учеников посредством семьи является **пример родителей и семейные традиции**. Примеры родителей и семейные традиции играют важную роль в развитии креативности детей. Они создают атмосферу, в которой ребенок может свободно выражать себя, исследовать новые идеи и подходы, а также учиться решать проблемы нестандартным способом. Важно, чтобы семья активно поддерживала креативность ребенка, как через личный пример, так и через традиции, которые способствуют развитию творческого мышления.

Родители влияют на развитие креативности учеников посредством следующих своих поступков:

1. Активное участие в творческих занятиях. Когда родители сами занимаются творчеством - рисуют, пишут, занимаются музыкой или ремеслом - это становится для ребенка естественным примером, что творчество важно и увлекательно. Родители могут работать над проектами, демонстрируя процесс создания чего-то нового, и вовлекать ребенка в этот процесс. Например, рисование картин вместе с ребенком или создание поделок из природных материалов показывает, что творчество - это не просто игра, а важная часть жизни.

2. Поощрение нестандартного мышления. Родители могут задавать вопросы, которые побуждают детей думать творчески. Вместо того чтобы предлагать готовые решения, они могут задавать вопросы типа: «Как ты думаешь, что будет, если...?» или «Как бы ты решал эту проблему?» Это стимулирует ребенка искать альтернативные способы решения задач и развивает его способность к креативному мышлению.

3. Обсуждение идей и решений. Родители, которые поощряют обсуждения и обмен идеями, помогают детям развивать творческий подход к решению задач. Например, семейные вечера, когда вся семья обсуждает, как решить какую-то задачу или планирует проект, могут стать отличной возможностью для того, чтобы научить ребенка высказывать свои идеи и предлагать новые пути решения.

4. Демонстрация терпимости к ошибкам. Важно, чтобы родители воспринимали ошибки как неотъемлемую часть творческого процесса. Поддержка и помощь в трудные моменты, когда ребенок сталкивается с неудачами, укрепляют уверенность в себе и поощряют его продолжать пробовать новое. Например, если ребенок не смог завершить творческий проект, важно поддержать его и сказать: «Не переживай, в следующий раз получится лучше!»

Семейными традициями по развитию креативности учеников мы считаем:

1. Совместное творчество. Одной из традиций, стимулирующих креативность, могут стать регулярные совместные занятия творчеством. Например, в некоторых семьях есть традиция проводить каждое лето «креативные дни», когда семья вместе занимается изготовлением поделок, рисует или создает арт-проекты.

Эти дни могут стать важным временем для развития творческих навыков и укрепления семейных связей.

2. Традиция «дня идей». В некоторых семьях дети и родители собираются вместе и обсуждают, какие новые идеи они могут реализовать в течение недели или месяца. Это может быть проект по улучшению дома, создание семейного сайта или даже эксперимент с новыми видами хобби. Такая традиция помогает развивать у детей умение работать в команде, решать задачи и подходить к проблемам с творческой точки зрения.

3. Чтение и рассказывание историй. Совместное чтение книг и рассказывание историй - отличная традиция для стимулирования креативности. Родители могут читать детям книги, а затем вместе с ними придумывать продолжение рассказа или обсуждать, что было бы, если бы герои поступили иначе. Это не только развивает воображение, но и помогает детям мыслить гибко, подталкивая их к созданию новых сюжетов.

4. Праздники и семейные мероприятия с элементами творчества. Семейные традиции могут включать праздники, где каждый член семьи принимает участие в создании декораций, приготовлениях или праздничных сюрпризах. Например, создание украшений на Новый год, изготовление подарков своими руками или участие в тематических вечеринках — все это позволяет ребенку учиться креативности и развивать воображение через практическую деятельность.

Таким образом, семья играет важную роль на развитие креативности школьников. Окружение, которое стимулирует исследование и вопросы, способствует развитию творческих способностей. Родители могут активно поддерживать интерес ребенка к новым явлениям, помогая ему находить ответы на вопросы и предлагая разнообразные виды деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акрушенко, А. В. Психология развития и возрастная психология. –М., 2008
2. Амонашвили, Ш. А. Основы гуманной педагогики. Искусство семейного воспитания. Педагогическое эссе / Ш. А. Амонашвили. - 2-е изд. -М. : Свет, 2017. - 336 с.
3. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968.
4. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. - СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. - 672 с.
5. Герасимова, И.А. Структура семьи. М., 1974.
6. Дружинин, В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. - СПб. : Питер, 1999. -368 с.
7. Ермолаева, –Томина, Л. Б. Психология художественного творчества. –М., 2003.
8. Закон Республики Таджикистан «Об ответственности за обучения и воспитание ребёнка». 20 июня 2024 года №2049.
9. Коджаспирова, Г. М. Педагогический терминологический словарь / Г. М. Коджаспирова. -М. : Академия, 2005. - 448 с.
10. Коджаспирова, Г. М. Психология творчества / Г. М. Коджаспирова. - М. : [б. и.], 1990. -С. 117-130.
11. Мудрые высказывания о воспитании детей. – М., 2022.
12. Саймонто́н, Д. Психология креативной личности / Д. Саймонто́н. - М. : Арт-Пресс, 2007. -218 с.
13. Юркевич, В. С. Одаренный ребенок : Иллюзии и реальность : кн. для учителей и родителей / В. С. Юркевич. - М. : Просвещение : Учеб. лит., 1999. - 136 с.

ШАРОИТҲОИ ПСИХОЛОГИЮ ДИДАКТИКИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛИИ ХОНАНДАГОН

ҚУРБОНОВ Файзали Асадуллоевич – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, омӯзгори кафедраи педагогикаи факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, хиёбони Айни, 67, тел.: (+992) 93 512 00 60

ҚАЛАНДАРОВ Салоҳидин Аҳмадович – омӯхгори кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, хиёбони Айни, 67, тел.: (+992) 900 13 08 06

Дар мақола шароитҳои психологию дидактикии ташаққули тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар ин росто, муаллиф қайд мекунад, ки дар замони шуравӣ оид ба фаъолияти омӯзишии рушди тафаккури хонандагон бисёр асарҳо таълиф гардида, маводи назариявӣ, ки аз ҷониби олимони асри XX ба мо ҳамчун мерос мондаанд, бештар бахши рушди педагогикаи ватаниро муайян намуда, барои дарки аҳамияти рушди тафаккур, дарки моҳияти он ва нақши он дар равандҳои таҳсилот тақдир мебахшад. Вобаста ба ин муаллифи мақола таъкид мекунад, ки тафаккури таҳлилии хонандагон дар таҳқиқоти илмӣ самти педагогӣ гуногунранг тавсиф шуда, бо таърифҳои сершумор айнаида дода мешавад, аз малакаҳои умумии инсонии мансуб ба фаъолияти зеҳнии ҳар як субъект то амалҳои таълимии вобаста бо равандҳои мушаххас муайян карда мешаванд.

Муаллиф таҳқиқоти муаллифони саршумор дар якҷоягӣ бо таҷрибаи шахсии худ баррасӣ карда, унсурҳои таркибии тафаккури таҳлилии хонандагон, ба монанди ангазавӣ, маърифатӣ ва асолатию фаъолияти муайян карда, онҳоро тавсиф кардааст.

Возаҳои калидӣ: шароитҳои психологию дидактикӣ, ташаққул, тафаккури таҳлилӣ, рушди тафаккур, педагогика, омӯзиш, дарки моҳият, равандҳои таҳсилот, таҳқиқоти илмӣ, фаъолияти зеҳнӣ, малакаҳои умумии инсонӣ, унсурҳои таркибӣ, ангазавӣ, маърифатӣ.

ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

КУРБОНОВ Файзали Асадуллоевич – кандидат педагогических наук, дотсент, преподаватель кафедры педагогики факультета педагогики и физической культуры Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, г. Бохтар, проспект Айни, 67, тел.: (+992) 93 512 00 60

КАЛАНДАРОВ Салоҳидин Аҳмадович – преподаватель кафедры методики преподавания истории и права факультета истории и права Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, г. Бохтар, проспект Айни, 67, тел.: (+992) 900 13 08 06

В статье рассматриваются психолого-дидактические условия формирования аналитического мышления учащихся средних общеобразовательных учреждений.

В связи с чем, автор отмечает, что в советское время было написано много работ по учебной деятельности по развитию мышления учащихся, а теоретический материал, унаследованный нами от ученых XX века, во многом определяет сферу развития отечественной педагогики, дает толчок к осознанию важности развития мышления, пониманию его сущности и роли в процессах образования. В связи с этим, автор статьи подчеркивает, что аналитическое мышление учащихся в научных исследованиях педагогического направления характеризуется многообразием и отождествляется с многочисленными определениями, начиная от универсальных навыков, относящихся к

интеллектуальной деятельности каждого субъекта, и заканчивая учебными действиями, связанными с конкретными процессами.

Автор статьи, рассмотрев исследования ведущих авторов в сочетании со своим личным опытом, определяет и охарактеризует составляющие элементы аналитического мышления, такие как мотивационный, познавательный и деятельностный.

Ключевые слова: психолого-дидактические условия, формирование, аналитическое мышление, развитие мышления, педагогика, обучение, восприятие сущности, образовательные процессы, научные исследования, интеллектуальная деятельность, универсальные навыки, структурные, мотивационные и когнитивные элементы.

PSYCHOLOGICAL AND DIDACTIC CONDITIONS OF FORMATION ANALYTICAL THINKING OF STUDENTS

KURBANOV Faizali Asadulloevich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy, Faculty of Pedagogy and Sports Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav, Bokhtar city, Ayni avenue, 67, **phone:** (+992) 93 512 00 60

QALANDAROV Salohidin Akhmadovich – Lecturer, Department of Methodology of Teaching History and Law, Faculty of History and Law, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Bokhtar, Aini Avenue, 67, **phone:** (+992) 900 13 08 06

The article examines the psychological and didactic conditions for the formation of analytical thinking of students of secondary educational institutions.

In this regard, the author notes that in Soviet times many works were written on educational activities for the development of students' thinking, and the theoretical material inherited from us by scientists of the twentieth century largely determines the sphere of development of domestic pedagogy, gives an impetus to awareness of the importance of developing thinking, understanding its essence and role in educational processes. In this regard, the author of the article emphasizes that the analytical thinking of students in scientific research of the pedagogical direction is characterized by diversity and is identified with numerous definitions, ranging from universal skills related to the intellectual activity of each subject, and ending with educational activities related to specific processes.

The author reviewed the research of the leading authors in combination with their personal experience, identified and characterized the constituent elements of analytical thinking, such as motivation, cognition and originality.

Keywords: psychological and didactic conditions, formation, analytical thinking, development of thinking, pedagogy, learning, perception of essence, educational processes, scientific research, intellectual activity, universal skills, structural, motivational, cognitive elements.

Мафҳумҳои тафаккур ва тафаккури таҳлилӣ ҳамаҷун мафҳумҳои ҳамроҳ амал мекунад. Аз соли 1970 то охири асри XX моҳияти тафаккур танҳо дар марҳилаи таҳияи назарияи он ва муайян кардани усулҳо ва вазифаҳои он қарор дошт. Минбаъд, аз ибтидои асри XXI то имрӯз мафҳуми тафаккур аллакай бо амалҳо ва салоҳиятҳои таълимии универсалӣ мансуб гардида, бо тамоми ҷузъиёт ва ҷанбаҳо баррасӣ ва дар равандҳои гуногуни фаъолият ҳангоми кор бо хонандагон ба категорияҳои гуногун тааллуқдошта амалӣ карда мешавад.

Аммо, сарфи назар аз тафовути равиш, ҳар дуи ин давра тафаккурро ҳамҷун яке аз ҷузъҳои асосии таркибии раванди таҳсилот дар баробари донишу малака дар назар доранд. Инкишофи тафаккур дар ҳама ҷо ҳамҷун “ҳама мақсад, ҳама унсур ва ҳама натиҷаи тарбияи шахс” доништа мешавад [1, С. 16-24]. Ю.К. Бабанский тафаккурро “қобилияти бошуурона анҷом додани амалҳои таълимӣ” номидааст [2]. Ин таъриф мавқеи муаллифи ин таҳқиқотро дақиқтар баён мекунад.

Педагогика дар ИҶШС ва тағйироти хоси барои он давра дар таълимоти он ба муколамаи олимони педагог дар бораи мазмуни мафҳумҳои малакаҳо ва маҳоратҳо таъдил ёфт. Дар ниҳояти қор, таърифи барои ҳамагон маъмул қабул карда шуд: “усулҳои омӯхташудаи фаъолият - маҳорат, усулҳои азхудшуда - малака” мебошанд. Дар баробари ин, ин тафаккур бо он фарқ мекард, ки дар муқоиса бо ин мафҳумҳо он боҳаракаттар ва бошууртар буда, тавассути супоришҳои таъминӣ бо мураккабии афзоида инкишоф меёбад.

В.В. Краевский, доктори илмҳои педагогӣ салоҳиятҳои хонандагонро ҳамчун “ашёи физикии беҳаракат тавсиф намуд, интиқоли муқаррарии онҳо ғайриимкон аст. Пайдошавии онҳо дар сари кӯдак ба қори фаъоли тафаккури худӣ кӯдак вобаста аст” ҳамин тавр, онҳоро ҳамчун равандҳои бомулоҳиза муайян мекунад. Маълум мешавад, ки тафаккури дар натиҷаи фаъолияти таҳсилоти ташаккулёбанда, низомии равандҳост, ки дар қори худ мо онҳоро ҷузъи таркибии маъноии тафаккури таҳлилии хонандагон ифода менамоем [5].

Дар солҳои шуравӣ оид ба фаъолияти омӯзишии рушди тафаккури хонандагон бисёр асарҳо таълиф гардида буданд. Таҳқиқоти муҳимтаринро чунин муҳаққиқон ба монанди Л. Виготский, А.Н. Леонтев, П. Галперин, Н.Ф. Тализина, Д.Н. Боголюбский, Е.Н. Кабанова-Меллер, Н. Менчинская, Ю.К. Бабанский, И.Я. Лернер, А.В. Усова ба анҷом расонидаанд.

Маводи назариявӣ, ки аз ҷониби омӯзгорони донишманди асри XX ба мо ҳамчун мерос омадаанд, бештар бахши инкишофи педагогикаи ватаниро муайян намуда, барои дарки аҳамияти рушди тафаккур, дарки моҳияти он ва нақши он дар равандҳои таҳсилот тақсон бахшид. С.Г. Воровшиков тавачҷуҳо ба он ҷалб мекунад, ки “дар солҳои 80-уми асри XX равишҳои идроки мунтазами тафаккур ва малакаҳо таҳия карда мешаванд. Н. Паламарчук, Т.И. Шамова тасниф ва таркиби ҳар як навъи тафаккурро таҳия намуданд” [3].

Тафаккури таҳлилии хонандагон дар таҳқиқоти илмӣ самти педагогӣ гуногунранг тавсиф шуда, бо таърифҳои сершумор айнаи дода мешавад, аз малакаҳои умумии инсонии мансуб ба фаъолияти зеҳнии ҳар як субъект то амалҳои таълимии вобаста бо равандҳои мушаххас муайян карда мешаванд.

Агар асарҳои Л. Виготский ба асоси гирифта шавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тафаккур бо фаъолияти таълими иртиботи хеле наздик дорад, ки онро ба таври қобили мулоҳиза ташаккул ва рушд медиҳад. Инчунин, фаъолияти таълими, ки фаъолияти асосии инсон дар давраи ташаккули шахсият махсус мегардад, дараҷаи сифати тафаккур, асоснокӣ ва самаранокии онро баланд мебардорад. Ба ғайр аз Л. Виготский ин назарияро олимони дигар дар асарҳои худ таҳия кардаанд, ки зухурот ва тақмили тафаккури таҳлилоӣ дар зинаҳои гуногуни таълим тавсиф намудаанд.

Масалан, Е.В. Пряжикова [10], В.Н. Шапалов [18], А.С. Бароненко, В.А. Кузмина ба таври гуногун мулоҳизарони карда, дар таври умумӣ ба эътирофи ягонаи тафаккури таҳлилӣ ҳамчун ҷузъи рушди фарҳангии шахсият ва умуман ҷомеа ва унсурҳои ҷудонашавандаи шуури субъекти соҳибмаърифат ва бошуур омадаанд. Илова бар ин, дар ҳамаи таҳқиқоти болозикр мавҷудияти тафаккури таҳлилӣ хеле зарур доништа шудааст, ки рушди он дар хонандагон дар оянда рушди ҳамаҷониба ва мавзунӣ ҷомеаро, ки давлати ҳукуқиро ташкил медиҳад, таъмин менамояд.

Таърифҳои тафаккури таҳлилӣ, ки дурустии ин мафҳумро ифода мекунанд, ба таври зерин мисол оварда мешаванд:

- ба гуфтаи Т.П. Соломонова, тафаккури таҳлилӣ тавсифномаи бисёрфункционалии ақлонии хонанда буда, яқиндорӣ малакаҳои ӯро дар таҳлил ва баҳодиҳии иттилоот, ба низом даровардани донишҳои андухта, тасвир додани фикр ва дуруст гузаштани саволҳо дар назар дорад [14];

- ба андешаи В.М. Чиркова тафаккури таҳлилӣ як гурӯҳи маҳоратҳои мураккабӣ ва низомнокии гуногун мебошад, аз қобили муқоиса, тафриқаи иттилоот, пешниҳоди маълумот дар шакли низомии мантиқӣ, тасвироти хулосаҳо ва шарҳҳои интиқодӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои касбӣ нигаронида шудаанд [17];

- ба ақидаи И.Г. Овсянникова, тафаккури таҳлилӣ бо огоҳии тафаккур ва равандҳои таркибии он тавсиф мешавад, ки татбиқи онҳо дар шакли фаъолияти сохторӣ ва мақсадноки суратгиранда аз ангеаҳои субъект ва дар асоси таҷриба, малакаҳои омӯзишӣ ва дониши ӯ бармеояд, ҳамчунин дар асоси фаҳмиши усулҳои фаъолияти зеҳнӣ; Овсянникова инчунин аҳамияти муносибатҳои субъектро бо дигар иштирокдорони фаъолияти таҳсилоти ҳангоми ташаккули тафаккури таҳлилӣ қайд мекунад [9].

Ин таърифҳо ба таври васеътар амалкард, номаҳдудӣ ва якпорчагии мафҳуми тафаккури таҳлиро инъикос мекунанд. Таҷрибаи амалии ҳудамонро бо таърифҳои дар боло зикршуда ҳамгиро сохта, мо метавонем ба хулосае бирасем, ки тафаккури таҳлилӣ инчунин унсурҳои ҳаракатнокӣ, амалкардӣ ва иқтидори баланди фаъолияти зеҳнро дар бар мегирад. Ба андешаи Л.Б. Таренко “тафаккури таҳлилӣ ба мутахассисони оянда имконият медиҳад, ки равандҳои тафаккури худро идора кунанд. Самараи таҳсилот дар азхудкунии маҳоратҳои таҳлилӣ зоҳир мегардад”.

Аз ин рӯ, таҳқиқоти мо тафаккури таҳлиро ҳамчун ҳар гуна намуди фаъолияти фикрӣ баррасӣ менамояд, ки аз ҷиҳати низомнокӣ ва мушкилӣ гуногун аст, вале ҳамеша заминаи зеҳнии субъекти тафаккурро инъикос намуда, имкони дарки воқеияти атрофро фароҳам месозад [15].

Азбаски таҳқиқоти мазкур ошкорсозии мафҳуми тафаккури таҳлилии хонандагонро дар назар дорад, мо тафаккури таҳлиро бо тавачҷуҳ ба категорияҳои хонандагоне, ки фаъолияти таҳлилӣ мегузaronанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бисёре аз алгоритмҳои фаъолияти фикрӣ ва таҳлилӣ, мулоҳизаҳои баҳодихӣ наметавонанд ба маҷмуи малакаҳои категорияҳои гуногуни хонандагон баробар тааллуқ дошта бошанд. Доираи иттилооти омӯхташуда ва роҳҳои тафсири он дар категорияҳои алоҳида низ фарқ мекунад.

Дар натиҷа, проблемае ба миён меояд: маҳз кадом малакаҳо бояд моҳияти тафаккури таҳлилӣ ҳисобида шаванд. Л.С. Рубинштейн, психологи маъруф, ба як низоми умумӣ чунин фаъолиятҳои шуурро, ба монанди “таҳлил, синтез, муқоиса, тасниф, таҷрид (абстраксия)” иртибот медиҳад [11].

Тафаккури таҳлилӣ, ба ақидаи омӯзгорон, аз малакаҳои таҳлил, муқоиса ва тафрикаи мавод, ҳамгирӣ ва пешниҳоди маълумот дар шакли низоми мантиқӣ иборат аст. Дар таҳқиқоти мавриди баррасии мо қароргирифта вижагии маводи ҳар як фанни таълимӣ бо малакаҳои мушаххаси вобаста ба тафаккури таҳлилӣ муқоиса карда мешавад.

Ба афзудани миқдори манбаҳои иттилоот ва таъсири онҳо ба пешрафти ҷомеа ва тарзи тафаккур тавачҷуҳ накардан мумкин нест. Мавҷудияти теъдоди хеле зиёди адабиёти бадеӣ ва илмӣ дастрас барои мардум онро на танҳо манбаи дониш, балки заминаи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ низ кардааст. Дар баъзе таҳқиқот олимони тафаккури таҳлиро маҳз ҳамчун тавсифномаи таҳқиқотӣ медонанд, ки бидуни он коркарди селай бузурги иттилоот ғайриимкон аст. Мо ин мушоҳидаро дар таълифоти илмӣ А.П. Гладкова [4], У.Ю. Кукар [6], Э.Г. Собирова [11] ва чанде дигар муҳаққиқон дида метавонем.

Агар ба концепсияи дар таҳқиқоти болозикр бозгӯгардида таъкид карда шавад ва тафаккури таҳлиро бо тағйирпазирии он вобаста ба маводи таҳлилшудаи фанҳои гуногуни таълимӣ ба назар гирифта шавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тафаккури таҳлилӣ на тавсифномаи шахсӣ, балки хосияти фаъолияти таҳсилотӣ мебошад. Проблемаи ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва шавқу рағбат ба раванди таҳсилот дар байни хонандагони мактабҳо на танҳо дар низоми таҳсилоти ватанӣ вучуд дорад, инчунин аз мавҷудияти чунин ҳадафҳо ва душвориҳои ноил шудан ба онҳо дар низоми онҳо шаҳодат медиҳад. Чунин проблема, дар ҳар кучое, ки ошкор шавад, интиҳоб ва қарбурди методҳои фаъл ва интерактивиро дар низоми таҳсилот тақозо мекунад.

Меъёрҳои стандартҳои таълими умумӣ ва касбӣ ва робитаи мутақобилаи муҳтавои онҳо боиси таснифи тафаккури таҳлилӣ ба ҷузъҳои зерин мегардад [7, С. 138-152]:

1) таҳлили маълумоти оммавӣ, ки аз захираҳои сершумор ҷамъоварӣ шудаанд, бо тавачҷуҳ ба мавқеҳои муаллиф анҷом дода мешаванд; ҷудо кардани тезисҳо, таснифи

маълумот, муқоиса ва муттаҳидсозии иттилооти гирифташуда барои ноил шудан ба ҳадафҳои кори таҳлилӣ;

2) таҳлили рӯйдодҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, муайян кардани вобастагии байни онҳо (вакте ки баъзе рӯйдодҳо бо мавҷудияти ҳодисаҳои дигар муайян карда мешаванд), тафриқасозӣ аз рӯи тавсифоти асосӣ ва ба низом даровардани равандҳои, ки ҷаъолияти ҳаётии ҷомеаро ташкил медиҳанд;

3) асоснокшавандагии натиҷаҳои равандҳои таҳлилӣ, ҷудо кардани нуқтаҳои асосии таҳлил ва нишон додани эътимоднокии иттилооти гирифташуда бо роҳи пешниҳоди мисолҳои равшани зухуроти он дар воқеият.

Таҳқиқоти муаллифони саршинос дар якҷоягӣ бо таҷрибаи шахсӣ ба мо имкон медиҳад, ки унсурҳои таркибии тафаккури таҳлилиро муайян намоем:

- анғезавӣ
- маърифатӣ;
- асолатию ҷаъолиятӣ.

Унсури анғезавии тафаккури таҳлилӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ азҳудкунии назарияи таҳлил, ҳадафҳо ва аҳамияти он дар раванди таълим, пайдоиши шавқу рағбат ва ҳавасмандии ба даст овардани тафаккури таҳлилӣ ҳангоми коркарди маълумот ва дар раванди ҷаъолияти таҳсилотӣ мебошад.

Унсури маърифатии тафаккури таҳлилӣ мавҷудияти дониш ва маҳоратҳои ба он нигаронидашударо дар бар мегирад. Дар ин ҷо амиқтар омӯхтани назарияи таҳлил, аз ҷумла тасаввурот дар бораи ҳамаи навъҳои ҷаъолияти фикрӣ, инчунин дар амалия татбиқ намудани онҳо дар назар дошта мешавад. Ин гуна дониш имкон медиҳад, ки таҳлили амиқ ба моҳияти объектҳои омӯхташаванда ва таъсири мутақобилаи онҳо оварда расонад.

Унсури асолатию ҷаъолиятӣ, дар навбати худ, равиши инфиродӣ ба ҷаъолияти таҳлилиро ифода мекунад. Дар ин ҷо ҳам дониш ва ҳам таҷрибаи ин ё он мавзӯ ва ҳам идроки шахсии ӯ — отифавӣ ва эҷодӣ нақши муҳим доранд. Дар ҷараёни ҷунин таҳлил ақидаҳои нав ва роҳҳои ба худ хоси ҳалли проблемаҳои матраҳгардида пайдо мешаванд, ки ҳангоми таҳлили ин ё он объект ҳамроҳ мешаванд.

Унсурҳои тавсифшуда инчунин низоми арзёбии тафаккури таҳлилиро дар муассисаҳои таҳсилотӣ ташкил медиҳанд.

Дар таҳқиқоти Н.К. Нурихонова [8] ва Т.П. Соломонова [14] мо метавонем бо марҳилаҳои муайяншудаи ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва тавсифномаҳои онҳо шинос шавем. Ин иттилоот дар партави баррасии тафаккур ҳамчун раванди дарозмуддати рушдбанда арзишманд аст. Дар таҳқиқоти онҳо силсиламаротиби муайяни дараҷаи рушди тафаккурро пайгирӣ мешавад, ки бо назардошти меъёрҳои муайян ташаккул ёфтааст: “қобилияти рушдёфта ба ҳулосабарориҳои мустақилонаи башардӯстона, ҳукм ва натиҷагирӣ; мукаммалии иҷрои алгоритмии (пуррагӣ) амалиёти зехнӣ; дараҷаи саводнокии амалиётӣ; ҷанбаи огоҳии тафаккури бадастомада; қобилияти арзёбии воқунишии дониш ва рафтори ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар байни хонандагони синфҳои болоӣ”.

Аз нуқтаи назари психологҳо тафаккурро бо назардошти суръат, мустақилият, қобилияти мулоҳизаҳои баҳодихӣ ва имконияти мутабаққшавӣ ба вазъият, амиқии фикр ва густардагии ақидаи он баррасӣ кардан лозим аст. Г.А. Сикорская инкишофи тафаккурро ба ду зина тақсим мекунад. Якум – “иттилоотию анғезавӣ” – интиҳоби иттилооти заруриро дар назар дорад. Дуюм – “ҷаъолиятию пешгӯӣ” – ба низом даровардани иттилооти бадастомада ва корбурди он мувофиқи таъинот [13].

Ҷадвали 2. Меъёрҳои арзёбии тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Унсурҳои тафаккур	Меъёрҳо
Ангезавӣ	Таваҷҷуҳ ба фаъолияти иҷтимоӣ; шавқу рағбат ба равандҳои таҳлилӣ ва дарки ҳадафи ниҳоии онҳо; идроки мақсади раванди таълим ва нақши равандҳои таҳлилӣ дар он; малакаҳои худомӯзӣ, амалисозии таълимӣ ва эҷодӣ.
Маърифатӣ	Доштани асоснокии назариявии равандҳои таҳлилӣ ва қобилияти татбиқи онҳо; малакаҳои қорбурди донишҳои дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ гирифташуда; майли васеъ намудани пойгоҳи дониш ва маҳоратҳои бадастовардашуда; қобилияти тартиб додани нақшаи фаъолияти таҳлилӣ, амалӣ намудани он, огоҳ будан аз ҳадафҳо ва натиҷаҳои фаъолияти худ.
Аслолатию фаъолиятӣ	Мавҷуд будани таҷрибаи фаъолияти таҳлилӣ дар раванди таҳсилот; кӯшиши гунаҳои беназири ҳалли проблемаҳо, равиши инфиродӣ ба вазифаҳо; мавҷудияти ақидаҳо ва мавқеи асоснок, назари шахсӣ ба маводи таҳлилшаванда.

Аз нуқтаи назари психологҳо тафаккурро бо назардошти суръат, мустақилият, қобилияти мулоҳизаҳои баҳодихӣ ва имконияти мутобикшавӣ ба вазъият, амиқии фикр ва густардагии ақидаи он баррасӣ кардан лозим аст. Г.А. Сикорская инкишофи тафаккурро ба ду зина тақсим мекунад. Якум – “иттилоотию ангезавӣ” – интиҳоби иттилооти заруриро дар назар дорад. Дуюм – “фаъолиятию пешгӯӣ” – ба низом даровардани иттилооти бадастомада ва қорбурди он мувофиқи таъинот [13].

Мо дар таҳқиқоти мазкур низоми тавсифкардаи А.В. Усова ва Е.Н. Селиверстоваро ба асос мегирем. А.В. Усова, доктори илмҳои педагогӣ бар ин назар аст, ки “хонандаи дар дараҷаи паст қарордошта танҳо амалҳои алоҳидаро иҷро мекунад ва пайдарпайии онҳо беназму тартиб буда, амалҳо дар маҷмӯъ нодуруст дарк карда мешаванд. Дар сдараҷаи миёна хонанда тамоми амалҳои заруриро иҷро мекунад, аммо оид ба пайдарпайии онҳо камтар андешаронӣ шудааст ва худӣ амалҳо ба қадри кофӣ бошуурона нестанд. Хонанда дар дараҷаи баланд ҳамаи амалҳоро иҷро мекунад, пайдарҳамии онҳо оқилона, амалҳо, умуман, бошуурона мебошанд”. Низоми баҳодихии ӯ ба огоҳ будан, мантиқӣ будан ва низомнокии амалҳои анҷомдодаи хонандагон асос ёфтааст [16].

Доктори илмҳои педагогӣ Е.Н. Селиверстова, низ дараҷаҳои “амалиётую муассир, фаъолиятӣ, шахсиятиро” ҷудо мекунад. Дар дараҷаи нахустин хонандагон танҳо баъзе фаъолияти маърифатиро инкишоф медиҳанд. Дар марҳилаи дуюм хонанда метавонад аллакай ҳамчун созмондиҳандаи фаъолияти таҳлилӣ баромад карда, низоми ягонаи азхудкунии донишҳои навро таҳия намояд. Фаъолиятҳо дар он бештар субъективӣ буда, тавсифномаи шахсиро ба даст меоранд. Марҳилаи сеюм бошад, бештар инфиродӣ аст, бо воқуниш, муайян кардани моҳияти равандҳои таҳлилӣ ва аҳамияти онҳо дар рушди худӣ шахс тавсиф мешавад [12].

Бо така ба таҳқиқоте, ки мо анҷом додем, дар қори худ марҳилаҳои зерини инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумиро ҷудо намудем:

- танқидӣ;
- самаранок;
- эҷодӣ.

Марҳилаи “танқидӣ”-ро мо ҳамчун ибтидои рушди тафаккури таҳлилӣ тавсиф мекунем. Дар он марҳила хонандагон ё ҳанӯз малакаҳои ҳалли масъалаҳои таҳсилотиро надоранд, ё аз рӯйи намунаҳои додаи омӯзгорон қорхоро бидуни ҳалалдор намудани низоми асосӣ иҷро мекунанд.

Марҳилаи “самаранок” тафаккури бештар рушдёфтаро дар назар дорад, ки “самара”-и он - натиҷаҳои инфиродӣ мебошанд. Дар он хонандагон ба намудҳои гуногуни фаъолиятҳои таълимӣ дастрасӣ доранд, онҳо мустақилона нақшаи кориро тартиб медиҳанд ва ба ҳадафҳои худ ноил мешаванд.

Ба марҳилаи “эҷодӣ” на ҳар хонанда ноил мегардад, он бештар аз ҳама фардӣ аст, зеро он қобилияти эҷодӣ ва вучуд доштани истеъдодро дар назар дорад, ки моро водор мекунад, ки онро ҳамчун сатҳи алоҳида фарқ кунем. Хангоми тафаккури эҷодӣ, хонандагон майл ба роҳҳои ғайриоддӣ ҳалли масъалаҳоро дошта, ба такмил додани равандҳои дастрас ва тамоми воқеияти намоён кӯшиш мекунанд. Омӯзиши ин падида мушқилтар аст, аммо таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқонро ба худ ҷалб менамояд.

АДАБИЁТ

1. Алексашкина, Л.Н. О системном подходе к развитию умений школьников при изучении истории в основной и старшей школе / Л.Н. Алексашкина // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2011. – № 5. – С. 16–24.
2. Бабанский, Ю.К. Методы обучения в современной образовательной школе / Ю.К. Бабанский – Москва: Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Воровщиков, С. Г. Формирование универсальных учебных действий: внутришкольная система учебно-методического и управленческого сопровождения: монография / С. Г. Воровщиков, Е. В. Орлова – Москва: МПГУ, 2012. – 210 с.
4. Гладкова, А.П. Формирование исследовательских умений младшего школьника во внеурочной деятельности: дис.... канд. пед. наук:13.00.01 / Гладкова Александра Петровна. – Волгоград, 2013. – 26 с.
5. Краевский, В. В. Педагогика / В. В. Краевский, В. И. Журавлев и др. – Москва: Педагогическое общество России. – 1998. – 254 с.
6. Кукар, У.Ю. Формирование исследовательских умений старшеклассников в учреждении дополнительного образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кукар Ульяна Юрьевна. – Магнитогорск, 2010. – 190 с.
7. Мулюкова, А.Г. Технология развития аналитических умений слушателей подготовительного отделения вуза // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2020. – 31(154). – С.138-152.
8. Нуриханова, Н.К. Формирование интеллектуальных умений у младших школьников в образовательном процессе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Нуриханова Наиля Камаловна. – Уфа, 2006. – 22 с.
9. Овсянникова, И.Г. Формирование аналитических умений у иностранных студентов в процессе изучения дисциплин профессионального цикла в педагогическом вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Овсянникова Ирина Геннадьевна. – Волгоград, 2014. – 26 с.
10. Прямикова, Е.В. Формирование социального мышления старшеклассника в процессе изучения общественных наук: автореф. дис.... канд. пед. наук: 22.00.06 / Прямикова Елена Викторовна. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.
11. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 720 с.
12. Селиверстова, Е.Н. Развивающая функция обучения: опыт дидактической концептуализации / Е.Н. Селиверстова. – Владимир: ВГПУ, 2006. – 218 с.
13. Сикорская, Г.А. Формирование интеллектуальных умений старшеклассников в довузовском образовании: на основе университетской школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Сикорская Галина Анатольевна. – Оренбург, 2004. – 22 с.
14. Соломонова, Т.П. Формирование аналитических умений старшеклассников в гуманитарном образовании: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Соломонова Татьяна Петровна – Оренбург, 2010. – 22 с.

15. Таренко, Л.Б. Педагогические условия формирования аналитических умений у студентов – будущих специалистов в области информационных технологий: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Таренко Людмила Борисовна. – Ульяновск, 2010. – 218 с.

16. Усова, А.В. Формирование у учащихся учебных умений / А.В. Усова, А.А. Бобров. – Москва: Знание, 1987. – 78 с.

17. Чиркова, В.М. Формирование аналитических умений у студентов-медиков в процессе изучения русского языка как иностранного: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / Чиркова Вера Михайловна. – Курск, 2010. – 23 с.

18. Шапалов, В.Н. Формирование обществоведческого мышления учащихся старших классов: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / Шапалов Владимир Николаевич. – Тюмень, 2003. – 24 с.

МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҶОДӢ ДАР КӢДАКОН

НАЗАРОВА Райҳона Асламовна – ассистенти кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: (+992) 926 37 58 46

Ҳадафи асоси мақолаи мазкур таҳлил ва таҳқиқ намудани масъалаи ташаккул додани қобилияти эҷодӣ дар кӯдакон мебошад. Пеш аз он ба ҳар як масоил даст занем, мо бояд дар пеши худ як мақсади амиқ дошта бошем. Мақсади асосии муаллиф дар он зухур меёбад, ки масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи қобилияти эҷодӣ дар кудаконро бо диду назари иҷмоли баррасӣ намояд.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар он ошкор мегардад, ки бори нахуст муҳаққиқи ҷавон ба таҳқиқотҳои қобилияти эҷодӣ дар кудаконба таври як мақолаи илмӣ таҳқиқот анҷом додааст. Аҳамияти назарии таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки ҳалли масъалаҳои дарпешгузошта имконият медиҳад, ки вижагиҳои қобилияти эҷодӣ дар кудаконро пурратар ва ҷарфтар дарк карда шавад, инчунин, натиҷаҳои таҳқиқот дар паҷӯиши амиқи назарияи умумии он саҳм хоҳад дошт.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он мебошад, ки натиҷагирӣро ва маводи он метавонанд ҳангоми таҳқиқоти корҳои дигар, дар мавриди таҳия ва таълифи методика, педагогика, равоиносии ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олии, ҳангоми таҳияи курсҳои амалии ин се фанни мазкур истифода шаванд.

Вояҳои калидӣ: кӯдакон, қобилияти эҷодӣ дар кӯдакон, кӯдакони синни томақтабӣ, томақтабӣ, психология, педагогика, методика, таълим, дарс, воситаҳои аёнӣ, таҳқиқ, омӯзиш, проблема, синф, кори мустақилона, кори эҷодӣ, маҳфил, муаллим, дониш, хонандагон, масъала, мафҳум.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ

НАЗАРОВА Райҳона Асламовна – ассистент кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айна, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: (+992) 926 37 58 46

Основная цель данной статьи - проанализировать и исследовать проблему развития творческих способностей у детей. Прежде чем заняться какой-либо проблемой, перед нами должна стоять глубокая цель. Основная цель автора - рассмотреть вопрос обучения и исследования творческих способностей детей с общей точки зрения.

Результаты исследования раскрываются в том, что юный исследователь впервые провел исследование творческих способностей детей в форме научной статьи. Теоретическая значимость исследования проявляется в том, что решение вышеизложенных проблем позволит полнее и глубже понять особенности творчества

детей, а также результаты исследования будут способствовать глубокому изучению его общей теории.

Практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты и материалы могут быть использованы при исследовании других работ, при разработке и составлении методических, педагогических, психологических и учебных методических рекомендаций для высшей школы, при разработке практических курсов по этим трем предметам. .

Ключевые слова: дети, творчество у детей, дети дошкольного возраста, дошкольное учреждение, психология, педагогика, методика, обучение, урок, наглядные пособия, исследование, обучение, проблема, класс, самостоятельная работа, творческая работа, кружок, педагог, знания, ученик, проблема, концепция.

THE PROBLEM OF DEVELOPING CREATIVE ABILITIES IN CHILDREN

NAZAROVA Raihona Aslamovna – Assistant Professor of General Pedagogy Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, **phone:** (+992) 926 37 58 46

The main purpose of this article is to analyze and explore the problem of developing creative abilities in children. Before we tackle any problem, we must have a deep purpose. The main goal of the author is to consider the issue of teaching and researching the creative abilities of children from a general point of view.

The results of the study are revealed in the fact that the young researcher for the first time conducted a study of the creative abilities of children in the form of a scientific article. The theoretical significance of the study is manifested in the fact that solving the above problems will allow us to more fully and deeply understand the characteristics of children's creativity, and the results of the study will contribute to an in-depth study of its general theory.

The practical significance of the study lies in the fact that its results and materials can be used in the study of other works, in the development and preparation of methodological, pedagogical, psychological and educational guidelines for higher education, in the development of practical courses in these three subjects. .

Keywords: children, creativity in children, preschool children, preschool institution, psychology, pedagogy, methodology, teaching, lesson, visual aids, research, training, problem, class, independent work, creative work, circle, teacher, knowledge, student, problem, concept.

Дар кӯдакон ташаккул додани қобилияти эҷодӣ ё худ майлу рағбат ба эҷодкорӣ ба мураббия ва омӯзгор имкон медиҳад, ки раванди таълиму тарбия ба таври воқеӣ ба роҳ монда шавад. Вазифаи мураббияҳо на танҳо аз он иборат аст, ки хусусиятҳои синнусолии кӯдаконро бо диққат ба ҳисоб гирифта, сифатҳои пурқиммати шахсиятии онҳоро муайян кунанд, балки хусусиятҳои номатлубро пешгирӣ ва, тағйир диҳанд ва аз нав тарбия намоянд, балки майлу рағбати онҳоро ба эҷодкори дастгирӣ намоянд. Баъзе кӯдакон ҳангоми гузаштан ба иҷрои фаъолияти мураккабтар бо тарзҳои иҷрои қор мусаллаҳ нестанд, вале дар ибтидо тавассути тарзу усулҳои пеш азҳудқардашуда ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил мешаванд ва ба фазли ин муваққатан уҳдабаро менамоянд.

Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни мулоқот бо қормандони соҳаи маорифи кишвар таъкид намуданд, ки: «Тарбияи мутахассисони соҳибмаълумот, баланд бардоштани сатҳи донишу малакаи касбӣ ва густариши тафакқури техникаи қормеа ва қабл аз ҳама қавонон, аз қумлаи масъалаҳои муқраме мебошанд, ки рушди имрӯзу қардои иқтисодиву иқтимоии кишвар аз ҳалли онҳо вобаста мебошад. Ташаккули нерӯи зеҳнии қорои қанбаи эҷодӣ, навоқариву ихтироъқорӣ ва рақобатқазир қардонидани

тафаккур шахсият аз овони кӯдакӣ ва наврасӣ, яъне аз богчаи кӯдакон ва мактаби миёна оғоз гардида, дар таълимгоҳҳои олии ва марказҳои илмӣ тақвият меёбад». [2.2020]

Ҷавобан ба ин таъкиди сарвари давлат мо низ тасмим гирифтем, ки ба масъалаи ташаккули қобилияти эҷодии кӯдакон, хонандагони синфҳои ибтидоӣ диққати махсус дода, дар доираи ин масъала тадқиқотҳои илмиро ҷавобгӯ ба талаботи маорифи муосир мавриди таҳқиқ ва баррасии комил қарор диҳем.

Дар замони муосир раванди таълиму тарбия мураккаб гардидааст, зеро аз инсонии имрӯза навоарӣ, навҷӯӣ, эҷодкорӣ боҳабар будан аз таҷрибаҳои пешқадами педагогон ва равоншиносони ватанию хориҷӣ талаб карда мешавад. Ба ақидаи равоншиноси барҷастаи рус Рубинштейн С.Л. «Омӯзиши симои психикии шахс се масъалаи асосиро фаро мегирад. Масъалаи аввалине, ки ҳангоми кӯшиши фаҳмидани шахси дигар дар назди мо ба вучуд меояд инчунин аст: ин шахс чӣ меҳаҳад, чӣ барояш диққатҷалбкунанда аст, барои чӣ талош мекунад? Ин савол ҷавоб барои ҷавоб додан ба андеша, майл, талабот, шавқу ҳавасҳо ва идеалҳои ӯст. Вале аз паси ин савол саволи дигар пайдо мешавад: вай ба чӣ қодир аст? Ин суол дар бораи қобилиятҳои инсон, истеъдод ва лаёқати ӯст» [8, с. 319].

Равоншиноси машҳури рус А.В.Петровский оид ба қобилият чунин мегӯяд: «Дар бораи қобилият ҳарф зада истода, аз мафҳумҳои фалсафии «имконият» ва «воқеият» истифода кардан қулай аст. Монанди он, ки донаи ба замин афтида, дар нисбати хӯшаи пухтарасидае, ки метавонад аз ин дона сабзад (агар сохтор, таркиб, намнокии замин ва боду ҳаво мусоид бошанд), танҳо имконият аст. Қобилияти инсон низ барои ба даст овардани донишу маҳорат ва малакаҳои муайян танҳо имконият аст». [6, с. 114]

Б.М.Теплов се аломати асосии мафҳуми қобилиятро чудо мекунад: якум зери мафҳуми қобилият хусусиятҳои фардӣ-психологиро мефаҳманд, ки якero аз дигаре фарқ мекунонад; дуум, қобилият гуфта на ҳама хусусиятҳои фардӣ-психологиро дар назар доранд, балки танҳо онҳоро, ки ба иҷрои бомуваффақияти ягон фаъолият ё фаъолиятҳои зиёд марбутанд; сеум, мафҳуми қобилият ба он донишҳо, малака ва маҳоратҳое, ки алақай дар шахс вучуд доранд, дар айният нестанд, ҳарчанд боиси ба осонӣ аз худ гаштани онҳо мегардад [10, с. 87].

Қобилиятҳо чун дигар хусусиятҳои шахс на танҳо дар фаъолият зоҳир мегарданд, балки дар раванди он ташаккул низ меёбад. Иҷрои бомуваффақияти фаъолият якбора ба амал намеояд, яъне он дар рафти таълиму тарбия ва ҳаёту фаъолият ташаккул ва тараққӣ меёбад. Дар раванди фаъолият системаи муҳими алоқаҳои шартӣ ба вучуд меоянд, ки машқ додану мустаҳкам намудани онҳо шартӣ муҳими ташаккули қобилият мешаванд.

Қобилият дар фаъолияте зоҳир мегардад ва тараққӣ меёбад, ки дар он имконияти истифода шудани он пайдо мешавад. Ҳар қадаре, ки фаъолият гуногун ва пурмазмун бошад, ҳамон қадар қобилият низ ба таври равшан рушд ёфтаи мегирад. Вазифаи муаллим ва мураббӣ аз он иборат аст, ки ба хонанда имконияти амал карданро диҳад ва барои устувор гардидани шавқу ҳавасҳои пайдошуда мусоидат намояд. Дар кӯдаке, ки ҳангоми қор кардан ба ҷӯшу хурӯш намеояд, саъю кӯшиш намекунад, қобилиятро инкишоф додан душвор аст. Инчунин кӯдакон-хонандагоне ҳастанд, ки новобаста аз танбалиашон бомуваффақият дарс мехонанд. Хусусияти меҳнатдӯстӣ дар ноил шудан ба чунин муваффақиятҳои кӯдак аҳамияти калон дорад. Нақши меҳнатдӯстӣ махсусан дар дараҷаҳои баланди қобилият бештар эҳсос мешавад, барои он ки истеъдод тараққӣ ёбад, майли беинтиҳо ба меҳнат кардан зарур аст.

Давраи синну соли томакбаӣ ва таълим дар синфҳои ибтидоӣ барои ташаккули дониш ва малака дар кӯдак он як давраи хубест. Дар ин вақт кӯдакон метавонанд инкишоф ёбан два эҷод кунанд. Онҳо омодаанд, ки сифату хусусияти ашӯҳо, ҳодисаҳои гирду атрофро доништа гиранд ва онҳоро дар соҳаҳои нав санҷанд. Ба ин мазмун рушди эҷодии кӯдакон ва наврасон чунин як раванди ҷолиб ва шавқовар аст.

Тарбия ва инкишоф додани қобилияти эҷодӣ зери таъсири якҷанд омилҳои асосӣ муайян карда мешавад, аз ҷумла:

- синну сол;
- манфиатҳои кӯдак;

- қобилиятҳои кӯдак;
- суръати тараққиёти он;

Инкишофи фаъолияти эҷодии кӯдакон бояд зери таъсири ҳамаи омилҳои дар боло зикр шуда асос ёбад. Хоҳиши эҷод, қарданро дар кӯдакон ҳадафи асосие мебошанд, ки омӯзгорон ва мураббӣён ҳангоми бозӣҳои шавқовар, дарсҳо бо кӯдакон дар назди худ гузоранд. Тасаввуроте, ки дар раванди фаъолияти эҷодӣ ташаккул меёбад, дар фаъолиятҳои оянда низ ба кӯдак кӯмак мекунад.

Рушди эҷодкорӣ дар кӯдакон бидуни шиносӣ бо ашёҳои мавҷуда, ки тасаввуротро инкишоф медиҳанд, ғайриимкон аст. Ба кӯдакон инкишоф додани қобилияти эҷодкорӣ ин вазифаи асосии мураббӣён дар муассисаҳои таълимии томактабӣ ва омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ мебошад. Дар рафти таълим аз маводҳо ва асбобҳои замонавӣ истифода намоянд, то ки ҷаҳонбинии кӯдаконро васеъ намоянд. Омӯзгорон кӯдаконро бо маводҳои табиӣ шинос карда, дар бораи табиати зинда маълумот медиҳанд ва ба онҳо дар шиноختи ҷаҳони атроф кӯмак мекунанд. Кӯдакон аз ашёи одӣ дастӣ чизи ғайриодӣ эҷод қарданро ёд мегиранд. Аз пластилин ва рангҳо, чӯбу тахта, картон ва рег сохтани ҳар гуна ашёро кӯдакон машқ мекунанд ва ба ташаббусу мустақилиятнокии онҳо инкишоф додан омӯзгорон имконияти мусоид фароҳам меоранд.

Роҳбарии калонсолон ба фаъолияти эҷодии кӯдакон муфид хоҳанд буд, зеро бо кӯмаки онҳо кӯдакон метавонанд дар ҷомеа мутобиқ шаванд. Қобилияти эҷодкорӣ танҳо санъати тасвирӣ ё ҳунаромандӣ аст, балки он як нигоҳи бодикқат ба ҷаҳон, қобилияти пайҳас қардани ҷузъиёт мебошад, ки метавонад ҳаётро дилкаш ва ҷолибтар кунад. Одами эҷодкор бо дигарон осонтар ҳамзабон шуда инчунин аз уҳдаи вазифаҳои гузошташуда самараноктар мебарояд, аз ин рӯ, чунин малакаҳо ба кӯдак на танҳо дар муассисаҳои томактабӣ, балки дар мактаб ва ҳатто дар синни калонсолӣ низ манфиат хоҳанд овард.

Рушди иқтидори эҷодии кӯдак фароҳам овардани шароити махсусро талаб мекунад, ки аз инҳо иборат шуда метавонанд:

1. Сари вақт ҷалб намудани кӯдакон ба фаъолияти эҷодӣ.
2. Муҳайё намудани шароит барои ҳавасмандгардонии кӯдакон ба эҷодкорӣ ва муносибати бозғатимоди аъзоёни оила ба фаъолиятҳо.
3. Инкишофи ҷисмонӣ ва таъмин намудани саломатии равонӣ.
4. Инкишофи тафаккури эҷодии кӯдаки синни томактабӣ тавассути фаъолияти пешбарандаи синни томактабӣ, яъне ташкилу роҳбарӣ ба намудҳои гуногуни бозӣҳо.
5. Ба кӯдак додани озодии интихоб: ӯ чиро чӣ гуна айнаи замон сохтан меҷӯяд.
6. Дар ҳолати зарурӣ ба кӯдак кӯмак расонидан.
7. Инкишоф додани мустақилиятнокӣ ва ташаббускорӣ.
8. Дастгирии намудани кӯдак дар сурати (нокомӣ) ва боварӣ ба қобилиятҳои ӯ.
9. Боварӣ изҳор қардан ба қувваю неруи эҷодкории кӯдак ва ғайраҳо.

Кӯдакони синни томактабӣ кунҷков ва тафаккури ғайримукаррарӣ доранд, ки метавонанд дар эҷодиёти онҳо зоҳир шаванд. Аз ин рӯ, барои омӯзгорон ва волидайн дастгирӣ ва кӯмак дар кӯшишҳои эҷодии кӯдак хеле муҳим аст. Дарки тасвирҳои бадеӣ ва шоирӣ аз ҷониби кӯдак дар натиҷаи робитаи доимии ӯ бо осори адабӣ ва осори эҷодиёти шифоҳии халқ, омӯзиши расомӣ ва мусиқӣ ба вучуд меояд.

Намудҳои зерини фаъолияти эҷодӣ дар кӯдакони синни томактабӣ ҷудо карда мешаванд:

- Фаъолияти бозикунӣ;
- Фаъолиятҳои тасвирӣ: расмкашӣ, суробсозӣ, гулмонӣ, тартибдиҳӣ
- Фаъолиятҳои мусиқӣ;
- Фаъолияти театрӣ ё худ бозӣҳои сахнавиқардашуда
- Фаъолияти бадеӣ ва суҳанронӣ дар машғулиятҳои инкишофи нутқ, таълими забони модарӣ

Дар бозӣ кӯдакон тасаввуротҳо оид ба воқеият, таҷрибаи аввалини зиндагӣ дар вазъият ва ҳалли мушкилотро бе кӯмаки калонсолон ташаккул медиҳанд. Чи қадаре ки

бозихо гуногун бошанд, инкишофи ҳамаҷонибаи кӯдак ҳаман қадар беҳтар мешавад ва шавқу рағбаташон ба бозихои гуногун афзун мегардад.

- **Махсусан Фаъолияти эҷодии пурмахсул** дар байни кӯдакони хурдсол имкон медиҳад, ки онҳо маҳорату малакаҳои тарроҳӣ ва тасвириро инкишоф диҳанд. Мақсади фаъолияти амалии кӯдак ба даст овардани натиҷаи муайян аст. Масалан ҳангоми расмкашӣ, ҳунармандӣ, биное, ки аз кӯдак маҷмӯаи ашӯҳо, масалан биноҳои атрофро тасвир намуда дар он таҳаюлотӣ эҷодии худро нишон медиҳад сохта шудааст. Дар ин раванд дар кӯдакони синни томактабӣ ба инкишофи, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ барои фаъолияти эҷодӣ, инкишоф ёфта шароити имконияти хоҳиши ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ таъмин мегардад.

- **Фаъолияти мусикӣ** дар ташаккули ҳамоҳангсозии фаъолияти узвҳои биноӣ ва шунавоӣ идроки-фазоӣ, шунавоӣ рушди малакаҳои ҳаракати кӯдаки синни томактабӣ шароит таъмин мегардад. Навохтани асбобҳои мусикӣ, идроки оҳанг ва сурудхонӣ ба кӯдак имкон медиҳад, ки дар ӯ на танҳо аз оҳанги мусикӣ ҳаловат барад, инчунин онро такрор намояд, қобилияти эҷодии худро инкишоф диҳад.

- **Фаъолияти театрии** кӯдакони синни томактабӣ яъне бозихои сахнавиқардашуда аз рӯи мазмуни асарҳои бадеӣ, шеър сурудхонӣ, рақсу бозихо дар иду чорабиниҳо арзиши махсус доранд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки кӯдакон нақшҳои гуногунро иҷро намуда кӯшиш менамоянд минбаъд қобилияти худро дар шароитҳои гуногун дар ҳонавода, муассисаи таҳсилоти нишон диҳанд ва навъҳои гуногуни эҷодкориро аз худ намоянд.

- **Фаъолияти бадену нутқӣ** дар синни томактабӣ аз шунидани асарҳои бадеӣ ва эҷодиёти шифоҳии халқ, шинос шудан бо мафҳумҳо, калимаҳои пурмаъноӣ ҳамҷофия, аз худ кардани сухани образнок ва ифоданок, малакаи қофиябандии калимаҳо иборат аст. Вобаста ба ин ҳадафи ин навъи фаъолият вобаста ба манфиатҳои шахсии кӯдак ва руҳияи кӯдак метавонад фарқ кунад, ба ӯ лҳом ва майлу рағбат ба эҷодкориро бедор намояд.

Инкишофи эҷодии кӯдак на танҳо тавассути фаъолиятҳои амалӣ ва намудҳои санъат, инчунин ҳангоми сайругашт дар боғҳо гулгаштҳо, саёҳат ба осорхонаи майдонҳои истироҳатӣ фароғатӣ ва ғайра амалӣ карда мешавад.

Ҳангоми фаъолияти эҷодӣ завқи эстетикӣ ё худ дарки зебоӣҳо дар кӯдак ташаккул меёбад, рушди таваққури эҷодӣ, сифатҳои суботкорӣ, заковатмандӣ ва майлу рағбат ба дастовардҳои эҷодӣ инкишоф меёбад. Эҷодкорӣ ба кӯдаки синни томактабӣ имкон медиҳад, ки олами ботинии худро пурратар иброз кунад, шахсияти худро нишон диҳад, дар ҳоле ки усули баён аҳамият надорад, вале чизи асосӣ ин аст, ки он ба кӯдак маъқул аст. Ҷанбаи асосии фаъолияти эҷодӣ дар кӯдаки синни томактабӣ таваҷҷуҳи ҳақиқии ӯ ба эҷодкорӣ ва хоҳиши қор қардан ва эҷод қардан аст.

Барои густариши тафаккур ва тасаввурот ва рушди эҷодкорӣ дар кӯдакони синни томактабӣ мураббия метавонад дар муассисаҳои таълимӣ омӯзгорон дар мактаб ва волидон ҳангоми иҷрои қорҳои ҳонагӣ аз воситаҳои зерин истифода намоянд:

- 1. Мушоҳидаи олами атроф.** Он барои шинохту таҳлили ашӯ падидаҳои иҷтимоӣ ҳодисаҳои табиат имконият медиҳад. Масалан, шинохтан ва азхудкунии ҳаҷми муайяни донишу тасаввуротҳо оид ба наботот ва ҳайвонот, ҳодисаҳои табиат (шамол, борон, шабнам) ва ғайра.

- 2. Бозихои таълимӣ.** Бозихои таълимӣ метавонанд намудҳои гуногун дошта бошанд. Масалан, муаммоҳо, мозайкаҳо, маҷмуаҳои бо бозичаҳои сохтмонӣ, бозӣ дар майдончаҳо ва бозӣ бо қортҳо, ки онҳо ба тамаркузу диққат ва суботкориро талаб мекунанд. Интиҳоби бозӣ бояд ба синну сол ва инкишофи кӯдак мувофиқ бошад. Бозихои инкишофдиҳандае, ки новобаста аз макон ва вақт бо онҳо кӯдак бозӣ қарда метавонад, ин бозихои калимагӣ, шахрӯбак, парак-парак ва ғайраҳо мебошанд.

- 3. Ташкилу роҳбарӣ ба фаъолияти эҷодӣ бадеӣ** ва машғул шудан ба ҳама гуна намуди санъати тасвирӣ, ки он қобилияти эҷодии кӯдакро инкишоф медиҳад. Ба ғайр аз усули класикии расмкашӣ бо қаламҳои ранга, феломастер, акврилӣ, гуаш кӯдак метавонад

бо истифода аз маводҳои гуногун дар эҷоди тасвирҳо дар асфалт дар болои барф, рег тасаввуроти эҷодии худро нишон диҳад.

4. Хондану гӯш кардани мазмуни матни афсона, шеърӯ хикояҳои кӯдакона нақл кардан мазмуни асарҳои бадеӣ захираи луғавии кӯдакро бой ва нутқи мурағтабро рушд бахшида, тасаввуротро инкишоф медиҳад.

5. Шунидани жанрҳои гуногуни мусиқӣ. Мусиқӣ ба кӯдак имкон медиҳад, ки дарки эстетикӣ ҷаҳонро таъмин намояд ва зеро он таҳаюлотӣ эҷоди худро бой гардонад, худро ҷамоҳанг ва комил ҳис кунад. Ҷамоҳангии кӯдак бо мусиқии классикӣ ба солимӣ равонӣ ва ҳолати эмотсионалӣ ӯ таъсири судманд расонида, завқи дурусти мусиқиро инкишоф медиҳад. Шунидани мусиқӣ кафолат медиҳад, ки кӯдак ҳисси ҳаловат бурдан ва гӯш кардани мусиқиро азхуд кунад ва қобилияти эҷодии худро рушду такмил диҳад диҳад.

Инкишофи қобилиятҳои эҷодӣ дар кӯдакони синни томақтабӣ бояд бо дарназардошти таваҷҷуҳи шахсии онҳо дар муҳити орому ҳаловатбахш ба амал оянд. Танҳо дар ҳамин сурат ин фаъолият бомуваффақият мегузарад ва дар оянда самара медиҳад.

Хусусияти муҳими эҷодиёти кӯдакон дар он аст, ки диққати асосӣ ба ҳуди раванд дода мешавад, яъне ҳуди фаъолияти эҷодӣ ва эҷод чизи нав ва муҳим аст. Эҷодкорӣ як ҷузъи муҳими инкишофи мутаносиби рушди шахсияти кӯдак дар синни томақтабӣ буда он, пеш аз ҳама, барои ташаккули худшиносии ӯ зарур аст. Дар баробари ба синни камолот расидан эҷодкорӣ метавонад ба фаъолияти асосии ӯ табдил ёбад.

Масъалаи рушду густариш додани фаъолияти эҷодии кӯдакон аз умдатарин масъалаҳост, ки дар раванди таълиму тарбия ба он бояд таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шавад. Зеро ин равиш зехну тафаккур ва ҳисси зебоипарастии кӯдаконро рушду такомил дода, онҳоро барои дар руҳияи меҳнатдӯстӣ ва мустақилона эҷод кардан омода менамояд. Аз ин рӯ, мураббӣ ва омӯзгорон муваззаф ҳастанд, ки дар ташаккул додани маҳорату қобилияти эҷодкории кӯдакон худро масъул донанд ва дар зимни он ба натиҷаҳои дилхоҳ даст ёбанд.

АДАБИЁТ

1. Абрамова, Г.С. Возрастная психология: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000.
2. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вохӯрӣ бо зиёиёни кишвар аз санаи 18.03.2020 // Шабакаҳои интернетӣ
3. Венгер, Л.А. Педагогика способностей. – М.: Знание, 1973.
4. Левин, В.А. Воспитание творчества. – Томск: Пеленг, 1992.
5. Мартишина, Н.В. Ценностный компонент творческого потенциала личности педагога. Педагогика.-2006. - №3. –С. 48-57.
6. Петровский, А.В. Психология развивающейся личности. –М.: Педагогика, 1987.- 42 с.
7. Психология. Зери таҳрири М.Давлатов. – Душанбе, «Собириён», 2010
8. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии. Питер, 2019-713с.
9. Сухомлинский, В.А. О воспитании. – М.: 1975.
10. Теплов, Б.М. Избранные труды. – М.: Просвещение, 1985.
11. Ушинский, К.Д. Педагогические сочинения. М.: Педагогика, 1986-527с.
12. Шарифзода, Ф., Миралиев, А. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. Душанбе. Ирфон, 2013.

ТАШАККУЛИ МАДАНИЯТИ ВАЛЕОЛОҒӢ - АСОСИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ

ҚУРБОНОВ Файзалӣ Асадуллоевич – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, омӯзгори кафедраи педагогикаи факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, хiebони Айни, 67, тел.: (+992) 93 512 00 60

РАҲМОНОВА Парвина Ҳасаналиевна – омӯзгори кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, хиёбони Айни, 67, **тел.:** (+992) 007 18 86 86

Муаллиф дар мақола андешаҳои худро дар бораи ташаккули маданияти валеологӣ - асоси тарзи ҳаёти солим баён дошта, таъкид намудааст, ки валеология як самти нав дар илм буда, ин муттаҳидшавии донишҳо, омезиши илмҳо дар бораи қонуниятҳои ташаккул, нигоҳдорӣ ва рушди нерӯи ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва равонӣ, ҷамъшавии саломатии ҳар як шахс мебошад. Яъне, валеология илм дар бораи саломатии инсон буда, аз ду қисмати асосӣ иборат аст: валеософия – назарияи саломатӣ ва валеометрия – илми ченкунии саломатӣ.

Ба андешаи муаллиф омӯзиши тарзи ҳаёти солим на танҳо тарғиби машқҳои ҷисмонӣ, ғизои мутаносиб ва кӯмак кардан аз одатҳои бад, балки ташаккул додани малакаҳои тарзи ҳаёти солим, инчунин ташаккул додани маданияти валеологӣ мебошад. Маданияти валеологӣ фаъолияти равонии шахс мебошад, ки ба мустаҳкам намудан ва нигоҳдории саломатӣ, аз худ намудани меъёрҳо, принципҳо, анъанаҳои тарзи ҳаёти солим, табдил додани онҳо ба сарвати дохилии шахсият нигаронида шудааст.

Вояҳои калидӣ: ташаккули маданияти валеологӣ, тарзи ҳаёти солим, рушд, нерӯ, саломатӣ, солимӣ, машқҳои ҷисмонӣ, рушди ҷисмонӣ, биологӣ, равонӣ, фарҳангӣ, ҳифзи саломатӣ, психологӣ, иҷтимоӣ, педагогӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ВАЛЕОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ – ОСНОВЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

КУРБОНОВ Файзали Асадуллоевич – кандидат педагогических наук, доцент, преподаватель кафедры педагогики факультета педагогики и физической культуры Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, г. Бохтар, проспект Айни, 67, **тел.:** (+992) 93 512 00 60

РАҲМОНОВА Парвина Ҳасаналиевна – преподаватель кафедры психологии Бактрийского государственного университета имени Носира Хусрава, г. Бохтар, проспект Айни, 67, **тел.:** (+992) 007 18 86 86

Автор статьи высказал свои мысли по формированию валеологической культуры – основы здорового образа жизни, подчеркнув, что валеология – это новое направление в науке, представляющее собой совокупность знаний, совокупность наук о закономерностях формирования, сохранения и развития физических, психических и психологических сил, накопления здоровья каждого человека. То есть валеология — это наука о здоровье человека, состоящая из двух основных частей: валеософии — теории здоровья и валеометрии — науки об измерении здоровья.

По мнению автора, обучение здоровому образу жизни заключается не только в пропаганде физических упражнений, сбалансированного питания и избавлении от вредных привычек, но и в формировании навыков здорового образа жизни, а также формировании валеологической культуры. Валеологическая культура — психологическая деятельность человека, направленная на укрепление и сохранение здоровья, освоение норм, принципов и традиций здорового образа жизни и превращение их во внутреннее богатство личности.

Ключевые слова: формирование валеологической культуры, здоровый образ жизни, развитие, сила, здоровье, тренированность, физические упражнения, физическое развитие, биологический, психологический, культурный, здоровьесбережение, психологический, социальный, педагогический.

FORMATION OF VALEOLOGICAL CULTURE – THE BASIS OF A HEALTHY LIFESTYLE

KURBANOV Faizali Asadulloevich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy, Faculty of Pedagogy and Sports Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav, Bokhtar city, Ayni avenue, 67, **phone:** (+992) 93 512 00 60

RAKHMONOVA Parvina Khasanalievna – teacher of the Department of Psychology of the Bactrian State University named after Nosir Khusrav, Bokhtar, Aini Avenue, 67, **phone:** (+992) 007 18 86 86

The author of the article expressed his thoughts on the formation of valeological culture - the basis of a healthy lifestyle, emphasizing that valeology is a new direction in science, which is a set of knowledge, a set of sciences about the patterns of formation, preservation and development of physical, mental and psychological strength, accumulation of health of each person. That is, valeology is a science about human health, consisting of two main parts: valeosophy - the theory of health and valemety - the science of measuring health.

According to the author, teaching a healthy lifestyle consists not only in promoting physical exercise, balanced nutrition and getting rid of bad habits, but also in developing healthy lifestyle skills, as well as developing a valeological culture. Valeological culture is a psychological activity of a person aimed at strengthening and maintaining health, mastering the norms, principles and traditions of a healthy lifestyle and turning them into the inner wealth of the individual.

Key words: formation of valeological culture, healthy lifestyle, development, strength, health, fitness, physical exercises, physical development, biological, psychological, cultural, health preservation, psychological, social, pedagogical.

Дар ҷамъияти имрӯзаи мо мушкилоти зиёди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва миллий ҷой дорад. Яке аз муҳимтарини онҳо ҳифз ва таҳкими саломатии миллат аст.

Сукрот боре гуфта буд: «Саломатӣ ҳама чиз нест, аммо бе саломатӣ ҳама чиз ҳеҷ аст». Зинда будан кифоя нест - шумо низ бояд солим бошед. Тандурустӣ ҳамчун масъалаи илмӣ маҷмӯи фанҳои тиббӣ, биологӣ, психологӣ, тарбияи ҷисмонӣ, тандурустӣ ва ҷамъиятиро дар бар мегирад. Масъалаҳои саломатӣ ҳамеша аз ҷониби тамоми динҳои ҷаҳон (буддизм, насроният, ислом) баррасӣ мешуданд.

Илм ва пеш аз ҳама ғалсафа методология ва ҷиҳатҳои идеологии проблемаҳои умумичаҳониро инкишоф медиҳад, вале чизи асосие, ки вай қарор медиҳад, дуруст тартиб додани онҳо мебошад. Ошкор намудани қонунҳои бунёдии соҳаи тандурустӣ бояд ба андешаҳои ғалсафии мураттабшуда дар бораи табиати инсон ҳамчун ягонагии диалектигии биологӣ ва иҷтимоӣ, субъект ва объект асос ёбад.

Барои ҳалли тамоми масъалаҳои илмӣ амалии нигоҳдорӣ ва таҳкими - саломатӣ таърифи муосири ин мафҳум аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Барои баррасии ғалсафии саломатӣ бояд фаҳмид, ки он зарурати аз моҳияти падидаҳо ба миён омадари инъикос мекунад ва беморӣ тасодуфест, ки хусусияти умумибашарӣ надорад.

Мувофиқи маълумоти Созмони Умумичаҳонии Тандурустӣ (СУТ), саломатӣ «ҳолати неқӯаҳволии комили ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва иҷтимоӣ аст, на танҳо набудани беморӣ ё маъҷубӣ». Аслан, ин идеалест, ки мо бояд ба он саъй кунем.

Солҳои охир дар адабиёти илмӣ ҷаҳонӣ мафҳуми нави саломатӣ ба таври васеъ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Он чизи мавҷударо равшан мекунад, онро бо ҷузъи иҷтимоӣ мустаҳкам мекунад ва ба тақсмоти масъулияти ҳифзи саломатӣ дар байни ҷомеа, шахс ва қормандони тиб нигаронида шудааст. Тибқи консепсияи нав, саломатӣ ҳолати мувозинат байни қобилиятҳои мутабиқшавии (потенсиали солимии) бадан ва шароити доимии муҳити зист мебошад. Потенсиали саломатӣ

мачмӯи қобилиятҳо ва хусусиятҳои рафтори шахс мебошад, ки метавонад барои пешгӯӣ ва муайян кардани майл ба бемории муайян истифода шавад.

Ҳоло қатъиян собит шудааст, ки ҳолати саломатии инсонро як қатор хусусиятҳо муайян мекунад, ки на танҳо бо ҳислатҳои инфиродии модарзодии ҳар як шахс, балки бо тарзи ҳаёти ӯ низ муайян карда мешаванд [1].

Инсоният дар доираи қатъии қонунҳои биологие, ки табиат барои мо муқаррар кардааст, зиндагӣ кардан лозим аст. Бо риояи онҳо, инсон метавонад на танҳо - саломатии худро нигоҳ дорад, балки мустаҳкам кунад [3, с. 234]. Инсон маъбади саломатӣ, саломатии инсон маъбади ҷисм ва саломатии рӯҳ аст. Инро гармонияи психосоматикӣ меноманд [7].

Бисёр илмҳои ҷолиб ва гуногун вучуд доранд - дар бораи табиат, дар бораи Худо, дар бораи инсон, дар бораи ҷомеа, аммо дар байни онҳо ҳамеша илм дар бораи ҳуди инсон, саломатии ӯ, дар бораи анатомия ва физиологияи инсон, ҷаҳони рӯҳии ӯ, дар бораи он буд, ки чи тавр зиндагӣ мекунад, одам чӣ фикр мекунад ва чӣ ҳис мекунад. Ин илм валеология номида мешавад. Валеология як самти нав дар илм буда, ин муттаҳидшавии донишҳо, омезиши илмҳо дар бораи қонуниятҳои ташаккул, нигоҳдорӣ ва рушди нерӯи ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва равонӣ, ҷамъшавии саломатии ҳар як шахс мебошад.

Валеология илм дар бораи саломатии инсон буда, аз ду қисмати асосӣ иборат аст: валеософия – назарияи саломатӣ ва валеометрия – илми ҷенкунии саломатӣ. И.И.Брехман ба таври ҳаққонӣ падари валеологияи муосир ба шумор меравад, бори аввал дар соли 1982 пас аз фаромӯшии дуру дароз мушкilotи методологии ҳифзи саломатии одамони амалан солиро ба миён гузошт.

Валеология ба идеяи захираҳои динамикии системаҳои бадан асос ёфтааст, ки устувории рушди ҷисмонӣ, биологӣ, равонӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳифзи саломатии инсонро дар зери таъсири омилҳои тағйирёбандаи муҳити беруна ва дохилӣ таъмин мекунад.

Дар сатҳи физиологӣ асоси саломатӣ гомеостаз - қобилияти бадан барои таъмини устувории муҳити дохилии худ сарфи назар аз тағйироти беруна мебошад. Тибқи принсипи гомеостаз, саломатӣ нигоҳ дошта мешавад, агар доимии муҳити дохилии бадан нигоҳ дошта шавад, баръакс, он бадтар мешавад (беморӣ) агар бетартибӣ доимӣ бошад. Ҳамин тариқ, саломатӣ (ҳамчун ҳолати дохилӣ) бо истифода аз системаи бозгашт назорат карда мешавад, ки назорати муҳити дохилии баданро таъмин мекунад ва новобаста аз тағйирёбии шароити муҳити зист устувории онро нигоҳ медорад. Аз ин аввалин принсипи асосии валеология — принсипи нигоҳдории тандурустӣ бармеояд.

Хоҳиши доимии дохилӣ муҳимтарин механизми валеологии бадан мебошад. Аммо ҷисми инсон, чунон ки маълум аст, дар тӯли тамоми рушди худ дар ҳолати мувозинат ё мувозинат бо муҳити зист нест. Вай доимо ба муҳит мутобиқ мешавад, ба ангеҷаҳои аз он омада воқуниш нишон медиҳад. Аз ин рӯ, фаъолияти ҳаётан муҳим ва аз ин рӯ саломатии инсон дар баробари гомеостаз бо дигар қобилияти бунёдии организм – мутобиқшавӣ таъмин карда мешавад. Қобилияти мутобиқшавӣ яке аз хосиятҳо ва шароити шахси солим мебошад, ки барои бадан бе осор намегузарад. Он аз ҳисоби сарфи захираҳои функционалии организм ба даст меояд. Ва агар «пардохти мутобиқшавӣ» аз доираи имкониятҳои захиравии худ берун ояд, хатари «вайрон шудани» механизми мутобиқшавӣ ва пайдоиши беморӣ вучуд дорад [5, с. 47].

Сохтори саломатӣ инчунин ҷузъҳои равонӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад. Ду аломати асосӣ вучуд доранд, ки аз рӯи онҳо саломатии рӯҳии хубро метавон доварӣ кард. Якум, мавҷуд набудани ихтилоли барҷастаи равонӣ ва қавравӣ мебошад, ки сабаби он одатан фишори равонӣ мебошад, ки дар ҳолатҳои таҳдид, хатар, кина ё аз изофабори иттилоот ба вучуд меояд. Аломати дуюм мавҷудияти захираи қобилиятҳои равонӣ мебошад, ки ба шарофати он шахс метавонад стресси ғайриҷашмдошт ё душвориҳои дар ҳолатҳои истисноӣ ба вучуд омадаро паси сар кунад.

Идеяи асосии психологияи гуманистӣ, ки асосгузори он Иброҳим Маслоу мебошад, омадааст шахс ҳамеша дар раванди ташаккул ё инкишоф аст. Инсон озод буда, барои кӣ шуданаш масъул аст [9, с. 2-3].

Маслоу боварӣ дошт, ки одамон барои ҷустуҷӯи ҳадафҳои шахсӣ ангезаи қавӣ доранд ва ин ҳаёти онҳоро муҳим ва пурмазмун мекунад. Ва асоси ин ангеза зинаи эҳтиёҷот ва талаботи инсон - аз пойин ба боло аст. Вай муносибати гуманистиро офиятбахшии кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсус, ки кӯдакони маъҷубро дар бар мегиранд, пешниҳод кард.

Сатри сеюм дар пирамидаи А.Маслоу аз ниёзҳои мансубият ва ишқ иборат аст. Онҳо ҳангоми қонеъ кардани эҳтиёҷоти физиологӣ, инчунин эҳтиёҷоти бехатарӣ ва муҳофизат ба амал меоянд. Эҳтиёҷоти мансубият ва муҳаббат дар ҳаёти ҳар як шахс нақши муҳим мебозад, ин махсусан дар кӯдакон аён аст.

Ҳар як кӯдак орзу дорад, ки онро бечунучаро дӯст медоранд, яъне, новобаста аз рафтор, ҳислатҳои ҷисмонӣ ва равониаш барои кист, қабул карда мешавад. Ва ин барои кӯдакони дорои маълулият махсусан муҳим аст, ки бидуни он рушди минбаъдаи онҳо аксар вақт ғайриимкон аст. Дар ҷунин кӯдакон бе эҳсоси муҳаббат ва дастгирии эмотсионалӣ аз ҷониби волидайн, омӯзгорон ва ҳамсолон як маҷмааи пастсифатро инкишоф медиҳанд, ки баъдан боиси пайдоиши нуқсонҳои дуюмдараҷа ва сеюми инкишоф мегардад; бачаҳо бовариё ба худ гум мекунанд, нафсашон паст мешавад, серташвиш ва беқарор мешаванд. Ба он боварӣ ҳосил кардан мумкин нест, ки онҳо дар оянда қобилияти ҳудро пурра инкишоф дода, қобилияти эҷодии ҳудро ба амал бароварда метавонанд.

Кӯдакон меҳоханд ба ҷомеае, ки дар он зиндагӣ мекунанд, тааллуқ дошта бошанд, ҷузъи он бошанд. Ва барои ба ҷомеаи ҳамсолонаш қабул шудани кӯдаки эҳтиёҷманди махсус волидон ва омӯзгорон бояд ҳам барои ҳуд ва ҳам барои атрофиён омодагии махсуси равонӣ анҷом диҳанд.

Ин аст, ки тарбияи таҳаммулпазирӣ, яъне. Ба муносибати таҳаммулпазирӣ меҳрубонии бачагон нисбат ба ҳамдигар ҳоло ин қадар диққат дода мешавад.

Дар он ҳолатҳое, ки кӯдак аз калонсолон эҳсосоти мусбати кофӣ намегирад, ӯ кӯшиш мекунад, ки бо ягон роҳ ҳолигии мавҷударо ҳудаш пур кунад. Кӯдак ба рафтори бад шуруъ мекунад, калонсолонро ба доду фарёд, дашном ва ҷанҷол водор мекунад. Ҷ унин рафтори зиддиҷамъиятӣ на танҳо дар оила, балки дар гурӯҳҳои бачагона низ мушоҳида карда мешавад. Ин ҳама вазъи кӯдаки маъҷубро дар ҷомеа бадтар мекунад.

А.Маслоу робитаи байни кӯдакии хушбахт ва саломатиро дар ҳаёти калонсолон нишон дод. Ин маълумотҳо аз нуқтаи назари ӯ тезисро тасдиқ мекунанд, ки ишқ шартӣ асосии инкишофи солими инсон аст [9, с. 2].

Некӯахволии иҷтимоӣ ҳамчун ҷузъи саломатӣ бояд аз нуқтаи назари мутобиқшавӣ ба шароити ҳаёти иҷтимоӣ баррасӣ карда шавад. Ҳамин тариқ, принсипи «ҳифзи саломатӣ» дар механизмҳои ҳифзи иҷтимоии шахрвандон, қафолати некӯахволии нисбии моддӣ ва устувории ҳаёт, ёрии тиббӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра зоҳир мешавад. Принсипи «афзоиши захираҳои саломатӣ» бояд бо ҳуқуқҳои шахрвандон барои озодона ифода кардани имкониятҳои биологӣ ва иҷтимоии ҳуд ва амалӣ намудани онҳо алоқаманд бошад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки таъминоти валеологияи ҳаёти инсон дар сатҳи биологӣ (физиологӣ), психологӣ ва иҷтимоӣ тавассути ду механизми асосӣ - нигоҳ доштани саломатӣ ва зиёд кардани захираҳои он сурат мегирад.

Проблемаи марказии валеология муносибат ба саломатии шахс ва тарбияи маданияти валеологӣ дар раванди ташаккули шахсияти фардӣ мебошад.

Валеология аз дигар илмҳои, ки вазъи саломатии инсонро меомӯзанд, ба кулӣ фарқ мекунад. Ин тафовут дар он аст, ки доираи таваҷҷӯҳи валеология саломатӣ ва инсонии солим аст, дар ҳоле ки тиб беморӣ ва бемор ва гигиена муҳити зист ва шароити зиндагии инсон аст.

Мафҳуми саломатиро на аз рӯи истилоҳоти статикӣ, балки дар динамикаи тағирёбии муҳити беруна ва онтогенез баррасӣ кардан лозим аст. Дар робита ба ин, изҳорот, ки саломатӣ раванди мутобиқшавиро муайян мекунад, сазовори тавачҷӯх аст. Ин натиҷаи инстинкт нест, балки аксуламали мустақил ба воқеияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ сохташуда мебошад. Маҳз раванди мутобиқшавӣ аст, ки имкони мутобиқшавиро ба муҳити тағйирёбандаи беруна, ба афзоиш ва пиршавӣ, муолиҷаи бемориҳо, ранҷу азобро ба вуҷуд меорад [3, с. 265].

Равшанфикрони тибби ҷаҳонӣ ва ватанӣ ба саломатӣ ҳамчун неъматӣ бузургии табиат, шартӣ зарурии ҳаёти пурмаҳсули инсон аҳамияти аввалиндараҷа меоданд. Аммо мафҳуми «саломатӣ» муддати тӯлонӣ таърифи мушаххаси илмӣ надошт. Ҳатто И.П.Павлов дар Конгресси байналхалқии тиббӣ дар Мадрид апрели соли 1903 гуфта буд, ки «...мутаассифона, мо то ҳол истилоҳи сирф илмӣ надорем, ки ин принсипи асосии бадан - мувозинати дохилию берунии онро нишон диҳад» [4].

Дар адабиёт таърифҳои гуногуни саломатӣ мавҷуданд. Ҳамин тариқ, А.Я.Иванюшкин (1982) бо назардошти мафҳумҳои «саломатӣ» ва «беморӣ» се сатҳи мундариҷаи онҳоро шарҳ медиҳад: биологӣ - саломатӣ тақмили худтанзимкунии организм, ҳамоҳангии физиологиро пешбинӣ мекунад; равандҳо ва мутобиқшавӣ ҳадди аксар; иҷтимоӣ - саломатӣ ченаки ғайриҷамъияти иҷтимоӣ; психологӣ - саломатӣ набудани бемориҳо нест, балки инкори онҳо ҳаст.

Дар таърифи Э.Голдсмит мафҳуми саломатӣ «ҳолати бадан, ки барои нигоҳ доштани саломатӣ имкон медиҳад» роли шуури инсонро таъкид мекунад [4]. Ба гуфтаи С.Б.Тихвинский (1991), ҳолати муқаррари саломатӣ на танҳо ҳолати «имрӯз», балки он захираҳои пинҳонӣ, ки барои «фардо» заруранд, низ дар назар дошта шудааст [4].

Барои ҳалли мушкилоти саломатӣ, шумо бояд бидонед, ки сатҳи саломатӣ чӣ гуна аст, оё онро тағйир додан мумкин аст ва бо кадом роҳҳо. Сарфи назар аз кӯшишҳои зиёд барои ҷен кардани саломатӣ, то ҳол ягон микроскопӣ ягонае пешниҳод карда нашудааст, ки арзиши амалӣ дошта бошад ва меъёрҳои саломатии мусбӣ барои муддати тӯлонӣ як ҳаёли андозагирии хушбахтӣ, зебӣ ё муҳаббат ба назар мерасид. Истифодаи сатҳи беморӣ ҳамчун меъёри солимӣ аҳолии натиҷаи ҷашмгире намодааст: мафҳуми «саломатӣ» на фақат мавҷуд будани беморию ифода мекунад. Дар баробари ин, саломатӣ бо беморӣ ҳамҷоя аст. Шахси бемор аз ҳисоби захираҳои муайяни саломатӣ, ки раванди патологӣ ва нокифояи вазифаи муайяно ҷуброн мекунад, зиндагӣ ва вазифаҳои биологӣ ва иҷтимоии худро иҷро мекунад. Агар дар бораи таърифи саломатии индивидуалӣ сухан равад, профессор Г.Сперанскийро ба хотир овардан лозим аст, ки ханӯз соли 1941 чунин таъриф дода буд: «Одаме, ки бо инкишофи мутаносиби ҷисмонӣ ва равонӣ фарқ карда, ба муҳити ҷисмонӣ ва иҷтимоӣ хуб мутобиқ шудааст, ӯро солим ҳисоб кардан мумкин аст. Вай қобилиятҳои пурраи ҷисмонӣ ва равонии худро дарк мекунад, ба тағйироти муҳити атроф мутобиқ шуда метавонад, ба шарте ки онҳо аз меъёри муқаррарӣ зиёд наҷаванд ва ба неқӯаҳволии ҷамъият мувофиқи қобилияташ саҳми худро мегузорад. Аз ин рӯ, саломатӣ танҳо маънои мавҷуд набудани беморию надорад: он ҷизии мусбат аст, он бо хушҳолӣ ва омодагӣ иҷро кардани вазифаҳои мебошад, ки ҳаёт ба зиммаи инсон мегузорад» [7, с. 87].

Таҷрибаи ҳазорсолаҳо зарурати афзалият додан ба самти дигарро дар робита ба саломатии инсон нишон медиҳад. Дар илми муосири валеология онро солиммарказӣ меноманд (тамаркуз ба шахси солим нигаронида шудааст).

Маҷмӯи пурраи сабабҳои бад будани саломатии одамон вуҷуд дорад. Дар байни асосии онҳо тарзи ҳаёти нодуруст аст. Онро машрубот, тамоку ва маводи муҳаддир бадтар мекунад. Ҳамаи ин моддаҳо хусусияти характерноки ҷамъияти ҳозира гардиданд. Тақсимои онҳо дар ҷомеа аз анъанаҳо, фарҳанг ва васоити ахбори оммаи он ба таври назаррас таъсир мерасонад.

Афкори ҷамъиятӣ метавонад ба инсон ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошад.

Ба андешаи мо, тарзи зиндагиеро, ки ба ниғадории саломатии инсон мусоидат мекунад, бояд пеш аз ҳама чун тарзи муайяни тафаккур, рафтор, системаҳои арзишҳо барои биниши дахлдори ташкили ҳаёти шахсии худ, ки маҷмуи томо ташкил медиҳад, фаҳмидан лозим аст.

Омӯзиши тарзи ҳаёти солим на танҳо тарғиби машқҳои ҷисмонӣ, ғизои мутаносиб ва кӯмак кардан аз одатҳои бад, балки ташаккул додани малакаҳои тарзи ҳаёти солим ва умуман ташаккул додани фарҳанги валеологӣ мебошад.

Аввалин таҳқиқот дар бораи таъсири тасвирҳои телевизионӣ ва синамоии зӯроварӣ ба рафтори инсон аз ҷониби равоншиносии амрикоӣ Алберт Бандура ва ҳамкорони ӯ дар ибтидои солҳои 60-ум гузаронида шуданд. Дар таҷрибаҳои аввал кӯдакони синни томақтабӣ девҳо буданд.

Филмҳои кӯтоҳмуддат истеҳсол карда шуданд, ки дар онҳо калонсолон ба -луктаки тарканд нақш меофариданд. Пас аз тамошои ин гуна манзараҳо ба бачаҳо иҷозат медоданд, ки ҳар чӣ хоҳанд, бозӣ кунанд. Натиҷаи таҷриба таъсири саҳти тақлидиро ошкор намуд [11, с.75]. Минбаъд таҷрибаҳо тадриҷан печидатар шуданд, вале қариб дар ҳамаи таҳқиқот натиҷаҳо якхела буданд [11, с. 73-78]. Дар ин росто, таҳлил кардан муфид аст, ки зӯроварӣ дар телевизион чӣ гуна ба саломатии рӯхӣ таъсир мерасонад.

Истилоҳи «саломатии рӯхӣ» аз ҷониби муаллифони алоҳида ба лексикаи илмӣ нисбатан ба наздикӣ ворид карда шудааст ва ба равандҳо ва механизмҳои рӯхӣ инфиродӣ дахл надорад, балки ба шахсият дар маҷмӯъ дахл дорад, ки бо зухуроти олии рӯхӣ инсон робитаи зич дорад. Дар бораи солимии равонӣ сухан ронда, чунин мафҳуми шахсиятро дар назар доштан лозим аст, ки дар он меъёри биологӣ ва иҷтимоӣ, модарзодӣ ва бадастомада дар зерсохторҳо яке аз меъёрҳои асосӣ хоҳад буд.

Синни томақтабӣ ҳамчун давраи азхудкунии пуршиддати эҳсосоти ахлоқӣ амал мекунад [12, с.64]. Тақлиди ошкоро чун пайравӣ ба тасвир махсусан дар синни томақтабӣ зоҳир мешавад. Инкишофи қобилиятҳои мушаххас ташаккули хислатҳои аз ҷиҳати иҷтимоии аҳамиятии шахсиятро муайян мекунад, масалан, қобилияти ҳамдardӣ (ҳамсарӣ ва шодмонӣ) ва муносибати ғаъоли ахлоқӣ нисбат ба одамон, нисбат ба инсоният, нисбат ба худ. Таваллуди аввалини шахсият ба азхудкунии сохтори худшиносӣ вобаста аст. Дар онтогенези шахсият, ба ақидаи В. Мухина, шиносӣ бо ном, бо намунаҳои махсусе, ки даъвоҳои эътирофро инкишоф медиҳанд, бо ҷинс, бо намунаи “ман” дар гузашта, ҳозир ва оянда ва ниҳоят бо он арзишҳои иҷтимоӣ, ки мавҷудияти фард дар фазои иҷтимоӣ ва ба ӯ имконият медиҳад, ки меъёрҳои ҷамъиятии ҳукуку ӯҳдадорихоро таъин намояд [8, с.5].

Инкишофи ҷузъҳои сохтори дар боло зикргардидаи худшиносӣ дар синни томақтабӣ сурат мегирад. Афсонаҳои халқие, ки кӯдак онро дар телевизион мешунавад ё тамошо мекунад, мавзеест ва барои ҳалли мушкилоти ахлоқӣ мусоидат мекунад. Дар он ҳамаи қаҳрамонҳо самти иҷтимоӣ- ахлоқӣ доранд. Онҳо ё қомилан хуб ё тамоман бад ҳастанд. Ин барои муайян кардани ҳамдardии кӯдак, барои фарқ кардани неку бадӣ хеле муҳим аст ва кӯдак худро бо хислати мусбӣ муаррифӣ намуда, принципҳои ахлоқиро ноён меомӯзад. Аммо, агар объект қаҳрамони зидди ҷомеа бошад, он гоҳ кӯдак низ ба таври ноён барои худ ба азхудкунии арзишҳои ахлоқии вайроншуда шуруъ мекунад.

Бо дарназардошти он, ки аксари филмҳои тасвирии муосири хориҷӣ дорои самтҳои арзишӣ, ки ба худшиносии миллии мо бегонаанд, кӯдак, ки имкони интиҳоб карданро надошта бошад, маҳз системаи арзишҳои, ки тавассути ВАО таҳмил мешавад, аз худ мекунад. Аввалан, қариб ҳамаи филмҳои аниматсионӣ, ки унсурҳои зӯроварӣ ва бераҳмӣ доранд, ҳамчун сериал намоиш дода мешаванд. Сониян, паҳши телевизионии ин маҳсулот дар вақти муносиб барои кӯдакон сурат мегирад. Сеюм, ҳамзамон бо сериалҳои аниматсионӣ ба бозори истеъмолӣ «партофтани» қаҳрамонҳои филмҳои кӯдакона бозичаҳо вуҷуд дорад, ки дар аксари ҳолатҳо

кӯдакон ба ҷамъоварӣ шуруъ мекунанд, ки нақши як хусусияти муайянро ба ӯҳда гирифта, онҳо ба азхудкунии маҳз арзишҳое, ки модел дорад, огоҳ мекунанд.

Дар бораи таъсири телевизион ҳамчун як ҷиҳати иҷтимоӣ сухан ронда, кас ба тарафи тиб дахл накарда наметавонад, зеро яке ба тарафи дигар мебарад. Дар адабиёти тиббӣ далелҳо мавҷуданд, ки дар кӯдакон дар зерини таъсири тамошои тӯлонии телевизион пайдо шудани аломатҳои хастагӣ, асабоният нишон медиҳанд. Кормандони соҳаи тиб чунин мешуморанд, ки бачаҳо ҳар қадар бештар телевизион тамошо кунанд, ҳамон қадар хаста мешаванд ва ҳар қадар зиёд хаста шаванд, ба телевизор бештар ҷалб мешаванд.

Кӯдакон соатҳои тӯлониро дар тамошои телевизор сарф мекунанд, аз бозихое, ки эҷодкорӣ ва ҳаёлотро инкишоф медиҳанд, маҳрум мешаванд, камтар роҳ мераванд ва камтар ҳаракат мекунанд. Ҳамаи ин боиси кам шудани фаъолияти ҷисмонӣ, бад шудани қобилиятҳои мутабоқшавии бадан мегардад ва ҳавфи афзоиши бемориҳоро зиёд мекунад.

Маълумотҳои пешниҳодшуда таъсири омилҳои муҳити зистро ба саломатии кӯдакон, бахусус, шароити гигиени тарбия, таълим, тарзи зиндагӣ дар оила инъикос намуда, зарурати равона кардани саъю кӯшиши омӯзгоронро барои бештар намудани саломатии насли наврас муайян мекунанд. Омилҳои гигиенӣ ва иҷтимоӣ шартҳои муҳимтарини ҳифз ва таҳкими саломатии кӯдакони синни томактабӣ мебошанд. Аммо ин ҳанӯз кифоя нест. Дар бачаҳо фаҳмонидан лозим аст, ки саломатӣ барои инсон арзиши олӣ дорад ва муносибати масъулиятнок нисбат ба саломатӣ бояд дар мадди аввал гузошта шавад. Барои ин омилҳое муҳиманд, ки кӯдакро ба муносибати масъулиятшиносӣ нисбат ба саломатии худ водор кунанд. Ба кӯдак бояд таълим дода шавад, ки аз ангеҷаҳои амали худ огоҳ бошад: ман чӣ меҳамам, ҷаро ман меҳамам, ҷаро ин ё он амалро иҷро кардан меҳамам, он барои ман ва олами атроф чӣ арзиш дорад?

Ин ба кӯдак кӯмак мекунад, ки ба ҳадафи ангеҷа ҳаракат кунад. Мақсад қувваи мустақили дигаргунсозанда мебошад, ки метавонад амали кӯдакро роҳнамоӣ кунад, диққати ӯро мутамарказ кунад, кӯшишҳои ихтиёрии ӯро барои ноил шудан ба натиҷаҳо ҳавасманд кунад ва ҳудро ҳамчун шахси мустақил ва солим муаррифӣ кунад.

Бо назардошти он, ки саломатии инсон дар ҷомеаи муосир беш аз 50% бо тарзи зиндагӣ муайян карда мешавад, яъне, рафтор ва муносибати ӯ ба саломатии худ ва саломатии дигарон, дар чунин самтҳо, ба монанди баланд бардоштани маданияти валеологӣ, мубориза бар зидди одатҳои бад, ташаккули малакаҳои тарзи ҳаёти солим дар байни аҳоли ба назар гирифта, кор кардан лозим аст [2, с. 4-11].

Маданияти валеологӣ қисми фарҳанги умумӣ мебошад. Аз ин ҷост, ки мафҳуми умумии маданиятро ошкор накарда, хусусиятҳои маданияти валеологиро фаҳмидан мумкин нест. Он олами падидаҳои гуногунро дар бар мегирад ва ҳамчун сатҳи таърихан муайяншудаи рушди ҷомеа, ки дар шаклҳои гуногуни ташкили ҳаёт ва фаъолияти одамон, инчунин арзишҳои моддӣ ва маънавии онҳо дар ин робита ифода ёфтааст, ба ҳисоб меравад барои аниқ кардани баъзе таърифҳои мазмуни мафҳуми «фарҳанг» зарур аст.

Бо ворид шудани мафҳуми «валеологияи педагогӣ» табиатан мафҳуми дигаре, ки аз он бармеояд, «таълими арзишшиносӣ» пайдо мешавад. Он барои омӯختан ва азхудкунии масъалаҳои марбут ба хусусиятҳои фардии «ман» нигаронида шуда, дар падидаи «шахси мутаносиб будан» нисбат ба имкониятҳои фардӣ, зехнии шахс зоҳир мегардад.

Аз ин рӯ, фарҳанги валеологӣ ҳамчун мафҳум бояд мушаххас карда шавад. Ин мушаххасот дар луғати валеология оварда шудааст: «Фарҳанги валеологи фаъолияти равонии шахс мебошад, ки ба мустаҳкам намудан ва нигоҳдории саломатӣ, аз худ намудани меъёрҳо, принципҳо, анъанаҳои тарзи ҳаёти солим, табдил додани онҳо ба сарвати дохилии шахсият нигаронида шудааст» [10].

Ҳангоми омӯзиши ин проблема мо мушоҳида кардем, ки дар адабиёти илмӣ - ягонагии дарк ва тафсири мазмуни маданияти валеологӣ ва худи мафҳуми он вучуд надорад. Мафҳуми фарҳанги валеологии кӯдакони синни томақтабӣ гуфта, огоҳии кӯдак аз офаридани мукаммали худ, дар амал татбиқ намудани дониш, қобилият, маҳорате, ки ба нигоҳдорӣ ва мустаҳкам намудани саломатӣ нигаронида шудаанд, фаҳмида мешавад. Ҷузъҳои асосии маданияти валеогӣ:

- ҷузъи маърифатӣ (донишҳои арзишшиносӣ);
- ҷузъи аксиологӣ (арзишҳои арзишӣ, муносибатҳо, таҷрибаҳо, эҳсосот);
- ҷузъи меъёрӣ (низомии ахлоқӣ, қоидаҳо);
- ҷузъи рафторӣ (амалҳо, бехатарии шахсӣ);
- услуби тафаккур.

Ин сохтор ба мо имкон медиҳад, ки фарҳанги валеологиро ҳамчун системаи ҷудонашаванда, аз ҷумла донишҳои валеологӣ, малака, фарҳанги эҳсосот, фаъолият ва фарҳанги рафтор баррасӣ кунем.

Дарки моҳияти фарҳанги валеологӣ бо вазифаҳои методологии он мусоидат мекунад: гуманистӣ, арзишноқӣ, маърифатӣ, танзимкунанда. Ҳар яке аз онҳо хусусиятҳои хоси худро дорад:

- арзишмандӣ бо таваҷҷуҳи рушди фарҳанги валеологӣ ба худшиносӣ, мустаҳкам намудани саломатӣ, эҳтиром ба ҳаёт алоқаманд аст;
- инсонпарварӣ - нигоҳдории саломатии ҷисмонӣ ва маънавии шахсро таъмин менамояд;
- танзимкунанда - таълими меъёрҳо ва қоидаҳои рафторро дар ҷаҳони атроф таъмин мекунад;
- маърифатӣ - дар доираи мазмуни фарҳанги валеологӣ ба системаи дониш ва малакаҳои валеологӣ тамарқуз менамояд.

Ҳамин тариқ, модели муайяни тарбияи маданияти валеологӣ ба вучуд меояд.

АДАБИЁТ

1. Алямовская, В.Г. Как воспитать здорового ребенка.- М.: LINKA PRESS, 1993.
2. Апанасенко, Г.Л. Валеология на рубеже веков // Валеология. — 2000. - №1. - С.4-11.
3. Аркин, Е.А. Ребенок в дошкольные годы / Под ред. А.В. Запорожца, В.В. Давыдова. — М.: Просвещение, 1968. - 445 с.
4. Брехман, И.И. Валеология - наука о здоровье. — М.: Физкультура и спорт, 1990 — 206 с.
5. Казначеев, В.П. Учение о биосфере. Этюды о научном творчестве В.И. Вернадского (1863-1945). - М.: Знание, 1985. - 80 с.
6. Кобзева, Л.Ф. Состояние здоровья детей дошкольных учреждений и мероприятия по снижению их заболеваемости в период адаптации: Авто- реф.... канд. пед.наук. - Горький, 1975. - 18 с
7. Кутырев, В.А. Современное социальное познание. - М.: Мысль, 1988-204 с.
8. Михайленко, Н.Я., Короткова, Н.А. Модель организации образовательного процесса в старших группах детского сада - //Дошкольное воспитание. — 1995. - №9.
9. Скоморовская, Г. Новый взгляд на реабилитацию // Детский сад со всех сторон. - 2002. - № 5. - С. 2 - 3.
10. Толстой, Л.Н. Педагогические сочинения. Изд. 2-е. М.: Учпедгиз, 1953.
- 11.Тюмасова 3. Невалеологические проблемы валеологии // Народное образование. - 2002. - № 7. — С.73-78.
12. Экологическая физиология и валеология: Толковый словарь терминов /Ибрагимова Г.И., Максимов А.Л. — Магадан: СВНЦДВОРАН, 1998.-107 с.

ОМИЛҲОИ ПЕДАГОГИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ ФАРҲАНГИ ИТТИЛООТИИ ДОНИШЧӢӢ ДАР РАВАНДИ ТАЙӢР НАМУДАНИ МУТАХАСИСОНИ РАҚОБАТПАЗИРИ ЗИНАИ ТАҲСИЛОТИ МИӢНАИ КАСБӢ

БОБОХОНОВ Хушвахт Юлдошевич – омӯзгори калони кафедраи барномасозӣ ва низомҳои зеҳнии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. **E-mail:** khushvakht_83@mail.ru, **тел:** +(992) 11 511 53 39., +(992) 935 52 34 35

МАҲКАМОВ Дастам – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири шӯъбаи таҳсилоти ибтидоӣ миёна ва олии касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2, **тел:** +(992) 93 502 15 64

Интиҳоб кардан ва гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ дар атрофи мавзӯи рушди фарҳанги иттилоотии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва омилҳои педагогии технологияҳои рақамӣ ва таъсири он ба рушди фарҳанги иттилоотии донишчӯён дар раванди тайёр кардани мутахассисони рақобатпазирӣ зинаи таҳсилоти миёнаи касбӣ торафт муҳимияти педагогӣ пайдо намуда истодааст.

Таълим ва таҳсилоти миёнаи касбӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва муосир, ки бо муваффақиятҳои технологӣ, иттилоотӣ ва саноатӣ алоқаманд аст, бояд муттаҳассисонро тайёр кунад, ки қобилияти рақобатпазирӣ дар муҳити мураккаби ҷаҳон ва бозори меҳнат дошта бошанд. Ин мақола нақши омилҳои педагогии технологияҳои рақамӣ ва таъсири он ба рушди фарҳанги иттилоотии донишчӯён дар раванди тайёр кардани мутахассисони рақобатпазирӣ зинаи таҳсилоти миёнаи касбиро муҳокима мекунад.

Дар замони муосир, таҷҳизот ва нармафзорҳои иттилоотӣ ба яке аз омилҳои муҳим барои омода кардани мутахассисони рақобатпазир табдил ёфтаанд. Омӯзиш дар асоси технологияҳои муосир, новобаста аз фанни интиҳобкардаи донишчӯён, ба рушди тавонмандии иттилоотии онҳо мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: тадқиқотҳои илмӣ, таҳсилоти миёнаи касбӣ, муҳимияти педагогӣ, фарҳанги иттилоотии донишчӯён, омилҳои педагогӣ, технологияҳои рақамӣ, мутахассисони рақобатпазир, технологияҳои муосир.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ НА УРОВНЕ СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

БОБОХОНОВ Хушвахт Юлдошевич – старший преподаватель кафедры программирования и интеллектуальных систем Таджикского международного университета туризма и предпринимательство, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5. **E-mail:** khushvakht_83@mail.ru., **тел:** +(992) 115115339, +(992) 935-52-34-35

МАҲКАМОВ Дастам – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой начального, среднего и высшего профессионального образования Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2, **тел:** +(992) 93 502 15 64

Выбор и проведение научных исследований на тему развития информационной культуры студентов средних профессиональных учебных заведений и педагогических

факторов цифровых технологий и их влияния на развитие информационной культуры студентов в процессе подготовки конкурентоспособных специалистов в Уровень среднего профессионального образования все больше приобретает педагогическое значение.

Среднее профессиональное образование и обучение в условиях глобализации и современности, связанной с технологическими, информационными и промышленными достижениями, должно готовить специалистов, способных конкурировать в сложной среде мира и рынка труда. В данной статье рассматривается роль педагогических факторов цифровых технологий и их влияние на развитие информационной культуры студентов в процессе подготовки конкурентоспособных специалистов на уровне среднего профессионального образования.

В современное время информационное оборудование и программное обеспечение стали одним из важнейших факторов подготовки конкурентоспособных специалистов. Обучение на основе современных технологий, независимо от выбранного учащимися предмета, способствует развитию их информационных возможностей.

Ключевые слова: научные исследования, профессиональное образование, педагогическая значимость, информационная культура студентов, педагогические факторы, цифровые технологии, конкурентоспособные специалисты, современные технологии.

PEDAGOGICAL FACTORS OF DIGITAL TECHNOLOGIES AND ITS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' INFORMATION CULTURE IN THE PROCESS OF TRAINING COMPETITIVE SPECIALISTS AT THE LEVEL OF SECONDARY VOCATIONAL EDUCATION

BOBOKHONOV Khushvakht Yuldoshevich – Senior Lecturer, Department of Programming and Intelligent Systems, International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5. **E-mail:** khushvakht_83@mail.ru, **тел:** +(992) 115115339, +(992) 935-52-34-35

МАКHKАMOV Dastam - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Primary, Secondary and Higher Professional Education, Institute for Education Development named after A. Jami, Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov St., 11/2, **phone:** +(992) 935021564

The selection and implementation of scientific research on the development of information culture of students of secondary vocational educational institutions and pedagogical factors of digital technologies and their influence on the development of students' information culture in the process of training competitive specialists in The level of secondary vocational education is increasingly acquiring pedagogical significance.

Secondary vocational education and training in the context of globalization and modernity associated with technological, information and industrial achievements should prepare specialists capable of competing in the complex environment of the world and the labor market. This article examines the role of pedagogical factors of digital technologies and their influence on the development of students' information culture in the process of training competitive specialists at the level of secondary vocational education. In modern times, information equipment and software have become one of the most important factors in training competitive specialists. Training based on modern technologies, regardless of the subject chosen by students, contributes to the development of their information capabilities.

Key words: scientific research, professional education, pedagogical significance, information culture of students, pedagogical factors, digital technologies, competitive specialists, modern technologies.

Имрӯзҳо илму техника, технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ва дигар технологияҳои навин ба суръати баланд ва бемайлони пешрафта истодаанд. Самти таълим ва тарбияи донишҷӯён дар ҷаҳони муосир барои дар оянда тайёр кардани мутахассисони соҳаҳои гуногуни техникаю технология, ки ба талаботҳои бозори меҳнат ҷавобгӯ ва дорои сифатҳои баланди рақобатпазирӣ доро бошанд, мувофиқи мақсад аст.

Барои ҳамқадам бо ҷаҳон имрӯзаю оянда будан аз роҳу усулҳои гуногуни омӯзиш ва таълим истифода бурда ҳадафи асосии омӯзгорону тадқиқотчиён мебошад.

Ҳамин тавр, барои дар сатҳи баланд тайёр намудани мутахассисони рақобатпазирӣ бозори меҳнат дар соҳаҳои гуногуни муассисаҳои зинаи таҳсилоти миёнаи касбӣ таъсири яқинд омилҳо сабаб шуда метавонад [1, с.2].

Дар педагогикаи муосир намунаҳои гуногуни омилҳои рақобатпазирӣ муттаҳасисон мавҷуд аст, аммо дар самти таълим ва тарбияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Тоҷикистон мушкилотҳои зиёде мавҷуданд, ки ба рушди фарҳангу иттилоотӣ ва рақобатпазирӣ донишҷӯёну касбомӯзон монеъа эҷод менамоянд:

Таъминот бо кадрҳои омӯзгорӣ-муҳандисӣ. Вобаста ба масъалаи рақобатпазирӣ мутахассисони ояндаи дар самти техникаю технология таъминоти муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бо муттаҳасисони варзида имконият медиҳад, ки дар самтҳои гуногуни хоҷагии халқ муттаҳасисонро омода намоянд, ки дорои дониши табию-техникӣ, маҳорат ва қобилияти истифодабарии таҷҳизотҳои иттилоотӣ электрониро дошта, дар бозори меҳнат рақобатпазир бошанд.

Ҳалли ин масъала имконият медиҳад, ки муттаҳасисони ҷавон донишҳои назариявӣ ва амалии худро бо истифода аз дастгоҳҳои муосири иттилоотӣ электронӣ дар истеҳсолот роҳандозӣ намоянд. Дар ҷараёни таҳқиқот аз барномаҳои давлатии соҳавӣ, ки ояндабинии ин зинаи таҳсилот дар онҳо барномарезӣ карда шудааст, истифода намудем.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омӯзгорони фанни математика бештар ба масъалаҳои хусусияти амалидошта таъна намуда, донишҷӯёноро дуруст таълим диҳад. Омӯзгор дар ҷараёни дарси математика бештар ба фаъолияти инноватсионӣ диққат дода, аз роҳу усулҳои методҳои фаъол бештар истифода намоянд. Ба роҳҳои ҳалли масъалаҳои вобаста ба ихтисос бештар диққат дода, хусусияти ҷамъоварӣ, коркарди иттилоот ва инчунин, барои онҳо модели математикӣ ва алгоритм тартиб доданро омӯзад, то ки фарҳанги иттилоотӣ донишҷӯён баланд гардад. Ин раванд, имкон медиҳад, ки муттаҳасиси оянда татбиқи фанни математикаро дар амал дуруст дарк карда тавонад ва дар фаъолияти касбии худ бо мушкилот рӯ ба рӯ нагардад.

Математика аз он ҷиҳат муҳим аст, ки мавзӯи омӯзиши худро асоси ҳастӣ қарор дода, шаклҳои фазоӣ ва муносибатҳои миқдорӣ оламро таҳлилу таҳқиқ менамояд ва ба дастгоҳҳои иттилоотӣ бештар ниёз дорад. Ин сохторҳои асосии ҳаёти аз таҷрибаи инсон то мураккабтарин сохторҳои мебошанд, ки ба ғояҳои илмӣ-технологӣ вобастаанд.

Математика забони илм ва техника буда, ба ҳаёти ҳамаи инсон бемайлони дохил мешавад ва дар соҳаҳои гуногуни аз математика дур татбиқ меёбад. Ин мақом дар инкишофи компютеркунонии ҷамъият пурзӯр гардида, аз ҳар фарди ҷомеа дониши мушаххас ва тафаккури махсуси математикиро талаб менамояд. Бе донишҳои махсуси математикӣ фаҳмиши сохт ва истифодаи техникаи муосир, донишҳои мукаммали илмӣ, фаҳмиш ва шарҳи ахбори иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ мушкил мегардад. Фаъолияти амалии ҳамаи инсон бо математика ва технологияи муосир робитаи сахт дорад.

Моҳияти фанни математика дар он низ зоҳир мегардад, ки вай ба сохтори умумии амалии инсон ва муносибати ӯ бо табиат ва ҷамъият сахт алоқаманд мебошад. Технологияи иттилооти коммуникатсионӣ дар раванди омӯзиши фанни физика низ мавқеи асосиро ишғол менамояд [1, с.24].

Дар ҷараёни машғулиятҳои омӯзгорони фанҳои табию риёзӣ ва тахассусиро зарур аст, бештар ба фаъолияти инноватсионӣ диққат дода, аз роҳу усулҳои усулҳои фаъол бештар истифода намоянд. Ба роҳҳои ҳалли масъалаҳои вобаста ба ихтисосҳои бештар диққат дода, хусусияти ҷамъоварӣ, коркарди иттилоот ва инчунин, барои онҳо модели математикӣ ва алгоритм тартиб доданро омӯзанд. Ин раванд, имкон медиҳад, ки

муттаҳасисони оянда татбиқи фанҳои заруриро дар амал дуруст дарк карда тавонанд ва дар фаъолияти касбӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ намегардад.

Омӯзгори фанни физика аз ҳамаи шохаҳои таҳассус: механика, оптика, термодинамика, статика, электроника ва ғайра бархӯрдор буданаш зарур аст. Омӯзгори фанни физика таҷҳизотҳои дар кабинети фаннӣ мавҷудбударо пурра ва дар сатҳи касбӣ истифода бурда тавонад ва дорои маърифати баланди технологӣ бошад. Ин омилҳо имкон медиҳад, ки фанни физика бо технологияи муосири таълим алоқаманд гардида, ба омодагии касбии донишҷӯён таъсири худро расонад.

Омӯзгорони фанни технологияи информатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ҳамаҷониба баҳри баланд бардоштани сифати таълиму тарбия ва рушти техникаю технологияи муосир, мусоидат намоянд. [3, с.218].

Омӯзгори фанни технологияи информатсионии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд ҳатман соҳиби маълумоти олии ва техникаю омӯзгорӣ ва як қатор хусусиятҳои касбиро педагогиро доро бошанд, ки асоситаринашон инҳоянд:

- маҳорати баланди педагогӣ ва психологӣ дошта бошад;
- дар самти технологияи информатсионӣ омодагии техникаю муҳандисӣ дошта бошанд;
- ба мазмун ва моҳияти ҳамаи самтҳои технологияи иттилоотӣ сарфаҳм раванд;
- оид ба истилоҳоти самти технологияи иттилоотӣ ва иртиботӣ маълумот дошта, онро ба дигарон низ фаҳмонда тавонанд;
- соҳиби дониши хуби математикӣ буда, оид ба масъалаҳои таълимӣ модели математикӣ сарфаҳм рафта, алгоритм тартиб дода тавонанд;
- маҳорати барномасозӣ дошта, ба забонҳои барномасозии муосир кор карда тавонанд;
- барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ барнома мураттаб карда тавонанд;
- ба воситаи донишҳои кибернетикӣ фанҳои табиӣ роиҷро бо технологияи иттилоотӣ алоқаманд карда тавонанд;
- ба донишҷӯён мавқеи технологияи нави информатсиониро дар тараққиёти ҷомеа шарҳ дода тавонанд;
- донишҷӯёнро оид ба риояи техникаи бехатарӣ, қоидаҳои дурусти иҷроиш дар ҷараёни кор ва фаъолият, қоидаҳои санитарияю гигиенӣ дар кабинетҳои компютерӣ фаҳмонида тавонанд;
- ба масъалаҳои амнияти информатсионӣ сарфаҳм рафта тавонанд;
- дорои фарҳанги баланди иттилоотӣ буда, ба дигарон низ оид ба ҳамаи паҳлуҳои ин масъала дониши хуб диҳанд; [4, с.37]
- истеъдоди баланди илмӣ-истеҳсолӣ дошта дар пешбурди кори муассисаи пешниҳоди инноватсионӣ карда тавонанд. [5, с. 216]

Барои ҳалли баъзе мушкилотҳои технологияҳои иттилоотӣ бо сохтани графикҳо, нақшаҳо, сохтани равандҳои аниматсионӣ, объектҳои дученака ва сеченака, барномасозии графикӣ барои масъалаҳои мушаххас, ки тасвири нақшакашии компютериро талаб мекунад, дучор шудан мумкин аст.

Санҷиш ва озмоиши ин масъалаҳо ба он оварда мерасонад, ки донишҷӯён роҳи ҳаллу фасли онро пайдо менамоянд. Фарҳанги иттилоотӣ аз ҳама бештар дар омӯзиши фанни нақшакашии (графикаи) компютерӣ зарур шуда метавонад. Нақшакашии (графикаи) компютерӣ усулҳои замонавӣ ва перспективии нақшакашии муосирро меомӯзад. Таҳкурсии омӯзиши ин фан аз дониши компютерии донишҷӯён, фанҳои математика, нақшакашии муҳандисӣ, барномасозӣ дар яке аз забонҳои визуалӣ (намоишӣ) ва донишҳои махсуси техникӣ вобастагӣ дорад. Ин шакли фарҳанг барои мустаҳкам намудани маводҳои назариявӣ, озмоишӣ ва амалӣ кӯмак мерасонад.

Барои дар сатҳи баланд ба роҳ мондани соҳаи нақшакашии (графикаи) компютерӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (минбаъд МТМК) пеш аз ҳама омӯзгорони касбиро, омода намудан зарур меояд. [2, с.24]

Таъминот бо кадрҳои омӯзгорони самти забоншиносӣ-лингвистикӣ. Талаботи имрӯза дар раванди таълим ва омӯзиши забонҳо пеш аз ҳама фарҳанги ҳуҷҷатнигорӣ, риояи

талаботҳои имлоӣ, тоза нигоҳ доштани забони муошират, истифодаи дуруст аз панду ҳикматҳои адабиёти Шарку Ғарб дар назар дошта мешавад. Донишҷӯро бою ғайи гардида, худшиносӣ, Ватандустӣ, меҳанпарастӣ, инсондустӣ, масъулятнокии онҳоро баланд мебардорад.

Забони русию англисӣ забонҳои байналхалқӣ буда, ҳоло дар тамоми муассисаҳои таълимии кишварамон ҳамчун воситаи муошират ва идоракунии техникаю технология омӯзонида мешавад.

Қисми зиёди ахбор бо забони русӣ ва дигар забонҳо ба монанди муҳити забонӣ, барномаҳо барои намудҳои асосии захираҳои саросарии иттилоот ва робитаи касбӣ бо системаи амалиётҳои компютерӣ амалӣ гардониданида мешавад. Дар қисми зиёди соҳаҳои илм, тиҷорат ва техникаю технология дар истеҳсолот маҳз бартарии ҳамин забонҳо истифода бурда мешаванд, ки донишҷӯро омӯхтани он яке аз омилҳои асосии рақобатпазирии мутахассисони ояндаанд.

Аз худ накардани забонҳои хориҷӣ, махсусан барои донишҷӯён, таҷрибаомӯзон ва мутахассисони ҷавон бисёр мушкilotҳоро ба бор меорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар тамоми таҳсилоти электронӣ, аз компютер сар карда то қувватсатчи муқаррарӣ (тестер), тамоми нишондиҳандаҳо, фармон ва дигар амалиётҳои зарурӣ бо забонҳои русӣ ва англисӣ сурат мегирад. Надонишҷӯро истилоҳоти техникӣ истифодабарондагонро ба садаҳои техникӣ, зарари ҷисмонӣ иқтисодӣ, пастшибии сифати маҳсулот ва дигар омилҳои манфӣ дучор меоянд. [6, с.94]

Яке аз омилҳои рақобатпазирии мутахассисон ва рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ шарҳ додан ва аҳамияти татбиқи доштани истилоҳоти фанӣ дар мавзӯҳои омӯзонидашаванда мебошад.

Донишҷӯро истилоҳоти соҳавӣ ба мутахассисони ҷавон имконият медиҳад, ки ба самти техникаю технология аз наздик шинос шуда, дар фаъолияти минбаъдаи худ самаранок татбиқ намоянд [2, с.24].

Раванди назорат ва арзёбии сатҳи сифати таҳсилот. Имрӯзҳо баҳри дар сатҳи баланди касбӣ тайёр кардани мутахассисони гуногунсоҳа дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ, ки ба талаботҳои бозори меҳнат ҷавобгӯ мебошанд, ба низомии муосир, низомии кредитӣ ба роҳ монда шудааст. [7]

Аз рӯи таҳлилҳо дар раванди қабули имтиҳоноти марҳилавӣ (рейтингҳо) ва ниҳой (ҷамъбасти) бисёр камбудҳои ба назар мерасиданд. Бо асоснок ва пешниҳод намудан аз нуқтаи назари илмӣ (дар шакли мақолаҳои илмӣ, таълими-матодӣ, пешниҳодҳо дар шуроҳои илмӣ, конференсияҳо) ва стандартҳои давлатию байнидавлатии раванди таълим дар якҷанд муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ чунин бартариятҳо натиҷагирӣ карда шудаанд. [8, с.37]

1. Мувофиқ ба меёри кредитҳои таълимии фанӣ вариантҳои имтиҳонотӣ пешниҳод шудаанд;

2. Гуногунрангӣ дар саволномаҳо;

3. Ҷойгир кардани саволномаҳои намунавӣ дар силлабусҳои таълимӣ ва дастрасии он ба донишҷӯён;

4. Тартиб додани саволҳои гуногунмаъно дар як вариант;

5. Ташкил намудани пойгоҳи саволномаҳо дар назди шӯба ва кафедраҳои барои дастрасӣ донишҷӯёну касбомӯзон;

6. Коркард ва азнавсозии саволномаҳои фанӣ дар ҳар соли таҳсил;

7. Моҳияти мантиқию соҳавии саволномаҳо ба эътибор гирифта шудаанд.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар аксари муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки қисми зиёди донишҷӯёну касбомӯзон дар раванди супоридани санҷишу имтиҳонҳо тарзу усулҳои ба худ хосро «кашф кардаанд», ва амали «тасодуфан интиҳоб» намудани ҷавоби саволҳо ва ғайра дар байни онҳо маълуми машҳур буд, имтиҳон месупоранд [8,с.37].

Бо пешниҳодҳои асосноккардашудаи илмӣ, ин амали донишҷӯён дар давоми таҳсил оқибатҳои нохуб нишон дода, низомии таълиму тарбияро дар муассисаҳои таҳсилоти

миёнаи кишвар ба як речаи механикию карахтӣ мебарад, ки ин ба эҳтимолияти пастшавии *рақобатпазирии кадрҳо* хоҳад гашт, пешгирӣ намудем.

Хизматҳои олимону муттаҳасисони Ватанӣ дар масъалаи барномасозии барномаҳои тестӣ дар сатҳи хеле хуб арзёбӣ мегардад. Лекин айни ҳол ба воситаи баъзе аз ин барномаҳо фақат аз тарзи пушидаи имтиҳонсупорӣ истифода бурда мешавад.

Тарзу усулҳои имтиҳонсупорӣ дар низоми кредитӣ тавре ба роҳ монда шавад, ки донишҷӯ масъулияти баланди омӯзишро касб намояд.

Барои беҳтар кардани сатҳу сифати маърифати назариявӣ, амалӣ ва касбии донишҷӯён дар низоми кредитӣ аз тарзҳои инноватсионии санҷишҳои ҳозиразамон, ки намунаи он дар ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ ва ДМТ мушоҳида гардидааст, истифода бурдан мумкин аст.

Натиҷа аз пажӯҳиши илмӣ дар атрофи масъалаи таъсири омилҳои педагогии технологияҳои рақамӣ ва таъсири он ба рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯён дар раванди тайёр намудани муттаҳасисони рақобатпазири зинаи таҳсилоти миёнаи касбӣ чунин аст:

- дар аксари муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ-муҳандисӣ таъмин карда шудаанд, ки ҳамаҷониба баҳри рушду пешрафти муассисаи таълимӣ, рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯён ва рақобатпазирии хатмкунандагон мусоидат карда истодааст;

- дар аксар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ кабинетҳои компютерӣ ба талаботи муосири технологию педагогӣ пурра ҷавобгӯ шуда истодаанд;

- як қатор воситаҳои иттилоотӣ азнавсозӣ ва ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ гардонида шуд, ки барои ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдории иттилоот, санҷиши дониш, малака ва маҳорати ҳар донишҷӯ дар дарс мувофиқ гардонида шудаанд;

- мушкilot оид ба дастрас намудани китобҳои дарсӣ, маводи методӣ, нишондодҳо ва инчунин роҳҳои ҷалб намудани донишҷӯён ба истифодаи адабиётҳои гуногун ҳали худро ёфта истодааст;

- дар муассисаҳо китобхонаи электронӣ ташкил шуда, фонди китобҳои электронӣ аз усулҳои муосири китобдорӣ истифода шуда истодаанд;

- паркҳои техникӣ вобаста ба ихтисосҳои муассиса ташкил шуда истодаанд;

- сомонаи муассисаҳои таълимӣ мавриди истифода қарор гирифтанд;

- фаъолияти оффиси бақайдгирӣ дуруст ба роҳ монда шудаанд;

- вазъи гузаронидани чорабиниҳои ҷамъиятӣ, маҳфилҳои илмӣ ва амалӣ дуруст ба роҳ монда шудаанд;

- муассисаи таълимӣ ба шабакаи ҷаҳонии Интернет пайваست шуда истодаанд;

- дар шакли кифоя ба роҳ мондани шароити омӯзиши касбу ҳунарҳои иловагӣ роҳандозӣ гардида истодааст.

- фаъолияти омӯзгорон дар соли таҳсили нав аз рӯи нақшаи инфиродӣ башақша гирифта мешавад;

- раванди таълим бо усулҳои муосир ба роҳ монда шуда истодаанд;

- фаъолияти роҳбарияти муассиса, омӯзгорон, кормандони техникӣ, донишҷӯён тибқи қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, низомномаҳои Вазорати маориф ва илм, барномаҳои давлатии соҳавӣ, низомномаҳои дохили муассиса ва дастурҳои хизматӣ роҳандозӣ гардида истодааст; [9]

- донишҳои сиёсӣ, тиббӣ-экологӣ, бехатарӣ, ҳуқуқӣ-маърифатӣ ва истифода аз воситаҳои иттилоотӣ байни омӯзгорону донишҷӯён рушд ёфта истодааст;

- усулҳои муосири ҷараёни санҷишҳои марҳилавӣ (рейтингӣ) ва ҷамъбасти амалӣ гардида истодаанд;

- донишҷӯён ба корҳои гуногуни илмӣ-эҷодӣ ва инноватсионӣ (мустақилона, лоиҳасозӣ, навиштани кори курсӣ ва дипломӣ) ҷалб гардидаанд;

- донишҳои табиӣ риёзӣ ва техникӣ рушд карда истодааст;

- таҷҳизотҳои электронии умумӣ ва соҳавӣ мавриди истифода қарор доранд;

- нутқи шифоҳӣ ва хаттии донишҷӯёну хатмкунандагон самаранок гардидааст;

- фарҳанги муошират, одобу ахлоқи намунавӣ, солимии ҷисмонӣ маънавӣ дар марҳалаи рушд аст;
- омӯзиш ва донишҷӯи забонҳои хориҷӣ (умумӣ ва соҳавӣ) хеле хуб арзёбӣ гардида истодааст;
- маърифати ҳуҷҷатнигорӣ ва коргузори дуруст роҳандозӣ гардидааст. [10, с. 217]

АДАБИЁТ

1. Бобохонов, Х. Асосномаи илмӣ дар мавзӯи «Моделҳои педагогии рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ» ПРМ АТТ аз 25.06.2015, №06.
2. Бобохонов, Х.Ю., «Омилҳои педагогӣ-техникӣ дар рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ» фишура-мақола дар конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Навгониҳои илм, техника ва технология омили рушд ва қадамҳои устувор ба оянда» // Х.Ю. Бобохонов, Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Душанбе-13.03. 2020. саҳ. 24-30 (дар бахши асосӣ)
3. Бобохонов, Х. Ю., Иброҳимова, Т. В., Мирзоев, И. Н., Каримов, С.М. «Омодагии касбӣ-педагогии омӯзгорони фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ» фишура-мақола дар конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ («Бахшида ба бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф») дар мавзӯи «Масъалаҳои муҳими рушди илмҳои информатика ва мушкилиҳо дар чараҳои таълими он дар муассисаҳои таълимӣ» // Бобохонов Х. Ю., Иброҳимова Т. В., Мирзоев И. Н., Каримов С.М., ДДОТ ба номи С.Айнӣ 30.05.2020 саҳ. 218-224
4. Стандарти давлатии маълумот аз фанни «Технологияи информатсионӣ» барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2006.
5. Бобохонов, Х. Омилҳои рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ / Х. Бобохонов // Паёми ДМТ с. 2017. №3/6. саҳ 216-219
6. Д. Маҳкамов, Х. Бобохонов, Шаҳбози М., Г. Иноятова Инноватсия дар таълим (Роҳнамо дар фаъолияти навгони педагогӣ).// Д. Маҳкамов, Х. Бобохонов, Шаҳбози М., Г. Иноятова ш. Душанбе, ҶСК «Чопхонаи Дониш» х. Соли 2017
7. Низомнома оид ба ташкили чараҳои таълим дар низомии кредитии таҳсил дар зинаи таҳсилоти миёнаи касбӣ-Душанбе 2013.
8. Бобохонов, Х.Ю. «Роҳандозии усулҳои инноватсионии имтиҳоноти марҳилавӣ ва ниҳой дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ» // Х. Бобохонов - Маҷаллаи илмӣ-методии «Масъалаҳои методикаи таълим» нашрияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019, №1. с. 37
9. Барномаи давлатии «Таъмини муассисаҳои таълимӣ илмӣ ҷумҳуӣ бо кабинетҳои фанӣ, озмоишгоҳҳои мӯҳахҳази таълимӣ ва илмӣ таҳқиқотӣ» // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, №223 тасдиқ шудааст.
10. Бобохонов, Х. Моделҳои педагогии рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ/ Х. Бобохонов // Паёми ДМТ с. 2018. №6. саҳ. 216-219.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ КРОССВОРДОВ

ДАВЛАТНАЗАРОВА Фируза Акназаровна – ассистент кафедры педагогики и психологии начального обучения Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, тел.: (+992) 935 65 22 00

КАДИРОВ Бахтиер Розикович – профессор кафедры медицинской и биологической физики и основы информационных технологий Таджикского государственного медицинского университета им. Абуали ибни Сино, г. Душанбе, проспект Рудаки, 139. **E-mail:** bakhtiyor_0663@mail.ru

Статья посвящена исследованию использования кроссвордов как эффективного средства развития творческих способностей у младших школьников. Рассматриваются различные аспекты применения кроссвордов в образовательном процессе, включая развитие логического и ассоциативного мышления, расширение словарного запаса, улучшение внимательности и памяти. Описывается, как кроссворды способствуют формированию у детей навыков творческого подхода к решению задач, а также повышению интереса к учебному процессу.

В статье представлены примеры кроссвордов, которые могут быть использованы для различных школьных дисциплин, таких как русский язык, математика, окружающий мир, литература и другие.

Автор подчеркивает важность кроссвордов как метода, который не только способствует усвоению учебного материала, но и активно развивает креативное мышление и воображение младших школьников.

Ключевые слова: младших школьников, кроссворды, творческих способностей, математика, задачи, словарного запаса, критическое мышление, креативность.

ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҶОДИИ МАКТАББАЧАҶОНИ ХҶҮРДСОЛ ТАВАССУТИ КРОССВОРДҶО

ДАВЛАТНАЗАРОВА Фируза Акназаровна – ассистенти кафедраи педагогика ва психологияи таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи джавлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, тел.: (+992) 935 65 22 00

ҚОДИРОВ Бахтиёр Розикович – профессори кафедраи физикаи тиббӣ ва биологӣ бо асосҳои технологияи информатсионии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 139. **E-mail:** bakhtiyor_0663@mail.ru.

Мақола ба таҳқиқи истифодаи кроссвордҳо ҳамчун воситаи самараноки рушди қобилияти эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ бахшида шудааст. Чанбаҳои гуногуни истифодаи кроссвордҳо дар раванди таълим, аз ҷумла рушди тафаккури мантиқӣ ва асоссиатсионӣ, васеъ кардани лугат, беҳтар кардани ҳушёрӣ ва хотира баррасӣ карда мешаванд. Оварда шудааст, ки чӣ гуна кроссвордҳо ба ташаккули малакаҳои эҷодии кӯдакон барои ҳалли мушкилот ва инчунин афзоиши таваҷҷӯҳ ба раванди таълим мусоидат мекунанд.

Дар мақола намунаҳои кроссвордҳо оварда шудаанд, ки метавонанд барои фанҳои гуногуни мактабӣ, ба монанди забони русӣ, математика, табиатшиносӣ ва ғайра истифода шаванд.

Муаллифон аҳамияти кроссвордҳоро ҳамчун усуле таъкид мекунад, ки на танҳо ба азхудкунии маводи таълимӣ мусоидат мекунад, балки тафаккури эҷодӣ ва тасаввуроти хонандагони синфҳои ибтидоиро ғаёлона инкишоф медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: хонандагони синфҳои ибтидоӣ, кроссвордҳо, қобилиятҳои эҷодӣ, математика, вазифаҳо, захираи лугавӣ, тафаккури танқидӣ, эҷодкорӣ.

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF CROSSWORD

DAVLATNAZAROVA Firuza Aqnazarovna - Teaching assistant, Department pedagogy and psychology on elementary education of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Dushanbe city, Rudaki avenue 121. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, **тел.:** (+992) 935 65 22 00

KODIROV Bakhtiyor Rozikovich – Professor of the Department of Medical and Biological Physics and Fundamentals of Information Technology of Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino, Dushanbe city, Rudaki avenue 139. **E-mail:** fira8283@inbox.ru, **phone:** (+992) 935 65 22 00

The article is devoted to the study of the use of crosswords as an effective means of developing creative abilities in younger schoolchildren. Various aspects of the use of crosswords in the educational process are considered, including the development of logical and associative thinking, expanding vocabulary, improving mindfulness and memory.

It describes how crosswords contribute to the formation of children's skills of a creative approach to solving problems, as well as increasing interest in the educational process. The article presents examples of crosswords that can be used for various school subjects, such as Russian, mathematics, the world around us, literature and others.

The author emphasizes the importance of crosswords as a method that not only promotes the assimilation of educational material, but also actively develops creative thinking and imagination of younger schoolchildren.

Keywords: primary school children, crosswords, creativity, mathematics, tasks, vocabulary, critical thinking, creativity.

Развитие творческих способностей у младших школьников - одна из важнейших задач образовательного процесса в начальной школе. Творчество помогает детям проявлять себя, развивать воображение, решать нестандартные задачи и выражать свои мысли. Одним из эффективных и увлекательных методов развития креативности является использование кроссвордов. Они не только помогают закрепить знания, но и способствуют развитию логики, внимания, словарного запаса и ассоциативного мышления у младших школьников.

Использование кроссвордов в образовательном процессе начальной школы - это эффективный способ развития творческих способностей учеников. Кроссворды не только помогают детям закрепить знания по различным предметам, но и способствуют развитию их логического, ассоциативного и творческого мышления. Это увлекательный и многозадачный метод обучения, который помогает школьникам развивать внимание, память и креативность, а также способствует формированию интереса к учебному процессу.

Развитие творческих способностей младших школьников через кроссворды - это эффективный и увлекательный способ стимулирования мышления, воображения и логики детей. Кроссворды помогают развивать не только лексическое богатство, но и способности к анализу и синтезу, улучшая внимание, память и словесную речь.

Впервые понятие «креативность» (от лат. *creo* – творить, создавать) использовал Д. Симпсон в 1922 году, обозначив этим термином способность человека отказываться от стереотипных способов мышления. К. Роджерс [13,с.15] под креативностью понимает способность обнаруживать новые способы решения задач и новые способы выражения. Д.Б. Богоявленская [2,с.41] отмечает что уже в 60х гг.

Воспитание творческой личности ребенка Толстой считал важнейшей задачей школы. «Если ученик в школе, - указывал он, - не научится сам ничего творить, то и в жизни он всегда будет только подражать, копировать, так как мало таких, которые бы, научившись копировать, умели сделать самостоятельное приложение этих сведений» [14, с.195]. И эти слова как никогда актуальны в настоящее время.

Использование кроссвордов на уроках математики в начальных классах - это эффективный способ сделать учебный процесс более увлекательным, активизировать мышление учеников и развивать математические навыки. Кроссворды могут быть использованы для закрепления математических понятий, развития логики и внимания, а также для повышения интереса к предмету.

Творческие кроссворды в начальной школе могут стать отличным инструментом для развития креативности, воображения и аналитических способностей детей[10,с.12]. Они не только помогают в изучении учебных предметов, но и стимулируют детей к поиску нестандартных решений, развивают ассоциативное мышление и расширяют кругозор.

Кроссворды - это не просто развлечение, но и полезный инструмент для развития различных навыков у детей. Они тренируют память, внимание, логику и способствуют расширению кругозора. Важно, что кроссворды могут быть адаптированы под разные возрастные группы и направлены на решение разнообразных задач. Для младших школьников такие задания становятся не только интересным способом обучения, но и творческим процессом.

Кроссворды требуют от детей умения устанавливать связи между словами, подбирать ответы, опираясь на подсказки. Это развивает их ассоциативное и логическое мышление[6,с.28]. Например, если в кроссворде есть подсказка «Что растет на поле?», то дети могут вспомнить такие слова, как «травы», «цветы» или «пшеница». Таким образом, они учат анализировать информацию, выявлять закономерности и делать выводы, что является важным аспектом творческого процесса.

Вот несколько идей, как использовать творческие кроссворды в начальной школе:

1. Расширение словарного запаса. Одним из важных аспектов творческого развития является богатый словарный запас. Кроссворды стимулируют детей запоминать новые слова, разгадывать их значения и правильно использовать в контексте. Например, когда дети сталкиваются с незнакомыми словами, они учат их через ассоциации и контекстные подсказки, что помогает не только улучшить их лексикон, но и развить навыки выразительной речи.

Расширение словарного запаса у младших школьников - важная составляющая их общего развития и учебного процесса[5,с.48]. Богатый и разнообразный словарный запас способствует улучшению грамотности, улучшению навыков общения, а также способствует развитию критического и креативного мышления. Одним из эффективных и увлекательных способов расширения словарного запаса у младших школьников является использование кроссвордов. Этот метод обучения активизирует процесс запоминания, помогает запомнить новые слова и способствует их усвоению через контекст.

Когда ученики решают кроссворды, они не просто ищут ответы, а анализируют подсказки, что помогает закреплять новые слова в памяти. Например, кроссворд на тему «Животные» может включать такие вопросы, как «Какое животное может летать?» или «Как называется домашний питомец с длинными ушами?». Ответы на такие вопросы, например, «птица» или «кролик», помогут детям запомнить эти слова, ассоциируя их с их значением.

Кроссворды также способствуют запоминанию слов через контекст, ведь ответы на вопросы часто должны логически соответствовать друг другу, что создает взаимосвязь между словами. Такая работа помогает учащимся легче запоминать их и применять в дальнейшем.

Кроссворды могут быть основаны на различных тематических блоках, что помогает не только развивать словарный запас, но и углублять знания детей в конкретных областях[1,с.49]. Темы могут быть разнообразными:

а) Природа и животные: вопросы могут касаться конкретных животных, растений, природных явлений, что помогает запомнить научные термины.

б) Литература и культура: кроссворды по произведениям, героям книг или известным культурным явлениям помогут учащимся углубить понимание литературных терминов и выражений.

в) Математика и логика: использование математических понятий в кроссвордах помогает связать термины с реальной практикой.

г) История и география: вопросы о странах, исторических событиях или известных личностях помогают ученикам углубить знания и расширить их словарный запас в этих областях.

Интерактивные и увлекательные задания в виде кроссвордов мотивируют детей на обучение, делают процесс более увлекательным и менее напряженным[4,с.13]. Кроссворды помогают детям воспринимать изучение новых слов как интересную игру, что повышает их заинтересованность в учебе и стимулирует желание узнавать больше.

Кроме того, кроссворды можно использовать не только в классе, но и в домашней работе, что позволяет детям работать самостоятельно и эффективно закреплять новые слова.

Вот несколько примеров кроссвордов для расширения словарного запаса у младших школьников. Эти кроссворды можно использовать для закрепления различных тем, таких как животные, растения, профессии, времена года и другие.

1. Кроссворд на тему «Животные»

Вопросы:

1. Животное, которое может летать. (Ответ: Птица)
2. Большое животное с длинным хоботом. (Ответ: Слон)
3. Самое быстрое животное на Земле. (Ответ: Гепард)
4. Животное, которое мяукает. (Ответ: Кошка)
5. Лесной зверь с красной шубой, который живет в норе. (Ответ: Лиса)

Кроссворд:

			Г	Е	П	А	Р	Д	
					Т				
	С			Л	И	С	А		
	Л				Ц				
К	О	Ш	К	А					
	Н								

2. Кроссворд на тему «Профессии»

Вопросы:

1. Человек, который лечит людей. (Ответ: Врач)
2. Человек, который работает с деревом. (Ответ: Столяр)

3. Человек, который рисует картины. (Ответ: Художник)
4. Человек, который учит детей. (Ответ: Учитель)
5. Человек, который лечит зубы. (Ответ: Стоматолог)

Кроссворд:

			С	Т	О	Л	Я	Р	
			Т						
Х	У	Д	О	Ж	Н	И	К		
			М						
	В	Р	А	Ч					
			Т						
			О						
У	Ч	И	Т	Е	Л	Ь			
			О						
			Г						

3. Кроссворд на тему «Времена года»

Вопросы:

1. Самое холодное время года. (Ответ: Зима)
2. Время года, когда все цветет. (Ответ: Весна)
3. Время года, когда много жаркого солнца. (Ответ: Лето)
4. Время года, когда листья становятся желтыми. (Ответ: Осень)

Кроссворд:

								З
Л	Е	Т	О					И
			С					М
	В	Е	С	Н	А			
		Н						
		Ь						

Помимо словарного запаса, кроссворды помогают детям также закрепить грамматические навыки. Например, можно предложить кроссворд с вопросами о временах глаголов, окончаниях существительных или правильном употреблении предлогов. Это помогает ученикам не только учить новые слова, но и понимать правила их использования в предложениях, что важно для грамотно построенной речи.

Таким образом, использование кроссвордов для расширения словарного запаса в начальной школе является не только эффективным методом обучения, но и увлекательным процессом, который способствует развитию креативности, логического и ассоциативного мышления. Этот метод позволяет детям закреплять новые слова, улучшать их грамматические навыки, а также развивать память и внимание. Кроссворды, благодаря своей игре и взаимодействию с материалом, являются универсальным инструментом для улучшения речевых навыков и развития творческих способностей младших школьников.

2. Развитие воображения и креативности. Когда дети решают кроссворды, они часто сталкиваются с нестандартными вопросами и заданиями, которые требуют проявления креативности. Например, задания, связанные с составлением собственных кроссвордов или решением задач, в которых важно применить нестандартный подход, развивают их воображение. Дети учат видеть возможности, подходящие для решения задач, что является основой творческого мышления.

Развитие воображения и креативности у младших школьников - ключевой процесс, который влияет на их интеллектуальное, эмоциональное и социальное

развитие [5,с.45]. В этом возрасте дети начинают активно осваивать окружающий мир, что позволяет развивать творческие способности, научные интересы и самостоятельное мышление. Рассмотрим несколько методов и подходов, которые могут способствовать развитию воображения и креативности у детей.

Кроссворды позволяет детям работать над реальными задачами, что способствует развитию их критического мышления, креативности и командной работы. Кроссворды развивает умение исследовать, анализировать и представлять результаты работы. Математические и логические кроссворды, которые требуют нестандартного подхода, также способствуют развитию воображения. Это могут быть задачи на поиск решений, изобретение новых способов или создание чего-то нового. Выполнение различных творческих кроссворды помогает развить не только фантазию, но и внимание, мелкую моторику. Важными являются также кроссворды, направленные на решение проблем или поиск нестандартных решений, что способствует развитию критического мышления и самостоятельности.

Кроссворды — отличное средство для развития воображения и креативности у младших школьников. Они способствуют расширению словарного запаса, учат анализировать и ассоциировать слова, а также тренируют внимание и мышление. Вот пример кроссворда, направленного на развитие воображения и креативности у детей младшего школьного возраста:

Кроссворд «Мир фантазий»

По горизонтали:

Сказочный персонаж, волшебник, который часто помогает героям. (5 букв)

Это средство передвижения на колесах, которое может летать в сказках. (6 букв)

Страна, где живет знаменитый волшебник Гарри Поттер. (6 букв)

Место, где может прятаться дракон в сказках. (4 буквы)

Задание для детей, которое развивает их креативные способности. (7 букв)

По вертикали: 2. Вещь, которая позволяет волшебнику превращать предметы. (6 букв) 4. Существо, которое может летать и извергать огонь. (5 букв) 8. Процесс создания чего-то нового. (8 букв)

Ответы:

По горизонтали:

Волшебник

Ковер

Британия

Пещера

Проект

По вертикали: 2. Палочка 4. Дракон 8. Творчество

Этот кроссворд можно использовать как упражнение для школьников, стимулирующее их воображение. Такие задания помогают развивать ассоциативное мышление и внимание к деталям, а также учат думать нестандартно.

Мы можем создать подобные кроссворды, выбирая темы, которые стимулируют креативность, например, персонажи из книг, фантастические элементы, научные открытия или просто повседневные предметы, которые можно интерпретировать в творческом контексте.

3. Повышение интереса к учебному процессу. Младшие школьники часто воспринимают обучение как рутину, но кроссворды вносят элемент игры в образовательный процесс. Использование кроссвордов помогает сделать занятия более увлекательными и мотивирует детей к обучению. Когда процесс становится интересным, дети начинают воспринимать его как игру, что делает обучение более эффективным и стимулирует творческую активность.

Повышение интереса к учебному процессу в начальной школе с помощью кроссвордов является эффективным и увлекательным способом активизировать

внимание детей, развивать их когнитивные и творческие способности, а также способствовать усвоению материала[9,с.14].

Кроссворды помогают развивать логическое и аналитическое мышление. Дети учат сопоставлять подсказки с правильными словами, что стимулирует их к размышлениям и поиску решений. Это также улучшает память, внимание и навыки распознавания паттернов.

Особенно полезны кроссворды для расширения словарного запаса. Учителя могут создавать кроссворды на основе учебного материала, включая слова из различных областей знаний (например, из литературы, математики, природы, географии). Дети учат новые термины и закрепляют уже усвоенные.

Решение кроссвордов вызывает у детей интерес и азарт, что помогает сделать учебный процесс более захватывающим. Чаще всего дети с удовольствием выполняют такие задания, что способствует лучшему усвоению материала.

Кроссворды можно сделать интерактивными, например, на доске или в электронном виде. Это делает процесс обучения более динамичным, и дети могут работать в группах или парах, что развивает командные навыки.

Кроссворды – это отличный способ сделать учебный процесс более увлекательным для младших школьников, ведь они стимулируют интерес к обучению, развивают внимание, логическое мышление и творческое восприятие. Вот несколько идей для кроссвордов, которые помогут повысить интерес к учебному процессу у младших школьников.

Примеры:

1. Кроссворд по математике

Для младших школьников кроссворд можно сделать с числами, математическими знаками и простыми задачами:

По горизонтали:

Сколько будет $5 + 3$? (Ответ: «Восемь»).

Это число больше всех чисел, но меньше бесконечности (Ответ: «Бесконечность»).

По вертикали:

Сколько углов у квадрата? (Ответ: «Четыре»).

Простое число, которое делится только на себя и 1 (Ответ: «Два»).

2. Кроссворд по окружающему миру

Можно создать кроссворд, основанный на знаниях о природе, животных, растениях и других объектах окружающего мира:

По горизонтали:

Самое большое животное на планете (Ответ: «Кит»).

Этот фрукт растет на пальме (Ответ: «Кокос»).

По вертикали:

Страна, в которой находится пустыня Сахара (Ответ: «Египет»).

Какое дерево символизирует зимнюю пору? (Ответ: «Ёлка»).

Преимущества использования кроссвордов при развитии творческих способностей младших школьников:

- увлекательность: кроссворды превращают учебу в игру, что повышает заинтересованность детей.

- развитие когнитивных навыков: они развивают логику, внимание, память, и способствуют лучшему усвоению учебного материала.

- интерактивность: дети могут решать кроссворды индивидуально или в группе, что развивает командные навыки.

Рекомендации для создания кроссвордов по развитию творческих способностей младших школьников:

- используйте понятные и доступные детям слова;

- применяйте тему, соответствующую текущему учебному материалу;

– разделяйте кроссворды на простые и более сложные в зависимости от уровня учащихся.

Такой подход делает учебу не только полезной, но и увлекательной, что мотивирует детей к дальнейшему обучению и развивает их любовь к знаниям.

Таким образом, использование кроссвордов в классе способствует активному вовлечению детей в процесс обучения, а также помогает развивать важные навыки, такие как внимание, логическое мышление и память, помогает развить математические и логические способности детей, улучшить их внимание и память, а также способствует более глубокому усвоению учебного материала в увлекательной форме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранова, Н. В. Психолого-педагогические аспекты использования кроссвордов для развития творческих способностей детей. Вопросы педагогики, 2021. 3, 48-53.
2. Богоявленская, Д.Б. Психология творческих способностей: учебное пособие для студентов ВУЗов / Д.Б. Богоявленская. - М.: Центр Академия, 2002. – 320с.
3. Бондаренко, Л. И. Игровые методы и творческое развитие детей: опыт и практика. Учебно-методическое пособие для педагогов начальных классов. Москва: ВШМ. 2015.
4. Васильева, Н. С. Кроссворды в образовательном процессе начальной школы. Журнал «Начальная школа», 2016. 4, 12-17.
5. Гуляева, И. В. Развитие креативных способностей детей младшего школьного возраста. Психология и педагогика, 2015. 4(2), 45-50.
6. Калинина, Н. И. Методы формирования творческих навыков у младших школьников: кроссворды как средство образовательного процесса. Вестник педагогических исследований, 2020. 10(5), 27-33.
7. Кедров, Б.М. Научное творчество [Текст] /Б.М. Кедров. - М.: , 1969.
8. Крылова, Н. Проектная деятельность школьника как принцип организации и реорганизации образования // Народное образование № 2 [Текст] /Н. Крылова. - 2005.
9. Луговая, И. П. Развитие творческих способностей младших школьников в процессе обучения: теория и практика. Москва: Издательство «Наука».2017.
10. Морозова, Т. А. Развитие творческих способностей младших школьников средствами игры и творчества. Воронеж: Издательство «Феникс».2017.
11. Петрова, М. А. Использование кроссвордов для развития когнитивных и творческих способностей младших школьников. Теория и практика современного образования, 2018. 1(2), 66-71.
12. Рахимов, А.З. Психодиагностика творчества [Текст] /А.З. Рахимов. - Уфа.: , 2003.
13. Роджерс, К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. / К.Р. Роджерс. - М.: Издательская группа «Прогресс», 1994. — 480с.
14. Толстой, Л. Н. Педагогические сочинения / Л. Н. Толстой. — М. : Педагогика, 1989. — 544 с.
15. Федорова, Н. В. Использование игровых методов обучения для развития креативности у младших школьников. Санкт-Петербург: Издательство «Образование».2019.
16. Шевченко, В. С. Интерактивные методы обучения в начальной школе: развитие мышления через кроссворды. Москва: Речь. 2019.
17. Шилова, Н.А. Занимательная педагогика. Выпуск 1 [Текст] /Н.А. Шилова М.: «Московское городское пед.общество», 1998. - 64 с.

18.

РАЗМЫШЛЕНИЕ ВСЛУХ: НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ

КАДЫРОВА Малохат Бахшиллоевна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой педагогики, психологии и методики преподавания Российско - Таджикский (Славянский) университет

Статья посвящена анализу текущего состояния научной и образовательной систем страны. В ней рассматриваются ключевые проблемы, с которыми сталкиваются образовательные учреждения, включая недостаток финансирования, устаревшие учебные программы и нехватку квалифицированных кадров.

Автор подчеркивает важность интеграции науки и образования для достижения устойчивого развития Таджикистана, а также предлагает пути повышения качества образовательного процесса. В статье также обсуждаются успешные инициативы и проекты, направленные на реформирование системы, с акцентом на международное сотрудничество и инновационные подходы.

Автор статьи предлагает рекомендации для государственных структур, образовательных учреждений и научных организаций по улучшению взаимодействия в области науки и образования, что является ключом к будущему процветанию страны.

Ключевые слова: образование, обучение, прогресс, наука, исследования, технологии, школа, методы обучения, задача.

МУЛОҲИЗА БО ОВОЗИ БАЛАНД: ИЛМ ВА МАОРИФ ДАР ТОҶИКИСТОН

ҚОДИРОВА Малоҳат Бахшиллоевна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогика, равониносии ва усулҳои таълимӣ Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон

Мақолаи мазкур ба таҳлили вазъи кунунии ҳолати илму маорифи кишвар бахшида шудааст. Мақола мушкилоти асосие, ки дар назди муассисаҳои таълимӣ қарор доранд, аз ҷумла нарасидани маблағ, нақшаҳои кӯхнаи таълимӣ ва нарасидани кадрҳои баландхатисоро дида мебарояд.

Муаллиф аҳамияти ҳамгироии илму маорифро барои ноил шудан ба рушди устувор дар Тоҷикистон таъкид намуда, роҳҳои беҳтар кардани сифати раванди таълимро пешниҳод кардааст. Дар мақола инчунин ташаббусҳо ва лоиҳаҳои муваффақ, ки ба ислоҳоти система нигаронида шудаанд, бо тавачҷӯх ба ҳамкориҳои байналмилалӣ ва равишҳои навоварона баррасӣ мешаванд.

Муаллифи мақола ба мақомотҳои давлатӣ, муассисаҳои таълимӣ ва ташкилотҳои илмӣ ҷиҳати беҳтар намудани ҳамкориҳо дар соҳаи илму маориф, ки гавари шукуфоии ояндаи кишвар мебошад, тавсияҳо пешниҳод кардааст.

Важҳои калидӣ: маориф, таълим, пешрафт, илм, тадқиқот, технология, мактаб, усулҳои таълим, вазифа.

THINKING OUTLOUD: SCIENCE AND EDUCATION IN TAJIKISTAN

KADYROVA Malohat Bakhshilloevna - Candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the chair of pedagogy, psychology and teaching methods Russian-Tajik (Slavonic) university

The article deals with the current state of the scientific and educational systems of the country is analyzed. The key problems faced by educational institutions, including lack of funding, outdated curricula, and a shortage of qualified personnel are considered.

The author emphasizes the importance of integrating science and education to achieve sustainable development in Tajikistan, and suggests ways to improve the quality of the educational process. In the article, successful initiatives and projects aimed at reforming the system with an emphasis on international cooperation and innovative approaches are discussed as well.

The author offers recommendations for government agencies, educational institutions, and research organizations to improve interaction in the field of science and education, which is key to the future prosperity of the country.

Keywords: *education, learning, progress, science, research, technology, school, teaching methods, task.*

Наука и образование играют ключевую роль в социально-экономическом развитии любой страны. Таджикистан, как и любая другая страна, сталкивается с множеством вызовов и возможностей в этой сфере. Я остановлюсь лишь на некоторых аспектах анализа текущей ситуации и тенденций развития науки и образования в Таджикистане. Президент Республики Таджикистан, Лидер нации Эмомали Рахмон в своих выступлениях неоднократно подчеркивает, что качественное образование способствует экономическому росту и повышению конкурентоспособности страны на международной арене. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахман указывает и на международное сотрудничество в области образования и науки, которое может помочь Таджикистану интегрироваться в глобальную научную и образовательную среду. Он также акцентирует внимание на важности подготовки квалифицированных кадров, способных эффективно работать в различных секторах экономики. В его высказываниях часто звучит мысль о том, что образование должно быть доступно всем слоям населения, что, в свою очередь, способствует социальному прогрессу граждан и обеспечивает качество жизни граждан.

Эти идеи отражают стратегическую направленность Таджикистана на развитие науки и образования в качестве ключевых факторов достижения достижений общества.

Правительство Таджикистана предприняло шаги по реформированию системы образования, направленные на:

- Внедрение новых учебных программ, ориентированных на критическое мышление и практические навыки.
- Увеличение доступа к образовательным ресурсам и современным технологиям.
- Создание программ по профессиональной подготовке и переподготовке кадров

На протяжении всей своей истории в Таджикистане наблюдалось влияние различных культур и систем образования. В советский период в стране была развита система образования, обеспечивающая доступ к знаниям для широких слоев населения. Однако после обретения независимости в 1991 году система образования столкнулась с важными проблемами, включая сложность и политическую нестабильность.

На сегодняшний день система образования в Таджикистане включает как общее, так и высшее образование. Общее образование касается детей от 6 до 17 лет и состоит из начальной, основной и средней школы. Важной частью образовательной реформы стало внедрение новой программы, ориентированной на развитие критического мышления и практических навыков.

Высшее образование представлено множеством университетов и институтов, среди которых выделяются Таджикский национальный университет, Российско-Таджикский (славянский) университет, Таджикский педагогический университет им. С. Айни, Таджикский государственный технический университет и ряд других. В последние годы наблюдается рост числа студентов, обучающихся как на очных, так и на дистанционных отделениях.

Особо хочу остановиться на Славянском университете (РТСУ), основанный в 1996 году и который стал основой образовательного и международного центра. Его деятельность направлена на развитие научных исследований, внедрение инноваций и специалистов. В университете активно проводятся исследования в области физики, химии и биологии. Учёные работают над проектами, изменениями с экологией и использованием альтернативных ресурсов.

Исследования же в области социологии, психологии и экономики помогают анализировать и решать актуальные проблемы общества. Внимание уделяется вопросам миграции, образования и культурного обмена. Лингвистика, история и культура славянских народов изучаются в рамках междисциплинарных проектов. Университет активно сотрудничает с зарубежными учреждениями для обмена опытом и методиками. Российско-Таджикский (Славянский) университет проводит регулярные научные конференции и семинары, на которых обсуждаются последние достижения в различных областях науки, а публикации преподавателей и студентов в международных научных журналах направлены на повышение репутации университетов на международной арене. Примечательно, что университет поддерживает инициативных студентов и преподавателей по созданию инновационных проектов. В последние годы было реализовано несколько успешных проектов в сфере информационных технологий и лингвистики.

Славянский университет активно сотрудничает с различными международными организациями и университетами. Это сотрудничество включает обмен студентами и преподавателями, современные научные исследования и участие в международных проектах.

Развитие науки в Славянском университете Таджикистана играет ключевую роль в подготовке высококвалифицированных специалистов и решении актуальных проблем общества. Соглашение о долгосрочном научном потенциале и международном сотрудничестве приводит к достижению позиций университетов в образовательных и научных кругах стран и регионов.

Научные исследования в Таджикистане традиционно проводятся в таких областях, как экономика, экология и медицина. Однако, несмотря на наличие талантливых ученых, страна сталкивается с недостатком финансирования и занятости для научных исследований. В последние годы правительство предпринимает шаги по улучшению ситуации, созданию научных технопарков и центров.

Хотелось бы отметить трудности, с которыми нам приходится сталкиваться. Прежде всего к числу основных вызовов, с которыми сталкивается система образования в Таджикистане, относится низкий уровень финансирования, нехватка квалифицированных кадров и нехватка современных учебных материалов. Тем не менее, есть и положительные тенденции, такие как увеличение сотрудничества с международными учреждениями и программами обмена.

Проблема нехватки квалифицированных кадров в Таджикистане является одной из ключевых проблем, с которыми сталкивается страна в период нынешнего развития науки и образования. Рассмотрим эту проблему подробнее.

Одной из причин нехватки квалифицированных кадров является эмиграция, т.к. многие высококвалифицированные специалисты уезжают за границу в поисках лучших условий труда и жизни. Это приводит к утечке мозгов, что негативно сказывается на отечественной экономике и науке.

Недостаточное финансирование образования, **это вторая**, на мой взгляд, причина. Ограниченные бюджетные средства на образование и науку не позволяют совершенствовать материально-технические базы учебных заведений и проведения научных исследований. Это, в свою очередь, свидетельствует о качестве подготовки специалистов. Старение кадров, **это третья** причина. В вузах и научных учреждениях Таджикистана наблюдается старение преподавательского состава. Молодые специалисты, несмотря на наличие дипломов, зачастую не обладают достаточным опытом и навыками. И **четвертую** причину можно озаглавить как несоответствие образования требованиям

рынка. Система образования в стране не всегда соответствует требованиям современной экономики. В результате выпускники часто не соответствуют характеристикам и навыкам, востребованным на рынке труда.

Учитывая все это вытекают последствия, влияющие на развитие образования и науки и снижает качество образования. Нехватка квалифицированных кадров также приводит к недостаточной подготовке студентов, что, в свою очередь, определяет общий уровень образования в стране. Все это сказывается на развитии научного прогресса, ведь без квалифицированных специалистов сложно проводить качественные научные исследования, что тормозит развитие науки и технологий.

Нехватка специалистов в ключевых отраслях, таких как технологии, инженерия и медицина, может отрицательно повлиять на развитие страны.

Таким образом, перечисленные проблемы мы должны решать комплексно. И прежде всего это улучшение условий труда. Думаю, что необходимо создать привлекательные условия для работы и жизни специалистов, чтобы содержать их в стране.

Бесспорно, необходимо увеличить инвестиции в образование, т.к. увеличение финансирования образовательных учреждений позволит улучшить их материально-техническую базу и повысить качество подготовки специалистов.

Другая задача, стоящая перед нами – это актуализация образовательных программ. Образовательные учреждения должны адаптировать свои программы к требованиям современного рыночного труда, внедрить новые дисциплины и методы обучения. Например, в школах необходимо введение с 1 класса предмета Экономическая грамотность.

Стимулирование научной деятельности-следующая задача. Увеличение грантовых программ и исследовательских фондов будет способствовать привлечению молодежи в науку и повышению ее престижа. В качестве вывода хочу сказать, что нехватка квалифицированных кадров в Таджикистане является серьезной проблемой, требующей комплексного подхода к ее решению.

Исходя из вышеизложенного, следует сделать вывод, что инвестиции в образование и науку, а также создание привлекательных условий для специалистов могут значительно улучшить ситуацию и обеспечить развитие страны в целом. Развитие науки и образования в Таджикистане — это сложный и многогранный процесс, требующий участия государства, образовательных учреждений и общества. Следовательно, важно продолжать инвестировать в образование и науку для достижения поставленных целей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная концепция образования Республики Таджикистан. - Душанбе: Матбуот, 2003. - 23 с.
2. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года / Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2012 года, №334. - 114 с.
3. Сухомлинский, В. А. Как воспитать настоящего человека. Любовь к знаниям, школе, учителю. Глава 6. /А. В. Сухомлинский. М., 1975. – 235 с
4. Латипов, Д. Идея гуманизации в контексте культурологического подхода (в свете монографии академика И. Х. Каримовой «Культура – источник гуманизма») Гуманизм воспитания -источник интеллектуального развития молодежи. Сборник статей/ Сост. и науч. ред. проф. С. Сулаймони АОТ. – Душанбе, 2016. – С. 103 -118.

**ИСТИФОДАИ УНСУРҲОИ ГИМНАСТИКАИ ВАРЗИШ ДАР ОМОДАСОЗИИ
ҶИСМОНИИ ДОНИШЧЌҶҲ-КУРСАНТҲОИ ФАКУЛТЕТИ ҲАРБИИ МУАССИСАИ
ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ**

ҚАҶОМОВ Маҳмадамин Чумъахонович – номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори
Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53

Дар мақола истифодаи унсурҳои гимнастикаи варзишӣ дар омодаسازیи ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳои факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ мавриди таҳқиқи таҳлил қарор гирифтааст. Таъкид карда мешавад, ки унсурҳои гимнастикаи варзишӣ яқоя бо дигар бахшҳои он дар низоми омодаسازیи ҷисмонии курсантҳо ба ҳалли вазифаҳои таълиму тарбияи донишҷӯён-курсантҳо, ташаккул ва инкишоф додани сифатҳои зарурии ҷисмонӣ ва психикӣ дар онҳо барои хизмати ояндаи ҳарбӣ ба сифати афсар мусоидат мекунад.

Муаллиф қайд мекунад, ки дар раванди машғулиятҳои гимнастикаи варзишӣ зимни истифодаи унсурҳои он дар донишҷӯён-курсантҳо ба таври пайваста сифатҳои ҷисмонӣ, аз қабили чолокӣ ва қобилиятҳои ҳамоҳангсозӣ, қувва ва тобоварии қуввагӣ, қайишӣ, суръатнокӣ, самтбӣ дар фазо, маҳорату малақаҳои ҳарбӣ-амалӣ ва махсус, сифатҳои иродавӣ ва психикӣ, қомати рост ва сабукҷуссагӣ ташаккул ёфта, рушд мекунад. Иҷрои як қатор унсурҳои гимнастикаи варзишӣ, ба монанди гардишҳо, тобхӯриҳо, чахишҳо, ба устувории сутунмуҳра мусоидат карда, машқҳо дар брусҳо – қувваи мушакҳои дастҳо, камари китф ва танаро инкишоф медиҳанд. Маҷмӯи машқҳо бо истифодаи снарядҳо ва бидуни онҳо тавсиф дода шудааст.

Хулоса карда мешавад, ки таълими унсурҳои гимнастикаи варзиширо ба курсантҳо аз ташкили низоме шурӯъ кардан зарур аст, ки бо унсурҳои мушаххаси гимнастикӣ алоқаманд буда, дар он ташаккул ва инкишофи маҳорату малақаҳои заминавии омодагии махсуси ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо ба назар гирифта шудааст.

***Вожаҳои калидӣ:** гимнастикаи варзишӣ, омодаسازیи ҷисмонӣ, донишҷӯ-курсант, факултети ҳарбӣ, муассисаи таҳсилоти олӣ, снарядҳои варзишӣ, машқҳои гимнастикӣ, малақаҳои ҳарбӣ-амалӣ, сифатҳои ҷисмонӣ, машқварз, тобоварӣ, омодагии махсуси ҷисмонӣ.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ СПОРТИВНОЙ ГИМНАСТИКИ В ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ-КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ФАКУЛЬТЕТА ВУЗА

***КАЮМОВ Махмадамин Джумахонович** – кандидат педагогических наук, преподаватель Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53*

В статье исследовано и проанализировано использование элементов спортивной гимнастики в физической подготовке студентов-курсантов военного факультета вуза. Подчеркивается, что элементы спортивной гимнастики вместе с другими ее частями в системе физического воспитания студентов-курсантов способствуют решению задач воспитания и тренировки курсантов, формированию и развитию у них необходимых физических и психических качеств для будущей военной службы в звании офицера.

Автор отмечает, что в процессе занятий спортивной гимнастикой, используя ее элементы, у курсантов последовательно развиваются физические качества, такие как ловкость и координация, сила и выносливость, гибкость, быстрота, ориентация в пространстве, военно-практические навыки и умения. Особенно формируются и развиваются волевые и психические качества, походка и осанка. Выполнение ряда элементов спортивной гимнастики, таких как вращения, повороты, прыжки, способствует устойчивости позвоночника, а упражнения на брусьях – развивают силу мышц рук, плечевого пояса и туловища. Описан комплекс упражнений со сна рядами и без них.

Сделан вывод о том, что обучение элементам спортивной гимнастики курсантов необходимо начинать с создания системы, связанной с конкретными элементами гимнастики, в которой происходит формирование и развитие основных умений и навыков специальной физической подготовки курсантов.

Ключевые слова: спортивная гимнастика, физическая подготовка, студент-курсант, военная кафедра, вуз, спортивный снаряд, гимнастические упражнения, военно-практические навыки, физические качества, занимающийся, выносливость, специальная физическая подготовка.

THE USE OF ELEMENTS OF SPORTS GYMNASTICS IN THE PHYSICAL TRAINING OF STUDENTS-CADETS OF THE MILITARY FACULTY OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION

KAYUMOV Makhmadamin Dzhumakhonovich – *Candidate of Pedagogical Sciences, teacher of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rahimov, Dushanbe, Luchob street, 53*

In the article it is investigated and analyzed the use of elements of sports gymnastics in the physical training of students-cadets of the military faculty of the higher education institution. It is emphasized that the elements of sports gymnastics, together with other parts of it in the system of physical training of cadets, contribute to solving the tasks of education and training of students-cadets, forming and developing the necessary physical and mental qualities in them for future military service as an officer.

The author notes that in the process of sports gymnastics exercises, while using its elements, students-cadets consistently develop physical qualities, such as agility and coordination abilities, strength and endurance, flexibility, speed, orientation in space, military-practical skills and abilities. especially, it will be formed and developed will and mental qualities, upright stature and lightness. Performing a number of elements of sports gymnastics, such as twists, turns, jumps, contributes to the stability of the spine, and exercises on the bars – develop the strength of the muscles of the arms, shoulder girdle and trunk.

A set of exercises with and without shells is described. It is concluded that it is necessary to start teaching the elements of sports gymnastics to cadets by creating a system that is related to specific elements of gymnastics, in which the formation and development of basic skills and skills of special physical training of students-cadets is taken into account.

Key words: *sports gymnastics, physical training, student-cadet, military faculty, higher education institution, sports equipment, gymnastic exercises, military-practical skills, physical qualities, sportsman, endurance, special physical training.*

Гимнастикаи варзишӣ дорои маҷмӯи васеи машқҳои гуногун, шаклҳо ва усулҳои ташқил ва гузаронидани машғулиятҳо буда, ба сифати яке аз намудҳои заминавии омодазории курсантҳои муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ ба шумор меравад. Дар ҳамаи курсҳои муассисаи таҳсилоти олии омӯзиш, мустақамкунӣ ва тақмили беҳтар намудани унсурҳо ва комбинатсияҳои асосии гимнастикаи варзишӣ дар снарядҳои варзишӣ, дар машқҳои ҷаҳишӣ ва озод амалӣ карда мешаванд.

Омодагии техникаи донишҷӯён-курсантҳо зимни иҷрои машқҳои гимнастикӣ дар снарядҳои варзишӣ дар қатори омодагии ҷисмонии онҳо ба маҳорати иҷрои унсурҳо ва комбинатсияҳо аз ҷониби онҳо низ мусоидат мекунад. Ҳамчун меъёри арзёбӣ дар ин зимни роияи шакли берунии сохторӣ ба шумор меравад, ки ҳамчун як навъ «мактаб»-и ҳаракатҳо – амплитудайи васеъ, пошнаҳои ба тарафҳо кашидашуда, пойҳои рост номида мешавад.

Аз ҷониби мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ таҷрибаи ғании таълими машқҳо дар снарядҳо андӯхта шудааст [4; 7, С. 12-17]. Таҷрибаи мазкур аз интиҳоби воситаҳо, шаклҳо ва методҳои махсусе иборат аст, ки имкон медиҳанд иҷрои машқҳои гимнастикӣ бидуни ҳаҳо ва ба таври дуруст таълим дода шаванд. Ҳамин тавр, тавсияҳои барои тақмили

омодагии техникӣ оид ба истифодаи машқҳои наздик кунанда, махсус ва тақлидӣ мавҷуданд, ки бояд бо унсурҳои мавриди омӯзиш аз рӯи амплитуда, вақт ва самти ҳаракатҳо мушобеҳ бошанд [2; 6]. Аксари муаллифон ба ин ақидаанд, ки чунин муносибат раванди ташаккул ва инкишофи маҳорату малакаҳои заминавиро осон гардонид, ба он суръат мебахшад [9; 10, С. 13-17]. Дар миёни чунин маҳорату малакаҳо онҳо ташаккули мавқеҳои гуногун, аз қабилӣ: ҷисми рост, ҷисми пӯшида, ҷисми кушода, ҷисми ҳамшуда [1]; иҷро ҳаракатҳои ҳамшавӣ ва ростшавӣ ҷисми варзишгар дар буғумҳо ҳангоми иҷрои унсурҳои гимнастикаи варзишӣ дар снарядҳо; нигоҳ доштани мавқеи кории ҷисм ҳангоми ҷойивазкунии гуногуни ҷисми варзишгар дар фазо [5, С. 41-44; 8, с. 38-40]; иҷрои ҳаракатҳои қулочкашӣ бо пайвандҳои гуногуни ҷисм; теладиҳӣ бо дастҳо ва пойҳо аз тақягоҳҳо; таъсиррасонӣ ба тақягоҳ; иҷрои фурудой ба замин; иҷрои гардишҳо аз тақягоҳ, дар тақягоҳоро ҷудо мекунад.

Унсурҳои гимнастикаи варзишӣ яқоя бо дигар бахшҳои он дар низоми омодакунии ҷисмонии курсантҳо ба ҳалли вазифаҳои таълиму тарбияи донишҷӯён-курсантҳо, ташаккул ва инкишоф додани сифатҳои зарурии ҷисмонӣ ва психикӣ дар онҳо барои хизмати ояндаи ҳарбӣ ба сифати афсар мусоидат мекунад [3].

Дар раванди машғулиятҳои гимнастикаи варзишӣ дар донишҷӯён-курсантҳо ба таври пайваста сифатҳои ҷисмонӣ, аз қабилӣ ҷолокӣ ва қобилиятҳои ҳамоҳангсозӣ, қувва ва тобоварии қуввагӣ, қайишӣ, суръатнокӣ, самтбӣ дар фазо, маҳорату малакаҳои ҳарбӣ-амалӣ ва махсус, сифатҳои иродавӣ ва психикӣ, қомати рост ва сабукҷуссагӣ тақмил ёфта, ҳолати функционалии бадани курсантҳо беҳтар мегардад. Дар поён сифатҳои мазкури ҷисмониро муфассалтар дида мебароем.

Ҷолокӣ ва ҳамоҳангсозии ҳаракатҳо – қобилият ва маҳорату малакаҳои курсантҳо дар иҷрои ҳаракатҳои дақиқ, ҳамандоза ва мақсаднок дар вазъиятҳои мураккаб, маҳорати мувофиқат намудани ҳаракат бо қисмҳои алоҳидаи ҷисм, иҷрои равони ҳаракат бо таранг ва сусти кардани гурӯҳҳо муайяни мушакҳои барои ҳамаи хизматчиёни ҳарбӣ лозима. Онҳо тавассути машқҳои махсус таҳияшуда бо истифода аз унсурҳои гимнастикаи варзишӣ барои дастон, камари китф, тана ва тамоми ҷисм дар фарш, бо снарядҳо, бо кумаки ҷаҳишҳо, акробатика ва ғайра тақмил дода мешаванд.

Қувва ва тобоварии қуввагӣ – қобилият ва маҳорати рафъ кардани муқовимат ва муқобила кардан ба он, ки барои фаъолияти ҷангӣ ва хизмати курсантҳои ҳамаи ихтисосҳо аз аҳамияти калон бархӯрдор аст. Иҷрои коре, ки фишори назаррас ё қатъиян воябандӣ кардашудаи мушакҳо, ки барои мушакандозҳо (амалҳо бо бор, ҳазидан), курсантҳои қисмҳои танкӣ, артиллериявии худгард, қисмҳои зиддихавоии артиллерӣ (бардоштан ва интиқол додан муҳимоти ҷангӣ, борҳои гуногун, снарядҳо, тракҳо, аккумуляторҳо), ҳайати шахсии қушӯнҳои зиддихавоии мамалкат, ҷузъу томҳои радиотехникӣ (интиқоли вазнаҳо, интиқоли шиддатҳои статикӣ), ҳайати парвози Қувваҳои ҳарбӣ-ҳавоӣ (паси сар намудани фишорҳо ва сарбориҳои аз меъёр зиёд навъи гуногун).

Қайишӣ – ҳосияти серҳаракатӣ дар буғумҳои гуногун, ки барои курсантҳо ҳангоми иҷрои амалҳои сершумор дар раванди хизмати ҳарбӣ ба таври фавқуллода муҳим ба шумор мераванд. Барои инкишоф додани қайиши бадани курсантҳо машқҳои дорои унсурҳои гимнастикаи варзишӣ дорои хусусияти фаъол, ки мустақилона иҷро карда мешаванд, ва дорои хусусияти ғайрифавқол, ки бо кумаки рафӣ, бо вазнаҳо, амортизаторҳо ва ғайра иҷро карда мешаванд, бо такрор ва зиёдкунӣ бисёрқаратаи амплитудаи ҳаракатҳо истифода мешавад.

Суръатнокӣ – маҳорату малакаҳо ва қобилияти иҷро кардани амалҳои ҳаракатӣ дар фосилаи кӯтоҳи вақт. Ин сифат барои курсантҳои ҳамаи касбҳо зарур мебошад, зеро, тавре маълум аст, дар раванди хизмати ҳарбӣ амалҳо аксаран дорои хусусияти зудгузаранда буда, зоҳир кардан суръатнокии аксуламал ва босуръатии ҳаракатҳо, маҳорату малакаҳои арзёбӣ кардани фосилаҳои кӯтоҳтарини вақтро талаб мекунад. Дар машғулиятҳои гимнастика суръатнокӣ бо истифода аз чунин унсурҳои он, ба монанди дав, суръатгирӣ барои ҷаҳиш, машқҳои акробатӣ, амалҳо дар таҷҳизоти гимнастикӣ тақмил ёфта, рушд мекунад.

Самтёбӣ дар фазо – маҳорату малакаҳои муайян кардани ҳолати ҷисм дар фазо ва факт. Ин сифатест, ки барои курсантҳои ҳамаи ихтисосҳо, бахусус барои сарнишинони ҳавопаймоҳо, маллоҳон, десантчиён, мушакандозон ва дигарон зарур мебошад. Аксарияти машқҳо барои ҳамоҳангсозӣ, акробатика, ҷаҳишҳо дар батута, гардишҳо дар лопинг аз бисёр ҷиҳат ба такмил ва беҳтар кардани сифати мазкур мусоидат мекунад.

Маҳорату малакаҳои ҷарбӣ-амалӣ ва махсус – барои курсантҳои ҳамаи ихтисосҳо ҳангоми роҳгардӣ, дав, нигоҳ доштани баробарвазнӣ, рафъи монеаҳо дар маҳалҳо, дар ҷаҳишҳо иҷрои машқҳои гуногун дар снарядҳо ва тренажерҳои гуногун, дар ҳазидан, бардоштан ва интиқол додани вазнаҳо. Онҳо дар раванди машқҳои гимнастикаи варзишӣ ташаккул ва рушд ёфта, барои ташаккул ва инкишофи маҳорату малакаҳои ҷарбӣ-амалӣ аз аҳамияти калон бархӯрдор мебошанд. Барои ташаккул ва инкишофи маҳорату малакаҳои ҷарбӣ-амалӣ машқҳои содда ва маҷмӯии гимнастикаи варзишӣ бо истифода аз снарядҳо ва дастгоҳҳои махсусе гузаронида мешаванд, ки амалҳои дорои хусусияти амалӣ – ҳаракат аз рӯи таъғоҳи бориқ ва баланд, ҳазидан, ҷаҳишҳо ба ҷуқурӣ ва ғайраро дар бар мегиранд.

Бояд қайд кард, ки намояндагони як қатор касбҳои ҷарбӣ вазифаҳо ва уҳдадорихои ҳудро дар шароити тақонхӯрӣ, сарборихои аз меёр зиёд, шиддати асабӣ-психикӣ иҷро мекунад. Дар гимнастикаи варзишӣ воситаҳои сершуморе мавҷуданд, ба тақмили устуворӣ ба ҷунин омилҳои номусоид кумақ мекунад.

Устуворӣ ба тақонхӯрӣ – маҳорату малакаҳо ва қобилияти тоб овардан ба таъсироте шитобҳое, ки дар фаъолияти ҷарбӣ-касбии ҷунин ихтисосҳои ҷарбӣ, ба монанди ҳалабони ҳавопаймоҳо, қайҳоннавардон, ронандагони мошинҳои ҷангӣ ва танкҳо, маллоҳон ба вучуд меоянд. Тақонхӯрӣ ҳамоҳангии ҳаракатҳо, суръати аксуламалро бад карда, боиси анғезиши дастгоҳи сутунмуҳрагӣ мешавад. Яке аз методҳои тарбияи устуворӣ ба тақонхӯрӣ иҷрои бисёрқаратаи машқҳои махсуси гимнастикаи варзишӣ дар раванди ҳамаи машғулиятҳо ба ҳисоб мемравад. Инҷунин машқҳо аз акробатика ва дар снарядҳои махсус, аз қабилӣ: сентрифуга, лопинг, ҷархҳои гимнастикӣ ҳаракаткунанда ва статсионарӣ (беҳаракат) истифода мешаванд.

Устуворӣ ба сарборихои аз меёр зиёд – маҳорату малака ва қобилияти муқобила кардан ба қуваҳои инерсионӣ шитобе, ки ба бадани курсант таъсир мерасонад. Ин асосан барои ҳайати ҳавоннавардон, маллоҳон ва касбҳои дигари ҷарбӣ хос мебошад. Машғулиятҳои гимнастикаи варзишӣ дар машқварзон қобилиятро ба аксуламалҳои ҷубронӣ ба тағйирёбии шароити ҷараёни хун ҳангоми иҷрои машқҳо ташаккул дода, рушд медиҳанд. Ба натиҷаҳои ҳуб бо кумаки машқҳои махсус интиҳобшуда аз шумори унсурҳои гимнастика, ба монанди гардишҳо, муаллақзаниҳо, мавқеъҳои сар дар поён, тобхӯриҳо, ки дар снарядҳои гимнастикӣ ва махсус, ба монанди батута, лопинг, ҷархҳо ва ғайра иҷро карда мешаванд, ноил шудан мумкин аст.

Сифатҳои маънавӣ-иродавӣ ва психикӣ дар ҳамаи машғулиятҳои гимнастикаи варзишӣ ташаккул ва рушд меёбанд. Донишҷӯён-курсантҳо дар раванди иҷрои машқҳои гимнастикӣ дар рӯҳияи паси сар кардани мушкilotу душворихо, саъю талоши пайваста барои зоҳир кардани сифатҳои иродавии ҳуд тарбия карда мешаванд. Ба онҳо мақсаднокӣ, истодагарӣ ва исроркорӣ, тобоварӣ ва ҳуддорӣ, ҷасорат ва қатъият мансуб мебошанд. Дар гимнастикаи варзишӣ барои инкишофи ҷасорат ва қатъият, ки барои ҳамаи курсантҳо ҳеле муҳим ба шумор меравад, маҷмӯи калони машқҳо мавҷуд аст.

Дар машғулиятҳои гимнастикаи варзишӣ машқҳо ва усулҳои гуногун барои тарбия ва инкишофи сифатҳои психикӣ машқварзон ва ҳосиятҳои шахсияти донишҷӯён-курсантҳо мавриди истифода қарор дода мешаванд. Барои ин амалҳое иҷро карда мешаванд, ки аз курсантҳо суръати баланди аксуламал барои сигналҳои гуногуни омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ, диққат ва ғайраро талаб мекунад.

Тарбияи қомати рост ва сабукҷуссагӣ – яке аз қисматҳои ҷудонашавандаи машғулиятҳои гимнастикаи варзишӣ ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки гимнастикӣ варзишӣ яке аз бахшҳои пешбар ва самаранок маҳсуб мешавад, ки ба тақмили баланд бардоштани интизомнокӣ ва сабукҷуссагии курсантҳо мусоидат намуда, ба иҷрои дақиқи усулҳои сафороӣ, наздикшавиҳо ва дуршавиҳо аз снарядҳо, ташаккул ва инкишофи

қомати рост ва маҳорати сафороӣ кумак мекунад. Қадду бастаи хуб дар натиҷаи инкишофи ҳамоҳанги мушакҳо ва махсусан мушакҳои камари китф, китф ва пресси шикам ба даст оварда мешавад. Дар баробари ин, миқдори калони машқҳо барои гурӯҳи алоҳидаи мушакҳо ва усулҳои махсуси методӣ дар гимнастика ба ислоҳи нуқсонҳои қадду баст, ки асоситарини онҳо ҳамидақоматӣ мебошад, мусоидат мекунад.

Зери таъсири машғулиятҳои мунтазами гимнастикаи варзишӣ ҳолати функционалии курсантҳо ва инкишофи онҳо беҳтар шуда, дастгоҳи таҷағҷӣ-ҳаракатии онҳо мустаҳкам гардида, ғунҷоиши ҳаётии шушҳо ва нишондиҳандаҳои дигари инкишофи ҷисмонии курсантҳо афзоиш меёбанд. Бояд қайд кард, ки беҳтаршавии ҳолати функционалии бадани курсант, пеш аз ҳама, дар тақмили вазифаи низоми марказии асаб, ки тамоми низоми организми ӯро танзим мекунад, зоҳир мешавад. Машқҳои гимнастикаи варзишӣ ба паст шудани басомади кашиши дил, беҳтар шудани фаъолияти низоми қалбу рағ ва нафаскашӣ, танзими фишори артериалӣ мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ, машғулиятҳо бо истифодаи унсурҳои гимнастикаи варзишӣ ба саломатӣ ва ҳолати функционалии бадани курсантҳо таъсири мусбат мерасонанд.

Гимнастикаи варзишӣ ва машқҳои гуногуннавъи он дар ҳамаи шаклҳои омодасозии ҷисмонӣ – дар машғулиятҳои таълимӣ, дар раванди фаъолияти таълимӣ-чангӣ ва омодасозии варзишӣ, инчунин дар машқи пагоҳирӯзӣ гузаронида мешаванд.

Миқдори бештари машқҳо дар машғулияти таълимӣ-тамринӣ аз ҷониби ҳамаи категорияҳои донишҷӯён-курсантҳо истифода мешавад. Бояд қайд кард, ки машқҳои гимнастикаи варзишӣ дар ҳамаи *машғулиятҳои таълимӣ-тамринӣ* аз рӯи ҳамаи бахшҳои омодасозии ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо, бахусус дар қисмати омодагии он муаррифӣ шудаанд.

Ҳамчун воситаи асосӣ дар *машқи пагоҳирӯзии ҷисмонӣ* машқҳои махсус ва умумирушддиҳанда, роҳгардӣ, дав, машқҳои дунафара ва машқҳои, ки ба тақмили сифтҳои махсус, масалан, устувории низоми устухонбандӣ нигаронида шудаанд, махсуб мешаванд. Ҳангоми иҷрои машқи пагоҳирӯзии ҷисмонӣ унсурҳои қаблан омӯхташудаи дорои хусусияти қуввагӣ, ба монанди бардоштани пойҳо, қаткунӣ ва росткунии дастҳо, турниккашӣ ва ғайра) дар турникҳои бисёрболор, брусҳо, ҳаракҳо бо таҷа барои пойҳо, сутунчаҳои паст, тахтаҳои ҳамида, бо вазнаҳо ва ғайра иҷро карда мешаванд.

Машқҳои гимнастикаи варзишӣ дар раванди *фаъолияти таълимӣ-чангии* курсантҳо ба мақсади нигоҳдории коршоямии касбии онҳо дар вақти тамрини ҳамроҳикунондаи ҷисмонӣ, ҳангоми навбатдориҳо дар назди дастгоҳҳо ва ҷиҳозҳои таъйиноти ҳарбӣ, ҳангоми ҳаракат кардани қушӯнҳо бо воситаҳои нақлиётӣ, дар кабинаҳои ҳавопаймоҳо ва ғайра истифода мешаванд.

Гимнастика дар *қори варзишӣ* дар таснифи ҳарбӣ-варзишӣ, таснифи ягонаи ҳарбӣ-варзишӣ ва умуман дар маҷмӯи ҳарбӣ-варзишӣ ба таври васеъ муаррифӣ шудааст.

Ҳамаи воситаҳои (машқҳои) дар ҳамаи шаклҳо истифодашаванда мазмуни гимнастикаро ташкил медиҳанд. Ба шумори онҳо унсурҳои гуногуннавъ ва сершумор, пайваستҳо ва комбинатсияҳо, маҷмӯи машқҳо бо истифодаи снарядҳо ва бидуни онҳо, роҳградӣ ва дав, усулҳои сафороӣ, машқҳои ҳангоми ҳаракат ва дар як ҷой, ки дорои хусусияти умумирушддиҳанда мебошанд, машқҳои озод ва амалӣ, машқҳои дар снарядҳои муқаррарӣ ва махсус иҷрошаванда, ҷаҳишҳо, акробатика, бозиҳо ва эстафетаҳо ва машқҳои маҷмӯӣ мансуб мебошанд.

Дар ин росто, *амалҳо ва усулҳои сафороӣ* ба ташаккул ва инкишофи дурусти қадду баст, сабукҷуссагӣ ва интизомнокӣ мусоидат намуда, ба курсантҳо муташаккилӣ, амалҳои дастаҷамъонаро меомӯзонанд. Чунин усулҳо ва амалҳо дар шакли сафороиҳо, ҳарактаҳо аз як ҷой ба ҷойи дигар, ҷудошавиҳо, гардишҳо ва ғайра мутобиқи Оинномаи сафороии Қувваҳои Мусаллаҳ гузаронида мешаванд.

Ҳамчун воситаҳои муҳими ташаккул ва инкишофи маҳорату малакаҳои амалӣ, мустаҳкам намудани дастгоҳи ҳаракатӣ *роҳгардӣ, дав ва машқҳои ҳангоми ҳаракат* ба шумор рафта, он намудҳои гуногуни роҳгардӣ, ҳаракатҳо бо дастҳо ва пойҳо, гардишҳо, сукутхоро дар бар мегирад.

Ба такмили ҳамоҳангии ҳаракатҳои машқварзон *машқҳои умумирушддиханда* мусоидат карда, ба мустаҳкам кардани дастгоҳи мушаку парда, инкишофи қайишӣ, инкишофи умумии ҷисмонӣ, гармкунии бадан, ташаккул ва инкишофи маҳорату малакаҳои ҳаракатӣ кумак мекунад. Чунин машқҳо бидуни ашё, бо онҳо, бо вазнаҳо, дунафарӣ дар ҳаракат ё девори гимнастикӣ, дар шакли маҷмӯаҳо барои 16 давр ва ғайра иҷро карда мешаванд.

Машқҳои озод, ки дар бисёрҳарбаи варзишӣ-гимнастикӣ истифода мешаванд, аз ҳаракатҳои мураккаб ва танзим кардашуда иборатанд. Машқҳои мазкур ба такмили қобилиятҳои хореографӣ ва ҳамоҳангсозӣ, ҳисси ритм нигаронида шуда, чун қоида, дар шакли композитсия барои миқдори муайяни ҳисобҳо зери мусиқӣ иҷро карда мешаванд.

Маҳорату малакаҳои ҳаракатиеро, ки барои курсантҳо зимни амалҳои касбӣ заруранд, *машқҳои амалӣ* дар гимнастикаи варзишӣ ташаккул медиҳанд. Барои иҷрои чунин машқҳо бандҳо, сутунҷӯҳо, зинапоҳаҳо, кундаҳо, куттиҳои патронӣ, тракҳо, дастгоҳҳои гимнастикӣ ва ғайра ба кор бурда мешавад.

Ба инкишофи қувваи дастон, камари китф ва тамоми ҷисм *ҳазидан* муоидат мекунад. Машқҳои мазкур барои омодакунии қуввагии донишҷӯён-курсантҳо аҳамияти калон дошта, бо кумаки пойҳо ва дастҳо иҷро карда мешаванд.

Машқҳо барои *баробарвазӣ* ба сифати воситаҳои самараноки тамрини дастгоҳи устухонбандӣ, тарбияи ҷасорат ва қатъият хизмат мекунад. Ин мақшҳо дар фарш, ба баландии гуногун (то 5 м), дар ҷой ва дар ҳаракат иҷро карда мешаванд.

Тобоварии қуввагӣ ва қувваро машқҳо бо *вазнаҳо* рушд дода, онҳо дар шакли бардоштани вазнаҳо ё рафиқ ё интиқол додани онҳо гузаронида мешаванд.

Машқҳо дар тренажёрҳо ва дастгоҳҳо ҳамаи сифатҳои барои курсантҳо заруриро такмил медиҳанд. Онҳо ба таври васеъ дар шакли роҳгардӣ дар баландӣ, ҳазидан баромадан ба дастгоҳҳо, ҳазидан фуромадан бо усулҳои гуногун ба кор бурда мешаванд. Мавриди зикр аст, ки айни замон тренажёрҳо ва дастгоҳҳои таҳия карда мешаванд, ки имкон медиҳанд машқҳои дорои хусусияти умумирушддихандаро барои мушаққоли дастҳо, камари китф, тана, пойҳо ва тамоми ҷисм дар ҳаёти ҷузъӣ томоҳо ё ба тарви инфиродӣ иҷро карда шаванд.

Ба тамоми низомии мушаққоли бадани одам дар маҷмӯъ *машқҳо дар снарядҳои гимнастикӣ* таъсир мерасонанд. Чунин машқҳо дорои хусусиятҳои муҳталиф ва гуногунавъ мебошанд, ки ин аз сохт ва тарҳрезии снаряд ва усули иҷрои машқҳо вобаста мебошад. Онҳо дар турник истифода шуда, ҷолокӣ, тобоварӣ, самтбӣ дар фазо, ҷасорат ва қатъиятро тарбия мекунад. Иҷрои як қатор унсурҳои гимнастикаи варзишӣ, ба монанди гардишҳо, тобхӯриҳо, ҷаҳишҳо, ба устувории сутунмуҳра мусоидат карда, машқҳо дар брусҳо – қувваи мушаққоли дастҳо, камари китф ва танаро инкишоф медиҳанд. Машқҳои ҷаҳишҳо аз тариқи бузи ҷӯбӣ ва аспӣ ҷӯбӣ ҳамчун воситаи хуби инкишоф додани ҷаҳандагӣ, суръатнокӣ ва зудӣ, қувваи мушаққоли пойҳо, ҷолокӣ, ҷасорат ва қатъият, самтбӣи фазоӣ хизмат мекунад. Ҳамаи ин машқҳо ба низомҳои дилу рағ ва нафаскашӣ таъсири мусбат расонида, маҳорату малакаҳо ва қобилиятро барои рафъ кардани монеаҳои гуногун тарбия мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар шароити артишӣ дар баробари снарядҳои анъанавии гимнастикаи варзишӣ инчунин турникҳо ва брусҳои бисёрболоре истифода мешаванд, ки дар онҳо гурӯҳҳои калони курсантҳо дар ҳаёти рота ва взвод машқ карда метавонанд.

Машқҳои акробатӣ ва ҷаҳишӣ-акробатӣ инкишофи ҳамоҳангсозии ҳаракатҳои курсантҳо, самтбӣи онҳо дар фазо, ҷасорат ва қатъияти онҳоро таъмин менамоянд. Ин мақшҳо дастрас ва эҳсосотнок буда, дар қори варзишӣ ва таълимӣ бо курсантҳо ба таври васеъ истифода мешаванд. Дар ҷараёни машқҳои мазкур вазифаи дастгоҳи сутунмуҳра тавассути ҷаҳишҳо, муаллақзаниҳо, истҳо, баробарвазӣ, инчунин ҳаракатҳои бисёрқарата иҷрошаванда аз тариқи сар вазифаи дастгоҳи сутунмуҳрагиро беҳтар мекунад.

Ба баланд бардоштани устуворӣ ба тақонхӯрӣ, сарбориҳои аз меъёр зиёд ва дигар омилҳои номусоиди хизмати ҳарбӣ *машқҳо дар снарядҳои махсус* мусоидат мекунад. Машқҳои мазкур барои курсантҳои ихтисоси қувваҳои ҳарбӣ-ҳавоӣ, ҳаёти шахсии

кушӯнҳои ҳавоӣ-десантӣ ва курсантҳои ихтисосҳои дигар мавриди корбурд қарор мегиранд. Дар доираи машқҳои мазкур бо курсантҳо ҷаҳишҳо аз трамплин, машқҳо дар батута ва лопинг, инчунин тобхӯриҳо дар чархҳои гимнастикӣ гузаронида мешаванд.

Машқҳои марбут ба ҷаҳишҳо аз трамплин ба тақмили ҷамоҳангсозии ҳаракат, самтёбии фазоӣ мусоидат мекунанд. Машқҳои мазкури гимнастикаи варзишӣ ба низоми дилу рағ ва нафаскашӣ таъсири мусбат расонида, тавассути ҷаҳишҳо ба боло, дар гурӯҳбандӣ, бо салтоҳо ва гардишҳо иҷро карда мешаванд.

Инкишофи устуворӣ ба сарбориҳои аз меёри зиёд ва тақонхӯриҳоро *машқҳо дар лопинг* таъмин менамоянд. Ҳангоми иҷрои машқҳо дар лопинг курсантҳо сарбориҳои назарраси аз меёри зиёдро эҳсос мекунанд. Дар лопинг машқҳо, аз қабилӣ: тақонхӯрӣ, тобхӯриҳо ба пеш ва ба қафо бо шитоби тадриҷӣ ва зиёдшавии шумораи гардишҳо иҷро карда мешаванд.

Ҳамчун воситаи беҳтарини инкишофи самтёбии фазоӣ, дур кардани ташаннуч ва ҳастагии эҳсосотӣ ва умуман устуворӣ ба тақонхӯрӣ *машқҳо дар батута* ба шумор мераванд. Дар айни замон, машқҳои мазкур барои низоми дилу рағ ва нафаскашӣ сарбории назаррасро таъмин менамоянд. Машқварзон дар батута иҷрои ҷаҳишҳо ва афтиданҳо ба шикам ва ба пушт, салтоҳо ва чархзаниҳоро таъмин мекунанд.

Тобхӯриҳо дар чархҳои гимнастикӣ ба баланд бардоштани устуворӣ ва тобоварӣ ба сарбориҳои аз меёри зиёд мусоидат мекунанд. Дар доираи ин машқҳо гардишҳо дар чархҳои ҳаракаткунанда ва статсионарӣ ба тарафи чап, ба тарафи рост, ба пеш ва ба қафо иҷро карда шуда, дар миёни онҳо мураккабтарин ҳаракат дар шакли ҳалқапеч (спиралӣ) дар чархи ҳаракаткунанда махсус мешавад, ки ба тақсими ҳарбӣ-варзишӣ дохил карда шудааст.

Ба инкишофи ҷолоқӣ, суръатнокӣ, самтёбӣ дар фазо, ҳисси рафоқат, маҳорату малақаҳои иҷрои амалҳо дар вазъияти зуд тағйирёбанда *бозиҳо ва эстафетаҳо* мусоидат мекунанд. Ин намуди машқҳо дав, ҷаҳишҳо, ҳазидан, рафъи монеаҳо, интиқоли вазнаҳо ва услуҳои дигарро дар бар мегиранд.

Машқҳои маҷмӯӣ ҳамаи сифатҳои барои курсантҳо заруриро инкишоф дода, имконият фароҳам меоранд ба бадан таъсири ҷамъатарафа расонида шавад. Онҳо унсурҳо ва амалҳои хуб омӯхташудаи гимнастикаи варзишӣ, аз қабилӣ: роҳгардӣ, дав, баробарвазӣ, бардоштан ва интиқол додани вазнаҳо, услуҳо барои тақмили ҷасорат ва қатъият, машқҳои қуввагиро дар бар мегиранд.

Ҳамин тариқ, таълими унсурҳои гимнастикаи варзиширо ба курсантҳо аз тақмили низоми шурӯъ кардан зарур аст, ки дар он ташаккул ва инкишофи маҳорату малақаҳои заминавии омодагии махсуси ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо ба ҳисоб гирифта шуда, бо унсурҳои мушаххаси гимнастикӣ алоқаманд мебошад.

АДАБИЁТ

1. Вельдяев, С.В. Методика обучения рабочим осанкам в упражнениях на перекладине: дис. ... канд. пед. наук / Вельдяев С.В. – Волгоград, 1999. – 151 с.
2. Гавердовский, Ю.К. Обучение спортивным упражнениям. Биомеханика. Методология. Дидактика: монография / Ю.К. Гавердовский. – М.: Физкультура и спорт, 2007. – 912 с.
3. Демьяненко, Ю.К., Петрушевский, И.И. Рекомендации по организации и проведению экспериментальных исследований физической подготовленности курсантов. – Л.: ВДКИФК, 1977. – 160 с.
4. Загревский, О.И. Построение техники двигательных действий гимнастов в упражнениях на брусьях / О.И. Загревский. – Томск: Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 1999. – 112 с.
5. Коренберг, В.Б. Двигательная задача, двигательный навык / В.Б. Коренберг // Гимнастика. – 1986. – № 1. – С. 41-44.
6. Кравчук, А.И. Начальная техническая подготовка юных гимнастов / А.И. Кравчук; Омский гос. ин-т физ. культуры. – Омск: [б.и.], 1983. – 22 с.

7. Менхин, Ю.В. К проблеме понимания и формирования двигательного навыка / Ю.В. Менхин // Теория и практика физ. культуры. – 2007. – № 2. – С. 12-17.
8. Розин, Е.Ю. Спортивная гимнастика: переворот в оценке мастерства / Е.Ю. Розин // Теория и практика физ. культуры. – 2007. – № 5. – С. 38-40.
9. Семенов, Л.П. Основные группы методических приемов обучения гимнастическим упражнениям: метод. разработки для студентов РГАФК / Л.П. Семенов, А.Ф. Дубовицкий; Рос. гос. акад. физ. культуры. – М.: [б.и.], 1997. – 38 с.
10. Солодянников, В.А. Система подготовки юных гимнастов / В.А. Солодянников // Гимнастический мир Санкт-Петербурга. – 2005. – № 7. – С. 13-15.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ОПЫТ КАК ИСТОЧНИК ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

***РАХМАТОВА Садбарг Махмадсаидовна** – ассистент кафедры общей педагогики
Таджикского государственного педагогического университета им. Садридина Айни, г.
Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: (+992) 927 39 22 66*

Согласно мнению автора, педагогический опыт является одной из ключевых форм формирования профессиональной коммуникативной компетенции специалистов в области образовательной деятельности. В соответствии с современными требованиями к профессиональной подготовке студентов, педагогический опыт играет важную роль. В нынешних условиях педагогический опыт и развитие профессиональной коммуникативной компетенции студентов занимают значительное место в учебных планах педагогических университетов и являются важной частью системы педагогической подготовки, обеспечивая формирование квалифицированных преподавателей.

Автор также отмечает, что человек не может существовать вне социальных взаимодействий, что подтверждается наукой о психологии общения и человеческим опытом. Общение - это сложный процесс установления и развития контактов между людьми, происходящий в совместной деятельности на основе их потребностей. Этот процесс включает обмен информацией, сотрудничество и взаимопонимание.

Общение формирует связи между людьми, в ходе которых возникает здоровая психическая взаимосвязь. Общение является важным условием формирования как личности, так и группы. В процессе общения человек определяет себя, раскрывает индивидуально-психологические особенности.

Исследования показывают, что существуют две основные формы общения: организация деятельности и удовлетворение личных потребностей. В процессе общения человек может оказывать психологическое влияние на другого, что отражается на эмоциональных состояниях и познавательных процессах.

Профессиональное общение - это не только установление связи с учащимися, но и совместная деятельность между педагогом и учениками, основанная на внедрении доверительных и обоснованных отношений. Для формирования профессиональной коммуникативной компетенции стажеров важными аспектами являются четкая дикция, интонация речи, расстановка акцентов, культура речи, соблюдение пауз, переход мысли, а также мимика, жесты и движения.

Кроме того, общение играет важную роль в развитии навыков управления учениками, предоставляя возможность изучать индивидуальные особенности учащихся на каждом возрастном этапе.

Ключевые слова: опыт, общение, студенты, формирование, компетенция, стажировка, педагогическая деятельность, школьные требования, учебный процесс, ученический коллектив.

ТАҶРИБАИ ПЕДАГОГИ САРЧАШМАИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ ҚОБИЛИЯТИ
МУОШИРАТИ КАСБИИ ДОНИШЧУЁН

РАҲМАТОВА Садбарг Маҳмадсаидовна – ассистенти кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: (+992) 927 39 22 66

Ба ақидаи муаллиф таҷрибаи педагоги яке аз шаклҳои асосии ташаккулдиҳии қобилияти муоширати касбии мутахассисони соҳаи кори таълиму тарбияви ба шумор меравад. Мувофиқи талаботи замони муосир нисбати тайёрии касбии донишчӯён таҷрибаи педагоги нақши муҳим доранд. Дар шароити кунун таҷрибаи педагоги ва ташаккул додани қобилияти муоширати касбии донишчӯён дар нақшаи таълимии донишгоҳи омӯзгори ҷои намоёнро ишғол мекунад ва қисми басо муҳими системаи омӯзгори буда бахри омода намудани омӯзгорони ботаҷриба асос мегардад.

Ҳамзамон муаллиф қайд менамояд, ки инсон берун аз муносибатҳои байниҳамдигарии иҷтимоӣ вучуд дошта наметавонад, ки онро илми психологияи муошират ва таҷрибаи инсонӣ исбот намудааст. Муошират - протсесси мураккаби муқарар намудан ва инкишоф додани алоқаю робитаи байни одамон буда, дар фаъолияти якҷоя зимни талаботҳои онҳо ба амал меояд ва дар худ мубодилаи ахбор, ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмиро таҷассум мекунад. Муошират робитаи байни одамон буда, дар рафти он алоқаи солими психикӣ ба амал меояд. Муошират шартӣ муҳими ташаккули ҳам шахс ва ҳам гурӯҳ аст. Инсон дар рафти муошират худро муайян карда, хусусиятҳои фардӣ - психологиро ошкор мекунад. Дар ҷараёни муошират одамон, ки ба таври воқеӣ ба ягон гурӯҳи синнусоли мутааллиқанд, монандӣ, мувофиқати тасаввуротҳои онҳо аниқ мешавад ва ҷаҳонбинияшон ташаккул меёбад.

Озмоишҳо нишон доданд, ки ду шакли асосии муошират ташкили фаъолият ва дигар – қонун намудани талаботи шахсӣ мавҷуд аст. Инсон дар рафти муошират метавонад ба шахсӣ дигар таъсири психологӣ расонад, ки ин ба ҳолатҳои рӯҳӣ ва равандҳои маърифатии инсон таъсир мерасонад.

Муоширати касбӣ ин натавон барқарор намудани алоқа бо талабагон буд, ҳамчунин фаъолияти якҷояи байниҳамдигарии омӯзгору талабагон номидан мумкин аст, ки вай дар асоси ҷори намудани муносибатҳои бовари ва эътимодноқ асоснок мегардад. Барои ташаккул додани муоширати касбии таҷрибаомӯзон аз қабилҳои талафузи бурро, оҳанги нутқ, ҷобачогузориҳои овоз, маданияти нутқ, риоя намудани (пауза) гузариши фикр, киёфа, рӯй-(мимика- пантомимика) ишора ва ҳаракатҳо муҳим мебошанд. Аз ҷумла муошират дар ташаккули тақомули маҳорати идоракунии талабагон аҳмияти қалон дошта имконият медиҳад, ки хусусиятҳои фардӣ талабагон дар ҳар як зинаи синнусоли аз тарафи таҷрибаомӯз омӯхта шавад.

Вожаҳои калидӣ: таҷриба, муошират, донишчӯён, ташаккулёбии қобилият, таҷрибаомӯз, фаъолияти педагоги, талаботҳои мактаб, раванди таълими, коллективи ҳонандгон.

PEDAGOGICAL EXPERIENCE AS A SOURCE FOR DEVELOPING STUDENTS'
PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

RAKHMATOVA Sadbarg Mahmasaidovna – Assistant at the Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University. Sadridina Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, phone: (+992) 927 39 22 66

According to the author, pedagogical experience is one of the key forms of developing professional communicative competence among specialists in the field of education. In line with modern requirements for students' professional training, pedagogical experience plays a significant role. In the current context, pedagogical experience and the development of

professional communicative competence among students hold a prominent position in the curricula of pedagogical universities and constitute an essential part of the educational system, ensuring the training of qualified teachers.

The author also highlights that humans cannot exist outside social interactions, as evidenced by the science of communication psychology and human experience. Communication is a complex process of establishing and developing connections between people, occurring during joint activities based on their needs. This process encompasses information exchange, collaboration, and mutual understanding.

Communication establishes connections between people, leading to the emergence of healthy psychological interactions. It is a crucial condition for the formation of both individuals and groups. Through communication, individuals define themselves and reveal their unique psychological traits.

Studies indicate that there are two main forms of communication: organizing activities and satisfying personal needs. In the course of communication, individuals can exert psychological influence on others, affecting their emotional states and cognitive processes.

Professional communication is not limited to establishing contact with students; it also includes collaborative activities between teachers and students, founded on trustful and constructive relationships. Key aspects of developing professional communicative competence in trainees include clear diction, intonation, emphasis, speech culture, the use of pauses, logical flow, as well as facial expressions, gestures, and movements.

Furthermore, communication plays a significant role in enhancing classroom management skills, enabling educators to study the individual characteristics of students at each age level.

Keywords: *experience, communication, students, development, competence, internship, pedagogical activity, school requirements, educational process, student collective.*

*"Береги опыт дней своих,
Чтоб он тебе послужил в час беды."
А. Рудаки.*

Педагогические идеи наших предков всегда поражали своей глубиной, мудростью и проникновенностью. Они олицетворяли не только стремление передать знания и жизненный опыт, но и желание достичь гармонии между духовным и практическим началом. Эти идеи находили своё выражение в самых разных формах, но особенно выделялась стихотворная традиция, которая играла важную роль в сохранении и передаче ценностей из поколения в поколение.

Поэтическое слово служило своеобразным мостом между интеллектуальным и эмоциональным восприятием знаний. Через него передавались ключевые наставления, уроки нравственности и принципы воспитания, которые становились доступными и понятными для самых разных слоёв общества. Особое значение такие произведения приобретали в процессе обучения, вдохновляя учеников на осмысление глубоких истин и достижение личностного роста.

В исследовании рассматривается роль таких произведений в передаче педагогических и воспитательных идей, их влияние на формирование жизненных ценностей, развитие личностного сознания и гармонизацию процессов обучения и воспитания. Эта тема подчёркивает важность сохранения и активного использования духовного и интеллектуального наследия наших предков. Их идеи, наполненные глубоким смыслом и любовью к жизни, остаются актуальными и сегодня, предлагая современному обществу бесценные уроки для построения будущего.

Следует отметить, что наши предки, как это видно из творчества мастера Абуабдуллохи Рудаки, искренне выражали свои педагогические и воспитательные идеи в стихотворной форме. Именно через поэзию они передавали глубокую мудрость, жизненные уроки и ценности, которые находили отклик в сердцах слушателей. Такой способ изложения был не только красивым, но и чрезвычайно эффективным: ритм и

гармония стихотворного слова усиливали его воздействие, делая наставления более запоминающимися и понятными.1,344с

Поэтическая форма служила универсальным языком общения, способным объединять разные поколения и слои общества. В стихах содержались не только советы по обучению и воспитанию, но и вдохновляющие примеры, как справляться с жизненными трудностями и находить свой путь. Эти произведения обладали уникальной способностью пробуждать чувства и размышления, подталкивая к осмыслению жизни и развитию личности.

Мы не должны упускать возможность воспользоваться этим ценным наследием. В наставлениях наших предков, основанных на их богатом опыте, скрыта великая мудрость, заключённая в отточенных и изысканных формах выражения. Их учения остаются актуальными и сегодня, напоминая нам о важности гармоничного соединения знаний, нравственности и духовного обогащения в нашей повседневной жизни.

Педагогический опыт является одной из ключевых форм формирования способности к профессиональному общению среди специалистов в сфере образования и воспитания. В контексте современной образовательной практики опыт педагога имеет особенно важное значение для успешного становления профессиональных качеств будущих специалистов. Это связано с тем, что подготовка студентов в педагогических вузах требует особого внимания к развитию их навыков общения, умения взаимодействовать с детьми и коллегами, что непосредственно связано с их будущей педагогической деятельностью.

В современных условиях, когда требования к качеству образования и профессиональной подготовке студентов становятся все более высокими, педагогический опыт и развитие способности к профессиональному общению занимают центральное место в учебных планах педагогических университетов. Эти элементы подготовки становятся неотъемлемой частью образовательной программы и играют важную роль в создании системы подготовки высококвалифицированных и опытных преподавателей. Важность педагогического общения как компонента общей профессиональной подготовки студентов невозможно переоценить, поскольку оно способствует созданию благоприятной атмосферы для обучения и эффективного взаимодействия с учениками.

Об этом подробно писали такие известные ученые, как М. Рубинштейн, Н. Левитов, М. Соколов, А. Ковалев, А. Макаренко, В. Сухомлинский, которые в своих трудах подчеркивают, что эффективное общение педагога с учениками и коллегами является не только техническим навыком, но и важной составляющей личностной репутации, авторитета и профессиональной идентичности. Они отмечают, что успешное педагогическое общение включает в себя как умение передавать знания и навыки, так и способность формировать доверительные и конструктивные отношения с обучающимися, что непосредственно влияет на результаты образовательного процесса.

Таким образом, формирование способности к профессиональному общению является важнейшей частью образовательного процесса, и ее развитие должно быть интегрировано в подготовку будущих педагогов на всех этапах их обучения.

По мнению Н.Д. Левитова, «Сила слова невероятно велика, оно является лучшим средством отражения реальной жизни» [5, с. 23]. Это утверждение подчеркивает важность языка и общения как основного инструмента, с помощью которого человек может передавать свои мысли, чувства и восприятие окружающего мира. Слова, по сути, служат зеркалом, через которое мы воспринимаем реальность и, одновременно, отражаем её. Высокая значимость слова в социальной жизни человека связана с тем, что именно через общение люди формируют взаимопонимание, обмениваются информацией и координируют свои действия.

Человек не может существовать вне социальных взаимодействий. Это утверждение подтверждается как теорией, так и практическим опытом в области психологии общения. Психология общения изучает особенности взаимодействия людей в разных социальных контекстах, показывая, что человек является существом социальным, и его существование без общения невозможно. Через взаимодействие с другими людьми человек познает себя,

свою идентичность, а также мир вокруг. Коммуникация - это основа формирования как личности, так и общества в целом. Она помогает людям передавать не только информацию, но и эмоции, создавать социальные связи и строить отношения.

Общение - это не просто обмен словами, это сложный процесс, включающий в себя установление и развитие взаимосвязей между людьми. Он происходит в процессе совместной деятельности, в которой каждый участник стремится удовлетворить свои потребности и понять потребности других. В этом процессе ключевую роль играют такие элементы, как обмен информацией, сотрудничество и взаимопонимание. Эти элементы делают общение не просто механизмом передачи данных, а важным инструментом для создания и укрепления социальных связей.

В процессе общения, как отмечают ученые, происходит не только обмен информацией, но и развитие отношений между людьми. При этом возникают новые уровни психической связи и взаимодействия, что приводит к укреплению личных и групповых идентичностей. Это особенно важно для формирования здоровой психики и социального взаимодействия в рамках группы. Общение является не только инструментом для достижения целей, но и условием формирования гармоничных отношений в обществе.

Кроме того, в ходе общения человек раскрывает свои индивидуально-психологические особенности. Это позволяет не только лучше понять других, но и глубже осознать себя. Человек через общение находит свое место в социальной среде, формирует свою картину мира, а также выстраивает свои отношения с окружающими. Важным аспектом общения является то, что оно не ограничивается только передачей информации, но и включает в себя элементы взаимного понимания, которое способствует развитию личных и групповых ценностей.

Поэтому, общение является неотъемлемой частью жизни человека, через которое он не только передает информацию, но и строит отношения, развивает личностные качества и формирует мировоззрение. Общение - это важнейший элемент социальной жизни, который играет ключевую роль в развитии как личности, так и общества в целом.

Эксперименты показали, что существует две основные формы общения, которые выполняют различные функции. Первая - это организационная деятельность, которая направлена на установление и поддержание рабочих отношений, а вторая - удовлетворение личных потребностей, что связано с потребностью человека в социальном взаимодействии, эмоциональной поддержке и установлении личных связей. Обе формы имеют существенное значение для человека, поскольку общение является не только инструментом для достижения внешних целей, но и важным процессом, который влияет на личностное развитие и эмоциональное состояние участников.

В процессе общения человек может оказывать психологическое влияние на других, и это воздействие может касаться как эмоционального состояния собеседника, так и его познавательных процессов. Психологическое влияние проявляется в том, как человек воспринимает информацию, какие эмоции испытывает и какие убеждения формируются в его сознании. Это также может влиять на его поведение и восприятие окружающего мира. Таким образом, в рамках общения человек не только передает информацию, но и активно формирует и трансформирует психоэмоциональные и познавательные процессы других людей.

Согласно мнению Б.Ф. Ломова, педагогическая деятельность осуществляется в соответствии с определенными психологическими закономерностями общения. В его понимании педагогическое общение - это процесс, в котором взаимодействуют не только преподаватели и ученики, но и их внутренние миры, что требует учета психологии общения на каждом этапе взаимодействия. Педагогическое общение не ограничивается только передачей знаний, оно включает в себя построение отношений между преподавателем и студентом, создание атмосферы доверия, поддержки и сотрудничества. Это общение предполагает взаимный обмен не только информацией, но и эмоциями, переживаниями, которые оказывают влияние на образовательный процесс и личностное развитие участников.

Под педагогическим общением обычно понимается профессиональное взаимодействие между преподавателями и студентами в ходе учебного процесса. Оно включает в себя не только обучение, но и воспитание, и носит целенаправленный характер, направленный на выполнение педагогических задач. Важным аспектом педагогического общения является создание комфортной и здоровой образовательной среды, где ценятся доверие, уважение и взаимопонимание. Для успешной реализации этих целей важно учитывать все аспекты общения: от интонации и выражений лица до невербальных средств, таких как жесты и мимика, которые играют важную роль в установлении эффективных и гармоничных отношений.

Профессиональное общение в педагогике - это не просто способ установления контакта с учениками, это также совместная деятельность, в которой важно создавать атмосферу взаимного уважения и доверия. Это требует от преподавателя умения не только грамотно передавать знания, но и учитывать психологические особенности каждого студента, взаимодействовать с ним на уровне, способствующем не только образовательному, но и личностному росту. В этой связи важным фактором является опыт преподавателей, который включает в себя навыки правильного произношения, чёткости речи, интонационного разнообразия, соблюдения пауз, а также невербальные элементы - такие как мимика, жесты и позы, которые способствуют лучшему восприятию информации и созданию положительного эмоционального фона.

Кроме того, общение оказывает значительное влияние на развитие управленческих и организационных навыков у студентов. В процессе общения преподаватели могут выявить индивидуальные особенности каждого студента, его способности, потребности и предпочтения, что важно для корректировки образовательного процесса и дальнейшего профессионального роста учащихся. Таким образом, педагогическое общение становится не только средством передачи знаний, но и важным инструментом для развития личных и профессиональных качеств студентов, формирования их мировоззрения, управленческих навыков и способности к саморазвитию.

В исследованиях Б.Ф. Ломова и В.В. Реана общение рассматривается как самостоятельное и важное понятие, которое исследуется не просто как элемент взаимодействия, а как отдельная форма деятельности, обладающая собственными характеристиками и законами. В их работах подчеркивается, что общение является неотъемлемой частью социальной и профессиональной жизни человека, особенно в контексте педагогической деятельности.

Процесс профессионального общения, согласно этим исследователям, не ограничивается лишь инструментом для достижения определенных целей в обучении. Оно становится не только средством взаимодействия между преподавателем и студентами, но и целенаправленной деятельностью, которая имеет свой смысл и значение в образовательном процессе. В этой связи профессиональное общение приобретает двоякую природу: оно является и средством, и целью. Преподаватель, взаимодействуя с учениками, не просто передает знания или организует учебный процесс, но и способствует развитию взаимопонимания, доверия и сотрудничества.

Важно, что в таком подходе процесс профессионального общения становится более глубоким и многозначным. Он включает в себя не только внешнее взаимодействие, но и самопознание, личностное развитие, а также формирование профессиональной идентичности как у преподавателя, так и у студентов. Таким образом, общение в педагогическом процессе приобретает статус самостоятельной, целенаправленной деятельности, которая может развиваться и эволюционировать, а не быть просто промежуточным этапом обучения.

Самодетельность в этом контексте означает, что педагог и студенты активно участвуют в процессе общения, проявляя инициативу, самостоятельность в решении задач и в установлении взаимных контактов. Это позволяет не только решать текущие задачи, но и создавать условия для развития личных и профессиональных качеств всех участников образовательного процесса.

Студент, входя в образовательные и воспитательные учреждения, не должен избегать волнения, потому что волнение является естественным состоянием для каждого, кто впервые сталкивается с новым, особенно в профессиональной сфере. Это особенно актуально для начинающего преподавателя, который, несмотря на теоретическую подготовку, сталкивается с реальными вызовами практики. В процессе педагогической деятельности он может испытывать беспокойство и неуверенность, поскольку его знания должны быть применены в реальной образовательной ситуации. Такие переживания и волнения вполне закономерны и являются частью пути становления преподавателя.

Когда опытный преподаватель впервые входит в процесс педагогической практики, он сталкивается с трудностями и может чувствовать себя неуверенно, ведь практическое применение теоретических знаний всегда требует адаптации. В таких ситуациях важно не поддаваться унынию и не терять уверенность в своих силах. Это требует внутренней устойчивости и готовности к преодолению сложностей. Как говорится в народной мудрости: «Человек не должен бояться, трудности не могут быть непреодолимыми». Эта фраза напоминает, что все препятствия могут быть преодолены, если подходить к ним с решимостью и верой в свои возможности.

Далее, выражение «Да, умелый человек способен на всё» подчеркивает, что опыт и навыки приходят с практикой. Важно, чтобы начинающий преподаватель понимал, что его путь только начинается, и что опыт можно и нужно накапливать через практическую деятельность, учась у более опытных коллег, перенимая их знания и методики. Для этого он должен иметь открытость к обучению, быть готовым к самосовершенствованию и постоянному развитию.

Таким образом, опытный преподаватель должен поддерживать себя в трудные моменты, напоминая себе, что он пришел в образовательное учреждение для того, чтобы учиться и развиваться. Это означает, что неудачи и сложности - это не признак недостатка способностей, а просто этап на пути к профессиональному росту. Ведь даже самые опытные наставники когда-то начинали с того, что учились и развивались, и именно это и помогает им становиться лучшими в своей профессии.

В этом контексте Саъди Шерози написал:

*(Як гули максуд дар ин бустон,
Чида нашуд бемадади дустон)*

*«Один желанный цветок в этом саду,
Не был сорван без помощи друзей.»*

Эти строки Саъди Шерози глубоко раскрывают значение человеческих взаимоотношений и силы коллективного усилия. В них заложена идея, что человек не может достичь желаемого успеха в одиночку. Внешняя поддержка и взаимодействие с другими людьми имеют ключевое значение на пути к цели, независимо от того, идет ли речь о профессиональном успехе, личных достижениях или даже простых жизненных ситуациях.

В контексте этих стихов гули максуд (желаемый цветок) представляет собой цель или идеал, которого человек стремится достичь. Однако, как показывает пример с садом, достижение этого идеала невозможно без участия других, без помощи друзей и единомышленников. Цветок не может быть сорван без того, чтобы не было чьей-то руки, готовой протянуться и помочь. Эта метафора ясно указывает на важность коллективных усилий, сотрудничества и поддержки в любом деле.

Саъди, как и многие другие великие мыслители, акцентирует внимание на том, что человеческие отношения и взаимопомощь - это основа успеха в любых начинаниях. В реальной жизни часто бывает, что даже самые способные и талантливые люди сталкиваются с трудностями, и без поддержки окружающих они не смогли бы преодолеть преграды. Важно помнить, что успех - это не только результат личных усилий, но и того, как человек умеет взаимодействовать с другими, как он использует силу сообщества.

Таким образом, эти строки учат нас, что взаимопомощь, поддержка и сотрудничество - неотъемлемая часть человеческого пути к успеху. Невозможно быть успешным и счастливым в полном одиночестве. Важно создавать и поддерживать крепкие связи, делиться опытом и помогать друг другу, что в итоге ведет к достижению более высоких целей.

Цель мобилизации студентов для педагогической практики с точки зрения духовного аспекта заключается не только в их профессиональном становлении, но и в формировании важнейших личных качеств, которые необходимы для успешной работы в сфере образования. Это прежде всего развитие их профессиональной подготовки, которое включает в себя не только овладение теоретическими знаниями и практическими навыками, но и способность применять их в реальных условиях образовательного процесса. Важной частью этого процесса является формирование у студентов чувства ответственности, ведь педагогу необходимо не только передавать знания, но и быть примером для подражания, обучать своим личным качествам и отношениям к миру.

Кроме того, в рамках педагогической практики особое внимание уделяется развитию самоотдачи, умению работать в условиях неопределенности и быстро реагировать на изменяющиеся ситуации. Это также связано с развитием организационных навыков, которые необходимы педагогу для эффективного взаимодействия с учениками, коллегами и родителями. Студенты, проходя педагогическую практику, учатся не только управлять процессом обучения, но и создавать положительную атмосферу в образовательном коллективе, разрабатывать и реализовывать различные образовательные проекты.

Не менее важным аспектом является развитие профессионального общения. Студент должен научиться общаться с учениками на разных уровнях, понимать их потребности и корректно реагировать на их запросы. Это включает в себя навыки слушания, эмпатии, уверенности в себе и в своем профессионализме. Также внимание уделяется развитию научного мировоззрения, которое помогает будущим педагогам ориентироваться в современных научных и образовательных подходах, понимать их ценность и правильно использовать в своей деятельности.

Все эти элементы педагогической практики в сочетании с последовательным развитием образовательного и воспитательного процесса способствуют всестороннему развитию студентов. Это позволяет им не только приобретать знания и навыки, но и вырабатывать необходимые личностные качества, которые будут способствовать успешной педагогической деятельности в будущем. В конечном счете, такая практика помогает сформировать педагога, который будет не только высококвалифицированным специалистом, но и человеком с глубоким внутренним миром, способным эффективно взаимодействовать с учащимися и оказывать влияние на их развитие.

Педагогический опыт студентов имеет несколько ключевых отличий от работы опытных преподавателей. Это различие проявляется в том, что студенты только начинают осваивать профессиональные навыки, и их деятельность включает большее количество наблюдений, проб и ошибок, а также получение рекомендаций от более опытных коллег. Преподаватели же, в свою очередь, уже обладают широкими практическими навыками и знаниями, которые позволяют им эффективно управлять учебным процессом, работать с учениками и достигать образовательных целей.

Преподаватель, в свою очередь, имеет четкое представление о своей ежедневной деятельности. Он знает, что каждый день в определенное время он должен следовать строгому расписанию и выполнять требования учебной программы, которая охватывает как образовательные, так и воспитательные задачи. Цель его деятельности - не только передать знания и умения, но и развить у обучаемых критическое мышление, креативность, эмоциональную устойчивость и физическое развитие. Важно, чтобы процесс обучения способствовал всестороннему развитию личности студентов, поддерживая баланс между умственными, психическими и физическими аспектами.

С другой стороны, в процессе педагогической практики студент сталкивается с необходимостью решать многие из этих задач, но в значительно более ограниченных

условиях. Для того чтобы начать свою работу с учениками, студент должен учитывать несколько ключевых факторов. Во-первых, важным аспектом является желание самого студента, его мотивация и стремление к обучению. Педагогическая практика требует от студента не только знания теоретических основ, но и способности применять эти знания на практике, что требует большой вовлеченности и инициативности.

Во-вторых, успешность практики во многом зависит от активности и профессионализма самого студента, от того, как он будет подходить к решению педагогических задач. Хороший студент-практикант должен стремиться к совершенствованию своих навыков, развивать самостоятельность и креативность в подходах к обучению, а также быть готовым принимать советы и критические замечания со стороны более опытных коллег.

Кроме того, важную роль в успешном прохождении практики играет своевременное консультирование с опытными преподавателями, которые могут дать необходимые рекомендации и помочь избежать распространенных ошибок. Эти консультации, а также обмен опытом с наставниками, являются неотъемлемой частью процесса обучения будущего педагога. Опытный преподаватель может подсказать, как лучше организовать процесс обучения, как взаимодействовать с учащимися, как правильно адаптировать материал под их потребности.

Таким образом, педагогическая практика студентов требует от них активности, стремления к самосовершенствованию и умения работать в тесном контакте с более опытными коллегами. Этот процесс помогает студенту не только научиться преподавать, но и понять, какие качества и навыки необходимы для того, чтобы стать успешным и востребованным специалистом в будущем.

Как написал Чалолитдин Балхи:

*(Машиварат идроку хушёри дихад,
Аклхоро аклхо ёри дихад).*

*«Совет дает понимание и настороженность,
Уму разума ум помогает»*

Эти строки подчеркивают важность мудрых советов и консультаций в жизни человека. Совет, основанный на опыте и знаниях, помогает человеку не только обрести ясность в своих мыслях, но и увидеть новые перспективы, которые могут быть неочевидными на первый взгляд. Он помогает развивать разум, направляя мысли в правильное русло.

Балхи акцентирует внимание на том, что разум, хоть и является важнейшим инструментом для принятия решений, может быть усилен мудрым советом. Разумные люди, предлагая советы, не только помогают обрести правильное понимание ситуации, но и поддерживают других в поиске верных решений. Важность этого взаимодействия заключается в том, что часто человеку не хватает объективного взгляда со стороны, и совет другого человека может стать тем самым толчком, который поможет принять правильное решение.

Эти строки напоминают нам о значении общения, обмена мнениями и опыта, что особенно актуально в педагогической деятельности, где важность совета и наставничества невозможно переоценить.

Студенты с первых дней своей педагогической практики начинают знакомиться с расписанием учебной и воспитательной деятельности учебных заведений. Согласно этим планам, они наблюдают за процессом учебных занятий. Все учебные занятия и воспитательные мероприятия в течение дня подробно обсуждаются на собрании студентов-практикантов и фиксируются в их личных дневниках.

Некоторые студенты-практиканты, даже проработав один-два года, не могут освоить навыки работы с обучаемыми, у них не формируется правильное педагогическое общение с учениками. Это связано с тем, что такие студенты не уверены в себе и не обладают достаточной наблюдательностью. В то время как установление правильного

педагогического общения и способность к наблюдению являются одними из основных требований к деятельности педагога.

Метод наблюдения в деятельности студентов-практикантов направлен на обучение и осознание смысла и содержания учебного и воспитательного процессов, учитывая психологические и индивидуальные особенности учащихся, понимание их характера и поведения, а также их умственное и физическое развитие.

Педагогическое наблюдение также важно для глубокого понимания теоретических знаний, и является неотъемлемой частью основной деятельности студента-практиканта. Содержание педагогической практики в процессе обучения развивается двумя основными направлениями. Одно из них связано с логикой педагогической задачи, которая решается в рамках учебного процесса. Другим направлением является логика предметных областей высших учебных заведений, влияние которых меняет содержание педагогической практики. Также педагогическая практика предоставляет студенту знания всех дисциплин его профессиональной подготовки, таких как общая педагогика и психология, позволяя ему освоить законы обучения и воспитания на основе психологии и педагогики, а также непосредственно научить студентов применять эти знания на практике.

Так, психология помогает студентам-практикантам учитывать психологические особенности учеников, а педагогика обеспечивает правильную организацию образовательного процесса. Без знаний в области педагогики и психологии невозможно использовать методы, соответствующие предмету, в том числе формирование профессионального общения и эффективного педагогического опыта.

В процессе педагогической практики необходимо уделять особое внимание каждому аспекту работы, как в преподавательской, так и в воспитательной деятельности. Это требует комплексного подхода и постоянного самосовершенствования, чтобы будущие педагоги могли эффективно развивать учеников и помогать им раскрывать свой потенциал.

Важным аспектом педагогической практики является установление связи с коллективом педагогов учебного заведения. Одним из ключевых факторов формирования эффективного общения является беседа, которая способствует развитию взаимопонимания и взаимодействия. В процессе педагогической практики студенты не только взаимодействуют с одним учителем, но и под влиянием всей педагогической команды, что способствует их профессиональному росту.

Несмотря на то, что вся деятельность студента-практиканта проходит в коллективной форме, освоение общего комплекса навыков и умений носит индивидуальный характер. Каждый студент вносит в процесс свою уникальность, и степень его понимания этого влияния напрямую сказывается на его профессиональной подготовке. Чем более осознанно студент воспринимает эти особенности, тем больше он развивает свою профессиональную готовность и навыки.

Хоть группа студентов-практикантов и является временной, в процессе своей практики они работают в едином коллективе педагогов, который способствует созданию здоровой рабочей атмосферы, соблюдения норм и порядков, а также укрепления взаимопомощи и взаимодействия. Это создает благоприятные условия для развития педагогических навыков и подготовки к будущей профессиональной деятельности. Кроме того, в рамках этой практики студенты знакомятся с законодательными актами и нормативными документами, регулирующими сферу образования, такими как Закон Республики Таджикистан «О образовании», «Национальная концепция образования Таджикистана», «Национальная концепция воспитания в Таджикистане», а также другими нормативно-правовыми актами. Изучение и анализ этих документов позволяет будущим педагогам лучше понять требования законодательства, а также применить эти знания на практике. Это помогает студентам не только овладеть профессиональными навыками, но и сформировать грамотное отношение к педагогической деятельности, на основе чего они развивают и совершенствуют свои педагогические умения и способности.

Слова, упомянутые выше о педагогической практике и формировании профессиональных коммуникативных навыков студентов, являются крайне важными,

поскольку педагогическая практика способствует профессиональному развитию студентов и является основой их успеха в роли будущих учителей, обучающихся и воспитывающих новое поколение. Именно через практику студенты могут развить не только теоретические знания, но и приобрести практические навыки, необходимые для эффективного общения и взаимодействия с учащимися. Это ключевое условие для того, чтобы стать успешным педагогом, способным передавать знания, выстраивать отношения с учениками и оказывать положительное влияние на их развитие.

В заключение, педагогическая практика играет неопределимую роль в подготовке будущих учителей, так как она является основой для формирования их профессиональных и коммуникативных навыков. Этот процесс не только способствует развитию теоретических знаний, но и позволяет студентам приобрести необходимые практические навыки для эффективного взаимодействия с учащимися. Правильная организация и проведение педагогической практики, включая наблюдение, взаимодействие с опытными педагогами и соблюдение нормативных документов, способствует подготовке высококвалифицированных специалистов, готовых к профессиональной деятельности. Таким образом, педагогическая практика является важным этапом, обеспечивающим успешную карьеру будущих учителей и их вклад в образование и воспитание подрастающего поколения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бадалев, А.А. Личность и общение. [Текст] А.А. Бадалев - М., 1983.
2. Дерманова, И. Б., Сидеренко, Е. В. Психологический практикум. [Текст] И. Б. Дерманова, Е. В. Сидеренко - СПб, 2002.
3. Добрович, А.Б. Воспитателью о психологии и психогигиене общения. [Текст] А.Б. Добрович - М., 1987.
4. Миралиев, А.М. Давлатов, М.Т. Педагогика ва психология.-Душанбе, «Ирфон», 2007, 344 с.
5. Левитов, Н.Д. Психология характера. Прос.Москва 1669, 397с.
6. Ломов, Б.Ф. Методологическое теоретическое проблемы психологии. Москва 1984, 448с.
7. Занков, В.В. Понимание в познании и общении. [Текст] В- М., 1994.
8. Ильин, Е.Н. Искусство общения / Педагогический поиск [Текст]
9. Е.Н. Ильин – М.: Педагогика, 1989.-С. 211-279.
10. Фарахани Мухсин. Толковый словарь воспитательных наук. - Изд-во «Асрори дониш», - Тегеран, 1378. - 464 с.
11. Фаюзат, Э. Основы программирования обучения. - Тегеран, 1374. - 146 с.
12. Шариатмадари, А. Воспитательная и научная миссия учебного центра. - Тегеран: Изд-во Самт, 1374. - 124 с
13. Шариатмадари, А. Метод и философия образования и воспитания. - Изд-во Амири Кабир, 1367. - 280 с.
14. Шариатмадари, А. Общество, воспитание и образование: Основы нового подхода. Шестое издание. - Тегеран: Изд-во Амири Кабир, 1367.-320 с.
15. Шариатмадари, А.Основные аспекты учебного программирования. - Изд-во Самт, 1370. - 78 с.
16. Шариатмадари, А. Развитие мышления. - Тегеран: Изд-во Общества исследователей им. Ибн Сины, 1378. - 340 с.
17. Шариатмадари, А. Учебная психология. - Тегеран: Изд-во Амир Кабир, 1369. - 340 с.
18. Шаъбани, Х. Искусство обучения и воспитания (методы и предметы обучения). Второе издание. - Тегеран: Изд-во учреждения Сами, 1379.-308 с.
19. Шоиринеджат, А. Культура и наука поведения. - Изд-во Амир Кабир, 1370. - 240 с.

20. Шоиринеджат, А. Основы психологии воспитания. -Тегеран: Изд-во учреждения по исследованиям проблем культуры, 1366.-330 с.

ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ВАЛЕОЛОГӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ

РАҲМОНОВА Парвина Ҳасаналиевна – омӯзгори кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Дӯстии халқҳо, тел.: (+992) 007 18 86 86

Муаллиф дар таълифоти хеш оид ба масъалаи таълиму тарбияи валеологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ андешаронӣ намуда, қайд кардааст, ки масъалаҳои солимгардонӣ асоси концепсияи валеологияи педагогиро ташкил медиҳад. Воситаҳои асосии валеологияи педагогӣ тарбияи эҳтиёҷоти саломатӣ, омӯзонидани усулҳо ва воситаҳои ҳифзи он, таҳияи барномаҳои таълимӣ, технологияҳои педагогӣ, низоми таълим, баҳодиҳии фаъолияти тарбиядиҳанда дар асоси принципҳои валеологӣ мебошад.

Дар мақола омадааст, ки таълими валеологӣ ба таҳкими саломатии кӯдакон ва эҷоди саломатии устувори онҳо нигаронида шудааст. Мақсади технологияи педагогии таълими валеологӣ аз он иборат аст, ки ҳар як кӯдак аз эҳтиёҷоти инфиродӣ ва хусусиятҳои инкишофи инфиродӣ огоҳӣ пайдо карда, танҳо дар асоси он тарзи ҳаёти солимро ба роҳ монад. Ин мақсад тавассути ҷорӣ намудани омезиши таълими оқилонаи психологию педагогӣ ба роҳ монда мешавад. Таълиму тарбияи валеологӣ ва бехатарии ҳаёт бояд дар доираи системаи ташаққули тарзи ҳаёти солим барои кӯдакони синни томактабӣ ҷорӣ карда шавад. Маҳз муаллиф таъкид намудааст, ки таълими валеологияи кӯдакон тавассути тарбияи ҷисмонӣ ба роҳ монда шавад. Бо ин роҳ кӯдакон дар бораи солимии ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва сохтори бадани инсон дониш гирифта, малакаҳои нигоҳубинии бадани худ ва идоракунии ҳолати ҷисмонии худро меомӯзанд.

Вожаҳои калидӣ: таълиму тарбияи валеологӣ, тарзи ҳаёти солим, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, таҳкими саломатӣ, кӯдакони синни томактабӣ, солимии ҷисмонӣ, рӯҳӣ, саломатии кӯдакон, муносибати инфиродӣ, инкишофи ҷисмонӣ.

ВАЛЕОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

РАХМОНОВА Парвина Ҳасаналиевна – преподаватель кафедры психологии Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, г. Бохтар, ул. Дружба народов, тел.: (+992) 007 18 86 86

В своей работе автор размышляет над проблемой валеологического образования и воспитания в дошкольных образовательных учреждениях, отмечая, что вопросы здоровья составляют основу концепции педагогической валеологии. Основными инструментами педагогической валеологии являются воспитание потребности в здоровье, методы обучения и средства его охраны, разработка образовательных программ, педагогических технологий, образовательных систем, а также оценка деятельности педагога на основе валеологических принципов.

В статье указано, что валеологическое образование направлено на укрепление здоровья детей и создание у них устойчивого здоровья. Цель педагогической технологии валеологического образования – обеспечить осознание каждым ребенком своих индивидуальных потребностей и особенностей развития и на этой основе ведение

здорового образа жизни. Эта цель достигается путем внедрения комплекса рациональной психолого-педагогической подготовки. Валеологическое образование и безопасность жизнедеятельности необходимо внедрять в систему формирования здорового образа жизни детей дошкольного возраста. Именно автор подчеркивал, что валеологическое воспитание детей должно осуществляться посредством физического воспитания. Таким образом, дети получают знания о физическом и психическом здоровье, строении человеческого тела, а также приобретают навыки заботы о своем теле и управления своим физическим состоянием.

Ключевые слова: валеологическое образование и воспитание, здоровый образ жизни, дошкольные образовательные учреждения, укрепление здоровья, дети дошкольного возраста, физическое и психическое здоровье, здоровье детей, индивидуальный подход, физическое развитие.

VALEOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

RAKHMONOVA Parvina Khasanalievna – teacher of the Department of Psychology of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Bokhtar, Druzhba Narodov Street, **phone:** (+992) 007 18 86 86

In his work, the author reflects on the problem of valeological education and upbringing in preschool educational institutions, noting that health issues form the basis of the concept of pedagogical valeology. The main tools of pedagogical valeology are the education of the need for health, teaching methods and means of its protection, the development of educational programs, pedagogical technologies, educational systems, as well as the assessment of the teacher's activities based on valeological principles. The article indicates that valeological education is aimed at strengthening the health of children and creating sustainable health in them. The goal of the pedagogical technology of valeological education is to ensure that each child is aware of their individual needs and developmental characteristics and, on this basis, leads a healthy lifestyle.

This goal is achieved through the introduction of a complex of rational psychological and pedagogical training. Valeological education and life safety must be introduced into the system of forming a healthy lifestyle for preschool children. It was the author who emphasized that valeological education of children should be carried out through physical education. In this way, children gain knowledge about physical and mental health, the structure of the human body, and also acquire skills in caring for their bodies and managing their physical condition.

Keywords: valeological education and upbringing, healthy lifestyle, preschool educational institutions, health promotion, preschool children, physical and mental health, children's health, individual approach, physical development.

Таълиму тарбияи валеологӣ на танҳо барои ба даст овардани маҷмӯи дониш дар бораи нигоҳдорӣ ва таҳкими саломатӣ, инчунин ташкил ва иҷро намудани чорабиниҳо дар сатҳи инфиродӣ, ки ба ченкунии миқдорӣ ва таҳкими ҳолати функционалии организми инсон нигаронида шудаанд, иборат аст. Масъалаи технологияи фаъолияти муносири валеологҳои соҳаҳои гуногун (психологҳо, биологҳо, табибон, кормандони тарбияи ҷисмонӣ), ки маҷмӯи воситаҳо ва усулҳоро барои валеологикунонии муҳити таълимӣ истифода мебаранд, махсусан ҷолиб аст.

Валеологикунонии муҳити таълимӣ ҳамчун қорӣ намудани мундариҷа ба системаи маориф фаҳмида мешавад, ки дар асоси принципҳои:

- ташкили таълим бо назардошти имкониятҳои инфиродии шахс;
- ташхиси сатҳи саломатии инфиродӣ бо назардошти хусусиятҳои психосоматикӣ, конституционӣ ва иҷтимоӣ маънавии шахс;
- татбиқи системаи чораҳои ислоҳӣ ва тавонбахшӣ барои таъмини шароити бароҳат барои кӯдакони зери хатар;
- интихоби технологияҳои оптималии педагогӣ ва барномаҳои таълимӣ, ки синну сол, ҷинс, муҳити иҷтимоӣ ва муҳити зистро ба назар мегиранд;
- таълими усулҳои ташхиси худшиносӣ, худбаҳодихӣ, худ назорат ва худтанзимкунии ҳолати психосоматикии бадан дар марҳилаҳои гуногуни ҳаёт;
- оптимизатсияи шароити зиндагии иҷтимоӣ ва гигиени кӯдакон ва омӯзгорон.

Валеологикунонии муҳити таълимӣ мустақиман бо ҳадафҳои таълими валеологӣ алоқаманд аст, ки хеле равшан муайян шудаанд:

- рушди қобилиятҳои табиӣ;
- нигоҳдории саломатӣ дар синни томактабӣ ва ибтидоӣ;
- таъмини камолоти интенсивии ҷисмонӣ ва иҷтимоӣ дар давраи наврасӣ;
- тақмили ҷисмонӣ ва ахлоқӣ ва мутобиқшавии иҷтимоӣ психологӣ дар мактаби миёна.

Илова бар ин, равишҳои психологӣ, педагогӣ ва валеологӣ ба проблемаи саломатӣ ва рушди шахсият дар системаи маориф бояд дар асоси принципҳои мураккабӣ, пайдарпайӣ, марҳилавӣ ва муттасилӣ бо истифода аз хусусиятҳои иҷтимоӣ-педагогӣ, психологӣ ва физиологӣ, бароҳ монда шавад.

Ҳамин тариқ, ташаккули ҳавасмандии устувори эҳтиёҷ ба саломатӣ бояд ҳам тавассути мундариҷаи таълим ва ҳам тавассути унсурҳои психологияи амалӣ ва валеология бо истифода аз воситаҳои мавҷудаи ташхис, ислоҳӣ ва солимгардонӣ амалӣ карда шавад.

Тандурустӣ мақсади худ не, балки воситаи инкишофи шахс ва коллектив мебошад. Муносибати инфиродӣ ба масъалаҳои солимгардонӣ асоси консепсияи валеологияи педагогиро ташкил медиҳад. Воситаҳои асосии валеологияи педагогӣ тарбияи эҳтиёҷоти саломатӣ, омӯзонидани усулҳо ва воситаҳои ҳифзи он, таҳияи барномаҳои таълимӣ, технологияҳои педагогӣ, низоми таълим, баҳодихии фаъолияти омӯзгор дар асоси принципҳои валеологӣ мебошанд.

Таҳияи технологияҳои педагогии таълими валеологӣ, ки ба таҳкими саломатии кӯдакон ва эҷоди саломатии устувори онҳо нигаронида шудааст, бояд дар асоси ба назар гирифтани соҳаҳои зехнӣ, эмотсионалӣ, моторӣ ва фаъоли ҳаёти кӯдакон бо фаъолияти ҳамоҳангшудаи муассисаҳои таълимӣ ва волидон асос ёбад. Аз ин мавқеъҳо системаи маорифи валеологӣ асос ёфта, бояд маҷмӯи донишхоро оид ба ҷанбаҳои гуногуни саломатӣ пешниҳод намояд, ба таҳияи стратегия ва таълими инфиродӣ барои инкишоф ва нигоҳдории саломатӣ мусоидат намояд, зеро танҳо дар ҳамин асос эҳтиёҷоти саломатиро дар кӯдакон ташаккул додан мумкин аст.

Мақсади технологияи педагогии таълими валеологӣ аз он иборат аст, ки ҳар як кӯдак аз эҳтиёҷоти инфиродӣ ва хусусиятҳои инкишофи инфиродӣ огоҳӣ пайдо карда, танҳо дар асоси он тарзи фардӣ тарзи ҳаёти солимро ба роҳ мондан мумкин аст. Ин мақсад тавассути қорӣ намудани омезиши таълими оқилонаи психологию педагогӣ, ба роҳ монда мешавад. Асос бояд дарсҳои валеология ва бехатарии ҳаёт дар доираи системаи ташаккули тарзи ҳаёти солим барои кӯдакони синни томактабӣ ва мактабӣ қорӣ карда шавад. Омилҳои асосии системасозандаи педагогикаи валеологиро метавон шаклу усулҳои таъсири педагогиро номид, ки ба ҳавасмандгардонии ҷузъҳои ахлоқӣ, ҷисмонӣ ва равоӣ нигаронида шудаанд.

Низоми таълими валеологӣ ташаккули маданияти валеологии кӯдакон дар синфҳои валеология ва тарбияи ҷисмонӣ мебошад. Маҳз дар ин ҷо кӯдакон дар бораи солимии ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва сохтори бадани инсон дониш мегиранд. Малакаҳои нигоҳубинии бадани худ, идоракунии ҳолати ҷисмонии худро меомӯзанд.

Чорӣ намудани технологияи таълими валеологӣ ду самт — гузаронидани машғулиятҳои солимгардонӣ ва валеологияи тамоми чараёни педагогиро пешбинӣ мекунад. Охирин дар назар дорад, ки ҳар як фаъолият ва ҳар як ҳодиса бояд таъсири шифобахш дошта бошад, аз рушди меҳнати зиёдатӣ пешгирӣ кунад ва саломатиро бадтар накунад, балки ба рушди он мусоидат кунад. Инро бо роҳи ҳалли масъалаҳои тарбияи томактабӣ, гузаронидани дарсҳои пурраи тарбияи ҷисмонӣ, шамол додани ҳуҷраҳое, ки кӯдакон машғуланд ва риояи талаботи гигиенӣ ба даст овардан мумкин аст. Самаранокии раванди таълим бештар аз хусусияти татбиқи ҷузъҳои номбаршудаи тарзи ҳаёти томактабӣ вобаста аст.

Валеологикунонии (такмилдиҳии) раванди педагогӣ ҳам барои кӯдакон ва ҳам барои омӯзгорон барои ба вуҷуд овардани фазои мусбии психологӣ дар коллектив муҳим аст.

Солҳои охир чараёни таълиму тарбия дар боғчаи бачагон бештар ба мактаб монанд мешавад. Бисёр олимони инро мушоҳида мекунанд. Ҳар як кӯдак бояд ба барномаи мувофиқи саломатӣ дастрасӣ дошта бошад. Дар баробари ин, меъёри асосии арзёбии барномаҳои таълимӣ бояд арзёбии он бошад, ки барномаи мушаххас барои саломатии кӯдак чӣ пешбинӣ мекунад.

Тарбияи арзишшиносӣ ҳамчун қисми таркибии валеологияи педагогӣ ба мазмуни он асос меёбад. Ва дар ин ҷо масъалаи бо маълумоти дахлдори маърифатӣ тайёр кардани он ба миён меояд. Чунин маълумотро, ба маънои муайян, метавон дар барномаҳои маълуме мушоҳида кард, ки дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ хеле маъмуланд ва ба мазмуни таълими валеология маводи муайян ворид мекунанд.

Барномаҳои таълимӣ иҷрои вазифаҳоеро таъкид мекунанд, ки ба кӯдакон дар бораи саломатии онҳо нигаронида шудаанд. Онҳо асосан ба муайян кардани ҳолат ва эҳсосоти шахс марбутанд; ташаккули идеяҳо дар бораи бадани шумо; дарки зарурат ва нақши ҳаракатҳо дар инкишофи ҷисмонӣ; донишҳои талаботи гигиенӣ ба бадан, либос ва ҷои машқҳои ҷисмонӣ; таълими қоидаҳои беҳатарӣ ҳангоми иҷрои машқҳои ҷисмонӣ; қобилияти расонидани кӯмаки асосӣ барои ҷароҳатҳо; ташаккул додани тасаввурот дар бораи ба организм чӣ фоиданок ва чӣ зараровар аст.

Ҳалли ин проблемаҳо ёрии методиро талаб мекунад. Аммо дар асарҳои худ танҳо чанде аз муаллифони асбобу усулҳои ҳалли онҳоро пешниҳод мекунанд.

В.Г. Алямовская дар барномаи «Саломатӣ» [2, с.11] самтҳои асосии тарбияи зарурати тарзи ҳаёти солимро дар кӯдак муайян мекунад. Ҳар як самт тавассути як қатор ҷорабиниҳои мунтазам амалӣ карда мешавад, ки асоси онҳо машқҳои ҳаррӯза мебошанд. Бисёр амалҳо бояд чунон шинос бошанд, ки онҳо ба таври худкор иҷро карда мешаванд. Муаллиф дар дастурҳои барномаи худ мавзӯи машғулиятҳои таълимиро таҳти унвони «Ба саломатии худ эҳтиёт кардан» пешниҳод кардааст. Дар ҷои аввал дар ин ҷо фаъолиятҳои ҳастанд, ки дар кӯдак муносибати бошуурона ба саломатии ӯ, қобилияти муайян кардани ҳолати ӯ мусоидат мекунанд.

Дар ин марҳила омӯзгор аз рӯи формула амал мекунад: аввал ба кӯдак фаҳмонед, ки ҷаро ин корро кардан лозим аст, кӯмак кунед, баъд ба ӯ ба таври шавқовар таълим диҳед ва танҳо баъд ба ӯ ҳар рӯз иҷро кардани ин амалҳоро таълим диҳед. Ҳамчунин дар барнома ба кор бо падару модарон диққати калон дода мешавад, ки кӯдак дар бораи худ ва чӣ гуна бояд барои нигоҳ доштани саломатии худ тасаввурот пайдо кунад, барномаи тарбияи ҷисмонӣ *"Ҳонаи саломатии бузург"* таҳия шудааст:

- 1) муҳайё кардани муҳити инкишофёбанда — фазои худидоракунии;

2) ба кӯдаки синни томақтабӣ дар ҷамъ овардани таҷриба ва маҷмӯи донишҳое, ки фаъолияти минбаъдаи ӯ ба таҳкими солимии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ нигаронида шудааст, кӯмак расонад;

3) ташаккули бадани солим;

4) кӯдаконро ба худшиносӣ ҳавасманд гардонад, онҳоро ба раванди - инкишофи ҷисмонӣ ҷалб намояд;

5) кори коллективи педагогӣ ва падару модаронро дар бобати инкишоф додан ва мустаҳкам намудани бадани кӯдак дар асоси принсипи «на дар боло ва на дар паҳлу, балки якҷоя» муттаҳид намояд;

6) дар кӯдаки синни томақтабӣ ташаккул додани малакаҳои худтанзимкунии рафтор, ки ба рушди минбаъдаи функсияи нигоҳдорӣ ва мустаҳкам кардани саломатии худ нигаронида шудааст.

Ташаккули «худ»-и кӯдак имкон медиҳад, ки мактаббачагон ба чунин намудҳои ҳифзи иҷтимоӣ, ба монанди ҷисмонӣ, физиологӣ ва равонӣ омода карда шаванд. Худмуҳофизати ҷисмонӣ пешбинӣ мекунад, ки шахс дорои малакаҳои хуби моторӣ мебошад. Таърифи худмуҳофизати физиологӣ ба ҳолати физикӣ - ҳолати динамикӣ ва устувор, омодагӣ ба ҳолатҳои ғавқулдда мувофиқат мекунад. Кори ташаккул додани тарзи ҳаёти солим тавассути системаи гимнастика, сӯхбатҳо ва идҳо ба амал бароварда мешавад.

Бе ҳифзи психологӣ ба ҳаёти мустақилона раҳо кардани кӯдаки синни томақтабӣ қабул нест. Барои он ки кӯдак аз худ огоҳ шавад, ҳадафи худ, нақши худро дар зиндагӣ ва ҷомеа фаҳмад, бояд масъалаҳои ташаккули мувозинати равонӣ, рафтори худдорӣ, кам кардани эҳсосоти манфиро ҳал кард. Ташаккули системаи худмуҳофизатӣ, ки барои таҳким ва нигоҳ доштани саломатӣ зарур аст, ба неқӯаҳволии ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва иҷтимоӣ мусоидат намуда, ба кӯдакон барои бомуваффақият мутобиқ шудан ба ҳолатҳои гуногуни ҳаёти ҳаррӯза мусоидат мекунад.

Барномаи Н. Ефименко (6, с. 6-7.) таҳти унвони «*Театри тарбияи ҷисмонӣ ва солимгардонии бачагони синни томақтабӣ ва ибтидоӣ*» ба назария ва методологияи - тарбияи ҷисмонӣ равшанин навида мешавад. Он ба даҳ амри педагогӣ ва ҳашт «формулаи тиллоӣ» оид ба инкишофи мотории кӯдакони синни томақтабӣ асос ёфтааст, ки моҳияти онҳо чунин аст: чизи асосӣ дар тарбияи ҷисмонии кӯдакон риояи формулаҳои тиллоии инкишофи табиӣи мотории кӯдакон мебошад.

Кӯдаки калонсоли синни томақтабӣ (6-7 сола) бояд мафҳумҳои асосиро дар бораи саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим, аҳамияти расмиёти гигиенӣ, саҳтгирӣ, варзиш ва машқҳои пагоҳӣ барои беҳтар кардани саломатӣ аз худ кунад. Бачаҳо дар бораи қоидаҳои рафтори ҷамъият ҳангоми беморӣ, дар бораи қоидаҳои нигоҳубин ба беморон шинос шуда, усулҳои ёрии аввалинро ҳангоми латҳӯрда меомӯзанд. Кӯдаки синни томақтабӣ бояд вазъиятҳои гуногуни эмотсионалӣ ва ҷисмонии одамони дигарро дарк кунад ва роҳҳои мушаххаси рафторро нисбат ба дигарон вобаста ба ҳолати онҳо тасаввур кунад (сарбанди «Кӯдакон ва калонсолон»): шумо наметавонед ба камбудии зоҳирии кӯдакони дигар хандед, ё ба касе, ки гиря мекунад бепарвоя зоҳир кардан; чаро қоидаҳо бояд риоя карда шаванд, маънои гуманистии онҳо; эҳтимолияти оқибатҳои манфии амалҳои беэҳтиётӣ ва ғайра.

Диққати бахши «Тандурустӣ» ҳифз ва таҳкими солимии ҷисмонӣ ва рӯҳии кӯдакон, инкишофи ҷисмонӣ ва эҳсосии онҳоро таъмин менамояд. Дар ин ҷо як иловаи муҳим вуҷуд дорад: аввал саломатии ҳар як кӯдакро омӯzed ва баҳо диҳед ва баъд барои барқароршавии ӯ амал кунед. Чизи асосӣ ин муҳайё намудани шароити мусоидтарин барои нигоҳ доштан ва мустаҳкам намудани саломатӣ мебошад. Ба имкониятҳои бузурги кӯдаки синни томақтабӣ барои беҳтар намудани саломатии худ кам аҳамият дода мешавад, гарчанде дар назар аст, ки истифодаи усулҳо барои

саломатӣ, назорати шахсӣ, амалӣ намудани бошуурокаи расмиёти гигиенӣ («Ба кӯдакон омӯзонед, ки дандонҳои худро дуруст шустушӯ кунанд, дандонҳои худро дуруст тоза кунанд. Дар назди телевизор дуруст нишастанро ёд диҳед, ба бачагон зарурияти катъиян истифода бурдани воситаҳои гигиении шахсиро фаҳмонед ва ба одати устувори истифода бурдани онҳо ноил шавед») шарт ва зврур аст.

Вазифаҳои инкишофи маърифатӣ аз инҳо иборатанд: ба кӯдак фаҳмонидани талаботе, ки ба ӯ вобаста ба бехатарӣ ва рафтори ӯ гузошта мешавад; нишон додан ва бо амалиёти худ тасдиқ намудани муносибати ғамхорона ва эҷодкорона нисбат ба одамони дигар. Чунин муносибати маҷмӯӣ, вақте ки вазифаҳои бахшҳои гуногун пурра ва амиқтар мешаванд, барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ хеле муваффақанд.

Ҳадафи асосии барномаи «Асосҳои бехатарии кӯдакони синни томақтабӣ» (Авдеева Н., Князева О.) ҳавасмандгардонии рушди мустақилият ва масъулият дар кӯдакон мебошад; Мақсади асосӣ шиносонидани кӯдакон бо қоидаҳои рафтор дар ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ, омӯзонидани техника ва малакаҳои рафтори бехатар мебошад. Дар барнома бехатарӣ ва тарзи ҳаёти солим ҳамчун тарзи ҳаёт, рафтори мувофиқ дар ҳолатҳои гуногун баррасӣ карда мешавад [1, с. 9].

Дар валеологияи педагогӣ ҷанбаи ахлоқӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад, зеро он ба маънои умумӣ тарбияи ҳамаҷонибаи тарзи ҳаёти солими кӯдакро таъмин мекунад. Ин фикр дар бораи дар барномаҳои сершумор мушоҳида мешавад, аммо аз ҷониби муаллифон ба бахшҳои, ки ба муносибатҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонанд, ворид карда мешаванд.

Такмили мазмуни таълим бо ҳамроҳ сохтани барномаҳои таълимӣ ба хусусият ва низоми таълим таъсири ҷиддӣ мерасонад. Мундариҷаи дониш бо тамоми салоҳияти худ бояд хеле иттилоотӣ бошад, ба татбиқи таҷрибаи шахсии кӯдак нигаронида шуда, ба ифодаи муносибати доимии шавқу ҳавас ва эҳсосот пурқувват бошад.

Аз гуфтаҳои боло равшан дида мешавад, ки муҳаққиқон ба мафҳумҳои «- валеологӣ» ва «таълими арзишшиносӣ» (таълим, тарбия) аз рӯи мазмун ва хусусиятҳои хусусиятҳои тамоман дигар ворид мекунанд. Фаҳмидани он, ки ҳама гуна мафҳум, яъне таърифи он бояд ба маъно ва ҳадафи асосӣ мувофиқат кунад, яъне аз ҷиҳати функционалӣ бояд дар истифода дуруст ва фаҳмо бошад, мо мафҳуми «валеологияи педагогиро» ба маънои васеъ ҳисоб карда, пеш аз ҳама маданияти валеологиро хусусияти асосии он мешуморем, ки мазмуни таълимиро муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Авдеева, Н., Князева, О., Стеркина, Р. Основы безопасности детей дошкольного возраста: Программа для дошкольных образовательных учреждений // Дошкольное воспитание. - 1997-№3 - С. 32-40; №4 - С.5-13
2. Алямовская, В.Г. Программа "Здоровье!" // Дошкольное воспитание.- 1993. - №12-С. 8-14.
3. Апанасенко, Г.Л. Валеология на рубеже веков // Валеология. — 2000. - №1. - С.4-11.
4. Аркин Е.А. Ребенок в дошкольные годы / Под ред. А.В. Запорожца, В.В. Давыдова. — М.: Просвещение, 1968. - 445 с.
5. Брехман, И.И. Валеология - наука о здоровье. — М.: Физкультура и спорт, 1990 — 206 с.
6. Ефименко, Н.Н. Театр физического воспитания и оздоровления детей дошкольного и начального школьного возрастов // Детский сад со всех сторон. - 2002. - № 3. - С. 6 — 7.

7. Казначеев, В.П. Учение о биосфере. Этюды о научном творчестве В.И. Вернадского (1863-1945). - М.: Знание, 1985. - 80 с.
8. Кобзева, Л.Ф. Состояние здоровья детей дошкольных учреждений и мероприятия по снижению их заболеваемости в период адаптации: Авто- реф.... канд.пед.наук. - Горький, 1975. - 18 с
9. Кутырев, В.А. Современное социальное познание. - М.: Мысль, 1988-204 с.
10. Михайленко, Н.Я., Короткова, Н.А. Модель организации образовательного процесса в старших группах детского сада - //Дошкольное воспитание. — 1995. - №9.
11. Скоморовская, Г. Новый взгляд на реабилитацию // Детский сад со всех сторон. - 2002. - № 5. - С. 2 - 3.
12. Толстой, Л.Н. Педагогические сочинения. Изд. 2-е. М.: Учпедгиз, 1953.
13. Тюмасова, З. Невалеологические проблемы валеологии // Народное образование. - 2002. - № 7. — С.73-78.

МУНОСИБАТИ ПЕДАГОГӢ ҲАМЧУН МЕҲВАРИ РУШДДИҲАНДАИ РАВАНДИ ТАЪЛИМИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

САИДЗОДА Низомиддин Тоҷиддин – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: (+992) 201 09 50 00

САФАРОВА Дилафрӯз – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: (+992) 989 08 89 89

Дар мақолаи мазкур, муносибати педагогӣ вобаста ба ҷанбаҳои рушддиҳандаи раванди таълими синфҳои ибтидоӣ оварда шудааст. Муаллифон, хусусиятҳои дурусти инкишофи зеҳнии хонандагонро дар ҷараёни таълим бо далелҳои илми амалӣ натиҷагирӣ намуда, муносибати педагогиро ҳамчун омили асосии рушддиҳанда шуморидаанд.

Муаллифон баён намудаанд, ки таҳти муносибати педагогӣ, ки омили рушди ҳамаҷонибаи хонандагон дар раванди таълим мегарданд, ин муносибатҳои гуманистӣ доштан, арҷ гузоштан ба ҳуқуқ ва озодиҳои тарбиятгирандагон, вазъияти дастпарваронро эҳтиром гузоштан, хусусиятҳои ҷазодиҳиро аз байн бурдан ва ғайра мебошад.

Дар мақолаи мазкур нақш ва аҳамияти асосии муносибати педагогӣ пайгирӣ карда шуда, хусусиятҳои мукамалгардонии фаъолияти педагогиро дар доираи назарияҳои олимони баён сохтааст. Аз ҷумла, оварда шудааст, ки омӯзгор набояд рӯякӣ ба тафовут ва бо такаббурӣ муносибатро ба роҳ монанд. Балки муносибати омӯзгор бо хонандагон ҳайрхоҳона, самимӣ, дилсузона бошад. Инчунин, омӯзгор ҳамчун шахси калонсол, бо таҷриба чун дусту мурабии хонандагон баромад намояд ва бо истифода аз усулҳои гуногуни муносири педагогӣ тавонад, ки фаъолнокии раванди таълимиро ташкил намояд.

Вожаҳои калидӣ: инкишоф, фаъолият, таълим, тарбия, мактаб, хонанда, машғулияти амалӣ, аҳамият, муносибат, омӯзгор, мукамалгардонӣ, зеҳн, хусусиятҳои фардии шахс, раванд, метод, синфҳои ибтидоӣ.

УЧИТЕЛЬ КАК ОСЬ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НАЧАЛЬНОГО КЛАССА

САИДЗОДА Низомиддин Тоджиддин – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121, тел.: (+992) 201 09 50 00

САФАРОВА Дилафруз – ассистент кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни г. Душанбе, пр. Рудаки, 121, тел.: (+992) 989 08 89 89

В данной статье представлено отношение учителя к развивающим аспектам процесса обучения в начальной школе. Авторы на основе данных практической науки делают вывод о правильной характеристике художественного развития семьи в воспитательном процессе, главным фактором развития педагогических установок.

Авторы установили, что в рамках педагогических характеристик, которые становятся фактором общего развития учащихся в образовательном процессе, необходимо иметь человеческие отношения, уделять внимание правам и свободам обучающихся, не терять студенты.

В данной статье рассмотрена основная роль и значение педагога, а также описаны особенности совершенствования педагогической деятельности в рамках теорий ученых. Среди прочего было заявлено, что учитель не должен вести себя беспорядочно и высокомерно. Лучи муношибати омузгора доброжелательными, самими, отзывчивыми читателями. Также педагог, будучи взрослым, выступает учителем семьи со стажем и может организовать деятельность образовательного процесса, используя различные современные педагогические методы.

Ключевые слова: развитие, деятельность, обучение, воспитание, школа, ученик, производственная практика, значимость, отношение, учитель, совершенствование, интеллект, индивидуальные особенности человека, процесс, метод, начальные классы.

TEACHER AS AN AXIS OF DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE PRIMARY CLASS

SAIDZODA Nizomiddin Tojiddin – candidate Pedagogical Sceinces of the Departamente General pedagogy of Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, **phone:** (+992) 201 09 50 00

SAFAROVA Dilafruz – Assistant of the Department of General Psychology of Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, **phone:** (+992) 989 08 89 89

This article presents the attitude of the teacher to the developmental aspects of the learning process in primary school. The authors, based on the data of practical science, conclude that the correct characterization of the artistic development of the family in the educational process is the main factor in the development of pedagogical attitudes.

The authors found that within the framework of pedagogical characteristics that become a factor in the general development of students in the educational process, it is necessary to have human relations, pay attention to the rights and freedoms of students, and not to lose students.

This article examines the main role and importance of the teacher, and also describes the features of improving pedagogical activity within the framework of the theories of scientists. Among other things, it was stated that the teacher should not behave disorderly and arrogantly. Rays of munoshibati omuzgora benevolent, themselves, responsive readers. Also, the teacher, being an adult, acts as a teacher of the family with experience and can organize the activities of the educational process, using various modern pedagogical methods.

Key words: development, activity, training, education, school, student, industrial practice, significance, attitude, teacher, improvement, intelligence, individual characteristics of a person, process, method, primary school.

Масъалаи муносибати педагогӣ яке аз масъалаҳои ҷомеаи имрӯза ба ҳисоб рафта, диққати олимони соҳаи педагогика ва психологияро ба худ ҷалб намудааст, ки то ҳол ба тадқиқи ин масъала равонаанд. Барои он ки дар мактаб сифати кори таълиму тарбия баланд бардошта шавад, лозим меояд, ки омӯзгор оид ба масъалаи муносибати педагогӣ маълумоти мукаммал дошта бошад. Марбут ба масъалаи мубрами рӯз, ки хусусияти ташаккулдиҳии маърифати хонандагонро дар бар мегирад, метавон андешаронӣ намуд.

Муносибати омӯзгор ба хонандагон дар ҷараёни таълиму тарбия нақши асосиро мебозад. Бинобар ин педагоги машҳури рус К.Д. Ушинский навишта буд, ки «барои бо мувафакият таълим додану тарбия намудани бачаҳо, онҳоро аз ҳар ҷиҳат нағз доништан зарур аст»[9, С.432].

Зимнан таъкид ба маврид аст, ки омӯзгор маҳз дар натиҷаи муносибат нисбати хусусиятҳои психологӣ дастпарварони худ маълумот пайдо менамояд ва рафти фаъолиятро хуб ба роҳ менамояд. Ҳангоми ташкил намудани кори таълиму тарбия омӯзгор на танҳо ба як ё ду балки ба аҳли гурӯҳ муносибат менамояд ва омӯзгорро зарур аст, ки ба ҳар як хонанда рафтори муносиби фардӣ – психологӣ намояд. Зеро дуруст ба роҳ мондани муносибат сифати кори таълиму тарбияро баланд бардошта, яке аз омилҳои асосии ташаккули зеҳнии хонандагон мегардад.

Мушоҳидаҳои сершумори педагогҳо нишон доданд, ки кӯдаке, ки тарзи ёдгирӣ ва тарзи фаъолияти зеҳнро дар синфҳои ибтидоии мактаб азхуд накардааст, дар синфҳои миёна одатан ба қатори ақибмондаҳо дохил мешавад. Яке аз самтҳои муҳимтарин дар ҳалли ин масъала эҷоди як навъ шароит дар синфҳои ибтидоӣ мебошад, ки ба рушди зеҳнии мукаммали кӯдакон мусоидат менамояд, ва он бо ташаккули кунҷковии пойдор, тавоноии ва маҳоратҳои фаъолияти зеҳнӣ, сифати ақлу шуур, ташаббуси эҷодкорӣ алоқаманд мебошад[7, С. 120-125].

Ҳаминтавр мафҳуми муносибати педагогиро аз муносибат фарқ бояд кард. Мафҳуми муносибат – ин мавқеи ишғолкардаи шахс нисбат ба ҳама ҷизе, ки ӯро ихота намудааст. Одам ҳамеша ба ашё, ҳодисаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва одамон дар муносибат аст.

Маҳорат дар муносибати педагогӣ – ин системаи роҳ, тарз, усули фаъолияти омӯзгор дар ҷараёни таълиму тарбия ва алоқаи байни якдигар, ки дар натиҷа фаҳмиши ахбори ҳамдигарӣ ба вучуд меояд, доништа мешавад.

Дар зери мафҳуми муносибати педагогӣ инҳо дохил мешаванд:

- ташкили раванди таълим ва ба системадарории он;
- ташкили муоширати педагогӣ ва истифодаи маърифат ҳамчун воситаи байни омӯзгорону хонандагон;
- воситаҳои ҳалли масъалаҳои таълиму тарбия;

Муносибати педагогӣ ба коллективи хонандагон ва хонандагони алоҳида ин ба эътибор гирифтани хусусиятҳои синну солӣ, фардӣ-психологӣ шахс (мизоч, характер, қбилият, шавқу ҳавас, талабот, ҳолатҳои аз саргузаронӣ) ва ғайра дар назар дошта мешавад, ки ҳамаи ин дар ташаккули зеҳнӣ нақш мегузорд.

Ҳаминро бояд ёдовар шуд, ки муносибати педагогигиро олимони гуногун шахр додаанд, ки аз ҷумла олими машҳури олмонӣ К. Левен чунин мешуморад, ки муносибати педагогӣ дар пешбурди таълими хонанда ва рушди зеҳнии онҳо аз ҳама боло меистад.

К. Левен дар таҳқиқотҳои худ муносибати педагогиро ба 3 қисм ҷудо менамояд:

1. Муносибати “Демократӣ” (аз кал. юнонӣ демос - халқ кратия ҳокимият)
2. Муносибати “Либералӣ” (ҳама ба хоҳиши худ)
3. Муносибати “Авторитарӣ” (Ҳукмравой)

Ҳамчунин, дар таҳқиқотҳои худ 3-гурӯҳи бачагонро бо омӯзгорон оварда як бозие мегузаронад, ки ин 3-гурӯҳ ба 3-намуд муносибат фаъолият мекунад.

Муносибати либералӣ - дар инҷо омӯзгор ба ҳеҷ як хонанда супориш ё кор намекунад ва бачаҳо бошанд, бо хоҳиши худ супоришҳоро иҷро менамуданд ва ин метод нишон дод, ки бачаҳо супоришҳоро на он қадар хуб иҷро намуданд.

Муносибати авторитарӣ - дар ин низом омӯзгор барои ҳисси иззати нафси худ бачаҳоро бе гуноҳу ба гуноҳ муҳокима мекунад аз ин лиҳоз бачаҳо хаста шуда, супоришро хуб иҷро нанамуданд.

Муносибати демократӣ - дар ин муносибати педагогӣ бачаҳо бо ёрии омӯзгор ҳар як супоришро алоҳида иҷро намуда, аз муаллим ёриву ёварӣ талаб менамуданд ва аз ӯҳдаи иҷрои супориши дода шуда, дар ҳамбастагӣ бо ҳуби баромаданд.

Натиҷаи таҳқиқотҳои К. Левен нишон дод, ки аз ҳама муносибати хуб муносибати демократӣ ба шумор рафта, дар инкишофи тафаккури хонандагон самараи мусбат бахшид[2,1].

Аз ин лиҳоз, муносибати педагогӣ набояд рӯяки бе тафовут, ботакаббури бошад. Муносибати омӯзгор бо хонандагон хайрхоҳона, самимӣ, дилсузона бошад ва хонандагон дар шахсияти омӯзгор маслиҳатчӣ, дусту ёру ёвари худро дида тавонанд. Инчунин, омӯзгор ҳамчун шахси калонсол, бо таҷриба дусту мурабии хонандагон баромад намуда, зеро усулҳои гуногуни педагогӣ тавонад, ки равандҳои маърифатии хонандагонро баланд бардорад.

Таҳти муносибати педагогӣ, ки омили рушди ҳамаҷонибаи хонандагон дар раванди таълим мегарданд, муносибатҳои зерин дохил мешаванд:

- Муносибати гуманисти доштан ба шахсияти тарбиягиранда;
- Эҳтиром намудани ҳуқуқ ва озодии тарбиягиранда;
- Ба тарбиягиранда супориши алоқаманд ва оқилонаи аниқ гузаштан;
- Вазъияти дастпарварро эҳтиром намудан, дар ҳолате, ки супоришро ҳам рад кунад;
- Талаботи сифатро ба вай маҷбуран бор набояд намудан;
- Аз ҷазои ҷисмонӣ ва дигар ҳолатҳое, ки он қадру қимати ӯро паст менамояд даст кашидан.

Таҳлилҳо нишон дод, ки солҳои охир бархе аз омӯзгорон бо хонандагон бар ҳилофи одоб (ҳафтафаҳм, хумсар ва нодон) гӯён муносибат менамоянд, ки ин нафақат беандешагӣ, балки паст задани номи омӯзгорро нишон медиҳад ва илова бар ин чунин муносибат ба рӯҳияи шогирдон ва хусусиятҳои фардии онҳо таъсири манфи расонда сади роҳи пешравӣ ва ташаккули зеҳнии хонандагон мегардад[8, С.26-27].

Дар баробари ин омӯзгороне низ ҳастанд, ки аз ҷазодиҳии ҷисмонӣ истифода менамоянд, ки ин боиси ба беҳавсалагӣ ва камзаҳра гардидани шогирдон оварда мерасонад.

Мушоҳидаҳо нишон дод, ки тарзи нодурусти муносибати баъзе омӯзгорон боиси муноқишаи байни шогирд ва устод гардида, метавонад эътибори устодро дар радифи педагогӣ аз байн барад.

Дигар аз ин, таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар даҳсолаи охир садҳо ҳуқуқвайронкунии маъмурию ҷиноятӣ дар муносибати нодурусти омӯзгорон ба ҳисоб гирифта шудааст.

Дар иртибот ба таҳлилҳои боло, омӯзгор дар фаъолияти педагогии ҳеш аз роҳи усулҳои муосир ҳамчун муносибати дурусти педагогӣ истифода намуда, сифати кори таълиму тарбияро зеро мушоҳидаҳои психологӣ роҳандозӣ намояд.

Ҳамчунин, дар рафти фаъолияти педагогӣ як чанд муносибатро, ки омили рушди зеҳнӣ ва ҳавасмандии хонандагон мегардад, ба эътибор гирифт:

- муносибат ба шахсияти кӯдак;
- муносибат бо падару модар;
- муносибат бо коллективи хонандагон;
- муносибат бо фаъолияти хонандагон ва ғ.

Албатта, мушоҳида ва тафаккур ба равиши якуми таҳлилӣ, яъне ба фаъолияти зеҳнӣ (дар адабиёти муосири педагогӣ онро одатан "ҷараёни маърифатӣ" меноманд) бештар муносибат мебошад. Аммо ҷойи ҳеҷ гуна шубҳа нест, ки дар зимни иҷрои вазифаҳои ба хонандагон пешниҳодшуда бо мақсади омӯзиши мушоҳида ва тафаккур мавқеи асосӣ ба онҳое дода мешавад, ки одатан "дарки мақсади амал", "тобест сохтани амалҳои худ ба вазифаи гузошташуда", "қувваи ирода", яъне он чизе, ки ба соҳаи ирода

мансуб аст, равона карда мешаванд. Инчो муносибати дурусти педагогӣ мавқеи хоссаро доро мебошад.

Муносибати педагогӣ як ҷанбаи муҳими равияи таълим ва тарбияи хонандагон ба шумор меравад. Педагог, ҳамчун роҳнамо ва омӯзгор, бояд бо шогирдон муносибати даркорӣ ва мусбат дошта бошад. Ин муносибат на танҳо дарсхоро, балки рӯйдодҳои эҳсосотӣ ва иҷтимоии шогирдонро низ фаро мегирад. Дар иртибот ба ин масоил бояд як қатор ҷанбаҳои муносибатҳои педагогиро метавон баён сохт:

1. **Иртиботи дучониба:** Педагог бояд ба шогирдон гӯш диҳад, фикру андешаҳои онҳоро муҳтарам ҳисобад ва дар муҳити кушод ва озод мулоқот кунад.

2. **Эҳтиром ва муҳаббат:** Педагог бояд муҳити таҳсилро бо эҳтиром ва муҳаббати амиқ таъмин кунад. Ин ба шогирдон эҳсоси арзиш ва амният мебахшад.

3. **Кушоиш ва таҳаммул:** Муносибати педагогӣ бояд пур аз таҳаммул бошад, то шогирдон бетаҳрир ва озодона худро ифода кунанд.

4. **Ҳолатҳо ва эҳсосот:** Педагог бояд ба ҳолат ва эҳсосоти шогирдон таваҷҷӯх кунад, то онҳо худро фаҳмида ва дастгирӣ намоянд.

5. **Масъулият:** Педагог бояд масъулияти омӯзиши шогирдонро ба дӯши худ гирад ва барои рушди шахсият ва донишҳои онҳо кӯмак расонад.

Муносибати мусбати педагогӣ метавонад ба рушди қобилиятҳои шогирдон ва беҳтар шудани натиҷаҳои таълимӣ оварда мерасонад.

Андешаҳои олимон дар бораи муносибати педагогӣ бисёр гуногун ва ҳаётан муҳиманд. Ин муносибат на танҳо ба равандҳои таълим, балки ба рушди умумии шогирдон низ таъсир мерасонад. Муносибати педагогӣ ба назари баъзе аз олимон чунин ибрази андеша гардидааст:

1. **Джон Дьюи** - Вай ба муносибати интерактивӣ миёни педагог ва шогирдон аҳамияти зиёд медиҳад. Вай бар ин бовар аст, ки омӯзиш дар муҳити ҳамкорӣ беҳтарин натиҷахоро ба бор меорад.

2. **Лев Выготский** - Вай назарияи "Минтақаи рушди наздик" (ZPD) -ро пешниҳод мекунад, ки таъкид мекунад, педагог бояд бо шогирдон дар марҳилаҳои кор кунад, ки онҳо метавонанд бо дастгирии ӯ прогресс кунанд.

3. **Карл Роджерс:** Вай ба муносибати инсонгароии педагогӣ диққат медиҳад. Онҳо бояд шогирдонро ҳамчун шахсиятҳои мӯътабар бубинанд ва муҳити эътимод ва озодии ифодаи худро таъмин кунанд.

4. **Паул Фрейре:** Вай бар зидди педагогикаи анъанавӣ мубориза мебарад, ки дар он педагог вазифаи марказӣ дошта, шогирдон танҳо қабулкунандагон мебошанд. Ӯ муносибати муоширатиро, ки дар он шогирдон фаъолона иштирок мекунанд, талаб мекунад.

5. **Харри Б. Вокен:** Вай муносибати педагогиро ҳамчун "шарикӣ омӯзиш" меҳисобад, ки дар он педагог ва хонандагон бо ҳам кор мекунанд, то муҳити таҳсили мусбӣ ва эҷодиро ташаккул диҳанд.

Ҳамагӣ, олимон ба он назар мебошанд, ки муносибати педагогӣ бояд эътимод, эҳтиром, ҳамкорӣ ва фаҳмиши дучониба дошта бошад, то ки шогирдон метавонанд дар муҳити мусоиди омӯзиш рушд кунанд.

Ҳамин тавр, муносибати педагогӣ яке аз омилҳои асосии ташаккули хонандагон ба шумор рафта, хусусиятҳои мусбӣи муносибати педагогӣ дар ташаккули равандҳои маърифӣ, хусусиятҳои фардии шахс ва қувваи ирода таъсирбаш мебошад.

АДАБИЁТ

1. Амонов, Н.Қ. Асосҳои психологии муоширати педагогӣ. – Душанбе, 2003, С. – 79.
2. Возрастная и педагогическая психология / под. ред. Петровского А.В., М. 1979. - С. 26-30
3. Крутетцкий, В.А. психология. М. 1972. С. 9-13.
4. Леонтьев, А.А. Педагогическое общение. – М., 1979, С. –86

5. Лутфуллоев, М. Дидактикаи муосир. – Душанбе, 2001. – С.145.
6. Мустафокулов, Т., Назруллоева, М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ ш. Кулоб. 1993. С.- 26-27.
7. Мухина, В.С. Детская психология. М. 1985.
8. Раҳимов, Х., Нуров, А. Педагогика. ш. Душанбе 2007. С.91-103.
9. Саидов, Н.Т., Саидов, М.В. Хусусиятҳои инкишофи зеҳнии хонандагони хурдсол дар раванди таълим // Паёми Пажӯишгоҳи рушди маориф. 2019.- №2 (26) – С. 120-125.
10. Ушинский, К.Д. Методы начального образования. Избранные педагогические труды / К.Д. Ушинский. - М.: Марифат, 1968. – С.432.

ФАРҲАНГИ ВАЛЕОЛОГИИ ДОНИШЧҶҶНИ КОЛЛЕЧИ ТИББӢ

ҲАЙИТБАЕВА Адиба Абдуллоевна – омӯзгори Коллеҷи тиббӣ «Даво-и» шаҳри Бохтар, ш. Бохтар, к. Дӯстии халқҳо, тел.: (+992) 907 38 93 98

Фарҳанги валеологии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи тиббиро мо ҳамчун як қисми фарҳанги умумии шахсият, ки дар дарки ҷузъҳои ҷисмонӣ, равонӣ ва ахлоқии шахсият зоҳир гашта, на танҳо нигоҳ доштан, балки беҳтар кардани саломатии худ, пеш бурдани тарзи ҳаёти солим ва дар фаъолияти касбии худ паҳн кардани донишҳои ба он вобастаро имконпазир месозад, матраҳ менамояд.

Агар фарҳанги валеологии донишҷӯ-табиби оянда ташаккул ёфта, ӯ барои нигоҳ доштани он ҳавасманд бошад, пас ин донишҷӯ ташаккули фарҳанги валеологиро на танҳо дар байни муҳити атрофи худ, яъне ҳамкурсон, дӯстон, ҳешовандон, балки дар байни беморон низ, ки бо онҳо бинобар омодагии касбии худ муошират хоҳад кард, ташвиқ менамояд. Албатта, саломатии ҳуди донишҷӯ ва мутобиқшавии иҷтимоию равонии ӯ аз муҳити атрофе, ки дар он ҳаёт ба сар мебаряду таҳсил мекунад, вобаста мебошад. Азбаски ҷавонон ғолибан вақти ҳудро дар муассисаи таҳсилоти мегузаронанд, фарҳанги валеологии онҳо бояд дар доираи раванди таълим, яъне ҳангоми омӯзиш, ташаккул дода шавад. Маҳз дар давраи омӯзиш ташаккули фарҳанги валеологӣ барои тамоми ҳаёти боқимонда ба амал меояд, зеро андомгон (организм) -и насли наврас аз омилҳои беруна таъсирпазир аст.

Вожаҳои калидӣ: фарҳанги валеологии, коллеҷи тиббӣ, донишҷӯён, машғулиятҳои дарсӣ, тарзи ҳаёт, саломатӣ, шахсият.

ВАЛЕОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА СТУДЕНТА МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА

ХАЙИТБАЕВА Адиба Абдуллоевна – преподаватель медицинского колледжа "Даво" в городе Бохтар, г. Бохтар, ул. Дружба народов, тел.: (+992) 907 38 93 98

Валеологическую культуру студентов средних медицинских учебных заведений мы рассматриваем как часть общей культуры личности, которая проявляется в понимании физического, психологического и нравственного компонентов личности, не только для сохранения, но и для укрепления своего здоровья. , вести здоровый образ жизни и распространять его в своей профессиональной деятельности. Мы обсудим возможности получения знаний, связанных с этим.

Если валеологическая культура будущего студента-медика сформирована и он мотивирован на ее поддержание, то у этого студента будет формироваться валеологическая культура не только среди своего окружения, то есть однокурсников,

друзей, родственников, но и среди пациентов, с которыми он встречается. из-за его готовности. Он будет общаться и поощрять свою профессию. Конечно, здоровье и социально-психологическая адаптация студента зависят от среды, в которой он живет и учится. Поскольку большую часть времени молодые люди проводят в образовательных учреждениях, их валеологическая культура должна формироваться в образовательном процессе, то есть в процессе обучения. Именно в период обучения происходит формирование валеологической культуры на всю оставшуюся жизнь, поскольку органы (организм) подрастающего поколения подвержены воздействию внешних факторов.

Ключевые слова: валеологическая культура, медицинский колледж, студенты, аудиторная деятельность, образ жизни, здоровье, личность.

VALEOLOGICAL CULTURE OF A MEDICAL COLLEGE STUDENT

КНАИТБАЕВА Adiba Abdulloevna – is a teacher at the Davo Medical College in the city of Bokhtar, Bokhtar, Druzhba Narodov Street, **phone:** (+992) 907 38 93 98

We consider the valeological culture of students of secondary medical institutions as part of the general culture of the personality, which is manifested in the perception of the physical, psychological and moral components of the personality, making it possible not only to maintain, but also to improve one's health, to lead a healthy lifestyle and to disseminate knowledge related to it in one's professional activities. If the valeological culture of a future medical student is formed and he is interested in maintaining it, then this student will promote the formation of a valeological culture not only among his environment, that is, classmates, friends, relatives, but also among patients with whom he will communicate in connection with his professional training.

Of course, the health of the student himself and his socio-psychological adaptation depend on the environment in which he lives and studies. Since young people spend most of their time in an educational institution, their valeological culture should be formed within the framework of the educational process, that is, during training. It is during the training period that the formation of valeological culture for the rest of their lives occurs, since the organs (organism) of the younger generation are most susceptible to external factors.

Keywords: valeological culture, medical college, students, classes, lifestyle, health, personality.

Валеологическая культура студента медицинского колледжа объединяет профессиональные, социальные, семейные и бытовые задачи, которые выполняются для поддержания, защиты и дальнейшего укрепления здоровой жизни каждого человека. Если валеологическая культура будущего студента-медика сформирована и он мотивирован на ее поддержание, то у этого студента будет формироваться валеологическая культура не только среди своего окружения, то есть однокурсников, друзей, родственников, но и среди пациентов, с которыми он встречается. из-за его готовности. Он будет общаться и поощрять свою профессию. Конечно, здоровье и социально-психологическая адаптация студента зависят от среды, в которой он живет и учится. Поскольку большую часть времени молодые люди проводят в образовательных учреждениях, их валеологическая культура должна формироваться в образовательном процессе, то есть в процессе обучения. Именно в период обучения происходит формирование валеологической культуры на всю оставшуюся жизнь, поскольку органы (организм) подрастающего поколения подвержены воздействию внешних факторов. В сфере образования можно отметить ряд факторов риска, среди которых: стрессовые ситуации во время учебы, несоблюдение методики преподавания, отсутствие или несоответствие предметов, необходимых для полноценной подготовки высококвалифицированных специалистов, отсутствие родительского и педагогического контроля. за здоровьем обучающихся,

неподготовленность или недостаточная материально-техническая оснащенность образовательного учреждения, высокая загруженность в ходе учебного процесса, отсутствие или недостаточный контроль со стороны медицинских работников за состоянием здоровья обучающихся, несовершенство современной системы физического воспитания, отсутствие разъяснительной работы по формированию валеологической культуры студентов медицинского колледжа. Все вышеперечисленные факторы оказывают негативное влияние на здоровье будущих медицинских работников среднего звена.

Важнейшей задачей при получении среднего медицинского образования является формирование валеологической культуры у студентов медицинского колледжа. Для нахождения правильного решения необходимо создать определенный уклад жизни учреждения среднего профессионального образования (СПО), учитывающий основы педагогики и налаживающий сотрудничество между преподавателями и студентами. Здоровье каждого человека зависит не только от него самого, но и от доступной медицинской помощи. Это необходимо для поддержания и защиты здоровья. Сегодня в средних медицинских учреждениях за здоровье учащихся отвечает медико-социально-психологическая служба. В ее состав входят медицинский работник, который ежедневно оказывает медицинскую помощь в учебном заведении, бригада врачей-специалистов, проводящих ежегодные медицинские осмотры, и психологи, которые помогают студентам решать психологические проблемы, возникающие как в ходе образовательного процесса, так и в социальной сфере. Ежегодные медицинские осмотры показывают, что около 30% студентов (каждый третий студент) имеют жалобы на здоровье (ухудшение самочувствия, головокружение, боли различного характера и локализации), которые в будущем могут привести к серьезным заболеваниям. Таким образом, можно сделать вывод, что формирование валеологической культуры студентов является важным направлением образовательного процесса средних медицинских учреждений. В настоящее время ведется разработка нормативно-правовых документов и стандартов, обеспечивающих медицинское обслуживание обучающихся образовательных организаций. В медицинском колледже планируется внедрение амбулаторных профилактических и оздоровительных мероприятий для студентов. Они предусматривают медицинское наблюдение врачами-специалистами за состоянием здоровья обучающихся не один раз в год, как это обычно делается, а в течение всего года, а также предусматривают принятие мер по профилактике различных заболеваний. Все эти меры направлены на восстановление и поддержание здоровья подрастающего поколения.

В последние годы в нашей стране наблюдается тенденция снижения трудоспособности в молодом возрасте из-за ухудшения здоровья и появления хронических заболеваний [1], поэтому необходимо развитие валеологической культуры и привлечение к этой работе медицинских колледжей. Студенты-спортсмены находятся на передовой. На протяжении тысяч лет необходимость лечения существующих заболеваний была первостепенной, и практически ничего не делалось для их профилактики. Однако в наши дни мнения большинства изменились. В настоящее время предпринимаются усилия по профилактике заболеваний. Существуют школы и курсы, на которых людей учат заботиться о своем здоровье, находить меры профилактики некоторых заболеваний, вести здоровый образ жизни и полностью отказаться от вредных привычек (курения, алкоголизма, наркомании). Например, в Германии большие деньги тратятся на профилактику заболеваний. Население этой страны призывают вести здоровый образ жизни под лозунгом «Профилактика лучше лечения». В Германии в это же время проводятся различные мероприятия, благотворительные вечера, концерты, встречи, посвященные профилактике заболеваний [8]. Несколько лет назад в нашей стране также предпринимались усилия по развитию профилактических услуг и информированию населения о реализации мер профилактики заболеваний с целью предупреждения заболевания и исключения возможности его лечения. Однако до настоящего времени профилактические услуги не созданы. Однако важно, чтобы молодое поколение — студенты медицинских колледжей — самостоятельно изучали и соблюдали все

профилактические меры. И в этом случае валеологическая культура будет полезна, ведь развивая ее в себе, учащиеся будут придерживаться здорового образа жизни: будут избегать всех вредных привычек, соблюдать правильный режим дня, сбалансированно питаться. В частности, в средних медицинских учебных заведениях Республики Таджикистан, например, в медицинских колледжах, изменилась система питания, то есть стали использоваться новые технологии приготовления пищевых продуктов. Благодаря этой мере студенты смогли питаться полноценной пищей, не нанося вреда своему здоровью, так как в меню были включены диетические блюда. Подрастающее поколение получает питание, включающее рациональное потребление продуктов, содержащих белки, жиры и углеводы, богатых витаминами и микроэлементами, необходимыми для роста и развития органов (тела), а также для интенсивных умственных и физических нагрузок. Таким образом, организуется сбалансированное питание, то есть правильное питание студентов. Таким образом, предотвращается множество заболеваний, поскольку 70% всех заболеваний связаны с питанием человека. Будущие врачи среднего звена узнают о преимуществах правильного питания и применяют их на практике. Получив необходимые знания и навыки, студенты обучают окружающих методам профилактики заболеваний.

В последние годы постепенно меняется позиция студентов медицинских колледжей Республики Таджикистан в отношении валеологической культуры. Молодежь понимает, что для поддержания физической активности, позитивного психического настроя, профилактики заболеваний, в том числе инфекционных (ВИЧ, гепатит, COVID-19 и др.), изучение компонентов валеологической культуры человека является базовым условием их жизнедеятельности. активная жизнедеятельность [2].

В.Н. Яковлев выделил следующие структурные компоненты валеологической культуры:

1. Когнитивный (образовательный) компонент, который отражает качество знаний о валеологической культуре и проявляется в глубине, полноте и систематизированности этих знаний.

2. Аксиологический компонент, характеризующийся восприятием собственного здоровья как высшей ценности; Человек понимает важность ведения здорового образа жизни, стремится использовать свои физические и умственные способности для достижения ранее поставленных целей.

3. Мотивационно-ценностный компонент валеологической культуры ориентирован на восприятие здоровья как ценности. Согласно ему, человек должен стремиться сохранять и приумножать эту ценность. Таким образом, данный компонент формирует потребность в пропаганде здорового образа жизни.

4. Гносеологический компонент необходим для приобретения знаний о здоровом образе жизни и навыков сохранения и укрепления здоровья. Этот компонент предполагает изучение собственных потребностей и потенциала человеческого потенциала. Изучая себя, можно узнать, как проявляются потребности человеческого организма.

5. Здоровьесберегающий компонент включает в себя систему ценностей, в которой здоровье человека является важнейшей ценностью и предписания по приобретению гигиенических навыков, необходимых для нормального функционирования организма. Система упражнений, освоенная студентами, формирует навыки соблюдения общей, личной гигиены и гигиены самообслуживания. Соблюдение гигиенических норм необходимо в целях профилактики и предупреждения заболеваний, отрицательно влияющих на организм человека.

6. Эмоционально-волевой компонент, отражающий жизненные установки каждого человека.

7. Поведенческий компонент, включающий мероприятия, направленные на восстановление и укрепление как собственного здоровья, так и здоровья окружающих.

8. Компонент деятельности, направленный на изучение технологий здравоохранения.

Физкультурно-оздоровительный компонент направлен на выявление личностно значимых качеств, влияющих на улучшение физической подготовленности человека и повышение его работоспособности [1].

О.Л. Трещева в своих научных исследованиях выделила в качестве структурных компонентов валеологической культуры:

1) мотивационно-личностный компонент – охватывающий ценности и нормы, позволяющие обеспечить ценностные основы здоровьесбережения, формировать представление о активную жизненную позицию и считаются катализатором формирования валеологической культуры;

2) познавательный (образовательный) компонент, включающий знания о валеологической культуре и умения и навыки, необходимые для их практического применения; 3) деятельностный компонент, обеспечивающий здоровье личности посредством соблюдения правил здорового образа жизни [1].

С.М. Симоненко исследовал и описал три компонента, которые считал важными в формировании валеологической культуры. Во-первых, применение теоретической подготовки, направленной на изучение здорового образа жизни, то есть получение теоретических основ здоровой жизнедеятельности, как дальнейший этап должно быть формирование валеологического сознания, в результате использования этого компонента формируются валеологические качества личности. приобретаются. Во-вторых, создание условий для практического обучения, то есть охвата практического уровня навыков и умений, которые позволят вам повысить свой личный потенциал здоровья и получить хороший опыт достойного подхода к своему здоровью. В-третьих, практическая деятельность, способствующая формированию валеологической культуры [2].

Анализ рассмотренных структур валеологической культуры позволил нам установить структурное описание валеологической культуры студента медицинского колледжа, которая рассматривается как сложная организация личности, включающая когнитивный (образовательный), мотивационный, личностный и практический компоненты. Когнитивный (образовательный) компонент валеологической культуры студентов медицинского колледжа, включающий: накопление знаний о сущности «валеологической культуры» как общей культуры, в которой находят отражение физические, психологические и нравственные компоненты личности, а также особая значимости валеологической культуры для среднего медицинского работника; расширение круга знаний о физическом, духовном и нравственном здоровье личности; получение знаний о профилактике заболеваний, в том числе инфекционных (ВИЧ, гепатит, COVID-19 и др.); способы сохранения, укрепления и восстановления здоровья; факторы риска, угрожающие здоровью; эпидемиологическая ситуация, которая в настоящее время является неблагоприятной в связи с глобальной пандемией коронавируса; влияние социальных и экологических факторов на качество жизни и здоровье каждого человека.

Мотивационно-личностный компонент включает нормы, формирующие формирование валеологической культуры студента в период обучения в медицинском колледже и направленные на его личность, которые, включаясь в образовательный процесс, создают тенденцию к личностному и профессиональному развитию; Они также мотивируют вести здоровый образ жизни. Практическая составляющая предполагает применение знаний о валеологической культуре на практике, то есть в процессе организации здорового образа жизни студентов медицинского колледжа. Одним из компонентов валеологической культуры являются нравственные качества. В ходе него происходит процесс формирования духовного сознания, морально-волевых качеств, духовно-психических качеств, обеспечивающих правильное поведение в обществе. Поэтому формирование валеологической культуры у студентов средних медицинских учебных заведений оказывает многогранное влияние, особенно на эффективность нравственного воспитания и формирование их общей культуры. В процессе формирования валеологической культуры студент медицинского колледжа должен постоянно придерживаться здорового образа жизни, самосовершенствоваться, развивать

свои нравственные качества и волю, укреплять свой психологический фундамент, расширять круг знаний по вопросам валеологической культуры и делиться этими знаниями с окружающими, особенно среди молодежи [2].

Умственные способности будущих медицинских работников среднего звена совершенствуются в процессе формирования у них валеологической культуры. Студенты приобретают знания, которые они в дальнейшем могут использовать в практической деятельности, развивают свою познавательную активность, исследуют свои интеллектуальные возможности, приобретают навыки оценки своего опыта и его применения [7]. Эстетическое развитие направлено на воспитание хорошего вкуса и формирование эстетического восприятия. Каждый человек должен стремиться к достижению физического совершенства, гармонии, физической и духовной красоты, а также здоровья [2]. В формировании полноценно развитой личности важно сбалансировать эстетические, физические и духовные основы валеологической культуры студентов медицинского колледжа. Физические компоненты валеологической культуры развивают физические возможности студентов-медиков, создавая запас навыков и умений, позволяющих им достигать высокого уровня выносливости и производительности труда как в процессе обучения, так и в будущей трудовой деятельности [3].

Валеологическая культура в процессе своего формирования вбирает в себя интеллектуальные, физические, духовные, психологические и эстетические качества, развивающиеся у учащихся. Для этого вам необходимо выполнить следующие задачи: Во-первых, вооружить учащихся знаниями, умениями и навыками для выполнения учебных и практических занятий; второе - освоение теоретических и практических основ профессиональной и практической медицинской подготовки; Третье – создание условий для ведения здорового образа жизни, проявления физической активности, развития духовных и психологических качеств [7]. Если учащаяся молодежь понимает необходимость валеологической культуры для укрепления и сохранения здоровья, для активной повседневной жизни, для рационального распределения нагрузки, для формирования правильного режима дня, в том числе для отдыха и развлечений, то возможность начала ее формирования среди молодого поколения общества становится актуальным. Студенты средних медицинских учебных заведений подвержены факторам риска (см. Таблицу 1), которые могут на них повлиять. При этом каждый из факторов риска имеет последствия, ухудшающие здоровье подрастающего поколения и препятствующие формированию у него валеологической культуры.

Таблица 1.

Влияние образа жизни студентов на развитие заболеваний

Факторы риска	Заболевания
Низкая физическая активность	Диабет, сердечно-сосудистые заболевания, рак
Курение	Сердечно-сосудистые заболевания, рак, хронические заболевания легких
Высококалорийная пища с высоким содержанием жира и соли	Диабет, сердечно-сосудистые заболевания, рак
Незащищенный секс, частая смена половых партнеров	ВИЧ-инфекция, инфекции, передающиеся половым путем, рак
Алкоголизм и наркомания	Травмы, сердечно-сосудистые заболевания, рак, поражение печени, депрессия, ВИЧ-инфекция, самоубийство

Перечисленные факторы риска заболеваемости и смертности среди студентов широко распространены на всей территории Российской Федерации. Утверждения ученых (Д.А. Осетрина, В.В. Семенова, С.А. Фильчаков, И.В. Чернышева, М.В. Шлемова) состоят в том, что организация образа жизни большинства студентов носит неорганизованный и хаотичный характер [9, 138]. Это проявляется в отсутствии здорового питания, несоблюдении режима труда и отдыха, гиподинамии, гиподинамии, недостатке физических упражнений, курении, употреблении наркотиков, а также во время выполнения учебных домашних заданий в то время, когда организму нужен отдых и восстановление, а не сон. Эти нежелательные факторы не только негативно сказываются на психофизиологическом состоянии молодого человека, но и приводят к снижению иммунной защиты организма, что может привести к заболеванию. Валеологическая культура оказывает влияние на многие стороны жизни студента. Исследователи (Р.М. Куличенко, А.В. Логинов, В.В. Строкан, С.Е. Коссе) доказывают, что, используя формы, методы и средства валеологической культуры, можно реализовать разнообразные потребности человека [7, 117]. Например, стремление изучать различные академические предметы, общение с окружающими как в профессиональном сообществе, так и за его пределами, развитие, стремление к самозащите, а также соответствие медицинским надеждам и стремлениям.

По сей день некоторые студенты считают, что для сохранения здоровья достаточно избегать негативных или вредных воздействий на организм [1]. Но в действительности задача устранения недостатков и негативных влияний, ухудшающих здоровье, — это лишь малая часть процесса формирования валеологической культуры. Необходимо не только приспособиться к ведению здорового образа жизни, но и приобрести важные знания, умения и навыки, способствующие укреплению физического, психического и нравственного компонентов здоровья. Знания, полученные в процессе изучения валеологической культуры, не наследуются, а приобретаются в ходе образовательного процесса, в том числе в процессе изучения анатомии и физиологии, психологии, двигательной деятельности, духовного воспитания. Развитая валеологическая культура создает благоприятный эмоциональный фон, позволяющий осуществлять интеллектуальный труд, то есть успешно усваивать образовательную программу, и оказывает положительное влияние на психику обучающихся [7]. Экспериментальные исследования Ф.З. Шанюк, И.В. Жолдак, Г.Л. Апанасенко, И.В. Журавлева показала положительные изменения в мышлении, внимании, памяти, мыслительной деятельности при формировании валеологической культуры. То есть студенты, знающие и применяющие валеологическую культуру, имеющие хорошую память, внимание, восприятие, способность быстро адаптироваться к различным ситуациям, хорошо учатся в медицинском колледже.

Поэтому формирование валеологической культуры как необходимого аспекта полноценного развития студента медицинского вуза сегодня рассматривается как приоритетная составляющая образовательного процесса. Важно не только укреплять здоровье учащихся, создавая им благоприятные условия, но и формировать и далее повышать уровень знаний об их валеологической культуре. Будущим работникам здравоохранения важно знать о факторах риска, влияющих на их здоровье, а также о мерах профилактики как неинфекционных, так и инфекционных заболеваний, особенно в период глобальной пандемии COVID-19.

Состояние здоровья будущих поколений должно быть лучше, чем у предыдущих поколений. Это неоспоримая истина. Молодежь не очень склонна к этому правилу, но развлечения, вредные привычки, неосведомленность о состоянии своего здоровья и мерах профилактики заболеваний, а также отсутствие желания

думать о последствиях приводят к упадку [48]. Несмотря на то, что многие люди получают среднее и высшее образование и могут пользоваться платными медицинскими услугами, уровень образования населения, особенно молодежи, низок. Поэтому очень важно начинать со студенческих лет, когда молодые люди способны усвоить информацию о валеологической культуре и хорошую доказательную базу для ее применения. При обучении школьников формированию валеологической культуры важно мотивировать их и обосновывать ее соблюдение как ими самими, так и окружающими. Студенты медицинских вузов, осознавая это, сначала формируют собственную валеологическую культуру, затем передают полученные знания своим близким, родственникам, друзьям, а начиная свою профессиональную деятельность, — пациентам.

Процесс формирования валеологической культуры студента медицинского колледжа способствует развитию общей культуры каждого человека, которая включает в себя культуру питания, культуру поведения, культуру взаимоотношений между студентами. Приобретая эти знания и умения, можно успешно противодействовать неблагоприятным факторам, препятствующим формированию валеологической культуры. Изучение опыта формирования валеологической культуры у студентов медицинского колледжа позволило выявить ряд недостатков: - ограниченность системы форм и методов организации обучения во внеурочной деятельности; - недостаточная разработанность технологий мониторинга состояния здоровья участников педагогического процесса и его методического обеспечения; - тенденция к реализации индивидуальных мероприятий в ущерб общему образовательному процессу; - отсутствие связи с окружающей социально-педагогической средой и т. д. Выявленные недостатки стали основой для проведения научных исследований, связанных с формированием валеологической культуры у студентов средних медицинских учебных заведений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алямовская, В.Г. Программа "Здоровье!" // Дошкольное воспитание. - 1993. - №12-С. 8-14.
2. Апанасенко, Г.Л. Валеология на рубеже веков // Валеология. — 2000. - №1. - С.4-11.
3. Аркин Е.А. Ребенок в дошкольные годы / Под ред. А.В. Запорожца, В.В. Давыдова. — М.: Просвещение, 1968. - 445 с.
4. Брехман, И.И. Валеология - наука о здоровье. — М.: Физкультура и спорт, 1990 — 206 с.
5. Ефименко, Н.Н. Театр физического воспитания и оздоровления детей дошкольного и начального школьного возрастов // Детский сад со всех сторон. - 2002. - № 3. - С. 6 — 7.
6. Казначеев, В.П. Учение о биосфере. Этюды о научном творчестве В.И. Вернадского (1863-1945). - М.: Знание, 1985. - 80 с.
7. Кобзева, Л.Ф. Состояние здоровья детей дошкольных учреждений и мероприятия по снижению их заболеваемости в период адаптации: Авто- реф.... канд.пед.наук. - Горький, 1975. - 18 с
8. Кутырев, В.А. Современное социальное познание. - М.: Мысль, 1988-204 с.
9. Михайленко, Н.Я., Короткова, Н.А. Модель организации образовательного процесса в старших группах детского сада - // Дошкольное воспитание. — 1995. - №9.
10. Скоморовская, Г. Новый взгляд на реабилитацию // Детский сад со всех сторон. - 2002. - № 5. - С. 2 - 3.
11. Толстой, Л.Н. Педагогические сочинения. Изд. 2-е. М.: Учпедгиз, 1953.

12.Тюмасова, 3. Невалеологические проблемы валеологии // Народное образование. - 2002. - № 7. — С.73-78.

ТКБ 74.200; ТДУ 371,4; Ш 32

ЧАНБАҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЛОИҲАВИИ МЕЪМОРОНИ ОЯНДА ДАР КОНСЕПСИЯИ МУОСИРИ ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ

ШАРИПОВ Фирӯзҷон Фурқатович – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. **E-mail:** firuz.sharipov.2019@list.ru, **тел.:** (+992) 927 93 03 33

Дар мақола баъзе чанбаҳои педагогии ташаккули фарҳанги лоиҳавии меъморони оянда дар консепсияи муосири илмҳои педагогӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки дар байни усулҳои аз ҷиҳати педагогӣ мақсадноки ҳалли муаммои омодагии касбии мутахассисони оянда, ташаккули фарҳанги лоиҳавӣ дар меъморони оянда дар низоми таҳсилоти олии касбӣ мебошад. Дар низоми таҳсилоти муосири меъморӣ чунин манбаъ лоиҳакашӣ мебошад, ки ба татбиқи ин ду муаммои мубрам мусоидат мекунад: ташаккули фарҳанги лоиҳавии меъморони оянда ва ба ҷараёни муттасилии таҳсилот равона кардани онҳо.

Хулоса карда шудааст, ки бо чунин муносибат ба фаҳмиши фарҳанги лоиҳавии меъмори оянда ҳамчун низом, дар мундариҷаи он чор ҷузъро (шахсӣ, маърифатӣ, концептуалӣ-арзишӣ ва зеҳнӣ-маърифатӣ) ҷудо кардан қонунӣ аст, ки ҳар кадоми онҳо мундариҷа, таъиноти функционалӣ ва зухуроти муттасилии таҳсилотро дар тайер кардани меъморони ояндадоранд.

Вожаҳои калидӣ: фарҳанги лоиҳавӣ, меъморони оянда, чанбаҳои педагогӣ, муттасилии таҳсилот, раванди маърифат, ҷазои таҳсилот, маҳорат, малака, фаъолияти касбии инсон, тафаккури лоиҳа, фарҳанги лоиҳа.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЕКТНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ АРХИТЕКТОРОВ В СОВРЕМЕННОЙ КОНЦЕПЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК

ШАРИПОВ Фирӯзҷон Фурқатович – соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1. **E-mail:** firuz.sharipov.2019@list.ru, **тел.:** (+992) 927 93 03 33

В статье рассматриваются некоторые педагогические аспекты формирования проектной культуры будущих архитекторов в современной концепции педагогических наук. Отмечено, что среди педагогически целенаправленных методов решения проблемы профессиональной подготовки будущих специалистов важное место занимает формирование проектной культуры будущих архитекторов в системе высшего профессионального образования. В современной системе архитектурного образования таким ресурсом является проектирование, которое способствует реализации этих двух насущных задач: формированию проектной культуры будущих архитекторов и ориентации их на непрерывный образовательный процесс.

Сделан вывод о том, что состоит в том, что при таком подходе к пониманию проектной культуры будущего архитектора как системы в ее содержании присутствуют

четыре компонента (личностный, познавательный, концептуально-ценностный и интеллектуально-познавательный), каждый из которых имеет свое содержание, функциональное назначение и проявление непрерывности образования при подготовке будущих архитекторов.

Ключевые слова: проектная культура, будущий архитектор, педагогические аспекты, непрерывность образования, образовательный процесс, образовательное пространство, навыки, умения, профессиональная деятельность человека, проектное мышление, проектная культура.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE DESIGN CULTURE OF FUTURE ARCHITECTS IN THE MODERN CONCEPT OF PEDAGOGICAL SCIENCES

SHARIPOV Firuzjon Furkatovich – applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1. **E-mail:** firuz.sharipov.2019@list.ru, **phone:** (+992) 927 93 03 33

The article discusses some pedagogical aspects of the formation of the design culture of future architects in the modern concept of pedagogical sciences. It is noted that among the pedagogically targeted methods of solving the problem of professional training of future specialists, an important place is occupied by the formation of the design culture of future architects in the system of higher professional education. In the modern system of architectural education, such a resource is design, which contributes to the realization of these two urgent tasks: the formation of a design culture for future architects and their orientation towards a continuous educational process. The conclusion is that with this approach to understanding the design culture of a future architect as a system, there are four components in its content (personal, cognitive, conceptual-value, and intellectual-cognitive), each of which has its own content, functional purpose, and a manifestation of the continuity of education in the training of future architects.

Keywords: project culture, future architect, pedagogical aspects, continuity of education, educational process, educational space, skills, abilities, professional activity of a person, project thinking, project culture

Дар марҳилаи муосири рушди низоми таҳсилоти олии касбӣ яке аз муаммои мубрами тайёрии касбии меъморони оянда ин рушди омодагии донишҷӯен барои ҳалли вазифаҳои касбӣ дар шароити доимо тағйирёбандаи ҳаёт ва ғайрияти ҷомеаи муосир мебошад. Дар байни усулҳои аз ҷиҳати педагогӣ мақсадноки ҳалли ин муаммо, ба андешаи мо, ташаккули фарҳанги лоиҳавӣ дар меъморони оянда дар низоми таҳсилоти касбӣ мебошад. Бахисобгирии принципи муттасилии маълумот бояд ба тағйир додани хусусияти ҳавасмандии таҳсилоти донишҷӯен ва мундариҷаи донише, ки шахс дар ҳар марҳилаи ҳаёти худ талаб мекунад, инчунин хусусияти ҳуди таҳсилот, ки бояд на танҳо ба азхудкунии дониш аз ҷониби донишҷӯен, балки ба қобилияти шуурона мутобик гаштан дар ҳавзаи бузурги иттилоот, ба қобилияти ба таври мантиқӣ фикр кардан ва ба таври комил азхуд кардани усулҳои ғайрияти маърифатӣ равона карда шавад. Дар низоми таҳсилоти муосири меъморӣ чунин манбаъ лоиҳакашӣ мебошад, ки ба татбиқи ин ду муаммои мубрам мусоидат мекунад: ташаккули фарҳанги лоиҳавии меъморони оянда ва ба ҷараёни муттасилии таҳсилот равона кардани онҳо. Консепсияи муттасилии таҳсилот ҳанӯз дар педагогикаи давраи шӯравӣ шаффоф шуда буд. Маҳз дар ҳамон давра се самти асосӣ дар баррасии моҳияти муттасилии таҳсилот ташаккул ёфт: (а) ташкилию маъмурӣ, "таҳсил тавассути тамоми ҳаёт"; (б) моҳиятан, ки дар асоси қоидаи пайдарпай амалӣ

карда мешавад; (в) фаъолият, ки дар он соҳаи маориф ҳамчун ҳолати махсуси фаъолияти маҷмӯи инсоният, ки аз рӯи қонунҳои умумии фаъолияти он мегузарад, баррасӣ карда мешавад.

Имрӯз масъалаи муттасилии таҳсилот бо суръат бахшидани равандҳои гуногун, ки рушди ҷомеаи муосирро тавсиф мекунад, дубора ба миён меояд. Ҳамин тавр, муҳаққиқ И.А.Колесникова, ки самтҳои нави таҳқиқи муаммои муттасилии таҳсилотро ҳамчун падидаи асри XXI ошкор мекунад, қайд мекунад, ки "инсон бештар ба педагогикаи муосир маҳз ҳамчун субъекти таҳсилот дар тӯли ҳаёт тавачҷӯх зоҳир мекунад. Талабот ва имконияти пайваста омӯхтан дар буриши шароити дохилӣ (шахсӣ) ва беруна (иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ташкилию педагогӣ ва ғайра) ташаккул меёбад" [10]. Комилан одилона муаллиф қайд мекунад, ки натиҷаи фаъолияти корманд на танҳо бо "мавҷудияти қобилиятҳои ибтидоӣ ва қобилиятҳои манъбавӣ, ангеизиш, инчунин аз ҳаҷми кӯшишҳои шахсии ӯ дар азхудкунии донишҳои нав ва муосир" муайян карда мешавад, ки дар асл, ҳаракати касбӣ ва фаъолияти маърифатии кормандро таъмин мекунад. Раванди маърифат, ба андешаи муаллиф, мунтазамӣ ва пайдарҳамиро дар худ ба таври органикӣ муттаҳид мекунад, аз ин рӯ, "рушди шахсият дар ин ҳолат ҳамчун "ҳаракати" шахс дар фазои сифатҳои худ, синну сол, меъёрҳои тағйирёбандаи иҷтимоӣ" ба назар мерасад, ки дар навбати худ мустақилияти маърифатии субъектро ба вучуд меорад [10]. Маҳз муттасилии таҳсилот, ба ақидаи А.М.Новиков, "имконияти ҳаракати бисёрҷонибаи шахсиятро дар фазои таҳсилот ва фароҳам овардани шароити беҳтаринро барои чунин ҳаракат" таъмин мекунад [15]. Самаранокии ин раванд аз татбиқи се қоидаи асосии пешниҳодкардаи А.М. Новиков вобаста аст: бисёрсатҳӣ, иловагӣ, серҳаракатӣ, ки ба се "зинаҳои ҳаракати" гуногуни инсон дар низоми маориф мувофиқат мекунад: (а) "ҳаракати боло" ҳамчун ҳаракат дар сатҳи таҳсилот; (б) "ҳаракати паҳлӯ", ки бо мавҷудияти имконияти шахс на танҳо идомаи таҳсил, балки тағйир додани соҳаи фаъолияти касбии худ таъмин карда мешавад; (в) "ҳаракати пешбаранда", ки дар сурати дар шахсият мавҷуд будани сатҳи зарурӣ ва кофии малакаҳои худомӯзӣ ва худтакмилдиҳӣ [15]. Дар робита ба таҳсилоти олиӣ меъморони оянда, ин се зина дар таъмини муттасилии амалӣ карда мешаванд: якум, байни зинаҳои таҳсилот-бакалавриат, магистратура ва аспирантура ("самти ҳаракат ба боло"); дуюм, байни модулҳои таълимӣ дар доираи таҳсилоти умумӣ ва иловагӣ ва байни шаклҳои гуногуни таълим: рӯзона ва ғоибона, аудиторӣ ва фосилавӣ, анъанавӣ ё алтернативӣ ("самти ҳаракат ба паҳлӯ"); ва сеюм, байни амалия ва хусусияти амалии курсҳо, модулҳои омӯзишии фосилавии мустақил, тарҳрезии хатсайри инфиродии таълим (самти ҳаракат ба пеш).

Ҳамин тавр, ҳулоса кардан мумкин аст, ки имрӯз муттасилии таҳсилот аз мавқеи гуногуни методологӣ назар карда мешавад: ҳамчун воситаи ташаккули инсон дар фарҳанг; ҳамчун шароити мавҷудияти ҳам инсон ва ҳам фарҳанг.

Муайян кардани мундариҷаи мафҳуми "фарҳанги лоиҳавии меъмори оянда" ва исботи асоснокии он баррасии пайдарпайи пояҳои асосии онро талаб мекунад. Дар заминаи таҳқиқоти мо, мафҳумҳои зерин мебошанд: меъморӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои фаъолияти касбии инсон ва мафҳумҳои марбут ба ин фаъолият "лоиҳакашӣ", "лоиҳа", "тафаккури лоиҳа", "фарҳанги лоиҳа", аз ин рӯ усулҳои пешбари ин тадқиқот усули таҳлили муназзамӣ, муназзамсозӣ, ҷамъбаст ва усули амсиласозӣ мебошанд.

Дар мулоҳизаҳои худ мо андешаҳои М.С. Каганро ба асос гирифтаем, ки мувофиқи он фарҳанги шахсият аз фаъолияти инсон ҳамчун субъекти ин фарҳанг ба вучуд омадааст, аз ин рӯ сохтори фарҳанги шахс аз ҷониби сохтори тавлидкунандаи фаъолияти он муайян карда мешавад [9]. Аз ин рӯ, баррасии фарҳанги лоиҳавии меъморро бояд аз диди фарҳангӣ, дар асоси моҳияти меъморӣ ҳамчун як намуди фаъолияти касбии инсон, хусусиятҳои фаъолияти меъмор ва сифатҳои касбӣ ва шахсии мутахассис, инчунин хусусиятҳои тайер кардани меъморони оянда, ки онҳоро аз дигар касбҳо фарқ мекунад, назар кардан зарур аст, ки ин қонунӣ аст. Пеш аз ҳама, додани тавсифи мухтасари меъморӣ ҳамчун падидаи фарҳанги моддӣ ва ҳамзамон ҳамчун намуди санъати фазоӣ мақсаднок ба назар мерасад. Тавре ки маълум аст, меъморӣ ё зодгоҳро ба маънои васеаш

ҳамчун маҷмуаи сохторҳои моддӣ (биноҳо ва маҷмааҳои онҳо) - ро меноманд, ки муҳити ҷазоиро ташкил медиҳанд, ки ба таври сунӣ барои амалӣ намудани равандҳои гуногуни ҷаҳолияти инсон (рӯзгор, меҳнат, фарҳанг) сохта шудаанд. Бо меъморӣ инчунин маҷмӯи сифатҳои муайяни бадеӣ-композитсионӣ, ки ба ин ё он бино хос аст ва ба шуури одамон таъсири эмотсионалӣ мерасонад, фаҳмида мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳадафи аввал ва асосии меъморӣ ҳамчун як ҷузъи фарҳанги моддӣ ва санъат фароҳам овардани муҳити кулай ва мусоид барои ҷаҳолияти инсон мебошад. Ҳанӯз ду ҳазор сол пеш, меъмори Рими Қадим Витрувий дар бораи ин вазифаи меъморӣ навишта буд, ки дар яқҷоягӣ бо тарроҳӣ, он бояд се унсурро дар бар гирад: ғоида, қувват ва зебоӣ [1]. Дар баробари ин, меъморӣ аз рӯи таъсири эҳсосии худ яке аз санъатҳои муҳимтарин ва қадимист, ки бо қувваи тасвирҳои бадеии дар он таҷассумёфта, таъсири махсус ба шахсе, ки тамоми ҳаёти ӯ дар атрофи меъморӣ мегузарад, дорад.

Ҳамин тариқ, меъморӣ як падидаи махсуси ҷамъиятӣ мебошад, ки дар низоми фарҳанг ҳам аз ҷиҳати аҳамияти иҷтимоӣ ва ҳам аз ҷиҳати хусусияти арзишҳои моддӣ ва маънавии дар раванди эҷодиёти меъморӣ ба вуҷуд омада, ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Меъмори маъруфи фаронсавӣ Ле Корбюзье меъмориро ҳамчун қобилияти шуури инсон барои тасвир ва мустақкам кардани ҳисси даврано замон дар шаклҳои моддӣ муайян мекунад ва иншооти сазовори ин даврано ба вуҷуд меорад, ки ҳадафи муҳими қори меъморонро ташкил медиҳад [11]. Дар ин изҳорот моҳияти зиддунақизи(ихтилофот) меъморӣ инъикос ёфтааст, зеро меъморон даъват шудаанд, ки ансамблҳои муассири меъморӣ маҳаллаҳои истиқоматиро дар асоси ҷаҳолияти эҷодӣ дар сохтмони хонаҳои истиқоматии намунавӣ ва биноҳои ҷамъиятӣ, қарорҳои гуногуни банақшаگیرӣ, истифодаи беҳтарин анъанаҳои миллии меъморӣ халқҳои кишвари мо тасвир ва эҷод кунанд. Ҳалли пурраи ин масъала танҳо барои мутахассисе дастрас аст, ки шахси бомаърифат, донишманд ва фарҳангӣ аст, на танҳо мутахассиси қори худ. Аҳамияти ин талабот махсусан имрӯз меафзояд, зеро одамон метавонанд бо меъморӣ, ки қисми муҳими фарҳанги моддиро ташкил медиҳад, бомуваффақият машғул шаванд, одамон, ки дар тамоми тамоюлҳои муосир дар ҷаҳони санъат, тарроҳӣ, мӯд қарор доранд ва кодиранд ҳамаи инро дар тарҳҳои меъморӣ худ ба таври органикӣ муттаҳид кунанд. Аммо, дар айни замон, меъмор, тавре А. В.Иконников қайд мекунад, бояд бештар дар бораи қонунҳои шаклҳои моддӣ инсон фикр кунад, аз ин рӯ, санъати меъморӣ маҷбур аст, ки аз соҳаҳои баланд, ки дар он тоҷият ҳукмронӣ мекунад, поён равад, зеро ҳамоҳангӣ дар шаклҳои мураккабтар таҷассум меёбад, ки ба инсон торафт чандиртар ва наздиктар мешаванд [8,с.226-227]. Дар айни замон, таъиноти меъморӣ, ба андешаи ӯ, назар ба он ки дар назари аввал мувофиқи функцияҳои моддӣ он ба назар мерасад, хеле ҷиддӣ аст. Он метавонад ҳамзамон бузург бошад, зеро бо абстрактӣ сифати баландтарини рӯҳи инсонро таҷассум мекунад ва дар айни замон бояд "талаботи ибтидоии ҳаёти инсонро қонун гардонад" [8, с. 237]. Аз ин ақидаҳо А.В.Иконников симои меъмор-эҷодкорро мебарорад: "Соҳаи ҷаҳолияти меъмор: донишгари шаклҳои инсон, тасаввуроти эҷодӣ, зебоӣ, озодии интиҳоб. Аммо дар вазифаҳои меъмор унсурҳои муҳандисӣ низ мавҷуданд: зарурати донишгари қонунҳои ҷаҳони ҷисмонӣ. Ва дар соҳаи муҳандис, аз тарафи дигар, мо ҷанбаи меъмориро низ мебинем: фаҳмиши шаклҳои инсон " [8, с. 272]. Ҳамин тариқ, ҷаҳолияти меъмор дар моҳияти худ беназир аст, ки маҷмӯи талаботро ба мутахассис дар ин соҳаи ҷаҳолияти инсон ба таври қонунӣ муайян мекунад. Ин маънои онро дорад, ки меъмор бояд дорои ҳислатҳои беназирӣ шахсӣ ва касбӣ бошад: ҳисси ҳамоҳангӣ, услуб ва андоза, завқи эстетикӣ ва қобилияти баҳодихӣ мувофиқи эстетикӣ; мустақил будан ва омода будан барои зуҳури ин мустақилият масъулияти бузург аст; бодикқат ва то андозае бодикқат будан; маълумотнок будан ва дониши васеъ доштан; муошират ва қобилияти ҳамқорӣ доштан; қодир будан ба дархостҳои

муосир ва ҳамзамон барои оянда кор кардан; мавқеи касбӣ ва доштани тафаккури эҷодӣ. Таъмини мавҷудияти ҳамаи сифатҳои номбаршударо дар меъмор метавонад ташаккули фарҳанги лоиҳавии онҳо дар раванди омодагии касбӣ бошад, ки ба назари мо, барои ӯ муҳимтарин сифати маҷмаи касбӣ мебошад. Таҳлили натиҷаҳои тадқиқотҳои гуногун, ки ба таҳияи мундариҷаи мафҳуми "фарҳанги лоиҳавии шахс" бахшида шудаанд, имкон медиҳад, ки робитаи он бо мафҳумҳое, ба монанди "лоиҳакашӣ", "лоиҳа", "тафаккури лоиҳавӣ", "огоҳии лоиҳавӣ" ва ғайра, ки ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти меъморро инъикос мекунанд, ошкор карда шавад. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки дар стандарти муосири давлатии таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба самтҳои тайёр кардани меъморон ҳангоми муайян кардани фаъолияти касбии хатмкунанда, ки барномаи бакалавриро аз худ кардааст, ҳалли вазифаҳои касбии марбут ба фаъолияти лоиҳавӣ дар ҷои аввал меистад: "...таҳияи қарорҳои лоиҳавӣ; иҷрои ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ; кор бо мутахассисони ҳамҷавор ҳангоми таҳияи ҳуҷҷатҳои лоиҳакашӣ ва лоиҳакашӣ-сметавӣ; иштирок дар назорати муаллифӣ барои татбиқи лоиҳа".

Биёед ба таври мухтасар ба тавсифи мафҳумҳои номбаршуда диққат диҳем, то мафҳуми калидии тадқиқоти мо "фарҳанги лоиҳавии меъмори оянда" пурра ошкор карда шавад. Мафҳуми "лоиҳакашӣ", ки маънои "...раванди сохтани лоиҳа — тасвири намуна, намунаи объекти пешбинишуда ё имконпазири объект "- ро дорад, бо мафҳуми "лоиҳа "зич алоқаманд аст, ки дар он З.С. Жаркова дар маҷмӯъ "тағйироти мақсадноки маҳдуди вақт дар низоми алоҳида бо талаботи муқарраршуда ба сифати натиҷаҳо, доираи имконпазири хароҷоти маблағҳо ва захираҳо ва ташкилоти мушаххас" - ро мефаҳмад. Ҷолиби диққат аст, ки В.Л.Глазычев лоиҳакаширо ҳамчун "...шакли хусусии моделсозии воқеияти имконпазир дар як қатор дигар амалҳои муҳити зист" тафсир мекунад [4], ва О.Генисаретский нақши фарҳангии лоиҳакаширо муайян мекунад ва мавқеи худро бо он асоснок мекунад, ки тасвирҳои лоиҳавии дар лоиҳаҳо сохташуда арзишҳои нави хос мебошанд, ки танҳо пас аз эҷод ва инъикоси танқидии ҷомеа ба ҷомеа дастрас мешаванд [2].

Ҳамин тариқ, тарроҳӣ ҳамчун раванди эҷоди лоиҳа дар заминаи мавзӯи таҳқиқоти мо фазои таълимӣ мебошад, ки дар он фарҳанги лоиҳавии меъмори оянда ташаккул меёбад, ки ба гуфтаи В.Ф.Сидоренко "дар фаъолияти лоиҳавии ӯ институтсионалӣ зоҳир шудааст"[16]. Бо ошкор кардани раванди ташаккули фарҳанги лоиҳавии меъморони оянда дар шароити муттасили таҳсилот, ба назар мерасад, ки Ю.М. Драгун, ки мувофиқи он ин раванди динамикии пайваста ва мураккаб аст, ки бештар аз ҷониби фаъолияти ҳуди инсон, яъне мавқеи субъектии ӯ муайян карда мешавад, мувофиқ аст. Аз ин рӯ, вай шахсияти дорои фарҳанги лоиҳавиро ҳамчун субъекте муайян мекунад, ки қодир аст мустақилона фаъолияти лоиҳакаширо аз нақша то натиҷа амалӣ кунад [7]. Дар ин ҳолат, шартҳои муҳими ноил шудан ба натиҷаи лоиҳакашӣ мавҷудияти маҷмӯи муайяни амалҳои ақлӣ ва амалии ба ҳам алоқаманд мебошад, ки моҳияти тафаккури лоиҳавиро ташкил медиҳанд, ки аз рӯи таърифи В.А. Медведев ҷузъи пешгӯии фарҳанги лоиҳаро муайян мекунад ва дар қобилияти лоиҳакаш "фикри худро ба пеш партофтан", мушкilotро хуб ҳис кардан, роҳҳои оптималии ҳалли онро пешгӯӣ кардан, инчунин моделсозии тағйироти объект ва муҳити лоиҳакашӣ зоҳир мешавад" [14].

Ҳангоми таҳияи муносибатҳо барои ҳалли муаммои ташаккули фарҳанги лоиҳавии меъморони оянда, мо ба ҳулосае омадем, ки мафҳуми "тафаккури лоиҳавӣ" бо як қатор мафҳумҳои дигари аз ҷиҳати маъно ва мафҳум наздик, зич алоқаманд аст: "тафаккури лоиҳавӣ", "тафаккури меъморӣ", "тафаккури фазоӣ-лоиҳавии меъмор", "тафаккури эҷодии меъмор", "тафаккури лоиҳавии меъмор", ки дар маҷмӯъ хусусиятҳои фаъолияти фикрии меъмор, ҷаҳонбинии ҳоси ӯро инъикос мекунанд. Аз ин рӯ, Ю.В.Громыко тафаккури лоиҳавиро асоси генетикии авлоди ҳама гуна тафаккур

мешуморад ва онро бо шуури лоиҳавӣ алоқаманд мекунад, ки онро ҳамчун "...соҳае, ки дар он ҳама намудҳои тафаккур ба ҳам мепайвандад, қодир аст лоиҳахоро бо тамоми функцияҳои тафаккури лоиҳавӣ: фарзияҳои онтологӣ, сохторҳои ташкилӣ, барномаҳо, дониш, меъёрҳо ва ғ. тавлид ва эҷод кунад [6,с.16].

Аз ин рӯ, дар тафаккури муосири меъморӣ ҷудо кардани якчанд соҳаҳои гуногун ё суборганизмҳо қонунӣ аст. Пеш аз ҳама, ин тафаккури лоиҳавӣ мебошад, ки ҳалли вазифаҳои функционалӣ, банақшагири ва конструктивиро таъмин мекунад; дуюм, ин тафаккури тасвири ё бадеӣ аст, ки бо таҷассум ёфтани ниятҳои меъморӣ дар шакли образҳои алоқаманд аст ва ниҳоят, ин тафаккури меъри-ташкилӣ мебошад, ки бо муоширати меъмор бо фармоишгар, мақомот, сохтмончиён алоқаманд аст. Аз ин бармеояд, ки усули асосии таъмини самаранокии омӯзиши меъморони оянда ба истилоҳ "усули меъмор" мебошад, ки асоси методологияи фаъолияти касбӣ мебошад ва рушди хоҳиши донишҷӯён барои ҳамоҳангсозии шаклҳои меъморӣ, фазо ва унсурҳои он, ба аслият ва гуногунии онҳоро ҳавасманд мекунад. Аз таҷрибаи кории чандинсолаи мо, мо метавонем далелро қайд кунем, ки тайёр кардани меъморони оянда дар ибтидо як раванди давомдор аст, зеро пеш аз дохил шудан ба факултаи меъморӣ довталабон аллакай омодагии пешақӣ доранд, ки одатан дар мактаби санъат ё дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ гузаштаанд. Бе омодагии махсус довталаб аз имтиҳони дохилшавӣ гузашта наметавонад. Аз ин рӯ, онҳое, ки ба факултети меъморӣ дохил мешаванд, одатан: омодагии ибтидоии бадеӣ доранд; ба намуди муайяни фаъолият, ки бо кори доимӣ, баъзан мураккаб алоқаманд аст, асос ёфтаанд; онҳо сифатҳои муайяни шахсиятро (мақсаднокӣ, меҳнатдӯстӣ, қобилияти эҳсосӣ ва дидани зебоӣ дар ҷаҳони атроф, мушоҳида ва тасаввуроти бадеӣ ва ғайра) ташаққул додаанд. Ин малакаҳо ва сифатҳо ба пояи асосӣ табдил меёбанд: барои азхудкунии лоиҳакашӣ, ки хусусияти хоси фаъолияти меъмор аст; барои азхудкунии малакаҳои муҳандисӣ-сохтмонӣ, инчунин малакаҳои ташкилӣ, пешгӯӣ ва лоиҳакашӣ. Сифати муҳим дар ин ҳолат қобилияти меъморони оянда барои сохтани технологияҳои таълимии худ мебошад, ки Д.Г.Левитес онро "автодидиктика [13] меномад ва барои омодагии онҳо ба таҳсилоти доимии тамоми ҳаёт муҳим аст. Дигар муҳаққиқон, аз ҷумла Т.В.Гришина, ба ин хусусиятҳо дар тайёр кардани меъморони оянда тавачҷӯх зоҳир мекунанд [5].

Аз ин рӯ, ба малакаҳои умумие, ки ба мутахассиси тарроҳии иншооти нав зарур ҳастанд, малакаҳои зерин дохил мешаванд: гирифтани маълумот аз манбаъҳои гуногун, таҳлил, тафсир, синтез ва интиқоли он тавассути аломатҳое, ки дар донишҷӯён дар раванди азхудкунии техникаи рассомӣ ва наққошӣ ташаққул меёбанд, ки фанни гуманитарӣ мебошад, ки дар донишгоҳи техникӣ таълим дода мешавад, хусусияти амалӣ дорад ва ба шарофати мундариҷаи он, инчунин усулҳои таълими рассомӣ ва наққошӣ ба ташаққули меъморони оянда мусоидат мекунад ҳавасмандии устувор барои ба даст овардани донишҳои илмӣ ва малакаҳои касбӣ ҳамчун воситаи ҳалли мушкилоти касбии тарроҳӣ. Барои назорати ташаққули ин малакаҳо методикаи ошкор кардани изи рақамиро истифода бурдан мумкин аст, ки онро Л.В.Курзаева, Л.И.Савва, Е.К.Назарова, Р.Корнев таҳия мекунанд. Дар баробари расм ва наққошӣ, ба ташаққули фарҳанги лоиҳавии меъморони оянда чунин фан равона карда шудааст, ба монанди комбинаторикаи меъморӣ ҷузъи назарияи меъморӣ, ки дар он масъалаҳои шаклсозӣ дар асоси комбинатсияҳои гуногун оварда шудаанд. Комбинаторика, тавре ки О.В.Гетманченко ва Л.М.Макогон қайд мекунанд [3], ба меъмор имкон медиҳад, ки қонуниятҳои гуногунро дар ҳалли масъалаҳои лоиҳавӣ ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам дар раванди коркарди муфассали онҳо муайян кунад; шумораи беҳири вариантҳоро аз назар гузаронад ва ҳалли нав пайдо кунад; ба раванди эҷодӣ усулҳои комилан оқилонаи лоиҳакаширо дохил кунад (зеро раванди лоиҳакашӣ ҷараёни пайвастаи амалиёти комбинаторӣ мебошад). Дар натиҷа, дар донишҷӯён ҳамчун меъморони оянда тафаккури комбинаторӣ-танқидӣ ташаққул меёбад, ки ба онҳо имкон медиҳад,

ки бо мақсади чудо кардани вариантҳои ниҳони падидаҳо ва мафҳумҳои баррасишаванда, инчунин раванди табдили минбаъдаи интиҳоботи чудошуда вобаста ба таҷрибаи субъектии таълимгиранда маҷмӯи амалиёти фикрӣ анҷом диҳанд. Инкишофи қобилияти донишҷӯён барои эҷоди аклии образҳои меъморӣ, маҷмӯи вазифаҳои комбинаторикаи меъморӣ, ки мо таҳия кардем, бо шаклгирии меъморӣ алоқаманд аст. Дар чараёни иҷрои онҳо донишҷӯён қобилияти ҳалли масъалаҳои комбинатсияро аз худ мекунанд, стратегияи ҳалли онҳоро таҳия мекунанд, фарзияҳо пешниҳод мекунанд ва исбот мекунанд, натиҷаҳои фаъолияти худро пешгӯӣ мекунанд, таҳлил мекунанд ва роҳҳои оқилонаи ҳалли масъалаҳои гуногунро тавассути тақвияти вариантҳои гуногуни баррасӣ бо истифода аз амалиёти мантиқӣ пайдо мекунанд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки сатҳи рушди тафаккури комбинаторӣ ва танқидии меъмори ояндаро муайян кунанд.

Таҳлили барномаи асосии таълимии таҳсилоти касбии меъморони оянда дар донишгоҳ ба ҳулосае меорад, ки ҳар як фанни таълимӣ ба ташаккули салоҳиятҳои муқаррарнамудаи стандарти таълимӣ равона шудааст: бадеӣ; лоиҳавӣ-таҳлилӣ; умумитехникӣ; иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, ки дар маҷмӯъ мундариҷаи салоҳияти касбиро ташкил медиҳанд ва албатта бо ташаккули фарҳанги лоиҳавии меъморони оянда алоқаманданд. Бо вуҷуди ин, воситаи аз ҳама самарабахш дар ин робита фаъолияти лоиҳавӣ мебошад, ки тамоми раванди таҳсилоти донишҷӯёни меъморӣ аз соли аввал то соли охирро фаро мегирад. Дар доираи ин фаъолият, меъморони оянда лоиҳаҳоеро таҳия мекунанд, ки аз рӯи самт, мӯҳлат ва мураккабии иҷро, аз рӯи усулҳои муттаҳидшавӣ бо ҳамсабақон (гурӯҳӣ, коллективӣ, инфиродӣ), инчунин аз рӯи ҳадафҳо ва мундариҷаи худ (бадеӣ-графикӣ, технологӣ, сохтмонӣ, ба худшиносӣ, назорати корхонаҳо, ба таъмини бехатарии иншоот, муҳити зист, ландшафт ва ғ.) равона карда шудаанд.

Ҳамаи ин ба мо имкон медиҳад, ки мундариҷаи фарҳанги лоиҳавии шахсро дар маҷмӯъ ва фарҳанги лоиҳавии меъморро дар алоҳидагӣ муайян кунем. Ба ақидаи О.Генисаретский, фарҳанги лоиҳавии шахс дар маънои васеъ — методологӣ, ин воқеияти муҳити зисти тарҳрезӣшуда, консепсияи муайянкунандаи самти кӯшишҳои лоиҳавӣ ва низоми арзишҳо, идеалест, ки худшиносии ҷомеаи дизайнерро ғизо медиҳад, ишораи эҷодии ӯ нисбат ба ҳаёт мебошад [2].

Мо фарҳанги лоиҳавии меъморро ҳамчун мутахассиси соҳаи мушаххаси фаъолияти инсонӣ ҳамчун як ҷузъи муҳими фарҳанги касбии пайваста инкишофёбандаи он, ҳамчун сифати ҳамгироии касбӣ, ки дар ҳамгироии дониш, малака, маҳорат ва салоҳияти касбӣ дар соҳаи тарроҳӣ, банақшагирӣ ва пешгӯии натиҷаҳо, таъсир ва ҳатарҳои онҳо дар сохтмони иншооти дорои аҳамияти гуногун зоҳир мешавад; дар ҳамгироии тафаккури назариявӣ ва амалӣ, ки ба дар ҳолатҳои ғайримуқаррарӣ ва пайдо кардани ҳалли эҷодӣ; дар ҳамгироии ибтидои эҷодӣ ва муносибати меъёрӣ-арзишӣ ба воқеияти пешбинишуда ва амалан таҷассумёфта; дар ҳамгироии ниятҳо ва ниёзҳои маънавӣ ва моддӣ, ки дар табдили муҳити зист амалӣ карда мешаванд; дар ҳамгироии сифатҳои шахсӣ: кунҷковӣ, эрудицияи васеъ, эҷодкорӣ, мустақилият, меҳнатдӯстӣ ва масъулияти зарурӣ. Бо чунин муносибат ба фаҳмиши фарҳанги лоиҳавии меъмори оянда ҳамчун низом, дар мундариҷаи он чор ҷузъро (шахсӣ, маърифатӣ, концептуалӣ-арзишӣ ва зехнӣ-маърифатӣ) чудо кардан қонунӣ аст, ки ҳар кадоми онҳо мундариҷа, таъиноти функционалӣ ва зухуроти муттасилии таҳсилот дар тайер кардани меъморони оянда доранд.

Компоненти шахсӣ аз сифатҳои хоси меъмор, ба монанди кунҷковӣ, мушоҳида, мустақилият, эҷодкорӣ, меҳнатдӯстӣ, масъулият, эҳсосоти васеъ иборат аст; он вазифаи худшиносии шахсияти меъморро дар фаъолияти касбӣ иҷро мекунад ва ҳаракати доимии шахсияти инсонро дар фазо, вақт ва синну сол таъмин мекунад.

Компоненти маърифатӣ-фаъолиятӣ аз: донишони асосҳои меъморӣ, донишони таърихи санъат ва меъморӣ, донишони қонунҳои ҳамоҳангӣ, малакаҳои меъморӣ бадеӣ, қобиляти тарроҳӣ, қобиляти ҳамкорӣ иборат аст; он вазифаи мутобиқсозӣ-муҳофизатиро иҷро мекунад ва меъморони ояндаро ба таҳсилоти доимӣ ҳавасманд мекунад.

Ба дохили ҷузъи концептуалӣ-арзишӣ дохил мешаванд: ҷаҳонбинӣ, самтҳои арзишӣ, мақсаднокӣ ва тамоюлҳои арзишманд, қобиляти биниши муназзам, ҳисси услуб ва андоза, фарҳанг ва табиатшиносӣ. Аз ин рӯ, ин ҷузъ вазифаи арзишӣ-ахлоқиро иҷро мекунад ва дар самти арзиш ба пайдарпаии таълим зоҳир мешавад.

Компоненти зеҳнӣ-маърифатӣ аз якҷанд намуди тафаккур иборат аст: мантиқӣ; лоиҳавӣ (назариявӣ ва амалӣ); бадеӣ; меъёрӣ-ташқилӣ; фазой-лоиҳавӣ; танқидӣ (методологӣ ва рефлексивӣ); он вазифаи эҷодӣ-инноватсиониро иҷро мекунад ва ба субъект қобиляти мустақилона ва фардӣ ташаккул ёфтандаро дар тӯли ҳаёт кафолат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Витрувий. Десять книг об архитектуре / Витрувий. — Москва: Архитектор-С, 2006. — 328 с.
2. Генисаретский, О.И. Проектная культура и концептуализм / О.И. Генисаретский. — Текст: электронный // Сборник научных трудов. — Москва: ВНИИТЭ. — 1987. — № 52. — С. 59–87. — Гуманитарный портал. — [сайт]. — Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 16.08.2006.
3. Гетманченко, О.В., Макогон, Л.Н. Архитектурная комбинаторика и формообразование / О.В. Гетманченко, Л.Н. Макогон. — Текст: электронный // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. — 2014. — № 1(6). — С. 86–97.
4. Глазычев, В.Л. Культура проектного воображения. Лекция в Открытом университете (Чебоксары) 15 марта 2003 года / В.Л. Глазычев. — Текст: электронный // Гуманитарный портал. — [сайт]. — Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 02.10.2006.
5. Гришина, Т.В. Особенности профессиональной подготовки будущих архитекторов в архитектурно-строительном вузе / Т.В. Гришина. — Текст: непосредственный // Казанский педагогический журнал. — 2019. — № 8. — С. 104–110.
6. Громыко, Ю.В. Проектное сознание: Руководство по программированию и проектированию образования / Ю.В. Громыко — Москва: Институт учебника Paidea, 1997. — 560 с.
7. Драгун, Ю.М. Проектная культура как составляющая компетенции учителя. Пути формирования проектной культуры у субъектов образовательного процесса / Ю.М. Драгун. — Текст: электронный // Вестник Казахстанско-Американского Свободного Университета. — Усть-Каменогорск, 2013. — URL: <https://articlekz.com/article/31953>.
8. Иконников, А.В. Мастера архитектуры об архитектуре / А.В. Иконников. — Москва: Искусство, 1972. — 343 с.
9. Каган, М.С. Философия культуры как теоретическая дисциплина (Философия культуры. Становление и развитие) / М.С. Каган. — Санкт-Петербург, 1998. — 448 с.
10. Колесникова, И.А. Непрерывное образование как феномен XXI века: новые ракурсы исследования / И.А. Колесникова. — Текст: непосредственный // Непрерывное образование: XXI век. — 2013. — Выпуск 1. — С. 1–17.
11. Корбюзье, Ле Новый дух в архитектуре / Ле Корбюзье. — [перевод. И. Стаф] — Москва: Strelka Press, 2017. — 120 с. — ISBN978-5-906264-59-6. —

12. Курзаева, Л.В. Анализ цифрового следа обучающихся для мониторинга групповых проектов в системе дистанционного обучения в вузе / Л.В. Курзаева, Л.И. Савва, Е.К. Назарова, Р. Корнев // Мир науки. Педагогика и психология. — 2021. — Т. 9. — № 5.

13. Левитес, Д.Г. Автодидактика. Теория и практика конструирования собственных технологий обучения — как спецкурс для магистрантов педагогического вуза / Д.Г. Левитес. — Текст: электронный // Письма в Эмиссия. Оффлайн: электронный научный журнал. — 2013. — № 9. — С. 20–24.

14. Медведев, В.А. Проектное мышление: основные признаки и этапы развития / В.А. Медведев. — Текст: непосредственный // Глобальная конференция по технологиям в образовании EdCRUNCH Ural: новые образовательные технологии в вузе: сб. ст. участников конф. (Екатеринбург, 24–26 апреля). — Екатеринбург: ИТОО УрФУ, 2019. — С. 102–107.

15. Новиков, А.М. Российское образование в новой эпохе. Парадоксы наследия. Векторы развития: публицистическая монография / А.М. Новиков. — Москва: Эгвес, 2000. — 272 с.

16. Сидоренко, В.Ф. Генезис проектной культуры / В.Ф. Сидоренко. — Текст: непосредственный // Вопросы философии. — 1998. — № 3. — С. 86–99.

-УДК 371.9

ББК 74.2

Қ 54

АНАНАҲОИ МИЛЛИИ ТАРБИЯ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ТАРБИЯИ ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДА

ҚАЮМОВ Саидмурот Рустамович – омуЌзгори Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, н. Б. Гафуров, к. С. Раҳмонова, 58, **тел.:** (+992) 92 977 29 77

Дар мақола оид ба афкори педагогии олимон ва муттафакирони форсу тоҷик маълумот пешниҳод карда шудааст, ки фарогири самтҳои гунргуни тарбия ба монандӣ: худшиносӣ, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, саховатмандӣ, ҳисси рафоқату дӯстӣ буда, ҷавнонро ба далерӣ, саховатмандӣ, нафрат ба душманон, фидокорӣ тарбия мекунад, ки ин бевосита ба тайёр намудани омуЌзгори оянда таъсири ҳудро мерасонд.

Инчунин, ба масъалаи тарбияи ахлоқӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст, ки табиати ибратомӯз дошта, муаллифони онҳо ҳамчун воизони ахлоқӣ баланд на танҳо дар Шарк, балки дар Ғарб низ шӯҳратёр гардиданд.

Бинобар яке аз самҳои калиди дар мақола ин масъалаи тарбияи насли наврас ва мутахассисони оянда дар асоси истифодаи панду андарзҳои бузургон мебошад, ки аз тарафи муаллиф ба таври бояду шояд мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Омузиши таърихи илми педагогика ва дар ҳаёт татбиқ намудани андеша ва ақидаҳои педагогии маорифпарварон, олимон, нависандагон, инчунин эҷодиёти шифоҳии мардум хеле муҳим ва саривақти аст.

Вожаҳои калидӣ: панд, андарз, Ватан, худшиносӣ, инсондӯстӣ, фарҳанг, ахлоқ, хирад, адолат, нек, дониш, тарбия, ҷавонӣ, ҷавонмардӣ, адл.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ ВОСПИТАНИЯ И ИХ РОЛИ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

КАЮМОВ Саидмурот Рустамович – переподователь Худжандского государственного университета им. ак. Б. Гафурова, р-н Б. Гафурова, ул. С. Рахмонова, 58, тел.: (+992) 92 977 29 77

В статье представлена информация о педагогических воззрениях персидско-таджикских ученых и мыслителей, которая включает в себя различные направления воспитания, такие как: самосознание, патриотизм, гуманность, трудолюбие, щедрость, чувство дружбы и прививает мужество, великодушие, ненависть к врагам, самопожертвование воспитывает, что оказало непосредственное влияние на подготовку будущих учителей.

Уделяется внимание и вопросу нравственного воспитания, имеющему поучительный характер, а их авторы прославились как проповедники высокой нравственности не только на Востоке, но и на Западе.

Поэтому одним из ключевых моментов в статье является вопрос воспитания подрастающего поколения и будущих специалистов на основе использования учения великих людей, который подробно проанализирован автором. Очень важно и своевременно изучать историю науки педагогики и воплощать в жизнь педагогические идеи и мнения педагогов, ученых, писателей, а также устное творчество людей.

Ключевые слова: увещание, долг, Родина, самосознание, человечность, культура, этика, мудрость, справедливость, добро, знание, образование, молодежь, молодежь, справедливость.

NATIONAL TRADITIONS OF UPBRINGING AND THEIR ROLE IN THE SYSTEM OF PREPARING FUTURE TEACHERS

KAYUMOV Saidmurat Rustamovich – teacher of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Gafurov district, st. S. Rakhmonova 58, **phone:** (+992) 92 977 29 77

The article provides information about the pedagogical views of Persian-Tajik scientists and thinkers, which includes various areas of upbringing, such as: self-awareness, patriotism, humanity, hard work, generosity, a sense of friendship and friendship, instills courage, generosity, hatred of enemies, self-sacrifice educates which had a direct impact on the training of future teachers.

Attention was also paid to the issue of moral upbringing, which has an instructive character, and their authors became famous as preachers of high morality not only in the East, but also in the West.

Therefore, one of the key points in the article is the issue of educating the younger generation and future specialists based on the use of the teachings of great people, which is analyzed in detail by the author. It is very important and timely to study the history of the science of pedagogy and to bring to life the pedagogical ideas and opinions of teachers, scientists, writers, as well as the oral creativity of people.

Key words: exhortation, duty, Motherland, self-awareness, humanity, culture, ethics, wisdom, justice, goodness, knowledge, education, youth, youth, justice.

Афкори педагогии халқи тоҷику форс, ки инъикосгари анъанаҳои миллии тарбия ба ҳисоб меравад, се ҳазор сол ин ҷониб ба инкишофи зеҳнии хонандагон таъсир ҳудро расонида, ҳамаи паҳлӯҳои таълиму тарбияро дар бар мегирад. Панду андарзҳои ниёгон

хонандагон ва ҷавонро дар рӯҳияи худшиносӣ, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, саховатмандӣ, ҳисси рафоқату дӯстӣ тарбия намуда, ба онҳо далерӣ, саховатмандӣ, нафрат ба душманон, фидокорию ба хоҳири ободии давлат таълим медоданд, ки ин бевосита ба тайёр намудани омӯзгорони оянда таъсири худро мерасонд.

Дар давраи феодали шоирони дарбор дар қасрҳои шох ҷамъ омада, ҳокимону атрофиёни онҳо ва урфу одатҳои феодалиро тараннум мекарданд. Ин ба кори тарбиявӣ хусусияти махсусан шадидро ба бор меовард. Аммо он давра давраи эҳёи фарҳанги халқи тоҷик, давраи озодшавӣ аз ҷӯи араб ва бунёди давлати мустақили худ буд. Барои мустақам намудани ин ғалаба зарур буд, ки насли наврас дар рӯҳияи худшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ, муҳаббат ба Ватан тарбия карда шуда, ҳислатҳои беҳтарини инсонӣ, ки дар асарҳои классикони мо тавсиф ёфтааст, омӯзонида шавад. Аммо, шароити иҷтимоии ин давр дар осори намоёндагони барҷастаи адабиёти классикии Шарқ, аз ҷумла дидгоҳҳои омӯзгории онҳо таъсири худро гузошт.

Аксари нависандагон дар мавқеи воқеан пешрафта қарор гирифта, маънавиёти олиро, ки барои тарбияи насли ҷавон зарур аст, таълиф мекарданд. Ҳамин тавр адабиёте ба дунё омад, ки эҷодкорони он дар бисёр соҳаҳои илмҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла дар соҳаи педагогика ғояҳоеро пешниҳод намуданд, ки онҳоро ҳамчун омӯзгорони ахлоқ маъруфу машҳур гардонид. Дар асарҳои мутафаккирон масъалаи тарбияи ахлоқӣ мавқеи асосиро ишғол мекард. Чунин асарҳо табиати ибратомӯз дошта, муаллифони онҳо ҳамчун воизони ахлоқи баланд на танҳо дар Шарқ, балки дар Ғарб низ шӯҳратёр гардиданд. Аз ин рӯ, осори классикони адабиёти форсу тоҷик аҳамияти калони таърихӣ – педагогӣ дорад, ки имрӯз ҳам муҳият ва аҳамияти таълимиву тарбиявии худро дорад.

Бинобар ин масъалаи тарбияи насли наврас ва мутахассисони оянда дар асоси истифодаи панду андарзҳои бузургон мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Омӯзиши таърихи илми педагогика ва дар ҳаёт татбиқ намудани андеша ва ақидаҳои педагогии маорифпарварон, олимон, нависандагон, инчунин эҷодиёти шифоҳии мардум хеле муҳим ва саривақти аст.

Олимони соҳаи маориф Ф. Шарифзода ва М. Афғонов дар асари «Ҳаками маърифат» бо тавзеҳи академик М. Лутфуллоев оид ба мақсади тарбия навиштаанд, ки дар таърифи тарбия мақсад аз истифодаи мафҳумҳои «категорияҳои мақсаднок» маънои онро дорад, ки мо на ҳар гуна таълиму тарбия, балки таълиму тарбияи мақсаднок ва хушсифатро маъқул медонем. Мақсади таълиму тарбия тарбияи инсонии комил мебошад ва чунин тарбия хонандагонро ба тариқи зерин ташаккул медиҳанд:

- ба нашъунамои Ватани худ, ки мероси бебаҳои ниёгонамон аст, хизмат намуда, баҳри ҳимояи он омода бошад;
- сифати маънавии миллиро аз даст надиханд;
- рӯҳи солим ва ҷисми солим дошта бошанд;
- зиндагии худ ва зиндагии фарзандону шогирдони худро обод кунанд;
- донанд, ки одам дар ҷомеа на бо ба даст овардани сарват, балки бо роҳи тарбия мавқеи сазовори худро пайдо мекунад;
- дар муносибат бо халқу миллатҳои гуногун, сабру таҳаммул ва ҳамдигарфаҳмӣ, ҳислатҳои неки инсониро риоя намоянд;
- худро бишносанд ва дар баёни ақидаи худ мустақил бошанд;
- масъулияти фарзандӣ ва шаҳрвандиро дар назди Ватан, ҷомеа ва инсоният риоя кунанд;
- мақом ва мавқеи миллату Ватани худро дар ҳама ҷо ва дар ҳар шароит нигоҳ доранд;
- манфиатҳои миллату Ватанро аз манфиати худ болотар дониста, анъана ва арзишҳои миллиро риоя намуда, арзишҳои умумибашарию эҳтиром намоянд;
- забони модариро нигоҳ дошта, дар рушди он сармат гузоранд» [13, с. 205-206].

Аксари олимон, шоирон ва нависандагони форсу тоҷик маънавиёти инсондӯстиро, ки барои тарбияи насли наврас дар рӯҳияи озодихоҳӣ ва наҷӯкорӣ хеле зарур аст, тавсиф ва талқин кадаанд. Ин, дар навбати худ, муждадиҳандаи тавлиди адабиёте гардид, ки офарандагони он ғояҳои пешрафтаре дар соҳаҳои зиёди илмҳои

чамъиятшиносӣ, аз ҷумла дар соҳаи тарбия – педагогика баён кардаанд ва дар ҳақиқат ҳамчун маорифпарварон ва омӯзгорони ахлоқ эътироф гардидаанд. Дар осори мутафаккирони форсу тоҷики асримиёнагӣ масъалаҳои тарбияи ахлоқӣ ҷойгоҳи асосиро ишғол мекунад. Осори мутафаккирон асосан дорои хусусияти пандомезона буда, муаллифони онҳо ҳамчун воизони маънавият ва ахлоқи баланд на танҳо дар Шарқ, балки инчунин дар тамоми ҷаҳон шуҳратманд гардиданд. Бинобар ин, таҳқиқи осори олимони маорифпарварони халқи тоҷик хусусан эҷодиёти классикҳои адабиёти форсу тоҷики он давра на танҳо аз арзиши таърихӣ педагогӣ бархӯрдоранд, балки барои рушди илмҳои муосири чамъиятӣ, аз ҷумла илми педагогика дорои аҳамияти бузург мебошад [12].

Таърихи ташаккул ва рушди афкори педагогии халқи тоҷик дар педагогика то таҳқиқоти илман асоснокшударо талаб мекунад, зеро дар тӯли таърих педагогикаи шӯравӣ ба ҷанбаҳои таърихӣ таълиму тарбия таваҷҷуҳ зоҳир намуда, осори гаронбаҳои панду ахлоқӣ гузаштагонро бо хусусияти синфӣ педагогикаи пролетарӣ асоснок мекард. Аз ин рӯ, педагогикаи шӯравӣ афкори педагогии гузаштаро аз нуқтаи назари тақсмоти синфӣ ҷомеа баррасӣ мекард, ки боиси шарҳу тавзеҳи яктарафаи онҳо ва мутаносибан, таҳқиқи якҷонибаи таърихи рушди педагогика гардид.

Садафари адабиёти классикӣ форсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар афкори педагогии худ сифатҳои неки инсониро ба насли наврас ва ҷавон ташвиқу тарғиб менамояд. Ӯ мегӯяд:

Ба рӯзи неки касон, гуфт, ғам махур зинҳор,
Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст.» [8, С. 71].

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мутафаккирест, ки зимни изҳори афкори педагогии худ ба ақидаҳои ахлоқӣ олимони ҷунонӣ пайравӣ накардааст, гарчанде ки дар замони ӯ тарҷумаи асарҳои олимону файласуфони Юнон ба таври васеъ паҳн шуда буданд.

Бинобар ин, афкори педагогии Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ аз назарҳои миллии тарбиявии мардуми ориёӣ сарчашма мегирад.

Ӯ мегӯяд:

Маро зи мансаби таҳқиқи анбиёст насиб,
Чӣ об ҷӯям аз ҷӯи хушки ҷунонӣ? [8, С. 45].

Афкори педагогии Рӯдакӣ аз педагогикаи мардумӣ маншаъ гирифта, панду андарзҳо дар назми ӯ моҳирона ва олии ҷамъбаст гардидаанд, ки барои омода кардан ва таълиму тарбияи педагогҳои оянда хизмат мекунад:

Макун хештан аз раҳи рост гум,
Ки худро ба дӯзах барӣ бофдум [8. 347]

Хештан пок дору бепархош,
Рӯ ба оғош-андарун махрош. [8. 351]

Ба Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дарки орзую омол имкон додаанд, ки дар панду андарзҳо таҷрибаи азими ҳаётӣ, донишҳои беохир ва мазмунӣ баландро инъикос намояд. “Услуби панду насиҳати ӯ бо назарҳои мардумӣ робитаи зич дошта, тарбияи ахлоқӣ баланд, мубориза барои адолат, башардӯстӣ, ва ғамхорӣ дар бораи халқро дар насли наврас ва ҷавонон зарур мешуморад” [8, С. 38].

Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар афкори педагогии худ таъкид мекард, ки падарон ба фарзандони худ бояд хунаро таълим диҳанд, ки малакаҳои онро доранд, аз қабилӣ котибӣ, паҳлавонӣ, косибӣ ва ғайра. Чунин анъана дар педагогикаи мардумӣ ҷой дорад, масалан, нафари бо қувваи паҳлавонона ба фарзанди худ хунари паҳлавонии худро мерос мемонад, то ки анъанайи падари худро идома диҳад [8, с. 40].

Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар баробари асосгузори адабиёти классикӣ тоҷик будан, асосгузори назарияи педагогии халқи тоҷик низ мебошад. Тавре ки сарчашмаҳои адабӣ шаҳодат медиҳанд, ӯ зиёда аз як миллиону сесад ҳазор байт таълиф кардааст, ки назар ба байтҳои Абӯлқосими Фирдавӣ чандин маротиба бештар аст. Дар доираи шеърҳои ӯ ҳамаи самтҳои тарбия, аз ҷумла ватандӯстӣ ва дифои марзу бум, инъикос ёфтаанд.

Мутасссифона, то замони мо танҳо ашъори парокандаи ин мутафаккир омада расидааст, ки айни замон барои хонандагони худ дастрас мебошад.

Ба ақидаи Н. Аминҷонова, “афкори педагогии Рӯдакӣ ва ҳамзамонони ӯ, адабиёти дидактикии хусусияти насихатомезона доштаи ӯ дар асрҳои миёна ба ташаккули раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти мусоидат кардаанд. Методҳо ва воситаҳои таълиму тарбия, ки аз ҷониби онҳо интихоб шудаанд, муносибати илман асоснокшуда ба ҳалли масъалаҳои назарияи тарбия ва дидактика махсуб меёфтанд” [1].

Рӯдакӣ нақши инсонро ҳамчун омили муҳим дар тақмили шахсияти инсон баррасӣ намуда, таъкид мекунад, ки инсон бояд аз дустии худ барои ҳар сухан ва амали ночизе, ки содир мегардад наранҷад, балки дар ҳолати ҳашмгинии дӯст ва гуфтани носазо нисбат ба ӯ узрҳои кунад:

Аз дӯст ба ҳар чиз чаро боядат озард,
К-ин айш чунин бошад-гаҳ шодию гаҳ дард!
Гар хор кунад меҳтар, хорӣ накунад айб,
Чун боз навозад, шавад он доғи ҷафо сард....
Ӯ ҳашм ҳамегирад, ту узр ҳамехох,
Ҳар рӯз ба нав ёри дигар менатавон кард! [8. 84].

Абӯлқосим Фирдавӣ ақидаҳои таълимиву тарбиявии худро дар «Шоҳнома» баён кардааст. Дар афкори педагогии ӯ чунин андешаҳо, ба монанди моҳияти (маъноӣ) инсоният, имон ба қудрати далерӣ, иродаи созандаи инсон, инсондӯстӣ, муҳаббати бузург ба инсон, ҳимояи манфиатҳои омма, даъвати золимон ба меҳрубонӣ ва қорҳои нек, зебоии маънавия, тозагии ахлоқӣ ҷои махсусро ишғол мекунад. Дар низоми педагогии худ унсурҳои зерини пешбарандаи тарбияи кӯдаконро дар мадди аввал мегузорад: кӯдакро ба бекорӣ ёд надихед; кӯшиш кунед ба кӯдак зиракӣ ва қордониро омӯзонед; ба ӯ дар вақти лозима донишро таълим диҳед, ки асоси қамолот ва муваффақият гардад. Таълимоти педагогии Фирдавӣ тарбияро аз рӯзи таваллуди кӯдак то қалонсолӣ фаро мегирад [4].

Мавзӯи меҳвариро дар “Шоҳнома”- и Фирдавӣ беш аз ҳама хирад ишғол мекунад. Фирдавӣ бузург мефармояд:

Сари марди ҷангӣ хирад наспарад,
Ки ҳаргиз наёмехт кин бо хирад. [9].

Ҳамеша хирадро ту дастур дор,
Бад-ӯ ҷонат аз носазо дур дор. [9].

Чунин бошад андозаи оми шаҳр,
Ту роҷовидон аз хирад бод баҳр.

Фирдавӣ озор додани шахс ва беҳуда ҷабру зулм қарданро нисбат ба инсон танқид намуда, таъкид мекунад, ки қон барои ҳама, ҷи нсону ҷи мавҷудоти дигар, азиз аст.

Дар “Шоҳнома” қоросар панду андарзҳои нигошта шудааст, ки мо бояд дар қараёни таълиму тарбия оқилона ва бо мавқе истифода барем

Шоир омӯхтани донишро аз омӯзгор тарғиб намуда таъкид мекунад, ки агар аз омӯзгор наомӯзад, аз рӯзгор розӣ набошад чун ба ӯ ҷафо расад:

Агар гум кунад роҳи омӯзгор,
Сазад к-ӯ ҷафо бинад аз рӯзгор. [10].

Фирдавӣ мақоми саъю кӯшишро ниҳоят баланд доништа, парвардигори инсонаш хондааст:

Зи кӯшиш макун ҳеҷ сустӣ ба қор,
Ба гетӣ ҷуз ӯ нест парвардигор. [12].

Ба ақидаи шоир ва ҳақиқати зиндагии воқеӣ, беҳбудии ҳаёти одамӣ, ба даст овардани маводи зарурии зиндагӣ вобаста ба кӯшиш ва маҳсули қидду қад мебошад. Бе қанҷ қанҷ

муяссар нахоҳад шуд. Аз ин ҷиҳат кас бояд саъю кӯшиш ба харч дода, аз коҳилӣ ва танбалӣ, ҳобо танпарварӣ канора ҷӯяд:

Ба ранҷ андар аст эй хирадманд ганҷ,
Наёбад касе ганҷ нобурда ранҷ.
Таносоиву коҳилӣ дур кун,
Бикӯшу зи ранҷи танат сур кун. [11].

Алломаи бузург қайд кардааст, ки дунё ҷовидона нест ва бо ту наместонад, бинобар ин нафареро озор мадеҳ, зулм бар ҷону рӯҳи касе макун.

Чӣ донӣ, ки бар ту намонад ҷаҳон.
Чӣ ранҷ оӣ аз оз ҷону равон?! . [9. с 8].

Шоир шукр карданро такид намуда, талқин менамояд, ки, он чи ки дори шукр кун ва ҳамоноро бихӯр, чун ин амал карди соҳиби обрӯ гардӣ:

Бихӯр он чи дориву беши маҷӯй
Ки аз оз коҳад ҳаме обрӯй.

Абӯлқосим Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” истилоҳот ва симоҳои ҷавонмардон - паҳлавонро истифода бурдааст. Ба тафаккури бадеии шоир симои инсонӣ комил, ки дар шахсияти ҷавонмард - паҳлавон таҷассум ёфтааст, таъсири калон расонидааст. Зебӣ ва шаҳомати он, ба ақидаи Фирдавсӣ, бо покии рӯҳию маънавӣ, камолоти ҷисмонӣ муайян мешаванд. Омезиши ин се сифат дар ҷавонмардон - паҳлавон онҳоро дар назди ҷаҳмони шоир баланд бардошта, хизмати содиқонаи онҳо ба Ватан ва халқ, ҷасорат, нотарсӣ, ҳаққурбонкунӣ ба нафъи қори хайр дар ӯ ҳисси ифтихорро ба вуҷуд меорад. Шиносии шоир ба доираи ҷавонмардон - паҳлавон, дониши амиқӣ принципҳои ахлоқӣ, армонҳои ҷамъиятӣ ба тасвири баланди муқоризаи некӣ ва бадӣ, таҷассуми симоҳои ҷавонмардон ба монанди Рустам, Сӯҳроб, Сиевуш ва дигарон мусоидат намудааст [2, С. 40].

Абӯлқосими Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” ба ватандӯстӣ ва инсондӯстӣ аҳамияти калон дода, мардонагӣ, ҷавонмардӣ ва шаъну шарафи баланди инсонро васфу ситоиш мекард. Дар айни замон, ӯ сифатҳои манфии шахсият, аз қабилӣ: ҳасисӣ, молдӯстӣ, зӯроварию аз болои одамон маҳкум мекард.

Агар ба мазмун ва муҳтавои ҳамаи китобҳои “Шоҳнома” то Абӯлқосими Фирдавсӣ таълифёфта ва ҳуди “Шоҳнома”-и Абӯлқосим Фирдавсӣ диққат диҳем, пас зоҳиран ба назар мерасад, ки Шоҳнома аз маҷмӯаи дostonҳои ҳарбӣ, лирикӣ ва нақлу ривоятҳои гуногуни пахншуда иборат буда, дар онҳо афкори тарбиявӣ ба таъбири имрӯза, дидаҳои педагогӣ фаро гирифта нашудаанд, гарчанде ки ба чунин ақида розӣ шудан мумкин нест. Ҳар гуна асари бадеӣ, ки новобаста аз жанр ва мавзӯ эҷод шудааст, дорои ҷанбаи тарбиявӣ буда, ҳанонадари ҷагон ҷанбаи тарбия таълим медиҳад.

“Шоҳнома”-и Абӯлқосим Фирдавсӣ ба ҷумлаи асарҳои бошаҳомати таърихӣ мансуб аст, ки дар худ афкори пунарзиши педагогиро таҷассум меамоянд. Ба ақидаи М. Ғиёсиев: “Олимон ва мутафаккирони бузургтарини давронҳои гуногуни таърихӣ, бо эҷоди асарҳои асил, дар маркази таваҷҷуҳ масъалаи таълиму тарбия насли наврасро қарор медоданд. Ҳамин тавр, “Шоҳнома” – Абӯлқосими Фирдавсӣ, ҳамоаси таърихӣ халқҳои форсзабон буда, аз тавсифи таҷрибаи таърихӣ ва арзишҳои баланди ахлоқӣ иборат аст.

Асари маъмур асоси афкори педагогии халқҳои форсзабон, аз ҷумла халқи тоҷикро ташкил дода, чун натиҷа, омӯзиши ҳамаҷарафаи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар қатори асарҳои мутафаккирони дигари асрҳои X–XI хеле муҳим мебошад» [3].

Ба ақидаи муҳаққиқони “Шоҳнома К. Айни ва З. Аҳрорӣ, усулан (“Шоҳнома”) китоби таърихӣ халқҳои наҷоди эронӣ, анъанаҳои эътирофшудаи халқ, таърихи фалсафа ва хирад, тарбия ва ахлоқ, маънавияти ҳаётӣ, тарзи зиндагӣ, қоидаҳои шохигарӣ, принципҳои меъёрҳои дурустии бурдани қорҳои давлатӣ, муносибати инсондӯстона ба табаа, қори ҳарбӣ, ватандӯстӣ, муҳаббат ба Ватан, ҳимояи Ватан ва таъмини истиқлолияти он, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва ғайра ба шумор меравад.

Ба монанди дигар мураббӣи барҷастаи маънавиёт, Абӯлқосим Фирдавсӣ ҷонибдори ҷунин назар аст, ки инсон офаридаи бехтарин ва пешвои тамоми мавҷудот мебошад, аз ин рӯ он аз нуктаи назари рушди солими ҷисмонӣ, бадан ва равони тоза озода буда, тамоми табиаташ бояд бо ахлоқи пок зебу зинат ёфта бошад.

Дар раванди мутолиаи “Шоҳнома” дар мадори нуктаҳои дигари муҳим ва масъалаҳои ҳаёти ҷомеаи он замон, ба ибораи дигар, замони зиндагии Фирдавсӣ, нуктаҳо ва масъалаҳои тарбиявӣ ахлоқие низ дучор меоянд, ки ҳар якеи онҳо мақоми сазовори худро ишғол намуда, унсури таркибии асарро ташкил медиҳанд» [4].

АДАБИЁТ

1. Абдувалиев, А. Изучение творчества Абулқасима Фирдавси. – Душанбе: изд. Ирфон, 1966. – 68 с.
2. . “Андарзномаи Фирдавсӣ “ Душанбе “ Ирфон “ 1992 272 сах
3. Арипов, М.А. Рудаки–основоположник педагогической мысли таджикского народа / М.А. Арипов // Доклады АПН РСФСР, 1962, №5. С. 152–163.
4. Ахмедова, З.К. Идеи рыцарского воспитания в истории педагогической мысли таджиков. Диссертация на соис. канд. пед. наук. По спец. 13.00.01. – Душанбе, 2011. – 171 с.
5. Арипов, М.А. Рудаки–основоположник педагогической мысли таджикского народа / М.А. Арипов // Доклады АПН РСФСР, 1962, №5. С. 152–163.
6. Гиёсиев, М. И. Педагогические воззрения таджикско – персидских мыслителей X и первой половины XI века и их трансформация в современной национальной педагогике: Дисс...канд. пед. наук КГУ им. Носира Хусрава, 2009. – 185 с.
7. Лутфуллоев, М. Пандномаи Аҷам. – Душанбе, 2004.
8. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик: (Аз давраи қадим то асри XIII). Кит. 1 (2). – Душанбе: Маориф, 1989. - 424 с.
9. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома. Ҷ. 1.– Душанбе: Адиб, 2019 – 474 с
10. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома. Ҷ. 3.– Душанбе: Адиб, 1988. – 527
11. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома. Ҷ. 4. – Душанбе: Адиб, 1988. – 406
12. Файзалиев, Дж.Х. Философия образования таджикско–персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики: Диссертация доктора педагогических наук: 13.00.01 / Файзалиев Джума Холович; [Место защиты: Академия образования Таджикистана].– Душанбе, 2015. – 294 с.
13. Шарифзода, Ф., Афғонов М. Ҳақими маърифат. Душанбе: «Ирфон», 2009.

ПРОФЕССИОГРАММАИ ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢӢ

ЛАТИФЗОДА Сомон Зариф – мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии Донишқадаи тақмили ихтисоси омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯйи ихтисоси психология, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17а. **E-mail:** Latifzoda_01@mail.ru, **тел.:** (+992) 88 000 83 84

Пеш аз ҳама бояд ба мафҳуми профессиограмма таъриф дод. Худи мафҳуми мазкур, яъне профессиограмма аз ду қалимаи лотинӣ (Professio- ихтисос + Gramma – сабт) иборат буда, ҷунин маъно дорад: системаи хусусиятҳои, ки ин ё он касби муайянро тавсиф намуда, инчунин, дар худ номгӯӣ меёрихад ва талаботеро, ки ин касб ё ихтисос ба қораманд гузоштааст, фаро мегирад.

Дар ин росто, барои дар сатҳи зарурӣ амалӣ намудани корҳои банақшагирифта ва илман бартараф кардани монеаю мушкилоти мавҷуда дар самти оперативӣ, ҷанбаҳои психологии фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро мавриди таҳлили илмӣ қарор додан зарур аст, яъне профессиограммаи онро мебояд тартиб дод. Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ (ФОҶ), ки яке аз воҳидҳои оперативии муҳими давлатиро ташкил медиҳад, дар мубориза зидди ҷинояту ҷинояткорӣ ва фароҳам овардани сулҳу субот ва тартиботи ҷамъиятӣ нақши назаррасро мебозад.

Важҳои калидӣ: профессиограмма, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, корманди оперативӣ, ҷанбаҳои психологӣ, хусусиятҳои психологии шахс, ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, кор бо ҳуҷҷатҳо, муоширати байнишахсӣ, талаботҳои касбӣ, талаботҳои психологӣ.

ПРОФЕССИОГРАММА ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ЛАТИФЗОДА Сомон Зариф — заведующий кафедры гуманитарных и естественно-математических наук Института повышения квалификации преподавателей высших профессиональных учебных заведений при Таджикского национального университета, доктор PhD, доктор по специальности психологии, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17а. **E-mail:** Latifzoda_01@mail.ru, **тел.:** (+992) 88 000 83 84

Прежде всего, необходимо определить понятие профессиограммы. Само понятие профессиограмма, состоит из двух латинских слов (Professio — специальность + Gramma — запись) и означает: систему характеристик, описывающих определенную профессию, а также перечень критериев и требований, которые данная профессия или специальность предъявляет специалисту или работнику.

В связи с этим, чтобы осуществить запланированные мероприятия на необходимом уровне и научно устранить существующие препятствия и проблемы на оперативном направлении, необходимо изучать психологические аспекты оперативно-розыскной деятельности и составлять его профессиограмму. Оперативно-розыскной деятельности (ОРД) которое является одним из важных оперативных подразделений государства, играет важную роль в борьбе с преступностью и обеспечении мира, стабильности и общественного порядка.

Ключевые слова: профессиограмма, оперативно-розыскная деятельность, оперативный сотрудник, психологические аспекты, психологические особенности личности, оперативно-розыскная мероприятия, работа с документами, межличностное общение, профессиональные требования, психологические требования.

PROFESSIOGRAM OF OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

LATIFZODA Somon Zarif – Head of the Department of Humanities and Natural and Mathematical Sciences of the Institute for Advanced Training of Teachers of Higher Professional Educational Institutions at the Tajik National University, PhD, doctor of psychology, Dushanbe, Rudaki Ave., 17a. **E-mail:** Latifzoda_01@mail.ru, **phone:** (+992) 88 000 83 84

First of all, it is necessary to define the concept of a professionogram. The concept of a professionogram itself consists of two Latin words (Professio - specialty + Gramma - record) and means: a system of characteristics describing a certain profession, as well as a list of criteria and requirements that this profession or specialty presents to a specialist or employee.

In this regard, in order to implement the planned activities at the required level and scientifically eliminate existing obstacles and problems in the operational direction, it is necessary to study the psychological aspects of operational search activities and draw up its

professionogram. ORD, which is one of the important operational units of the state, plays an important role in the fight against crime and ensuring peace, stability and public order.

Keywords: *job description, operational investigative activities, operational officer, psychological aspects, psychological characteristics of personality, operational investigative activities, work with documents, interpersonal communication, professional requirements, psychological requirements.*

Барои дар сатҳи зарурӣ амалӣ намудани корҳои банақшагирифта ва илман бартараф кардани монеаю мушкilotи мавҷуда дар самти оперативӣ, ҷанбаҳои психологӣ фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро мавриди таҳлили илмӣ қарор додан зарур аст. Яъне, зарурати он пеш омадааст, ки профессиограммаи ФОЧ муайян ва тартиб дода мешавад, зеро он яке аз воҳидҳои муҳими давлатиро ташкил дода, дар мубориза зидди ҷиноят ҷинояткорӣ ва фароҳам овардани сулҳу субот ва тартиботи ҷамъиятӣ нақши назаррасро мебозад. Зеро ҷуноне, ки Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, Раҳимзода Рамазон Ҳамро бомаврид қайд мекунад «...қариб 90% ҷиноятҳо тариқи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ошкор карда мешаванд» [12, с.21].

Дар ин росто, муҳаққиқи дигари соҳаи мазкур, профессор Мачидзода Ҷ.М. ишора мекунад: “Масъалаи таъмини ҳуқуқӣ, тавозуни иҷрои ҳуқуқ ва қарори субъектҳо барои одамонро барои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ то ҳол ҳалношуда мемонад” [2, с.160]. Гуфтаҳои зикргардида тасдиқкунандаи моҳият ва зарурати профессиограммаи ФОЧ мебошанд.

Ҳамзамон, барои тавсифи психографии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ пеш аз ҳама ба ду мафҳум бояд аҳаммияти ҷиддӣ дод: ҷорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ ва фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ.

Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ - намуди фаъолиятест, ки ба таври ошкоро ё гайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ дар доираи салоҳияти худ бо роҳи гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ бо мақсади ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, моликият, таъмини амнияти ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад [10, с.13].

Дар баробари фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба мафҳуми ҷорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ низ диққати ҷиддӣ додан зарур аст, зеро дар амал татбиқ намудани ФОЧ тавассути ҷорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ сурат мегирад.

ҶОЧ - системаи ҷораҳои муқаррар намудани қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки ба таври ошкоро ва ё гайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ бо мақсади ҳалли вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ татбиқ мегардад [3].

Ҳамин тариқ, фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро шартан ба ҷунин қисмҳо ҷудо намудан мумкин аст [6, с.56]:

Муоширати байнишахсӣ. Пурсиши оперативии шохид, ҷабрида, гумонбаршуда, суҳбат бо экспертҳо, додани нишондод дар мувофиқаи судӣ ва кор бо манбаҳои иттилоотӣ махфӣ. Ин бахши кор дар субъектҳои ФОЧ метавонад тақрибан 40% вақти кори ро ташкил диҳад.

Ҷорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ. Тақрибан метавонад 35% вақти кори ро ташкил диҳад (тафтиши биноӣ иншоот, тартиб додани маълумотнома, пурсиши шаҳрвандон, мушоҳидакорӣ, тайёри ва гузаронидани ҶОЧ барои дастгир намудани гумонбаршуда) [9, с.164].

Кор бо ҳуҷҷатҳо. Шиносоӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ ва бақайдгирии он.

Ҳамзамон, дар ин рағбанд истифодаи тестҳои психологӣ аз ҷониби бештари муҳаққиқону олимони машҳури сатҳи ҷаҳонӣ мувофиқи мақсад шуморида шудааст ва ё бо ибораи дигар, “...истифодаи тестҳо ҳамчун усули тадқиқоти психологӣ барои муайян кардани коршоямӣ касбӣ ва психологӣ дар корҳои олимони машҳур аз қабилҳои Г.Эйзенк, Р.Амтауэр, А.Анастаси, Д.Векслер, М.Люшер, Р.Каттел, Ҷ. Равен, С. Розенсвейг, Л.

Сонди, Ҷ. Тейлор ва дигарон, ки дар тамоми ҷаҳон шуҳрат ва эътироф доранд, оварда шудааст” [8, с.125].

Дар ин радиф, дар рафти гузаронидани ҶОҶ омилҳои мухталифе пайдо мешаванд, ки ба ҳолати устувории психологӣ кормандони амаликунандаи ҶОҶ таъсири худро мерасонанд. Ин омилҳоро метавон шартан ба чунин намудҳо ҷудо кард [4, с.330]:

- ба таври субъективӣ зиёд кардани сарбории қорӣ ва психологӣ худ;
- мавҷуд набудани воситаҳои техникӣ ва коммуникативии зарурӣ ва ё сифати пасти он;

- надоштани омодагии хуби касбӣ;
- мушкилоти иҷтимоӣ-маишӣ;
- аз ҷиҳати моддӣ қонеъ нагардидан ва маҳорати пасти идоранамонии роҳбар;
- сарбориҳои асабию психикӣ;
- номӯътадили вақти қорӣ.

Аксуламалҳои кормандони оперативӣ дар шаклҳои стрессӣ ва аз даст додани мувозинат ҳангоми гузаронидани ҶОҶ мушоҳида мешавад. Ҳангоми таҳдиду хатар, сарбориҳои гуногуни ҷисмонӣ зехнӣ, вақти қабули қарори фаврӣ ҳолатҳои психологӣ болозикр сар мезананд. Субъектҳои ҶОҶ ҳангоми гузаронидани ҶОҶ барои дастгир намудани гурӯҳи ҷинойткорони мусаллаҳ, ҳолати стрессро аз сар мегузаронанд, пас мувофиқи талаботи психологӣ ин гурӯҳи кормандони оперативӣ, ки дар рафти вазъиятҳои мураккаби ҶОҶ мувозинатро (худро) гум мекунанд, барои қор дар ин соҳа мувофиқ нестанд. Зеро дар ин вақт фаъолияти тамоми равандҳои психикӣ кормандони оперативӣ: шунавоӣ, бинӣ ва ҳаракат, ҳалалдор мегардад.

Стресс дар навбати худ метавонад дар баъзе нафарон равшан зоҳир ёбад, дар қисми дигар бошад, баръакс кӯтоҳмуддату камзоҳиршаванда бошад. Агар стресс дар довталабони самти оперативӣ равшан гузарад ва ё ба ибораи дигар, агар довталабони самти оперативӣ ба стресс ҳассос бошанд, пас ин гурӯҳи довталабон оянда ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ-оперативӣ дар ҳолатҳои зикргардида, наметавонанд ҳамлаи ҷинойткоронро хуб дарк кунанд ва ба хотир бигиранд (ҷеҳра, теъдоди онҳо, намуди либос, яроқ).

Агар ба тафсири ҳуди калимаи оперативӣ назар афканем, пас мебинем, ки ҳуди мафҳуми мазкур аз субъектҳои амаликунандаи он, довталабони фаъолу қорчаллон ва ба стресс устуворро талаб мекунад, зеро танҳо одами фаъолу аз ҷиҳати равшанӣ устувор метавонад далеронаро ҷасурона бар зидди ҷинойту ҷинойтқорӣ мубориза барад. Ҷунонҷӣ аз адабиёти илмӣ ҶОҶ бармеояд: “...аз як тараф, агар мазмуни вожаи “оперативӣ” маънои “зуд”, “таъҷилӣ”, “босуръат”, “тез”, “таъхирнопазир”- ро дар худ мучассам намоёнд ҳам, аз тарафи дигар, он ҳамзамон маънои “маҳфӣ”, “пинҳонӣ”, “хуфиягӣ”, “ғайриошкоро”, “самаранок”, “натичанок”, “таъсирбахш”, “муассир”, “маҳсулноқ” будани ин намуди фаъолиятро ифода менамоёнд” [12, с.36].

Олими соҳаи психологияи ҳуқуқӣ В.Л. Василев [1] дар шахсияти кормандони мақомоти тафтишотӣ шаш ҷанбаи психологиро ҷудо намуда буд ва чунин андеша дорем, ки ҷанбаҳои зикршуда дар ҶОҶ низ муҳим буда, ҳангоми амалияи фаъолияти мазкур зарур мебошанд:

1. Ҷанбаи иҷтимоии ҶОҶ. Ҷанбаи сиёсии фаъолияти кормандони оперативиро ташкили мубориза бар зидди ҷинойтқорӣ ва гузаронидани ҶОҶ ташкил медиҳад. Дар ҷои ҳодисаи руҳдода қораманди оперативӣ ба чунин саволҳо ҷавоб меҷӯянд: дар ин ҷо чӣ ҳодиса рух дод ва аз ҷинойтқор чӣ нишонаҳо боқӣ мондааст? Дар ҳалли дурусти ин супориш омилҳои шахсӣ нақши муҳимро мебозанд. Маҳсулнокии ин раванд, яъне раванди ҷамъоварии маълумот дар бораи фаъолияти ҷинойтқорӣ аз дониши ваколатдори оперативӣ, маълумотноқӣ оид ба объектҳои гуногун ва аз захираҳои фардии маълумот вобастагӣ доранд.

Ҷанбаи иҷтимоии фаъолияти ваколатдори оперативиро дар мадди аввал саъю кӯшиши муҳайё сохтани фазое ташкил медиҳад, ки барои содир намудани ҷинойт ғайриимкон бошад. Вазъияти мураккаби дигаре, ки дар рафти фаъолияти ваколатдори

оперативӣ рух медиҳад, ин лаҳзаи дастгирнамоии ҷинойткор ба шумор меравад. Дар ин лаҳзаҳо бояд фаҳмид, ки ин нафар кист ва дар ин чода аллакай ҷузъиёти ночиз маъноӣ асосиро соҳиб мешаванд, яъне ин гуна ҷузъиёти камаҳамият ҳангоми гузаронидани ҶОҶ бояд ҳамеша дар зерӣ диққати кормандон қарор дошта бошанд. Рафтори ваколатдори оперативӣ дар ин гуна вазъиятҳо диққати махсусро металабад.

Ошкор кардани ҷинойт ин раванди мураккабу динамикӣ аст, ки дар худ ҷорабиниҳои гуногуни ҷустуҷӯиро фарогир мебошад. Албатта, ин ба воситаи усулҳои махсусу мушаххас амалӣ мегардад. Дар натиҷаи ин кор, ваколатдори оперативӣ оид ба далелҳои шайъӣ (изи дастон, пойҳо, воситаҳои нақлиёт, силоҳе, ки ба воситаи он ҷинойт содир карда шудааст) ва ё оид ба далелҳои ғайришайъӣ (оид ба ҳодисаи ҷинойтӣ, шахсияти ҷинойткор, нишондодҳои шохидон, ҷабрдидаҳо ва ғ.) маълумот ҷамъ меорад. Раванди гирифтани ин гуна маълумот дорои хусусияти давранок мебошад.

2. Ҷанбаи ҷустуҷӯӣ ва ё маърифатии ҶОҶ. Ҷанбаи ҷустуҷӯӣ ва ё маърифатӣ дар навбати аввал аз ҷониби ваколатдори оперативӣ ҷамъовариҳои ахбори оперативӣ дар бораи ҳодисаҳои ҷинойтӣ мебошад. Фаъолияти маърифатӣ дар ҳолати додашуда аз назари илми психология чунин шарҳ дода мешавад: «Шахсият бояд доимо дар ҷустуҷӯи роҳҳои нави ошкор кардани ҷинойт бошад» [9, с.165]. Ҷинойтҳои дар замони муосир содиршуда, аллакай, аз ҷинойтҳои пештара бо кулӣ фарқ мекунанд, зеро ҷинойткор ба воситаи технологияи муосир ҷинойтро содир намуда, баъзан аз худ изе (нишоне) ҳам намегузорад.

Моҳияти ҷанбаи ҷустуҷӯӣ дар фаъолияти ваколатдори оперативӣ дар ошкор намудани изҳои (нишонаҳои) ҷинойткор ва тартиб додани «симо»-и ҷинойткор асос меёбад. Инро бо ибораи дигар метавон чунин ёдовар шуд: «тартиби тавсифдиҳандаҳое, ки имконияти ҷустуҷӯиро аз рӯи идентификатсияи шахсият (изи дастон ва ғ.) медиҳанд» [1, с. 280].

3. Ҷанбаи реконструктивии ҶОҶ. Ҷанбаи реконструктивӣ ҳангоми гузаронидани ҶОҶ дар худ таҳлили маълумотҳоро дар бар мегирад. Бо ёрии онҳо кормандони оперативӣ констраксияи соҳтаи худро мавриди санҷиш қарор медиҳанд, банақшагирӣ низ натиҷаи фаъолияти реконструктивӣ аст. Кормандони оперативии муосир бояд соҳиби дониши васеъ бошанд. Моҳиятан, ҷанбаи реконструктивиро метавон чунин шарҳ дод: фикран тартиб додани манзараи ҳодисаи ҷинойт, коркарди фарзияҳои асосӣ оид ба қори мазкур ва ташкили нақша барои бомуваффақият ошкор намудани ҷинойт.

4. Ҷанбаи шаҳодатномавии ҶОҶ. Маълумоти аз ҷониби субъектони амаликунандаи ҶОҶ ҷамъовардашуда бояд ба як тартиби муайян, дар шакли муайян қайд карда шаванд. Ахбори оперативии аз воситаҳои коммуникативӣ бадастомада, дар фаъолияти шаҳодатномавӣ дар шакли махсусе, ки қонунгузорӣ пешбинӣ намудааст, амалӣ мешавад. Дар ин росто, кормандони оперативӣ бояд маҳорати зуд баргардонидани нутқи шифоҳӣ ба хаттиро дошта бошанд.

5. Ҷанбаи ташкилотчигии ҶОҶ. Талаботи бештар ҳангоми гузаронидани ҶОҶ ба ҷанбаи фаъолияти ташкилотчигӣ пешниҳод карда мешавад. Дар давоми рӯз ба ҷои ҳодиса якҷанд маротиба сафар намудан, бо одамони зиёд вохӯрдан, ба муассисаҳои тиббӣ ташриф овардан (пурсиши оперативӣ бо ҷабрдидаҳо), дар боғ, дар майдонҳои варзишӣ будан, ба дискотекҳо рафтан, хулас ба ҳамаи ин ҷойҳо вақти рафтанро ёфтан. Бинобар ин, дараҷаи баланди интизом, маҳорати ба нақша дароварда тавонистани вақти худ ва дигарон, ташкил кардани ёрдмачӣҳо ва нафарони дигарро ба кумак даъват карда тавонистан, яке аз талаботҳои асосии ваколатдори оперативӣ ба ҳисоб меравад.

Фаъолияти ташкилотчигӣ - дар тақия намудан ба амалҳои иродавие асос меёбад, ки барои амалинамой ва мавриди санҷиш қарор додани фарзия ва нақшаҳо кӯмак мекунад. Ин фаъолият дар ду шакл зоҳир мегардад: худташкилнамӣ ва ташкил намудани дигар одамон барои ҳалли масъалаҳо ва ё супориши касбӣ. Худташкилнамӣ маҳорати идора карда тавонистани ҳолати эмотсионалии худ мебошад. Аз ин рӯ, субъектони ҶОҶ-ро зарур аст дорои малакаҳои идоранамоеи ирода ва соҳаи эмотсионалии худ бошанд. Ҷанбаи дигар ба дӯш гирифтани қарори масъулиятнок мебошад [9, с.165].

Аслан дар амалияи ҶОҶ ҳангоми гузаронидани ҶОҶ чунин сифатҳои ташкилотчигӣ боиси дар сатҳи баланд иҷро намудани вазифаҳои хизматӣ-оперативӣ мегарданд:

- устуворӣ, нерумандӣ, худташкilotчигӣ, ки мақсаднок будани ҷустуҷӯӣ ҷинойткоронро таъмин менамоянд;
- уҳдабароӣ, масъулиятнокӣ, серталабӣ ва маҳорати нигоҳ дошта тавонистани махфият;
- таҳаммулпазирӣ, боинтизомӣ ва худтанқиднамоӣ дар муносибат бо ҳамкорон ва роҳбарият [1, с.216].

6. Ҷанбаи коммуникативии ФОҶ. Дар ҷамъ овардани маълумоти зарурӣ дар бораи фаъолияти ҷинойткорӣ тавассути муошират асос меёбад ва ҷанбаи мазкур хусусан, ҳангоми пурсиши оперативӣ нақши муҳимро мебозад. Дар рафти пурсиши оперативӣ на танҳо тақдирӣ пурсидашаванда, балки тақдирӣ дигар одамон низ ҳал мешавад, муборизаи зеҳнӣ оғоз мегардад. Барои ғолиб омадан дар ин муҳориба ба кормандони оперативӣ донишҳои махсуси психологӣ ва усулҳои пурсиш, маҳорату малақаҳои касбии дуруст ба роҳ мондани пурсиш кӯмак хоҳад расонид. Ҷанбаи коммуникативии фаъолияти кормандони амаликунандаи ФОҶ - ин ташкил ва ба даст овардани ахбори оперативӣ аз нафарони гуногун оид ба шахсияти ҷинойткор ва алоқаҳои он махсус мешавад.

Пас аз таҳлили ҷанбаҳои психологӣи ФОҶ метавон кормандони оперативии боистеъдодро аз рӯйи чунин сифатҳо тавсиф намуд.

- Ба даст овардани ахбори муҳими оперативӣ дар бораи фаъолияти ҷинойткорӣ дар ҷои ҳодиса ва дар дигар шароитҳо. Ахбори бадастовардари таъҷилан ба забони криминалӣ баргардонидан.

- Коркарди маълумоти бадастомада дар шакли рамзбандишуда ва тартиб додани фарзия.

- Қобилияти ҳал карда тавонистани супоришҳои касбӣ дар вазъиятҳои таҳдид ба ҳаёти шахсӣ.

- Омода будан ба вазъияти ҷангии тан ба тан бо ҷинойткор.

- Баланд будани ҳисси масъулияти ташаббускорӣ аз болои амалҳои худ (набудани ҳуқуқ ба «хато» кардан).

- Муоширатро бо шахсони дорони рафторҳои зиддиҷамъиятию олами криминалӣ роҳандозӣ карда тавонистан.

- Дарачаи баланди тобоварии психофизиологӣ дар алоқамандӣ бо кам будани вақт (давомнокии миёнаи вақти корӣ 10-12 соатро ташкил медиҳад, баъзан 7 рӯзи кории ҳафтара фаро гирифта, раҳсипоршавии шабона барои дастгирнамоӣ пас аз анҷоми рӯзи кории шиддатнок дида мешавад).

- Қобилияти тобовар будан ба бошиддати эмотсионалии давомнок, ҳолати изтироб, ҳисси тарс, номуайяни, имконнопазирӣ суҳан гуфтан оид ба шубҳаи худ бо нафарони наздик.

- Фаъолиии интеллектуалии доимӣ (таҳлили маълумоти тез тағйирёбанда, дар хотир нигоҳ доштани миқдори зиёди далелҳо, дар шароитҳои ками вақт қабул карда тавонистани қарор).

- Ба хубӣ нақшҳои гуногуни иҷтимоию касбиро бозӣ карда тавонистан.

- Ҳозирҷавобӣ, ба нафари дигар вазъияти мураккабро тез ва саҳеҳ фаҳмонидан.

Дар ФОҶ ҳангоми сар задани вазъияти проблемавӣ, амалҳои фикрӣ бояд фаъолияти пешбарандаро иҷро намоянд. Аслан фаъолияти фикрӣ дар намуди амалиётҳо, ки дар иҷроиши ҳалли масъалаҳо равона гардидааст, зоҳир мешавад. «Дар ҳақиқат ин раванди фикрӣ, одатан дар рафти фаъолияти мушаххас, меҳнати амалӣ, масъалаи муайян ҳалли ҳудро меёбад, амалӣ мешавад...», қайд мекунад-С.Л. Рубинштейн [17, с.98].

Барои амалӣ намудани ФОҶ хусусиятҳои хоси корманд нақши пешбарро бозида метавонанд, яъне баъзе хусусиятҳои равонии шахс, ки дар аввал камэътибор ба назар мерасиданд, метавонанд нақши калидиро бозанд ва боиси барбод рафтани коркарди барномаи оперативӣ гарданд. «...Дар кори амалии мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҳангоми ҳалли вазифаҳои дар наздашон гузошташуда, ҳолатҳои вомехӯранд, ки вобаста ба ошкор ва кушодани баъзе ҷинойтҳо, алаҳхусус ҷинойтҳои муташаккил, коркарди оперативии онҳо мумкин аст марҳилаи дуру дарозро дар бар гирад (аз 1 то 5 сол ва ҳатто

зиёдтар)...» [9, с.166].

Дар бештари мавридҳо барои иҷрои бомуваффақияти уҳдадорихои вазифавӣ аз ваколатдори оперативӣ дараҷаи баланди мустақилӣ, часурӣ ва ғаёлиии шахсӣ талаб карда мешавад. Як қатор экспертҳо оид ба психологияи ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ дар кормандон мавҷудияти «майл ба таваккалнамоии оқилона»-ро зарур мешуморанд [11, с.249].

Хулоса, аз таҳлилҳои зикргардида бармеояд, ки барои иҷрои самараноки ғаёлиятҳои дар назди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ гузошташуда, хусусан ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ ҷанбаҳои психологӣ, шурӯъ аз равандҳои маърифатӣ то мизочу характер ва ҳолатҳои эмотсионалӣ нақши асосиро иҷро менамоянд. Ҳолатҳо ва ё хусусиятҳои психологӣ зикргардида, дар маҷмӯъ метавонанд боиси самаранокии ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ гарданд. Масалан, барои иҷрои пурсамари ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ ба довталабони самти оперативӣ ҳам равандҳои маърифатӣ (эҳсоси бинӣ ва шунавоии ҳуб, хоҳири оперативӣ барои мушоҳидаи оперативӣ ва ба хотир гирифтани манзараи ғазои ҷинояткорӣ), ҳам ҳолатҳои эмотсионалӣ (дурудароз мушоҳида намудани субъектони ҷиноят, ки аз ҷиҳати эмотсионалӣ устувор буданро талаб мекунад) ва ҳам мизочу характер (тез мутобиқ шудан ба гурӯҳҳои ҷинояткорӣ ва зуд ба боварии субъектони ҷиноятӣ даромадан) заруру аввалиндараҷа махсуб мераванд.

АДАБИЁТ

1. Васильев В.Л. Юридическая психология /В.Л. Васильев [Текст] - СПб., 1998. -604с.
2. Зоир Ҷ.М. Чорабиниҳои махсус дар ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ / Ҷ.М. Зоир, М.З. Мирзозода // Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - № 2 (50), 2023 апрел – июн. – С. 158-164.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ» [Матн]. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №3, тағйири иловаҳо аз 26.07.2014).
4. Латифзода, С. З. Профессионально-важные качества субъектов осуществляющих оперативно-розыскную деятельность / С. З. Латифзода // Обеспечение экономической безопасности России в современных условиях: Сборник научных статей, Москва, 03 декабря 2020 года. – Москва: Московский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации им. В.Я. Кикотя, 2021. – С. 329-331. – EDN BEJQQD.
5. Латифзода С.З. Таъхиси қоршоямии қасбӣ-психологӣи шахс дар мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли довталабони самти оперативӣ-чустучӯӣ). Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050300 - психология. -Душанбе, 2022.
6. Латифзода, С.З. «Қоршоямии қасбӣ ва психологӣи қормандони оперативӣ (дар мисоли Тоҷикистон)». Монография.-Душанбе: Матбааи РТМТ ва Н-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2023.-392 с.
7. Латифзода С.З., Қосимов Ф.М. Психологияи ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ. Китоби дарсӣ (қисми умумӣ).-Душанбе, 2023.-344 саҳ.
8. Латифзода, С. З. Профессионально-психологические пригодности и ее проблемы в силовых структурах Республики Таджикистан / С. З. Латифзода // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2021. – № 1(5). – С. 124-128. – EDN DDAMCW.
9. Латифзода, С. З. Ҷанбаҳои психологӣи ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ / С. З. Латифзода, А. Бозоров // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2022. – No. 4(14). – Р. 164-167. – EDN HIBWAA.
10. Маҷидзода З.Ҷ. Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғаёлияти оперативӣ-чустучӯӣ» /З.Ҷ. Маҷидзода [Матн]. - Душанбе, 2015.-350с.

11. Расулов, С. Х. Использование психологических методов и механизмов в получении оперативной информации / С. Х. Расулов, С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 248-253. – EDN JCCOYP.

12. Раҳимзода Р.Ҳ. Фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ /Р.Ҳ. Раҳимзода [Матн]- Нашри 5-ум. - Душанбе: «Эр-граф», 2020.-772с.

13. Ростунов А.Т. Формирование профессиональной пригодности /А.Т. Ростунов [Текст] - Минск: высшая школа, 1984.-175с.

14. Скалин Ю.Е. Профессиональный психологический отбор оперативны сотрудников уголовного розыска /Ю.Е. Скалин [Текст]: автореф. дис. ...канд.псих.наук - СПб., 2009.-18с.

15. Солиев К.Ҳ. Таърихи ба танзимдарории меъёрии истифодабарии натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ /К.Ҳ. Солиев, Р.Ҳ. Раҳимов //Осори Академияи ВКД Тоҷикистон (Труды Академии МВД Республики Таджикистан) [Текст]-2010. - № 1 (13).-С.55-58.

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ САЛОҲИЯТИ ЭҶОДКОРӢ ДАР ДАВРАИ НАВРАСӢ

ОРИФОВ Абдулло Асоевич – номзади илмҳои химия мудири шуъбаи таълими фанҳои табиатиносии ва дақиқи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** orifov_68@mail.ru, **тел.:** (+992) 900 00 46 00

ҚОДИРОВ Набӣ Муродалиевич – мутахассиси пешбари шуъбаи таълими фанҳои табиатиносии ва дақиқи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** kodirovnabi1908@gmail.com, **тел.:** (+992) 904 23 77 07

Дар мақола муаллифон хусусиятҳои рушди салоҳияти эҷодкорӣ дар давраи наврасии хонандагонро мавриди арзёбӣ ва омӯзиш қарор додаанд. Дар ҳар як марҳилаи зухуроти эҷодкорӣ хусусиятҳои худро дорад. Дар кӯдакӣ раванди эҷодкорӣ ҳамчун бозӣ қабул карда мешавад, ки дар он на натиҷа, балки ҳуди амали эҷодкорӣ муҳим аст. Синни гузариш ба динамикаи равандҳои эҷодӣ мусоидат менамояд, ки таҷрибаи инфиродии онҳоро шадидтар мекунад. Наврас, ки ба ифодаи худ талош мекунад, дар шароити худшиносии ноустувор, ки аксар вақт муноқишаҳои дохилиро ба вучуд меорад, ҳам ба эҷодиёти худ ва ҳам ба эҷодиёти дигарон бо интиқоди зиёд рӯ ба рӯ мешавад.

Муаллифон қайд мекунанд, ки наврасон аксар вақт тавассути шаклҳои гуногуни эҷодкорӣ таҷриба ва ифодаи худро меҷӯянд. Бо дарназардошти ин, ба онҳо дастрасии озод ба воситаҳои захираҳои, ки ғояҳои эҷодии онҳоро ошкор мекунанд, муҳим аст. Ин равиш на танҳо фаъолияти таълимиро беҳтар мекунад, балки ба ташаккули ҳавасмандии устувори дохилӣ ба омӯзиш мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: салоҳияти эҷодкорӣ, давраи наврасӣ, зухуроти эҷодкорӣ, раванди эҷодкорӣ, маҳсусгардонидашуда, қобилияти эҷодкорӣ, ҳавасмандӣ, ҳудогоҳӣ, омӯзгор.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

ОРИФОВ Абдулло Асоевич – заведующий отдела естественных и точных наук Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** orifov_68@mail.ru, **тел.:** (+992) 900 00 46 00

КОДИРОВ Наби Муродалиевич – ведущий специалист отдела естественных и точных наук Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** kodirovnabi1908@gmail.com, **тел.:** (+992) 904 23 77 07

В статье авторы оценивают особенности развития творческой компетентности учащихся в подростковом возрасте и изучают их. На каждом этапе творческие проявления имеют свои особенности. В детстве творческий процесс воспринимается как игра, в которой важен не результат, а сам акт творчества. Переходный возраст способствует динамике творческих процессов, что обостряет их индивидуальный опыт. Подросток, стремящийся к самовыражению, в условиях нестабильной самооценки, которая часто порождает внутренние конфликты, сталкивается с большой критикой как своего собственного творчества, так и творчества других людей.

Авторы отмечают, что подростки часто ищут опыт и самовыражение через различные формы творчества. Имея это в виду, важно предоставить им свободный доступ к инструментам и ресурсам, которые раскрывают их творческие идеи. Такой подход не только улучшает успеваемость, но и способствует формированию устойчивой внутренней мотивации к обучению.

Ключевые слова: творческая компетенция, подростковый возраст, проявление творчества, творческий процесс, специализация, творческая способность, мотивация, самосознание, педагог.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCE IN ADOLESCENCE

ORIFOV Abdullo Asoevich – Head of the Department of Natural and Exact Sciences of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A Adhamov str. 11/2. **E-mail:** orifov_68@mail.ru, **phone:** (+992) 900 00 46 00

KADIROV Nabi Murodalievich - Leading specialist of the Department of Natural and Exact Sciences of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov str. 11/2. **E-mail:** kodirovnabi1908@gmail.com, **phone:** (+992) 904 23 77 07

In the article, the authors evaluate the features of the development of creative competence of students in adolescence and study them. At each stage, creative manifestations have their own characteristics. In childhood, the creative process is perceived as a game in which it is not the result that is important, but the act of creativity itself. The transition age contributes to the dynamics of creative processes, which sharpens their individual experience. A teenager striving for self-expression, in conditions of unstable self-esteem, which often generates internal conflicts, faces great criticism of both his own creativity and the creativity of other people.

The authors note that teenagers often seek experience and self-expression through various forms of creativity. With this in mind, it is important to provide them with free access to tools and resources that unleash their creative ideas. This approach not only improves academic performance, but also contributes to the formation of a stable internal motivation for learning.

Keywords: creative competence, adolescence, manifestation of creativity, creative process, specialization, creative ability, motivation, self-awareness, teacher.

Чанбаҳои гуногуни проблемаи рушди салоҳиятҳои эҷодкории хонандагони наврас дар асарҳои олимони эътирофшуда, ба монанди С. А. Рубинштейн, В. Н. Мясисев, Л. С. Виготский, А. Н. Леонтев, Б. М. Теплов, Б. Г. Ананев, Я. А. Пономарев, Н. С. Лейтес, инчунин дар асарҳои муаллифони муосир Н. В. Рождественская, А. В. Толшин, Л. Ф. Обухова, И. Г. Малкина-Пых ва диссертатсияҳои Н. В. Хазратова, Е. Л. Солдатова, А. В. Ренна, П. А. Оржековский. Саҳми мутахассисони хориҷӣ, ба монанди Л. Первин, О. Чон, А. Старко, А. Кропкей, Т. Эмабайл, Э. Розенблатт, Э. Виннер, М. Ранко ва П. Брендвейнро набояд нодида гирифт. Бояд қайд кард, ки яке аз аввалин педагогоне, ки ба аҳамияти қобилиятҳо дар таълим диққат дод, П. Ф. Каптерев буд, ки таъкид кардааст: «рушд – ин такмил ва мукамал кардани қобилиятҳо мебошад, ки онҳоро барои иҷрои корҳои гуногун мувофиқ месозад...» [1]. Ҳамин тариқ, раванди таълим, мувофиқи ақидаи Каптерев, ҳамчун раванди рушд, аз ҷумла қобилияти эҷодӣ доништа мешавад.

Таърифи ба таври умум қабулшудаи истилоҳи «қобилият» ҳамчун мафҳуми психологӣ аз ҷониби Б. М. Теплов бомаҳоратона баён карда шудааст [2]. Ӯ изҳор медорад, ки қобилиятҳо – хусусиятҳои беназире мебошанд, ки ҳар як шахсро аз дигарон фарқ мекунанд ва муваффақияти ӯро дар фаъолияти додасуда муайян мекунанд. Дар ин ҳолат, қобилиятҳо набояд бо дониш, маҳорат ва малақаҳои мавҷуда муайян карда шаванд.

Концепсияи рушди қобилиятҳо, ки аз ҷониби С. Л. Рубинштейн пешниҳод шудааст, аз ҳама ҷолиб аст. Вай ин равандро ҳамчун ҳаракати спиралӣ тавсиф кард, ки дар он татбиқи имкониятҳои донишомӯз унсурӣ калидӣ мегардад. Ин имкониятҳо, дар навбати худ, тавассути фаъолияти амалӣ ошкор карда мешаванд, ки дар асоси он сатҳи нави рушди қобилиятҳо ташаккул меёбад. Боз ҳам, ин сатҳи нави барои даври нави татбиқи имкониятҳо асос мегардад. Ҳамин тариқ, барои рушди бомуваффақияти эҷодкорӣ ба хонандагон бояд мунтазам имкониятҳои муносиб барои амалӣ намудани фаъолияти эҷодӣ фароҳам оварда шаванд. Ҳамин тариқ, С. Л. Рубинштейн механизми дохилии инкишофи қобилиятро ошкор намуда, аҳамияти муҳофизатии равандро таъкид намуд [3].

Муҳаққиқони хориҷии эҷодкорӣ кӯдакон Э. Розенблатт ва Э. Виннер се марҳилаи пайдарпайро дар рушди салоҳияти эҷодии кӯдакон ҷудо карданд [4]. Марҳилаи аввал, пеш аз конвенсия (аз англ. pre-conventional), синни то ҳаштсоларо дар бар мегирад; эҷодиёт дар ин давра худсарона, эҳсосотӣ ва ба объектҳои воқеии ҷаҳони атроф нигаронида шудааст. Марҳилаи дуюм, конвенсия (аз англ. conventional), синни 8-12-соларо дар бар мегирад, вақте ки тафаккури мантиқии кӯдак ба ҷойи аввал мебарояд ва эҷодкорӣ дар доираи стандартҳо ва қоидаҳои маълум ташаккул меёбад. Марҳилаи сеюм пас аз конвенсия (аз англ. post-conventional), аз синни 12-солагӣ оғоз меёбад, вақте ки тафаккури абстрактӣ ба наврас имкон медиҳад, ки маҳдудиятҳои анъанавиро бо тавлиди маҳсулоти беназири эҷодӣ бартараф кунад.

Дар ҳар як марҳилаи зуҳуроти эҷодкорӣ хусусиятҳои худро дорад. Дар кӯдакӣ раванди эҷодкорӣ ҳамчун бозӣ қабул карда мешавад, ки дар он на натиҷа, балки ҳуди амали эҷодкорӣ муҳим аст. Синни гузариш ба динамикаи равандҳои эҷодӣ мусоидат менамояд, ки таҷрибаи инфиродии онҳоро шадидтар мекунад. Наврас, ки ба ифодаи худ талош мекунад, дар шароити худшиносии ноустувор, ки аксар вақт муноқишаҳои дохилиро ба вучуд меорад, ҳам ба эҷодиёти худ ва ҳам ба эҷодиёти дигарон бо интиқоди зиёд рӯ ба рӯ мешавад.

Дар марҳилаи аввали эҷодиёти пеш аз конвенсия кӯдакон бо шаклҳо ва маводҳои ҷаҳлона озмоиш мекунанд, бе назардошти он ки ба ҷорҷӯба ва меъёрҳои қатъӣ дода шаванд. Эҷодиёти онҳо тавассути бозиҳо, расмкашӣ ва мусиқӣ зоҳир мешавад, ки на танҳо ба рушди қобилиятҳои эҷодӣ, балки ба зехни эҳсосӣ низ мусоидат мекунад.

Дар марҳилаи дуюми эҷодиёти конвенсионӣ кӯдакон аз қоидаҳо ва стандартҳои огоҳ мешаванд, ки метавонанд эҷодиёти онҳоро ҳам ҳавасманд ва ҳам маҳдуд кунанд. Дар ин синну сол, эҷодкорӣ аксар вақт ба гирифтани тасдиқ нигаронида шудааст, ки боиси риояи форматҳои маъмулӣ мегардад. Аммо, чунин ҷаҳорҷӯбаҳо метавонанд ба ҷустуҷӯи ҳалли

аслӣ илҳом бахшанд, зеро хоҳиши қонъ кардани интизориҳо боиси таҳияи ақидаҳои нав дар заминаҳои шинос мегардад.

Марҳилаи пас аз конвенсия ба наврасон имкон медиҳад, ки мафҳумҳои абстрактиро таҳқиқ намуда, ғояҳои шахсиро баён кунанд, ки боиси эҷоди асарҳои беназири бадеи мегардад. Дар ин ҷо дастгирӣ ва имкониятҳои рушди худидоракунии барои кӯмак ба ҷавонон дар бартараф кардани низоъҳо ва шубҳаҳои дохилӣ муҳим аст. Ошкорбаёнӣ ба таҷрибаҳо ва қобилияти хатогиҳо дар ташаккули эътимод ба эҷодиёти худ нақши калидӣ доранд, ки ин як қадами муҳим дар роҳи ифодаи худ мебошад.

Дар рисолаи А. В. Енин таъкид шудааст, ки дар давраи наврасӣ майли худшиносӣ пурзӯр мешавад, ки ин бо синну соли хонандаи синфҳои ибтидоӣ ба таври шадид муҳолифат мекунад. Талаботи баланд нисбат ба худ як ангезаи муҳими рушди шахсӣ мегардад. Бо калон шудани наврас, худшиносии ӯ дар доираи ақидаи ҳамсолон торафт бештар ташаккул меёбад, дар ҳоле ки арзёбии волидон тадриҷан аҳамияти худро гум мекунад. Ба истилоҳ «ҳисси калонсолӣ» ба наврас имконият медиҳад, ки дар равандҳои тарбиявӣ ва таълимӣ иштирок кунад, ки ин боиси табдил ёфтани фаъолияти эҷодии ӯ аз «идорашаванда» ба «худидоракунанда» мегардад [5].

Дружинин В.Н. қайд мекунад, ки фаъолияти эҷодии наврас дар заминаи фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим ошкор карда мешавад [6], ки сабаби он муошират бо ҳамсолон мегардад. Е. Л. Солдатова қайд мекунад, ки дар ин синну сол наврасон хоҳиши зиёд ба омӯзиши нав ва ба мустақилият талош мекунанд [7]. Аммо, ин сифатҳо танҳо дар муҳити мусоид, бидуни фишори эмотсионалӣ рушд меёбанд. Бояд қайд кард, ки қобилиятҳои наврас танҳо дар фаъолиятҳои амалӣ карда мешаванд, ки барои ӯ ҷолибанд ва кор бо ҷунин хонандагонро барои омӯзгор душвор мегардонад. Дар ин кор ангезаҳои дохилии хоси раванди таълим нақши калидӣ мебозанд.

Ҳамин тариқ, наврасӣ давраи муҳим барои ташаккули ҳавасмандӣ ва ҳудогоҳӣ мебошад, ки омӯзишро махсусан муҳим мегардонад. Муҳим он аст, ки омӯзгор тавонад фазоero бунёд кунад, ки ба эҷодиёти хонанда мусоидат намояд. Инро тавассути татбиқи усулҳои ба даст овардан мумкин аст, ки ба наврасон имкон медиҳанд, ки дар раванди таълим ташаббус нишон диҳанд ва қарорҳои мустақилона қабул кунанд.

Ғайр аз он, ҳамкориҳои иҷтимоӣ бо ҳамсолон ба рушди малакаҳои ҳамкорӣ ва кӯмаки мутақобила мусоидат мекунад. Лоихаҳо ва мувоҳисаҳои гурӯҳӣ метавонанд шаклҳои муассири кор шаванд ва ба наврасон имкон диҳанд, ки на танҳо аз омӯзгорон, балки аз якдигар низ омӯзанд. Ин равиш барои рушди босуръати шахсӣ шароити беназир фароҳам меорад ва гузаришро аз вобастагӣ ба мустақилияти осон мекунад.

Инчунин бояд қайд кард, ки наврасон аксар вақт тавассути шаклҳои гуногуни эҷодкорӣ таҷриба ва ифодаи худро меҷӯянд. Бо дарназардошти ин, ба онҳо дастрасии озод ба воситаҳо ва захираҳои, ки ғояҳои эҷодии онҳоро ошкор мекунанд, муҳим аст. Ин равиш на танҳо фаъолияти таълимиро беҳтар мекунад, балки ба ташаккули ҳавасмандии устувори дохилӣ ба омӯзиш мусоидат мекунад.

Г. И. Лернер дар таҳқиқоти худ ба мушкилоти ҳавасмандкунии хонандагон дар омӯзиши фанни биология диққати зиёд дод [8]. Вай таъкид кард, ки эҷоди ҳавасмандӣ дар хонандагон, бахусус наврасон, самти асосии рушди эҷодиёти онҳост. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, омӯзгор бояд:

1. бо хонанда бо таърибаи зиндагии ӯ ҳамкорӣ кунад;
2. дар якҷоягӣ бо хонанда ҷавоб ҷӯяд, зиддиятҳои таҳқиқ кунад ва саволҳои навро таҳия кунад;
3. фикр кунад, ки чӣ гуна кӯдаконро бо манфиатҳо ва қобилиятҳои гуногун ба дарс ҷалб кардан мумкин аст;
4. асарҳои адабиёт, санъат, мусиқӣ ва дигар унсурҳои фарҳангро истифода барад.

Лернер як қатор усулҳоро барои баланд бардоштани ҳавасмандӣ дар дарсҳои биология ҷудо кард:

1. кор дар гурӯҳҳо оид ба вазифаҳои проблемавӣ;
2. моделсозии равандҳое, ки хонандагон қисми он модел мешаванд;
3. ба сахна гузоштан;
4. бозиҳои корӣ (тиҷоратӣ);
5. лоиҳаҳои эҷодӣ;
6. муносибати биология бо дигар илмҳо.

Тасаввурот (хаёлот), ки барои эҷодкорӣ раванди муҳим аст, дар наврасӣ низ бӯхронро аз сар мегузаронад. Муайян карда шудааст, ки дар синни 13-солагӣ рушди зехн аз рушди хаёлот пеш меравад ва маҳз дар ин давра омӯзгорон бояд тафаккури хаёлиро фаъолон дастгирӣ кунанд.

Хусусияти синну сол аз ҷониби омӯзгорон фаҳмиши амиқ ва саъю кӯшиши зиёдро талаб мекунад. Бисёре аз коршиносон бар ин назаранд, ки равиши муассиртарин барои таълими наврасон ин корҳое мебошад, ки қобилиятҳои онҳоро васеъ мекунад ва онҳоро ба кӯшишҳои иловагӣ ташвиқ мекунад. Иҷрои бомуваффақияти чунин вазифаҳо ба худбаҳодиҳии хонандагон ба таври назаррас мусоидат мекунад ва агар ин худбаҳодиҳӣ мувофиқ бошад, пас он эътимод ба худ, истодагари ва қобилияти худтанқидкуниро бедор мекунад.

Дар роҳи ба воя расидан, тавре Н. В. Хазратов изҳор медорад, бо гузашти солҳо аз эҷодиёти «аввалия», ки дар кӯдакӣ ташаккул ёфтааст, ба эҷодиёти «махсусгардонидашуда» – қобилияти эҷодкорӣ дар соҳаи муайяни фаъолияти инсонӣ мегузарад [9]. Дар ин марҳилаи муҳим намунаи «касбӣ» нақши муҳим мебозад: наврас «намунаи комили эҷодкор»-ро пайдо мекунад, ки меҳодад онро тақлид кунад, ҳоҳшахсияти эҷодии омӯзгор бошад ё дигар калонсолон. Анҷоми раванди ташаккули эҷодиёти «махсусгардонидашуда» бояд боиси рад кардани тақлиди кӯр-кӯрона ва кушодани роҳ ба ҳалли аслии эҷодии худ гардад.

Омӯзгори муосир К. Робинсон аз ИМА изҳор медорад, ки барои бедор кардани салоҳияти эҷодии хонандагон се чанбаи асосӣ муҳим аст:

1. илҳом;
2. далерӣ ва эътимод;
3. креативӣ.

Дар ин замина, муаллим на ҳамчун интиқолдиҳандаи дониш, балки ҳамчун ҳамкоре, ки ба хонандагон вазифаҳои мушкул мегузорад, ба назар мерасад. Омӯзгор бояд ба хонандагон имконият диҳад, ки саволҳоро муайян кунанд, ки онҳо ҳанӯз ҷавоб надоранд ва яққоя бо онҳо роҳҳои ҳалли саволҳоро ҷустуҷӯ кунанд. Робинсон пешниҳод намекунад, ки мундариҷаи барномаи таълимиро комилан рад кунад, зеро медонад, ки танҳо тавассути мавҷудияти дониш дар соҳа саволҳои ҷолиб ва тавлиди ақидаҳо имконпазир аст.

АДАБИЁТ

1. Rosenblatt, E. The art of children's drawing / E. Rosenblatt, E. Winner // Journal of Aesthetic Education. - 1988. - № 22. - PP. 3 - 15.
2. Дружинин, В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. - 2-е изд. - СПб.: Питер Ком, 1999. - 368 с.
3. Енин, А.В. Внеклассная работа в системе воспитания творческой активности подростков: дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / Енин Алексей Владимирович. - М., 1998. - 187с. - С. 35.
4. Каптерев, П.Ф. Дидактические очерки / П.Ф. Каптерев // Избранные педагогические сочинения / Под ред. А.М. Арсеньева, составл. и вступ. статья П.А. Лебедева. - М.: Педагогика, 1982. - 704 с. - С. 339.

5. Лернер, И.Я. Проблемное обучение / И.Я. Лернер. - М.: Знание, 1974. - 64с. -С. 14, 15.
6. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. - СПб.: Питер, 2002. - 781с. - С.739.
7. Солдатова, Е. Л. Креативность в структуре личности (на примере развития креативности в подростковом возрасте): дис.. канд. психол. наук: 19.00.01 / Солдатова Елена Леонидовна. - СПб., 1996. - 170 с. - С. 37.
8. Теплов, Б.М. Способности и одарённость / Б.М. Теплов // Избранные труды: в 2т. - Т.1. - М., 1985. - 328с; Т.2. - М., 1985. - 360с.
9. Хазратова, Н.В. Формирование креативности под влиянием социальной среды: дис.... канд. психол. наук: 19.00.01 / Хазратова Нигора Викторовна. - М., 1994. - 169с.

ТАРБИЯИ ҶИСМОНИИ ДУХТАРОН ДАР ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИ ТОҶИК

МАМАДНОСИРОВА Мобегим Мирзомамадовна – номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: (+992) 888 222 675

Дар педагогикаи халқии тоҷик тарбияи ҷисмонӣ сарчашмаи солимии инсон ба ҳисоб мерафт. Мардум дар меҳнат қардан ҷисман обу тоб меёфтанд. Калонсрон тавассути меҳнат дар оила ба тарбияи духтарон диққати ҷиддӣ меоданд. Имрӯз ҳам дар баъзе минтақаҳо ба ин урфу одатҳо таъия мекунанд. Масалан сахар барвақт аз хоб хестан, ҳавлиро рубучин намудан, об кашондан, ба ҳайвонҳо алаф додан, тоза намудани оғилхонаҳо ва ғайраҳо. Натиҷаҳои баланд ва қомебиҳои оилавӣ дар намудҳои гуногуни варзиш, таҷрибаи онҳо барои насли наврас ибрат шуда метавонад.

Дар низоми тарбияи ҷисмонӣ бо ақидаи халқ мақоми марказиро бозӣ ишғол менамояд. Асосан қариб ҳамаи бозииҳои бачагона ба ҳамин мақсад равона қарда шудаанд. Дар тасаввуроти халқ бозӣ на танҳо вақтхушӣ, балки воситаи тарбияи ҷисмонӣ, ахлоқ ва эстетикӣ бачагон мебошад. Ба воситаи бозӣ дар бачагон мустақили тарбия қарда мешавад. Бо монанди забони махфии қудакон, қуръапартоӣ, ҳисобкунӣ, сурудхонӣ, хониши ифоданок, хоксорӣ ва ғайра дар ҳамаи шаклҳо, ки барои бачагон ҳос аст ва онҳоро ба шавқ меорад. Дар ин ҷо риояи қоидаҳои сурудхониву хоксории анъанавӣ дар назар дошта нашудааст. Халқ, махсусан, ба бозииҳои миллӣ эътибори калон меод. Онро ҳамчун воситаи муҳими инкишофи ҷисмонӣ ҳисоб мекард. Бозии одамони гуногунро бози қарда мо яқдигарро фаҳмида мегирем.

Шароити иқлимӣ Осиёи Миёна, яъне гарм будани боду ҳавои ин кишварҳо боиси ба вучуд омадани борзҳои серҳаракат дар ҳавои тоза мегардад. Этнографҳое, ки кишвари моро омӯхтаанд, қайд менамоянд, ки аксарияти бозииҳои серҳаракати бачагонӣ диёри қуҳистони ин кишвар ба фасли баҳор рост меояд. Қисман ба бозииҳои серҳаракат дар фасли тобистон ҳам машғул мешаванд. Одатан ҳангоми бозииҳои серҳаракат бачаҳо аз духтарон ҷудо бозӣ мекунанд. Калонсолон бозииҳои бачагонро назорат мекунанд ва ҳангоми сар задани баҳс (муаммо) онро аз рӯи инсоф ҳал мекунанд, то ки байни бачагон ихтилофе ба вучуд наояд.

Вожаҳои калидӣ: духтарон, тарбия, варзиш, тарбияи ҷисмонӣ, бозӣ, серҳаракатӣ, оила, фолклор, волидайн, тирандозӣ, қомонварӣ, инкишоф, варзиши сабук, зарбулмасалу мақолҳо.

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕВОЧЕК В ПЕДАГОГИКЕ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

МАМАДНОСИРОВА Мобегим Мирзомаматовна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, **тел.:** (+992) 888 222 675

В таджикской народной педагогике физическое воспитание считалось источником здоровья человека. Люди физически выздоравливали в труде. Старшие уделяли большое внимание воспитанию девочек посредством труда в семье. Даже сегодня некоторые регионы полагаются на эти обычаи. Например, вставать рано утром, подметать двор, носить воду, кормить животных сеном, убирать конюшни и т. д. Высокие результаты и успехи семьи в различных видах спорта, их опыт могут стать уроком для подрастающего поколения.

В системе физического воспитания, по мнению клапана, центральное место занимает игра. В основном почти все детские игры направлены на эту цель. В народном воображении игра является не только время препровождением, но и средством физического, нравственного и этического воспитания детей. Через игру воспитываются самостоятельные дети. Например, тайный язык детей, чтение, подсчет, пение, выразительное чтение, скромность и т. д. В той форме, которая характерна для детей и интересует их. Здесь не предусмотрено соблюдение правил традиционного пения и скромности. Народ, в частности, уделял большое внимание национальным играм. Он рассматривал его как важное средство физического развития. Играя в игру разных людей, мы понимаем друг друга. Климатические условия Средней Азии, то есть жаркая погода в этих странах, приводят к возникновению обильных дождей на свежем воздухе. Этнографы, изучавшие нашу страну, отмечают, что большинство подвижных игр.

Ключевые слова: девушки, воспитание, спорт, физическое воспитание, игра, подвижность, семья, фольклор, родители, стрельба из лука, развитие, легкая атлетика, пословицы.

PHYSICAL EDUCATION OF GIRLS IN THE PEDAGOGY OF THE TAJIK PEOPLE

MAMADNOSIROVA Mobegim Mirzomamadovna – Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Schools, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Dushanbe city, Rudaki avenue, 121, **phone:** (+992) 888 222 675

In Tajik folk pedagogy, physical education was considered a source of human health. People recovered physically through work. The elders paid great attention to the education of girls through work in the family. Even today, some regions rely on these customs. For example, getting up early in the morning, sweeping the yard, carrying water, feeding animals with hay, cleaning stables, etc. The high results and successes of the family in various sports, their experience can be a lesson for the younger generation.

The high results and successes of the family in various sports, their experience can be a lesson for the younger generation. In the system of physical education, according to Valve, the game occupies a central place. Basically, almost all children's games are aimed at this goal. In the popular imagination, the game is not only a pastime, but also a means of physical, moral and ethical education of children. Independent children are brought up through the game. For example, the secret language of children, reading, counting, singing, expressive reading,

modesty, etc. in the form that is characteristic of children and interests them. There is no provision for observing the rules of traditional singing and modesty. The people, in particular, paid great attention to the national games. He considered it as an important means of physical development. Playing the game of different people, we understand each other.

The climatic conditions of Central Asia, that is, the hot weather in these countries, lead to heavy rains in the fresh air. Ethnographers who have studied our country note that most of the outdoor games of children of the mountainous country fall in the spring. They also participate in lively games in the summer. Usually, during outdoor games, boys play separately from girls. Adults control children's games and, if a dispute (puzzle) arises, solve it honestly so that there are no conflicts between children.

Keywords: *girls, upbringing, sports, physical education, play, mobility, family, folklore, parents, archery, development, athletics, proverbs.*

Айни замон дар ҷомеа ба наشري барномаҳо оид ба тарбия ва камолоти насли наврас таваҷҷуҳи зарурӣ дода мешавад. Дар ин шароит аз таҷрибаи прогрессивии халқии тарбияи ҷисмонӣ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Аз ин рӯ, истифодаи равишҳои методологии таърихан собитшудаи фарҳанги анъанавии педагогии халқҳои тоҷик барои баланд бардоштани самаранокии тарбияи ҷисмонии муосир аҳамияти хоса дорад. Тоҷикон ҳамеша ба тарбияи ҷисмонии наслҳои наврас аҳамияти ҷиддӣ медоданд, зеро дар Тоҷикистон қайҳо боз яке аз шартҳои асосии зинда мондан дар шароити душвор (дар кӯхҳои душвордаст зиндагӣ кардан) ва пирӯзӣ бар душман ҳисобида мешуд, ин қувваи ҷисмонӣ ва устуворӣ буд.

Омузиши маводҳои фолклорӣ, адабиёти таърихӣ-этнографӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо ба чунин ҳулоса оварда мерасонад, ки тарбияи ҷисмонии духтарон дар байни халқҳои тоҷик вазифаҳои мустаҳкам намудани ҳислатҳои ахлоқӣ, саломатӣ, саҳтгирӣ, тарбияи қувва, суръат, устуворӣ, ҷолоқӣ, ахлоқӣ-иродавӣ ва ахлоқиро пеш гирифтааст.

Муҳимтарин воситаи тарбияи ҷисмонии насли навраси халқҳои тоҷик ҳоби муқаррарӣ ва ҳуб, бозӣҳои гуногуни мардумӣ (бозӣҳои тӯб, мусобиқоти ҷаҳидан, давидан, гуштингирӣ, сангпартоӣ, вазнбардорӣ, машқҳои зимистона (лижа, конки, конкиронӣ ҷанақашӣ) қашӣш, баромадан ба ресмони равшандор, сутун, шамшербозӣ, сайру гашти танг, гашти пиёда ва савора, пойгаи асп, саворӣ, тирандозӣ ба ҳадаф), баромадан ба кӯх, меҳнати ҷисмонӣ буд [1. С. 58].

Барои волидайн вазифаи асосӣ дар ҳама давраи замони тарбияи ҷисмонии солим дар симои фарзандон мебошад. Г.Н.Волков дар тадқиқоти худ оид ба педагогикаи халқӣ қайд мекунад, ки «ташкили мақсаднок ва оқилонаи тарбияи ҷисмонӣ ба замоне рост меояд, ки меҳнати фикрӣ аз меҳнати ҷисмонӣ ҷудо шуда буд». Машқҳои ҷисмонӣ низ ба ташаккули эстетикӣ одам мусоидат карданд. Бозӣҳои халқӣ низ дар тарбияи ақлию ахлоқии бачаҳо ҳисса гузоштанд.

Бо қамоли боварӣ гуфтан мумкин аст, ки тоҷикон мисли бисёр дигар халқҳои системаи ҳақиқии тарбияи ҷисмонии насли наврасро доштанд, ки инкишофи ҳамаҷаҳона, ба ҳаёт ва меҳнат тайёр кардани ҷавононро таъмин менамуданд. Тоҷикон мисли дигар халқҳои саломатиро сарвати калонтарин, хушбахтии ҳақиқӣ медонистанд. Онҳо инчунин мутмаин буданд, ки саломатӣ, қувваи ҷисмонӣ дар ҷудо аз тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ хушбахтии ҳақиқӣ намеорад [4. С. 91].

Дар вақти омуختани ин проблема мо маълум кардем, ки тарбияи ҷисмонии духтарони тоҷик аз ҳурдсолӣ сар шуда буд. Дар ин давра барои дуруст инкишоф ёфтан ва мустаҳкам гардидани бадани кӯдак замина гузошта шудааст. Тоҷикон мисли тамоми халқҳои мустаҳкам шудани бадани кӯдак ҳамчун воситаи мустаҳкам намудани саломатӣ ва инкишофи муътадили ҷисмонии одам аҳамияти калон медоданд. Оби хунуқро аксар вақт барои оббозӣ истифода мебарданд, зеро боварӣ дошт, ки ин кӯдакро рӯҳафтада мекунад ва ӯро аз шомлақашӣ эмин мекунад.

Ба духтарон таълим медоданд, ки ҳар рӯз пеш аз ҳоб пойҳои худро то зонҳои бо оби хунуқ бишӯянд, ки ин системаи асабро мустаҳкам мекард ва бадани онҳоро аз

шамолхӯрӣ эмин мегардонд. Хусусияти фарккунандаи ғамхории модарон дар бораи инкишофи ҷисмонии духтарони тоҷик он буд, ки кӯдак дар муддати нисбатан дуру дароз бо шири модар хӯрок меҳурд, гарчанде ки вай баробари дигар хурукворӣ истеъмоли мекард. Маҳсулоти ширӣ дар солҳои аввали ҳаёташ асоси ғизои кӯдакро ташкил медоданд. Духтарони андаке калонсол асосан хӯрокҳои ширӣ ва сабзавоти ро меҳӯрданд.

Ва баъд қисми асосии он хуроки гуштӣ буд, ки ин кифоя буд, зеро — тоҷикон асосан ба чорводорӣ машғул буданд. Ҳамин тариқ, ғизои мӯътадил ва афзоиши фаъолияти ҷисмонӣ ба духтарони тоҷик имкон дод, ки тавозуни байни истеъмоли калория ва сарфи энергияро нигоҳ доранд, аз ин рӯ, дар идеали зебоии ҷисмонӣ, тоҷикон дар духтарон пуррагӣ надоштанд, онҳо ҳамеша фигураҳои лоғар ва лоғарро дӯст медоштанд. Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ғамхории волидон дар бораи саломатии насли наврасро инъикос мекунанд, масалан: «Саломатӣ мебуд, сарват мебуд», «Сарвати камбағал саломатист».

Дар эҷодиёти даҳанакии халқ низ гуфта мешавад, ки на танҳо мардон, балки занон низ бояд як хел тарбияи ҷисмонӣ гиранд. Ҷолиби диққат аст, ки дар бисёр асарҳои эҷодиёти халқ қаҳрамон-духтарон вақте ки душманон бародарон ва ё шавҳарони худро пур карда истодаанд, хангоми зарурати иштироки онҳо дар ин мубориза бо душманон воридаи мубориза мешаванд. Фикри мардум равшан мешавад, ки дар лаҳзаи хатари азим ҳама, аз ҷумла занон (Гурдофарид, Таҳмина аз шоҳномаи А. Фирдавсӣ) метавонанд ва бояд баҳри Ватан ва манфиатҳои синфӣ одамон амал кунанд ва барои ин занон низ тарбияи хуби ҷисмониро талаб мекунанд.

[3. С. 105].

Тоҷикон хангоми интиҳоби арӯс ба зебоии арӯс аҳамияти калон медоданд, аз ин рӯ духтаронро аз хурдӣ омода мекарданд ва мекушиданд, ки ҷисман дуруст тарбия кунанд. Муносибати ҷиддӣ ба издивоҷ, бунёди оила аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мардум аз интиҳоби зани оянда дар бораи инкишофи ҷисмонии насли оянда ғамхорӣ зоҳир кардаанд. Зан бояд маълумоти хуби ҷисмонӣ дошта бошад. Фаъолияти ҳаракаткунӣ, дар ҳавои тоза пайваста, тафаккур дар бораи зебоӣ дар муҳити кӯҳҳо, марғзорҳо ва бешаҳои зебо ба дарки зебоӣ, оромии рӯҳ, солимии ҷисмонӣ мусоидат мекард. Сурудҳои арӯсӣ номбар шудаанд, ки нахонадорон бояд кадом ҳислатҳоро дошта бошанд, аз ҷумла ҳислатҳои ҷисмонӣ. Масалан, орзуҳои ҳастанд, ки арус ҷисми нозук ва мустаҳкам дошта бошад, то аз қор ҳаста нашавад.

Барои ҳамин ҳам бисёр афоризмҳои халқӣ ба масъалаи мазкур бахшида шудаанд. Дар онҳо ба саломатӣ, ҳамчун ба ганҷи бебаҳо ва бе бозгашт назар карда мешавад. Онро мо на танҳо дар афоризми халқӣ тоҷик, балки дигар халқҳо ҳам мушоҳида карда метавонем. Масалан тоҷикон мегӯянд: «Саломати бошад, дигар ҷизҳо пайдо мешавад». Бо ақидаи қирғизҳо: «Боигарии аввал-ин саломатист» «Саломатии ман-боигарии ман». Ба қавли мардуми қирғиз: «Боигарии камбағал-саломатии ўст». Мардуми туркман мегӯянд: «Саломатӣ бошад – дигар ҳама ҷиз ба даст меояд». Ҷи тавре мебинем ҳамаи халқҳо дар ин боб ҳамакидаанд. Афоризмҳои дар ин мавзӯ эҷод намудаи онҳо бо ҳам ҳамрангу ҳамоҳанганд.

Дар як зарбулмасали халқӣ мегӯянд: «Он ҷи барои дил зебо бошад, ба ҷашм ҳам зебост». Сарҷашмаҳои халқӣ шаҳодат медиҳанд, ки тоҷикон камолоти ҷисмониро таҷассуми идеали зебоӣ дар зиндагӣ медонистанд. Ҳислаҳо, маълумотҳои ҷисмоние, ки дар зарбулмасалу мақол, таронаҳои туй оварда шудаанд: «Саломатӣ аз ҳама бахт болотар аст», «Саломатӣ — сарвати ман», «Саломатӣ — давои беҳтарин» [5. С. 24].

Халқ на танҳо дар бораи омилҳои тарбияи ҷисмонӣ тасаввурот дошт, балки дар шакли оддӣ (эмпирикӣ) баъзе усулҳои таълобатро ҳам муайян намуд. Аз ҷумла тавсия намуд, ки «Сарро дар хуноки, пойро дар гарми нигоҳ дор». Аз афташ ба ҳамин гуна ақидаи халқ таъа намуда, Ҷон Локк гуфта буд, ки ғайр аз рӯзҳои бориш, дар дигар рӯзҳо дар ҳавои сард сари луч сайру гашт намудани бачагон аз аҳамият холи нест. Ё худ халқ ба шахси хунуккашида ҷунин маслиҳат додаст. «Арақ кунӣ-тасф ҳам меравад». Ё ки «Агар ишкamat дард мекунад, даҳонатро нигоҳ дор», яъне аз хӯрданиҳо: Агар «Ҷашмонат дард мекунад- дастонатро нигоҳ дор» яъне бо дастонат ҷашмонатро молиш мадеҳ. Халқ ба

қувваи боварқунонӣ эътиқод калон дошта, хирадмандона чунин огоҳ намудааст. «Аз инҷикӣ бемор шудан мумкин аст».

Издивочи бармаҳалро мардум маҳкум мекарданд, зеро аз таҷрибаи чандинасра маълум буд, ки зани ҷавони нозук насли солим ба дунё оварда наметавонад.

Илова бар ин, чунин издивоҷ занро бармаҳал пир мекунад. Ҳавои тоза, офтоб, табиат, бо об саҳт шудан манбаи инкишофи ҷисмонӣ, мустаҳкам намудани саломатии духтарон буд. Мо ифодаи ин гуфтаҳоро дар мақоли оқилонаи «Саратро дар сармо, шикаматро дар гуруснагӣ, пойатро гарм нигоҳ дор», ки дар байни тоҷикҳо ва дигар халқҳои куҳистон хеле маъмуланд, оқилона истифода мебарем.

Тибби халқӣ таърихи бой дорад. Дар ин бобат истифодаи растаниҳои шифобахш ҳам шаҳодат дода метавонад. Хусусан ҳамчун ҷораҳои пешгирӣ намудани беморӣ. Аз ҷумла кадом вақт бояд мевачотро истеъмол кард. Ё худ барои пешгирии баъзе бемориҳо кадом мевачот, ва ё гиёҳҳои шифобахшро бояд истеъмол кард. Ҳатто дар бораи тарзи тайёр намудан ва истифодаи онҳо (меъёри истифодаи онҳо) ҳам маслиҳатҳои хубе додаст. Вале дар баробари ҳамаи ин халқ чунин таъкид кардааст «Ғамхорӣ дар бораи саломатӣ-беҳтарин дору аст», яъне ба ғамхорӣ намудан дар бораи саломатӣ ягон дору баробар шуда наметавонад.

Волидон ба фароҳам овардани шароит барои машқҳои ҷисмонӣ, бозихои берунӣ, кӯмак расонидан ба духтарони худ дар интиҳоби мувофиқтарин барои синну соли муайян, роҳ надодан ба нигоҳубини аз ҳад зиёд дар бозихо, машқҳои ҷисмонӣ мусоидат карданд. Бо маданияти умумӣ шинос кардани насли наврас, ғамхорӣ дар бораи инкишофи ҷисмонии духтарон дар оилаи тоҷик як бутуни ягонро ташкил дод. Инчунин намудҳои алоҳидаи меҳнат, ки бо ошпазӣ, коркарди хӯрок, нигоҳубини хурдсолон, дӯхтани либосу пойафзол, ки маҳорати муайян, фарҳанг ва тозагии иҷроӣ талаб мекарданд, низ машқҳои ҷисмонии духтарони тоҷикӣ буданд.

Худомузӣ аз руи эътиқоди ҷуқури одамон нақши калон мебозад ва ҳар қадар барвақттар сар шавад, ба тарбияи маҳорату маҳорати ҷисмонӣ тақмили худ, худсаҳткунӣ ҳамон қадар беҳтар ёрӣ мерасонад. Албатта, муҳаққиқи педагогикаи халқии тоҷик Лутфуллозода М дуруст мегӯяд, ки солимии ҷисмонӣ, дарозумрии маъруфи тоҷикӣ на он қадар бо омилҳои табиӣ ва иқлимӣ, балки оилаи оқилона шарҳ дода мешавад. Тарзи зиндагӣ, ки хиради чандинсолаи халқро таҷассум кардааст. Тарбияи ҷисмонӣ дар байни қуҳсорҳо мақсади худ нест, на танҳо тарбияи зебоии солим, балки мунтазам ба меҳнат тайёр кардани духтарон мебошад.

Бачаҳо аз хурдсолӣ дар руҳи меҳнатдӯстӣ ва эҳтиром нисбат ба меҳнаткшон тарбия карда мешуданд. Дар рафти тадқиқоти мо бозихои берунии халқӣ, ки сифатҳои ҷисмонӣ ва ахлоқӣ-иродаи духтаронро инкишоф медиҳанд, ҳам дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ва ҳам дар вақти беруназсинфӣ, махсусан дар танаффусҳои калон истифода мешуданд. Бо мақсади инкишоф додани қувва, устуворӣ ва тарбияи катъият, далерӣ ва матонати духтарони наврас бозихо ва машқҳои бозии анъанавии халқҳои тоҷик: «Тӯб ба капитан», «Савораҳо», «Гуфту сегона», «Тӯбро ба ронанда надихед», «Шикорчиён ва мурғобҳо», «Тад ба нишон», «Тӯбҳо дар сутун ва доира гузаред. », "Тӯбҳои пойга дар доира", "Тӯб аз болои сарат", "Тӯбҳо", "Тӯбро аз тӯр гузаронед", "Гузаштанд, нишинед", "Тӯбро баргардонед" ғ.

Пас аз иҷрои машқҳои қувва, суръат-қувват ва тобоварӣ бо мақсади барқарор кардани нафаскашӣ ва рафъи фишори зиёдагии духтарони наврас бозихои мардумии тоҷики нишастаро истифода бурданд: «Файз кун, ки овози кист», «Ба ҳадаф зад», «Чӯби ноустувор», «Ақиқ ба ҳадаф», ва ғайра. Дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ба бозихои варзиши сабук дар педагогикаи халқӣ, ки тарбияи ҷисмонӣ ва ахлоқиро инкишоф медиҳанд, диққати асосӣ дода мешуд. Бо ин мақсад аз бозихои варзиши сабуки халқии тоҷик бо суръат давидан, бозихо бо ҷаҳидан, баромадан, ҳазидан, кашидан ва эстафета бо рафъи монеаҳо ва бардоштан ва интиқоли ашёи гуногун истифода шуданд. Барои ташаккули қувва, суръат, ҷолоқӣ, устуворӣ ва тарбияи далерӣ, катъият, матонат, ирода ва азми духтарони наврас чунин бозихои серҳаракати халқӣ: «Ҷойи ҳолӣ», «Рақамҳои занг», «Рӯз ва шаб», «Каду - каду», «Ба ҳалқа расида», «Сӯзани тилло» ва ғайра на танҳо

тарбияи ҷисмониро баланд мебардорад, балки инкишофи қобилият, инчунин тарбияи сифатҳои ахлоқӣ ва ихтиёрии ба ҳаракатоварино низ ташаккул медиҳад. Ҳамин тариқ, таҳқиқот нишон дод, ки бозихои суннатии мардумӣ ва машқҳои ҷисмонӣ, ки дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ гузаронида мешаванд, барои ташаккули сифатҳои ҷисмонӣ ва ахлоқии духтарон дар ҳаёт аҳамияти калон доранд.

Бозихои халқии тоҷики ҳамчун воситаи фарҳанги маънавию ахлоқӣ ва ҳамчун намуди асосии фаъолияти ҳаракат дар тарбия ва ташаккули шахсияти духтарон таъсири бисёртарафа доранд. Истифодаи машқҳои ҷисмонӣ, бозихои серҳаракати халқӣ, фароҳам овардани шароит барои иҷрои машқҳои ҷисмонӣ, интиҳоб кардани машқҳои ба синну соли муайян мувофиқ, дар айни замон дар бозихо роҳ надодан ба ғамхории зиёдатӣ; истифодаи неъматҳои табиӣ табиат; зуд-зуд дучор шудан ба ҳавои тоза; ваннаҳои ҳаво ва офтоб; парҳези дуруст; гигиенаи шахсӣ: тоза нигоҳ доштани бадан ва либос, ҳамаи ин самарай тарбияи ҷисмонии насли наврас (духтарон) мегардад.

Барои эҳёи анъанаҳои тарбияи ҷисмонии оилавӣ на танҳо тарбияи ҳадди ақали ҷисмонӣ зарур аст, балки ба андозаи бештар - тарбияи ҷисмонии ҳуди волидон, ки маҷмӯи донишхоро дар бораи хусусиятҳои фаъолияти солимии кӯдак ва имкониятҳои истифодаи воситаҳои оқилонаи таъсир расондан ба тарбияи ҷисмонро дар бар мегирад. Агар падару модарон ҳангоми таҳсил дар мактаб, донишқада минимуми муайяни тарбияи ҷисмониро ташкил накарда бошанд, агар онҳо дар ин бобат ба худомузӣ машғул нашуда бошанд, ба мутахассисоне, ки дар муассисаҳои таълимӣ кор мекунанд, бояд ба онҳо ёрӣ расонанд.

Дар айни замон таълими якҷояи писарону духтарон, машғулиятҳои умумии дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дар мактаб, дар муассисаи таълимии махсус минбаъд имкон медиҳад, ки онҳо новобаста аз ҷинси кудак мураббии аввалини тарбияи ҷисмонии фарзандон бошанд.

Анъанаҳои миллии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар марҳалаи ҳозира дар байни тоҷикҳо баъзе дигаргуниҳо ба амал омаданд. Варианти муосири бозихои қадимаи миллии имрӯз дар тамоми ҷаҳони мутамаддин паҳн шудааст ва ба рӯйхати бозихои олимпӣ дохил карда шудааст. Насли ҳозираи тоҷик шухрати варзишии аҷдодони худро сазовор давом дода, афзун мегардонад, иштироккунанда ва ғолибони бисёр бозихои байналхалқӣ ва олимпӣ мегардад. Масалан, Зебинисо Рустамова Сангиновна ифтихори варзиши тоҷик аз рӯи тирпаронӣ аз камон, устоди дараҷаи байналхалқии варзиш, довари хизматнишондодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дорандаи ҷоиҳои биринҷии Бозихои ХХІ олимпӣ (17 июл — 1 августи соли 1976, Монреал), Мавзуна Чориева авалин ва беҳтарин варзишгардухтари Тоҷикистон дар соли 2012-ро эълон гардид. Муштзан Мавзуна Чориеваро, ки дар бозихои олимпии Лондон соҳиби нишони биринҷӣ шуд, беҳтарин доништаанд. "Гуштингирӣ" ҳоло ҳамон як ҷашнвораи зебову пурғановати варзишӣ аст, ки дар баробари намудҳои суннатии "бозихо" насли наврас ба ҳама намудҳои варзиши муосир низ маъмул аст ва ин намудҳои анъанавии варзиш: — гуштингирӣ, аспдавонӣ, тирандозӣ дар кишвари мо мавқеи асосиро ишғол мекунанд.

Иштироки падару модарон дар тарбияи ҷисмонии бачагон дар шаклҳои гуногун ифода карда мешавад. Инак, бозихои якҷояи калонсолон бо кудакон оид ба футбол, волейбол, баскетбол, тенниси руи миз ва ғайра аз як тараф, бешубҳа, обрӯю эътибори фаъолияти ҳуди онҳоро дар байни бачагон баланд бардорад, аз тарафи дигар, нуфузи падару модарон дар назари шогирдонашон. Аммо барои ин ҳуди волидайн бояд аз нигоҳи омодагии ҷисмонӣ ва малакаҳои мотории худ ҳадди ақал ба сатҳҳои он бозихо (мусобиқаҳо), ки дар он иштирок мекунанд, мувофиқат кунанд. Агар ин тавр набошад, кас метавонад ба сифати судя баромад кунад, ки ин низ анъанаи мардумист. Педагогикаи халқии тоҷик бо мақсади тарбияи ҷисмонӣ ба насли наврас неъматҳои табиӣ табиат ва гигиенаи шахсиро пешкаш кардааст, ки ин зуд-зуд ба ҳавои тоза, ҳаво ва ваннаҳои офтобхурӣ, хурокхурии дуруст, тоза нигоҳ доштани бадан ва либос мебошад.

АДАБИЁТ

1. Арабов, И.А. Семья и этнокультурные традиции воспитания семьянина. М.: Педагогика, 2004 - 104 с.
2. Арипов, М. Из истории педагогической мысли таджикского народа: В двух частях. Душанбе: Ирфон, ч.1, 1962. 216 е., ч.2, 1965. - 219 с.
3. Арипов, М.Н. Воспитание детей у таджиков в далеком историческом прошлом. Доклады АПН РСФСР, 1961, № 3 с. 15 -21
4. Афсонаҳои халқи тоҷик. Бозгӯи Рачаб Амонов. Душанбе, «Ирфон» 1990.
5. Волков, Г.Н. Идея о совершенной личности в народной педагогике. Советская педагогика .1971. № 10 .с.107-108.
6. Концепсия мактаби миллии тоҷик, Душанбе 1995.
7. Концепсия миллии тарбия, Душанбе 1995.
8. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи аҷам, Душанбе «Маориф» 1997.
9. Рахимов, Б.Р. Тарбия намудани малака ва одатҳои рафтори мадания дар бачагони синни хурди мактабӣ дар оила, Душанбе 1962.
10. Раҳмонов, Э.Ш. Танзими расму оинҳои талаботи замон: Суханрони дар маҷлиси умуми ҷумҳуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои халқӣ. 7 июли 1999.-Душанбе, Шарқи ошод. 1999.
11. Раҳимзода, Х. Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни. Дис.док.пед.нак.Душанбе, 2002- 324 с
12. Рахимов, Х. Нуров, А. Педагогика. «Хумо» Душанбе, 20011.
13. Речь Лидер нации Эмомали Рахмона по случаю Дня государственном языке Республики Таджикистан. Минбари халқ. Душанбе, 05.10.2018.
14. Свод таджикского фольклора. Басня и сказки о животных.-Том Под редакцией. Раджаба Амонова, И.Брагинский, И.Левин, А.Маниязов, Н.Масуми , Бозор Тилавов. Москва-1981.-с.388.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ТАҲҚИҚОТИИ ХОНАНДАГОН ДАР ПЕДАГОГИКАИ МУОСИР

МАҲМУРОДЗОДА Рухшона Муродалӣ – унвонҷӯи *Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*, директори *Гимназияи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе*, ш. Душанбе, к. Алишер Навоӣ, 57/2. **E-mail:** *rukshona-mm@mail.ru*, **тел.:** (+992) 880 08 11 18

Дар мақола асосҳои назариявии ташаккули салоҳияти таҳқиқотии хонандагон дар педагогикаи муосир баррасӣ шуда, аз ҷумла, таъкид шудааст, ки мафҳуми салоҳиятнокӣ ҳамчун як нишондиҳандаи муҳими сифати таҳсилот ва омодагии хонандагон ба фаъолияти мустақилонаи таҳқиқотӣ баромад мекунад. Салоҳияти таҳқиқотӣ қобилияти хонандагонро дар муайянкунии мушкилот, ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот, инчунин таҳия ва ҷимояи натиҷаҳои тадқиқотӣ дар бар мегирад.

Дар ин росто, муаллифи мақола изҳор мекунад, ки дар педагогикаи муосир, ташаккули салоҳияти таҳқиқотии хонандагон ба воситаи истифодаи усулҳои фаъоли таълим, аз қабилӣ лоиҳаҳо, семинарҳо, тренингҳо ва таҷрибаомӯзӣ амалӣ карда мешавад. Ин усулҳо ба хонандагон имкон медиҳанд, ки дар раванди таҳқиқот фаъолона иштирок намуда, малакаҳои заруриро инкишоф диҳанд.

Омилҳои муҳими таъсиррасон ба ташаккули салоҳияти таҳқиқотӣ ин муҳити таълимии мусоид, дастрасии захираҳои зарурӣ ва дастгирии омӯзгорон мебошанд. Омӯзгорон нақши муҳимро дар раванди ташаккули салоҳиятнокӣ мебозанд, зеро онҳо бояд хонандагонро роҳнамоӣ кунанд, ба онҳо дар ҳалли мушкилот ёрӣ расонанд ва шавқи онҳоро ба таҳқиқот бедор кунанд.

Вожаҳои калидӣ: таълаққул, салоҳияти таҳқиқотӣ, педагогика, асосҳои назариявӣ, мафҳуми салоҳиятнокӣ, сифати таҳсилот, нишондиҳанда, қобилият, натиҷа, усулҳои фаъол, татбиқ, малақаҳои таҳқиқотӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ В СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИКЕ

МАХМУРОДЗОДА Рухшона Муродали – соискатель Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, директор Гимназии №3 для одаренных учащихся города Душанбе, г. Душанбе, ул. Алишера Навои, 57/2. **E-mail:** rukhshona-mm@mail.ru, **тел.:** (+992) 880 08 11 18

В статье рассматриваются теоретические основы формирования исследовательской компетенции учащихся в современной педагогике, в частности, подчеркивается, что понятие компетентности выступает в качестве важного показателя качества образования и готовности учащихся к самостоятельной исследовательской деятельности. Исследовательская компетенция включает в себя способность учащихся выявлять проблемы, собирать и анализировать данные, а также формулировать и защищать результаты исследований.

В связи с этим автор статьи утверждает, что в современной педагогике формирование исследовательской компетенции учащихся осуществляется посредством использования активных методов обучения, таких как проекты, семинары, тренинги и стажировки. Эти методы позволяют учащимся активно участвовать в исследовательском процессе и развивать необходимые навыки.

Важными факторами, влияющими на формирование исследовательской компетенции, являются благоприятная учебная среда, доступность необходимых ресурсов и поддержка преподавателей. Учителя играют важную роль в процессе развития компетенций, поскольку они должны направлять учащихся, помогать им решать проблемы и пробуждать в них интерес к исследованиям.

Ключевые слова: формирование, исследовательская компетенция, педагогика, теоретические основы, понятие компетентности, качество образования, показатель, способности, результат, активные методы, применение, исследовательские навыки.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF STUDENTS' RESEARCH COMPETENCE IN MODERN PEDAGOGY

MAHMURODZODA Rukhshona Murodali – applicant of the Institute for Education Development named after A. Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, director of Gymnasium No. 3 for gifted students of Dushanbe, Dushanbe, Alisher Navoi Street, 57/2. **E-mail:** rukhshona-mm@mail.ru, **phone:** (+992) 880 08 11 18

The article examines the theoretical foundations of the formation of students' research competence in modern pedagogy, in particular, it is emphasized that the concept of competence acts as an important indicator of the quality of education and students' readiness for independent research activities.

Research competence includes students' ability to identify problems, collect and analyze data, and formulate and defend research results. In this regard, the author of the article argues that in modern pedagogy, the formation of students' research competence is carried out through the use of active teaching methods such as projects, seminars, trainings and internships. These methods allow students to actively participate in the research process and develop the necessary skills.

Important factors influencing the formation of research competence are a favorable learning environment, the availability of necessary resources and the support of teachers. Teachers play an important role in the competence development process, as they must guide students, help them solve problems and arouse their interest in research.

Keywords: *formation, research competence, pedagogy, theoretical foundations, the concept of competence, quality of education, indicator, abilities, result, active methods, application, research skills.*

Салоҳияти таҳқиқотӣ яке аз ҷузъҳои калидии таҳсилоти миёнаи умумии муосир мебошад, алахусус ин ба хонандагони болаёқат дахл дорад, зеро сатҳи салоҳияти умумӣ ва хусусии онҳо аз хонандагони умумӣ ба таври назаррас фарқ мекунад. Дар айни замон, салоҳияти таҳқиқотӣ тамоюли нав барои педагогикаи ватанӣ ва дар маҷмӯъ яке аз воситаҳои навсозии низоми маориф мебошад. Аз ин рӯ, барои мутахассисон ин падида аз нуқтаи назари таҳқиқотӣ, амалӣ, назариявӣ муҳим буда, объекти маъмул барои гузаронидани намудҳои гуногуни коркардҳои илмӣ мебошад.

Дар ин замина, омӯзиши таҷрибаи муассисаҳои таълимӣ дар самти ташаккули салоҳияти таҳқиқотии хонандагони болаёқат аҳамияти махсус касб мекунад. Таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ дар ин самт имкон медиҳад, ки роҳҳои самарабахши тақмили раванди таълим муайян карда шаванд. Инчунин, таҳияи моделҳои нави таълим, ки ба рушди малакаҳои таҳқиқотии хонандагон нигаронида шудаанд, зарур аст.

Дар раванди ташаккули салоҳияти таҳқиқотӣ, муҳим аст, ки ба хонандагон имконият дода шавад, то дар лоиҳаҳои таҳқиқотии воқеӣ иштирок намоянд. Ин метавонад лоиҳаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, озмунҳои инноватсионӣ ва конференсияҳои илмӣ бошад. Иштирок дар чунин фаъолиятҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки малакаҳои таҳқиқотӣ, аз қабili ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот, таҳияи гипотезаҳо ва ҷимояи натиҷаҳои бадастовардари инкишоф диҳанд.

Ғайр аз ин, нақши омӯзгор дар ташаккули салоҳияти таҳқиқотӣ хеле муҳим аст. Омӯзгор бояд на танҳо донишҳои заруриро пешниҳод кунад, балки инчунин хонандагонро дар раванди таҳқиқотӣ роҳнамоӣ кунад, ба онҳо дар муайян кардани мавзӯҳои ҷолиб ва мушкilotи таҳқиқотӣ кӯмак расонад. Омӯзгор инчунин бояд фазои мусоидро барои таҳқиқот ва эҷодкорӣ дар синфхона фароҳам оварад.

Бояд қайд кард, ки ташаккули салоҳияти таҳқиқотӣ раванди дарозмуддат буда, тавачҷӯх ва саъю кӯшиши доимиро талаб мекунад. Аммо, сармоягузорӣ ба ин самт ба хонандагон имкон медиҳад, ки малакаҳои заруриро барои муваффақият дар ҷаҳони муосир ба даст оранд ва ба рушди илм ва ҷомеа саҳм гузоранд.

Таърихан, салоҳияти таҳқиқотӣ дар педагогикаи ватанӣ дар замони шӯравӣ ташаккул ва рушди худро пайдо карда буд, ки намунаи равшани онро дар амсилаи таълими политехникӣ мушоҳида карда метавонем, ки ҳамон давра амалӣ карда мешуд. Аз ҷумла, барои низоми таълими шӯравӣ муносибати ҳамгирӣ, ки на танҳо омӯзиши муқаррарии умумии назария ва амалияро дар бар мегирад, балки вазифаҳои ихтироъкорӣ, усули лоиҳавии таълим, озмоишҳо ва дигар усулҳои педагогиро ба роҳ мемонад, навоварона буд. Ин ҳама аз зарурати возеҳи ташаккул ва рушди салоҳияти таҳқиқотӣ, ҷудо кардани он ба самти мустақил шаҳодат медиҳад, зеро ҳар яке аз унсурҳои номбаршуда маҷмӯи хеле зиёди донишро талаб мекунанд. Масалан, дар ин бора В. В. Краевский ва И. Я. Лернер дар асарҳои худ менависанд ва қайд мекунанд, ки таҳсилоти муосир сохтори 4-ҷузъаи мундариҷаро талаб мекунад, ки ба назари муҳаққиқон, ба он дохил мешаванд:

- дониш;
- таҷрибаи фаъолиятӣ;
- таҷрибаи эҷодкорӣ;
- таҷрибаи муносибатҳои эмотсионалӣ-арзишӣ [3].

Барои замони шӯравӣ, сарфи назар аз аҳамияти мавзӯи баррасишаванда, бо сабаби давлат ва ҷомеаи аз ҷиҳати идеологӣ маҳдуд монеаҳои зиёд вучуд доштанд, ки ба татбиқи фаъоли салоҳияти таҳқиқотӣ ба раванди таълим бевосита имкон намедоданд. Бо вучуди ин, барои фаъолияти илмӣ ҷузъи таҳқиқотӣ ҷолиб боқӣ монд ва аз ин рӯ дар байни объектҳои маъмултарини таҳия нигоҳ дошта шуд. Масалан, В. Леднев ва М. Коган амсилаи педагогии худро ташаккул доданд, ки мувофиқи он таълими мактаб дар ин марҳила ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти инсон асос ёфтааст, ки дар байни онҳо ҷузъи таҳқиқот аҳамияти амалии махсус дорад [1].

Минбаъд салоҳияти таҳқиқотӣ дар қорҳои илмӣ худ аз ҷониби муаллифон, ба монанди Л. В. Занков, В. В. Давидов, Б. Д. Элкони баррасӣ карда шуд - дар асарҳои онҳо парадигмаи омӯзиши рушдбанда ҳамчун асос гирифта шудааст. Дар он ҷо салоҳияти таҳқиқотӣ, якум, аз ҷониби муаллифон ҳамчун маҷмӯи унсурҳои гуногун омӯхта мешавад, дуюм, ҳамчун воситаи суръат бахшидан ба рушди зеҳнии кӯдак муаррифӣ карда мешавад.

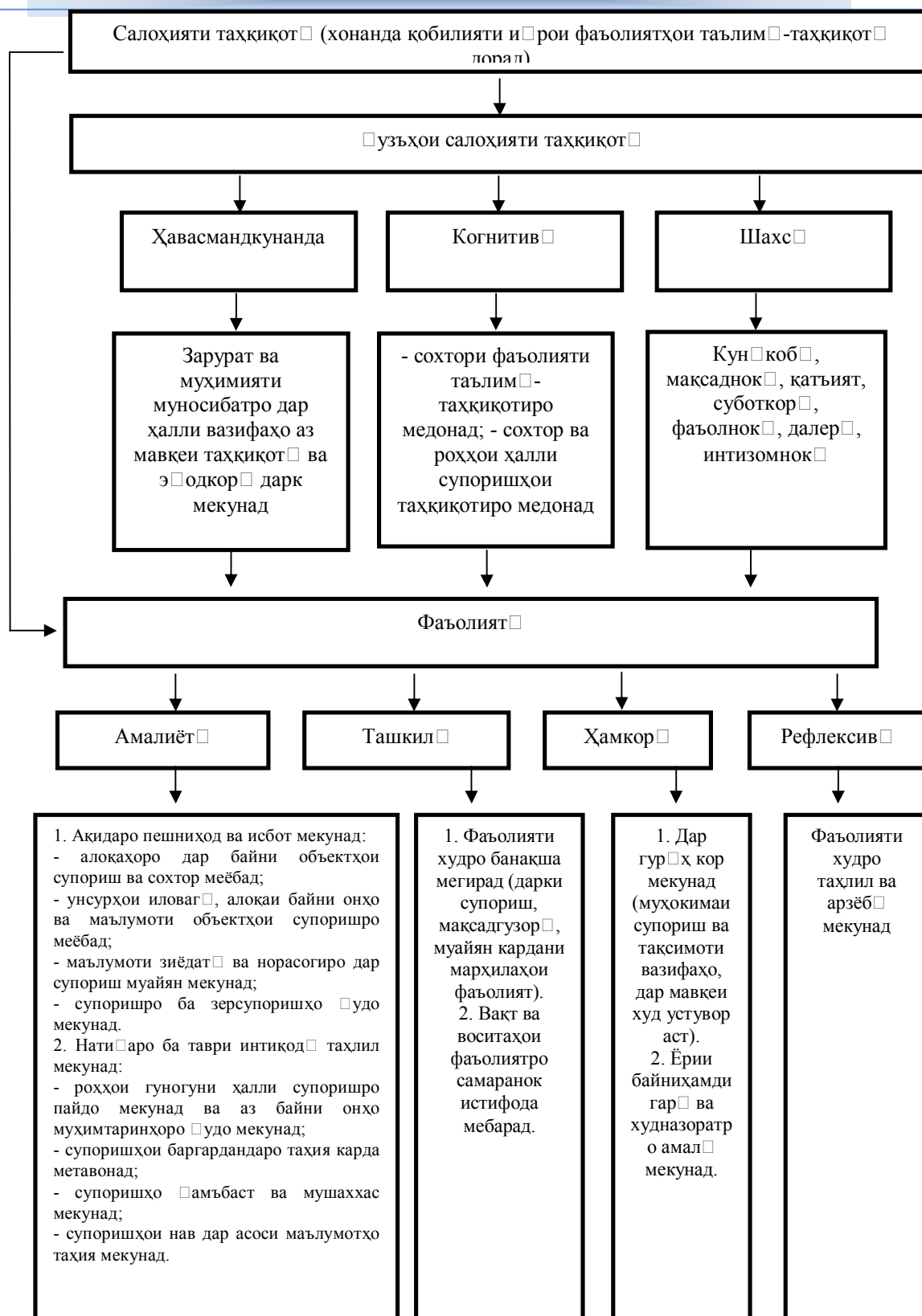
Дар идомаи ин мантиқ, муҳаққиқон салоҳияти таҳқиқотиро ҳамчун ҷузъи муҳими фаъолияти таълимӣ дарк мекунанд, ки ба хонанда имкон медиҳад, ки донишҳои нав ба даст оварда, малакаҳои худро такмил диҳад ва ҷаҳонро дарк кунад. Салоҳияти таҳқиқотӣ дар ин замина на танҳо маҳорати ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот, балки қобилияти мустақилона гузоштани мақсадҳо, таҳияи гипотезаҳо, интихоби усулҳои мувофиқ ва арзёбии натиҷаҳо дар бар мегирад.

Инчунин қайд кардан муҳим аст, ки рушди салоҳияти таҳқиқотӣ раванди дарозмуддат аст, ки аз кӯдакӣ оғоз шуда, дар давоми тамоми ҳаёти инсон идома меёбад. Дар ҳар як марҳила, ин рушд хусусиятҳои хоси худро дорад, ки ба хусусиятҳои синну солӣ, таҷрибаи шахсӣ ва шароити муҳити зист вобаста аст. Муаллимон ва падару модарон бояд ин хусусиятҳо ба назар гиранд ва барои дастгирии рушди салоҳияти таҳқиқотии кӯдакон дар ҳар як марҳила шароити мусоид фароҳам оваранд.

Бо ин роҳ, салоҳияти таҳқиқотӣ на танҳо як маҳорати муҳими таълимӣ, балки як унсури муҳими рушди шахсият низ мебошад. Он ба шахс имкон медиҳад, ки мустақилона фикр кунад, қарор қабул кунад ва барои мушкилоти нав ҳалли худро ёбад. Аз ин рӯ, рушди салоҳияти таҳқиқотӣ бояд яке аз вазифаҳои асосии муассисаҳои таълимӣ бошад.

Бо вучуди баъзе муқаррароти хеле возеҳ, концепсияи муаллифон аз тарафи ҳамкорони онҳо мавриди танқид қарор гирифт, ки диди худро дар бораи моҳият ва хусусиятҳои салоҳияти таҳқиқотии хонандагон пешниҳод карданд. Масалан, дар мавқеи, ки аз ҷониби В. С. Илин пешниҳод шудааст, ӯ назарияи мустақили ташаккули системаи маорифро пешниҳод кардааст, ки самти асосии он рушди ҷамъониба ва пурраи шахсияти хонанда, яъне хусусиятҳо ва сифатҳои шахсии ӯ мебошад [8]. Омӯзиши амиқи ин назарияро В. В. Сериков идома медиҳад ва ҳамчун ҷузъи мундариҷа таҷрибаи шахсии хонандагонро бевосита таҳлил мекунад, ки дар навбати худ бештар дар асоси салоҳияти таҳқиқотӣ ташаккул меёбад. Баъдан, концепсияи баррасишаванда берун аз доираи муқарраршуда рушд ёфт, ки дар он таҷрибаи муколама, таҷрибаи худташкили шахсӣ ва ғайра ҳамчун унсур омӯхта шуданд [6]. Таҳсилоти фаннӣ-дониширо дар тадқиқоти худ В. А. Болотов низ баррасӣ кард, ки таҳлили ин мавзӯро танҳо дар заминаи фаъолияти эҷодии кӯдак маҳдуд мекард.

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯи худ сохтори салоҳияти таҳқиқотии хонандагон дар педагогикаи ватанӣ метавонад ба таври умумӣ чунин ташаккул ёбад (расми 1).

Расми 1. Сохтори салоҳияти таҳқиқотии хонандагон

Хусусияти дигари салоҳияти таҳқиқотӣ ин бисёрчанбагӣ ва паҳншавии васеи амалии он мебошад. Ин хосият ба он оварда мерасонад, ки дар истифодаи воқеӣ намудҳои гуногуни ғаролият таҳқиқотиро мушоҳида кардан мумкин аст, таснифоти он аз ҷониби олимони-педагогҳо, психологҳо низ ғаролон амухта шудааст.

Таҳқиқот ҳамчун як навъи ғаролият метавонад дар доираи васеи соҳаҳо ва зинаҳои таълимӣ амалӣ шавад. Аз таҷрибаҳои оддии лабораторӣ дар мактабҳо то лоиҳаҳои

калони илмӣ дар донишгоҳҳо ва марказҳои тадқиқотӣ, салоҳияти таҳқиқотӣ ҳамчун як ҷузъи муҳими рушди шахсӣ ва касбӣ баромад мекунад.

Бисёрҷанбагии салоҳияти таҳқиқотӣ имкон медиҳад, ки он дар якҷоягӣ бо дигар салоҳиятҳо, аз қабili салоҳияти иттилоотӣ, коммуникативӣ ва ҳалли масъалаҳо ба таври муассир татбиқ карда шавад. Ин ҳамбастагӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки малакаҳои худро дар шароити гуногун истифода баранд ва натиҷаҳои беҳтаринро ба даст оранд.

Ғайр аз ин, салоҳияти таҳқиқотӣ на танҳо ба хонандагону донишҷӯён, балки ба омӯзгорон ва муҳаққиқон низ нигаронида шудааст. Онҳо бояд қобилияти таҳияи барномаҳои таълимӣ, гузаронидани таҳқиқотҳои педагогӣ ва таҳлили маълумотро дошта бошанд, то ки сифати таълим ва таҳқиқотро беҳтар созанд.

Дар маҷмӯъ, бисёрҷанбагӣ ва паҳншавии васеи амалии салоҳияти таҳқиқотӣ онро ҳамчун як ҷузъи калидии муваффақияти таълимӣ ва касбӣ муаррифӣ мекунад. Ин хосият ба шахс имкон медиҳад, ки дар ҷаҳони муосир, ки доимо тағйир меёбад, мутобик шавад ва ба рушди ҷомеа саҳм гузорад.

Масалан, А. В. Воробёв дар асарҳои худ се бахши муҳимтарини салоҳияти таҳқиқотӣ – қобилият, таҷриба ва донишро ҷудо мекунад. Аз ин рӯ, ҳар яке аз ин бахшҳо дар дохили он минбаъд ба самтҳои гуногуни фаъолият, салоҳиятҳо тақсим карда мешаванд [5]. А.В. Воробёв навъҳои салоҳияти таҳқиқотии Л. Репетро муфассалтар баррасӣ карда, аз ҷумла дар бораи 5 самти гуногун менависад, ки ҳар кадоми онҳо сатҳи баланди мустақилият ва ҷудогона буданро доранд. Илова бар ин, муаллиф маҷмӯи шароити педагогиро, ки дар доираи раванди муосири таълим барои самаранокии рушди салоҳияти таҳқиқотӣ заруранд, қайд мекунад [7].

А. В. Хуторский, О. В. Петунин инчунин дар асарҳои худ дар бораи табиати метафании таҳқиқот менависанд, ки салоҳияти таҳқиқотиро ҳамчун маҷмӯи беназир, мураккаб ва гуногунҷанбаи унсурҳои гуногун муаррифӣ мекунад ва ҳадафи асосии он таҳлил, санҷиши таҷрибавии натиҷаҳо, таҳияи хулоса ва тавсияҳо мебошад. Ҳамаи ин, тавре ки муаллифон менависанд, аз имконпазирии истифодаи васеи воситаҳо ва технологияҳои гуногуни педагогӣ шаҳодат медиҳад, ки тавассути онҳо имрӯз ташаккул ва рушди салоҳияти таҳқиқотии хонандагон имконпазир аст [2].

Илова бар ин, дар бораи намудҳои истифодаи салоҳияти таҳқиқотӣ муаллифон ба монанди О. А. Козирева, И. А. Зимняя, Е. В. Савчик, Е.А. Румбешта, И. В. Дементева, инчунин як қатор олимони дигар муфассалтар навиштаанд. Ҳамаи онҳо хусусияти мураккаб, гуногуннақша ва гуногунҷанбагии салоҳияти таҳқиқотиро қайд мекунанд [4].

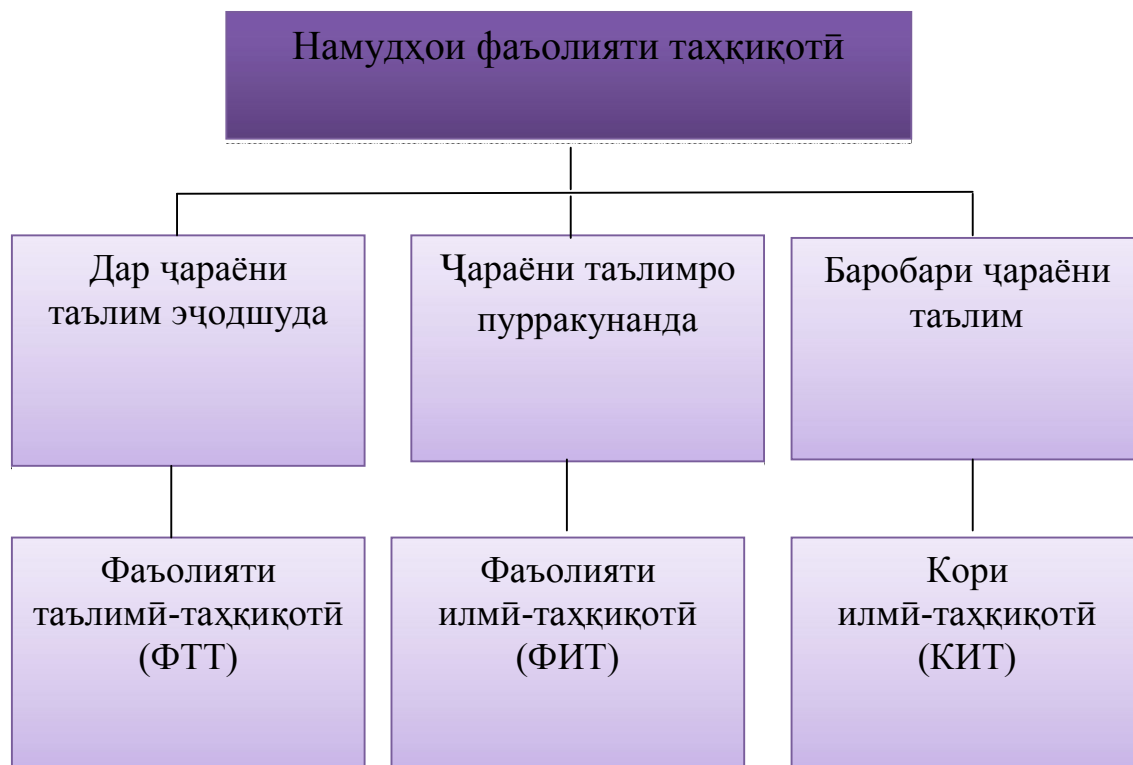
Масалан, О. А. Козирева салоҳияти таҳқиқотиро ҳамчун қобилияти донишҷӯ барои мустақилона муайян кардани мушкilotи тадқиқотӣ, таҳия ва амалӣ намудани нақшаи ҳалли он ва арзёбии натиҷаҳои бадастомада муайян мекунад. И. А. Зимняя бошад, салоҳияти таҳқиқотиро ҳамчун маҷмӯи донишҳо, малакаҳо ва таҷрибаи донишҷӯ дар соҳаи фаъолияти тадқиқотӣ медонад, ки барои ҳалли масъалаҳои касбӣ ва шахсӣ нигаронида шудааст.

Е. В. Савчик таъкид мекунад, ки салоҳияти таҳқиқотӣ бояд на танҳо донишҳо ва малакаҳоро дар соҳаи тадқиқот, балки инчунин қобилияти таҳлил, муқоиса ва синтези маълумотро дар бар гирад. Е.А. Румбешта бар он назар аст, ки салоҳияти таҳқиқотӣ ҳамчун қобилияти шахс барои дарки аҳамияти амалии тадқиқот, инчунин муайян кардани самтҳои ояндадори он арзёбӣ мешавад.

И. В. Дементева салоҳияти таҳқиқотиро ҳамчун қобилияти муттаҳидсозии донишҳо, малакаҳо ва арзишҳо барои амалӣ намудани фаъолияти тадқиқотӣ, ки ба рушди шахсӣ ва касбӣ нигаронида шудааст, муайян мекунад. Ҳамин тариқ, муаллифон дар таъриф ва тавсифи салоҳияти таҳқиқотӣ нуктаҳои назари гуногунро пешниҳод мекунанд.

Бо вучуди ин, аксари онҳо ба зарурати ташаккули қобилияти донишҷӯён барои мустақилона гузаронидани тадқиқот, таҳлили маълумот ва қабули қарорҳои асоснок мувофиқанд. Ин имкон медиҳад, ки салоҳияти таҳқиқотӣ ҳамчун як ҷузъи муҳими таҳсилоти муосир баррасӣ шавад, ки ба тайёр кардани мутахассисони рақобатпазир ва босалоҳият мусоидат мекунад.

Дар ангора намудҳои маъмултари татбиқи фаъолияти таҳқиқоти ро мушоҳида кардан мумкин аст (Ниг. ба анграи 1).

Анграи 2. Гуногуннамудии фаъолияти таҳқиқотии хонандагон

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло, мо тафсири худро дар бораи фаҳмиши истилоҳи «салоҳияти таҳқиқотии хонандагон» баён мекунем. Ёдовар мешавем, ки дар айни замон таърифи ягонаи қонунии салоҳияти таҳқиқотӣ вуҷуд надорад, ки ин сатҳи баланди баҳснок будани ин маъаларо ба вуҷуд меорад.

Ба андешаи мо, салоҳияти таҳқиқотии хонандагон маҷмӯи мураккаб ва гуногунҷанбаи унсурҳои гуногуни хусусияти назариявӣ ва амалӣ мебошад, ки ба ҷузъҳои ҳавасмандгардонӣ, аксиологӣ, фаъолиятӣ, маърифатӣ муттаҳид шудаанд; ин натиҷаи ташкили самаранок ва татбиқи фаъолияти таҳқиқотии хонандагон мебошад. Ҳамин тариқ, салоҳияти таҳқиқотӣ яке аз муҳимтарин фаъолияти амалӣ, вале ҳамзамон барои ташаккул ва коркард душвор мебошад, ки нақши фаъоли омӯзгорро дар ташкили ин фаъолият дар назар дорад.

Аён аст, ки тағйирпазирӣ ва вусъатнокӣ, гуногунҷабҳагӣ ва рушди пайвастаи салоҳияти зеҳнӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки раванди муносири таълимӣ бидуни ин ҷузъ амалӣ карда намешавад ва рушди мукамал ва ҳамаҷонибаи шахсияти муосир чунин нахоҳад буд, агар фаъолияти таҳқиқотӣ пурра ё ҳадди аққал қисман аз он хориҷ карда шавад.

Дар маҷмӯъ, қайд карданӣ ҳастем, ки олимони дар фаҳмиши худ дар бораи моҳият ва хусусиятҳои салоҳияти таҳқиқотӣ хеле муттаҳид мебошанд, гарчанде ки ҳар кадоми онҳо ба баъзе хосиятҳои алоҳида ва муҳимтарин диққат медиҳанд. Ва ҳар як мавқеи пешниҳодшуда то андозае одилона баромад мекунад, аммо ин ҳама якҷоя хусусияти баҳсбарангези масъала ва вазъияти хеле мураккаби истилоҳотро ба вуҷуд меорад.

Аз ин рӯ, мо дар асоси маводи овардашуда фаҳмиши худро дар бораи салоҳияти таҳқиқотӣ ба таври худ ба даст оварда, аз ҷумла, қайд менамоем, ки салоҳияти таҳқиқотии хонандагон маҷмӯи мураккаб ва бисёрҷанбаи унсурҳои гуногуни хусусияти назариявӣ ва амалӣ буда, ба ҷузъҳои ҳавасмандсозӣ, аксиологӣ,

фаъолиятӣ ва маърифатӣ муттаҳид шудааст; ин натиҷаи ташкили самаранок ва татбиқи фаъолияти таҳқиқотии хонандагон мебошад [9].

Ҳамчунин, қайд карданием, ки салоҳияти таҳқиқотӣ, яке аз самтҳои муҳимтарини амалӣ, вале дар айни замон ташаккул ва инкишофи мушкул ба назар мерасад, ки нақши фаъоли омӯзгорро дар ташкили ин фаъолият дар назар дорад.

Дар робита ба ин, омӯзиши доимии салоҳияти таҳқиқотӣ, унсурҳои алоҳидаи таркибии он низ муҳим ва возеҳ ба назар мерасад. Имрӯз, тавре ки аз мавқеъҳои дар боло овардашуда дида мешавад, фаъолияти таҳқиқотии хонандагон барои олимони ҷолиб боқӣ мемонад, аз рӯйи ҷанбаҳои алоҳида хусусияти баҳсбарангез дорад, ки ин тезиси қаблан дар бораи аҳамияти мавзӯи интиҳобшудаи таҳқиқоти диссертатсионӣ изҳоршударо тасдиқ мекунад.

Ғайр аз ин, бояд қайд кард, ки салоҳияти таҳқиқотӣ яке аз самтҳои муҳимтарини амалӣ аст, аммо дар айни замон ташаккул ва рушди он душвор ба назар мерасад, ки дар ташкили ин фаъолият нақши фаъоли омӯзгорро дар бар мегирад.

Дар робита ба ин, омӯзиши доимии салоҳияти таҳқиқотӣ ва унсурҳои алоҳидаи таркибии он низ муҳим ва возеҳ ба назар мерасад. Имрӯз, ҷуноне ки аз мавқеъҳои дар боло зикршуда бармеояд, фаъолияти таҳқиқотии донишҷӯён барои олимони ҷолиб боқӣ монда, аз ҷиҳатҳои алоҳида баҳсбарангез аст, ки ин тезиси қаблан зикршударо дар бораи аҳамияти мавзӯи интиҳобшудаи таҳқиқоти диссертатсионӣ тасдиқ мекунад.

Аҳамияти салоҳияти таҳқиқотӣ дар он аст, ки он на танҳо ба хонанда имкон медиҳад, ки маводи назариявии худро дар амал татбиқ намояд, балки малакаҳои таҳлилиро инкишоф дода, ба ташаккули тафаккури интиқодӣ ва қобилияти ҳалли мушкilot мусоидат мекунад. Ин салоҳият ба хонанда имкон медиҳад, ки дар ҷомеаи муосир, ки доимо дар ҳоли тағйирёбист, бомуваффақият амал намуда, дар касби худ муваффақ гардад.

АДАБИЁТ

1. Арбузова, Е. Н. Современные и перспективные технологии обучения биологии в школе и в вузе: монография / Е. Н. Арбузова, О. А. Яскина. – Москва: ФЛИНТА, 2022. – 207 с.
2. Аяжанова, Л.М., Фролова, М.Н. Проблемы и оптимальные решения преподавания биологии в сельской школе [Электронный ресурс] – Режим доступа: – URL: <https://ku.edu.kz/files/conference/currentNaturalSciences/tome1.pdf#page=119>.
3. Ершова, Н.Н., Кондратова, А.И. Особенности коммуникативных способностей у одаренных школьников: Педагогика и психология в 21 веке: состояние и тенденции исследования: сб. матер. 7 Всеросс. науч.-практ. конф. – Киров: Изд-во Межрегиональный центр инновационных технологий в образовании, 2019. – С. 241-244.
4. Заир-Бек, С.И., Муштавинская, И.В. Развитие критического мышления на уроке. М.,– Просвещение, 2004.
5. Ильин, И.И., Ющенко, Ю.А. Использование современных цифровых технологий в преподавании биологии [Электронный ресурс] – Режим доступа: – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_49514856_64387490.pdf#page=265.
6. Казиева, М.Р., Суздорф, А.Е. Исследование стилей мышления в подростковом и юношеском возрасте: Весенние психолого-педагогические чтения: сб. матер. VI Всерос. науч.-практ. конф. – Астрахань, 2022. – С. 47–51.
7. Ландык, В.М., Ломова, В.В., Кольцова, Л.А. Экологическое воспитание школьников // Образование и право. – 2022. – № 15. – С. 144-149.

8. Симонова, Г.И., Гушина, Ю.А. Проблемы саморегуляции в младшем подростковом возрасте // Вестник Удмуртского университета. Серия «Философия. Психология. Педагогика». – 2021. – № 13. – С. 154–160.

9. Сластёнин, В.А. Педагогика: учебное пособие для студентов высших пед. учеб. заведений / В.А. Сластёнин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Сластёнина. – М.: Издат. центр Академия, 2002. – 576 с.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ

МИРЗОНАЗАРОВА Бегиммо Султоншоевна – ассистент кафедры педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** bmirzonazarova@gmail.com, **тел.:** (+992) 93 511 93 16

Роль учителя в развитии личности человека очень велика. Продвигаясь и повышая качество образования и обучения в учреждении, преподаватель опирается на уникальные и индивидуальные особенности обучающихся и обеспечивает их воспитательную деятельность.

Поэтому учителю необходимо хорошо понимать формы и методы активного обучения и эффективно использовать их в ходе урока и тем самым развивать личность ребенка.

Ключевые слова: прочность знаний, умений и навыков, процесс обучения, личность, воспитания учащихся, способность, мировоззрения, культуры народа, нравственный облик, профессиональные черты, индивидуальные особенности, мастерство учителя, активности мышления.

НАҚШИ ОМУЌЗГОР ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТ

МИРЗОНАЗАРОВА Бегиммо Султоншоевна – ассистенти кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** bmirzonazarova@gmail.com, **тел.:** (+992) 93 511 93 16

Нақши муаллим дар инкишофи шахсияти инсон басо бузург аст. Дар пешрафт ва баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассиса, омӯзгор ба хусусиятҳои синусоли ва фардии хонандагон таъя намуда, ғайолияти таълимии онҳоро таъмин менамояд.

Аз ин рӯ, омӯзгоро зарур аст, ки шакл ва методҳои ғайоли таълимиро хуб дарк намуда аз онҳо самаранок дар ҷараёни дарс истифода барад ва бо ҳамин роҳ шахсияти кудакро инкишоф диҳад.

Вожаҳои калидӣ: қувваи дониш, малака ва маҳорат, ҷараёни таълим, шахсият, тарбияи хонандагон, қобилият, ҷаҳонбинӣ, маданияти одамон, хислатҳои ахлоқӣ, хислатҳои касбӣ, хусусиятҳои фардӣ, маҳорати омӯзгор, ғайолияти тафаккур.

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE FORMATION OF PERSONALITY

MIRZONAZAROVA Begimmo Sultonshoevna – assistant of the department of pedagogy and psychology of primary classes of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** bmirzonazarova@gmail.com, **phone:** (+992) 93 511 93 16

The role of the teacher in the development of human personality is very important. In progressing and improving the quality of education and training in the institution, the teacher relies on the unique and individual characteristics of students and ensures their educational activities.

Therefore, it is necessary for the teacher to understand well the forms and methods of active education and to use them effectively in the course of the lesson and in this way to develop the personality of the child.

Key words: *the strength of knowledge, skills and abilities, the learning process, personality, education of students, ability, worldview, people's culture, moral character, professional traits, individual characteristics, teacher's skill, activity of thinking.*

Высокое качество и прочность знаний, умений и навыков, приобретаемых школьниками в процессе обучения, успех воспитания учащихся, формирование у них способностей, интересов, потребностей, убеждений, мировоззрения в огромной степени зависят от учителя, от его подготовки к уроку, его мастерства и творческого подхода к процессу обучения и воспитания. Профессия учителя является одной из наиболее трудных, но вместе с тем почетных и благородных. «Учитель работает над самой ответственной задачей - говорил М.И. Калинин, - он формирует человека». В.И. Ленин неоднократно подчеркивал, что народный учитель – мощная опора в поднятии культуры народа, верный помощник в воспитании человека в духе сознательности.

Особенно возрастает роль учителя в настоящее время – время активного строительства демократия в нашей стране, время, когда высокая культура народа является важным и необходимым фактором в дальнейшем научно – техническом прогрессе обществе.

Главной целью проведения всей учебно-воспитательной работы учителя является воспитание «нового человека, гармонически сочетающего в себе духовное богатство, моральную чистоту и физическое совершенство»

Учитель изобразительного искусства, как и все другие учителя, вооружает учащихся системой научных знаний, умений, навыков, предусмотренных учебной программой, формирует его мировоззрение, идеалы, развивает внимание, наблюдательность, память, воображение, воспитывает волю, чувства, формирует художественные способности и умение творчески мыслить.

Для того чтобы успешно выполнить свою функцию учителя и воспитателя, каждый преподаватель должен в совершенстве обладать теми свойствами и качествами, которые он обязан развивать, формировать и воспитывать у своих учащихся. По уму, дисциплинированности, ответственности, решительности, душевным качествам, культурному уровню учитель всегда должен являться образцом, идеалом для учащихся. Личный пример, внешний вид, манера говорить, все поведение учителя становится важным воспитывающим фактором. К.Д. Ушинский писал: «Влияние личности воспитателя на молодую душу составляет ту воспитательную силу, которую нельзя заменить ни учебниками, ни моральными сентенциями, ни системой наказаний и поощрений».

В психологической характеристике личности учителя выделяют три аспекта: нравственный облик, профессиональные черты и индивидуальные особенности, придающие деятельности неповторимое своеобразие. Эти три аспекта полной мере приложимы и к личности учителя.

Нравственный облик педагога должен быть воплощением черт активного, глубоко сознательного, убежденного строителя демократия. Любовь к родине и своему народу, верность политике демократического правительства, гуманное отношение к людям, любовь к труду, бережливое отношение к собственности, высокая требовательность к себе – таковы важнейшие нравственные черты педагога и гражданина страны, черты, которые он прежде всего личным примером формирует у своих воспитанников.

Чтобы всегда быть для детей примером высоконравственного поведения, учитель должен постоянно повышать свой идейно-политический уровень, овладевать разные теории. Крупская говорила: «Знание поможет учительству подняться духовно на высшую ступень». Педагогическая деятельность требует также развития специфических для преподавателя свойств, качеств, способностей. Так, высокое педагогическое мастерство учителя выражается в способности, умении доступно и интересно излагать учебный материал, убеждать, связывать учебный материал, с жизнью, практикой, активизировать

умственные и творческие силы учащихся. Эти умения, как утверждает Ф.Н. Гоноболин, являются одними из основных показателей педагогических способностей.

Гуманизм педагога по призванию дополняется большой любовью к детям, верой в доброе начало и возможности, заложенные в каждом ребенке, а также способностью перевоплотиться в воспитуемого и понять его как бы изнутри, а соответственно и проявить в каждом конкретном случае педагогический такт.

Педагогический такт представляет собой очень сложное качество, которым обязан обладать каждый преподаватель. Довольно полную психологическую характеристику педагогического такта дал профессор И.В. Страхов. Он выделяет следующие основные компоненты педагогического такта:

1. Уважение к школьнику и требовательность к нему.
2. Развитие самостоятельности учащихся во всех видах деятельности и твердое педагогическое руководство их работой.
3. Внимательность учителя к психическому состоянию школьника и последовательность требований к нему при выполнении учебных занятий.
4. Развитие активности мышления и воли школьников и продуманная помощь им в учебной работе, отзывчивость и заботливость к ним.
5. Настойчивость учителя в работе с учениками и применение различных способов воспитательного воздействия с учетом их педагогической эффективности.
6. Доверие к учащимся и систематическая проверка их учебной работы.
7. Педагогически оправданное сочетание делового и эмоционального контакта в обращении учителя с учениками.
8. Спокойная уверенность, уравновешенность в обращении и выразительность общения.

Каждая из указанных особенностей педагогического такта находит свое конкретное выражение в течение всего процесса обучения и воспитания детей.

К профессиональным чертам педагога нельзя не отнести и такие, как организаторские способности, наблюдательность, настойчивость в достижении поставленных целей и увлеченность своим делом, что создает положительный эмоциональный настрой, повышает активность учащихся.

Неповторимое своеобразие личности каждого педагога складывается из сочетания нравственных, профессиональных и индивидуальных черт, обусловленных, в свою очередь, многими факторами: возрастом и опытом, полом и темпераментом, характером и т.д. вплоть до внешнего вида и состояния в данный момент. Для жизни школы очень важно то, что хорошие педагоги бывают предельно разными людьми. Это математики и литераторы, физики и художники, молодые и старые, мужчины и женщины, немногословные и говорливые, медлительные и подвижные.... Однако во всех случаях они обладают важнейшими нравственными и профессиональными чертами, о которых говорилось выше.

Особое значение в процессе преподавания приобретает речь учителя. Речи преподавателя принадлежит основная функция передачи учащимся знаний и воздействия на их поведение. Способность педагога владеть речью во многом обуславливает высокое качество, продуктивность учебно – воспитательной работы. Речь каждого учителя должна отличаться грамматической правильностью, логической стройностью, ясностью и доступностью, конкретностью, яркостью, умеренным темпом. Совершенно недопустимо, когда преподаватель изобразительного искусства, анализируя, например, содержание картин И.И.Левитана, В.Д.Поленова, В.Д.Поленова, И.Е. Репина, В.И. Сурикова и других, ведет объяснение монотонно, сообщая одни детали, факты, без эмоционального подъема, без применения красочных эпитетов, сравнений.

Важнейшим условием успеха учебно-воспитательного процесса на уроках, как уже отмечалось выше, является творческое отношение к этому процессу самого учителя. Творческий подход педагога к процессу преподавания обеспечивает активную работу учащихся в течение всего урока, успешное овладение школьниками умением, навыками, успешное идейное и эстетическое воспитание детей, исключает формализм в преподавании. **Творчески преподавать** – это значит постоянно искать новые пути активизации деятельности учащихся на всех этапах учебной работы, все время искать новые, оригинальные формы объяснения и закрепления материала, разрабатывать

систему вопросов, совершенствовать отдельные методы обучения и воспитания, постоянно обогащать свой ум новыми знаниями, перенимать опыт лучших учителей, совершенствовать свое мастерство. Особенно необходимы высокая сознательность, творчество учителя в период подготовки к уроку. Здесь учитель должен знать и соблюдать ряд условий, которые во многом определяют качество знаний учащихся, их интерес к занятию, активность во время урока.

Таковыми условиями, обеспечивающими успех учебно-воспитательного процесса, на уроке являются:

а) четкое определение цели и задач урока, определение структуры, объема и содержания учебного материала.

б) предварительное четкое и конкретное определение обучающего и воспитательного содержания нового материала, всего урока.

в) определение форм связей обучения и воспитания на уроке в зависимости от задач и содержания урока.

г) глубокое знание программы по каждому предмету и на этой основе определение значения и места каждого конкретного урока в общей системе уроков предмета, в решении общих задач обучения и воспитания школьников.

д) предварительное планирование учебного материала.

е) изучение специальной и дополнительной литературы.

Таким образом, каждый учитель должен всегда помнить, что качество обучения и воспитания учащихся, эффективность формирования потребностей и интересов мировоззрения и идеалов у школьников зависят прежде всего от качества знаний и умений самого педагога, от уровня его идейно-подготовки, воспитанности, целенаправленности. Совершенствование всех этих сторон, качеств личности преподавателя должно всегда находиться в центре внимания каждого учителя.

Вся жизнь ребёнка в школе связана с личностью учителя, а позиция педагога школы по отношению к ребёнку отличается от позиции воспитателя детского сада. Отношения с воспитателем были более интимными, он выполнял по отношению к ребёнку в какой-то степени функции родителей, а отношения с учителем складываются только в процессе учебной деятельности и являются деловыми и более сдержанными, что несколько сковывает начинающих учеников, создает напряжение. Часто далек бывает для первоклассников и общешкольный коллектив. В нем они чувствуют себя пока еще беспомощными «малышами», тогда как в детском саду сами опекали малышей, заботились о них. Все это влияет на поведение ребенка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахлок // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1987
2. Лещенко, Н. В. Особенности нравственного развития младших школьников / Н. В. Лещенко // Интеграция образования. — 2007. — № 3- стр. 4 — 69.
3. Болдырев, Н.И. Нравственное воспитание школьников: (теоретические вопросы) / Н.И. Болдырев — М.: Педагогика, 2006. — 507 с.
4. Вильчинский, С.С. Коммуникативное воздействие в образовательном процессе / С.С. Вильчинский, Н.М. Шленская // Педагогика: журнал. — 2013. — №8. — С. 67-71.
5. Божович, Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. М., «Просвещение», 1968.
6. Ковалёв, А. Г. Психология личности, изд. 3 М., «Просвещение», 1970.

ТАҶРИБАОМУЌИИ ПЕДАГОГӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ МАВҚЕИ АКМЕОЛОГИИ ОМУЌГОРОНИ ОЯНДАИ СИНФӢОИ ИБТИДОӢ

НУРАЛИЕВ Мансур Исмаилович – омӯзгори кафедраи психологияи факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ноҳияи Ҷ. Балхӣ. **E-mail:** mansur.n@mail.ru, **тел.:** (+992) 908 90 00 80

Дар мақола асосҳои рушди мавқеи акмеологии омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ дар раванди амалияи педагогӣ баррасӣ карда мешаванд, дар ин росто, муаллиф қайд мекунад, ки амалияи педагогӣ на танҳо майдончаи коркарди дониш ва малакаҳои назариявии гирифташуда, балки ангезандаи худшиносӣ, худбаҳодиҳӣ ва дарки хувияти касбии худ мебошад. Мавқеи акмеологӣ, ки ҳамчун талош барои расидан ба қуллаҳои маҳорати касбӣ ва такмили доимии худ ба назар мерасад, маҳз дар шароити ғайолияти воқеии педагогӣ ташаккул меебад, вақте ки муаллими оянда бо ҳолатҳои гуногун, ки ҳалли ғайрӣ ва самаранокро талаб мекунад, рӯ ба рӯ мешавад.

Муаллиф, инчунин, изҳор медорад, ки дар доираи таҷрибаи педагогӣ омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ имконият пайдо мекунад, ки бо омӯзгорони ботаҷриба ҳамкорӣ кунанд ва таҷрибаҳои беҳтарин ва усулҳои кори онҳоро қабул кунанд. Ин раванди мубодилаи таҷриба на танҳо ба ташаккули малакаҳои амалӣ, балки ба самти арзишҳо, муносибатҳои касбӣ ва эътиқодҳои, ки қисми ҷудонашавандаи мавқеи акмеологӣ мебошанд, мусоидат мекунад. Менторинг дар дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии рушди худшиносии муаллимони оянда нақши муҳим мебозад ва ба онҳо дар бартараф кардани мушкилот ва дарёфти роҳҳои муносиби ҳалли мушкилоти педагогӣ кӯмак мекунад.

Вожаҳои калидӣ: омил, мавқеи акмеологӣ, омӯзгор, синфи ибтидоӣ, таҷрибаомӯзии педагогӣ, рушд, ашаккул, муваффақияти касбӣ, сифатҳои касбӣ-шахсиятӣ, маҳорат, масъулияи шахсӣ, ғайлонокии ҷғтимой, амсила.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА И ЕЕ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

НУРАЛИЕВ Мансур Исмағуллоевич – преподаватель кафедры психологии факультета педагогики и спорта Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, р-он Дж. Балхи. **E-mail:** mansur.n@mail.ru, **тел.:** (+992) 908 90 00 80

В статье рассматриваются основы развития акмеологической позиции будущих учителей начальных классов в процессе педагогической практики, в связи с чем, автор отмечает, что педагогическая практика выступает не просто площадкой для отработки полученных теоретических знаний и умений, но и катализатором самопознания, рефлексии и осознания собственной профессиональной идентичности. Акмеологическая позиция, рассматриваемая как стремление к достижению вершин профессионального мастерства и постоянному самосовершенствованию, формируется именно в условиях реальной педагогической деятельности, когда будущий учитель сталкивается с многообразием ситуаций, требующих оперативных и эффективных решений.

Автор, также, утверждает, что в рамках педагогической практики будущие учителя начальных классов получают возможность взаимодействовать с опытными педагогами-наставниками, перенимая их лучшие практики и методы работы. Этот процесс обмена опытом способствует формированию не только практических навыков, но и ценностных ориентаций, профессиональных установок и убеждений, которые являются неотъемлемой частью акмеологической позиции. Наставничество играет важную роль в поддержке и стимулировании саморазвития будущих учителей, помогая им преодолевать трудности и находить оптимальные пути решения педагогических задач.

Ключевые слова: фактор, акмеологическая позиция, учитель, начальный класс, педагогическая практика, развитие, воспитание, профессиональный успех, профессионально-личностные качества, умение, личная ответственность, социальная активность, модель.

PEDAGOGICAL PRACTICE AND ITS ROLE IN SHAPING THE ACMEOLOGICAL POSITION OF FUTURE TEACHERS PRIMARY SCHOOL

NURALIEV Mansur Ismatulloevich – lecturer at the Psychology Department of the Faculty of Pedagogy and Sports of Bokhtar State University named after Nosir Khusraw, J. Balkhi district. **E-mail:** mansur.n@mail.ru, **phone:** (+992) 908 90 00 80

The article discusses the basics of developing the acmeological position of future primary school teachers in the process of pedagogical practice, and therefore, the author notes that pedagogical practice is not just a platform for practicing acquired theoretical knowledge and skills, but also a catalyst for self-knowledge, reflection and awareness of their own professional identity. The acmeological position, considered as the desire to achieve the heights of professional excellence and constant self-improvement, is formed precisely in the context of real pedagogical activity, when the future teacher is faced with a variety of situations requiring prompt and effective solutions.

The author also claims that within the framework of pedagogical practice, future primary school teachers have the opportunity to interact with experienced teachers and mentors, adopting their best practices and working methods. This process of experience exchange contributes to the formation of not only practical skills, but also value orientations, professional attitudes and beliefs, which are an integral part of the acmeological position. Mentoring plays an important role in supporting and stimulating the self-development of future teachers, helping them overcome difficulties and find optimal ways to solve pedagogical problems.

Keywords: factor, acmeological position, teacher, elementary grade, pedagogical internship, development, upbringing, professional success, professional and personal qualities, skill, personal responsibility, social activity, model.

Таҷрибаомӯзии педагогӣ фосилаи байни назария ва амалияро бартараф намуда, донишҳои назариявиро ба асбоби олоии ҳалли масъалаҳои амалӣ табдил дода, ғаълонокии ҷамъиятӣ, муносибати масъулиятнокӣро нисбат ба худ ва натиҷаҳои ғаълоият инкишоф медиҳад. Баъди бозгашт аз таҷриба донишҷӯён дарк намудаанд, ки дар ғаълоияти касбӣ натавонанд ҳаҷми донишҳо, балки дақиқӣ, системанокӣ, тағйирпазирӣ аҳамияти ҳалқунанда дорад. На донишҳои ниҳоят зиёд, балки тезҳаракатӣ ва идорашавандагӣ, мутобиқшавии ҷандирӣ ба шароитҳои мактабӣ омӯзгорро ба ғаълоияти омӯзгорӣ коршоҷи мегардонанд [5].

Таҷрибаомӯзии педагогӣ дар таносуб бо тайёри омода намудани донишҷӯён, аз як тараф, аҳамияти дониши онҳоро аз ҷиҳати шахсӣ зарур ва муҳим мегардонад, аз тарафи дигар, таҳлил – таркиб – таҳлили аз нав сохташаванда дар асоси бо иштироки субъектҳои раванди таълиму тарбия ва дар асоси амалҳои содиршаванда маҳоратҳо ва мотивҳои омӯзгорони оянда рӯй медиҳад.

Бо вучуди ҳамаи ин, то ҳоло талабот байни татбиқи имкониятҳои таҷрибаомӯзии педагогӣ доир ба ташаккули инкишофи мавқеи акмеологӣ омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ ва набудани намунаву қолиби таҷрибаомӯзии педагогӣ дида намешавад.

Қабл аз он, ки ба кушодани меъёрҳои ташаккули мавқеи акмеологӣ донишҷӯён шуруъ намоем, лозим аст, ки аҳамияти натиҷа ва самарои меҳнати ҷамъиятӣ – педагогӣ омӯзгор, обурӯи вайро дар соҳаи мушаххаси донишу ғаълоият ба асос гирем. Аз ин лиҳоз, мумкин аст ба таври умумӣ меъёрҳоро ҳамчун донишҳои психологӣ – педагогӣ; васеъ ва амиқ, ки барои ташаккули пойгоҳи қобили қабули қарорҳои касбӣ; дигаргунсозии донишҳо, маҳоратҳо ва малақаҳои мавҷуда дар роҳҳои амалисозии ғаълоияти касбӣ; устувории ҳамкорӣ акмеологӣ; ҳамгироии тасаввуроти арзишӣ доир ба мавқеи акмеологӣ ва сатҳи назариявии донишҳои психологӣ – педагогӣ тасаввур кард.

Имкониятҳои таҷрибаомӯзии педагогӣ дар ташаккули рушди мутахассис ниҳоят бузург аст. Бо вучуди ин, то имрӯз баъзе масъалаҳо, мисли ба лоиҳа даровардани барномаи таҷрибаомӯзии педагогӣ, арзёбии баҳодиҳии ғаълоияти донишҷӯён дар рафти

таҷрибаомӯзии педагогӣ ва фароҳам овардани шароитҳои педагогӣ назару андешаи тоза, муносибатҳову таҳқиқоти ҷадидро тақозо доранд.

Маҷмӯи шароитҳои педагогии рушди мавқеи акмеологии омӯзгори оянда ба таври зайл муайян мегардад: якум, бо моҳияти муносибатҳои концептуалӣ (бо қоидаҳои асосии онҳо, принципҳои базавӣ ва ҳоказо); дуум, бо мазмуни мавқеи акмеологии шахсият. Бинобар ин, мо маҷмӯи шароитҳои педагогиро чунин чудо намудем: педагогӣ – ампликатсияи фанҳои сиклҳои психологӣ-педагогӣ, фанӣ-методӣ ва таҷрибаомӯзии педагогӣ; психологӣ-педагогӣ, ташкили майдони педагогии “акме”-и коллективӣ; ҳавасмандӣи баланди муваффақият; саъю кӯшиши донишҷӯ ба ташкил додани сифатҳои шахсиятӣ ва маҳоратҳои касбӣ, ки дар натиҷаи истифодаи шаклҳо, методҳо, воситаҳо ва технологияҳои гуногуни таълим татбиқи худро меёбанд.

Яке аз шартҳои, ки ба рушди мавқеи акмеологии омӯзгори оянда мусоидат менамояд, бунёди майдони педагогии “акме”-и коллективӣ мебошад. Дар ин ҷо дар бораи субъекти коллективии фаъолияти касбӣ (дастаи корӣ), ки дар марҳилаи касби “акме”-и худ қарор дорад, сухан меравад. Чунончи дастаи корӣ донишҷӯёне мебошанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҷрибаомӯзии педагогиро мегузаранд (аз 2 то 5 нафар). Дастаи корӣ бо маҳоратҳои ҳамдигарро пуррасозанда (маҳорати қабули қарорҳо ва ҳал кардани проблемаҳо, ба роҳ мондани муносибат бо ашхоси дигар ва ҳоказо), ки барои бадастории мақсадҳои умумӣ заруранд, бо нияти ягона ва самаранокии баланд тавсиф меёбад. Дастаи корӣ чун майдони педагогии “акме”-и коллективӣ бо амали якҷояи босуръат ва маҳсулнокии баланд фарқ мекунад.

Масъалаҳои, ки дастаҳои корӣ дар доираи раванди таълим ҳал мекунанд, ба фаъолияти даста таъсири калон расонида, ибтидои кори коллективиро дар амалҳои аъзоёни даста пурзӯр месозанд. Масъалаи ҳал кардани мушкилот ҳавасмандии аъзоёни дастаро пурзӯр сохта, ба худташқилдиҳии ниҳой оварда мерасонад. Ҳалли самарнок, мукофот, эътироф ва таърифу тавсифро ба бор меорад. Ҳавасмандии истифодашаванда ҳавасмандӣ ва қаноатмандии донишҷӯёнро баланд мебардорад, ки дар навбати худ, ба самаранокии амалии онҳо таъсир мерасонад.

Ба рушди майдони педагогии “акме”-и коллективӣ муҳити таълимӣ низ таъсир мерасонад. Дар он ба муттаҳидӣ, ба муваффақият ва дастовардҳои калони касбии омӯзгорон диққати асосӣ дода мешавад, мустақилиятнокӣ ва фаъолнокӣ якҷоя бо шаклҳои даставии меҳнат, ки ба рушди “акме”-и гурӯҳӣ ва самаранокии фаъолияти дастаи корӣ мусоидат менамояд, эътироф мегардад.

Маҳсулнокии фаъолияти дастаи корӣ бо иқтисодӣ эҷодӣ ва қобилияти худинкишофдиҳии ҳар як иштирокчӣ, бо дарки мавқеи худ дар муҳити таълимӣ, бо ҳисси масъулияти калони коллективӣ ва инфиродӣ алоқаи зич дорад.

Ҳамин тариқ, дастаи кориро чун субъекти фаъолияти муштараки касбӣ, чун майдони “акме”-и коллективӣ, маҳорати ҳалли масъалаҳои касбиро бошад, чун ифодаи мушаххаси он баррасӣ кардан мумкин аст.

Муваффақияти шахсияти рушдбанда аксаран аз қобилияти худтатбиқкунӣ, худмуҳимгардонӣ, худтакмилдиҳӣ, худинкишофдиҳӣ, ки пояи инҳо дар раванди тадриси муассисаи таълимӣ гузашта мешавад, вобаста аст.

Ба андешаи А. Адлер, инсон ба мақсади худсобиткунӣ қувваҳои табиӣи худро сарф мекунад, аммо ин талабот на ҳамеша ба пуррагӣ қонеъ мегардад. Ба ин ҳисси номукаммалии шахс монеа гашта метавонад, агар ӯ дурудароз ҳис кунад, ки аз уҳдаи бартарафсозии мушкилоти ҳаёти намебарояд. Ва баръакс, талабот ба худтакмилдиҳӣ дар натиҷаи азсаргузаронии таҷрибаомӯзии мусбии бартарафсозии монеаҳо ва дар асоси хоҳиши тақрори чунин таҷриба рушд меёбад [1]. Илова бар ин, ҳисси қаноатмандӣ, ки бо бартарафсозии мушкилот ҳамроҳ мегардаду ба ҳисси қувваи шахс табдил меёбад ва аз тарафи шахсият чун арзиши маҳсус азхуд мешавад, ба ташаккули мақсадноки талабот ба худтатбиқкунӣ дар сатҳи баландтар, яъне дар шахсият рушд додани аломатҳои акмеологӣ имкон медиҳад.

Сатҳи баланди ҳавасмандӣ ба ташаккули бомуваффақияти фаъолияти таълимӣ-амалӣ кафолат медиҳад. Ҳавасмандӣ вазифаи танзимкунандагиро иҷро мекунад ва ба

рушди фаъоли шахсият кӯмак мерасонад. Ин дар муътақидӣ ба зарурати худтакмилдихӣ зоҳир мегардад. Ҳавасмандӣе, ки онро ҳуди раванди таълим ташаккул медиҳад, ба сафарбарии захираҳои рушди психикӣ имкон медиҳад. Бинобар ин, агар ҳавасмандӣро идора накунем, барои ташаккули он мақсаднок чора наандешем, таназзули ҳавасмандӣ, пастшавии сатҳи он ба вучуд меояд, вачҳҳо таъсирнокии ҳудро гум карда метавонанд. Ҳамин тарик, масъалаи ташаккули талаботи худтакмилдихӣ ва рушди мунтазами мавқеи акмеологиро ба сифати вачҳи афзалиятноки шахсият бо воситаҳои таълимӣ ҳал кардан лозим аст.

Зимни рушди мавқеи акмеологӣ ба принципҳои зерини акмеологӣ таъяс кардан зарур аст: фаъолнокӣ (нақши бартаридоштаи субъект дар муайянсозии ҳаракат ба сифати кордонии касбӣ), маҷмӯи (нигаронӣ ба ҳамгироии донишҳо дар бораи сифатҳо, хусусиятҳои гуногуни инсон), системанокӣ (омӯзиши яклухти объект, ки аз унсурҳои гуногуни ба ҳам алоқаманд таркиб ёфтааст) субъектӣ (мустақилияти калони озод ва фаъолнокӣ зимни интиҳоби мақсадҳо), муайянсозии шахсият (муайянкунии шартҳои дохилӣ, ки ба худинкишофдихӣ водор менамоянд), гуманизм (равонасозӣ ба манфиатҳои инсон, рушди прогрессивии шахсӣ ва касбии ӯ) .

А. А. Бодалев вазифаҳои асосии акмеологияро аввалин шуда ба низом даровард: муайянсозии сифатҳое, ки дар марҳилаҳои гуногуни рушди шахсият бояд ташаккул ёбанд ва ба муваффақият оварда расонанд; таҳқиқи имкониятҳои шахсият дар омӯзиши таҷрибаомӯзии ҳаматарафа ва пешниҳоди он дар фаъолияти гуногун; омӯзиши дастовардҳои калон дар шароити кор дар коллектив; бунёди воситаҳои методӣ барои таҳқиқи “акме”- и инсон; таҳқиқи механизмҳо ва омилҳо, ки ба рушди шахсият таъсир мерасонанд ва монанди инҳо [3].

Барои муваффақияти фаъолияти эҷодии омӯзгори оянда ва бадастории акмеи ӯ натаҳҳо азхудкунии тамоми намудҳои рефлексия, балки рушди ҳамкориҳои муносиби онҳо низ муҳим аст. Барои он бо шарофати муҳити рефлексивӣ-инноватсионӣ ҳангоми таҷрибаомӯзии педагогӣ тавассути методҳои суръатноки хусусияти бозӣ ва саргармкунандадошта имкониятҳои рефлексиявӣ-эҷодии донишҷӯ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.

Қисми муҳимтарини сохтори мавқеи акмеологӣ ҳавасмандӣ мебошад ва бе он, ки ҳавасмандии дохилӣ ҳисоб меёбад, ташаккули мақсадҳое, ки ба фаъолият мазмуну самти муайян медиҳанд, имконнопазир аст. Қисми мотиватсионӣ ҳавасмандии дастовардҳо, худмуайянкунӣ, далерии иҷтимоӣ, талабот барои бадастории муваффақиятро дар бар гирифта, чун самтнокии усутвори касбӣ ифода меёбад.

Чунин шароитро бояд фарҳам овард, ки он инсонро бо дарназардошти талабот, манфиатҳо ва ҳавасмандиҳои ӯ ба амал кардан водор намояд. Барои ин дастгирии психологӣ-педагогии донишҷӯ, ки ба ӯ баҳри кори эҷодӣ ва бадастории муваффақият имкон медиҳад, бояд амалӣ гирдонида шавад.

Ҳавасмандии дастовардҳои касбӣ дар доираи мавзӯи таҳқиқоти мо, пеш аз ҳама, бо саъю кӯшиш ба муваффақияти касбӣ, нигаронӣ ба натиҷаҳои баланд дар фаъолияти худ ва фаъолияти таълимгирандагон, бо талабот ба худтатбиқсозии эҷодӣ муайян мегардад. Ҳавасмандӣ омили ҳалкунандаи натиҷанокии фаъолияти омӯзгори оянда буда, талаботи ӯро ба худифодакунӣ (меҳнатдӯстӣ, бадастории натиҷаҳои хуб дар фаъолият) муайян менамояд.

Рушди мавқеи акмеологӣ чун сифати шахсият ва сифати касбии мутахассиси оянда дар фазои МТОК, вақте ки худогоҳии шахсӣ ва касбии донишҷӯ чараён мегирад, мегузарад. Дар натиҷаи он маҳоратҳои муҳими касбӣ, ки барои омӯзгор дар ҳалли масъалаҳои касбӣ заруранд, ташаккул меёбанд.

Дар луғати педагогии Г. М. Кочаспирова маҳоратҳои педагогӣ чун “маҷмӯи фаъолияти амалӣ дар асоси дарки мақсадҳо, принципҳо, шароитҳо, воситаҳо, шаклҳо ва методҳои ташкили кор бо кӯдакон” баррасӣ карда мешаванд [6, с. 153].

Муносибатҳои муҳиме, ки байни омӯзгор ва хонанда ба вучуд меоянд, бо боварии хонанда ба омӯзгор, ки дар навбати худ, ба ақидаи Е. В. Андриенко, аз шартҳои зерин вобастаанд, муайян мегарданд. Якум, ин ки омӯзгор бояд салоҳият дошта бошад.

Салоҳиятноки дар он зоҳир мегардад, ки то кадом андоза ӯ фанни худро медонад ва маводи таълимиро озодона азхуд кардааст. Дуюм, омӯзгор бояд поквичдон ва одил бошад, хусусан зимни арзёбии фаъолият ва натиҷаҳои бадастовардаи хонандагон. Сеюм, тамоюли камолоти шахсиятии омӯзгор, яъне то кадом андоза ӯ ба кӯдакон эҳтиром дорад ва дар фикри рушди сифатҳои онҳо мебошад, муҳим аст [9, с. 143].

Вазифаи асосии омӯзгор кумак ба таълими хонанда буда, дар фароҳам овардани шароит тавассути фаъолияти педагогӣ барои зухури мустақилиятнокӣ, эҷодкорӣ, масъулияти хонанда дар раванди таълим ва ташаккули ҳавасмандии таҳсилоти муттасил ифода меёбад.

Фароҳам овардани шароите, ки ба таълими хонанда кумак мерасонад, танҳо дар ҳолате имкон дорад, агар омӯзгор ба дарки тағйиротҳо дар асоси рефлексияи касбии педагогӣ, ки асоси худомӯзии ӯро ташкил медиҳад, омода бошад. Бинобар ин, вазифаҳои омӯзгор, ки ба ҳудумалигардонии рефлексия ва худомӯзӣ равонаанд, чун вазифаи ҳамроҳшаванда дарк мегарданд.

Вазифаҳои ҳамтобеи фаъолияти омӯзгор аз инҳо иборат буда метавонанд:

- вазифаи балоихагирӣ, ки дар фаъолияти муштраки омӯзгор ва хонанда зимни балоихагирии сайрхати инфиродии таълимӣ, ки аз балоихагирии шартҳои интиҳоби таълимии мактаббача иборат аст, зоҳир мегардад;

- вазифаи идоракунӣ, ки дар ду самт татбиқ меёбад; иштироки омӯзгор дар муайянсозии сиёсати таҳсилот дар сатҳи МТМУ ва мамлакат; ҳамоҳангсозии фаъолияти субъектҳои раванди таълим.

Вазифаҳои фаъолияти касбии педагогӣ бо гурӯҳҳои асосии вазифаҳо, ки ба ташаккули салоҳиятнокии базавӣ (умумикасбӣ)-и омӯзгор нигаронида шудаанд ва барои марҳилаи муосири таҷдиди маълумот хеле муҳиманд, алоқаи ногусастанӣ доранд [7].

Рушди мавқеи акмеологӣ аксаран рақобатпазирии омӯзгор, ташаккули муваффақияти касбӣ ва иҷтимоии ӯро асоснок менамояд [2]. Ин раванд дар ҳолате самаранок чараён мегирад, ки дар омӯзгори оянда сифатҳои зерини касбӣ-шахсиятӣ ташаккул меёбанд: иртиботӣ, ассертивӣ, фаъолнокӣ, маҳорати дар назди худ ва дигарон гузоштани мақсадҳои аниқ, маҳорати тавҷам сохтани худ бо кори иҷрошаванда, мустақилиятнокӣ, масъулияти шахсӣ, таҳаммулпазирӣ, фаъолнокии иҷтимоӣ, устувории руҳӣ, талабот ба худинкишофдиҳӣ, нотамомии принципиалӣ ва муттасили худсозандагӣ, озодӣ, ки ба масъулият ҳамроҳ мегардад.

Сохтори сифатҳои муҳими касбӣ бояд ба сохтори шахсият мувофиқ бошад. Аз рӯи амсилаи чорсатҳаи сохтори таҳаррукии функционалии шахсияти К. К. Платонов [8], ба ҳар як зерсохтори амсила (хусусиятҳои биопсихикӣ, вазифаҳои психикӣ, таҷриба ва самтнокӣ) гурӯҳи муайяни сифатҳои муҳими касбӣ мувофиқ аст. Барои омӯзгорони оянда аз ҳама муҳим сифатҳое мебошанд, ки ба зерсохторҳои самтнокӣ ва таҷрибаомӯзии шахсият, ки дар таълиму тарбия рушд меёбанд, мувофиқанд.

Иртибот ба муқаррарсозӣ ва нигоҳдории робитаи эмотсионалӣ ва корӣ, муоширати беихтиёрӣ, шунидану фаҳмидани шарикӣ муошират барои ҳамкорӣ бо ӯ, ба интиҳоби услуби шахсии фаъолияти педагогӣ имкон медиҳад.

Ба ақидаи С. Б. Элканов, маҳорати фаҳмидани шахси дигар чунин маҳоратро, мисли “амсиласозии вазъи психикии шахсияти ҳамсухбат” [4, с. 88] дар бар мегирад. Ӯ дар раванди азхудкунии воситаҳои иртиботии педагогӣ се давраро ҷудо мекунад:

- дар давраи якум қобилияти рефлексивӣ, дарки рафтори худ дар муошират, фарқкунии мазмун ва техникаи муошират, ҳолати дохили шахсият ва зухуроти берунаи ӯ рушд меёбад. Ошкорсозӣ ва таҳлили норасоӣҳои муоширати худ шартҳои муҳими худшиносӣ, худбаҳоидиҳӣ, водоршавӣ ба худтакмилдиҳӣ мебошанд;

- дар давраи дуюм азхудкунии маҳорати ҳис намудани ҳолати зехнӣ, эмотсионалӣ ва ахлоқӣ-иродавии хонандагон, ки дар худомодагии инфиродии омӯзгор ва дар шаклҳои коллективии тақмили маҳорат ифода меёбад;

- даври сеюм рушди қобилиятҳои дарк ва муқаррарсозии робита, инчунин азхудкунии тарзҳои таъсиррасонии фаъоли педагогиро дар назар дорад.

Дар адабиёти илмӣ меъёрҳо чун аломатҳои муайян гардидаанд, ки дар асоси онҳо арзёбӣ, муайянсозии ягон чиз гузаронида шудааст. “Таҳияи меъёрҳои ин ё он падида дар педагогика мушкилоти муайянеро дар бар мегирад, чунки ҳуди фанни педагогика таркибан мушкил ва мураккаб аст” [6, с.67]. Нишондиҳандаҳои падидаи омӯхташаванда ҷанбаҳои муҳимтарини онро, ки бояд арзёбӣ гарданд, инъикос менамоянд. Онҳо ба протсессуалӣ, ки на танҳо тарафи берунаи раванди таълиму тарбия, балки вижагиҳои дохилии онро низ ошкор месозанд, инчунин ба натиҷавӣ, ки дар онҳо натиҷаҳои фаъолияти омӯзгор ва хонандагон инъикос меёбанд, ҷудо мешаванд [6]. Қоидаҳои дар боло баёнгардида ба мо имкон доданд, ки рушди мавқеи акмеологиро ба рушди маҳоратҳои касбӣ ва сифатҳои омӯзгори оянда, инчунин ҳавасмандии дастовардҳои касбӣ тасвир намоем.

Ҷадвали 1. Рушди мавқеи акмеологӣ омӯзгори оянда дар раванди таҷрибаомӯзии педагогӣ

Чузъҳо	Эмотсионалӣ – арзишноки
➡	Рефлексивӣ – баҳодиҳандагӣ
➡	Иртиботӣ
➡	Мотиватсионӣ
➡	Когнитивӣ
➡	Маҳоратҳо
➡	Сифатҳо
➡	Ҳавасмандсозии дастовардҳои касбӣ
➡	Таҷрибаомӯзии педагогӣ

Рушди илм дар ҳама давраи замон муназзам ба вучуд меояд. Таҳарруки муназзам ё худ динамикиро аввалин маротиба Д. Бекон ва К. Кован бо таҳия ба консепсияи зинаҳои талаботи инсонии А. Маслоу пешниҳод кардаанд. Қонуниятҳои рушд аз рӯи динамика, аз нуқтаи назари методология, қонуниятҳои умумӣ буда, ба тамоми падидаҳои муҳити атроф хос аст.

Рушди мавқеи акмеологиро омӯхта, мо қайд мекунем, ки рушд аз рӯи динамика аз сатҳи хурдтарини мураккабияти ҳалли масъалаҳои касбӣ (дар курси 4) то сатҳи мураккабтари баъдина (дар курси 5) рӯй медиҳад. Дар курсҳои болоӣ таҷрибаомӯзии педагогиро бо мазмуни нав ғанӣ гардонида, ба мазмуни “кӯҳна”, ки дар курсҳои қаблӣ азхуд шудааст, бармегардем. Донишҳои илмӣ, ки қаблан ҷамъоварӣ ва таҳлил карда шудаанд, баъдан ғанӣ гардонида мешаванд. Маҳз ҳамин тавр омодаسازی ба давраи баъдинаи рушд мусоидат мекунад.

Роҳҳои имконпазири рушди мавқеи акмеологӣ донишҷӯёро мо чунин мебинем:

1) тасҳеҳи вазифаҳои таҳсилоти донишгоҳӣ бо таъия ба омодаسازی амалии омӯзгорони оянда дар асоси акмеологӣ бо мақсади рушди маҳоратҳо ва сифатҳои касбии ҷудокардаи мо;

2) тақмил додани омодаسازی касбии омӯзгорони оянда тавассути дохил кардани семинарҳои махсус, тренинҳо, конференсияҳо, ташкили қори гурӯҳҳои проблемавӣ;

3) истифодаи фаъоли имкониятҳои таҷрибаомӯзии педагогӣ (намудҳо ва шаклҳои гуногун).

Хулоса, мавқеи акмеологӣ омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ натиҷа ва самарайи инкишофи шахсӣ ва касбии донишҷӯ буда, ҳамчун худмубрамсозии субъект – чун падидаи мураккаби серунсурии ба натиҷаҳо ва дастовардҳои заҳмати баланди педагогӣ нигаронида шудааст; тавсифи қомил, ҳамзамон натиҷа, бозёфти густариши шахсият ва нерӯи потенциалӣ, муҳарриқи рушди минбаъдаи инсон маҳсуб шуда, ташаккулдиҳандаи сифатҳои шахсӣ-педагогӣ баромад мекунад.

Мавқеи акмеологӣ омӯзгорони оянда хусусияти пурраи татбиқ кардани қобилиятҳои инсон, муайян намудан ва рушдҳои имкониятҳои вай, шинохти табиати худ

ва кӯшиши ба куллаҳои баланд расиданро дар назар дорад. Ин раванд чараёни бошууруна, ҳадафмандонаи возеҳ ва муайян намудани моҳияти нерӯи шахсият дар фаъолияти гуногуни иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаомӯзии педагогӣ ҳамчун асос ва бунёди рушди мавқеи акмеологӣ мазмуни маълумоти касбии педагогиро муҳим гардониди, вазифаҳои асосии касбиро муайян намуда, ташаккул ва рушди маҳорати касбӣ ва сифатҳои шахсии омӯзгори оянда мусоидат мекунад. Рушди мавқеи акмеологӣ донишҷӯён дар рафти таҷрибаомӯзии педагогӣ дар намуди таҷдид ва рушди печ дар печи маҳоратҳои касбӣ ва сифатҳои омӯзгори оянда, ангеҷаҳо, комёбиҳои касбӣ тасаввур кардан мумкин аст. Дар курсҳои болоӣ баҳри ғанӣ гардонидани мазмуни таҷрибаомӯзии педагогӣ боз ба мазмуни кӯҳна бармегардем. Донишҳои илмӣ, ки қаблан ҷамъ ва мавриди таҳлил қарор гирифта буданд, дар гардиши минбаъда бойтар ва ҷамъбаст мегардад. Маҳз ҳамин тавр, омодагӣ ба зинаи рушди дигар ба вучуд меояд.

Таҷрибаомӯзии педагогӣ ҳамчун воситаи асосии воридшавӣ ба фазои воқеии фаъолияти касбӣ, имкон медиҳад, ки донишҷӯён на танҳо бо муҳити таълимӣ шинос шаванд, балки инчунин маҳоратҳои худро дар шароити наздик ба воқеият татбиқ намоянд. Ин раванд ба онҳо имкон медиҳад, ки мушкilotи воқеиро ҳаллу фасл намуда, малакаи қабули қарорҳоро дар вазъиятҳои гуногуни педагогӣ инкишоф диҳанд. Ҳамзамон, таҷрибаомӯзӣ барои муайян кардани самтҳои рушди минбаъдаи касбӣ ва тақмили ихтисос мусоидат мекунад.

Дар чараёни таҷрибаомӯзӣ донишҷӯён имконият пайдо мекунанд, ки бо усулҳои гуногуни таълим, шаклҳои ташкили дарсҳо ва технологияҳои муосири педагогӣ шинос шаванд. Ин имкон медиҳад, ки онҳо таҷрибаи амалии кор бо хонандагонро аз синну соли гуногун, бо сатҳҳои гуногуни омодагӣ ва хусусиятҳои инфиродии инкишоф андӯзанд. Мушоҳидаи кори омӯзгорони ботаҷриба, таҳлили дарсҳо ва иштирок дар муҳокимаҳои методӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки дарки амиқи раванди таълимиро пайдо кунанд ва маҳорати худро дар банақшагирӣ, ташкил ва гузаронидани дарсҳо тақмил диҳанд.

Ғайр аз ин, таҷрибаомӯзӣ барои рушди сифатҳои шахсии муҳими омӯзгор, аз қабили масъулиятшиносӣ, муоширати хуб, эҷодкорӣ ва қобилияти кор дар даста мусоидат мекунад. Ҳамкорӣ бо омӯзгорон, маъмурият ва дигар кормандони муассисаҳои таълимӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки малакаи муоширати касбиро тақмил диҳанд ва дар ҳалли масъалаҳои умумӣ саҳм гузоранд. Инчунин, таҷрибаомӯзӣ ба ташаккули муносибати мусбат нисбат ба фаъолияти омӯзгорӣ ва эҳсоси масъулият барои ояндаи насли наврас мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, таҷрибаомӯзии педагогӣ на танҳо як ҷузъи муҳими барномаи таълимии донишҷӯён-омӯзгорони оянда, балки як марҳилаи муҳими ташаккули касбии онҳо мебошад. Он ба онҳо имкон медиҳад, ки донишҳои назариявиро дар амал татбиқ намуда, маҳорати касбиро инкишоф диҳанд ва барои фаъолияти мустақилонаи педагогӣ омода шаванд. Таҷрибаомӯзӣ ба рушди мавқеи акмеологӣ донишҷӯён мусоидат намуда, онҳоро ба дастовардҳои нав ва рушди доимии касбӣ ҳавасманд мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахимов, Қ. С. Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ: Воситаи таълимӣ [Матн] / Қ.С. Абдурахимов – Қўрғонтеппа: «Матбаа», 2016. – 207 с.
2. Бегидова, С. Н. Акмеологическая направленность личности специалиста по физической культуре и спорту / С. Н. Бегидова, С. А. Хазова // Педагогическое образование и наука. — 2008. — № 8. — С. 14—19.
3. Бодалев, А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. — М.: Флинта: Наука, 1998.-165 с.
4. Елканов, С. Б. Профессиональное самовоспитание учителя: Книга для учителя / С. Б. Елканов. — М.: Просвещение, 1986. - 143 с.
5. Занина, Л. В. Основы педагогического мастерства / Л. В. Занина, Н. П. Меньшикова. - Ростов н/Д: Феникс, 2003. — 288 с.

6. Коджаспирова, Г. М. Педагогический словарь: для студентов высших и средних педагогических учебных заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров.-М.: Академия, 2005.-176 с.
7. Компетентностная модель современного педагога: учебно-методическое пособие / О. В. Акулова [и др.]. - СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2007.-158 с.
8. Платонов, К. К. Краткий словарь системы психологических понятий: учебное пособие для учебных заведений профессионально-технического образования / К. К. Платонов. - М.: Высшая школа, 1984. - 174 с.
9. Полетаева, Н. М. Педагогика и здоровье: учебно-методические пособие / Н. М. Полетаева: - СПб.: ЛОИРО, 2004. - 165 с.

КВАЛИМЕТРИЯ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУАЙЯН НАМУДАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ

РАҶАБОВА Фирӯза Олмаҳмадовна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. **E-mail:** f.o.rajabova@mail.ru, **тел.:** (+992) 935 67 10 84

Мақолаи мазкур ба тадқиқи яке аз масъалаҳои муҳими педагогикаи муосир - таълиқи квалиметрия ҳамчун воситаи муайян намудани сифати таълим, бахшида шудааст. Муаллиф зарурати истифодаи квалиметрияро дар раванди таълим асоснок намуда, моҳияти мафҳуми квалиметрияро шарҳ додааст. Қайд гардидааст, ки квалиметрия дар соҳаи педагогика хусусиятҳои хоси худро дошта, ба баҳодиҳии объектҳои психологӣ, педагогӣ ва дидактикӣ нигаронида шудааст.

Муаллиф равишҳои гуногуни илмиро оид ба мазмуну мундариҷаи квалиметрияи педагогӣ баррасӣ намуда, фикру андешаҳои худро ибраз намудааст. Таъкид шудааст, ки технологияе, ки дар ҳалли муваффақонаи вазифаи баҳодиҳии миқдории сифати таълим истифода мешавад, квалиметрия ба ҳисоб меравад.

Муаллиф яқчанд хусусияти хоси квалиметрияи таълимиро ҷудо намудааст. Қайд шудааст, ки ҷараёни баҳодиҳии сифати таълим тавассути квалиметрия дар яқчанд марҳила гузаронида мешавад. Таъкид гардидааст, ки дар шароити гузариш ба технологияҳои инноватсионии таълим бояд талаботи донишҷӯ оид ба муоширати бевосита бо омӯзгор ба инобат гирифта шуда «робитаи баръакс» дар байни донишҷӯ ва омӯзгор ба роҳ монда шуда, ҳавасмандии донишҷӯ ба таълим зиёд карда шавад.

Вожаҳои калидӣ: квалиметрия, сифати таълим, ҷараёни таълим, низоми маориф, педагогикаи муосир, таҳсилоти олии касбӣ, назорати сифати таҳсилот, ченкунии миқдорӣ, ҷараёни психологӣ-педагогӣ, технологияҳои алгоритмишуда.

КВАЛИМЕТРИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

РАДЖАБОВА Фирӯза Олмаҳмадовна - кандидат педагогических наук, доцент, зав. кафедры психологии Таджикского международного университета иностранных языков им. С. Улугзаде, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. **E-mail:** f.o.rajabova@mail.ru, **тел.:** (+992) 935 67 10 84

Данная статья посвящена изучению одного из важнейших вопросов современной педагогики - применению квалиметрии как инструмент определения качества образования. Автор обосновывает необходимость использования квалиметрии в образовательном процессе и разъясняет суть понятия квалиметрии. Отмечено, что

квалиметрия в области педагогики имеет свою специфику и направлена на оценку психологических, педагогических и дидактических объектов.

Автор рассмотрела различные научные подходы к содержанию педагогической квалиметрии и высказала свои мысли и идеи. Подчеркивается, что технологией, позволяющей успешно решать задачу количественной оценки качества образования, является квалиметрия.

Автор выделила ряд специфических особенностей образовательной квалиметрии. Отмечено, что процесс оценки качества образования посредством квалиметрии осуществляется в несколько этапов. Подчеркивается, что в условиях перехода на инновационные образовательные технологии следует учитывать потребность студента в непосредственном общении с преподавателем, устанавливать «обратную связь» между студентом и преподавателем, повысить уровень мотивации студента к обучению.

Ключевые слова: квалиметрия, качество образования, образовательный процесс, система образования, современная педагогика, высшее профессиональное образование, контроль качества образования, количественное измерение, психолого-педагогический процесс, алгоритмизированные технологии.

QUALIMETRY AS A TOOL FOR DETERMINING THE QUALITY OF EDUCATION

RAJABOVA Firuza Olmahmadovna - candidate of the pedagogical sciences, associate professor, head Department of Psychology, Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzade. Dushanbe, Muhammadiev, street 17/6. **E-mail:** f.o.rajabova@mail.ru, **phone:** (+992) 935 67 10 84

This article is devoted to the study of one of the most important issues of modern pedagogy - the use of qualimetry as a tool for determining the quality of education. The author substantiates the need to use qualimetry in the educational process and explains the essence of the concept of qualimetry. It is noted that qualimetry in the field of pedagogy has its own specifics and is aimed at assessing psychological, pedagogical and didactic objects.

The author examined various scientific approaches to the content of pedagogical qualimetry and expressed her thoughts and ideas. It is emphasized that qualimetry is a technology that allows successfully solving the problem of quantitative assessment of the quality of education.

The author identified a number of specific features of educational qualimetry. It is noted that the process of assessing the quality of education through qualimetry is carried out in several stages. It is emphasized that in the context of the transition to innovative educational technologies, it is necessary to take into account the student's need for direct communication with the teacher, establish "feedback" between the student and the teacher, and increase the student's motivation for learning.

Key words: qualimetry, quality of education, educational process, education system, modern pedagogy, higher professional education, quality control of education, quantitative measurement, psychological and pedagogical process, algorithmic technologies.

Дар шароити муосир яке аз вазифаҳои муҳим дар самти такмили низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сифати таълим, дар асоси нигоҳ доштани ҷиҳатҳои заминавии он ва мувофиқат намудан ба талаботи ояндаи рушди шахсият, ҷомеа ва давлат маҳсуб меёбад. Такмили раванди идоракунии ва пурзур намудани назорат ба сифати таълим самтҳои асоситарини фаъолияти муассисаҳои соҳаи маориф ба ҳисоб меравад.

Яке аз самтҳои муҳимми педагогикаи муосир идоракунии чараёни таълим ҳамчун раванди ягона, бо назардошти таҳияи қарорҳо, иҷрои корҳо оид ба ташкил ва танзими объекти идоракунии, мувофиқи ҳадаф, таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳо дар заминаи маълумоти дақиқ, мебошад. Идоракунии - чараёни объективие аст, ки ба воситаи қонунҳо ва алоқаи тарафайни фаъолияти системаҳои мухталиф амалӣ карда мешавад.

Идоракунии раванди таълим - ин фаъолияти тарафайни мақсадноки субъектҳои чараёни ҳамгироии педагогӣ дар заминаи дарки қонунҳои объективии он аст, ки ҳадафи асосии он ба даст овардани натиҷаҳои муносиб ва интизорӣ ба шумор меравад.

Зарурати татбиқи квалиметрия дар раванди таълим, дар шароити гузариш ба системаи бисёрзинагии таҳсилоти олии касбӣ, аз нуктаҳои зерин бар меояд.

Якум, гузариш ба стандартҳои насли сеюми таҳсилот нақш ва аҳамияти салоҳиятнокиро ҳамчун натиҷаи раванди таълим торафт зиёд мегардонад. Мутахассисе, ки дониш ва малакаҳои квалиметрӣ дорад, барои бо сифати баланд иҷро намудани фаъолияти касбӣ имкониятҳои зиёдтарро соҳиб мебошад. Ҳамин тариқ, қорӣ намудани квалиметрия дар чараёни таълим як воситаи муҳим дар роҳи омодаسازی мутахассисони баландихтисос, ки ба талаботи корфармоён ҷавобгу мебошанд, ба ҳисоб меравад.

Дуюм, таҳсилоти квалиметрӣ дар маҷмӯъ, бо талаботи дохилии мутахассис ба натиҷаҳои сифатии фаъолияти касбии ӯ, барои ташаккули фарҳанги босифати ӯ шароит муҳайё мекунад. Фарҳанги босифат нишонаи олии салоҳияти касбӣ, шакли махсуси фаъолият ва муносибати шахс ба қори худ доништа шуда, аз дарки аҳамияти сифати фаъолият ва қарорҳои шахс барои ҳадафҳои истеҳсоли ва иҷтимоӣ иборат мебошад.

Сеюм, чараёни идоракунии сифати таълим бо инноватсияҳо саҳт алоқаманд аст. Фаъолияти инноватсионӣ, аз як тараф, барои истеҳсоли маҳсулоти навест, ки ба талаботи аҳоли ҷавобгӯ аст ва, аз тарафи дигар, барои истифодаи технологияҳои муосир на фақат дар соҳаи истеҳсоли молҳо, қорҳо ва хизматрасониҳо, балки дар самти фарҳанг ва маориф низ, тавассути беҳтар намудани сифат, мусоидат менамояд. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълим имкон медиҳад ҳамаи системаи идоракунии сифати таҳсилот дар муассисаҳои таълимии сатҳи гуногун тақмил дода шавад.

Квалиметрия - (аз қалимаи лотинии *qualis* - аз рӯи қадом як сифат ва аз қалимаи юнонии *metro* - қенак) - назарияи илмие аст, ки тавассути он методология ва масъалаҳои бақодихии маҷмуии миқдорӣ қар гуна объектҳои табиат (қондор ё беқон; қизҳо ё қараёнҳо; маҳсулоти меҳнатӣ ё маҳсулоти табиӣ), ки қосияти моддӣ ва маънавӣ доранд, омукта мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар раванди татбиқи квалиметрия дар самти назорати сифати таҳсилот ду қузъи бо қам алоқаманд, ки қамдигарро пурра меқунанд, мавқуд мебошанд.

Қузъи якум аз назорати қараёни таълим иборат буда, ҳамаи тарафҳои қараёни мазқурро (нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ, тақассуси мутақассисони педагогӣ, мавқудияти адабиёти таълимӣ ва қоситаҳои таълимӣ-методӣ, фаъолияти лабораторияҳои таълимӣ ва қойҳои қузаронидани тақрибаомӯзӣ) дар бар қирифта, диққати бештар ба масъалаҳои рушди қорҳои илмӣ, тарбиявӣ, ташаккули муқити эқодӣ ва қароқам овардани шароити худтатбиқкунии сифатҳои шахсӣ, рушди худии шахс, инқишофи арзишҳои маънавии донишқӯён ва қайра дода мешавад.

Қузъи дуюм масъалаи назорати натиҷаҳои таълимо, бо назардошти озодона муайян қардани усулҳо ва қоситаҳои ноил шудан ба қунин натиҷаҳо, дар бар меқирад. Дар ин самт хатмқунандаи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бояд бо

донишхое таъмин карда шавад, ки ба талаботи ҷомеа ва стандартҳои таълимӣ ҷавобгӯ бошад. Ҳадафи асосии назорати натиҷаҳои таълим муайян ва таҳлил кардани дараҷаи рушди ҳар як донишҷӯ дар раванди таълим, бо мақсади на фақат ошкор кардани муваффақияти ҷорӣ таълим ва муайян намудани имконият ва иқтидори донишҷӯ барои фаъолияти ояндаи касбӣ, балки барои мақсаднокии ҷорӣ намудани ҷорабиниҳои ислоҳӣ дар ҷараёни таълим, ба шумор меравад.

Квалиметрия дар соҳаи педагогика хусусиятҳои хоси худро дошта, ба баҳодиҳии объектҳои психологӣ, педагогӣ ва дидактикӣ нигаронида шудааст. Асоси квалиметрии педагогиро илмҳои педагогика, психология, ҷомеашиносӣ, математика ва кибернетика ташкил медиҳанд. Ҷузъи асоситарини квалиметрии педагогӣ омори математикӣ ва ду қисми калони он мебошанд: омори тавсифӣ ва назарияи хулосабарории оморӣ.

Бояд қайд намуд, ки мафҳумҳо ва усулҳои омори тавсифӣ барои арзёбии объектҳои педагогӣ чандин сол боз фаъолон истифода шуда, тавассути онҳо ҳолҳои миёна, дисперсия, нишондиҳандаҳои гуногуни таносубӣ (яъне алоқаи нишонаҳо), таҳлили омилҳо гузаронида мешаванд. Назарияи хулосабарории оморӣ дар илмҳои педагогика ва психология камтар истифода мешавад, ҳарчанд он воситаи пуриқтидор барои тадқиқот ба шумор меравад.

Масъалаи асосӣ зимни таҳлили миқдории ҳодисаҳои педагогӣ он аст, ки тартиби ҷенкунӣ муқаррар карда шавад. Ҷенкунӣ дар илми педагогика ҷараёни маърифатӣ ба шумор рафта, моҳияташ дар он инъикос меёбад, ки ифодаи рақамии ададҳо, ки баъзе нишонаҳои объектҳо ва ҳодисаҳои педагогиро инъикос мекунанд, ба таври таҷрибавӣ муайян карда шаванд.

Дар сарчашмаҳои гуногуни илмӣ доир ба масъалаи таҳлили сифати таълим дар шароити муосир фикри ақидаҳои муҳталиф мавҷуданд. Чунончӣ, Б.Н. Гузанов ва К. Федулова иброз намудаанд, ки яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ташаккули раванди таълим дар асоси равиши салоҳиятнокӣ дар таълими донишҷӯён бояд таҳияи меъёрҳои объективии баҳодиҳии сифати тайёр кардани мутахассисон дар тамоми зинаҳои таҳсилот, ки бо азхудкунии фанҳои таълимӣ, дар доираи ихтисоси интихобкарда алоқаманданд, бошад [5, с. 60].

Олими рус Н.В. Григореева қайд кардааст, ки квалиметрия соҳаи илм буда, ба воситаи он методология ва усулҳои арзёбии маҷмуии миқдории объектҳои хусиятҳои гуногун дошта, тадқиқ мешаванд [4, с.18].

О.С. Андреева, О. Селиванова, И.В. Василева масъалаи таҳлили маҷмуии ҷузъҳои салоҳиятнокӣ донишҷӯёро тадқиқ намудаанд [1, с.42].

С.А. Винокурова дар китоби худ «Баҳодиҳии квалиметрии дараҷаи ташаккулёбии салоҳиятҳо» қайд кардааст, ки дар шароити муосир талаботи корфармо нисбат ба мутахассисон хело зиёд буда, аз ин рӯ, дар назди хатмкунандагон вазифаҳои душвор гузошта мешаванд. Хатмкунандагон бояд қобилияти эҷодкорона фикр карда, ҳатогихоро мустақилона муайян намуда, онҳоро ислоҳ карда тавонишро дошта бошанд. Барои ин, муасисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд хатмкунандагони баландихисос тайёр карда, сифати оморасозии мутахассисонро нишон диҳад [2, с.28].

И.С. Сирвачева қайд намудааст, ки тарбияи ҷисмонӣ ҷузъи муҳим дар раванди таълим буда, бояд ҳангоми баҳодиҳии сифати таълим ва тарбияи донишҷӯён ба инобат гирифта шавад. Ба андешаи ӯ, тарбияи ҷисмонӣ муҳимтарин унсур тарбияи шахс на фақат барои рушди бадан, балки барои рушди умумии арзишҳои маънавӣ ва моддӣ ба шумор меравад [8, с.253].

Дар шароити муосир, ки дар соҳаи маориф дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд меоянд, муҳаққиқони соҳа ба тадқиқи масъалаҳои идоракунии сифати таҳсилот ва хусусиятҳои миқдории он диққати бештар медиҳанд. Аз ҷониби муҳаққиқон мавзӯҳои

технологияҳои лоиҳакашии механизмҳои беҳтар намудани идоракунии раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, чорӣ намудани тартиби назорат ва ченкунии донишҳо мавриди тадқиқ қарор дода мешаванд [10, с.70].

Дар воқеъ, муайян намудани сатҳи дониши донишҷӯён ва инкишофи салоҳиятҳои онҳо як ҷузъи муҳимтарини идоракунии ҷараёни таълим маҳсуб меёбад. Вобаста ба ин, бо мақсади баланд бардоштани сифати таълим баҳодихии миқдории он ҳатман зарур буда, яке аз шартҳои асосии қабули қарорҳо дар ҷараёни идоракунии таълим ба шумор меравад. Технологияе, ки дар ҳалли муваффақонаи вазифаи баҳодихии миқдории сифати таълим истифода мешавад, квалиметрия мебошад. То имрӯз бисёр олимон дар тадқиқоти худ аз квалиметрия дар соҳаи маориф истифода бурда, натиҷаҳои назаррас ба даст оварда, муайян кардаанд, ки сифати таълим ва меҳнати омӯзгорон дар муассисаҳои таълимӣ бояд ҷи гуна чен карда шавад.

Ба андешаи мо, баҳодихии нишондиҳандаҳои сифати таълим дар воқеъ дар асоси квалиметрия имконпазир мебошад.

Файласуфи рус А.И. Субетто қайд намудааст, ки квалиметрияи таълимӣ квалиметрияи таҳлилии таълим аст, ки ташкили методологии квалиметрияи таҳлилно дар ҳар се сатҳ инъикос мекунад: квалиметрияи умумӣ, квалиметрияи махсус, квалиметрияи эҳтимолӣ-оморӣ [3, с.141].

Қайд намудан зарур аст, ки квалиметрияи таълимӣ дорои хусусиятҳои хос мебошад:

- объекти омӯзиш - принципҳо ва усулҳои умумии муайян намудани сифати таълим;

- мавзуи омӯзиш - маҷмуи хосиятҳои объектҳо;

- мавҷудияти воситаи махсуси математикӣ.

Дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва санадҳои меъёрии муосир хулоса баровардан мумкин аст, ки диққати олимон ба квалиметрия, аз ҷумла дар соҳаи маориф, торафт зиёд мегардад. Аз ин ҷост, ки дар шароити муосир квалиметрияи педагогӣ (квалиметрияи таълимӣ) самти мустақили тадқиқоти илмӣ ба шумор меравад. Тавассути истифодаи квалиметрияи таълимӣ ҷиҳатҳои гуногуни ҷараёни психологӣ-педагогиро тадқиқ намудан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки раванди таълим маҷмуи унсурҳои гуногуни бо ҳам алоқаманд буда, танҳо дар натиҷаи ба инобат гирифтани ҷунин хусусияти ҷараёни таълим сифати онро баланд бардоштан мумкин аст. Ҳамчунин бояд донист, ки ҷараёни таълим қонуниятҳои ба худ хос дорад. Маҳз ба назар гирифтани қонуниятҳои мазкур имкон медиҳад, ки дар идоракунии ҳамаи унсурҳои системаи таълим натиҷаҳои интизорӣ ба даст оварда шуда, раванди таълим пурра ба сатҳи сифатан нав гузаронида шавад.

Омилҳое, ки метавонанд ба рушди системаи муосири маориф мусоидат намоянд, дар як ҷанд зиддиятҳо инъикос шудаанд. Яке аз ҷунин зиддиятҳо дар байни талабот оид ба баланд бардоштани сифати таълим ва имконияти баҳодихии объективии он ҷой дорад. Ин зиддиятро тавассути технологияи квалиметрӣ бартараф намудан имконпазир аст.

Квалиметрия аз нигоҳи методӣ воқеан ҳам барои системаи маориф дар шароити муосир зарур мебошад, зеро ба воситаи он сифати объектҳои мушаххасро дар соҳаи маориф, мисол натиҷаҳои санҷиши тестиро тавассути нишондиҳандаҳои миқдорӣ, муайян кардан мумкин аст. Ҷунин ҳолат дар шароите ҷой дорад, ки ин ё он объекти баҳодихишавандаи ҷараёни таълим воқеан дорои хусусиятҳои хосу мухталиф мебошад. Ин ҷо сухан дар бораи он меравад, ки асоси квалиметрияро муносибати муайяни он бо объекти тадқиқшаванда ва сифати он объект ташкил

медиҳад. Ҳамин тариқ, сифати объект ҳамчун як намуд «дарахт»-и дорои якчанд хусусият инъикос ёфта, «асос»-и онро сифати ҳуди объект ташкил медиҳад.

Квалиметрия, дар навбати худ, маҷмӯи параметрҳои сатҳи поёниро дар бар мегирад, ки метавонанд ягона бошанд ва ё ба сатҳҳои хосиятҳо тақсим карда шаванд. Аммо як параметре вучуд дорад, ки онро тақсим кардан ғайриимкон аст: онро элементарӣ ё ягона меноманд ва бо нишондиҳандаи миқдорӣ чен карда шуда, танҳо ба он тааллуқ дорад. Умуман, тавассути квалитерия дар заминаи нишондиҳандаҳои инфиродӣ баҳодиҳии миқдорӣ гузаронида шуда, сипас, зимни арзёбии умумии сифати объекти тадқиқшаванда ба инобат гирифта мешавад.

Чараёни арзёбии сифати таълим тавассути квалиметрия дар якчанд марҳила гузаронида мешавад. Дар марҳилаи якум бояд мақсадҳои баҳодиҳии ин ё он объект муайян карда шаванд. Сипас, бояд ба тадқиқи ҳамаи унсурҳои сохтори сифатии объект оғоз карда шавад. Баъдан бояд номгӯи нишондиҳандаҳои сифатии ба ҳам алоқаманди объект, аз ҷумла нишондиҳандаҳои сифатии миқдорӣ муайян карда шаванд. Танҳо баъди анҷоми ин марҳилаҳо, метавон бевосита ба баҳодиҳии сифатии ҳамаи ҷузъҳои объекти тадқиқшаванда гузашта, сипас, натиҷаҳоро бо як воҳиди ягона ифода карда, онҳоро таҳлил намуд.

Дар шароити имрӯза аллакай дар асоси квалиметрия технологияҳои алгоритмшуда таҳия гардида, дар раванди таълим ҷаҳолони татбиқ мегарданд. Муҳаққиқони россиягӣ И.Т. Русских, Т.А. Родигина, Г.М. Белова дар асари худ «Технологияҳои алгоритмшуда оид ба ташҳиси сохтор ва дараҷаи таълими омӯзандагон дар системаи «мактаб-муассисаи таҳсилоти олий»» [6, с.76] методикаи квалиметрии таҳия намудаи ҳудро пешкаш кардаанд, ки он имкон медиҳад сифати чараёни таълим муваффақона идора карда шавад. Асоси чунин методикаро санҷиши тестӣ аз рӯи мавзӯҳои фанни таълимӣ ташкил намудааст. Дар рафти санҷиши тестҳо тамоми паҳлуҳои дараҷаи дониши донишҷӯ муайян карда мешавад. Ғайр аз ин, методикаи мазкур истифодаи усули дидактикии ҳавасмандкуниро дар бар мегирад, ки тавассути он натиҷаи санҷиши тести донишҷӯ метавонад беҳтар шавад. Аммо таҷрибаи солҳои охир нишон дод, ки санҷиши тестӣ усули на он қадар самаранок дар баланд бардоштани сифати таълим мебошад.

Накш, аҳамият ва муҳимияти квалиметрия дар омода намудани мутахассисон торафт зиёд мешавад, зеро ташаккули тафаккури нав яке аз вазифаҳои муҳими ҷомеаи инноватсионӣ ба шумор меравад. Системаи таълими квалиметрӣ панҷ зинаи таҳсилотро пешбинӣ менамояд:

- якум - таҳсилоти мактабӣ;
- дуум - таҳсилоти миёнаи касбӣ;
- сеум - таҳсилоти олии касбӣ;
- чорум - омодаسازی, бозомузӣ ва тақмили ихтисос;
- панҷум - таҳсилоти баъдидипломӣ [7, с.36].

Ҳадафи олии квалиметрия таҳия ва тақмили усулҳое аст, ки ба воситаи онҳо сифати объекти мушаххаси баҳододашавандаро бо як адад ифода кардан мумкин аст, ки дараҷаи қонеъ кардани талаботи иҷтимоӣ ё шахсии объекти мазкурро инъикос менамояд.

Дар шароити муосир квалиметрияи педагогӣ ба чунин марҳилаи рушди худ расидааст, ки дар дохили он ду шоха ба вучуд омада истодааст: назариявӣ ва амалӣ. Ҷузъи назариявии квалиметрияи педагогӣ объектҳои мушаххасро фаро гирифта, танҳо намунаҳои умумӣ ва моделҳои математикии вобаста ба баҳодиҳии сифатро меомӯзад.

Объекти квалиметрияи назариявӣ дар педагогика масъалаҳои фалсафӣ ва методологии баҳодиҳии миқдорӣ сифати таълим ба шумор мераванд. Чуноне ки медонем, назорат раванди таълимо ҳавасманд гардонида, ба рафтори донишҷӯён

таъсир мерасонад. Чи тавре таҷриба нишон медиҳад, суғҳ шудани назорат ба ҷараёни таълим сабаби паст гардидани сифати таълим мешавад.

Ҷорӣ намудани усулҳои муосири таълим ҳатман боиси ҷустуҷӯҳои нав дар самти баланд бардоштани сифат ва самаранокии назорати педагогӣ ва пайдоиши шаклҳои нави он, масалан, шакли рейтингии ҳолгузорӣ мегардад. Аз ин рӯ, вазифаи квалиметрияи педагогӣ таҳияи усулҳои мушаххас ва моделҳои математикии баҳодихии сифати объектҳои мушаххаси раванди таълим ба шумор меравад.

Олими рус Р. Татаринцева дар қори илмии худ, ки ба масъалаи азнавсозӣ ва татбиқи квалиметрия дар соҳаи таҳсилоти муосир бахшида шудааст, пешниҳод намудааст, ки шумораи санҷишҳои тестӣ то ҳадди ақал кам карда шавад, «суҳбати» донишҷӯ ва омӯзгор ҳангоми супоридани имтиҳон ташкил карда шавад [9, с.65].

Яке аз шартҳои асосии баланд бардоштани сифати таълим дар курсҳои таълими фосилавӣ он аст, ки бояд талаботи донишҷӯ оид ба муоширати бевосита бо омӯзгор ба инобат гирифта шуда, усулҳои робитаи тарафайни онҳо муносиб гардонида шавад.

Дигар омили муҳимми нигоҳ доштани усулҳои анъанавии баҳодихии сифати таълими донишҷӯён қабули шифоҳии имтиҳонҳо аз фанҳои таҳассусӣ ба шумор меравад. Ҳамчунин бо роҳи истифодаи оқилонаи технологияҳои муосири таълим бояд «робитаи баръакс» дар байни донишҷӯ ва омӯзгор ба роҳ монда шуда, ҳавасмандии донишҷӯ ба таълим зиёд карда шавад.

Дар асоси квалиметрияи таълимӣ муносибати нав барои фаҳмиши равиши технологӣ ва муносиби ҳалли масъалаҳои педагогӣ ва идоракунии ташаккул меёбад. Квалиметрияи таълимӣ гирифтани маълумоти пурра ва мушаххасро оид ба мавзӯ таъмин менамояд, ки барои фаъолияти самараноки унсурҳои алоҳидаи системаи маориф ва умуман системаи маориф заминаи муосид фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир квалиметрия ҷузъи зарурии идоракунии сифати тамоми системаи муосири таҳсилот ва воситаи асосии рушди муваффақонаи он ба шумор меравад. Тавассути усулҳои квалиметрӣ зиддиятҳои байни талаботи баланд бардоштани сифати таълим ва имконияти баҳодихии объективии он бомуваффақият бартараф карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Андреева, О.С. Комплексная диагностика компонентов исследовательской компетенции у студентов педагогических направлений подготовки / О.С. Андреева, О.А. Селиванова, И.В. Васильева // Образование и наука. - 2019. - Т. 21. - №1. - С. 37-58.
2. Винокурова, С.А. Квалиметрическая оценка степени сформированности компетенций / С.А. Винокурова // За качественное образование: материалы II Всероссийского форума. - Саратов. - 2017. - С. 27-30.
3. Горб, В.Г. Педагогический мониторинг в вузе: методология, теория, технологии. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та. - 2020. - 387 с.
4. Григорьева, Н.В. Квалитативная составляющая процесса обучения в вузе как фактор управления качеством образования / Н.В. Григорьева // Известия Тульского государственного университета. Педагогика. - 2019. - №1. - С. 16-20.
5. Гузанов, Б.Н. Квалиметрический мониторинг качества подготовки студентов профессионально-педагогического вуза к компьютерному моделированию / Б.Н. Гузанов, К.А. Федулова // Педагогический журнал Башкортостана. - 2019. - №6(85). - С. 60-67.
6. Русских, И.Т. Алгоритмизированная технология диагностики структуры и динамики обученности учащихся в системе «школа-вуз» / И.Т. Русских, Т.А.

Родыгина, Г.М. Белова // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. - 2020. - №6. - С.75-79

7. Старцев, М.В. Проблемы квалиметрической оценки взаимодействия субъектов образовательного процесса в вузе и пути их решения / М.В. Старцев, И.А. Шаршов // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. - 2019. Т. 1. - №19. - С. 34-40.

8. Сырвачева, И.С. Квалиметрия профессиональной психофизической подготовленности студентов в процессе физического воспитания / И.С. Сырвачева // Таможенные чтения - 2019. Наука и образование в условиях становления инновационной экономики: сб. материалов Международной науч. - практ. конф. - СПб. - 2022. - С. 252-258.

9. Татаринцева, Р.И. Общие проблемы преподавания и контроля результатов в дистанционном формате обучения в вузе / Р.И. Татаринцева // Высшее образование сегодня. - 2021. - № 5-6. - С. 62-66.

10. Черепанов, В.С. Квалиметрический мониторинг качества образования: концептуально-программный подход / В.С. Черепанов, Ю.А. Шихов // Образование и наука. - 2022. - №2(50). - С.67-74.

ТДУ 891.550 (091)

ТКБ 83.3 (2точик)

С – 20

ТАШАККУЛИ ҲИССИ ВАТАНДҶУСТИИ НАСЛИ НАВРАС БО ИСТИФОДА АЗ АШҶОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

САИДОВА Барно Турахоновна – номзади илмҳои филологӣ, и.в., дотсенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хайбони Рудакӣ, 121. E-mail: barnosaidova40@ gmail.com, тел.: (+992) 917 77 74 03

Мақолаи мазкур оид ба аҳамияту моҳияти масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ, ки яке аз мавзӯи баррасишавандаи рӯзмарраи муосири тоҷик маҳсуб меёбад, таҳия гардидааст. Бо истифода аз афкори ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода метавонем дар ниҳоди наврасону ҷавонон инсондӯстӣ, ҳештаншиносӣ, баланд бардоштани ҳувияти миллӣ, қаҳрамонӣ, мардонагӣ, мақсаднокӣ, устуворӣ ва дигар хислатҳоро ташаққул диҳем.

Мирзо Турсунзода дар ашҷори худ бисёр андешаҳои панду ахлоқӣ, тарбиявиро баён карда, дар ҷавонон тарбия намудани хусусиятҳои ахлоқӣ, аз қабили ватандӯстӣ, халқпарварӣ, далерӣ, нақӯкорӣ, илму донишомӯзӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳунаромӯзӣ, ва монанди инҳоро ба як ҳиссиёти баланд тарғиб ва талқин кардааст. Ватандӯстӣ, ки яке аз масъалаҳои асосии тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти мебошад, дар замири насли наврас ва ҷавонон ташаққули тарбияи ватандӯстӣ ва меҳанпарастиро тарбия бояд намуд.

Бинобар ҳамин, омӯзиши назарияи ватандӯстии Мирзо Турсунзода барои тарбияи насли наврас ва ҷавонон муҳимияти бузурги назариявӣ ва амалӣ дошта, дар кулли муассисаҳои таълимӣ бо истифода аз он ҳисси ватандӯстии хонандагонро инкишоф медиҳем.

Вожаҳои калидӣ: ватандӯстӣ, далерӣ, нақӯкорӣ, илму донишомӯзӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳунаромӯзӣ, инсондӯстӣ, ҳештаншиносӣ, ҳувияти миллӣ.

ОСОБЫЕ ПУТИ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

САИДОВА Барно Турахоновна – кандидат филологических наук, и.о., доцент кафедры общих психологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. E-mail: barnosaidova40@gmail.com, тел.: (+992) 917 77 74 03

Данная статья подготовлена о важности и сути вопросов воспитания патриотизма, что является одной из обсуждаемых тем современной таджикской повестки дня. Используя патриотическое мнение Мирзо Турсунзаде в его творчестве, мы можем развивать человечность, самосознание, повышать национальное самосознание, героизм, мужественность, целеустремленность, устойчивость и другие качества у подростков и молодежи.

Мирзо Турсунзаде выразил много нравственных и воспитательных мыслей в своей творчестве пропагандировал и интерпретировал нравственные качества молодежи, такие как патриотизм, мужество, человеколюбие, наука и образование, любовь к труду, художественное образование и т.д. Патриотизм, являющийся одной из основных воспитательных задач образовательных учреждений, должен воспитываться в сознании подрастающего поколения и молодежи.

Поэтому изучение теории патриотизма Мирзо Турсунзаде имеет большое теоретическое и практическое значение для воспитания подрастающего поколения и молодежи, и во всех учебных заведениях мы с ее помощью воспитываем у учащихся чувство патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм, мужество, человеколюбие, наука и образование, любовь к труду, художественное образование, человечность, самосознание, национальное самосознание.

SPECIAL TRENDS OF PATRIOTISM IN THE WORKS OF MIRZA TURSUNZODA

SAIDOVA Barno Turakhonovna – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, st. Rudaki, 121. E-mail: barnosaidova40@gmail.com, phone: (+992) 917 77 74 03

This article has been prepared about the importance and essence of the issues of education of patriotism, which is one of the discussed topics of the modern Tajik agenda. Using the patriotic opinion of special trends of patriotism in the works of Mirza Tursunzoda we can develop humanity, self-awareness, increase national self-awareness, heroism, masculinity, determination, resilience and other qualities in adolescents and youth.

Mirza Tursunzoda expressed many moral and educational thoughts in the Shahnameh and promoted and interpreted the moral qualities of youth, such as patriotism, courage, philanthropy, science and education, love of work, art education, etc. Patriotism, which is one of the main educational tasks of educational institutions, must be educated in the minds of the younger generation and youth.

Therefore, the study of Mirza Tursunzoda's theory of patriotism is of great theoretical and practical importance for the upbringing of the younger generation and youth, and in all educational institutions we instill a sense of patriotism in students with its help.

Keywoks: patriotism, courage, philanthropy, science and education, love of work, art education, develop humanity, self-awareness, national self-awareness.

Шумо бояд аз мактаби наслҳои калонсолон сабақи ватандорию бунёдкориҳоро омӯzed. Дӯстию рафоқат, хоксорию сабру таҳаммул, зиракии сиёсию ҳусни тадбир, ватандӯстиву ватанпарастӣ, ифтихори миллӣ, донишандӯзию ҳудогоҳӣ бояд ҳислатҳои муҳимтарини ҷавонони мо бошанд.

Эмомалӣ Раҳмон

Тарбияи ватандӯстӣ падидаи ҷамъиятиву сиёсӣ буда, аз қадим таваҷҷуҳи олимону донишмандон ва шоирону нависандагонро ҷалб намудааст. Рукни асосии рушди ҷамъияти муосир дар кишвари мо бо эҳёи ҳудудиносии миллии халқи тоҷик, ҳувияти миллӣ, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллӣ тавсиф меёбад. Бинобар ҳамин, таҳлили амиқи тамоми низоми оmodасозии насли наврас ва ҷавонон ба ҳимояи ватани худ равона карда шудааст. Манзур аз таҳияи мақола масъалаи тарбияи ватандӯстӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода ва арзиши он дар замони муосир мебошад.

Бо истифода аз ашъори ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода метавонем дар ниҳоди наврасону ҷавонон инсондӯстӣ, ҳештаншиносӣ, баланд бардоштани ҳувияти миллӣ, қаҳрамонӣ, мардонагӣ, мақсаднокӣ, устуворӣ ва дигар ҳислатҳоро парвариш намоем. Мирзо Турсунзода дар таърихи адабиёти тоҷик ҳамчун таронасарои Модар, Ватан ва дардиносии халқу миллат ворид шудааст. Шеърҳои Мирзо Турсунзода зиёдтар ба ҳудудиносии инсонӣ бахшида шудааст, ки дар ҷустуҷӯи худ, асли худ, гузаштаи худ ва дарки зиндагиву рӯзгори худ аст ва ҷиҳати ҳамин кӯшиши ҳештаншиносӣ аст, ки ҳамчун ватандӯсти соҳибдил фарзанди содиқ муаррифӣ гардидаанд.

Тараннуми Ватан дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода дар алоқамандӣ ва тавҷам бо рушди маҳорати эҷодии шоир падидаи омадаанд. Вай перомунӣ зебоии диёр ва муҳаббат ба он бо самимияту садоқати баланди шеърҳои зиёде гуфтааст. Паҳнои дили шоир фарроҳу пурғунҷоиш буда, тавсифи Ватан бо он ҳама бузургию шахомат, дарёву кӯҳсор, бешазору саҳроҳо ва марғизоронаш, шахсиятҳои бузургу фидокор ва сарбаландаш дар қалби шоир маъво гирифтаанд:

Ватан, дар ҳар қучо омад ба сар фораи ҳавои ту,

Ман аз он сӯи уқёнус бишнидам садои ту.

Агарчи дар миён тӯфону мавҷи баҳрҳо буданд,

Вале омад ба гӯши ман садои рӯдҳои ту.

Мирзо Турсунзодаро метавон пешсафи шоирони ватансарои тоҷик номид. Дар эҷодиёти ӯ аз шеърҳои «Мамлақати тиллоӣ» (1938) ва «Оҳанрабо» (1939) то ашъори солҳои охир мафҳуми Ватан дар тимсоли рӯдҳову кӯҳсор, чашмаву дараҳо, шаҳру деҳот, саҳрову биёбон ва кӯчаву хиёбонҳои Тоҷикистон шахсиятҳои алоҳидаи кишвар, саҳифаҳои таърихи халқи тоҷик қарор доштааст, ки ҷунин мазмунҳои тасвирӣ ба тақвияти ҳисси зебопарастии хонандагон мусоидат менамояд.

Ман намедонам чӣ сон тасвир созам бо сухан

Рангу бӯи беназири дилкашатро, эй Ватан?!

Гар чаман гӯям, надорад қимататро сад чаман,

Ростӣ, гаштӣ биҳишти бемисоли марду зан,

Хубият дилро қушода ҷун гулистон мекунад.

Дили саршор аз муҳаббати шоир барои Ватани беҳамтои худ Тоҷикистон замзамапардозӣ намуда, изҳори шукру сипос ва арзи эҳтироми фарзандӣ менамояд ва бар асари он ҷунӣ сатрҳои пур аз меҳру садоқат нисбат ба Тоҷикистони азиз бар рӯи сафҳа мерезанд:

Аз Душанбе ҷун барой, кӯҳсор ояд зи пеш,

Кӯҳсори пуришукӯҳи обшор ояд зи пеш,

Қуллаҳои осмонбӯси Ҳисор ояд ба пеш.

Аз Душанбе ҷун барой, қад-қади рӯди зулол

Меравӣ, гӯё зи паҳлӯят гузар дорад гизол.

Устод Худой Шарифов дар бораи шеъри Мирзо Турсунзода чунин ибрази назар кардааст: «Шоир ба мавзуъ аз мавқеи мақсад ва ғоя менигарад, ҳамин идея аст, ки ваҳдату ягонагиро падид меорад. Шеъри Турсунзода аз пайванди мавзуъ ва идея ягонагӣ ва шакли ҳосе пайдо кардааст» [4, с. 329].

Шоири ватандӯсти мо дар офаридани шеъри ватанхоҳӣ пеш меравад, яъне бо таъбири худ «қуллаи нав»-ро сарбаландона тай мекунад. Ў дар мавзуи Ватан шеърҳои бисёр гуфтааст ва ғояи ватанхоҳӣ чун хати сурх аз байни осори ӯ гузаштааст. Аммо Мирзо Турсунзода ба ин қаноат накарда, дар ҳалли мавзуи Ватан ба фатҳи қуллаи нав дар осори шор шеъри «Ватан» аст. Аз ҳар ҳарфи ин шеър, ки соли 1965 навишта шудааст, натиҷаи сафарҳои хориҷи шоир, ҳаёти дур аз Ватан ба сарбурдаи ӯ, ҷамъбасти умри вай ва муҳаббати бекаронаи адиб ба Ватан якҷоя садо медиҳад:

*Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзаист,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзаист.
Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзаист* [9, с. 55].

Шоир ва адабиётшинос Рустами Ваҳҳоб дар китоби «Адабиёт ва фарҳанги миллий» дар бораи шеъри Мирзо Турсунзода таҳлил намуда, чунин навиштааст: «Устод Турсунзода мундариҷоти аслии мавзуи назми муосири моро барои оянда таъйин кард, ки иборат аст аз ситоиши ҳувият ва асолати инсонӣ мушаххас ва дар ин замина васфи Ватани аслӣ (зодгоҳ) ва намодҳои дигари азизу муқаддаси он мисли модар, табиати Ватан, баҳусус кӯҳ ва рӯд, бузургони фарҳангу адаб, ойину русуми миллий ва унсурҳои хоси он дар матни арзишҳои умумибашарӣ» [2, с. 139].

Дар дили шоир ишқу муҳаббати Ватан ҷӯш мезад, ӯ ошиқи ҳусни ҷамоли бебаҳои Тоҷикистон ва зебоиҳои нотақрори табиати он буд. Ў аз қуллаҳои кӯҳҳои диёраш сарбаландӣ, аз дарёҳои пурҷӯшу хурӯш ва пурсаҳои он дарёдилӣ омӯхтааст, сабззори меҳанро бистар, санги кӯҳашро болин шумурда, аз даштҳои чун дастархони тоҷикон бобаракаташ саховатмандӣ, аз рӯсурхиву покдилии мардуми диёраш наққорӣ андӯхтааст. Шоир дар шеъри «Бадахшон» низ бо чунин муҳтаво ва ғояи пуробуранг тасвири зебо таҷассум намудааст:

*Бадахшон, сарзамини кӯҳсорӣ,
Чӣ хушбоду ҳавову обишорӣ.
Калону хурд фарзандони худро
Саодатбахш, ҷаноҷони диёрӣ.
Уқобонро фазоят ошён аст.
Заминат бахти инсонро макон аст.
Чи гӯям аз баландии мақомат,
Ки худ як номи ту Боми Ҷаҳон аст* [9, с. 51].

Ватан дар тасаввури Мирзо Турсунзода мафҳуми васеъро ба бар карда, забон, таърих, табиат, рӯду кӯҳистон, ёлаву тепаҳо ва гузаштаву имрӯзу фардои диёр маҳсуб меёбад. Қулли шеърҳои силсилаи мазкур ашъор ва достони дар мавзуи Ватан эҷодкардаи шоир аз меҳру садоқати бепоён ба сарзамини муқаддас оғоз шуда, да тасаввури фароҳу доманадори шоир ҳар як зарра ҳоку қатраи об, мавҷудоту маҳлуқоти он пурарзиш, азизу гиромӣ буда, муҳаббати беканори Ватан илҳомбахшу раҳнамои ҳар як мисраи шеъри адиби ватанпарастӣ асил гардидаанд:

*Кишвари тоҷик дорад кӯҳҳои сарбаланд,
Обҳои шӯх дорад, ҷаҳмаҳои дилтисанд.
Абрҳо вақте ки дар болоишон гун мешаванд,
Кӯҳҳо аз барфу аз борон дигаргун мешаванд* [9, с. 110-111].

Муҳаққиқ Рачабалӣ Қудратов дар китоби «Назми ҷаҳонтоб» андешаҳои худро чунин баён намудааст: «Шеъри Мирзо Турсунзода шеърест, ки аз оташу аз хуршед гармӣ гирифтаву реша ба умқи замини Тоҷикистон рондааст. Шеърест, ки оташи ишқи Ватан ва ишқи поки инсониро дар дилҳо шуълавар ва хонандагонро мафтун ва дилдодаи Тоҷикистон ва таъриху табиати нотақрори он мегардонад» [6, с. 3].

Мирзо Турсунзода Ватанро муқаддастарин мафҳум дар рӯи замин аст, бо неруи хирад ва санъати олии шоирӣ офаридааст. Бинобар ин Ватан мавзуи марказии осори Мирзо Турсунзодаро ташкил додааст. Ақидаҳои пешқадами тарбиявии шоир ба ташаккули ҷаҳонбинии ҷавонон таъсири зиёд расонидааст. Махсусан, васфи Ватан дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода нуқтаи олии ифодаи ҳиссу ҳаяҷони миллатпарварони дилсӯз ва бештар неруи корсозӣ ва сафарбарӣ дорад.

Аз таҳлили асарҳои Мирзо Турсунзода ба хулосае омадан мумкин аст, ки тарғиби чунин ҳислатҳои олии инсонӣ, ба монанди фидокорӣ, ватандӯстӣ, донишомӯзӣ, мардонагӣ дар тарбияи насли ҷавон нақши муҳим дорад. Асарҳои Мирзо Турсунзода, ки ба тарбияи насли наврас равона гардидаанд, саршор аз муҳаббат ба Ватан, ахлоқи олии инсониро дар бар мегиранд ва барои тарбияи наслҳои имрӯзу фардо ва маънавияти баланди онҳо мусоидат менамоянд. Шоир ба воситаи мавзӯҳои ватанхоҳӣ, меҳнатдӯстӣ, ҷасорату диловарӣ, аҳду вафо, садоқат, меҳрубонӣ, ғамхорӣ, иззату икромии якдигар сифатҳои шоистаи инсониро ситоиш карда, ҳамзамон ахлоқи бадро мазаммат менамояд.

Дар достони «Ҷони ширин» пайвасти таъкид мекунад, ки тарбияи дурусти фарзандон дониш андӯхтани онҳо, одобу ахлоқи ҳамида ва муҳаббат бар Ватан доштан аст, чунки танҳо дар ҳолати оромӣ халқ негрӯз мешаваду миллат соҳибнуфуз ва тинчиву гулгулшукуфӣ саодати модарон ва боиси тараққиёт дар ҷомеа мегардад:

*Саъй бинмо, то набинад насли мо
Баъд аз ин манҳус рӯзи ҷангро.
Саъй кун, фарзандҳо олим шаванд,
Бар ҳама сайёраҳо ҳоким шаванд.*

Дар ин достон шоир насли наврасро ба роҳи росту дуруст ҳидоят намудааст. Дар эҷодиёташ масъалаҳои гуногуни ҳаётӣ, ба монанди ватанпарастӣ, васфи зани тоҷик, сабру таҳаммул, қаноат, ҳурмати волидон ва калонсолон, некиву накукорӣ, дӯстиву рафоқат фикрҳои қобили таваҷҷуҳ изҳор доштааст:

*Дар диёри мо шуд одам арҷманд,
Шуд сари хамгаиштан занҳо баланд.
Ҳеҷ коре нест бе зан хуб шуд,
Ифтихоре нест бе зан хуб шуд.*

Махсусан, дар шеърҳои «Ҳамшираҳо» (1941), «Ба ҷанг» (1941), «Ҳотираи капитан» (1941), «Ҳаргиз» (1942), «Баҳодури тоҷик» (1943), «Паҳлавони итиқомгир» (1944), «Рафиқи азиз» (1944) қорномаҳои ҷангӣ бо шӯру ҳаяҷон тасвир ёфта, ғояҳои ватанхоҳию душманбадбинӣ талқин мешаванд. Дар солҳои ҷанги хонумонсӯз Мирзо Турсунзода достонҳои «Писари Ватан» (1942) ва «Барои Ватан» (1942)-ро эҷод мекунад.

Нафрати беинтиҳои Мирзо Турсунзода ба истилогарон, таҳқиру фишори фашистон ба мазлумон шояд аз он буд, ки ин заҳри ҳалоҳилро дар тӯли таърих миллати тоҷик дар ҳар шакл ҷашидаву аз талҳии он оғаҳ буд ва сӯзишҳои заҳмҳои ғоҷаи миллатро дар мағзи устухонаш эҳсос мекард. Мирзо Турсунзода дарди худу миллатро дар манзумаи «Барои Ватан» (соли 1941) бо алами беинтиҳо ба қалам додааст:

*Душмани молу Ватану ҷони мо
Ҷаҳми ҳасад дӯхт ба даврони мо.
Гитлер аз ин роҳати мо доғ шуд,
Зогӣ ало дар ҳаваси бог шуд.*

Воқеан ҳам, Мирзо Турсунзода ҳамчун як фарзанди баруманду бонангу бономуси миллат аз рӯйи нармадилу заковати зотӣ дардошнову ғамшарии мазлумони олам буда, ҳимояи номусу шараф ва манфиатҳои Ватанро ҳамеша муқаддамтар аз манфиатҳои сиёсӣ медонист. Ҳақиқатан ҳам, ба қавли Ҷон Голсуорси, «фақат касе ба навиштан ҳуқуқ дорад, ки ўро масъалаҳои умумибашарӣ ва иҷтимоӣ ба ҳаяҷон оранд» [13, с. 91].

Мирзо Турсунзода шоирест, ки дар адабияти тоҷик ҳамчун ифодагари сулҳу дӯстӣ ва ватанпарварӣ муаррифӣ гардидааст. Дар достонҳои «Писари Ватан», «Садони Осиё», «Ҷони ширин» ва силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» бештар сулҳу осоиштаро васф карда, бар муқобили ситампешагон муборизаро ҳамчун қонуни адолат мешуморад.

Дар образи Қодир, Саодат, Микола дар достони «Писари Ватан» ҷонфидоиро дар роҳи ватандӯстӣ хеле хуб тасвир намудааст. Дар достони мазкур симои падари Қодир ки намояндаи насли аввали тоҷикони озод аст. Озодиро аз замонҳои қадим ба туфайли муборзаҳои шадид ба даст овардааст ва ҳамин ҳиссиётро дар фарзанди худ тарбия намудааст фарзандаш низ аз зумраи муборизони роҳи озодӣ бошад.

*Ҳар ки ҷасур аст, Ватан ҷойи ӯст,
Шаъну шараф ошиқи шайдои ӯст.
Шарти бузургӣ, ки далерӣ бувад,
Душмани қаттоли асирӣ бувад.
Ҳар кӣ далер аст, нагардад гулом,
Зиндаю озод бимонад мудом.*

Мирзо Турсунзода дар ин достон бедор кардани ҳисси нафрат нисбат ба истилогаронро ифода кардааст.

*Тохт араб мисли вабо сӯйи мо,
Соҳт зи хуни дили мо ҷӯйи мо.
Урдуи Чингизи ҷаҳонсӯз низ
Тохт ба ин мулки чу модар азиз
Кушт бисе хурду калон бегуноҳ
Кард зи дуди алам олам сиёҳ...*

Мирзо Турсунзода зиндагии басо ҳиматтабору пурҳаводисе ба сар буда, тамоми ҳастии ҳеш меҳру муҳаббаташро ба халқи азизаш бахшид ва ҳамеша дар талоши ҳифзи манфиатҳои миллӣ (албатта вобаста ба имконоти замонаш) буд. Шоир тоҷиконро дар паҳнои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар арсаи ҷаҳон муаррифӣ кард. Мирзо Турсунзода тавассути каломи бадеъ ба ҳимояву тарғиби сулҳ дар саросари олам бархост ва аз манфиатҳои мардумони ситамкаши давлатҳои мустамликавӣ ҳимоят кард. Аз ҳамин ҷиҳат садои ашъори ӯ тамоми Осиёву Африкоро фаро гирифт дар дили истисморгарон шӯъла афканд.

Силсилашӯроҳои «Қиссаи Ҳиндустон» дар бораи неруи бузурги башардӯстона доштани ашъори ба ҳимояи халқҳои мазлуми ҷаҳонбахшидаи шоир таҷассум ёфтааст. Шӯроҳои достонҳои мавзӯҳои Ватан ва ватандӯстӣ, сулҳу ваҳдат, дӯстии халқҳо ва меҳру муҳаббат бахшидаи шоир муҳри ҷовидонагӣ ба сар доранд. Шоир худ дили ҳассосу пурмуҳаббате дошт ҳамдиги аҳли башар буд ва аз ин ҷост, ки вазъи ҳешро ҳангоми сухан гуфтан дар ситоиши сулҳу дӯстӣ чунин навиштааст:

*Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои ноорому рӯзафзуни дил.
Ҷойи дигар ба тарзи муъҷаз афкори сулҳу дӯстиро баён намудааст:
Дӯстиро ҷӯстугӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо.*

Назми муосири тоҷикро, махсусан, бидуни ашъори ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода тасаввур кардан имконпазир аст. Солиёни зиёдест, ки ин гуна ашъори шоир насли наврасро дар руҳияи пос доштани арзишҳои миллӣ ва арҷгузори Ватан тарбия менамоянд.

Шӯроҳои «Замин», «Мамлакати тиллоӣ», «Тоҷикистон», «Ватан», «Гул кун ба бахти мо Ватан» достонҳои «Барои Ватан» «Писари Ватан» «Ҷони ширин» ва амсоли инҳо саршор аз ғояҳои оливу ҷовидонаи ватандӯстианд. Чунин ба назар мерасад, ки сухани мавзӯи шоир дар мавзӯи Ватан бештар шево, ҷозибанок ва муассир ба гӯш мерасаду зуд ба дилҳо ҷой мегирад. Шоир дар дил ҳамеша бо Ватан гуфтугӯ дораду рози ҳеш ба ӯ мегӯяд, дар хориҷи дур низ садои гуворои Ватан ба гӯш дорад.

Мирзо Турсунзода ҳамчун тарғибгари андешаҳои олии инсонӣ ифодаи мазмунҳои башардӯстона дар шӯроҳои достонҳои шоир далели муҳими ягонагӣ ба ҳамбастагии ӯ ба халқ мебошад. Мирзо Турсунзода фарзанди содиқи халқ буда, чи тавре ки ҳудаш менигорад, «ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан» буд. Шоир пайваста мекӯшид, ки ба миллату Ватани худхидмати шоиста ва манфиатҳои халқу давлатро ҳифзу ҳимоят намояд. Зеро

Ватан аз муҳимтрин муқаддасот барои фарзандони ҳудогоҳу ҳештаншиноси халқу миллат мебошад.

Мирзо Турсунзода аз нахустин китобаш, ки соли 1932 ба номи «Байрақи Зафар» интишор ёфта буд, то охири маҷмуаи ашъораш «Посбони оташ» дар тамоми шеъру дostonхояш, маърузаю мақолаҳо ва асарҳои драмавиашандешаи ватан ва ватанпарастиро ба ҳайси мавзӯи асосии эҷодиёташ ҳамеша васфу ситоиш намудааст. Ватан дар асвири Мирзо Турсунзода натавон ҷағҳағҳ ва пушту паноҳи инсон, балки ҳонаи ӯме два моҷи ифтихору сарбаландӣ ва сарфарозӣ ҳам мебошад. Мирзо Турсунзода ба Ватани худ – Тоҷикистон меҳру муҳаббати бепоён дорад. Вай ба таҳқиқи бадеии кулли мавзӯю масъалаҳои мавриди тасвираш маҳз аз ҳамин дидгоҳ дохил мегардад. Рангу бӯйи нотакрор ва зебоиҳои Ватан бари шоири ҷаҳонгашта лаззати дигар дошт ва ӯ бо ҷунин Ватан ифтихор менамуд. Муҳаббати поки шоир ба сарзамини аҷдодӣ, ӯбо ҳоки Тоҷикистон барои аслҳои имрӯзаю онда намунаи ибрат ва василаи пайравӣ мебошад.

Дар кулли эҷодиёти шоир ваҳдату ҳамбастагии халқу Ватан бо каломии пуртаъсиру ҷаззоби шоирона васф гардидааст. Падидаи ватанпарастӣ, андешаи ягонагии ёру диёр ва садоқат ба сарзамини ҳамешасабзи тоҷикон, махсусан дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ашъори ӯ нуфуз пайдо мекунад. Дар ин давра шоир дар шеъру дostonҳои ватандӯстонааш образҳои фарзандони далеру бошарафи Ватанро офарида, дар симои онҳо ба ҷилва омадани ваҳдату ягонагии халқу Ватанро инъикос менамояд.

Дар адабиёти гузаштаи форсии тоҷикӣ ҳам мавзӯи ҷанг ва сулҳ зиёд тасвир ёфтааст, вале дар ашъори Мирзо Турсунзода ин мавзӯ ба тарзи нав вобаста ба ниёзҳои ҷамеаи муосири ҷаҳонӣ ифода ёфтааст. Дар дostonи «Садои Осиё» садои дили ҳазорҳо мардумони озодихоҳу сулҳпарвари кишварҳои Шарқ баён гардидааст. Шеър бояд ба хираду донишу мантиқ таъҷа намояд, зеро танҳо дар доираи ҳаёл монад ва вақте ки аз зиндагӣ канда шавад ба дарди қасе намеҳӯрад ҳарчанд, ки агар санъатҳои бадеии зиёд истифода бурда шуда бошад тавсифу тасвирҳои ҷолиб дошта бошад. Ҷи тавре ки Унсурулмаолии Қайқовус беҳтарин назарияи шеърро навиштааст: «Шеър аз баҳри мардумон гӯянд» [12, с. 130], ки ҳанӯз ҳам қимати назариявӣ оид ба шеърро гум накардааст.

Дар тарбияи шоистаи насли наврас аз эҷодиёти ин шоири забардасту волосуҳан ҳам ҳангоми раванди таълим ҳам зимни машғулиятҳои беруназсинфӣ васеъ истифода бурда мешавад. Мирзо Турсунзода Ватанро, ки муқаддастарин мафҳум дар рӯи замин аст, бо нуруи хирад ва санъати олиии шоирӣ таҷассум намудааст. Воқеан ҳам, агар офтоб бо нуру гармиаш дар сипехри зиндагӣ бузургӣ дошта бошад, Мирзо Турсунзода бо ишқу муҳаббати Ватан ва тараннумии он дар ҷаҳон мақоми ҳоса пайдо кардааст.

Дар мафҳуми ватандӯстӣ маҷмуи эҳсосоти амиқии шаҳрвандӣ доштани муҳаббат ба Ватан ғамхорӣ имрӯзу фардои он саҳм гузоштан дар афзун намудани иқтисодии иқтисодӣ ва мудофиавии он, равнаки илм, маданияту санъат, тарбияи наслҳо дар руҳи садоқати бепоён ба он ниҳон аст. Тарбияи ватандӯстӣ барои ҳонандагон ҳониши аъло, омӯхтани қасбу ҳунаро ҳидоят менамояд.

Мирзо Турсунзода ҳамчун ватандӯст меҳру муҳаббат нисбат ба Ватан, миллат ва халқи худ содиқу вафодор буда, барои ободию сарсабзии кишвараш кӯшиш менамояд. Ватандӯст шахсест, ки инсондӯстӣ, табиатдӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳаётдӯстӣ, озодипарастӣ ва далериву ҷасурӣ барин ҳиссҳо ва сифатҳои хубтарини инсониро аз ҳурдсолӣ дар худ парварида, ҳамчун инсонии қомил ба воя расидааст. Содиқ будан ба Ватан ба халқи худ ва онро ҳимоя қардан қори ватандӯст аст. Шахсе, ки дар Ватани азизи худ ба қамол мерасад, қасбу ҳунаро меомӯзад барои ободии он ҳизмат мекунад ҳушбахтии бузург аст.

Мирзо Турсунзода дар эҷодиёташ бисёр ғояҳои панду ахлоқӣ, тарбиявиро баён қарда, дар ҷавонон тарбия намудани ҳусусиятҳои ахлоқӣ, аз қабилӣ ватандӯстӣ, халқпарварӣ, далерӣ, наққорӣ, илму донишомӯзӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳунаромӯзӣ, ва монанди инҳоро ба қори назм қашида, тарбияи насли дирузу имрӯз ҳиссагузор гардидааст ва онҳоро тарғиб ва талқин қардааст, ки ин қувваи тарбиявии онҳоро боз ҳам афзун менамояд.

Ватандӯстӣ, ки яке аз масъалаҳои асосии кори тарбиявии муассисаҳои таҳсилотӣ мебошад, дар замири насли наврас ва ҷавонон ташаккули кори тарбияи ватандӯстӣ ва меҳанпарастиро тарбия бояд намуд. Бинобар ҳамин, омӯзиши андешаю ақидаҳои ватандӯстии Мирзо Турсунзода барои тарбияи насли наврас ва ҷавонон ва шароити кунунии рушди ҷомеа онҳоро бо таври эҷодӣ истифода бурдан вазифаи волидону омӯзгорон мебошад.

Тарбияи ифтихор миллӣ ва ватандӯстӣ дар муассисаҳои таълимӣ бояд ҳамеша дар маркази машғулиятҳо ба хонандагон қарор дошта бошад. Хонандагони хурдсол табиятан хушзеҳну зирак ва кунҷқобанд ва ҳукми навниҳолро доранд ва омӯзгорон бояд бикӯшанд, ки ин навниҳолон рости дуруст парвариш ёбанд.

Мирзо Турсунзода тавассути ашъори ватандӯстонаи худ анъанаҳои адабиёти классикиро мунтазам давом ва инкишоф додааст, ки насли наврас ва ҷавонро дар руҳияи меҳру муҳаббати бепоён ба Ватан тарбия менамояд. Дар онҳо дилбастагии зиёдро нисбат ба Ватан ва диёри худ ба вучуд меоварад, ки ин ҳама афзалият ва аҳамияти худро дар замони муосир низ маҳфуз дошта, дар равияҳои хоси ватандӯстӣ хизмати шоён карда метавонад. Ба ҳамин минвол нависандаи бузурги рус А.М. Горкий дар мақолааш “Таърихи қишлоқ” чунин нигоштааст: “Гузаштаре доништан барои он зарур аст, ки ҷавонон ба тарзи таърихӣ фикр карданро ёд гиранд. Афкори таърихӣ ба мо аз қувваи зафаровари меҳнат, қувваи аҷоиб ва беназири хирад гувоҳӣ медиҳад, ки ин хирад бо меҳнат ба вучуд омада, дар навбати худ тамоми амалиёт, тамоми кори одамонро ташкил мекунад” [3, с. 500].

Бинобар ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфтаанд, ки “агар кас гузаштаи аҷдодии худро надонад инсонӣ комил нест”. Дар баробари ин, аҳамияту моҳияти масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ яке аз мавзӯҳои баррасишавандаи рӯзмарраи муосири тоҷик маҳсуб меёбад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 декабри соли 2022 Қонун “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” қабул гардид, ки дар тақвияти ҳамин Қонун бо самимияти хоса ва бо истифода аз мероси гаронбаҳои гузашта ва дастовардҳои соҳибистиклолии мамлакатамонроҳифз намуда, сармашқи кори худ самаранок баҳри тарбияи насли наврас ва ҷавонон дар ҷаҳолияти омӯзгорӣ ба кор барем.

Аз ин рӯ, бо тақия аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 24 декабри соли 2022 “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” қабул гардид ва ҳам дар аснои он таълими ашъори ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода баҳри ба амал баровардани мақсадҳои ниҳии таҳсилоти муосир ва беҳдошти сатҳи сифати таълиму тарбия мусоидат менамояд, ҷабҳаи педагогии қобилияти омӯзгорро қавӣ мегардонад.

Инчунин, мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ дар назми Мирзо Турсунзода чунон санъаткорона баён карда шудаанд, ки ба ҳар як хонанда имконият медиҳад, ки вобаста ба қобилиятҳои худ тавассути ин гуна ашъор дараҷаи баланди донишро аз худ карда, имкониятҳои шахсии худро истифода бурда тавонанд ва ҳам қувваи тарбиявии онҳоро зиёдтар менамояд.

Омӯзгорон бояд ҳамеша дар муассисаҳои таълимӣ ҳамасола дар мавзӯи «Ватандӯстӣ» дарсҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои фарҳангӣ гузаронанд, ки дар замири хонандагон тарбияи ифтихори миллӣ инкишоф дода шавад.

Ҳамин тавр, ватандӯстӣ яке аз муҳимтарин ва дӯстдоштатарин мавзӯоти ашъори Мирзо Турсунзода аст ва ин мавзӯ дар эҷодиёти ӯ мавқеи асосиро ишғол намудааст. Дар ҳар асари ӯ ҷиҳати муҳими мавзӯи Ватан ва меҳру муҳаббати хоси фарзандони фарзонаи миллат ба он ифода шудааст. Ҳамчунин, қорнамоиҳои қаҳрамонони силсилаи ашъори шоир нишон медиҳанд, ки ватандӯстони замони барои ҳимояи Ватан ва марзу буми он рафтору амалҳои қаҳрамонона нишон медоданд, ки ин як бори дигар аз зарурати омӯзиш, таҳқиқ ва татбиқи назарҳои тарбиявии ашъори Мирзо Турсунзода барои тарбияи ватандӯстии ҷавонон шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Ахмедова, З.К. Идеи рыцарского воспитания в истории педагогической мысли таджиков: Дис. ... канд. пед. наук. / З. К. Ахмедова. – Душанбе, 2011. - 171 с.
2. Вахҳоб, Р. Адабиёт ва фарҳанги миллий / Р. Вахҳоб. – Душанбе: Адиб, 2011. - 224 с.
3. Горкий, А.М. Асарҳо, ҷилди 27 / А.М. Горкий. – Москва, 1953. - 600 с.
4. Гаффоров, Р. Нависанда ва забон / Р. Гаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 204 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” аз 24 декабри соли 2022.
6. Қудратов, Р. Назми ҷаҳонтоб / Р. Қудратов. – Душанбе: Адиб, 2020. – 176 с.
7. Мирзо, Т. Садои Осиё / Т. Мирзо. – Сталинобод: Нашр. дав.тоҷик. 1957. - 64 с.
8. Мирзо, Т. Кулӣёт. Ҷилди сеюм. Осори адаби танқидӣ / Т. Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1979. -432 с.
9. Мирзоҳасанов, Л. Ҳусни табиат дар шеърӣ сабки хурсонӣ / Л. Мирзоҳасанов. – Душанбе: Дониш, 2010. – 164 с.
10. Мирсаид, М. Бо руҳи сӯзди яқум / М. Мирсаид. - Садои Шарқ, 1984, №5. – 91 с.
11. Саидзода, Ҷ. Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод! / Ҷ. Саидзода. – Душанбе: Адиб, 2010. – 60 с.
12. Унсурӯлмаолии, К. Қобуснома / К. Унсурӯлмаолии. – Душанбе: Маориф, 1979. - 323 с.
13. Ҷашнномаи Мирзо Турсунзода / Муҳаррир М. Шуқуров. – Душанбе, 1971. - 110 с.

МУЛОҲИЗАҲО РОҶЕЪ БА ИНКИШОФЁБИИ МАРҲАЛАҲОИ РУШДИ АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ ВА ХАТӢ

САҒАРЗОДА Шамсиддини Маҳмадраҷаб – номзади илмҳои педагогӣ, муовини аввали директори коллеҷи омӯзгорӣ ва сайёҳӣ, ш. Душанбе, к. С. Айни, 353. *E-mail:* Safazodash92@mail.com, *тел.:* (+992) 001 01 22 22

Муаллиф дар мақолаи мазкур аз хусуси роҳи пурпечутоби назми тоҷик сухан меронад. Муаллиф қайд мекунад, аз ин ки муваффақ шудем ин мақолаи муфидро таълиф намоем ва орзу мекунем, ки ин кор ба унвони комил дар роҳи расидан ба ҳадафҳои бузург пазируфта шавад.

Дар мақола қайд карда мешавад, ки адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ маъмулан тавассути фолклоршиносон ё донишмандоне, ки ба мутолеъоти фарҳангӣ ва адабиёти қавмӣ мепардозанд ҳамчун забоншиносон, инсоншиносон ва ҳатто ҷомеашиносон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор мегирад. Дар ин замина ишора меравад, ки мувофиқи сарчашмаҳои маҳфузбуда адабиёти шифоҳӣ чӣ тавр ба адабиёти хаттӣ гузашта, дар олами адаби тоҷик ба чӣ дастовардҳои мушарраф гардидаем.

Инчунин дар ин нигошта ба таври мухтасар ба эҳё ва такомули бахшҳои хурди шеърӣ адабиёти хело қадимаи шифоҳӣ ва хаттӣ маълумоти хуб дода шудааст. Вобаста ба ҳар як вазъияти баамаломата, бо тақозои замон адабиёт мутобиқ гардида эҷодҳои эҷодкоронро пешкаши аҳли завқ мегардонад. Дар шеърӣ суруд ва дostonҳо эҷодкорон ҳамчунин орзую ормонҳои ҳазорсолашонро ба низоми хоса ифода намудаанд. Ҳамаи ин имконияте фаро овардааст, то адабиёт ба як кишти пур аз бори дарду ғам, орзую ормон ва ҳамчунин, пур аз бори саодату шодию нишот ба сӯи укёнуси беканор роҳ гирад.

Вожаҳои калидӣ: адабиёт, афкор, эҷод, нигошта, жанр, суруди таърихӣ, дониш, тафаккур, қолаб, эҳё.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О РАЗВИТИИ ЭТАПОВ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

САФАРЗОДА Шамсиддин Махмадраджаб – кандидат педагогических наук, первый заместитель директора колледжа образования и туризма, г. Душанбе, ул. С. Айни, 353. *E-mail:* Safazodash92@mail.com, *тел.:* (+992) 001 01 22 22

В данной статье автор рассказывает о сложном пути таджикской поэзии. Отмечается, как устная литература перешла в письменную и каких достижений мы достигли в мире таджикской литературы. Автор отмечает, что мы написали эту статью потому, что добились успеха, и надеемся, что это работа будет воспринята как полноценный шаг к достижению великих целей.

В статье отмечается, что устная и письменная литература обычно исследуется и обсуждается лингвистами, антропологами и даже социологами через фольклористов или ученых, изучающих культурологию и этнографическую литературу.

Кроме того, в этой связи дается краткий обзор возрождения и совершенствования небольших поэтических разделов древнейших устной и письменной литературы. В зависимости от любой ситуации литература приспосабливается к потребностям времени и представляет людям со вкусов творения творцов. В стихах, песнях и рассказах творцы также по-особому выразили свои тысячелетние мечты. Все это создало возможность литературе плыть на корабле, полном боли и скорби, мечтаний и надежд, а также полным счастья, радости и счастья по бескрайнему океану.

Ключевые слова: литература, мнение, создание, записывать, жанр, историческая песня, знание, мышление, форма, возрождение.

REFLECTIONS ON THE DEVELOPMENT OF STAGES OF DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN LITERATURE

SAFARZODA Shamsiddini Mahmadrjab – candidate of pedagogical sciences, First vice-chancellor of the college of education and tourism, Dushanbe, S Ayni St. *E-mail:* Safazodash92@mail.com, *phone:* (+992) 001 01 22 22

In this article, the author talks about the difficult path of tajik poetry. The author notes that we wrote this article because we have achieved success, and we hope that this work will be perceived as a full-fledged step towards achieving great goals. The article notes that oral and written literature is usually studied and discussed by linguists, anthropologists and even sociologists through folklorists or scholars of cultural studies and ethnographic literature.

It is noted how oral literature turned into written literature and what achievements we have achieved in the world of tajik literature. In addition, in this regard, a brief overview is given of the revival and improvement of small poetic sections of ancient oral and written literature.

Depending on any situation, literature adapts to the needs of the time and presents to people with taste the creations of creators. In poems, songs and stories, the creators also expressed their thousand-year-old dreams in a special way. All this created the opportunity for literature to sail on a ship full of pain and sorrow, dreams and hopes, and also full of happiness, joy and happiness across the endless ocean.

Key words: literature, opinion, creation, record, genre, historical song, knowledge, thinking, form, revival.

Илми адабиёт чун ифодакунандаи ҳаёти ҷомеа мақоми хос дорад. Дар ҳаёти маънавии мардуми тоҷик адабиёт ба маънои кунунӣ ва аз он пештар ҳам маъмул будааст. Адабиёт як навъ фарҳанг ва як навъ санъат аст. Забон мувофиқи тарз хусусияти адабиёт истифода мешавад. Ҳаёти ҷомеаро бо тамоми бешу камаш инъикос кардан хеле гарон ва азим аст. Танҳо эҷодкори асил метавонад ба воситаи таҳаюли бадеӣ, рамзу образҳо ин корро ӯҳда намояд. Беҳуда нафармудаанд, ки:

Гар суҳанеро ба суҳан зам кунӣ,

Қатрае аз хуни ҷигар кам кунӣ.

Дар навиштаҷоти мазкур аз хусуси роҳи пурпечуби назми тоҷик суҳан меравад. Мебинем, ки чӣ тавр аз адабиёти шифоҳӣ ба адабиёти хаттӣ гузашта, дар олами адаби тоҷик ба ҷи дастовардҳои мушарраф гардидаем. Вобаста ба ҳар як вазъияти баамаломата, бо тақозои замон адабиёт мутобиқ гардида эҷодҳои эҷодкоронро пешкаши аҳли завқ мегардонад. Дар шеърҳои суруд ва достонҳои эҷодкорон ҳамчунин орзуҳои ормонҳои ҳазорсолашонро ба низомии ҳоса ифода намудаанд. Ҳамаи ин имконияте фаро овардааст, то адабиёт ба як киштии пур аз бори дарду ғам, орзуҳои ормон ва ҳамчунин пур аз бори саодату шодиҳои нишот ба сӯйи уқёнуси беканор роҳ гирад.

Адабиёт илмест, ки одамиро ба роҳи рост ҳидоят мекунад. Зеро “адаб” калимаи арабӣ буда маънои хушахлоқӣ, кирдори писандида, покнатӣ, донишу ҳунар ва таълиму тарбияро дорад. Тамоми ин сифатҳои мансуби пиндору гуфтори рафтори неканд, ки ду ҷиҳати асосии фаро гирифтаанд. Яқум рафтори ҳолӣ аз камбудии нуқсон, амалҳои зишту бад ва дуҷум бошад ба маънои донишу ҳунар аст. Намунаҳои эҷодиёти адабиёти бузурги тоҷикӣ форс беҳтарин маводи маърифатӣ мебошанд. Қитъаҳои шеърӣ ва пораҳои насрӣ пур аз панду андарз ва ҳикмату афкори насихатомез буда, тафаккури бадеиву эстетикӣ, идроки арзишҳои волеи инсонӣ ва малакаи пиндори дурусти воқеии зиндагии ояндаро раванқу сафо мебахшанд, роҳи баҳрагириро аз таҷрибаи зиндагӣ ва расидан ба пиндори некро фароҳам месозанд. Аз навъҳои маъмултари назми қадимаи халқӣ сурудҳои тарона ҳисоб мекунанд. Сурудҳои шеърест, ки маҳз, барои сародан эҷод шудааст, ва як жанри мусиқии овозӣ мебошад. Мувофиқи мазмуну мундариҷа сурудҳои инқилобӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ лирикӣ мешаванд. Сурудҳои халқӣ тоҷикӣ таърихи беш аз сеҳазорсола доранд. Аввалин сурудҳои ниёғони тоҷикон дар “Авесто” ва адабиёти паҳлавӣ ба назар мерасанд. Сурудҳои дар тавсифи офтоб, моҳ, абр, борон, фаслҳои сол, маросимҳои тую сур, мотам, раванди меҳнатӣ ва дигар урфу одатҳои мебошанд. Дар эҷодиёти шифоҳии халқ сурудҳои лирикӣ бештар ба назар мерасанд.

Аз ҷумла, аз даврони бисе қуҳан, замоне ки истилогарони араб ба сарзамини мо ҳуҷум карда дар ҷанд ҳамлаи ҳеш ноумед пас баргашта буданд, ва дар эҷоди қадимаи халқ ин мисраҳои боқӣ мондаанд:

Аз Хуталон омадия,

Рӯ ба табоҳ омадия,

Обор зор омадия,

Қашанг низор омадия.[1, с.360].

Сурудҳои таърихӣ дар бораи қорномаҳои шахсони таърихӣ ва милли ҳикоя мешаванд. Дар сурудҳои таърихӣ ҳам унсурҳои бадеии осори эпикӣ ва ҳам лирикӣ дида мешавад. Сурудҳои таърихӣ тоҷикӣ дар шаклҳои гуногуни шеърӣ ба монанди рубоӣ, ғазал, марсия эҷод шуда, аз бандҳои ҷаҳрмисрагӣ ва панҷмисрагӣ таркиб ёфтаанд. Яке аз аввалин намунаи суруди таърихӣ, ки дар шакли марсия офарида шудааст «Кини Сиёвуш» ё худ «Гиристани муғон» аст, ки мувофиқи маълумоти «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ се ҳазор сол пеш аз даврони мо дар мотами Сиёвуш аҳли Бухоро сурудаанд. Шӯришу ҷунбишҳои халқӣ ё ҷумбишҳои мардумӣ дар солҳои 80-уми асри XIX-и тоҷик дар сурудҳои таърихӣ «Шӯриши Восеъ», «Шӯриши Қаландаршоҳ» ва «Шӯриши Усмон» ҳело таъсирбахш инъикос гардидаанд. Дар «Шӯриши Восеъ» мардум дар васфи қаҳрамони маҳбубушон ва ёрони бовафояшон суруди хотирмон эҷод мекунад:

Восеъ ғазост имрӯз,

Ҷон мубталост имрӯз.

Ғавғои рӯзи маҳшар,

Бар фуқарост имрӯз.
 Восеъ марди майдонай,
 Замину замон ларзонай,
 Бегу козӣ ҳайронай.
 Худуш марди майдонай [9, с.9].

Таронаҳо байни мардум шӯҳрат дошта ба лаҳни махсус сароида мешаванд. Оҳангдорӣ, содагӣ ва раванӣ хусусияти асосии тарона аст. Самимият дар таронасароӣ мақоми хоса дорад ва ин ҳолат дар “алласароӣҳо”-и модарон хеле хуб акс ёфтааст:

Алла, чонам аллаё, даврони чонам, аллаё,
 Калон шавӣ, ҷаққон шавӣ, пурдон шавӣ, аллаё [9, с.11].

Таронаҳои ҳузнангези мотам, ва ифодакунанди қаҳру ғазаб низ мавҷуданд, ки дар таронаи бофандагон ифода мегардад:

Дилакам зардоб шуд аз ҷақ-ҷақи бофандагӣ,
 Чашмакам пуроб шуд аз риштаҳои кандагӣ.
 Бачаяк аз гушнагӣ по мезанад, ғаш мекунад,
 Танакам абгор шуд аз куртаҳои чандагӣ...[9, с.11].

Таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибномаҳо» дар мавзӯи бекасиву танҳой, ғарибиву ҷудой эҷод гардидаанд. Асоси пайдоиши чунин таронаҳо муҳити зиндагист. Дар гузашта ва ҳоло ҳам мардумон аз нодориву бенавой тарки ёру диёр карда, барои дарёфти маблағе муддати зиёд дар мусофирату ғарибӣ кор мекунанд. Бисёр ғарибон дар мулки бегона, дур аз ёру диёр бо дили пурармону чашми интизор чон медиҳанд. Чунин ҳодисаву воқеаҳо сабаби ба вучуд омадани як силсила таронаҳои «Ғарибӣ» дар эҷодиёти даҳонакии халқ ва адабиёти хаттӣ гардид. «Ғарибӣ»-ҳо дар шаклҳои гуногуни шеър: рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, мухаммас, маснавӣ эҷод шудаанд. Махсусан, рубоӣёти ғарибӣ бештар суруда шудаанд, дар онҳо эҳсоси аҳволи шахсии ғариб, изтиробӣ ёру дустон ва хешу ақрабӣ ӯ ифода ёфтаанд:

Мусалмонон дар ин шаҳри шумоем,
 Ғарибу бекасу беошноем.
 Чилимро пур кунед баҳри мусофир,
 Ки имшаб инҷаву фардо кучоем?![9, с.12].

Дар адабиёти шифохӣ ва хаттии кунунии мо, ки қисми зиёди ҷамъиятанони мо ба кишварҳои ҳамсоя фирор намудаанд, аз рӯйи таронаҳои фаровони «Ғарибӣ» эҷод гардидаанд. Пайдо шудани таронаи зерин падидаи инъикоси ин мушкилот аст:

Ай мусофирбачаи саргардони тоҷик,
 Наврӯз мерасад.
 Дар базми ватан боз биё,
 Ҷойи ту холист [9, с.13].

Рубоӣ ба адабиёти хаттӣ ва эҷодиёти шифохии халқ гузаштааст. Рубоӣ бори нахуст ба забони форсӣ-тоҷикӣ гуфта шуд. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аввалин шахсест, ки онро ба назми хаттӣ овардааст. Доираи мавзӯҳои фарогири рубоӣ хело васеъ аст. Дар рубоӣ аз андешаҳои баланди ҳакимонаву файласуфона эҳсосоти гуногуни маҳрамона тасвир меёбанд. Донишмандони машҳури тоҷик Рӯдакӣ, Ибни Сино, Форобӣ, Умари Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил ва дигар бузургони адабиёти форсу тоҷик ақидаҳои фалсафӣ, ҳакимона ва пандомезашонро дар қолаби рубоӣ хело дилрас баён кардаанд. Чунончи, Рӯдакӣ мефармояд:

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
 Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
 Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
 Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ [7, с.52].

Ва ё Умари Хайём, ки дар рубоисароӣ шухрати ҷаҳонӣ дорад, андешаи файласуфонаи хешро дар рубоие чунин баён кардааст:

Бар кӯзагаре парер кардам гузаре,
 Аз хок ҳаменамуд ҳар дам ҳунаре.
 Ман дидам, агар надид ҳар бебасаре,

Хоки падарон дар кафи ҳар кӯзагаре [9, с.15].

Ё:

Бар корғаҳи кӯзагаре рафтам дӯш,

Дидам ду ҳазору кӯза гӯёву хамӯш.

Ногоҳ яке кӯза баровард хурӯш:

«Кӯ кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш?» [9].

Бо вучуди ба жанри рубой рӯ овардани бузургони адабиёти классикӣ ва муосири мо афзалияти рубоисароӣ боз ҳам дар эҷодиёти шифоҳии халқ боқӣ мемонад. Масалан:

Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар,

Хори Ватан аз лолаву райҳон хуштар.

Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,

Эй кош гадо будӣ ба Канъон хуштар [9, с.15].

Ё дар ҷойи дигар:

Сари сарчашма рафтам ман ба вақте,

Ба оби дида биншодам дарахте.

Шамол омад, дарахтам решақан шуд,

Мани мискин надорам ҳеҷ бахте [9].

Доираи мавзӯи дубайтӣ хеле васеъ буда, он шарҳи ҳол, шикоят, ҳаҷву танқид ва амсоли онҳоро дар бар мегирад, вале аксари дубайтиҳо мазмуни ишқӣ доранд:

Сари роҳат чароғон аст, гули ман.

Чаро хушат парешон аст, гули ман?

Ма ку ҳарфи баде бо ту нагуфтам,

Чаро чашми ту гирён аст, гули ман.

Ё дар ҷойи дигар:

Шамолак мевазад бо барги гандум,

Мусофир гаштаем дар шаҳри мардум.

Мусофири маро дилгир кардаст,

Фалак бар гарданам занҷир кардаст [9, с.18].

Намунаҳо аз дубайтиҳои халқӣ, ки мазмунҳои мухталифро фарогир ҳастанд:

Дилам решу дилам решу дилам реш,

Надорам толеъ аз бегонаву хеш.

Агар бегонаро созам ба худ хеш,

Мисоли мору кайдум мезанад неш.

Ё:

Имрӯз манам гандумаки сабз бар даст,

Ҳайфи умре, ки дар ғарибӣ бигузашт.

Хешони Ватан агар маро ёд кунед,

Ҷавру ситами замона имсол гузашт [9, с.17].

Ҳамин тавр мо дар ин нигошта ба таври мухтасар ба эҳё ва тақомули бахшҳои хурди шеърӣ адабиёти хело қадимаи шифоҳӣ ва хатии тоҷик шинос гардидем. Чунон ки аз рафти пайваста инкишофёбии адабиёт бармеояд, пешрафти адабиёт ба пешравиҳои ҳаёти ҷомеа пайвасти ногусастанӣ дорад. Тамоми дастовардҳои ҳаёт, ҳатто, бозмондагӣ ноқомӣҳои зиндагии мардум хох-нохоҳ дар дохили эҷодиёти адиб инъикос мешавад. Ба таври дигар адабиёт саропо солномаи ҳаёт аст. Мо дар адабиёт бараъло ин тамоюлро мебинем. Агар дар суруди эҷодиёти шифоҳии: ...Дилакам зардоб шуд, аз ҷақ-ҷақи бофандагӣ, Чашмакам пуроб аз риштаҳои кандагӣ... барин сатрҳои норозигиро аз зиндагӣ дучор оем, пас дар “Роҳи зиндагӣ”-и шеъри Мирсаид Миршакар бо чунин сатрҳо дучор меоем:

Бар ҷавонони саодатманди даврони бузург,

Ишқи чун шеърро ғазал поянда дорад дар назар.

Шоиреро ҳамчу Турсунзодаи ширинсухан,

Тухми сулҳу дӯстӣ биншонда дорад дар назар.

Ҳамин тартибу низом дар саросари эҷодиёти шоирони ҳар давраи замони ба мушоҳида мерасад. Ҳамчунин дар намунаи шеърҳои пешкашшуда низ ин банду пайванд

бараъло инъикос шудааст. Ҳамин тарз робитаи қавии айёму замон бо омезиши таҳаюли ширину гуворои эҷодкор як олами пуртаровату пурасрори шоирона мепарварад. Шеърӣ асил дар чунин гирудор падида омада марҳами дили хонандаву шунаванда мегардад.

АДАБИЁТ

1. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон. Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. 975 с.
2. Бобошароф М. Марзбони Ватан. - Хучанд, 2001.
3. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷилди 6). Душанбе.- 2015.704 с.
4. Лутфуллоев М. Боғи падар тоҷи-сар (китоби 3) Душанбе-2017-71 с.
5. Мирбобоев Р. Рушди маориф ва илм дар даврони Истиқлолияти давлатӣ. Душанбе: Маориф. 2016.192 с.
6. Туйчӣ Миров. Адабиёти тоҷик. Душанбе: Саҳбо, 2004. 353 с.
- 7.Т. Мирзод, Р.Ҳамидов, М.Пиров, Ф.Мирзода. Адабиёти тоҷик. Душанбе: Маориф, 2022. 271 с.
8. Файзулло Шарифзода. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир. Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Душанбе: М, 2018. 232 с.
9. Хоҷа Қурбон Тоҳирӣ. Адабиёти тоҷик. Душанбе: Маориф, 2022. 199 с.
10. Худоиназар Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. 671 с.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Уфукҳои истиқлол. Душанбе «Ганҷ Нашриёт» 2018, 433 с.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолият неъматӣ бебаҳо. Душанбе– 2001, 94 с.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқбол аз истиқлол. Душанбе, 2017.- 80 с.-Душанбе:Ирфон, 2016.- 64 с.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Душанбе: Ирфон, 2021.-Ҷилди 20.-424 с.
15. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Душанбе: Ирфон, 2021.-704 с.

АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ САЛОҲИЯТИ ОМУЗГОР ДАР ТАЪЛИМИ ХОНАНДАГОНИ АЗ ҶИҲАТИ ҶИСМОНӢ ИМКОНИЯТАШОН МАҲДУД

САФАРОВ Музафар Қурбоналиевич – муаллими калони кафедраи варзиш ва мудоғиби граҷдани Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкори Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. **E-mail:** m.safarov@mail.ru, **тел.:** (+992) 900 80 63 67

Муаллиф асосҳои педагогии технологияҳои нави илмӣ-методӣ ва қобилиятҳои дар уфуқи ғайриятро, ки омӯзиши хонанда бо дарки наф қабул мешавад инъикос додааст. Баробари ташаккули хонишҳои сиёсии дар ҷомеа ташвиқшаванда, имрӯз хонандагоне низ омӯзиш доранд, ки аз ҷиҳати ҷисмонӣ имконияти маҳдуд доранд. Ва ин маҳдудияти онҳо ба таҳлили минбаъда ва ошкор намудани қувваи баҳарактоварандагӣ, ки ҷисми солими ҳаёт аст маҳдудият надорад. Мутафаккир, ва олиме, ки ҳастии қувва ва солимии ҳаётро дар ҷисми зинда инъикос додааст, Ибни Сино мебошад, ки асоси солимиро дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ мебинад.

Муаллиф соҳҳои мафҳуми солимӣ дар рӯҳи солим ва ақли солим нақш бастаи инсонро дар ҳар гуна маврид ҷисми ҳастии зиндари инкишоф дода метавонад таҳлил намудааст.

Муаллиф таҷрибаи олимнро аз ҷиҳати педагогӣ-психологӣ ва илми тиб қайд мекунад, ки ихтилофоти равоӣ, табиати ҷисмонӣ ва психофизиологӣ (иттилооти визуалӣ, шунавоӣ ва анализаторҳо, маҳдудиятҳои қор узвҳои мушакҳо, пасмонӣ дар инкишофи равоӣ ва ғайра) дар раванди тарбияи ҷисмонӣ амалӣ гардонидани

функсияҳои нақшаи мутобиқшавӣ, бо миқдори мувофиқи фаъолияти ҷисмонӣ на танҳо мусбат дорад.

Вожаҳои калидӣ: педагогӣ, психологӣ, қобилият, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, хонандагон, имконияти маҳдуд, тарзи ҳаёти солим, ташаққули зеҳн.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА У ОБУЧАЮЩИХСЯ С ФИЗИЧЕСКИ ИНВАЛИДНЫМИ СТУДЕНТАМИ

САФАРОВ Музафар Курбоналиевич – старший преподаватель кафедры спорта и гражданской обороны Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, прос. Борбада, 48/5. **E-mail:** m.safarov@mail.ru, **тел.:** (+992) 900 80 63 67

Автор отразил педагогические основы новых научно-методических технологий и умений в горизонте деятельности, благодаря чему обучение студента воспринимается с новым пониманием. Наряду с поощрением формирования в обществе политологии, сегодня есть и студенты, имеющие ограниченные физические возможности. И это их ограничение не ограничивается дальнейшим изучением и открытием регенеративной силы, которая является здоровой частью жизни. Мыслителем и ученым, отразившим существование силы и здоровья в живом организме, является Ибн Сина, который видит основу здоровья в физической подготовке.

Автор отмечает опыт ученых с точки зрения педагогико-психологической и медицинской науки, что психические конфликты физического и психофизиологического характера (зрительная, слуховая и анализаторная информация, ограничения работы мышечных органов, отставание в психическом развитии и др.) в процессе занятий физической культурой реализация запланированных функций, адаптация, с соответствующим объемом двигательной активности не только положительный.

Автор проанализировал смысл понятия здоровье в здоровом духе и роль здорового духа в любом случае, который может развивать тело живого существа.

Ключевые слова: педагогические, психологические, способности, физическое воспитание, спорт, студенты, ограниченные возможности, здоровый образ жизни, формирование интеллекта.

PEDAGOGICHESKIYE OSNOVY KOMPETENTNOSTI PEDAGOGA U OBUCHAYUSHCHIKHSYA SO SFIZICHESKI INVALIDNYMI STUDENTAMI

SAFAROV Muzafar Kurbanaliyevich – starshiy prepodavatel' kafedry sporta i grazhdanskoy oborony Mezhdunarodnogo universiteta turizma i predprinimatel'stva Tadjikistana, Dushanbe, pros. Borbad, 48/5. **E-mail:** m.safarov@mail.ru, **тел.:** (+992) 900 80 63 67

Avtor otrazil pedagogicheskiye osnovy novykh nauchno-metodicheskikh tekhnologiy i umeniy v gorizonte deyatel'nosti, blagodarya chemu obucheniye studenta vosprininmayetsya s novym ponimaniyem. Naryadu s pooshchreniyem formirovaniya v obshchestve politologii, segodnya yest' i studenty, imeyushchiye ogranichennyye fizicheskiye vozmozhnosti. I eto ikh ogranicheniye ne ogranichivayetsya dal'neyshim izucheniyem i otkrytiyem regenerativnoy sily, kotoraya yavlyayetsya zdorovoy chast'yu zhizni. Myslitelem i uchenym, otrazivshim sushchestvovaniye sily i zdorov'ya v zhivom organizme, yavlyayetsya Ibn Sina, kotoryy vidit osnovu zdorov'ya v fizicheskoy podgotovke.

Avtor proanaliziroval smysl ponyatiya zdorov'ye v zdorovom dukhe i rol' zdorovogo dukha v lyubom sluchaye, kotoryy mozhet razvivat' telo zhivogo sushchestva.

Avtor otmechayet opyt uchenykh s tochki zreniya pedagogiko-psikhologicheskoy i meditsinskoy nauki, chto psikhicheskiye konflikty fizicheskogo i psikhofiziologicheskogo

kharaktera (zritel'naya, slukhovaya i analizatornaya informatsiya, ogranicheniya raboty myshechnykh organov, otstavaniye v psikhicheskom razvitii i dr.) v protsesse zanyatiy fizicheskoy kul'turoy realizatsiya zaplanirovannykh funktsiy, adaptatsiya, s sootvetstvuyushchim ob'yemom dvigatel'noy aktivnosti ne tol'ko polozhitel'nyy.

Key words: *pedagogicheskiye, psikhologicheskiye, sposobnosti, fizicheskoye vospitaniye, sport, studenty, ogranichennyye vozmozhnosti, zdorovyy obraz zhizni, formirovaniye intellekta.*

Замони муосир технологияҳои нави илмӣ-методи ва қобилиятҳоеро дар уфуқи фаъолият ба роҳ монда истодааст, ки омӯзиши хонанда бо дарки нав қабул мешавад. Баробари ташаккули хонишҳои сиёсии дар ҷомеа ташвиқшаванда, имрӯз хонандагоне низ омӯзиш доранд, ки аз ҷиҳати ҷисмонӣ имконияти маҳдуд доранд. Ва ин маҳдудияти онҳо ба таҳсили минбаъда ва ошкор намудани қувваи баҳарактоварандагӣ, ки ҷисми солими ҳаёт аст маҳдудият надорад. Мутафаккир, ва олиме, ки ҳастии қувва ва солимии ҳаётро дар ҷисми зинда инъикос додааст, Ибни Сино мебошад, ки асоси солимиро дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ мебинанд. Ҳамасола дар саросари ҷаҳон аз соли 1992, 3 декабр Рӯзи байналмиллалии маъҷубон ҷашн гирифта мешавад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин рӯзро бо ҷорабиниҳои фарҳангӣ-варзишӣ ҷашн мегиранд. Зеро маъҷубон кишри ҷудонашавандаи ҷомеаи мо ба ҳисоб рафта дар соҳаи варзиш низ фаъолияти пурсамар доранд. Дар давраи ҳозира ҳангоми ташаккул ёфтани маданият, тарзи ҳаёти солим ва ҷорабиниҳои варзишӣ дар байни хонандагони имконияташон маҳдуд хеле зиёд ба роҳ монда шудааст.

Асоси мафҳуми солимӣ дар рӯҳи солим ва ақли солим нақш баста, инсон дар ҳар гуна маврид ҷисми ҳастии зиндари инкишоф дода метавонад.

Олимон аз ҷиҳати педагогӣ-психологӣ ва илми тиб қайд мекунанд, ки ихтилофотҳои равоӣ, табиати ҷисмонӣ ва психофизиологӣ (иттилооти визуалӣ, шунавоӣ ва анализаторҳо, маҳдудиятҳои қор узвҳои мушакҳо, пасмонӣ дар инкишофи равоӣ ва ғайра) дар раванди тарбияи ҷисмонӣ амалӣ гардонидани функцияҳои нақшаи мутобиқшавӣ, бо миқдори мувофиқи фаъолияти ҷисмонӣ на танҳо мусбат дорад. Таъсири ислоҳкунанда ба бадан шахсе, ки мушкilotи саломатӣ дорад, балки ба ҷубронпулӣ низ мусоидат мекунад. Таҳсилоти касбӣ яке аз аз самтҳои муҳимтарини тавонбахшии касбии маъҷубон мебошад. Давлат кафолат медиҳад фароҳам овардани шароити мусоид барои таҳсили маъҷубон

Шахсони маъҷуб дастони пурқуввати табиатӣ доранд ва онҳо метавонанд дар мусобиқаҳои дастхобонӣ, қайикронӣ иштирок карда, ҷойҳои намоёнро ишғол кардаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини дастрасии таълим барои хонандагони маъҷуб истифода аз шароитҳои муосир ба тарзи хуб ба роҳ монда шудааст.

Дар раванди таълими хонандагони имконияташон аз ҷиҳати ҷисмонӣ маҳдудбуда, омӯзгороне, низ омодагӣ мебинанд, ки савияи дониши зехнӣ дошта бошанд.

Ба ақидаи С.В. Гертнер омодагии омӯзгорони оянда барои кори ҷанбаи носолимошта бо хонандагонро ҳамчун сифати касбӣ баррасӣ намуд, ки дар савияи таҷрибаи дарёфтгардидаи иҷтимоӣ дар қаринаи масъалаҳои дахлдори ҳифзи саломатӣ шомилбуда, ки он ғамхориго на танҳо дар бораи саломатии худ, балки, ҳамчунин, саломатии хонандагон ва маҳорати истифодаи ин таҷриба дар доираи фаъолияти педагогӣ пешбинӣ менамояд.

В.А. Багина мутаъкид аст, ки дараҷаи омодагии омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ ба фаъолияти ҷанбаи касбидошта инъикоси маҷмӯи сифатҳои касбӣ мебошад, ки имкон медиҳад, масъалаҳои ҷанбаи тарбияву таълимӣ ва солимгардонии зехнӣ бо муваффақият барои хонандагони аз ҷиҳати ҷисмонӣ имконияташон маҳдуд ҳал карда шаванд.

Азбаски ба ақидаи Г.А. Гушина ҳар гуна фаъолияти ҷанбаи касбидошта зарурати аз тарафи фард сафарбаркунии неруи равоӣ ва ҷисмониро пешбинӣ менамояд, пас, баррасии омодагии касбии ин ё он мутахассисро бояд дар ду савияи зерин баррасӣ намуд.

- савияи омодагии билқувва, ки, умуман, омодагии хонандаро ба амалисозии фаъолияти мушаххаставсиф менамояд;

- савияи вазъиятӣ ё бевосита, ки ҳолати ҳаминлаҳзаинаи хонандаро ба ҳалли бевоситаи масъала бо дарназардошти шароити мушаххас инъикос менамояд. Барои савияи мазкур дараҷаи баланди серҳаракатӣ, вобастагии қарорҳои қабулшуда аз ҳолати ҷисмонӣ ва равони субъект, омилҳои беруна, бо шумули вижагиҳои муҳити иҷтимоӣ, ҳолати ахлоқию равонии коллектив ва ғайра хос мебошад.

Омодагии вазъиятӣ ё бевосита болои таҳкурсии омодагии билқувва ва ё пешакӣ асос ёфтааст.

Албатта, дар хонандагон ташаккулёбии стратегияи солимнигоҳдоранда, пеш аз ҳама, вучуд доштани ҷаҳонбинии марбута ва тарбияи ҳуди омӯзгорро дар назар дорад. Бар замми ин на танҳо ба ҷанбаи шахсии умумифарҳангии ӯ дахл дорад, ки он ҳамчун тавсифномаи касбӣ хеле муҳим аст ва ӯ имкон медиҳад, ки фаъолияти босамари педагогии дар хонандагон ташаккулёбии стратегияи саломатинигоҳдорандаро амалӣ намояд.

Яке аз ҷузъҳои фарҳанги умумии педагогии омӯзгор фарҳанги саломатӣ мебошад, ки аз унсурҳои зерин иборат мебошанд:

а) маҷмуи ормонҳо ва арзишҳои саломатии асосёфта ба анъанаҳои миллӣ;

б) ҷанбаҳои шахсияти омӯзгор, ки эътиқоди ӯро дар соҳаи нигоҳдорӣ ва таҳкими саломатӣ инъикос менамояд;

в) маҷмуи амсилаҳо ва шаклҳои фаъолияти инфиродии дорои ҷанбаи солимнигоҳдоранда;

г) маҷмуи тарзҳо ва равишҳои ҷалб намудани хонандагон дар фаъолияти ҷанбаи солимнигоҳдоранда, дар ин ҳол, яке аз муҳимтарин шароити муваффақияти чунин фаъолият дар омӯзгор вучуд доштани ҷаҳонбинии солимнигоҳдоранда, ки барои хонандагон ҷиҳати мушорикат додани онҳо ба тарзи ҳаёти солим ҳамчун намуна хизмат мекунад:

- ташкили дастгирии ҳамачонибаи раванди таълими хонандагони маъҷуб ва маъҷубон;

- ташкили системаи муомила бо дигар муассисаҳо ва шӯъбаҳо бо мақсади расонидани кумак ба хонандагони имконияташон маҳдуд дар мутобиқшавӣ ва интеграцияи иҷтимоӣ;

- ташкили кори тарбияи ҷисмонӣ, солимгардонӣ ва барқароркуниро дар муассисаҳои таълимӣ ва фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ба ҷо меорад.

Барои имконияти хонандагони аз ҷиҳати ҷисмонӣ имконияташон маҳдуд, имрӯз бозиҳои варзишӣ, ки шуури зеҳнии онҳоро рушд медиҳад дар раванди таълим ба роҳ монда шудааст. Кудакони маъҷубро оид ба таълими намудҳои варзиш аз хурдсолӣ бояд тарбия намуд. Зиёде аз падару модарон ҳатто дар бораи мавҷуд будани таълимгоҳҳои гуногун оид ба инкишофи қобилияти ҷисмонии кудакони маъҷуби худ хабар надоранд. Билқувва фарзандони маъҷуби онҳо низ имконт доранд ғолиби Бозиҳои Олимпӣ гарданд. Баргузориҳои чорабиниҳои муштарак на танҳо хоҳиши хонандагони имконияташон маҳдудро ба машғулиятҳои ҷисмонӣ варзишӣ ва рушди ҳамдardӣ, таҳаммулпазирӣ, масъулиятнок аст, балки ба ташаккули муҳите, ки дар он ҳар як иштирокчии таълиму тарбия қобилиятҳои раванди эҳсоси эҳтиром ва қодир ба ҳадди аксар амалӣ карда мусоидат мекунад.

Ҳадафи ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ҷалб кардани ҷавонон ташаккул додани шахсияти аз лиҳози ҷисмонӣ ва равоншиносӣ солим тавассути варзиши бадан, дар онҳо инкишоф додани талош ба тарзи ҳаёти солим, умуман, фарҳанги саломатӣ, омодагории ҷавонон ба фаъолияти касбӣ ва иҷтимоӣ, ҳифз ва таҳкими саломатии онҳо мебошад.

Ба пиндори Л.И.Лубишева ва В.К. Балсевич тарбияи ҷисмонӣ ба фаъолияти ҷанбаи иҷтимоидошта асос ёфтааст, ки мақсади он таҳаввулҳои ҳолати ҷисмонии инсон ва бадани у мебошад. Ҷузъҳои таркибии тарбияи ҷисмонӣ аз меъёрҳо ва қоидаҳои рафтори алоқаманд ба механизмҳо ва воситаҳои ҷанбаи иҷтимоидошта, маҷмуи самтгиришудаи арзишӣ, эҳтиётот, донишҳо ва воқунишҳои эҳсосоти (эмотсионалии) микёси хеле бузург иборат мебошад.

Як гуруҳи донишмандон муътақиданд, ки дар миёни равишҳои калидии дурнамо нисбат ба масъалаҳои алоқаманд бо таҳкими саломатии хонандагон ҳамкориҳои зич миёни омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ ва хонандагони дар ҷараёни фаъолияти ба ниғадорӣ ва таҳкими саломатӣ нигаронидашуда мебошад.

Дар ин ҳол низоми тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таълимии ватанӣ дар қаринаи ташаккулёбии стратегияи солимнигоҳдоранда, анғезаи онҳо ба тарзи ҳаёти солим, машғулиятҳои фаъолон ба машқҳои ҷисмонӣ ва баланд бардоштани фарҳанги ҷисмонӣ ҳануз хеле дур аз такмил мебошад. Мутаасифона, дар пажӯҳишҳои Б.Н. Чумаков, А.В. Чоговадзе, И.И. Брехман ва дигар муаллифон ибраз мегардад, ки аксарияти хонандагони муассисаҳои таълимӣ дур аз ғамхорӣ оид ба саломатии худ мебошанд ва мубрам будани ин мавзӯро танҳо баъди аз даст додани саломатӣ дарк мекунанд, вақте, ки дар назди онҳо масъала дар бораи офиятбӣ ҷиддан матраҳ мегардад.

Агар тарбияи ҷисмониро ҳамчун яке аз намудҳои мустақилонаи фарҳанг баррасӣ намоем, он гоҳ метавон дар он вазифаҳои хосеро ошкор намуд, ки сохтор ва моҳияти онро инъикос мекунанд.

Ҳангоми баррасии ҷузъи муҳтавоии вазифаи тарбияи ҷисмонӣ метавон дид, ки онҳо ба қонбгардонии эҳтиёҷоти одамон ба фаъолнокии ҷанбаи ҳаракатидошта, беҳтарсозии ҳолати ҷисмонӣ, таҳкими саломатии ашхос нигаронида шудаанд, ки дар натиҷаи имкони ҳаётгузаронии ҳамарӯзаи фаъолонга ва мукамалро барои онҳо фароҳам меоварад.

Муҳаққиқ Л.П. Матвеев пешниҳод мекунанд, ки вазифаҳои барои тарбияи ҷисмонӣ хосбуда ба гуруҳҳои зерин тақсим карда шавад.

- солимгардонӣ ва барқароркунӣ- дар ҷараёни қорбурди воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ ҳангоми сомондиҳии иқдоми барқароркунанда дар ҳолатҳои осеббинӣ, бемориҳо ё зиёдхасташии ҷисм, инчунин ҳангоми ташкили шаклҳои фаъолонии истироҳат амалӣ карда мешавад.

- варзишӣ- ба дастовардҳои олий, ки дар он ҷо ба тарбияи ҷисмонӣ вазифаи яке аз омилҳои калидии ноилшавии баландтарин натиҷаҳои нишондиҳандаи ҳади аксари имконоти организм амалӣ мегардад.

- амалӣ имкон медиҳад, ки тарбияи ҷисмонӣ барои оморасозии ҷавонон ба фаъолияти минбаъдаи касбии онҳо истифода гардида, муқовиматнокии онҳо ба шароити номусоиди беруна тақвия дода шавад.

- таҳсилоти имкон медиҳад, ки маҷмуи малакаҳо ва донишҳои аз тарафи хонандагон дар ҷараёни машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ бадастомада, барои густариши ҷаҳонбинии умумии онҳо, дар онҳо ташаккулдиҳии дарки аҳамияти тарбияи ҷисмонӣ дар таъмини сифати баланди ҳаёт истифода гардад.

АДАБИЁТ

1. Аллянов, Ю. Н., Письменский, И. А. Физическая культура. М.: Юрайт, 2024. 451 с.
2. Ангелова, О. Ю. Основы инновационной деятельности в сфере физической культуры и спорта. Учебное пособие для СПО. М.: Лань, 2023. 102 с.
3. Андриянова, Е. Ю. Спортивная медицина. М.: Юрайт, 2023. 342 с.
4. Бабушкин, Г. Д. Психолого-педагогические особенности подготовки спортсменов к соревновательной деятельности. Учебное пособие для вузов, 3-е изд. М.: Лань, 2023. 348 с.
5. Бегидова, Т. П. Основы адаптивной физической культуры. М.: Юрайт, 2023. 182 с.
6. Бегидова, Т. П. Теория и организация адаптивной физической культуры. М.: Юрайт, 2023. 182 с.
7. Бишаева, А.А., Малков, А.А. Физическая культура. Учебник. М.: КноРус, 2020. 312 с.

8. Бурухин, С. Ф. Методика обучения физической культуре. Гимнастика. М.: Юрайт, 2019. 174 с.
9. Величко, Т. И. Лечебная физическая культура и лечебное плавание в ортопедии. Учебно-методическое пособие для вузов, 3-е изд. М.: Лань, 2024. 124 с.
10. Виленский, М. Я., Горшков, А. Г. Физическая культура. Учебник. М.: КноРус, 2020. 216 с.

ШАРОИТҲОИ ТАШКИЛИ ИТТИҲОДИЯҲОИ ДОНИШЧҶҲЁН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ

ТОШМАТОВ Раҳмиддин Нуриддинович – мудири кафедраи менеҷмент ва сайёҳии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53.
E-mail: Toshmatovrahmidin@gmail.com, **тел.:** (+992) 937 77 10 84

Дар мақола шароитҳои зарурӣ барои ташкили иттиҳодияҳои донишҷӯён дар муассисаҳои таълимӣ баррасӣ карда мешаванд. Ташкилотҳои донишҷӯён да рушди донишҷӯён нақши муҳим доранд, ба онҳо имконият медиҳанд, ки малакаҳо сифатҳои роҳбарӣ ва масъулияти ҷаҳмонии худро инкишоф диҳанд.

Муаллифи мақола омилҳои мухталифро, ки ба ташаккули иттиҳодияҳои донишҷӯён таъсир мерасонанд, таҳлил кардаанд. Онҳо таъсири сохторҳои ташкилӣ, мавҷудияти захираҳо, дастгирии муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи донишҷӯёнро баррасӣ кардаанд. Таҷрибаи кори иттиҳодияҳои бомуваффақияти донишҷӯён дар муассисаҳои гуногуни таълимӣ низ таҳлил карда шуд. Дар натиҷаи таҳқиқ якҷанд шароитҳои асосие, ки ба иттиҳодияҳои донишҷӯён мусоидат мекунанд, муайян карда шуданд. Аввалан, сохтори ташкили бояд ҷандир бошад ва ташаббусҳои донишҷӯёнро дастгирӣ кунад. Сониян, муассисаҳои таълимӣ бояд барои ҷаҳонияти иттиҳодияҳои донишҷӯён захираҳои кофӣ аз қабилҳои маблағгузорӣ, бино таҷҳизот таъмин кунанд. Сеюм, дар кори бомуваффақияти иттиҳодияҳои донишҷӯён кумаки муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи донишҷӯён нақши муҳим мебошад.

Дар мақола гуфта мешавад, ки ташкили иттиҳодияҳои донишҷӯён фароҳам овардани шароити мусоидро талаб мекунанд, ки ба ҷаҳонияти ҷаҳол ва самаранокии донишҷӯён мусоидат мекунанд.

Муаллиф аз муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи донишҷӯён даъват мекунанд, ки ба ин шароит тавачҷуҳ зоҳир намуда, ба донишҷӯён имкони рушдро тавассути ширкат дар иттиҳодияҳои донишҷӯён фароҳам оваранд.

Вожаҳои калидӣ: худидоракунии, бақайдгирӣ, идоракунии, захираҳо, ҷорабиниҳо, муассисаҳои таълимӣ, салоҳиятҳои ҷомеаи донишҷӯён

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СТУДЕНЧЕСКИХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

ТОШМАТОВ Раҳмиддин Нуриддинович – заведующий кафедрой менеджмента и туризма Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53. **E-mail:** Toshmatovrahmidin@gmail.com, **тел.:** (+992) 937 77 10 84

Данная статья исследует условия, необходимые для формирования студенческих объединений в учебных заведениях. Студенческие объединения играют важную роль в развитии студентов, предоставляя им возможность развить свои навыки, лидерские качества и социальную ответственность.

Авторы статьи провели анализ различных факторов, которые влияют на формирование студенческих объединений. Они исследовали влияние организационных структур, доступности ресурсов, поддержки со стороны учебных заведений и студенческого сообщества. Также был проанализирован опыт успешных студенческих объединений в различных учебных заведениях.

В результате исследования были выявлены несколько ключевых условий, способствующих формированию студенческих объединений. Во-первых, организационная структура должна быть гибкой и поддерживать инициативы студентов. Во-вторых, учебные заведения должны предоставлять достаточные ресурсы, такие как финансирование, помещения и оборудование, для работы студенческих объединений. В-третьих, поддержка со стороны учебных заведений и студенческого сообщества играет важную роль в успешной работе студенческих объединений.

Статья заключается в том, что формирование студенческих объединений требует создания благоприятных условий, которые способствуют активной и эффективной работе студентов. Авторы призывают учебные заведения и студенческое сообщество обратить внимание на эти условия и предоставить студентам возможность развиваться через участие в студенческих объединениях.

Ключевые слова: самоуправление, самореализация студенческие объединения, организация, процессы, регистрация, управление, ресурсы, мероприятия, учебные заведения, Компетенции студенческое сообщество.

CONDITIONS FOR THE FORMATION OF STUDENT ASSOCIATIONS IN EDUCATIONAL INSTITUTION

TOHMATOV Rakhmiddin Nuriddinovich – Head of the Department of Management and ISM of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rakhimov, Dushanbe, st. Luchob, 53. **E-mail:** Toshmatovrahmidin@gmail.com, **тел.:** (+992) 937 77 10 84

This article examines the conditions necessary for the formation of student associations in educational institutions. Student bodies play an important role in the development of students, providing them with the opportunity to develop their skills, leadership qualities and social responsibility.

The authors of the article analyzed various factors that influence the formation of student associations. They examined the influence of organizational structures, availability of resources, support from educational institutions and the student community. The experience of successful student associations in various educational institutions was also analyzed.

As a result of the study, several key conditions contributing to the formation of student associations were identified. First, the organizational structure must be flexible and support student initiatives. Secondly, educational institutions must provide sufficient resources, such as funding, premises and equipment, for the operation of student associations. Thirdly, support from educational institutions and the student community plays an important role in the successful work of student associations.

The article is that the formation of student associations requires the creation of favorable conditions that contribute to the active and effective work of students. The authors call on educational institutions and the student community to pay attention to these conditions and provide students with the opportunity to develop through participation in student associations.

Key words: self-government, self-realization, student associations, organization, processes, registration, management, resources, events, educational institutions, Competencies of the student community.

Самоорганизация студенческого сообщества в форме студенческой общественной организации зависит от нескольких ключевых факторов. Самоорганизация зависит от общих интересов и целей студентов, которые могут включать академические, социальные, культурные и профессиональные аспекты. Наличие ресурсов, таких как пространство, финансы, время и поддержка со стороны университета или колледжа, влияет на возможности создания и поддержания структуры студенческой организации. Способность лидеров мотивировать участников, развивать планы деятельности и обеспечивать эффективное управление организацией существенно влияет на ее самоорганизацию. Самоорганизация организации также зависит от соответствия уставу, правилам университета или колледжа и законам страны, где она функционирует. Поддержка со стороны администрации университета или колледжа, включая финансовую, административную и ресурсную помощь, может существенно влиять на возможности развития и устойчивости студенческой общественной организации.

Учитывая эти факторы, студенческая общественная организация может эффективно самоорганизовываться и добиваться поставленных целей.

Отсюда, самоорганизация студенческого сообщества в форме студенческой общественной организации зависит от постоянного взаимодействия с окружающей средой, где ключевыми субъектами являются студенты, преподаватели вуза, городское сообщество, молодежь города, а также органы управления вузом, городом и регионом. Поэтому в методологии проектирования необходимо провести анализ внешних условий этого процесса, включая готовность внешней среды поддерживать самоорганизацию через студенческие общественные объединения. Это означает анализ мотивации и возможности внешней среды поддерживать самоорганизацию. Анализ включает оценку наличия нормативной базы для создания общественных объединений на государственном, региональном и городском уровнях, а также понимание роли самоорганизации в студенческой среде. Мы сосредоточились на анализе на государственном уровне, обращая внимание на роль Президента, Правительства РТ и Министерства образования РТ в развитии студенческих общественных объединений.

Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон играет важную роль в развитии студенческих общественных объединений через поддержку и поощрение студенческих инициатив, оказание финансовой помощи, участие в мероприятиях и поддержку проектов, направленных на развитие студенческого общества, создание благоприятных условий для студентов для самореализации и развития их потенциала, а также участие в публичных выступлениях, повышение общественной и международной значимости студенческих общественных объединений и т.д.

В настоящее время в Таджикистане действует множество студенческих организаций. Почти в каждом государственном высшем учебном заведении существуют профсоюзные организации студентов, а также созданы студенческие советы, союзы и ассоциации. Эти организации берут на себя решение различных проблем студентов, таких как организация досуга, поддержка социальных инициатив, информационная поддержка, защита прав и предоставление временной занятости.

В свете быстро меняющихся социально-экономических условий и технологического прогресса, модернизация системы образования становится актуальной задачей для многих стран. Республика Таджикистан также признает необходимость модернизации своей системы образования для обеспечения качественной подготовки своих граждан на всех уровнях образования. С этой целью принято ряд документов, в частности 11 декабря 2022г принята концепция перехода к цифровому образованию в Таджикистане на период до 2042 года; концепции непрерывного образования в Республике Таджикистан на 2017-2023 годы; постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 мая 2002 года, № 200 "Об утверждении национальной концепции образования Республики Таджикистан" утверждена постановлением правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2006 г. № 94 Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан; Закон Республики Таджикистан от 23 декабря 2021 г. №1830 «О молодежи и государственной молодежной

политике»; Закон Республики Таджикистан от 19 сентября 2013 г. № 1019 «О волонтерской деятельности»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 июня 2006 г. № 228 «Об утверждении Национальной концепции молодежной политики в Республике Таджикистан»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 г. № 166 «Об утверждении Стратегии государственной молодежной политики в Республике Таджикистан до 2030 года»; Указ Президента Республики Таджикистан от 18 июля 2015 г. № 526 «О создании Национального совета по делам молодежи при Президенте Республики Таджикистан»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2015 г. № 508 «О Положении о стипендиях Президента Республики Таджикистан для учащихся и студентов общеобразовательных, начальных и средних профессиональных образовательных учреждений»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 ноября 2018 г. № 563 «О Положении о Премии имени Исмоили Сомони для молодых ученых за выдающиеся работы в области науки и техники»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 27 мая 2017 г. № 257 «О Комитете по делам молодежи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан».

Цели модернизации образования в Таджикистане это:

Обеспечение доступного и качественного образования для всех граждан Таджикистана без различия по полу, возрасту, национальности или месту проживания.

Создание гибкой и адаптивной системы образования, способной отвечать потребностям рынка труда и общества.

Внедрение современных информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс для повышения его эффективности и привлекательности.

Развитие и поддержка профессионального роста педагогических кадров и повышение их квалификации.

Развитие научно-исследовательской и инновационной деятельности в образовании для обеспечения постоянного роста знаний и улучшения качества образования.

Поддержка общественных объединений студентов со стороны государства является важным механизмом решения студенческих проблем. Концепция модернизации образования в Республике Таджикистан включать в себя несколько ключевых аспектов:

С позиции обновление учебных программ: пересмотр и обновление учебных планов и программ с учетом современных технологий, требований рынка труда и мировых тенденций в образовании.

С позиции профессиональное развитие педагогических кадров: обучение учителей и преподавателей современным методикам преподавания, использование информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе и развитие межкультурной компетенции.

С позиции создание инфраструктуры для онлайн-образования: развитие доступа к интернету, обеспечение современным оборудованием и программным обеспечением для проведения онлайн-занятий и дистанционного обучения.

С позиции развитие исследовательской и инновационной активности: поощрение студентов и преподавателей к проведению научных исследований, внедрению инноваций в образовательный процесс и практическую деятельность.

С позиции подготовка кадров для цифровой экономики: акцент на развитие компетенций в области информационных технологий, программирования, цифрового маркетинга и других сфер, востребованных в цифровой эпохе.

Эти и другие меры могут способствовать модернизации образования в Республике Таджикистан и подготовке граждан к вызовам современного мира.

Студенческое сообщество может сыграть значимую роль в этом процессе. Понимание важности самоорганизации студенческого сообщества подробно описывается в документах на государственном уровне, которые детализируются в документах регионального уровня. Условия создания студенческих общественных объединений изложены в следующих документах:

В Таджикистане условия создания студенческих общественных объединений (студенческих организаций) изложены в следующих документах:

Конституция Республики Таджикистан: Определяет основные права граждан и принципы организации общественной жизни, включая право на свободное объединение.

Закон о студенческих общественных объединениях (студенческих организациях): Регулирует правовой статус, регистрацию, организационную структуру и деятельность студенческих организаций.

Устав или положение студенческой организации: Содержит правила и условия функционирования организации, ее цели и задачи, структуру, порядок выборов руководства и другие внутренние нормы.

Положение о высших учебных заведениях: Определяет основные принципы и порядок организации учебного процесса и взаимодействия студенческих организаций с учебным заведением.

Другие нормативно-правовые акты местных органов государственной власти и учебных заведений: Могут содержать дополнительные требования и условия, устанавливающие особенности деятельности студенческих организаций.

С 1992 по 2014 годы, Правительством республики принято более 30 законов, указов, постановлений, в том числе Закон Республики Таджикистан «О государственной молодежной политике» было утверждено распоряжением Правительства Республики Таджикистаном (15.07.2004). В нем определены приоритеты, стратегические цели и задачи, отразившие новые направления молодежной политики, также принято « Государственная стратегия молодежи Республики Таджикистан до 2020 г.» (2011 г), «Концепция национальная политики молодежь Республики Таджикистан (с изменением и дополнением. 2014г.),1 которые направлены на улучшение, укрепление и эффективную деятельность Комиссии по вопросам государственной молодежной политики в Таджикистане.

Сегодня в республике ведут деятельность более 400 молодежных организаций, в том числе и студенческой. С учетом этого, студенческая молодежь в процессе трансформации современного таджикского общества до сих пор не получила должного научно - теоретического обобщения.

Цель Концепции национальная политики молодежь Республики Таджикистан заключается в создании условий, которые позволят молодым гражданам выбирать свой путь в жизни, достигать социальной и личной самореализации, принимать участие в общественной жизни, получать образование и защищать свои права и интересы. Это означает, что стратегия молодежной политики республики все больше ориентируется на поддержку самореализации молодежи как ключевого стратегического ресурса.

Тем не менее, многие молодые люди испытывают неуверенность в себе. Они беспокоятся о вопросах трудоустройства, жилья и увеличения уровня преступности. Исследования показывают, что для молодежи ключевыми факторами уверенности являются личностные качества, такие как умение ставить и достигать целей, сила воли, настойчивость и предприимчивость, иногда важнее, чем материальное благополучие или социальная поддержка. Это отличает молодежь от других возрастных групп и заставляет старшее поколение беспокоиться о будущем своих детей.

Выбор приоритетных направлений молодежной политики в республике был обусловлен проблемами, с которыми сталкиваются молодые люди, и способами их решения. Основные аспекты Концепции национальная политики молодежь Республики Таджикистан и Государственной стратегии молодежи Республики Таджикистан включают:

Поднятие уровня гражданского патриотического сознания и поведения молодежи.

Укрепление института молодежной семьи, решение жилищных проблем молодежи и молодых семей.

Создание условий для развития образовательного, творческого и духовно-нравственного потенциала молодежи, а также стимулирование инновационной активности.

Организация свободного времени, летнего отдыха для молодежи, семей и детей, а также развитие физической активности молодежи.

Поддержка профессиональной занятости и развитие деловой активности работающей молодежи.

Поддержка деятельности детских и молодежных общественных объединений, развитие системы социальных служб и клубов для молодежи и подростков.

Профилактика наркотиков и психоактивных веществ, борьба с асоциальными явлениями в молодежной среде, правовая защита и сохранение психического здоровья молодежи.

Реализация этих направлений в значительной мере будет осуществляться самой молодежью, следующим образом.

Большинство молодых людей в республике исследованных в опросе, считают, что у них есть возможность успешно работать и жить, достигнуть своих целей. Оптимистически настроены по поводу своего социального развития и жизни 58% молодых людей, которые работают и учатся в учебных заведениях. Однако каждый четвертый молодой человек высказал пессимистичные взгляды на свои перспективы.

Исследование ценностей молодежи показало, что основные жизненные ценности для них включают семью, здоровье, интересную работу и общение с друзьями. Вторая группа ценностей включает детей, жизненный успех, материальное благополучие, свободу и независимость. Однако эти ценности в разной степени важны для учащихся и работающих молодых людей. Потребность в деньгах отражает не только их потребительские запросы, но и реакцию на экономические трудности и снижение уровня жизни. Меньшую ценность для молодежи представляют желание приносить пользу другим, содержательный досуг, а также почет и уважение.

Ответы молодежи, учащейся в школах и вузах, на вопросы о планах на год после окончания обучения и о предпочтениях в выборе места работы показали, что 78% тех, кто намеревается трудоустроиться, предпочли бы работать в своем родном городе или поселке, что составляет 25% от общего числа опрошенных молодых людей.

Большинство городской молодежи (75% из крупных городов, таких как Душанбе, Бохтар и 53% из средних и малых городов, например, Леваканд выразили желание остаться работать в своих городах. В то время как большинство молодежи из поселков (47%) предпочли бы работать за пределами своих местных сообществ.

Относительно низкий интерес к предпринимательской деятельности и желание создать семью также заметны. Современные молодые люди склонны откладывать брак до достижения определенного профессионального статуса и материальной стабильности. В настоящее время служба в армии не пользуется популярностью среди учащихся. Небольшое количество девушек выразили желание служить, а среди юношей лишь 7% выразили интерес к военной службе.

Воспитание молодежи в современных условиях должно акцентироваться на формировании граждан-патриотов, которые ценят и защищают интересы Таджикистана, активно участвуют в общественной жизни и содействуют развитию институтов правового государства и гражданского общества, включая участие в работе молодежных и детских общественных организаций.

Основной упор в воспитании молодежи должен быть сделан на подготовке современных профессионалов, лидеров и предпринимателей, обладающих качественным образованием, соответствующим потребностям современного общества как в материальном, так и в духовном плане.

Важным аспектом воспитания молодежи является их нравственное и физическое развитие, формирование здорового образа жизни и внимание к воспитанию будущих поколений Таджикистана, способствующее укреплению семейных ценностей.

Таким образом, воспитание молодежи в современных условиях требует определения стратегических приоритетов, среди которых следует выделить несколько ключевых аспектов:

Развитие критического мышления и умений принятия решений: Это поможет молодежи разбираться в сложной информационной среде, а также принимать осознанные и обоснованные решения.

Формирование компетенций цифровой грамотности и информационной безопасности: Важно обучать молодежь использованию современных технологий безопасно и осознанно.

Создание условий для самореализации и профессионального развития: Важно помогать молодежи найти свое призвание, развить свои таланты и найти место в обществе.

Поддержка физического и психологического здоровья: Обеспечение доступа молодежи к спорту, здоровому образу жизни и психологической поддержке.

Стимулирование гражданской активности и участия в общественной жизни: Важно создавать возможности для участия молодежи в решении общественных проблем и формировании своего мнения.

Содействие в формировании межнационального и межкультурного взаимопонимания: Поощрение толерантности, уважения к различиям и развитие межкультурных коммуникаций.

Эти приоритеты помогут создать условия для разностороннего развития молодежи и их успешной интеграции в современное общество.

Молодежные общественные объединения играют важную роль в воспитательной работе с молодежью, особенно в студенческой среде. Студенческая молодежь стремится проявить свой потенциал и участвовать в общественной жизни. Создание структур студенческого самоуправления может способствовать более активному вовлечению студентов в процесс принятия решений, касающихся их жизни и обучения. Это также может способствовать формированию лидерских качеств и развитию навыков управления, что важно для будущей профессиональной и общественной деятельности.

Повышение авторитета образования способствует притоку молодежи в академическую обстановку. Следовательно, на тех, кто работает с студентами, ложится значительная ответственность за формирование их социального характера. Важно направлять потенциал и энергию молодежи в правильное русло, учитывая соблазны наркотиков, алкоголя и тому подобного. Поэтому крайне важно иметь эффективную систему воспитания, адаптированную к текущей политической и социально-экономической ситуации. Это подразумевает системное изучение проблем студенчества с использованием научного подхода и разработку долгосрочной программы для студентов. Для реализации этой программы предлагается создать орган общественного самоуправления - Совет студенческой и учащейся молодежи, который будет координировать городские и районные студенческие объединения и осуществлять мероприятия программы. Поддержка студенческих трудовых, строительных и педагогических отрядов поможет решить проблемы временной занятости студентов.

В стратегии рассматривается организация различных мероприятий, таких как фестивали, лагеря, семинары, игры, конкурсы и акции, с привлечением широкого круга молодежи и активных членов студенческих объединений, как один из способов проведения досуга.

Установление тесного взаимодействия с средствами массовой информации поможет решить проблему информирования жителей о деятельности Совета, а также выявить проблемы и потребности студенчества. Освещение результатов научно-практических конференций в средствах массовой информации способствует популяризации научной деятельности студентов и развитию их научных обществ.

В соответствии с Уставом Совета Студенческой и учащейся молодежи республики, Совет формируется из представителей городских и районных студенческих объединений. Совет студенческой и учащейся молодежи на местах выступает как координационный и консультативный орган, цель которого заключается в развитии студенческого движения и решении важнейших проблем студенческой молодежи.

Основные цели Совета на местах включают в себя следующие задачи:

Исследование и анализ социально-экономического положения студентов;

Взаимодействие с органами законодательной и исполнительной власти, совместная работа с государственными органами по вопросам молодежи и высшего образования, а также с общественными организациями;

Обсуждение и формулирование общей позиции по предложенным членами Совета вопросам;

Подготовка предложений и проектов, а также программ для государственных органов и общественных объединений по проблемам, касающимся студенчества;

Взаимодействие с молодежными объединениями Таджикистана и других стран, участие в национальных и международных молодежных программах, а также сотрудничество с областным Студенческим Советом;

Предоставление практической поддержки студенческим коллективам, включая консультации, информационную поддержку и финансовую помощь;

Привлечение общественного внимания к проблемам молодежи;

Поддержка развития студенческого туризма, досуга и спорта;

Поддержка студенческих инициатив.

В молодежной среде наблюдается недостаток специалистов в области политологии, социологии, юриспруденции, психологии и культурологии. Следует отметить, что многие проблемы как в регионах, так и в стране в целом, могут быть решены только при активном участии и формировании гражданской позиции среди молодого поколения. Поэтому основными направлениями воспитательного процесса являются гражданско-правовое и патриотическое воспитание молодежи. Целью стратегии является формирование личности, обладающей ключевыми качествами гражданина и патриота, способной активно участвовать в жизни общества и его укреплении через сеть образовательных учреждений и организаций, направленных на развитие гражданства и патриотизма.

Результаты исследования указывает на активное участие студенческих общественных организаций в созидательных процессах общественной жизни. В городе Леваканд также существуют благоприятные условия для самоорганизации студенческого сообщества в местном контексте, что подтверждается деятельностью молодежных общественных организация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахимов, К.С. Некоторые особенности нравственного воспитания студентов в современных условиях Республики Таджикистан. – Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы воспитания студентов». – Душанбе, 1995, с. 54-55.

2. Асадуллоев, Р.Н. Молодежь в процессах демократизации общественной страны. -Душанбе: Сарпараст, 2004;

3. Кодиров, К.Б. Гуманитаризация высшего профессионального образования.//Совершенствование системы гуманитарного образования проблемы и перспективы./// Куляб: КГУ. 2001, С.133-135.

4. Кодиров, К.Б. История воспитания, школы и педагогической мысли таджиков с древнейших времен до возникновения ислама. Дисс. на соиск. док.пед.наук. – Душанбе, 2000.-281с.

5. Концепцией модернизации образования Республики Таджикистан на период до 2010 года (распоряжение Правительства Таджикистане от 29.12.2001 № 1756-р) модернизации образования Республики Таджикистан до 2010 года.

6. Набиев, В., Икромов, Г. Государственная молодежная политика в Таджикистан. - Душанбе, 1999 и др.

7. Наботов, Ю.Ш. Особенности формирования специалиста новой формации средством выбора и внедрения вариативных воспитательных технологий и инновационных моделей обучения в вузе // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2009. №1(15). - С. 6-9 (в соавторстве).

8. Наботов, Ю.Ш. Психолого-педагогическое обеспечение процесса формирования конкурентоспособной личности в условиях инновационной среды вуза // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2018. №7. - С. 191-195.
9. Рахимов, И. Формирование государственной молодежной политики в Республики Таджикистан. — Душанбе, 2002;
10. Ходибоев, Ф. Роль молодежи в развитии общества. - Душанбе, 2010;
11. Чинаева, Т. Студенческая мобильность: мировые тенденции // Высшее образование в России. - 2002. - № 3. - С. 93-99.
12. Шадриков, В., Геворкян, Е., Наводнов, В., Мотова, Г., Петропавловский М. О показателях государственной аккредитации вузов // Высшее образование в России. - С. 18-23.
13. Эшонджонова, Л.А. Проблема профессионального воспитания студентов высших учебных заведений в условиях модернизации образования // Вестник Таджикского национального университета. Сер.: Гуманитарные науки. 2014. № 3.с. 234–237.

ТАЪСИРИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР ПУШТИБОНИИ БАХШИ ХУСУСӢ (ОМИЛҲОИ МАЪНАВӢ ВА ОМИЛҲОИ ТАРБИЯВӢ) ДАР ЭРОН ВА ТОҶИКИСТОН (НАЗАРИ МУТАФАККИРОН)

ИБРОҲИМИ Халилӣ – номзоди илмҳои педагогӣ, докторанти Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2

Ҳадафи ин пажӯҳиш таҳқиқи таъсири таълиму тарбия ба дастгирии бахши хусусӣ барои дастгирии фарҳангӣ ва омодагии захираҳои инсонӣ барои чемпионати варзиши Эрон ва Тоҷикистон (назари мутафаккирон) буд. Усули тадқиқот аз рӯйи ҳадаф ва тавсифӣ аз рӯйи намуд татбиқ шуда, ҷамъовари маълумот дар шакли пурсиш анҷом дода шуд. Ба шумораи омории тадқиқот 4 гурӯҳ профессорони барҷастаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон дохил шуданд (30 анкета тақсим ва ҷамъоварӣ карда шуд) Устодони барҷастаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Эрон 60 саволнома тақсим карда шуд, ки аз он 51 адад ҷамъовари шудааст, сатҳи бозгашти 85 донишҷӯи тарбияи ҷисмонӣ дар Тоҷикистон 170 анкета аз он 132 адад ҷамъоварӣ шудааст, меъёри бозгашт 78 ва донишҷӯёни таҳсилот дар Эрон 340 анкета тақсим карда шуд, ки аз он 242 анкета ҷамъоварӣ карда шуд ва (меъёри бозгашт 76%) дар байни тамоми аҳоли 455 анкета ҷамъоварӣ карда шуд.

Дар ин пажӯҳиш пурсишномае, ки аз ҷониби муҳаққиқон ҷамъоварӣ карда шудааст, барои ҷамъоварӣ кардани маълумот истифода шудааст. усули алфа коэффисенти 310-ро ташкил дод, ки дар шакли рӯрӯх бо 30 нафар тасдиқ карда шуд. Бозёфтҳои пурсиш инчунин бо истифода аз усулҳои омории дар ду сатҳи басомади тавсифӣ, фоиз, инҳирофоти миёна ва стандартӣ ва хулосабарорӣ бо истифода аз нармафзони SPSS 18 санҷишҳои омории t-test, t-намуна барои ду намунаи мустақил, санҷиши Левин, санҷиши Онво озмоиши Фридман ва тести Алфа Кранбах истифода шуданд.

Миёни ҷузъи таркибии таъсири ахлоқӣ дар ду кишвари Тоҷикистон (10/4) ва Эрон (2/06) метавон гуфт, ки нақши таълиму тарбия дар дастгирии бахши хусусӣ барои чемпионати варзиш дар ҷузъи таъсири ахлоқӣ дар тоҷикистон дар муқоиса бо Эрон ба таври назаррас баландтар аст, ки дар ду кишвари Тоҷикистон 21/4 ва Эрон 11/2 нақши таълиму тарбия дастгирии варзиши чемпионат дар бахши таъсири таъсири тарбиявӣ дар Тоҷикистон ба таври қобили мулоҳиза аст.

Вожаҳои калидӣ: таълиму тарбия, дастгирии молиявии бахш, варзиши хусусӣ, чемпионати миллӣ, Эрон, Тоҷикистон.

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОСВЕЩЕНИЯ НА ПОДДЕРЖКУ ЧАСТНОГО СЕКТОРА (НРАВСТВЕННЫЕ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ) В ИРАНЕ И ТАДЖИКИСТАНЕ (МНЕНИЕ МЫСЛИТЕЛЕЙ)

ИБРОХИМИ Халили – кандидат педагогических наук, докторант Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2

Целью данного исследования было изучение влияния образования и обучения на поддержку частного сектора в сфере культуры и подготовки кадров для чемпионата по спорту Иран-Таджикистан (точка зрения аналитического центра). Метод исследования носил объективный и описательный характер, а сбор данных проводился в форме опроса. Статистическая совокупность исследования включала 4 группы видных преподавателей физической культуры и спорта Таджикистана (было роздано и собрано 30 анкет). Среди известных учителей физкультуры и спорта в Иране было распространено 60 анкет, из которых 51 была собрана. 170 анкет были розданы 85 студентам физического воспитания в Таджикистане, из которых 132 анкеты были собраны, при этом процент возврата составил 78. 340 анкет были розданы студентам в Иране, из которых 242 анкеты были собраны (при проценте возврата 76%), и 455 анкет были собраны среди всего населения.

В данном исследовании для сбора данных использовалась анкета, составленная исследователями. Альфа-метод дал коэффициент 310, что подтвердилось на случайной выборке из 30 человек. Результаты опроса также анализировались с использованием статистических методов на двух уровнях описательной частоты, процента, среднего значения и стандартного отклонения, а также вывода с использованием программного обеспечения SPSS 18 с использованием статистических тестов, таких как t-критерий Стьюдента, t-критерий Стьюдента для двух независимых выборок, тест Левина, тест Онво, тест Фридмана и альфа-критерий Кранбаха.

Если рассматривать компоненты морального влияния в двух странах: Таджикистане (10/4) и Иране (2/06), то можно сказать, что роль образования и воспитания в поддержке частного сектора для спортивного первенства в компоненте морального влияния в Таджикистане значительно выше по сравнению с Ираном, который составляет 21/4 в Таджикистане и 11/2 в Иране. Роль образования и воспитания в поддержке спортивного первенства в компоненте образовательного воздействия в Таджикистане значительна.

Ключевые слова: образование, финансовая поддержка сектора, частный спорт, национальный чемпионат, Иран, Таджикистан.

INFLUENCE OF EDUCATION AND ENLIGHTENMENT ON SUPPORTING THE PRIVATE SECTOR (MORAL AND EDUCATIONAL FACTORS) IN IRAN AND TAJIKISTAN (THINKERS' OPINION)

IBROHIM Khalili – Candidate of Pedagogical Sciences, Doctoral Candidate of the Institute for Education Development named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov str., 11/2

The objective of this study was to examine the impact of education and training on private sector support in the field of culture and training for the Iran-Tajikistan Sports Championship (think tank perspective). The research method was objective and descriptive, and data collection was conducted in the form of a survey. The statistical population of the study included 4 groups of prominent physical education and sports teachers in Tajikistan (30 questionnaires were distributed and collected). 60 questionnaires were distributed to prominent physical education and sports teachers in Iran, of which 51 were collected. 170 questionnaires

were distributed to 85 physical education students in Tajikistan, of which 132 questionnaires were collected, with a return rate of 78. 340 questionnaires were distributed to students in Iran, of which 242 questionnaires were collected (with a return rate of 76%), and 455 questionnaires were collected from the general population.

In this study, a questionnaire designed by the researchers was used to collect data. The alpha method yielded a coefficient of 310, which was confirmed on a random sample of 30 people. The survey results were also analyzed using statistical methods at two levels of descriptive frequency, percentage, mean and standard deviation, and inference using SPSS 18 software using statistical tests such as Student's t-test, Student's t-test for two independent samples, Levine's test, Onwo's test, Friedman's test and Cranbach's alpha test.

If we consider the components of moral influence in two countries: Tajikistan (10/4) and Iran (2/06), we can say that the role of education and upbringing in supporting the private sector for sports championship in the component of moral influence in Tajikistan is significantly higher compared to Iran, which is 21/4 in Tajikistan and 11/2 in Iran. The role of education and upbringing in supporting sports championship in the component of educational impact in Tajikistan is significant.

Key words: *education, financial support for the sector, private sports, national championship, Iran, Tajikistan.*

Изҳороти мушкилот ташкилотҳо кӯшиш мекунамд, ки бозорро барои табдил додани захираҳо ва имкониятҳои мавҷуда ба сармоя истифода баранд. Гуногунии ҳадафҳои стратегӣ ва молиявӣ, ки онҳо нияти ба даст овардан доранд, хусусияти махсуси шароити муҳити зист, ки онҳо бо онҳо рӯ ба рӯ мешаванд ва микдори беназири захираҳо ва малакаҳои ташкилӣ, ки онҳо дар ихтиёр доранд, ширкатҳоро водор мекунад, ки категорияҳои гуногуни рафтори стратегиро дар бозор иҷро кунанд. Дар айни замон, дар давоми ду даҳсола, матнҳои дар соҳаи маркетинг навишташуда таваҷҷӯҳи махсусро, ки ба тамоюли бозор алоқаманд буданд, таъкид карданд; аммо танҳо донишмандони самти бозор метавонанд ба қадри кофӣ фарогир набояд, то онро ҳамчун дастури стратегӣ барои ба даст овардани бартарии рақобат истифода баранд. Тавассути эҷод ва татбиқи стратегияҳои муассири тичорат, ки бояд ҳадафҳои иловагии стратегиро аз имкониятҳои ба вучуд омада пайравӣ кунанд, иштирок кунанд. (Ризои 2018)

Дар айни замон, варзиш ҳамчун як соҳаи пулкор ҳисобида мешавад, ки мустақиман ва ғайримустақим иқтисодӣ кишварҳоро тағйир медиҳад ва ба афзоиши баланди иқтисодӣ оварда мерасонад, яке талаботҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои рушди иқтисодӣ мебошад. Бисёре аз иқтисоддонҳо бар ин назаранд, ки яке аз вазифаҳои муҳими ҳукуматҳо фароҳам овардани шароити амн аз ҷиҳати иқтисодӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ барои бахши хусусӣ дар самти ҷалби байналмиллалӣ сайёҳон ва сатҳи солимии ҷисмонӣ ва равонӣ мебошад. Аз як тараф рушди инноватсионӣ сармояҳои бесамарро ҷалб намуда, онҳо ба соҳаҳои равона карда мешаванд, ки ғайрибардоранд. Хавфи камтар ва ин боиси тақсмоти захираҳо мегардад. Набудани сармоягузорӣ ва набудани иншооти варзишӣ дар кишвари мод алии раднопазир аст. Теъдоди иншооти варзишӣ бехатару босифат дар асоси меъёрҳои баргузори чорабиниҳо ва мусобиқаҳои байналмиллалӣ варзишӣ ҳатто ба шумораи ангуштони даст намерасад. (Кишоварз 2014) дар маҷмӯъ, сармоягузорӣ ба варзиши кишвар ва амалӣ намудани нақшаҳои пешбинишуда, ҳалли як тамоюли мусоидати тарбияи ҷисмонӣ буда, дар кишвар варзиш вучуд надорад ва барои истеҳсоли таҷҳизот ва хизматрасониҳои варзиши маблағи зиёд сарф нашудааст. (Долунд, 13000). Дастгирии молиявӣ метавонад як роҳи пурарзиш барои расидан ба бозори нав ва нигоҳ доштани муштариён бошад. Сарпарастӣ метавонад фурушро афзоиш диҳад, тамоюлҳоро тағйир диҳад, огоҳиро баланд бардорад ва муносибатҳоро бо муштариён доимӣ созад. Дар ҷаҳони имрӯза ширкатҳо бартарӣ медиҳанд, ки сарпараситии варзишро ҳамчун забони байналмилалӣ истифода баранд, ба хусус дар варзишҳои маъмул, ки тамошобинони ҷаҳонӣ ва миллий доранд ва аз монеаҳои забонӣ ва фарҳангӣ берун мешаванд, то сарпарастони варзиш

варзиш миёнарави беназир бошанд (Ихсонӣ ва ҳамкорон 1387). Аз ин рӯ, дастгирии молиявӣ ҳамчун яке аз унсурҳои коммуникатсияи маркетингӣ таъмин намудани захираҳои молиявӣ инсонӣ ва таҷҳизот (аз ҷониби ташкилот ё ширкати сарпараст) мустақиман барои сарпарастӣ ба монанди даста, варзиш, шахсияти варзишӣ чорабиниҳои варзишӣ тавассути чорабиниҳои сарпарастӣ мебошад. Оид ба сармоягузорӣ барои созмон ё ширкат (Папу Тарку, 2001). Аз тарафи дигар, аксари ширкатҳо ва созмонҳои тижоратии давлатӣ ва хусусаз табиғоти ВАО барои маркетинг истифода мебаранд. Рекламаҳои ВАО боиси эҷоди таваҷҷӯҳ, хоҳишва амал мегардад. Он инчунин дар эҷод ва огоҳии брендҳо нақши калидӣ мебозад, иттилооте, ки дар бораи бренд, рушд ва тағйирёбии бренд, таъсири бренд ба эҳсосот ва ба боиси таъсиси гурӯҳҳои истинод ва афзоиши афкор мегардад (Мулин ва ҳамкорон 2000).

Имрӯз аксари давлатҳои рӯ ба тараққӣ ва ҷаҳони сеюм барои расидан ба ҳадафҳои бузурги ҷомеаи худ, аз қабилҳои қорҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ, сиёсӣ иқтисодӣ нақшаҳои дарозмуддат тартиб дода, аз принсипи ҳадафҳои бузурги тҷлиму тарбия истифода мебаранд. Ва яке аз ин ҳадафҳо расидан ба ҷомеа ба одамони солиму тавоно ва арзанда аст. Ба ҳар ҳол, имрӯз дар мусобиқоти мухталифи варзишӣ дар сатҳи олимпӣ ва қитъавӣ ширкат варзида, медалҳои рангоранг ба даст овардан дар масъалаҳои сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷаҳон мавқеъи муносиборо барои кишвар фароҳам меорад ва ҳар кишвар аз ин мавқеъ истифода бурда, нуфузи худро нишон медиҳад. Дар ҳамаи масъалаҳои дигари ҷаҳон истифода бурда мешавад ва ба аз ин рӯ, роли спорт ва махсусан спорти касбиро дар бобати ҷалб намудани маблағҳои зарурӣ ба соҳаи спорт торафт бештар нишон медиҳад маҳфилҳоро талаб карда, бо дастгирии бахши хусусӣ варзишгарони элита ва қаҳрамонро, ки метавонад дар варзиш дигаргуниҳои кулӣ ба вуҷуд оварад, роҳи садсоларо дар муддати кӯхтотарин тай намуд.

Усули таҳқиқот аз ҷиҳати объективӣ ва тавсифӣ аз ҷиҳати намуд татбиқ карда шуда, ҷамъоварии маълумот дар шакли пурсиш анҷом дода шуд, ки омори таҳқиқот 4 гурӯҳи профессорони барҷастаи илмҳои ҷисмонӣ ва варзишро дар бар гирифт дар Тоҷикистон 30-тои илмӣ барҷастаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Эрон) 60 анкета паҳн карда шудааст, ки 51-тоаш ҷамъ карда шуд, ки аз он 132 адад ҷамъоварӣ шудааст, меъёри бозгашт: 78; ва донишҷӯёни тарбияи ҷисмонӣ дар Эрон, 340 саволнома тақсим карда шуд, ки аз он 242 адад ҷамъоварӣ шудааст (даромад: 71); дар асоси ин, 600 саволнома дар байни тамоми ҷамоат тақсим карда шуд (ставкаи бозгашт: 76%) ва қабул карда шуд. Дар ин пажӯҳиш пурсишномае, ки аз ҷониби муҳаққиқон таҳия шудааст, барои ҷамъоварии маълумот дар асоси китобхонашиносӣ ва омӯзиши китобу маҷаллаҳо ва сарчашмаҳои гуногуни илмӣ мувофиқи ҳадафи таҳқиқот ва бо истифода аз андешаҳои барҷастаи менеҷменти варзиш дар Тоҷикистон ва Эрон, ки дар маҷмӯъ бо 9 савол таҳрезӣ шуд. Дурустии пурсишнома бо истифода аз андешаҳои профессорони барҷастаи менеҷменти варзиши Тоҷикистон ва Эрон нигоҳи асоснокӣ ва мӯҳтаво ва эътимоднокии анкета дар асоси усули коэффисенти алфа Кронбах тасдиқ карда шуда, коэффисенти алфа барои ҷузъҳои умумӣ дар 0,31 буда шакли гуруҳи иборат аз 30 нафар. Бозёфтҳои пурсиш инчунин бо истифода аз усулҳои омӯрӣ дар ду сатҳи тавсифии басомад, фоиз, миёна ва инҳироф (стандарт ива ҳулосабарорӣ) бо истифода аз нармафзоии SPSS-18. Бар асосинавӣ тағйирёбандаҳо, t-test, t-намуна барои ду мустақил таҳлил карда шуданд. Намунаҳои санҷиши Левин санҷиши Онво санҷиши Фридман ва санҷиши Олфои Кронбах истифода шуданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот

Пеш аз таҳлили маълумот дар ҷузъи таъсири ахлоқӣ, баррасии тавсифии таълумоти марбут ба ҳар як саволи ин ҷузъе, ки аз саволнома гирифта шудааст, анҷом дода мешавад.

Чадвали 1: тақсимои ҳолҳои вобаста ба саволҳо дар ҷузъи таъсири ахлоқӣ дар Тоҷикистон

№	Саволҳои ки дорон аҳамияти ахлоқӣ мебошанд	Хеле кам	кам	миёна	зиёд	Хеле зиёд
1	Муқаррар намудани одоби варзишӣ дар бозингарон ва тренерони касбии варзиш	-	-	-	23	137
2	Муқаррар намудани қатъият дар муомила бо ҷинояткорон ҳангоми вайрон кардани қоидаҳо	-	-	1	192	17
3	Мубориза бар зидди вайронкунии ахлоқӣ ба назардошти манфиатҳои бевосита	-	-	2	194	12
4	Таваҷҷӯҳ ва муносибати ҷиддии роҳбарони варзиш ба рӯй додани бадахлоқӣ	-	-	1	142	17
8	Дикқати аҳли ҷамъият ва муносибати одамон ба ҳодисаҳои ғайриқонунии этикаи рафтор	-	-	-	143	19

Чадвали (2) хусусиятҳои таъсири тамоми ҷузъи таъсири ахлоқӣ дар Тоҷикистон таҳлил карда шудааст.

Чадвали (2): хусусиятҳои таъсири тамоми ҷузъи таъсири ахлоқӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷузъи таъсири ахлоқӣ	Sd	mean
Нақши маориф дар дастгирии бахши хусусӣ барои чемпионати варзиш дар ҷузъи таъсири ахлоқӣ	0/28	4/10

Тавре ки аз ҷадвали 2 маълум аст, қисмати миёнаи ҷузъи таъсири маънавӣ дар Тоҷикистон аз 3 зиёд буда, инҳирофи стандартӣ 0,28-ро ташкил медиҳанд, дар ҷадвали 3 муқоисаи миёнаи ҷузъи таъсири маънавӣ ва саволҳои марбут ба он нишон дода шудааст. Дар Тоҷикистон ин намунаест, ки дараҷаи миёнаи 3 бо истифода аз санҷиши омории тай тик намуна мешавад.

Чадвали 3: муқоисаи ҷузъи миёнаи таъсири ахлоқӣ ва саволҳои марбут ба он дар Тоҷикистон бо дараҷаи миёнаи 3

Сатри савол	Миёнаи гипотеза	Миёна	Инҳирофи стандартӣ	Фарқияти миёна	Ҳатогии стандартии миёна	sig	t
1	3	4/14	0/35	0/027	1/14	41/11	0/001
2	3	4/10	0/32	0/025	1/10	43/32	0/001
3	3	4/06	0/29	0/023	1/06	46/34	0/001
4	3	4/10	0/32	0/025	1/10	43/32	0/001
5	3	4/10	0/30	0/023	1/10	25/99	0/001
	3	4/10	0/28	0/022	1/10	49/40	0/001

Тавре ки аз ҷадвали 3 дида мешавад, дар ҳамаи саволҳои ҷузъи таъсири маънавӣ ва ҷузъи умумии ҷумҳурӣ дар Тоҷикистон нишондиҳандаҳои миёна нисбат ба сатҳи миёнаи 3 хеле баландтаранд. Ҷадвали 4 тақсими ҳолҳои марбут ба саволҳои ҷузъи таъсири ахлоқӣ дар Эронро нишон медиҳад.

Чадвали 4 тақсими ҳолҳои марбут ба саволҳо дар ҷузъи таъсири ахлоқӣ дар Эрон

№	Саволҳо дар бораи таъсири ахлоқӣ	Хеле кам	кам	миёна	зиёд	Хеле зиёд
1	Ташаккул додани ахлоқ дар бозингарони касбӣ ва мураббӣ	74	128	43	21	2
2	Муқаррар намудани қатъият дар муносибат бо ҷинояткорон ҳангоми вайрон кардани қоидаҳо	81	105	78	12	11
3	Мубориза бо аномалияҳои ахлоқӣ новобаста	99	108	59	13	8

	аз манфиатҳои фаври					
4	Таваҷҷӯҳ ва муносибати ҷиддии роҳбарони калони варзиш ба ҳодисаҳои бадахлоқӣ	101	131	40	9	8
5	Таваҷҷӯҳи ҷомеа ва муносибати мардум ба ҳодисаҳои рафтори ғайриоддӣ	105	98	44	10	8

Дар ҷадвали 5 хусусиятҳои тавсифии тамоми ҷузи таъсири ахлоқӣ дар Эрон низ таҳқиқ шудааст.

Ҷадвали 5 хусусиятҳои тавсифии тамоми ҷузи таъсири ахлоқӣ дар кишвари Эрон

Ҷузи таъсири ахлоқӣ	mean	Sd
Нақши таълиму тарбия дар пуштибонии бахши хусусии варзиши қаҳрамонӣ дар ҷузи таъсири ахлоқӣ	2/04	0/73

Тавре аз ҷадвали 5 маълум мешавад, миёнаи ҷузи таъсири ахлоқӣ дар Эрон камтар аз 3 буда, инҳирофи стандартӣ 0/73-ро дорад, ҷадвали 6 низ муқоисаи миёнаи ҷузи таъсири ахлоқӣ ва саволҳои марбут ба он оварда шудааст ба он дар Эрон бо сатҳи миёнаи 3 намуна бо истифода аз озмуни омӯри тайтик намуна мебошад.

Ҷадвали 6 муқоисаи миёнаи ҷузи таъсири ахлоқӣ ва саволҳои марбут ба он дар Эрон бо сатҳи миёнаи 3

Қатори саволҳо	Миёнаи гипотеза	миёна	Миёнаи гипотезӣ	Ҳадогии стандартӣ миёна	Фарқияти стандартӣ	t	sig
1	3	2/13	0/90	0/053	-0/87	-16/37	0/001
2	3	2/19	1/02	0/060	-0/81	-13/52	0/001
3	3	2/04	0/99	0/059	-0/96	-16/48	0/001
4	3	1/93	0/93	0/055	-1/07	-19/53	0/001
5	3	2/02	0/99	0/058	-0/98	-16/73	0/001
	3	2/06	0/73	0/043	-0/94	-21/64	0/001

Тавре ки дар ҷадвали 6 дида мешавад, дар ҳама саволҳои ҷузи таъсири ахлоқӣ ва ҷузи умумӣ дар Эрон нишондиҳандаҳои миёна аз сатҳи миёнаи 3 ба таври қобили мулоҳиза поинтар аст. Ин нишон медиҳад, ки маориф ба дастгирии бахши хусусӣ ба таври қобили мулоҳиза таъсир мерасонад, барои варзиши қаҳрамонӣ ба ҷузи маънавӣ таъсир намерасонад. Дар ҷадвали 7 натиҷаҳои тести Луин ва t оид ба ҷузи таъсири ахлоқӣ дар асоси андешаҳои посухдиҳандагон дар ду кишвари Тоҷикистон ва Эрон оварда шудааст.

Ҷадвали 7 муқоисаи афкори респондентҳои ду кишвари Тоҷикистон ва Эрон оид ба ҷузи таъсири маънавӣ

Санҷиш	Натиҷаҳои озмуни Левин			Натиҷаҳои озмуни t			
Омор	F	sig	Натиҷаи яхела	t	df	sig	натиҷа
Тағйирёбанда							
Таъсири ахлоқӣ	90/53	0/001		41/79	402/80	0/001	Фарқияти назаррас

Аз рӯи натиҷаҳои дар ҷадвали 8 овардашуда дида мешавад, ки дар байни ақидаи пурсидашудагон дар ду кишвари Тоҷикистон ва Эрон оид ба ҷузи таъсири маънавӣ дар сатҳи аҳмиятноки тафовути ҷиддӣ вучуд дорад. Тибқи натиҷаҳои ҷадвали мазкур рӯи миёнаи ҷузи таъсири ахлоқӣ дар ду кишвари Тоҷикистон 10/4 ва Эрон 2/06 метавон гуфт, ки нақши таълиму тарбия дар дастгирии бахши хусусии чемпионати варзиш дар қисмати таъсири ахлоқӣ дар Тоҷикистон нисбат ба Эрон ба таври назаррас баландтар аст.

Пеш аз таҳлили маълумот дар чузъи таъсири таълимӣ, баррасии тавсифии маълумоти марбут ба ҳар як саволи ин чузъ аз саволнома гирифта мешавад, ки дар ҷадвали 8 тақсмоти ҳолҳои марбут ба саволҳои чузъи таъсири таълимӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 8 тақсмоти ҳолҳои вобаста ба саволҳои чузъи таъсири тарбиявӣ дар Тоҷикистон

№	Саволҳои таркибии таъсири тарбиявӣ:	Хеле паст	Паст	Миёна	Баланд	Хеле баланд
6	Таваҷҷӯҳи оилаҳо ба масъалаҳои тарбияи фарзандон бо мақсади таҳкими рӯҳияи онҳо дар ҳама ва мусоидат намудан ба рушди варзиш	-	-	2	143	15
7	Таваҷҷӯҳ ва банақшагирии тарбиявдор ҷомеа, бахусус дастгирии варзиш	-	-	1	144	15
8	Таваҷҷӯҳ ба таълиму тарбия дар сохтори иҷтимоии ҷомеа бо мақсади мусоидат ва рушди варзиш	-	-	2	145	13
9	Таъсис додани заминаи муносиб дар омода намудани китобҳои дарсии таълимӣ барои донишҷӯён бо мақсади рушд ва таҳкими рӯҳияи рушди варзиш	-	1	3	55	101

Ҷадвали 9 инчунин хусусиятҳои тавсифии тамоми чузъи таъсири таълимӣ дар Тоҷикистонро баррасӣ мекунад.

Ҷадвали 9: характеристикаи тавсифии тамоми чузъи таъсири таълимӣ дар Тоҷикистон

Sd	mean	Чузъи таъсири тарбиявӣ
0/28	4/21	Нақши таълим ва омӯзиш дар дастгирии бахши хусусӣ барои чемпионати варзиш дар чузъи таъсири тарбиявӣ

Тавре, ки аз ҷадвали 9 маълум аст, қисмати миёнаи чузъи таъсири тарбиявӣ дар Тоҷикистон аз 3 зиёд буда, инҳирофи стандартӣ 0,28 мебошад. Ҷадвали 10 инчунин муқоисаи чузъҳои миёнаи таъсири таълимӣ ва саволҳои марбут ба он дар кишвари Тоҷикистон бо сатҳи миёнаи 3 бо истифода аз санҷиши намунавӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 10 муқоисаи миёнаи чузъи таъсири тарбиявӣ ва саволҳои марбут ба он дар Тоҷикистон бо сатҳи миёнаи 3

Сатҳи саволҳо	Миёнаи гипотетикӣ	Миёна	Инҳирофоти стандартӣ	Ҳамаи миёнаи стандартӣ	Фарқияти миёна	sig	t
6	3	4/08	0/37	0/025	1/08	43/19	0/001
7	3	4/09	0/30	0/024	1/09	45/13	0/001
8	3	4/07	0/30	0/024	1/07	45/17	0/001
9	3	4/60	0/56	0/044	1/60	35/95	0/001
	3	4/21	0/28	0/022	1/21	55/14	0/001

Тавре ки аз ҷадвали 10 дида мешавад, дар ҳама саволҳои чузъи таъсири тарбиявӣ ва чузъи умӯӣ дар Тоҷикистон нишондиҳандаҳои миёна аз сатҳи миёнаи 3 хеле баландтаранд. Ин нишон медиҳад, ки таълиму тарбия ба дастгирии бахши хусусӣ чемпионати варзиш дар чузъи таълимӣ самаранок аст. Ҷадвали 11 тақсмоти ҳолҳои марбут ба саволҳои чузъи таъсири тарбиявӣ дар Эрон нишон медиҳад.

Чадвали 11 тақсмоти ҳолҳои марбут ба саволҳои дар ҷузи таъсири таълимӣ дар Эрон.

№	Саволҳои ҷузи таъсири тарбиявӣ	Хеле кам	кам	Миёна	баланд	Хеле баланд
6	Таваҷҷуҳи оилаҳо ба масъалаҳои тарбияи фарзандон бо мақсади мустаҳкам намудани рӯҳияи онҳо дар ҷамъ ва мусоидат намудан ба рушди варзиш	108	117	40	20	3
7	Таваҷҷуҳ ва банақшагирии тарбиявӣ дар ҷомеа, бахусус дастгирии варзиш,	69	115	70	30	3
8	таваҷҷуҳ ба масъалаҳои таълиму тарбия дар соҳтори ҷамъиятии ҷомеа бо мақсади ёри расондан ба рушди варзиш	84	88	75	28	12
9	Таъсис додани заминаи муносиб дар омода намудани китобҳои дарсии таълимӣ барои донишҷӯён бо мақсади рушд ва таҳкими рӯҳияи рушди варзиш	115	79	81	12	2

Чадвали 12 инчунин хусусиятҳои таъсифии тамоми ҷузи таъсири тарбиявӣ дар Эронро баррасӣ мекунад.

Чадвали 12: хусусиятҳои таъсифии тамоми ҷузи таъсири таълимӣ дар Эрон

Ҷузи таъсири таълими	mean	Sd
Нақши таълим ва омӯзиш дар дастгирии бахши хусусӣ оид ба чемпионати варзиш дар ҷузи таъсири тарбиявӣ	0/23	2/11

Чунон ки аз чадвали 13 маълум мешавад, ҷузи миёнаи таъсири тарбиявӣ дар Эрон камтар аз 3 буда инҳирофи стандартӣ 0/73 аст. Чадвали 16 инчунин муқоисаи ҷузи миёнаи таъсири тарбиявӣ ва саволҳои марбут ба он дар кишвари Эрон бо сатҳи миёнаи 3 бо истифода аз намунаи тай тик нишон дода шудааст.

Чадвали 13: муқоисаи миёнаи ҷузи таъсири тарбиявӣ ва саволҳои марбут ба он дар Эрон бо сатҳи миёнаи 3

Сатри саволҳо	Фарзияи миёна	миёна	Фарқи миёна	Хатогии стандартӣ миёна	Фарқи байни	t	sig
6	3	1/94	0/94	0/055	-1/06	-19/23	0/001
7	3	2/24	0/97	0/057	-0/76	-13/21	0/001
8	3	2/29	1/11	0/066	-0/71	-10/80	0/001
9	3	1/99	0/95	0/056	-1/01	-18/07	0/001
	3	2/11	0/73	0/043	-0/89	-20/57	0/001

Тавре дар чадвали 14 дида мешавад, дар ҳамаи саволҳои ҷузи таъсири тарбиявӣ ва бахшҳои умумӣ дар Эрон, нишондиҳандаҳои миёна аз сатҳи миёнаи 3 ба таври қобили мулоҳиза пастаранд. Варзиш дар чемпионат ба ҷузи тарбиявӣ таъсир намерасонад.

Дар чадвали 14 натиҷаҳои тести Левин ва t оид ба ҷузи таъсири таълимӣ дар асоси андешаҳои посухдиҳандагон дар ду кишвари Тоҷикистон ва Эрон оварда шудааст ва Эрон дар бораи ҷузи

Чадвали 15 муқоисаи андешаҳои мусоҳибон дар ду кишвари Тоҷикистон ва Эрон дар бораи ҷузи таъсири тарбиявӣ

Натиҷаи озмуни t				Натиҷаи озмуни Луи			Озмуни	
натиҷа	sig	df	t	натиҷа	sig	F	Омор	Тағйирёбӣ
Фарқияти назаррас	0/001	40329	31/35	Гетерогени тафовут	0/001	142/45	Таъсири тарбиявӣ	

Аз рӯи натиҷаҳои дар ҷадвали 15 овардашуда дида мешавад, ки байни ақидаҳои пурсидашудагон дар ду кишвари Тоҷикистон ва Эрон оид ба ҷузъи таъсири тарбиявӣ дар сатҳи аҳамияти 0/05 тафовути ҷидди вучуд дорад. Тибқи натиҷаи ин ҷадвал ва миёнаи ҷузъи таъсири тарбиявӣ дар ду кишвари Тоҷикистон 21/4 ва Эрон 11/2 метавон гуфт, ки нақши таълиму тарбия дар дастгирии чемпионати варзиш дар ҷузъи таъсири тарбиявӣ дар Тоҷикистон нисбат ба Эрон ба таври қобили мулоҳиза зиёд аст. Баҳс ва ҳулосаи одоб яке аз мавзӯҳои асосӣ дар варзиш, баҳусус варзишҳои чемпионатӣ мебошанд. Ахлоқ аз нуқтаи назари гуногун таърифҳои гуногун дорад. Ахлоқ ҷамъи офариниш буда, ба маънои қувваи ботинӣ ва табиати инсон аст, ки онро танҳо бо дидани фаҳм ва ғайри зоҳир метавон дарк кард. Онон бар ин назаранд, ки ҳарду вожаи зикршуда сабтҳои тӯлонии таърихӣ доранд, бо фарқияти он, ки вожаи принципҳои ахлоқӣ решаҳои юнони дора два аз калимаи «этос» мутобиқ шудааст, дар ҳоле ки калимаи «ахлоқ» аз забони латинӣ ва калимаи «мурс» сарчашма мегирад. Дар айни замон, ҳар ду калима тақрибан маънои умумиро дар бар мегиранд, аз ҷумла рафтори анъанавва ахлоқ мебошад (Муътамад Наҷод 1385). Пиер Жанн, файласуфи бузурги фаронсавӣ, ки осорҳои кардааст, ки метавон дар риштаи ахлоқро мисол овард, илми ахлоқро ҷунон таъриф мекунад: Илми ахлоқ дониш ва шинохти одату одоби инсонӣ ва маънои ин вожаҳост. Маҷмӯаи амалҳо ва андешаҳои инсонӣ ва ин эътиқодест, ки шахс дар бораи аъмоли худ дорад, ё ба истилоҳи соддатар, илми аълоқ омӯзиши табиати рафтор аст. (Музаффаризода ва Пурсултонӣ, 1386). Оятуллоҳ Мокарими Шеърӯзӣ (1984) ба унвони як коршиноси улуми рафтор муътақид аст, ки ахлоқ ду ҷанба дорад, иҷтимоӣ ва фар, ки он ҷанбаи иҷтимоӣ бештар муҳим аст ва шахсияти инсонӣ низ дар атрофи он маҷмӯае аз меъёрҳост ва меъёрӣнд ки ба рафтори тамоми аъзоёни касб дахл дорад (Ира Кессенен 1998). Мерал Т. 1382 ҷунин мешуморад, ки дар соҳаи ташкилӣ, муҳокимаи ахлоқ тафовути байни вазифаҳои иқтисодии (даромад, хароҷот ва ғайра) ва функцияи иҷтимоии уҳдадорҳои ташкилот дар дохил ва берун ба дигарон мувофиқат мекунад ахлоқ маънои ба назар гирифтани манфиатҳои созмонро дорад ва инчунин, риояи принципҳои рақобати солим бо дигар ташкилотҳои ғайрибоисӣ эҷоди манфиатҳои дарозмуддат барои созмон ва соҳаи кор мегардад Шермуҳаммади Асғаризода, 1389.

Аз ин рӯ, ҷунон ки дида мешавад, ахлоқ ва категорияҳои гуногуни он дар варзиш ва варзиши касбӣ хеле зиёд мавриди баррасӣ қарор гирифта, ба он таваҷҷӯҳ дода мешавад, ки натиҷаҳои таҳқиқот дар саволҳои шонздаҳум, ҳабдаҳум ва ҳаҷдаҳум низ нишон медиҳанд, ки ҷузъи миёнаи таъсири маънавӣ дар Тоҷикистон аст. Баробар ба 4/10 ва дар Эрон 2/04 ду баробар кам аст. Ин рақамҳо нишон медиҳанд, ки байни назари пурсидашудагон дар Тоҷикистон ва Эрон дар бораи ҷузъи таъсири маънавӣ дар сатҳи 0,05 ва коршиносон дар Тоҷикистон дар муқоиса бо Эрон дар масъалаҳои таваҷҷӯҳ ва муносибати ҷиддӣ аз ҷониби менечерони воломақом бадахлоқӣ нишон додан; мубориза ба анамалияҳои ахлоқӣ новобаста аз манфиатҳои фаврӣ; муқаррар намудани қатъият дар муносибат бо ҷинояткорон ҳангоми вайрон кардани қоидаҳо; ташаккул додани одоб дар бозингарон ва мураббӣни касбҳои варзишӣ; ва диққати аҳли ҷамъият ва воқуниши одамон ба рафтори ғайриахлоқӣ; онҳо ба ҷузъи тарбиявӣ бештар таъсир мерасонанд, мисли ҷузъи фарҳангии ахлоқӣ, он бо тарбия зич алоқаманд аст. Натиҷаи таҳлили додаҳо дар ин суолҳо низ натиҷаи саволҳои қаблӣро таъйид мекунад, зеро дар он гуфта мешавад, ки назари миёнаи коршиносон дар Тоҷикистон 21/4 ва дар Эрон 11/2 аст, ки нақши маориф пуштибонии баҳши хусусӣ нишон медиҳад. Аз навъҳои чемпионати варзиш дар қисмати таъсири тарбиявӣ дар Тоҷикистон нисбат ба Эрон хеле зиёд аст. Дар ин суолҳо авлавият додани таъсири таълиму тарбия ба дастгирии баҳши хусусӣ аз мусобиқоти қаҳрамонӣ варзиш дар кишварҳои Тоҷикистону Эрон баррасӣ шуд. Дар байни нақшаҳои таълиму тарбия дар дастгирии баҳши хусусӣ барои чемпионатҳои варзиши Тоҷикистон дар ҷойи аввал таъсири марбут ба захираҳои инсонӣ ва баъдан таъсири фарҳангӣ; таъсири сохторӣ; таъсироти марбут ба сиёсат; таъсири ахлоқӣ; таъсири иқтисодӣ ва таъсири тарбиявӣ; онҳо мутаносибан дар ҷойҳои минбаъда ҷойгир шуданд. Ин бозёфтҳо нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон ба муассирӣ омӯзишу парвариш ба нерӯи инсонӣ бештар аз фарҳанг таваҷҷӯҳ мекунад, аммо дар Эрон ин баръакс аст ва

фарҳанг бар манобеъи инсонӣ авалият дорад ва тоифаҳои дигар дар ҳарду кишвар дар гурӯҳ ҳастанд.

АДАБИЁТ

1. О.Васт, Дабуро; О.Бучер, Чарлз (1384), асосҳои тарбияти ҷисмонӣ ва варзиш, нашри дуюм, тарҷумаи Аҳмад Озад, Техрон: Пажӯҳишгоҳи илмӣ ва интишороти Нур.
2. Эҳсонӣ, Муҳаммад, Абудардо, Зайнаб Иқболи Масъуд, (1387) омӯзиши сабабҳои дастгирии сарпарастон ба варзиши касбии занон дар Исфохон, илмҳои ҳаракат ва варзиш 120-111: 12; 1387
3. Мирзода, Нурия; Халилзода, Ҳамида; Ҷамила (1384), беҳбуди сатҳи саломатӣ ва ислоҳи эътиқоди фарҳанги модарон дар робита ба таълиму тарбия ва тарбияи фарзандон тавассути ду усули таълими беҳдоштӣ дар онҳое, ки ба пойгоҳҳои пажӯҳиши ҷамъиятии шаҳри Урмия, факултети ҳамширагӣ ва момадҳои Урмия муроҷиат мекунам, моҳонаи 3, шумораи 1, сах.1-4
4. Талҳоби Маҳмуд, (1388), тадқиқоти таълимии илм ё фалсафа? Таҳқиқи натиҷаҳои методологияи илми маърифатӣ дар таълим ва тарбия, навъи илм, сеоҳаи маърифатӣ, № 44, сах. 75
5. Ҷамоат, Хотира (1384) муқоисаи андешаҳои роҳбарони федератсияҳои варзишӣ ва роҳбарони ширкатҳои сарпараст дар бораи ҳадафҳои сарпарастӣ, рисолаи магистрии варзиш дар соҳаи тарбияи ҷисмонии Донишгоҳи ғайритиҷоратии Шамол
6. Шер Муҳаммадӣ, Маҳдӣ ва Асғаризода Иззатуллоҳ (1389), Потологияи этикаи касбӣ дар ширкатҳои консалтингӣ, боби ахлоқ дар илм ва технология, соли панҷум, рақамҳои 1 ва 2, 74-83
7. Қоид, Алиризо (1385) арзёбии стратегияи сарпарастии варзиш ҳамчун василаи иртиботи маркетингдар саноати электронии Эрон рисолаи доктории Донишгоҳи тарбияти модарис.
8. Марол Т. Ҳесс (1382)этика дар менеҷмент, аз ҷониби Сайид Муҳаммад Арабӣ ва Довуд Яздӣ, нашри дуюм, Техрон: утоқи тадқиқоти фарҳангӣ
9. Мирзо Муҳаммадӣ, Муҳаммад; Раҳнамоф Акбар; ва Саҳабат Лу, Алӣ (1387), баррасии асосҳои либерализми таълимӣ бо тавачҷӯх ба паёмаҳои он дар ҳадафҳо, муҳтаво ва усулҳои достони маснавӣ дар иҷрои намоишҳои амалӣ барои кӯдакон ва наврасон маҷаллаи таҳқиқоти адабиёти таълимӣ, шумораи 21, сах 127-156
10. Наврӯзӣ, Ризоалӣ ва Сачодӣ Саид Муҳаммад (1390), Поппер ва Бозандешӣ дар раванди омӯзиши ислом, № 12 сах.155
11. Некзод Маҳмуд (1361), умумиятҳои фалсафаи таълиму тарбия, интишороти кайҳон.
12. Ризоӣ, Шамсиддин, тарҳрезии модели хусусигардонӣ дар соҳаи варзиш, сеоҳаи идоракунии варзиш ва рушди Эрон 9,4,24,(1398)
13. Яздони Ҳуҷқон, Карим, Деҳқон, Ҳасин, Ходимиён, Талеъа, таҳлили ҷолишҳо ва имконоти сармоягузори хориҷӣ дар вилояти Озарбайҷони Шарқӣ бар асоси тағйирёбандаи сармояи иҷтимоӣ аз нуқтаи назари ҷомеашиносии иқтисодӣ, тадқиқоти сотсиологӣ; 1401 15(55):27-41
14. Эмомӣ, Аболфазл, Имомӣ, Фаршод, Афшорӣ, Мустафӣ. Модели парадигмаи рушди сармоягузорӣ дар варзиш, маҷаллаи идоракунии варзиш 1399; 12(3): 759-788
15. Сайдӣ, Муҳаммадамин, Саидумрӣ, Мирҳасан, Фатхуллоҳи Парвона, Амид (1398). Муаррифии стратегияи мусоидат ба иштироки сармоягузори бахши хусусӣ дар варзиш тавассути пешниҳоди роҳҳои татбиқи омӯзиши идоракунии варзиш 11 (57), 59-78
16. Фарозӣёнӣ, Фотех, таҳияи модели тамоюли рафтори сармоягузори дар варзиш дар вилояти Кирмоншох. Тадқиқоти идоракунии рафори созмонӣ дар 9 намуди варзиш, 1697; 5(4):45-52
17. Кешоварз, Лукмон, Фароҳонӣ, Аболфазл, Мӯсавӣ Ҷаҳармӣ, Яона, Фарзёнӣ, Фотех. Омилҳои таъсиргузор ба рафтори бахши хусусӣ барои сармоягузорӣ ба варзиши

касб ва пешниҳоди намунаи омӯзиши идоракунии рафтори созмонӣ дар варзиш. 1394;2(4): 45-56

18. Давланд, Хусейн, Чахонгирниё, Хусейн, Мулкӣ, МухаммадХасан, Сафо, Мижгон. Таҳқиқоти ояндаи сармоягузорӣ дар соҳаи варзиш бо таваҷҷӯҳ ба тағйирёбандаҳои хавф бо равиши сенариявӣ дар соҳаи варзиши таълимӣ. -1400

19. Вазорати маориф (1377), ҷойи таълим дар таҳсилоти ибтидоӣ, нашри маориф.

20. Airaksinen. T (1998), Professional Ethics, Encyclopedia of Applied Ethics, Vol 3, PP: 671-681.

21. Armstrong. C (1998), Sport Sponsorship: a Case-Study approach to measuring its effectiveness, European Research, Vol. 16, No. 20, pp. 97-103.

22. Astus, A& Bitz, P (2000), Consumer Evaluation of Sponsorship Program, International Journal of Sport Marketing Sponsorship, 4 (2), pp. 87-98.

23. Bennet G, Henssen R, Zhang Z. (2002), Action Sport Sponsorship Recognition. Sport Marketing Quarterly; 11(3): 174-185.

24. Bennet. G; Henssen. R&' Zhang (2002), Action Sport Sponsorship Recognition, Sport, Marketing Quarterly, Vol. 11. No. 3, pp. 174-185.

25. Bennett. R (1999), Sport Sponsorship, Spectator Recall and False Consensus, European Journal of Marketing, Vol. 33, Issue 3/4, pp. 291.

26. Benveniste. F& Piquet. S (1988), La Pratique du Parrainage, Librairie Vuibert paris, Journal of Marketing Communication, Vol. (2), No. 3, pp. 26-42.

27. Beth A. Cianfrone, Jamee J. Zhang. (2006), Differential Effects of Television Commercials, Athlete Endorsements, and Venue Signage during a Televised Action Sport Event, Journal of Sport Management, Vol. 20, pp. 322-344.

28. Bettina Cornwell, Clinton S. Weeks, Donald P. Roy (2005), Sponsorship-Linked Marketing: Opening the Black Box, Journal of Advertising, Vol. 34, No. 2, pp. 21-42.

29. Cialdini. R B et al (2000), Basking in reflected glory; Three field studies, Journal of Personality and Social Psychology, 34 (3), pp. 366-375.

30. Coates. D (2007), Stadiums and Arenas: Economic Development or Economic Redistribution?, Contemporary Economic Policy, Vol. 25, Issue. 4, pp. 565-577.

31. Copeland, R.P. (1991), Sport Sponsorship in Canada: A Study of exchange between corporate sponsors and sport groups, master's thesis, University of Waterloo, Ontario, Canada.

32. Foster. F; Punjaisri, K& cheng. R (2011), Exploring the relationship between corporate internal and employer branding, Journal of product and brand management, Vol. 19, No. 6, pp. 411 - 419.

33. Comowell, T.B. Relyea, GE. Irwin, R.L& Maignan, I. (2000), Understanding Long-term Effects of Sport Sponsorship: The Role of experience, involvement, enthusiasm, and clutter, International Journal of Sport Marketing and Sponsorship, 2 (2), pp. 127-144.

34. Estiri. M et al (2010), A survey of marketing barriers of sport institutions in Iran, Business Strategy Series, Vol. 11, Issue 3, pp. 169 - 176.

35. Glaser. E W, Lum. M C (2004), corporate sponsorship: measuring its effectiveness, for degree master of business administration.

36. Grimes, E and Meenaghan, T. (1998), Focusing Commercial Sponsorship on the Internal Corporate Audience, International Journal of Advertising, 17(1), 51-74.

37. Hoek. J, Gendal. P, Jeffcoat. M, Andorsman. P (1997), Sponsorship and Advertising: A comparison of their Effect, Journal of Marketing Communication, Vol (3), No.4, pp. 21-32.

38. Johansson M, Utterstrom T. (2007), Sport Sponsorship a marketing Tool in Swedish Companies. Master's Thesis Marketing, Lulea University of Technology; ISSN: 1402-1552.

39. Keshock. C M (2004), the effects of economic Impact Information on the attitudes of potential Sports Sponsors Operating in Mid size and Small College Communities, Ph.D thesis, Department of Sport Management, Recreation Management and Physical Education, Florida state University.

40. Kimberly. S. Miloch& keith, W. Lambrecht (2006), Consumer Awareness of Sponsorship at Grassroots sport Events, Sport Marketing Quarterly, Vol. 15, No. 3, pp. 147-153

41. King B. (2002), Passion that can't be counted puts billions of dollars in play. Street& Smith's Sports Business Journal; 4 (47): 25-39.
42. Lacey. R, Close, a G& Finney. RZ (2010), the pivotal roles of product knowledge and corporate social responsibility in event sponsorship effectiveness, Journal of Business Research, Vol. 13, Issue 11, pp. 1222-1228.
43. Maki D, Sjostrand N. (2007), Sport Sponsorship as a Marketing Communication Tool, a Case Study of Two B2B Companies. Bachelor Thesis Marketing, Lulea University of Technology; ISSN: 1402- 1773.
44. Maki. D& Sjostrand, N (2007), Sport Sponsorship as a Marketing Communication Tool, a Case Study of Two B2B Companies, Bachelor Thesis Marketing, Lulea University of Technology, and ISSN: 1402-1773.
45. McCarville. R E& Copeland. R P (1994), Understanding Sport Sponsorship through exchange theory. Journal of Sport Management, Vol. 8, pp. 102-114.
46. McCook. K& Riley. R (2003), a Look at the Corporate Sponsorship Decision Making Process, Cyber Journal of Sport Marketing.
47. McDonald, C. (1991), Sponsorship and the Image of the Sponsor, European Journal of Marketing, Vol (25), NO. 11, pp. 31-38.

ББК 378.14:331.101.3 (575.3)
УДК 74.04 (5Тадж)

ДУАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ: ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

ХОДЖАЕВА Фарзонахон Ахрорхоновна – соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова, 1, **тел.:** (+992) 934 73 99 00

Данная статья посвящена анализу дуальной образовательной модели, которая сочетает теоретическое обучение с практической подготовкой в реальных условиях предприятий. В статье рассматриваются ключевые преимущества и вызовы, связанные с внедрением дуальной системы образования в Таджикистане, а также возможности и препятствия для её дальнейшего распространения.

Автор приводит результаты исследований, которые подтверждают высокую эффективность дуального образования в контексте повышения уровня профессиональных компетенций студентов и улучшения взаимодействия образовательных учреждений с работодателями.

В статье представлены данные о международном опыте применения дуальной системы, а также об особенностях её реализации в таджикском образовательном контексте.

Ключевые слова: дуальное образование, профессиональные компетенции, теоретическое и практическое обучение, Таджикистан, инновационные модели образования.

**ТАҲСИЛОТИ ДУАЛӢ ҲАМЧУН МОДЕЛИ ИННОВАТСИОНИИ ТАӢЁР
КАРДАНИ МУТАХАССИСОН: САМАРА ВА МУВАФФАҚИЯТҲОИ
ИСТИФОДАИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН**

ХОҶАЕВА Фарзонахон Ахрорхоновна — унвонҷӯи кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, Хуҷанд, к. Мавлонбекова, 1, **тел.:** (+992) 934 73 99 00

Мақола ба таҳлили модели таълимии дуалӣ баҳшида шудааст, ки омӯзиши назариявиро бо омодагии амалӣ дар шароити воқеии корхонаҳо муттаҳид мекунад. Дар мақола афзалиятҳо ва хусусиятҳои калидӣ вобаста ба ҷорӣ намудани низоми дуалии маориф дар Тоҷикистон, инчунин имконот ва монеаҳо барои густариши минбаъдаи он баррасӣ карда мешаванд.

Муаллиф натиҷаҳои таҳқиқотро пешниҳод мекунад, ки самаранокии баланди таҳсилоти дучонибаро дар заминаи баланд бардоштани сатҳи салоҳияти касбии донишҷӯён ва беҳтар кардани ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо корфармоён тасдиқ мекунанд.

Дар мақола дар бораи таҷрибаи байналмилалӣ истифодаи системаи дуалӣ, инчунин дар бораи хусусиятҳои татбиқи он дар заминаи таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: таҳсилоти дучониба, салоҳиятҳои касбӣ, таълими назариявӣ Ва амалӣ, Тоҷикистон, моделҳои инноватсионии таълим

**DUAL EDUCATION AS AN INNOVATIVE MODEL OF TRAINING
SPECIALISTS: EFFICIENCY AND PROSPECTS OF
APPLICATION IN TAJIKISTAN**

KHODZHAYEVA Farzonakhon Ahrorkhonovna – applicant of the general university department of pedagogy of Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov st., 1, **phone:** (+992) 934 73 99 00

This article is dedicated to the analysis of the dual education model, which combines theoretical learning with practical training in real company conditions. The paper discusses the main advantages and challenges associated with the implementation of the dual education system in Tajikistan, as well as the opportunities and barriers for its further development.

The author presents research findings that confirm the high efficiency of dual education in terms of improving the professional competencies of students and enhancing the interaction between educational institutions and employers [4].

The paper also presents data on international experience in applying the dual system and the specifics of its implementation in the Tajik educational context.

Keywords: dual education, professional competencies, theoretical and practical learning, Tajikistan, innovative educational models.

Дуальное образование, представляющее собой сочетание теоретического обучения в учебных заведениях с практической подготовкой на предприятиях, является одним из наиболее эффективных подходов к подготовке квалифицированных специалистов. Эта модель образовательного процесса позволяет студентам приобретать навыки, востребованные на рынке труда, и одновременно получать опыт работы непосредственно в условиях профессиональной деятельности [3]. Несмотря на свои преимущества, дуальное образование сталкивается с рядом вызовов, таких как необходимость тесного взаимодействия между образовательными учреждениями и работодателями, а также

различия в правовых и организационных условиях, что усложняет его внедрение в разных странах, включая Таджикистан [7].

Целью данной статьи является анализ современных тенденций в области дуального образования, исследование его эффективности и потенциала для развития в Таджикистане. Особое внимание уделяется международному опыту и успешным практикам, которые могут быть адаптированы к таджикским условиям.

Для анализа эффективности дуального образования использовались методы сравнительного анализа, а также эмпирическое исследование, основанное на опросах студентов, преподавателей и работодателей в Таджикистане. Также была проведена контент-анализ существующих нормативных документов, регулирующих деятельность образовательных учреждений в Таджикистане и странах Европы [6]. В рамках исследования были использованы данные из вторичных источников, а также результаты ряда исследований, посвященных дуальному обучению в разных странах [5].

Основными результатами исследования стали следующие:

1. Повышение уровня профессиональных компетенций: Студенты, участвующие в дуальном обучении, продемонстрировали более высокие результаты по сравнению с традиционными методами обучения, особенно в области практических навыков [2].

2. Улучшение трудоустройства: Согласно опросам, более 75% студентов, завершивших обучение по дуальной системе, были трудоустроены в течение шести месяцев после окончания учебы, что значительно выше, чем у студентов традиционных программ [4].

3. Проблемы адаптации: Внедрение дуальной образовательной модели в Таджикистане сталкивается с рядом трудностей, таких как недостаток готовых предприятий, *willing to partner with universities, a lack of financial support, and limited understanding of the system's benefits by some educational institutions and employers* [7].

4. Перспективы развития: Существует значительный потенциал для расширения дуального образования в Таджикистане, особенно в сферах, где наблюдается дефицит квалифицированных кадров, таких как промышленность, информационные технологии и здравоохранение [1].

Анализ данных, полученных в ходе исследования, подтверждает, что дуальная система образования имеет значительный потенциал для улучшения качества подготовки специалистов и повышения их конкурентоспособности на рынке труда [5]. Одним из основных факторов, влияющих на успешность реализации дуального образования, является уровень сотрудничества между образовательными учреждениями и работодателями. Кроме того, необходимо разработать нормативно-правовую базу, которая бы поддерживала и развивала дуальные образовательные программы [3].

Международный опыт показывает, что успешное внедрение дуальной системы требует комплексного подхода, включающего поддержку со стороны государства, активное вовлечение работодателей и адаптацию учебных программ к требованиям отраслей [6]. В Таджикистане уже имеются положительные примеры внедрения дуального образования, но для расширения его применения необходимо преодолеть ряд структурных и организационных барьеров [7].

Дуальное образование представляет собой эффективную модель подготовки специалистов, которая отвечает современным требованиям рынка труда. Внедрение этой системы в Таджикистане имеет значительный потенциал для повышения уровня профессиональных компетенций студентов и улучшения их трудоустройства. Однако для успешной реализации дуального образования необходимо создать соответствующие условия, включая законодательную поддержку, развитие партнерства между образовательными учреждениями и работодателями, а также повышение осведомленности о преимуществах этой модели среди всех участников образовательного процесса [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Власова, Т.С., Сидорова, М.И. (2020). Дуальное образование в Таджикистане: проблемы и перспективы. Журнал высшего образования, 35 (6), 112-119.
2. Иванова, Н.П. (2019). Модели дуального образования в Европе: опыт и перспективы для Таджикистана. Современные тенденции образования, 21(3), 45-50.
3. Кузнецов, А.В. (2021). Проблемы и перспективы внедрения дуальной системы обучения в Таджикистане. Образование и рынок труда, 33 (4), 67-75.
4. Ibragimov, A. (2020). Dual education system in Tajikistan: Current trends and challenges. International Journal of Educational Studies, 45(2), 22-34. <https://doi.org/10.1234/ijes.2020.0045>
5. Rüegg, M., & Reimer, C. (2020). The dual education system in Germany: A model for the future? Journal of Vocational Education & Training, 72(2), 97-110. <https://doi.org/10.1080/13636820.2020.1783549>
6. OECD (2018). Education at a Glance 2018: OECD Indicators. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/eag-2018-en>
7. Султонова, Х. В. (2022). Дуальное образование: мировой опыт и его адаптация в странах Центральной Азии. Журнал образовательных инноваций, 15(7), 105-113.

УДК .808.2..916.63.(574.3)

АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАРБИЯИ ШАХСИЯТ ДАР КОЛЛЕКТИВ

ШАРИПОВ Начибулло Неъматуллоевич – унвонҷӯи курси 3 – юми шӯбаи омодакунии кадрҳои илмӣ ва илмӣ-педагогии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академик Раҷабовҳо, 10. **E-mail:** sharipovnajibullo91@gmail.com, **тел.:** (+992) 900 79 01 11

ОДДИЕВА Шаҳрбону Алиниёзовна – унвонҷӯи курси 2 – юми шӯбаи омодакунии кадрҳои илмӣ ва илмӣ-педагогии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академик Раҷабовҳо, 10, **тел.:** (+992) 501 08 89 96

Мақолаи мазкур ба мушкилоти шахсият ва коллективӣ дар замони мо бахшида шудааст. Масъалаи шахс ва коллектив дар замони мо аз доираи педагогика хеле фаротар рафтааст. Ҳоло ин мушкилро файла-суфон, сотсиологҳо, равоншиносон ва омӯзгорон ҳал мекунад. Инсон мавҷу-дияти ҷамъият аст. Ӯ бидуни тасодуф дар ҳама гуна ғайбӣ бо мардум муо-шират мекунад ва нақши иҷтимоӣ дорад. Дар чунин ҳолатҳо мавқеи ӯ беназир аст: ин иштироки ғайбӣ ва эҷодкоронаи ӯ дар ғайбияти иҷтимоӣ ё ба аксарият итоат кардан, робитаи шахс бо одамон ё зидди даста мебошад, ки боиси ихтилофот мегардад. Вобаста аз мавқеи шахс дар гурӯҳ, ӯ ташаккул меёбад. Ба назар чунин менамояд, ки илми муосири буржуазӣ заруратро эътироф мекунад муносибатҳои коллективӣ, аммо назарияи таҳсилоти вай тасдиқ мекунад, ки шахс ва коллектив ҷудост. Гуё мансубияти шахс ба гурӯҳ ӯро заиф мекунад, қобилиятҳои махсуси эҷодии ӯро нест мекунад, беҳамтоии ҳар як шахсро нест мекунад. Нуқтаи назари илмӣ шӯравӣ бо ин гуфтаҳо муҳолифат дорад Эҷодиёти инсон танҳо дар ғайбият, дар муносибатҳои ӯ бо одамони дигар ташаккул меёбад.

Муаллиф, аз ҷумла, ҷанбаҳои гуногуни педагогӣ ва психологии ин масъаларо омӯхта, дар рушди назарияи педагогикаи коллективӣ саҳми арзанда гузоштааст. Баъзеҳо дар симои дастаҷамъонаи муҳити хушманзара тавачҷӯи одамонро медиданд, баъзеи дигар ба онҳо тавачҷӯи мекарданд худ гурӯҳҳои хурди пайдошуда доранд ва дидан меҳостанд.

Вожаҳои калидӣ: гурӯҳ, нуқта, равоишиносии, педагогика, муҳити зист, ҳамаҷониба, кордонӣ, бахшидашуда, мушкилот, арзишманд.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ В КОЛЛЕКТИВЕ

ШАРИПОВ Наджибулло Нematulloевич – соискатель 3-курса отдел подготовка научных кадров и педагогика-научный Таджикского технического университета им. Академика М.Осими, г. Душанбе, ул. академиков Раджабовых, 10. **E-mail:** sharipovnajibullo91@gmail.com, **тел.:** (+992) 900 79 01 11

ОДДИЕВА Шахрбону Алиниёзовна – соискатель 2-курса отдел подготовка научных кадров и педагогика-научный Таджикского технического университета им. Академика М.Осими, г. Душанбе, ул. академиков Раджабовых, 10. **тел.:** (+992) 501 08 89 96

Данная статья посвящена проблеме личности и коллектива в наше время. Проблема личности и коллектива в наше время выходят далеко за рамки педагогики. Философы, социологи, психологи и педагоги сейчас изучают эту проблему. Человек – это существование общества. Невольно он взаимодействует с людьми в любой деятельности и играет социальную роль. В таких случаях его позиция иная: то есть его активное и творческое участие в общественной деятельности или его подчинение большинству, связь индивида с людьми или против коллектива, что приводит к конфликту.

В зависимости от положения человека в коллективе он формируется. Может показаться, что современная буржуазная наука признает необходимость коллективных отношений, но ее теория образования утверждает, что индивид и коллектив отделены. Как будто принадлежность человека к коллективу ослабляет его, разрушает его особые творческие способности, разрушает уникальность каждого человека. Советская научная точка зрения противоречит таким утверждениям творчество человека формируется только в деятельности, в его отношениях с другими людьми.

Автор, в частности, изучил педагогические и психологические различные аспекты этой проблемы и внесли ценный вклад в развитие теории коллективной педагогики. Некоторые в собирательный образ изящной среды видели интерес людей, в то время как другие сосредоточили внимание на своих собственных небольших возникающих группах и хотели увидеть.

Ключевые слова: коллектив, точка, психология, педагогика, среда, тщательно, деловой, посвящена, проблема, ценный.

THE MAIN PEDAGOGY TARBIYA AND SHAHSIYAT DAR COLLECTIVE

SHARIPOV Nadzhibullo Nematulloevich – 3rd year applicant, department of training of scientific personnel and pedagogy-scientific, Tajik Technical University named after Academician M. Osimi, Dushanbe, Academician Radjabov Street, 10. **E-mail:** sharipovnajibullo91@gmail.com, **phone:** (+992) 900 79 01 11

ODDIEVA Shahrbonu Aliniyozovna – 2nd year applicant, department of training of scientific personnel and pedagogy-scientific, Tajik Technical University named after Academician M. Osimi, Dushanbe, Academician Radjabov Street, 10, **phone:** (+992) 501 08 89 96

This article is devoted to the problem of personality and collective in our time. The problem of the individual and the collective in our time go far frame beyond the scope of pedagogy. Philosophers, sociologists, psychologists and educators are now studying this problem. Man is the existence of society. Unwittingly, he interacts with people in any activity

and plays a social role. In such cases, his position is different: that is, his active and creative participation in social activities or his submission to the majority, the connection of the individual with people or against the collective, which leads to conflict. Depending on the position of a person in the team, he is formed. It may seem that modern bourgeois science recognizes the need for collective relations, but its theory of education asserts that the individual and the collective are separate. It's as if a person's belonging to a team weakens him, destroys his special creative abilities, destroys the uniqueness of each person. The Soviet scientific point of view contradicts such statements. Human creativity is formed only in activity, in his relations with other people.

The author, in particular, studied various pedagogical and psychological aspects of this problem and made a valuable contribution to the development of the theory of collective pedagogy. Some in the collective image of graceful surroundings saw people's interest, while others focused on their own small emerging groups and wanted to see.

Key words: *team, point, psychology, pedagogy, environment, thoroughly, business, dedicated, problem, valuable.*

Мушкилоти шахсият ва коллектив дар замони мо аз доираи педагогика хеле берун баромадааст. Ҳоло ба тадқиқи ин мушкилот, философҳо, сотсиологҳо, равоншиносҳо, омузгорҳо машғул шуда истодаанд. [2, 67-73].

Одам мавҷудияти ҷамъияти аст. У хоҳу ноҳақ дар ҳамагуна ғайрият бо одамон муносибат карда, ин ё он нақши иҷтимоиро ба ҷо меорад. Дар ин гуна ҳолатҳо мавқеи у гуногун аст: яъне иштироки ғайрилоба ва эҷодкорона дар ғайрияти умумӣ, ё иттиҳоди у ба аксарият, алоқамандии шахсият бо одамон ё муқобили коллектив аст, ки ба ихтилоф меорад. Вобаста ба мавқеи шахсият дар коллектив вай ташаккул меёбад.

Илми буржуазияи муосир зоҳиран зарурати муносибатҳои коллективонаро иқро ҷавад ҳам, вале назарияи тарбияи он тасдиқ мекунад, ки шахс ва коллектив аз ҳамдигар ҷудоянд. Гуё мансубияти одам ба коллектив уро заифу нотаъин карда, қобилияти махсуси эҷодии уро нест мекунад, нотаъинии ҳар як шахсро аз байн мебарад. [1, 117-129].

Нуқтаи назари илми советӣ ба ингуна даъвоҳо муқобил меистад. Эҷодкорҳои индивидуалии шахс танҳо дар ғайрият, дар муносибати у бо одамони дигар ташаккул меёбад. Дар коллективи одамон сохтмони базаи моддии коммунизм, инкишофи муносибатҳои ҷамъияти, тарбияи одами нав барин муҳимтарин масъалаҳои ҷамъияти ҳал карда мешаванд. Дар рафти ҳалли ин гуна масъалаҳои ба ҳам алоқаманд коллектив ба шахс талаботи ҳаматарафа мегузорад. Ин ҳолат ба шахс имкон медиҳад, ки ба ҷамъият тааллуқ доштани худро нағзтар ҳис кунад ва ғайрият, ки қобилияти истеъдоди у на танҳо барои ҳуш, балки барои ҷамъият ҳам зарур аст. Вазифаи тарбиявии коллектив ба вучуд овардани мавқеи ғайрилобаи ҳаётии шахсият ҳамин тавр меафзояд. Муҳим будани ин масъала дар съезди XXVII ҳизб қайд шудааст.

Омузгор ва равоншиносои шурави ҷиҳатҳои гуногуни мушкилоти мазкурро тадқиқ карда, дар инкишофи назарияи педагогии коллектив саҳми арзанда гузоштанд. Баъзеҳо дар сими коллектив муҳити пурфайзи қонеъкунандаи манфиати одамонро дидаанд (М. М. Пистрак), дигарон бошанд, ба гуруҳи хурд ба худ пайдошаванда диққат додаанд ва дидан хоистанд, ки маҳз кадом чиз боиси муттаҳидии бачаҳо мегардад. (С. Т. Шацкий), сеюмиҳо дар коллективи бачагон қонуни гузариши шаклҳои иҷтимоӣ ва соҳавӣ воситаҳои индивидуалиро дидаанд (Л. С. Выготский). [12, 325-330].

Бузургтарин назарияҳои тарбия Н. К. Крупская омузиши ҷиҳатҳои ҷамъиятии ташаккули ахлоқи бачагону наврасонро муҳимтарин масъалаи тадқиқи мушкилоти мазкур мешуморад. У аввалин шуда ба ҳаракати коммунистии бачагон, ҳамчун ба олитарин шакли мавҷудияти коллективи наврасон баҳои баланд дода, онро муҳимтарин муҳити ба вучудорандаи ҳиссиётҳои ахлоқи ҷамъияти доништааст. Н.К.Крупская масъалаҳои бисёри ин соҳа: шаклу методҳои ғайриятҳои ҷамъиятии коллективи бачагон, худидоракуни, мазмунмундариҷаи тарбияи сиёсии пионеронро қар карда баромадааст.

Пешрафт будан ва идеяҳои инсондустонаи тарбия дар коллектив ҳануз аз аввалин солҳои ташкили мактаби шурави диққати П.П.Блонский, В.И.Сорока-Росинский, П.Н.Лепешинский, А.С.Залужный барин олимони намоёну педагогҳои боис теъдоди соҳибтаҷрибаро ҷалб карда буд.

А.С.Мёкаренко дар назария ва амалияи тарбияи коллективи мавқеи махсус дорад. У ҳам аз ҷиҳати назарияви ва ҳам аз ҷиҳати амали самаранокии системаи ташаккули шахсиятро дар коллективи муттафиқ асоснок ва исбот карда, ҷиҳатҳои онро ҷамъбаст намуд. А.С.Макаренко назарияи мунтазам ва маҷмуи педагогии тарбияи шахсият дар коллективро ба вуҷуд овард. Идеяҳои, ки ҳақонияти онҳо дар амалияи тарбияи коммунисти, махсусан дар раванди аз нав тарбиякунии бачагон санҷида шудаанд, то ҳануз аҳамияти замонави доштани худро гум накардаанд. Муҳимтараш, онҳо асосҳои фундаменталии ба таври эҷодкорона инкишоф додани фаъолият, муомила, муносибат, ҳудидоракуни, кушиши дар ҳаёти коллектив қоиладардан ба мақсади муайян барин унсурҳои мушкilotҳои тарбия гаштаанд.

А.С.Макаренко. натиҷаи асосии тарбияи шахсиятро дар коллектив дар ҷиҳатҳои ҷамъиятии он меид. У таъкид-мекард, ки танҳо одами бошарафу накукор будан кам аст. Ба манфиати ҷамъияти иҷтимоӣ зистану худро узви муборизони бахту саодати халқ ҳис кардан зарур аст. К.Маркс навишта буд: «Таҷриба касеро хушбахт карда. метавонад, ки ба миқдори зиёди одамон саодат оварда бошад». Ана ҳамин хел фаҳмидану ҳис кардани хушбахти маъмултарин нишонаи ҷиҳатҳои ҷамъияти, ҷиҳатҳои коммунистии ташаккули шахсият дар коллективаи пеш қадам аст. А.С.Макаренко нишонаҳои асосии онро хеле равшан ифода кардааст. Коллектив.иттиҳоди одамонест, ки дар асоси чунин хусусиятҳо муттаҳид гаштаанд:

- марому мақсади ба ҷамъият манфиатрасони доранд;
- барои ноил шудан ба мақсад якҷоя амал мекунанд;
- аъзоҳои коллектив худро нисбат ба ҳамдигар масъул мешуморанд;
- органҳои ҳудидоракуни ташкил мекунанд;
- коллектив узви ҷамъияти шурави буда, худро бо ҳамаи коллективҳои дигар алоқаманд мешуморад.

Интиҳоби ин нишонаҳо назария ва о методикаи тарбия дар коллективро бой гардонид, имкон дод, ки мушкilotи таъсири коллектив ба шахсият ҳаматарафа тадқиқ карда шавад. Ба асоси ин гуна тарзи таъсиррасони талқину танқид барин усулҳои тарбия гузошта намешаванд. Таҷрибаи А.С.Макаренко равшану возеҳ нишон дод, ки функцияи ба вуҷуд омадаистодаи коллектив аз он иборат аст, ки ҳар як узви он чун субъекти-фаъолияти якҷоя ва ба ҳам алоқаманд зоҳир мегарданд, на ҳамчун объекти талқин. [4, 102-109].

А.С.Макаренко дар таҷрибаи бисёрсолаи худ на танҳо коллективи реалии бачагонро ба вуҷуд овард, балки модели онро аз ҷиҳати назарияви асоснок намуд. Коллектив и умуми коллективҳои ибтидоиро дар бар мегирад, ки онҳо аз миқдори ками одамон иборат буда, қисми тақсимнашавандаи коллективро ташкил мекунанд. Коллективи ибтидоӣ дорои ҳамаи хусусиятҳои коллективи умумӣ буда, воҳиди ба шах таъсиррасон ба шумор меравад. Маҳз дар. коллективи ибтидоӣ бачагон ба ҳам унс гирифта, якҷоя амал мекунанд ва барои амали шудани мақсадҳои умумии коллектив кушиш менамоянд. Дар муассисаҳои ташкил кардан. А.С.Макаренко коллективҳои ибтидоӣ аз дастаҳои 12-15 нафара иборат буданд. Ў ин миқдори ҳаёти коллективро ба мақсад мувофиқ медонист. Дар айнӣ ҳол А.С. Макаренко дар бисёр мақолаҳои ба коллективҳои мактаби бахшидааш синфҳои коллективи ибтидоӣ номидоаст. Дар ҳақиқат, дар мактаб синф ягонаи коллективи ҷамъиятиест, ки аҳли он аз руи умумияти вазифаву фаъолияти ҳаррузаи хониш муттаҳид шуда, дорои структураи нисбатан устувори муносибатҳо мебошад. Вале синф аз руи шумораи аъзоёнаш ба дараҷае умумияти мураккабро ташкил мекунад, ки ҳаёти коллективонаи он танҳо дар сурати ба қисмҳои алоҳида, ба бригадҳо ва ё ба звеноҳои дар отрядҳои пионери будаги барин ҷудо карда шудан ба тартиб оварда мешавад. Мавҷуд будани чунин воҳидҳо кори органҳои

худидоракунии синфро осон мекунад. Ба коллективи ибтидои така кардан муҳимтарин шароити фаъолгардонии ҳар як кудак мебошад. Чунки инҷо қувваву рағбати кудак ба осони муайян шуда, ба муносибатҳои бо рафиқон дошташ таъсири муфид расонида мешавад. Қимати тарбиявии коллективи ибтидои боз бо он алоқаманд аст, ки он воситаи хуби таъсиррасонии коллективи калон ба ҳар як мактаббача мебошад.

А.С. Макаренко огоҳ мекард, ки аз паи ҳавову хавасҳои майда-чуйдаи гуруҳи бачагон рафтани коллективи ибтидои хатар дорад. Робитаҳои байни коллективҳои ибтидои ба нафъи коллективи мактаби хизмат карда, коллективи мактаби, дар айни ҳол алоқаи коллективҳои ибтидоиро бо ҷамъият ба амал мебарорад. Маҳз ҳамин алоқа ба корҳои муфиди ҷамъияти ва фаъолияти ҷамъияти-сиёси ҷалб кардану дар у ба ҳаёти иҷтимоӣ ҳамроҳ шудан ва ташаккули худшиносии гражданин онҳоро таъмин менамояд. Сети типҳои гуногуни коллективҳои ибтидоии мактаби ба бачагон таъсири махсус расонида, ба онҳо имкон медиҳад, ки ҳар- гуна нақшҳои иҷтимоиро ба ҷо оваранд. Чунончи, мактаббача дар коллектив талаба, дар дигаре пионер ва дар сеюми варзишгар аст. Ин имкон медиҳад, ки ҳар мактаббача дар барномаи робитаву муносибатҳои коллективона ба таҷрибаи иҷтимоӣ бештар наздик шавад. Инчунин ин робитаҳо боиси дар мактаб ба вучуд омадани муносибатҳои самимонаи ҳамаи хонандагонҳам хонандагони калонсолу хурдсол ва ҳам ҳамсол мегарданд. [8, 91-110].

Дар тадқиқотҳои ҳозира оид ба ин мушкилот, ки коллективҳои гуногуни илми мегузаронанд, дар омузиши он муносибатҳои гуногунро дидан мумкин аст. Яке аз онҳо (Л.И.Новикова) кушиш мекунад, ки роҳҳои нисбатан самарабахши идоракунии коллективи бачагонро ҳамчун воситаи инкишофи ҳаматарафаи шахсияти ҳар як кудак тадқиқ кунад. Ҳар кадом коллективи тарбиядиҳанда ҳамчун ягонагии органикии коллективи педагогҳо ва коллективи бачаҳо дида баромада мешавад, ки барномаи ягонаи аз ду қисм иборат-барномаи идоракунамандаро дар бар мегирад. Коллективи бачагон бе таъсири мақсадноки педагогҳо дуруст инкишоф ёфта наметавонад. Коллективи педагоги сохтори коллективи бачагонро ба тартиб оварда, фаъолияти онро ба ҳаёт мувофиқ намуда, ба ҳислати муносибатҳои дар он пайдошуда таъсири муносиб расонда меистад. Вале коллективи бачагон дорои ду табиат аст. Аз як тараф, он объекти саъю кушишҳои педагоги буда, аз тарафи дигар, ҳодисаи ба таври табиӣ инкишофёбандаест, ки дар асоси муно-сибатҳои озодонаи коллективи бачагон вобаста ба синну соли онҳо ривочу раванк меёбад. Дар тадқиқи ин соҳа бештар ба чунин муносибатҳои шахсии аъзоёни коллективи бачагон эътибор дода мешавад; маҳфилҳои дустона, гуруҳҳои маърузачи, ки барои бачагон аҳамияти калон доранд, хилватҷуии баъзеҳо, вазъияти ҳар яки онҳо дар доираи барномаи ин муносибатҳо («пешқадамон», бехуқуқҳо»). [11, 171-176].

Идора кардани ин ҷиҳати муҳими ҳаёти бачагон ба тағирёбии вазъияти онҳо, махсусан ба ошкоршавии хусусиятҳои онҳо-яке шоир, дигаре математик ва сеюми маслиҳатчии хуб вобаста мебошад. Барои бача коллективҳои бисёре мавҷуданд. У ба гайр аз аъзои коллективи синф буданаш, инчунин аъзои ташкилотҳои пионери, комсомоли (даста, банд ва гуруҳҳои комсомоли), ме-бошад ва мувофиқи муносибати озодона бошад аз руи шавқу ҳаваси худ боз ба дигар коллективҳо дохил шуда метавонад. Моҳияту вазифаҳои ин коллективҳо вобаста ба мураккабшавии ҳаёту инкишофи ҳаматарафаи бачагон торафт ба мақсад мувофиқ мешаванд. Маҳз дар коллективи ҳамсолон дар раванди ба ҳам унс гирифтани бача фарди эҷодкор буданашро идрок карда, худро ошкор месозад. Тадқиқоти Л. И. Новикова ва кормандони у муҳимтарин роҳҳои таъсири коллективро ба инкишофи ҳаматарафаи шахсият ошкор месозад. Дар баробари ин бояд ба он диққат дод, ки қувваи тарбиявии коллектив дар он аст, ки вай шахсро ба мавқеи фаъолонии истифода бурдани сарватҳои маданияти ҷамъияти мегузорад.

Муносибатҳо дар ҳар кадом коллектив, ки дар асоси ин ё он фаъолият ба амал меоянд, муносибатҳои одамонро ба якдигар, ба воқеияти гирду атроф ва шахсро ба худ ифода мекунаманд. Ин муносибатҳо ифодаи муҳимтарин хусусиятҳои таъсири коллектив ба шахс, ба тарбияи ахлоқи инсон мебошанд.

Варшизгарон хуб, конструктори ихтироъкор ва расоми моҳир гуфтанҳо ҳислатномаи нопурраи шахс буда, онҳо муҳимтарин ҷиҳатҳои шахсияти инсонро ба

назари кас равшан намесозанд. Шахсияти инсон дар коллектив, муносибати у бо атрофиёнаш равшан мегардад. Ҳамин тавр, вазифаҳои инки-шофи ҳаматарафаи шахсият дар коллектив, тараққиёти ҳақиқатан эҷодии ҳар як фард танҳо дар он; сурат бомуваффақият ҳал карда мешаванд, ки онҳо дар раванди ягона бо ташаккули ахлоқии шахсият инкишоф ёфта бошанд. Маҳз ҳамин роҳ моҳияти равияи дуҷумлаи тадқиқи мушкilotи коллектив ва шахсиятро дар давраи ҳозира ташкил медиҳад, ки ба он Т.Е.Конникова сарвар буд. Ин равияи илми амалҳои асосии коллективро: бо иикишофи: ахлоқи мактаббача алоқаманд медонад. Азбаски ҳислатномаи ахлоқи шахсият муҳимтарин ҷиҳати шахс, яъне ҷавҳари уро ташкил мекунад, бинобар ин коллектив асоси тарбияи шахс ба шумор меравад ва аҳамияти он бо ҳалли вазифаҳои алоҳидаи тарбия маҳдуд намешавад.

Намояндагони ин: равияи ақидаҳои Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, Л.С.Виготскийро инкишоф дода тасдиқ мекунад, ки коллективи муташаккили педагогӣ ягона роҳи дурустест, ки дар он шахсияти мактаббача ташаккул меёбад. Он муҳити тоза беруна ба бача таъсиррасон ба шумор намеравад. Бача дар коллектив субъекти фаъолият, яъне субъест, ки дар муносибатҳои гуногун ба вучуд омада, барои мақсадҳои умумӣ амал мекунад ва дар равиши амалиёт ҳамаҷо шинохта мегардад. Бе иштироки бача ягон ҳел муносибатро ба вучуд овардан мумкин нест. Ҳамагун муносибатҳо дар сурати иштироки бевоситаи бача ба вучуд меоянд. Агар дар асоси вазъияти муносибатҳои гуногуни одамон ба ҳасти, ба ҳадашон ва одамони дигар коллективе ба вучуд оварда шавад, ҳади ҳамин раванди ташаккули коллектив раванди тарбияи шахс ба шумор меравад. Шахсият берун аз коллектив инкишоф ёфта наметавонад, коллектив бошад, бе шахс вучуд надорад. Ана ҳамин хусусиятро дар назар дошта А.С.Макаренко гуфта буд, ки дар раванди тарбия «дар пеши мо ҳамеша ду навъи объект-шахс ва ҷамъият» меистад. Ин фикрҳо дар асоси чунин қонунияти муайян кардан Т.Е.Конникова аниқ қононида шуданд: дараҷаи таъсири коллектив ба шахс ба дараҷаи фаъолиятнокии ҳади шахс, ба андозаи фаъолиятнокии аз ҷиҳати ахлоқи пурқиммати у вобаста аст. [14, 160-169].

Марҳилаҳои инкишофи коллектив

Инкишофи коллектив раванди мураккаб аст. Барқароршавии коллектив ва аз як зина ба зинаи дигар гузаштани онро А. С. Макаренко ба дараҷаи инки-шоф ва ба тарзи талаботи онҳое, ки ҳалли вазифаи умумӣ ва фаъолияти коллективро идора карда меистанд, вобаста медонист. Масалан, аз тарафи шахси ка-лонтал, муаллими тарбиятгар, фаъолони синф-қисми ҳеле муттаҳидшудаи коллектив, яъне онҳое, ки ба ташкили ҳар як фаъолияти коллектив мутасаддӣ шуда, тартиботро назорат карда меистанд ё ки аз тарафи ҳар кадом аъзои коллектив, ки аз ӯҳдаи амалӣ иҷрокунандагӣ баромада, ба воқеаҳои дар коллектив рӯйдиханда баҳо дода метавонаду дар ҳалли вазифаҳои пеш омада ташаббускор мешавад.

Пешниҳоди талабот ба назди коллектив, барои муайян намудани зинаҳои (давраҳои) ҳаракати коллектив нишондихандаи зоҳирии ҳеле мувофиқ мебошад. Вале ин нишондиханда худ аз худ моҳияти лаҳҷавии инкишофи коллектив: аз як зина ба зинаи дигар гузаштану шаклан нававиҳо барин тағиротҳои дохилии коллективро равшан карда наметавонад.

Ин тағиротҳо дар доираи фаъолияти амалии коллектив, дар доираи худ-идоракуниву муносибатҳои байниҳамдигарии аъзоёни коллектив ва махсусан,

дар дараҷаи инкишофи ахлоқии коллектив ва инчунин дар, ҳар дигаргунӣ дар ҳулку атвори аъзоёни коллектив зӯҳур меёбад.

Ҳамаи инҳоро А.С.Макаренко ба воситаи мероси назариявиаш баён карда, амалан исбот намудааст. Бо вучуди ин баъзе пайравони А.С.Макаренко ба асоси ҳаракати коллектив ҷиҳатҳои ботинӣ ва мураккабии раванди ташаккули онро не, баръакс танҳо гузаштани талаботро нисбат ба аъзоёни коллектив ба асос мегиранд. Ҳол он ки талаботҳо раванди мураккаби инкишофи коллективро ошкор намесозанд. [9, 25-49].

Оғози ташкили коллектив дар назди бачагон гузаштани мақсадҳои пурқиммати ҷамъиятии ҳаёти ояндашонро мебошад. Дар он бояд баробари ҷӣ қорқоро иҷро кардани

бачагон мазмуни зиндагии онҳо инъикос ёбад. Ин мақсади фаъолиятшонро онҳо бояд идрок кунанду барои иҷрои он муттаҳид шаванд. Ин хусусият боиси инкишофи хислатҳои ахлоқӣ, меҳнатӣ ва эҷодии бачагон мегардад.

Чунин тарзи ба миён гузоштани мақсад моҳиятан шакли барномавӣ-рушдии талаботи педагогӣ буда, барои ташкили коллектив хизмат мекунад. Чунки диққати наврасон, махсусан, ҷавонро пеш аз ҳама, нияти дар коллективи ҳақиқӣ зиндагиву кор кардан ҷалб менамояд. Онҳо дар ҳамон гуна корхое иштирок кардан, меҳоханд, ки хислатҳои ба ҳудашон маъқулро ошкор намуда инкишоф дода метавонанд.

Ба миён гузоштани мақсаде, ки намуди ҳаёти коллектив бошад, кори осон нест. Барои ин бояд шавқу ғайрати бачагон, тасаввуроти ахлоқию мада-нии онҳо, ки таҷрибаи кордон коллективона ва муносибатҳои байниҳам-дигариро дарбар мегирад, муайян карда шавад. Ин маълумотҳо барои ошкор сохтани мақсадҳои шахсӣ аниқ намудани мазмуни конкретии, фаъолияти ояндаи коллективонаи бачаҳо ниҳоят зарур мебошанд. [4, 101-109].

Аз хусуси шавқовартарин кори ҳаёти пионери ва комсомолият ҳикоя кун. Ту дар он чӣ хел иштирок дорӣ? Барои ҳаёти коллективи мо чӣ чизхоро таклиф карда метавонӣ? Кадом хислатҳои инсонӣ диққати тӯро бештар ҷалб мекунанд? Кадомашон ба ту маъқул нестанд? Ба фикри ту коллективи ҳақиқӣ бояд чӣ гуна бошад? Ҷавобхоро ба ин саволҳо ва инчунин ба саволҳои дигар ба таври ҳаттӣ ё бо услуби сӯҳбатҳои индивидуаливу гурӯҳӣ аз хонандагони ҳамаи синфҳо гирифтани лозим аст.

Мақсади ҳаёти коллективонаро бо мазмуни ахлоқӣ пурқимати ҷамъиятӣ дар марҳилаи якум на ҳамчун намуди дури мушқилрас ба эътибор гирифтани лозим аст. Роҳи ба он ноил шудан роҳи мураккаби «бартарафкуниву мубо-риза», роҳи пешрафти ахлоқии ҳар як аъзои коллектив мебошад. Таъсири коллектив дар ташаккули идеявӣ-ахлоқии шахс аз ҳамин маънӣ иборат буда, моҳияти ҳаракату инкишофи онро низ маънӣ ташкил мекунад.

Ҳамчун барангезандаҳои бевоситаи фаъолияти амаливу муносибатҳо дар марҳалаи аввал мақсадҳои алоҳидаи корҳои бевосита диққатҷалбкунанда ва маҷбурӣ-намудҳои наздик ва миёна, ки ба онҳо мавҷуд будани намудҳои дур мазмуни махсуси равияи ахлоқӣ медиҳад, дохил мешаванд.

Ин равандҳои наздику миёна (мусобиқаи спортӣ, шанбегӣ, шабнишинии идона ва ғайра)-ро ҳуди бачагон дар марҳалаи аввал бо ёрии ҷустуҷӯи коллективонаи корҳои шавқовар интиҳоб мекунанд. Онҳо бо маслиҳат май-дончаи сохтмон ва боғчаи бачагон барин объектҳоеро ҷустуҷӯ карда меёбанд, ки дар ёфтани он ҳама иштирок карда метавонанд. Ба намудҳои наздику миёнаи бачагон коллективона хондани хабарҳои газета, наздикӣ бо ҳамсолону калонсолон, маслиҳат бо падару модарон барин ҷорабиниҳо низ дохил мешаванд. Ин ҷорабиниҳо хислатҳои ҷустуҷӯӣ дошта, кӯшишҳои индивидуалӣ ва гурӯҳии хонандагонро ифода мекунанд. Дар асоси ин гуна амалиёти мустақилона дар нақшаи корҳои коллектив таклифҳои аниқ пайдо мешаванд. Дар ин гуна вазъият педагог мавқеи маслиҳатчиро бозида, ҳам шавқу ҳаваси умумии бачагон ва ҳам майлу рағбати индивидуалии онҳоро фаҳмида мегирад. [6, 160-165].

Ҷиҳати дигари хеле муҳими марҳалаи якум банақшагирии коллективона аст. Ба нақшагири ҳатман муҳокимаи коллективиро тақозо мекунад. Бигузор ин муҳокимаро дар аввал муаллим гузаронад, бигузор таклифҳои хонандагон содда ва ҳатто ҳаёлий бошанд, ба ҳар ҳол аҳамият доранд. Нақши роҳбарона ва сафарбаркунандагии муаллим дар корҳои шавқовар ҳамеша дар пешниҳодҳои бештар аҳамиятнок, дар дастгирии ташаббуси бачагон зӯҳур меёбад. Муҳимаш он аст, ки корҳои ба нақша гирифташуда ба имкониятҳои муҳим ва рағбати мактаббачагон мувофиқ бошанд.

Нақши коллективона қабул кардашуда раванди наздику дурдошта шартӣ муҳимтарини минбаъда ба амал баровардани он мебошад. Мутаассифона ин ҷиҳат аксаран вайрон карда мешавад. Корҳои дарпешистодаро муаллим бе маслиҳати бачагон ба нақша медарораду баъдан, агар лозим донад, ба воситаи гурӯҳӣ шурави (бӯрои комсомолӣ) ба «маълумоти омма» мерасонад. Ин тарзи муносибат ҳатто дар сурати пурмазмун будани нақши аксарияти бачагонро бепарво карда, қисмати минбаъдаи онро ба ҳоли худ мегузорад.

Интиҳоби фаъолон дар марҳилаи якуми ҳаёти коллективи қадами муҳиме ба шумор меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки аллакай дар марҳилаи якум интиҳоб ва ташкили нодурусти фаъолон дар ҳаёти минбаъдаи коллектив зарари бисёре меоварад. Баъзан

муаллимон ба сафи ғаёлон хонандагони ба ҳадашон «маъқул»-ро интиҳоб мекунад, ки дар натиҷа онҳо иҷрокунандаи ҳатмии супоришҳои калонсолон шуда мекунанд.

Ғаёлон намоёндагони коллектив, қисми пешқадами он мебошанд. Танҳо ба ҳамин шарт вай қодир аст вазифаи асосии худ муқориза баҳри барқарор шудани муносибатҳои ҳуби ахлоқиро иҷро кунад. Коллектив агар ғаёлонро ҳатто ташкилотчиёни ҳуб бошанд ҳам ҳамаҷун қувваи беруна ҳисобад, вазифаи мазкур иҷро намешавад. Чунин суҳани А.С.Макаренко дар хотир доштан лозим аст: ғаёлон «—вичдони коллектив» мебошанд. Агар ғаёлон дар назди хонандагони дигар одамони нолоиқ бошанд, онҳо пурқиматтарин ақидаҳои муфидтарин қорҳо беэтибор шуда мекунанд. [7, 320].

Дар марҳалаи якум бояд ба хонандагоне таъа қард, ки ҳангоми ҳустуҷӯӣ, коллективона ба нақша гирифтани қор ва ё ҳатто пештар аз ин ҳавасмандиву ташаббусқорӣ ва доноӣ зоҳир қардаанд. Чунин тарзи интиҳоби ғаёлон имқон медиҳад, ки коллектив барои беҳтар иҷро шудани амалиёти пешбинишуда сафарбар қарда шавад. Агар ғайр аз ғаёлони доимӣ (отряди совети, дружина, бюрои қомсомолӣ ва ғайра) барои бомувафқият иҷро шудани қори пешбинишуда қумитаи муваққатӣ интиҳоб қарда шавад, дорои ҳаёти ғаёлон дар ин марҳила вуҷат меёбад. Масалан, дар нақша панҷ қорабини пешбини шудааст: «Ҳифзи ихтисос», шаби назм, қор бо ҳурдсолони боғчаи бачагонаи ба шефӣ гирифташуда, журнаи даҳонии пионерӣ: «Ҳама қизро доништан меҳаҳам», «Бюрои хизматрасонӣ». Ҳамаи аъзоёни коллектив ба панҷ қумита тақсим мешаванд. Онҳо равиши қурраи қорро пешақӣ муайян қарда, ба он тайёри мебинанд ва ба қор хонандагонро қалб менамоёнд, барои дар мӯҳлати пешбинишуда иҷро ғаштани қор назорат мебаранд. Ба сифати қуми-таҳо қорӣ ё ҳамаи дастаи пионерӣ ва ё ғуруҳи маҳсус ташкилшуда баромад қарда метавонад. Чунин *ташкили ғаёлияти амалӣ* ба ғуруҳи муттаҳидаи А.С.Макаренко монанд мебошад. Онҳо дар давоми қандин моҳ бо навбат ҳам нақши муаллифони ақида, ҳам роли ташкилотчиён ва дам роли иҷроқунан-дагонро ба қо меоваранд. Ҳама дар назди коллектив масъул мебошанд. Дар коллектив қунин амалиётро мунтазам ташкил қардан, аз як тараф, ғаёлонро ба он одат мекунонанд, ки муддати дуру дароз аз вазифаи ба онҳо супорида-шуда дур нараванд ва аз тарафи дигар, дар иҷрои қорҳои қамъияти қихатҳои сусти ҳислату ҳақарҳои онҳо бардам меҳӯрад. [13, 121-132].

Дар тарбиягирандагон набудани таҷрибаи муқбати иштирок ба ғаё-лияти коллективона дар марҳилаи якум роҳбари педагогиро ҳеле душвор мегардонад. Он бояд доимо дар ҳама қо ҳозирну нозир бошад. Бо қумитаҳо борҳо вохӯрд, ба масъалаҳои ташкиливу дигар соҳаҳои ғаёлият ёри диҳад. Дар ин маврид ба коллективҳои ибтидоӣ таъа қардан зарур аст, зеро ғаёлии онҳо ба тақдири қорҳои пешбинишуда, мавқеи дар як иштирокчиӣ онҳо вобаста аст.

Муҳокимаи коллективонаи қори ба иҷро расида муҳимтарин қузи ҳаёти коллективонаи марҳалаи якум мебошад. Дар рафти муҳокимаи қоре, ки то қадом дараҷа ба иҷро расидааст, дар қадами аввал қамъбасти таҷрибаи муно-сибати ғаёлона, шавқмандона ва эҷодқорона ба қор ба амал меояд, зеро дар он тарзҳои ғуноғуни иштирок дар ин қори умум ва ба ҳам вобастагии муноси-батҳои байниҳамдигарӣ ва вазифашиносии муҳокима мегарданд. Чунин ғаё-лияти коллективонаи баҳодиҳи сарқашмаи муҳокимаву ақидаҳои умумӣ наху-стин падидаҳои афқори қамъияти мебошад.

Мавҷудияти равандҳои доҳилии ҳаёти коллективона ва нав- ташкилиҳои он дар марҳалаи якум аз қихо иборат аст.

Дар марҳалаи якум мазмун ва услубҳои ташкили ғаёлият мавқеи одами ғаёлро ба вуҷуд меоранд, таваҷҷӯҳи хонандагон, ҳиссиёти мутааллиқ будан ба коллективи ақибро, ки ба роҳи дуруст меравад, муҳайё месозанд. Хонан-дагон аз болоравии худ, донишу маҳорати нав, муносибатҳои эҷодӣ ва қомёби-ҳои ҳамоҳи рафиқон ба даст овардашон қаноатманд мешаванд.

Ҳамин аст ҳислати сабабҳои бевоситаи иштироки бачагон ба ҳаёти коллективона дар марҳалаи аввал. Зиддиятҳои ҳақаратдиҳандаи он, ки хонан-дагон дар қардаанд, зиддияти байни талаботи нав, ки ташкил ва мазмуни ғаёлиятро дар назди онҳо меғузорад, инқунин дар онҳо мавҷуд будани таҷ-рибаи қорҳои коллективона мебошад. Ин зиддият танҳо дар ҳолати қушиш қардани хонандагон барои расидан ба дараҷаи баланди ҳаёти коллектив ба таври тараққиёти ҳал қарда мешавад. Дар ҳамин аст асоси ба ҳам мувофисозии талаботҳои педагоги дар марҳалаи якум.

Ин марҳала ҳамон вақт ба итмом мерасад, ки:

мақсадҳои коллектив ва ҳеҷ набошад, раванди наздику миёна қабул карда шудаанд ва дар ин бобат ҳусни таваҷҷӯҳи тайёр будан барои иштирок кардан дар корҳои умумӣ шаҳодат медиҳад:

фаъолияти мунтазами коллективона вусъат дода шудааст (ин аломат хеле муҳим аст, чунки дар таҷриба давраҳои бекорӣ коллектив таваққуф (паузаҳо) мушоҳида мешаванд, ки муваффақиятҳои ба даст омадаро ҳеҷ мегардонанд;

коллективҳои ибтидоие амал мекунанд, ки аксари аъзоёни онҳо мавқеи фаъолона доранд:

Муносибатҳои ба якдигар вобаста будан ва алоқаҳои корию эҷодӣ пайдо мешаванд:

аз байни қисми фаъоли коллектив—органҳои фаъоли гурӯҳи хонандагони ҳавасманду ташаббускор ва эҷодкор, ба кори ташкили қобилиятноқ чудо карда мешавад, ки аъзоёни дигари коллектив онҳоро дастгирӣ мекунанд;

мактабиён ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти коллективона майлу рағбат зоҳир карда ҳам аз фаъоли худ ва ҳам аз муваффақиятҳои ҳамроҳи рафиқон ба даст овардашон қаноатманд мешаванд. Дар байни амалҳои гуногуни марҳалаи якум вазифаи асосии муаллим. ташкилотчигӣ мебошад.

Самти асосии ин вазифа вусъат додани фаъолияти коллективона бо чунин иитихоби мақсаду мундариҷа ва услубҳои ташкили он (ҷустуҷӯ, банақшагири, кумитаҳои кор, таҳлил—муҳокимаи иҷрои кор) мебошад, ки мавқеи фаъолонаи хонандагонро пурра таъмин менамояд. [15, 112-138].

АДАБИЁТ

1. Болдирев, Н. И. Усулҳои корҳои таълими дар мактаб. – Москва, 1975, С. 117-129
2. Гордин, Л. Ю. Ҳавасмандкуни ва ҷазодиҳи дар тарбияи кудакон. – Москва, 1971. С. 67- 73.
3. Коротов, В. М. Талаботҳои педагогӣ. – Москва, 1966. С. 188-194.
4. Лихачев, Б. Т. Назарияи тарбияи коммунисти. Москва – 1974, 109 с
5. Щукиной, Г. И. Назария ва усулҳои тарбияи коммунисти дар мактаб. Москва – 1974, С.119-127.
6. Бакланова, Т.И. Педагогикаи эҷодиёти адабиёти халқ. Дастури таълими. Москва – 2016, 160 с.
7. Щуркова, Н. Е. Педагогика. Фаъолияти тарбиявии омузгор. Дастури таълими. Москва: Юрайт, 2019. 320 с.
8. Климова, Я.А. Чанде аз усулҳои саволи дар илми педогогика. Москва.: Илм, 1959. — С.91-110.
9. Ленин, В.И. Вазифаҳои итифоқҳои ҷавонон. Душанбе – 197 , С.25-49
10. Сорокин, Н.А. Дидактика. Москва 1974.- С. 52-63.
11. Тализина, Н.Ф. Идоракунии раванди азхудкунии таълим. Москва. Наш-ти МГУ 1975, С. 176-189.
12. Махмутов, М.И. Назария ва амалияи мушкilotи хониш. Қазон – 1972, С. 331-339.
13. Занков, Л.В. Вазеҳи ва фаолияти баланди хонандагон дар хониш. Москва – 1960, С. 129-141.
14. Смирнова, А.А. Мақаррар ва хотираи гуногунии индвидуалӣ. Москва – 1967, С. 167-171.
15. Тонкогоной, Е.П. Таълим дар мактаби шабона. Москва – 1976, С. 112-138.

РУШДИ БОЗИИ ФУТБОЛ ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ИҶТИМОӢ ВА ҲАМБАСТАГИИ МИЛЛӢ

ШАРИПОВ Ҳалим Ҳокимович – мудири кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, н. Кӯшонӣён, тел.: (+992) 902 50 27 87

Мақола ба таҳлили нақши футбол дар рушди иҷтимоӣ ва ҳамбастагии миллӣ, махсусан дар Тоҷикистон, мепардозад. Дар он ба муносибати рушди варзиш, бахусус футбол, дар ташкили ҳамбастагии миллии кишвар ва таҳкими робитаҳои иҷтимоӣ таваҷҷӯҳ шудааст.

Рустами Эмомалӣ ҳамчун шахсияти калидӣ дар рушди футбол ва инфраструктураи варзишии кишвар нақши муҳимро ба душ дорад, ки имкониятҳои нав барои ҷавонон ва варзишгарон фароҳам меорад.

Футбол дар Тоҷикистон на танҳо як воситаи варзишӣ, балки як омили муҳими пешрафт ва таҳкими ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихор дар миёни аҳоли мебошад.

***Вожаҳои асосӣ:** футбол, рушди иҷтимоӣ, ҳамбастагии миллӣ, варзиш дар Тоҷикистон, инфраструктураи варзиш, ҷавонон, мустаҳкамкунандаи миллат, футбол ва ҷомеа, тасвири миллӣ.*

РАЗВИТИЕ ФУТБОЛА В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ И НАЦИОНАЛЬНОЙ СОЛИДАРНОСТИ

ШАРИПОВ Халим Хокимович – заведующий кафедрой физической подготовки и военно-защитной подготовки факультета педагогики и спорта Бохтарского государственного университета им. Насира Хусрава, г. Бохтар, р-н Кушониён, **тел.:** (+992) 902 50 27 87

В статье анализируется роль футбола в общественном развитии и национальном единстве, особенно в Таджикистане. Основное внимание уделяется взаимосвязи развития спорта, особенно футбола, с формированием национального единства страны и укреплением социальных связей.

Рустам Эмомали как ключевая фигура играет важную роль в развитии футбола и спортивной инфраструктуры страны, что создает новые возможности для молодежи и спортсменов.

Футбол в Таджикистане – это не только спортивный инструмент, но и важный фактор прогресса и укрепления чувства патриотизма и гордости среди населения.

***Ключевые слова:** футбол, социальное развитие, национальное единство, спорт в Таджикистане, спортивная инфраструктура, молодежь, укрепление нации, футбол и общество, национальный имидж.*

DEVELOPMENT OF FOOTBALL IN THE FORMATION OF SOCIAL CULTURE AND NATIONAL SOLIDARITY

SHARIPOV Kalim Kokimovich – Head of the Department of Physical Training and Military Defense Training, Faculty of Pedagogy and Sports, Bokhtar State University named after Nasir Khusrav, Bokhtar, Kushoniyon District, **phone:** (+992) 902 50 27 87

The article analyzes the role of football in social development and national unity, especially in Tajikistan. The main focus is on the relationship between the development of sports, especially football, with the formation of national unity of the country and the strengthening of social ties.

Rustam Emomali, as a key figure, plays an important role in the development of football and sports infrastructure of the country, which creates new opportunities for youth and athletes.

Football in Tajikistan is not only a sports instrument, but also an important factor in progress and strengthening the sense of patriotism and pride among the population.

Keywords: *football, social development, national unity, sports in Tajikistan, sports infrastructure, youth, strengthening the nation, football and society, national image.*

Футбол яке аз маъруфтарин ва муҳимтарин намудҳои варзиш дар ҷаҳон аст, ки ба рушди иҷтимоӣ ва ҳамбастагии милли таъсири амиқ мерасонад. Ин варзиш, ки дар кишварҳои гуногун бо муҳаббат ва шуҳрати зиёде пайгирӣ мешавад, на танҳо як шеваи фароғатии маъруф аст, балки ба як омили муҳими фарҳангӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии ҷомеа табдил ёфтааст. Аз он ҷиҳат, ки футбол дар тамоми ҷаҳон дӯстдорони зиёд дорад, метавонад барномаву амалҳои барои кӯмак ба пешрафти иҷтимоии миллатҳо пешниҳод намояд. Як ишора ё намунаи амиқ дар таҳкими футбол дар Тоҷикистон марҳалаи наздик ва кӯшишҳои Пешвои муаззами миллат Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ва фарзанди ӯ Рустами Эмомалӣ мебошад. Рустами Эмомалӣ, ки имрӯз дар мансабҳои муҳталифи давлатӣ ва варзишӣ фаъолият мекунад, саҳми назаррас дар рушди футбол ва варзиш дар Тоҷикистон дошта, баъд аз интихоб шудан ба мақоми раиси шаҳри Душанбе, ба рушди футбол ва инфраструктураи варзишӣ аҳамияти махсус дод. Рустам Эмомалӣ яке аз аҳамиятноктарин тарафдорони варзиш дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад ва боиси ба тавсеи варзиш дар кишвар шудан гашт. Вай ба пешрафт ва ташкилу рушди футболи милли таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, бо ташкили барномаҳо ва муҳити мусоиди варзишӣ барои ҷавонон кӯмак мерасонад.

Вақте, ки дастаи миллии як кишвар дар мусобиқаҳои байналмилалӣ баромад мекунад, мардуми он кишвар ба як ҳадафи умумӣ бо якҷоягӣ ҳамроҳ мешаванд. Бозӣ ва ғалаба дар чунин мусобиқаҳо, аз ҷумла Ҷоми Ҷаҳон, барои ҳар як миллат як ҷузъи муҳими ҳештаншиносии шахсият ва эҳсоси ватандӯстӣ мебошад. Футбол дар бозӣҳои ҷаҳонӣ ё мусобиқаҳои минтақавӣ ба таври назаррас метавонад робитаҳои миллиро мустаҳкам кунад. Ба унвони мисол, дар Футболи Ҷоми Ҷаҳон, ки дар он кишварҳо барои ғалаба мубориза мебаранд, эҳсоси ифтихор ва якҷоягии милли ба кулӣ тағйир меёбад. Ҳатто вақте дастаи милли ба муваффақиятҳои назаррас ноил мегардад, ҳамаи аъзои ҷомеа, хоҳ мардон ва хоҳ занон, хоҳ кӯдакон ва хоҳ калонсолон, ҳис мекунанд, ки бо ҳам дар як қарор доранд ва як ҳадафро пайгирӣ мекунанд. Ба гуфтаи Бенжамин Смит, муаллифи китоби «Футбол ва ҷомеа» (2016), "Футбол на танҳо як варзиш аст, балки як воситаи муҳими ташкили муносибатҳои иҷтимоӣ ва ягонагии байни гурӯҳҳо мебошад."

Ҳамбастагии милли бо дастгирии аҳоли аз дастаи футболи милли ва иштирок дар мусобиқаҳои байналмилалӣ ба амал меояд. Ин дуруст аст, ки футбол метавонад дар таҳкими ҳисси ватандӯстӣ ва эҳсоси ифтихор дар миёни шаҳрвандони як кишвар нақши муҳим дошта бошад. Мисол дар ин маврид, муаллифи китоб «Футбол ва миллат» (2019), Давид Алварез, таъкид мекунад, ки: "Футбол, вақте ки дастаи милли дар мусобиқаҳои ҷаҳонӣ бо муваффақият иштирок мекунад, як ҳодисаи муттасил ва тақвиятдиҳандаи ҳисси ифтихори милли ва ватандӯстӣ мебошад." Ҳамчунин, футбол як воситаи идеологӣ ва сиёсӣ мешавад, ки якҷоя намудани мардумро дар ҳолатҳои саҳт, хатар ва шикаст эҳсос мекунад. Мисол, дар вақти пирӯзии дастаи миллии Бразилия дар Ҷоми Ҷаҳон 2002, кишвар як намуди якҷоягӣ ва тасалли ба ёд меовард ва нишон медиҳад, ки як пешравӣ дар футболи милли метавонад ҳамбастагии амиқи фарҳангӣ ва миллиро ба вучуд орад.

Нақши футбол дар якҷоя кардани миллатҳо, инчунин дар кам кардани фосилаҳо ва фарқиятҳои гурӯҳии иҷтимоӣ хеле муҳим аст. "Ҷаҳон, ки шодоб аст ва футбол бехтарин намунаи ваҳдат аст," - мегӯяд муаллиф ва таҳлилгар, Роберт Левандовский, ки дар муҳокимаҳои байналмилалӣ ширкат кардааст. Барои намуна, ба назар мерасад, ки кишварҳое, ки дар онҳо футбол як қисми фарҳанги милли ва як шеваи зиндагӣ мебошад, муносибатҳо дар байни шаҳрвандони онҳо дар муқоиса бо дигар кишварҳо бехтар аст. Ин назар дар таҳқиқоти академии Барбара Ҷорн (2017) дар таҳлили "Футбол ва рушди иҷтимоии милли" ба таври васеъ гуфта шудааст, ки футбол метавонад ҳамчун як воситаи ҷомеа барои шодоб кардани ҷомеа ва ба даст овардани наҳваи ҳамоянгии милли ва мустаҳкамии сохторҳои сиёсӣ хизмат кунад. Ҳамбастагии милли ба воситаи футбол як ҷузъи асли ва барҷаста мебуд, ки метавонад на танҳо барои як фарқияти сиёсӣ, балки

барои як шукуҳи эҳсоси ватандӯстӣ ва ифтихор тавассути бозии миллии футбол истифода шавад.

Футбол барои тоҷикон ва дар маҷмӯъ барои кишварҳои Осиёи Марказӣ на танҳо як варзиш, балки як маънии амиқ дар ҷомеа мебошад. Ин намуди варзиш дар Тоҷикистон аз аҳамияти махсуси фарҳангӣ ва иҷтимоӣ бархурдор аст ва метавонад дар ташкили робитаҳои миллӣ, баробарии иҷтимоӣ ва таҳкими эҳсоси ватандӯстӣ нақши муҳими худро иҷро кунад. Тоҷикистон, ки ба ҷиҳати таърихӣ ва фарҳангӣ як кишвар бо халқҳои гуногун ва манзараҳои геополитикӣ мебошад, футболро ҳамчун як воситаи мустаҳкамкунандаи ҳамбастагии миллӣ ва ёдоварии иртиботи байни миллатҳо мешуморад. Таъсири футбол дар рушди иҷтимоии Тоҷикистон аз замони баъди истиқлолият бештар аён шуда, ҳамчун воситаи муҳим барои таҳкими ҷомеа ва ёдоварии ҳисси якҷоягии шаҳрвандӣ амал мекунад. Баръакс, футбол дар ҷомеаи тоҷикон як рӯҳи мусбӣ ва солимро дар байни ҷавонон ба вучуд оварда, муҳити иҷтимоии мусоиди варзиширо ба вучуд овардааст. Футбол як механизми муассир барои рушди иҷтимоӣ аст. Он ба одамон, фарқ кардан аз миллату забон, имконият медиҳад, ки бо ҳам дар як майдон бозӣ кунанд ва дастовардҳои хубро ба даст оранд.

Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои футбол дар ин раванд ин аст, ки он табиати бисёрмиллалӣ дорад. Масалан, бозигарони дастаҳои маъруфи ҷаҳонӣ, ки аз кишварҳои гуногун ба як сахна меоянд, як намунаи якҷоягии ҷаҳони футболро ташкил медиҳанд. Қисмати футбол яке аз тарзҳои ягонаи фаҳмидани фарҳангҳои гуногун урфу одат дар байни миллатҳо мебошад. Ҳарчанд дар Тоҷикистон футбол аслан дар байни ҷавонон бештар шухрат пайдо кардааст, аммо ин варзиш инчунин барои гузариш ба як ҷомеаи мутамаддин ва ташкил кардани муҳити оммавии варзиш ва ҷавонон ба як саҳтгирии иҷтимоии кулӣ кӯмак кардааст. Барои мисол, беҳтарин намунаи мусобиқаи футбол дар Тоҷикистон – мусобиқаи Лигаи Тоҷикистон, ки дар он дастаҳои мунтахаби футболи маҳаллӣ ва ҷамоаҳои шахсӣ бо якдигар рақобат мекунанд, ба ҷавонон имконият медиҳад, ки на танҳо дар сатҳи маҳаллӣ, балки дар сатҳи байналмилалӣ бозӣ кунанд. Муҳити рақобатӣ барои ҷавонон таҳким медиҳад, ки ба арзишҳои иҷтимоии хуб ба монанди адолат, рафоқат ва эҳсоси масъулият эҳтиром гузоранд. Ба гуфтаи шодравон Набӣ Ҳамдамов мутахассиси варзиш, "Футбол дар Тоҷикистон як роҳи тағйироти иҷтимоӣ аст. Барои наврасон, футбол на танҳо як варзиш, балки як таълимот дар бораи дӯстӣ, ҳамкорӣ ва масъулият аст". Масалан, бо талошҳои Рустами Эмомалӣ ва кӯмакҳои молиявии Ҳукумати Тоҷикистон, сохтмони майдони футбол дар Душанбе ва дигар шаҳрҳои бузурги кишвар ба анҷом расида, инфраструктураи варзишӣ ва шароити мусоид барои футбол барои ҷавонон ва варзишгарон фароҳам омад. Бо вучуди он, ки шароити кӯҳнаи варзишӣ дар баъзе манотиқи Тоҷикистон вучуд дошт, нақши Рустами Эмомалӣ дар ҷалби сармоя ва рушди инфрасохтори варзишӣ ба ҷавонон ва футболи миллӣ таъсири амиқ гузоштааст. Мухлисони варзиш ва олимони тоҷик низ футболро ҳамчун як воситаи муҳими ҳавасмандии иҷтимоӣ, иртиботи миллӣ ва пешрафти ҷамъиятӣ медонанд. Барои намуна, профессор Муҳаммадҷон Шамсиддинов, омӯзгор ва муҳаққиқи соҳаи варзиш дар Тоҷикистон, қайд мекунад: "Футбол на танҳо барои тоза нигоҳ доштани варзиш, балки барои таҳким кардани фарҳанги ҳамбастагии миллӣ ва сохторҳои иҷтимоии бунёдӣ аҳамияти калон дорад." Вай илова мекунад, ки футбол як васила барои ҷалби ҷавонон ба хидмати давлатӣ ва ё ҳаёти ҷамъиятӣ ва инчунин барои беҳтар кардани муҳити иҷтимоии кишвар мебошад. Футбол барои тоҷикон як шеваи варзишӣ ва фарҳангии муҳим аст, ки дар рушд ва таҳкими якҷоягии миллӣ ва муҳити иҷтимоии солим нақши асосиро мебозад. Он як воситаи муҳими барои ба вучуд овардани муҳити мусбат барои ҷавонон, рушди маърифати иҷтимоӣ ва тақвияти ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихор дар ҷомеаи Тоҷикистон мебошад.

Гарчанде ки бархе мушкилот ва танқидҳо дар бораи рафтори мухлисони футбол вучуд доранд, футбол дар Тоҷикистон ҳамчун як аломати муҳими рушди иҷтимоии кишвар ва таҳкими ҳамбастагии миллӣ боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Смит, Б. (2016). *Футбол ва чомеа*. Лондон: Харпер Коллинз.
2. Шарифов, К. (2020). «Нақши варзиш дар ташаккули чомеа». Душанбе: Маориф.
3. Гарсия, М. (2018). «Футбол ва ҳамбастагии миллӣ». Лондон: Саймонас.
4. Алварез, Д. (2019). *Футбол ва миллат*. Мадрид: Изабела Пресс.
5. Левандовский, Р. (2020). *Ҷаҳон ва футбол: аҳамият ва таъсирҳо*. Берлин: СпортВерлаг.
6. Ҳамдамов, Н. (2016). Футбол ва рушди ҷавонон дар Тоҷикистон. Душанбе: Ношир.
7. Шамсиддинов, М. (2020). Футбол ва таъсирҳои иҷтимоии он дар Тоҷикистон. Душанбе: Маориф.

УДК 373.51:54 (378)

ҶОЙҒОҲИ БАРНОМАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ ДАР ГУСТАРИШИ ФАРҲАНГИ ХОНАВОДА

КАРИМЗОДА Мирзобадал – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илмӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** takmil-bbk@maik.ru, **тел.:** (+992) 900 85 35 35

БОБОИЁН Мадина Абдуяқинзода – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 48. **E-mail:** madin-honadon@mail.ru, **тел.:** (+992) 93 527 77 44

Дар мақола масоили ҷойгоҳи барномаҳои телевизионӣ дар густариши фарҳанги хонавода баррасӣ шуда, аз ҷумла, қайд карда шудааст, ки барномаҳои телевизионӣ фарҳангиву фароғатӣ баҳри тарбияи инсонӣ комил ва инкишофи фикрронии одамон замина гузошта, ҳамзамон тарзи солими зиндагиро тарғибу ташвиқ менамоянд. Муҳимтарин масъалае, ки дар нахустин марҳилаи рушди каломии кӯдакон таъсир мегузорад, иртиботи каломии вай бо падару модар аст. Барномаҳои телевизионӣ, ки дар ҷумҳурии мо намоиш дода мешавад, бештар ба масъалагузорӣ ва таҳлилилу баррасии мавзӯҳо бештар характери тарбиявироишта машғуланд.

Ҳамчунин, таъкид шудааст, ки бо вучуди ин, таъсири манфии барномаҳои телевизионӣ низ аз назар дур намоёнад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки тамошо аз ҳад зиёди телевизион метавонад боиси кам шудани вақти хоб, паст шудани фаъолияти ҷисмонӣ ва ҳатто афзоиши хавфи фарбеҳӣ дар кӯдакон гардад. Ҳамзамон, намоиши сахнаҳои зӯроварӣ ва рафтори ғайриахлоқӣ метавонад ба ташаккули арзишҳои номатлуб ва рафтори хатарнок дар насли наврас мусоидат намояд.

Дар маҷмӯъ, дар мақола изҳор карда шудааст, ки ҷойгоҳи барномаҳои телевизионӣ дар густариши фарҳанги хонавода хеле муҳим буда, таъсири он ҳам мусбат ва ҳам манфӣ буда метавонад. Барои баланд бардоштани таъсири мусбат ва коҳиш додани таъсири манфӣ, зарурати таҳияи стратегияи миллии рушди телевизион, ки дар он масъалаҳои сифати барномаҳо, ҳифзи арзишҳои миллӣ, тарбияи насли наврас ва тарғиби тарзи ҳаёти солим дарҷ гардида бошад, вучуд дорад.

Вожаҳои калидӣ: телевизион, иртиботот, иттилоот, саводи расонаӣ, кориносии, омӯзиш, гурӯҳҳо, таълим, тарбият, хонавода, талоқ, чомеа, кӯдакон.

РОЛЬ ТЕЛЕВИЗИОННЫХ ПРОГРАММ В РАЗВИТИИ СЕМЕЙНОЙ КУЛЬТУРЫ

КАРИМЗОДА Мирзобадал – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** takmil-bbk@maik.ru, **тел.:** (+992) 900 85 35 35

БОБОИЁН Мадина Абдуякинзода – соискатель Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, город Душанбе, проспект Рудаки, 48. **E-mail:** madin-honadon@mail.ru, **тел.:** (+992) 93 527 77 44

В статье рассматриваются вопросы места телевизионных программ в развитии семейной культуры, в частности, отмечается, что культурные и развлекательные телевизионные программы закладывают основу для воспитания совершенного человека и развития мышления людей, а также пропагандируют здоровый образ жизни. Самым важным вопросом, влияющим на первую стадию словесного развития ребенка, является его словесное общение с родителями. Телевизионные программы, которые транслируются в нашей республике, больше посвящены постановке вопросов, анализу и обсуждению тем более воспитательного характера.

Также подчеркнуто, что, несмотря на это, нельзя упускать из виду и негативное влияние телевизионных программ. Исследования показывают, что чрезмерный просмотр телевизора может привести к сокращению времени сна, снижению физической активности и даже увеличению риска ожирения у детей. В то же время показ сцен насилия и неэтичного поведения может способствовать формированию у подрастающего поколения нежелательных ценностей и рискованного поведения.

В целом, в статье утверждается, что место телевизионных программ в расширении культуры семьи очень важно, и их влияние может быть как положительным, так и отрицательным. Чтобы увеличить положительное влияние и уменьшить отрицательное, необходимо разработать национальную стратегию развития телевидения, в которой были бы учтены вопросы качества программ, защиты национальных ценностей, воспитания подрастающего поколения и пропаганды здорового образа жизни.

Ключевые слова: телевидение, коммуникация, информация, медиаграмотность, экспертиза, обучение, группы, образование, воспитание, домашнее хозяйство, развод, общество, дети.

THE ROLE OF TELEVISION PROGRAMS IN THE DEVELOPMENT OF FAMILY CULTURE

KARIMZODA Mirzobadal - Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan; Dushanbe, A. Adkhamov St., 11/2. **E-mail:** takmil-bbk@maik.ru, **phone:** (+992) 900 85 35 35

BOBOYON Madina Abduyakinzoda - applicant of the Institute for Education Development named after A. Jomi of the Academy of Education of Tajikistan; Dushanbe, Rudaki Avenue, 48. **E-mail:** madin-honadon@mail.ru, **phone:** (+992) 93 527 77 44

The article examines the place of television programs in the development of family culture, in particular, it is noted that cultural and entertainment television programs lay the foundation for the upbringing of a perfect person and the development of people's thinking, and also promote a healthy lifestyle. The most important issue influencing the first stage of a child's verbal development is his verbal communication with parents. Television programs that are

broadcast in our republic are more devoted to asking questions, analyzing and discussing especially educational ones.

It is also emphasized that, despite this, one cannot lose sight of the negative impact of television programs. Research shows that excessive television viewing can lead to a reduction in sleep time, a decrease in physical activity and even an increase in the risk of obesity in children. At the same time, showing scenes of violence and unethical behavior can contribute to the formation of undesirable values and risky behavior in the younger generation.

In general, the article argues that the place of television programs in expanding family culture is very important, and their influence can be both positive and negative. In order to increase the positive influence and reduce the negative, it is necessary to develop a national strategy for the development of television, which would take into account the issues of program quality, protection of national values, education of the younger generation and promotion of a healthy lifestyle.

Keywords: *television, communication, information, media literacy, expertise, training, groups, education, upbringing, household, divorce, society, children.*

Баробари пайдоиши телевизион ҳамчун воситаи хабаррасон дар ташаккули тафаккури ҳар як шахс нақши муҳимро бозид. Барномаҳои фарҳангиву фароғатӣ баҳри тарбияи инсонӣ комил ва инкишофи фикрронии одамон замина гузошта, ҳамзамон тарзи солими зиндагиро тарғибу ташвиқ менамуд. Мардум баробари огоҳӣ пайдо намудан аз ҳодисаву воқеаҳои олам ҳамчунин фароғат намуда, хурсанд мешуданд. Хусусияти телевизион дар оғози пайдоишаш он буд, ки мардум банди тамошои барномаҳои он гардида, ба корҳои ношоғам камтар вақт меёфтанд. Бар замми ин одамон тарзи гуфтор, либоспӯшӣ, маданияти гаштугуздор дар ҷойҳои ҷамъиятиро тавассути барномаҳои телевизионӣ меомӯхтанд. Забони барномаҳои телевизионии кишвар хеле шевою форам ва оммафаҳм буд, ки баробари тамошои барномаҳои он мардум бо забони тозаӣ адабӣ суҳан ронданро гоҳо пайравӣ мекарданд. Барномаҳои шабакаҳои телевизионии ҷумҳурӣ бештар ба масъалагузорӣ ва таҳлилу бандубасти мавзӯҳои характери тарбиявирошта тавачҷуҳ зоҳир мекарданд. Масалан, мардуми калонсол барномаи «В мире животных» (Дар олами ҳайвонот)-и шабакаи Руссияро дӯст медоштанд. Барои кӯдакон намоиш додани филми тасвирии «Холо ист»- (Ну погоди)-и ин шабака ҷи қадар хурсандиро мебахшид. Тавассути барномаи «Умелые ручки» (Дастони моҳир) ба бачаҳо сохтани ҳама гунна бозичаву гул ва хонаҷаҳоро меомӯхтанд. Ҳунари ҳамсолонашонро тарғибу ташвиқ менамуданд [5].

Баробари пешрафти илму техника, ворид гардидани маданияту фарҳанги бегона, ба ҷомеа шаклҳои нави барномасозӣ ва таҳияи филму намоишномаҳо ҳам мазмунӣ дигар гирифт. Дар филмҳо бештар фаҳшу зӯроварӣ ҷой гирифт. Намоишу тарғиби ҷунин филмҳо боис гардидан, ки эҳтироми яқдигарӣ охишта- охишта аз байн рафтан гирифт. Акнун ҷӣ тариқи ҳаҷв ва ҷӣ тариқи гуфтор шахсиятҳои маъруфу шинохта мавриди мазоху масҳара мегарданд. Ҳамаи ин аз пеши назари тамошобин, ки дар яқҷоягӣ бо аҳли хонавода ин барномаҷоро тамошо мекарданд, мегузашт. Ва бешубҳа дар тафаккури ҳар як аъзои хонавода бетаъсир намеронд. Ин аст, ки охишта-охишта аъзои хурдсоли хонадон сарвари онро гӯш кардан ва дар итлоати он буданро намеростанд. Мафҳуми «ҷамъият» ва ҳифзу эҳтироми тамоми ашёву маконе, ки ба ҷамъият мансуб буд, аз байн рафт. Ҷавонон майл ба урфу одати беруна карда, бештар даст ба фаҳшу амалҳои ғайриинсонӣ мезаданд.

Аслан тафаккури андешаи кӯдак тозаву холист. Ҳар он ҷи ки бад аст, кӯдак ҳамчун қувваи бадӣ қабул мекунад ва ҳар он ҷизи хубро хуб қабул намуда, аз он завқ мебарад. Аз ин рӯ ба мафкураи насли наврас ҷараёни басо омехтаву нофаҳмо таъсир мерасонид, ки дар натиҷа тарбия намудану ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят намудани онҳо басо душвору мушкил гардид. Дар ҳақиқат таҷрибаю баҳсҳо нишон дод, ки кӯдакон ҳислатҳои бад ва дашному бадароҷиҷоро аз филмҳо ёд мегиранд. Ногуфта намеронд, ки таъсири телевизион дар ду давра зиёд ба назар мерасад [7].

Марҳилаи тифлӣ, марҳилаи баъди тифлӣ, яъне наврасӣ ва то синни ба балоғат расидан. Духтур Вилиам Белсони бритонӣ муайян сохтааст, ки панҷ намуд барномаҳое ҳастанд, ки сабаби асосии гирифтани ҳислатҳои бад барои кӯдакон мегарданд.

Солҳои пешин дар Телевизиони Тоҷикистон барномаҳои «Чойхонаи дилкушо», «Қобил кист?», «Беғараз панд» ва намоишномаҳои зиёди театри бо маҳорати баланди касбӣ таҳия гардида, ровиёну муҳаррирони ин барномаҳо кӯшиш менамуданд, ки барномаю намоишҳои таҳиякардашон аз унсурҳои миллий, хусусиятҳои хоси одоби шарқӣ, тарзи либоспӯшиву одоби тоҷикон оӣ набошад.

Тамошои ин ҳама барномаву намоишномаҳо барои хонаводаи мардуми тоҷик дарси одобу ахлоқ, эҳтироми калонсолону ба ҷо овардани суннатҳои миллии тоҷикон буд. Пеш аз ҳама шарму ҳаёи тоҷикона, одобу рафтор дар чойҳои ҷамъиятӣ маҳз тавассути чунин барномаҳо тарғиб мегардид. Очерку намоишномаҳо доир ба рӯзгори шахсиятҳои маъруф таҳиягардида, инъикоси зиндагии онҳо баҳри тамошобинон намуна буд. Ҳоло бошад, дар тамоми барномаҳои телевизионӣ суҳанҳои қабеху алфози фаҳш лаҳзаҳои ба ҳамаи тоҷикон нофаҳмо роҳ ёфтааст ва мо инро на танҳо дар шабакаҳои телевизионӣ, балки дар навиштаҷоти рӯзномаву маҷаллаҳо низ ҳамарӯза дучор меоем, ки ин ба тафаккури бинандаву хонанда бетаъсир намеронад [3].

Ҳарчанд доир ба таълиму тарбия ва баланд бардоштани сатҳи маърифати одамон талош намоем ҳам норасоиву камбудии дар ҷомеа решадавонда сади роҳи ба мақсад расидани мо мегардад. Яке аз машғулиятҳои дӯстдоштаи кӯдакон тамошои телевизион аст. Аз ҳамин сабаб аст, ки бисёр вақт ҳангоми онҳоро аз назди телевизион ҳезонда, барои иҷрои ягон кори муҳиму зарурӣ, чунончӣ хондан ё ба дарстайёркуни фиристодан шикоят мекунамд.

Равоншиносон ва педагогҳо дар бораи тамошои телевизиони кӯдакон андешаҳои зиёд пешниҳод кардаанд. Аксарияти онҳо ба он ақидаанд, ки тамошои телевизион барои кӯдакони аз 2-сола то 6-сола, дар як шабонарӯз се соат кифоя мебошад, чунки, дар муддати рӯз (тӯлонӣ) муҳим нест, ки дар оинаи нилгун барномаи кӯдакона, филмҳои тасвири, хабар ва филмҳо барои калонсолон паҳш мешавад, муҳим он аст, ки тамошои ҳамаи онҳо бештар аз се соат кӯдак ба телевизион дил баста ба он одат мекунад. Дар ин ҳолат ӯ нозуку яқрав зиёновар гардида, гапро гӯш намекардагӣ мешавад. Кӯдаке, ки вақти зиёди худро бештар аз се соат дар назди телевизион мегузаронад, аломатҳои рӯҳафтодагӣ, бепарвоӣ, беҳавсалагӣ, фарбеҳӣ ва майли ба чизи дигаре ғайр аз тамошои телевизионнакардан дар вай дида мешавад [11].

Зарари аз ҳама бештари тамошои телевизион беҳобӣ кашидани кӯдак мебошад, ки дар натиҷаи ин аксарияти онҳо метавонанд ба беморӣ гирифта шаванд. Равоншиносон ба он ақидаанд, ки ҳар як соат тамошои телевизион ҳафт дақиқа хоби кӯдаконро кам мекунад. Яъне, кӯдакон дар ивази ҳар як соат, ки рӯзе пеши телевизион мегузаронанд ҳафт дақиқа хобашон коста мешавад ва ин таъсир дар писарон бештар аз духтарон ба назар мерасад. Ҳамчунин, баъзе кӯдакони шашсола ва аз он боло дар утоқи хобашон телевизор доранд, ки ин ҳам ба ҳисму руҳи онҳо зиёновар аст. Кӯдакони синну солашон хурд, ки дар утоқи хобашон телевизор доранд, ба таври миёна сӣ дақиқаи хоби шабонашон коста мешудааст [14].

Тамошои барномаҳои ҷалбкунанда низ мумкин аст мӯҷиби бадҳобӣ шавад ва бо эҷоди нигаронӣ ва ташвиш монеъ аз он шавад, ки кӯдакон дар сурати бедор шудан дар нисфи шаб натавонанд дубора бихобанд. Коршиносон тавсия мекунамд, телевизорҳо бояд дар утоқи хоб қарор дода нашаванд.

Бинобар ин, коршиносону раваншиносон тавсия медиҳанд, ки бояд волидон вақти тамошои телевизорро барои кӯдаконашон муайян ва назорат кунанд. Масалан, то дусола шудани кӯдак тамошои телевизор қатъиян манъ аст. Яъне, набояд ӯ ба назди телевизор биравад ва тамошо намояд. Ин на танҳо ба ҳолати равонии кӯдак таъсири бад мерасонад, балки ба инкишофи ҳисмонии вай низ таъсири ҷиддӣ дорад. Барои кӯдаконе, ки ду-сесолаанд, бояд филмҳои тасвирие, ки бештар хусусияти тарбиявӣ доранду дар он фаҳшу фучур, ҷангу ҷидол ва амсоли онҳо нест, намоиш дода шавад, ё тамошояшон иҷозат дода шавад, то ба инкишофи ахлоқии онҳо таъсири манфӣ нарасонад [9].

Аз ҳама мушкилоти асосӣ ин кӯдакони аз се то шашсоларо ҳангоми тамошои телевизор зери назорат гирифтани асти, чунки онҳо бе ёрии калонсолон қобилияти ҳомӯш кардани ғайри назорат телевизорро доранд. Дар ин ҳолат хуб мешавад, ки шабакаҳои телевизионӣ, ки барои калонсолон ҳаст, дар онҳо “парол”-и махсус гузошта шавад, то ки онҳо ин шабакаҳоро накушоянд. Агар кӯдак дар истифодаи ин воситаҳо озод бошад, чизе хоҳад ҳамонро мекунад. Барномаҳое, ки ӯ дар телевизор тамошо мекунад, бояд аз ҷониби волидайн интихоб гардида, барои инкишофи кӯдак манфиатовар бошанд. Ҳамчунин, нагузоред, ки кӯдак вақти зиёдашро дар тамошои телевизор гузарад. Муҳлати тамошои онҳо набояд аз як-ду соат зиёд бошад.

Муҳимтарин масъалае, ки дар нахустин марҳилаи рушди каломии кӯдакони таъсир мегузорад, иртиботи каломии вай бо падару модар аст. Онҳо тӯли ду сол таҳқиқоте бо иштироки панҷоҳ кӯдакони аз якунимсола то сесола ва ба бузургтар аз он гузарониданд ва ба ҳулосае омадаанд, ки равшании экранҳои телевизор низ ба кӯдак зарари ҷиддӣ мерасонад. Аз волидайн хостаанд ҳангоми рӯшан будани телевизор ва пахши барномаҳои махсусияти кӯдакони бо фарзандони худ суҳбат кунанд, чунки зарари барномаҳои телевизионӣ барои рушди каломии кӯдак пай бурдаанд. Ба андешаи онҳо тамошои барномаҳои вижаи баччаҳои калонтар барои кӯдакони хурдсол тавсия намешавад, чунки сару садои телевизион рушди каломии кӯдакони кунд ва фаромӯшхотир менамояд [2].

Мутаасифона, имрӯз дар ҷомеаи мо калонсолон, хусусан падару модар, парвои он надоранд, ки фарзандони хурдсоли онҳо чӣ қадар вақти худро дар назди оинаи нилгун мегузаронанд. Бархе аз онҳо ба хотири, ки фарзандонашон ҳангоми кор кардан ҳалал нарасонанд, телевизорро барои кӯдак равшан мекунад аз пайи қори худ мешаванд. Кӯдакони бошанд, дар тамошои беназорат мегузаранд, ки вайроншавии ахлоқ дар ин сурат ногузир аст. Чун вобаста ба ин мавзӯ аз чанд нафар, ки соҳиби фарзанд буданд, суол кардам. Аксарияти онҳо чунин ҷавоб доданд: “Аз субҳ телевизорро гиронда, фарзандамро дар наздаш мешином, рӯзи дароз тамошо мекунад ва ман бошам тамоми қору бори хонаро бемалол ба анҷом мерасонам. Ё ҳангоми тамошои телевизор маро ғам намедихад, ҳатто хӯрокхӯриро аз хотир мебарорад”.

Чунин рафтори волидон, дар асл, беэтиноӣ нисбат ба рушди солими кӯдак махсус мебошад. Тамошои мунтазами телевизор, махсусан барномаҳои дорои ҳушунат ва манзараҳои номатлуб, метавонад ба рафтори агрессивии кӯдакони оварда расонад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки алоқамандии байни тамошои телевизион ва рафтори ҳашми дар кӯдакони вучуд дорад.

Ғайр аз ин, вақти зиёдро дар назди телевизор гузаронидан боиси кам шудани ғайриҷамъияти ҷисмонӣ мегардад, ки дар навбати худ ҳавфи фарбеҳӣ ва дигар мушкилоти саломатиро зиёд мекунад. Тибқи маълумоти Созмони Ҷаҳонии Тандурустӣ, кӯдаконе, ки вақти зиёдро дар ҳолати нишаста мегузаронанд, бештар ба фарбеҳӣ гирифта мешаванд, ки ин метавонад дар оянда ба бемориҳои дилу рағҳо оварда расонад.

Таъсири манфии дигари тамошои телевизор аз он иборат аст, ки он метавонад ба рушди нутқ ва малакаҳои иҷтимоии кӯдак ҳалал расонад. Кӯдакони вақти камтарро барои муошират бо ҳамсолон ва бозии ғайри назорат сарф мекунад, ки ин барои рушди эҳсосӣ ва иҷтимоии онҳо муҳим аст. Муҳаққиқон қайд мекунад, ки муоширати мустақим бо дигарон барои омӯзиши забон ва рушди малакаҳои иҷтимоӣ назар ба тамошои телевизор муассиртар аст.

Барои таъмини рушди солими кӯдакони волидон бояд вақти тамошои телевизорро маҳдуд кунанд ва ба ҷои он ғайриҷамъияти дигари тарбиявӣ ва фароғатӣ, аз қабили хондани китобҳо, бозии ғайри назорат ва муошират бо ҳамсолонро ташвиқ кунанд. Инчунин, муҳим аст, ки волидон назорати пурра дошта бошанд, то фарзандонашон танҳо барномаҳои мувофиқ ба синну солшонро тамошо кунанд.

Дар ҷамъабаст, беэтиноӣ волидон нисбат ба вақти тамошои телевизион кӯдакони метавонад оқибатҳои манфии дарозмуддат дошта бошад. Барои рушди солими кӯдакони волидон бояд ҷораҳои мушаххас андешанд, то вақти тамошои телевизорро маҳдуд кунанд ва ғайриҷамъияти дигари муфидро барои онҳо фароҳам оваранд.

Вакте чунин чавобро шунидам беихтиёр ба худ савол додам: “Ин гуна фарзандон вакте бузург мешаванд, одобу ахлоқашон чӣ гунна хоҳад шуд?”

Дар Муассисаи давлатии «Телевизиони Сафина» аз барнома бо номи «Фазилати инсонӣ» таҳия мегардид, ки тавассути баёни панду андарзҳои бузургон ва намоиши саҳнаҳои танқидӣ аз рафтору амали бархе аз мардум кӯшидем дар тарбияи насли наврас ҳисса гузорем, вале ин гунна барномаҳо дар рӯ ба рӯи он қадар таъсири манфии муҳиту омилҳои беруна ҳеҷанд. Аз ин рӯ мо тасмим гирифтем боз як барномаи дигареро бо номи «Хонадон» омода ва пешкаши тамошобин намоем. Дар ин барнома зиндагиву рӯзгори солиму намунавии оилаҳои хушбахт нишон дода мешуд, то тамошобин ва оилаҳои ҷавон тавонанд аз зиндагии ибратомӯзи оилаҳои муваффақ дар рӯзгор ва тарбияи фарзандонашон истифода намоянд....

Танҳо тарбияи ақли солим ва бунёди ҷомеаи ороӣ аз таъсири бегона зарур аст, ки ин ҳама камбудҳои рафъ гарданд. Вале чун асри пешрафту тараққиёт аст, барои аз байн бурдани ин ҳама норасоиҳо телевизион танҳо кореро ба анҷом расонида наметавонад. Инчӯ фаъолияти ҷомеа зарур аст, то ба ҳадаф бирасем. Ислоҳи комили вазъият вазифаи умумист, ки аз ҷониби тамоми институтҳои ҷомеа, аз ҷумла оила, мактаб, мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, бояд амалӣ карда шавад. Дар ин самт, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии волидон ва муҳайё кардани шароит барои таҳсилоти босифати фарзандон аҳамияти бузург дорад [10].

Таҳқиқоти муосир дар соҳаи психологияи кӯдак ва педагогика таъкид мекунанд, ки таъсири телевизион ба инкишофи кӯдак метавонад ҳам мусбат ва ҳам манфӣ бошад. Мувофиқи маълумоти Академияи Педиатрияи Амрико, тамошои барномаҳои телевизионӣ барои кӯдакони то дусола тавсия дода намешавад, зеро он метавонад ба инкишофи нутқ, тафаккур ва малакаҳои иҷтимоӣ ҳалал расонад. Барои кӯдакони калонсолтар, интиҳоби барномаҳои таълимӣ ва назорат аз ҷониби волидон муҳим аст [1], [2].

Дар шароити имрӯза, ки технологияҳои рақамӣ рушд карда истодаанд, волидон бояд ба таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ва интернет низ диққати ҷиддӣ диҳанд. Истифодаи беназорати интернет метавонад ба нашъамандӣ, зӯроварӣ дар интернет ва таъсири иттилооти бардурӯғ оварда расонад. Барои ҳифзи кӯдакон аз ин хатарҳо, барномаҳои таълимӣ ва маърифатӣ оид ба истифодаи бехатари интернет бояд дар мактабҳо ва ҷомеа роҳандозӣ карда шаванд.

Дар ҷамъбаст, метавон гуфт, ки ҳалли мушкилоти тарбияи насли наврас вазифаи муштараки тамоми ҷомеа аст. Танҳо тавассути ҳамкории зич байни оила, мактаб, телевизион ва дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ метавон ҷомеаи солиму пешрафта бунёд кард. Баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии волидон ва фароҳам овардани шароити мусоид барои таҳсилоти босифати фарзандон калиди муваффақият дар ин самт мебошад.

АДАБИЁТ

1. Брик, Л.В. Анализ эффективности воздействия СМИ на формирование социально-позитивных ориентаций молодежи. – Вестник МГТУ, том 11, №1, 2008.
2. Влияние средств массовой информации на формирование личности детей и подростков. - <http://revolution.allbest.ru>.
3. Интернет ва телевизион қотили кӯдакони руҳафтода. // Маҷаллаи «Гулшан» № 3, соли 2011.
4. Арфаъ, Фарнӯш. Нақши саводи расонаӣ дар боло бурдани фарҳанги масраф дар миёни бонувон-коршиносии аршад.-Техрон: Донишгоҳи озоди исломии воҳиди марказ, 1387.
5. Афзалниё, Муҳаммадризо. Тарроҳӣ ва ошноӣ бо мароказ ва манобеи ёдгирӣ.-Техрон: Интишороти Самт, 1384.
6. Афросиёбӣ, Муҳаммадсодиқ. Саводи расонаӣ: шӯро аз ҷомеаи иттилоотӣ/Мусоҳиба бо Сайид Ақили Ваҳидӣ, 1385.

7. Броун, Чеймз. Рӯйкардҳои саводи расонаӣ/Тарҷ. Парвиз Яздӣ// Фаслномаи «Расона», соли 17, № 4.-С.51.
8. Дидорӣ, Акрам. Ирон ва ҷомеаи иттилоотӣ/Гузориш аз ҳамоиши илмӣ «Ирон ва ҷомеаи иттилоотӣ дар соли 1400», 1381.
9. Иброҳимзода, Исо. Омӯзиши бузургсолон.-Техрон: Паёми нур, 1373.-С.150.
10. Мирчалилӣ, Сайидхусайн. Саводи иттилоотӣ: нигоҳе ба таҳаввули мафҳуми савод дар асри иттилоотӣ//Фаслномаи китоб, 1385.-С.109.
11. Рашидпур, Иброҳим. Оинаҳои ҷайбии оқои Мак-Лоҳан.-Техрон: Дафтари интишороти радио ва телевизиони миллии Ирон, 1352.-С.16
12. Рейсар, Роберт. Гония, Роберт. Интиҳоби расонаҳо барои омӯзиш/Тарҷ.Сиёмак Ризо.-Шероз: нашри Сосон, 1377.
13. Робертсон, Ён. Даромаде бар ҷомеа (бо таъкид бар назарияҳои коркардгарой, ситез ва кунӣи мутақобили намодӣ)/Тарҷ. Хусайн Баҳравон, Техрон,1374.
14. Созмони миллии ҷавонон. Гузориши миллии ҷавонон; баррасии вазъияти авқоти фароғати ҷавонон.-Техрон: Интишороти Муассисаи фарҳанги аҳли қалам, 1381.
15. Султонифар, Муҳаммад. Сенсор ё саводи расонаӣ.-Техрон,1385.-С.17.
16. Сурин, Вернар Ҷозеф. Назарияҳои иртиботот/Тарҷ. Алиризо Дехқон.-Техрон: Муассисаи Интишорот ва чоп, 1381.-С.420.
17. Тайбӣ, Симия. Баррасии меъёрҳои саводи расонаӣ дар барномаҳои симои Ҷумҳурии Ислонии Ирон аз дидгоҳи донишҷӯёни коршиносии аршади иртиботот .- Донишгоҳи озодаи ислонии воҳиди Техрони марказӣ, 1387.
18. Anderson, J.A. (1983) Television Literacy and the critical viewer. In J.Bryant & D.R.Anderson (eds).Children's understanding of television: research on Children's attention and comprehension (pp.297-330). New York: Academic Press.
19. Anderson, J .A. (1981).Recevership skills: Aneeducational response.In M.E.Plogghoft& J.A Anderson (Ed), Education for the television age(pp 19_27_ . Athens, OH: Cooperative Center for Social Science Education.

СОХТОР ВА МАЗМУНИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБӢ-ПЕДАГОГИИ ДОНИШӢӢӢ-ОМӢЗГОРОНИ ОЯНДАИ ТАРБИЯИ ӢИСМОӢӢ АЗ НИГОӢИ МУӢАҚҚИҚОН

РАСУЛОВ Маъруф Маъмадҷусуфович – муаллими калони Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, маҳаллаи Лучоб,53. **E-mail:** rasulov_maruf@gmail.ru, **тел.:** +(992) 901 09 29 61

ШУХИЕВ Раҳмиддин Маъмадишарифович – сардори баҳии таҷрибаомӯзӣ ва кор бо мутахассисони ҷавони Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53. **E-mail:** shuhiev_rahmiddin@mail.ru, **тел.:** +(992) 988 38 58 73

Муаллифон дар мақолаи худ сохтор ва мазмуни салоҳиятнокии касбӣ-педагогии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмониро аз нигоҳи муҳаққикон мавриди баррасӣ қарор додааст. Бо таъба омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ таъкид шудааст, ки дар бозори меҳнати ҷаҳони муосир мутахассисон бо мушкilotҳое, ба монанди рақобатпазирӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити фаъолияти касбӣ дучор омада, барои ҳалли масъалаи мазкур дар омодаозии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ татбиқи муносибати салоҳиятнок, яъне ба даст овардани таҷрибаи кори мустақилона, донишҳо, худрушддиҳӣ ва худтакмилдиҳӣ дар ҳамаи соҳаҳои таълиму тарбия, аз ҷумла дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ мавриди бозхост қарор гирифтааст. Таърифҳои пешниҳодшудаи муҳаққикон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, қайд шудааст, ки таърифи анъанавии шахси босалоҳият ҳамчун донишманд, огоҳманд, бонуфуз дар ягон соҳа асоси муносибати донишбунёд ба ҳисоб рафта, салоҳиятнокии касбӣ ин доштани донишҳо, маҳоратҳо ва малақаҳое мебошад, ки ташаққулефтагии фаъолияти педагогӣ, муоширати педагогӣ ва

шахсияти омӯзгорро ҳамчун интиқолдиҳандаи арзишҳо, идеалҳои муайян ва шуури педагогӣ ифода мекунам.

Хулоса карда мешавад, ки зери салоҳиятнокии касбӣ-педагогии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ қобилият, маҳорату малакаҳо, имкониятҳо ва омодагии хатмкунанда барои самаранок азхуд кардани низоми маъноҳо, дастурҳо ва усулҳо фаҳмида мешавад, ки дар дониш ва истифодаи усулҳо ва методҳои асосии тақмили қобилияту маҳоратҳои зеҳнӣ ва ҳаракатӣ дар раванди оморасозии касбии ҷисмонӣ; қобилияту маҳорати эҷод кардани барномаҳои худинкишофдиҳӣ дар асоси таҳлили талаботи бозори меҳнат ва донишҷӯи тамоюлҳои рушди тарбияи ҷисмонӣ; азхуд кардани усулҳои худтаҳсилкунӣ, худтарбиякунӣ ва худназораткунӣ ва ғайра ифода меёбанд.

Вожаҳо калидӣ: салоҳиятнокии касбӣ-педагогӣ, донишҷӯ, омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ, муассисаи таҳсилот, фаъолияти касбӣ, шахсият, солими, машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, фаъолияти ҳаёти.

СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗКУЛЬТУРЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

РАСУЛОВ Маъруф Махмадҷусуфович – старший преподаватель Института физической культуры Таджикистана им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53. **E-mail:** rasulov_maruf@gmail.ru, **тел.:** +(992) 901 09 29 61

ШУХИЕВ Раҳмиддин Махмадшарифович – начальник отдела прохождения практики и работы с молодыми специалистами Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53. **E-mail:** shuhiev_rahmiddin@mail.ru, **тел.:** +(992) 988 38 58 73

В своей статье авторы рассмотрели структуру и содержание профессионально-педагогической компетентности студентов-будущих учителей физкультуры с точки зрения исследователей. На основе изучения и анализа научной литературы подчеркивается, что на рынке труда современного мира специалисты сталкиваются с такими проблемами, как конкурентоспособность и адаптация к условиям профессиональной деятельности, и для решения данной проблемы в подготовке будущего учителя физкультуры требуется реализация компетентного подхода, т.е. приобретения опыта самостоятельной работы, знаний, саморазвитие и самосовершенствование во всех областях обучения и воспитания, в том числе в области физического воспитания.

В статье проанализированы и обсуждены предложенные исследователями определения, при этом отмечается, что традиционным определением компетентного человека является обладание знаниями, умениями и навыками, выражающие сформированность педагогической деятельности, педагогического общения и личность педагога как носителя определенных ценностей, идеалов и педагогического сознания.

Делается вывод, что под профессионально-педагогической компетентностью будущего учителя физкультуры понимаются способности, умения, навыки, возможности и готовность выпускника эффективно овладевать системой смыслов, указаний и методов, выражающиеся в знаниях и применении основных методов и способов совершенствования интеллектуальных и двигательных способностей и навыков в процессе физической профессиональной деятельности; способность и умение создавать программы саморазвития на основе анализа потребностей рынка труда и знания тенденций развития физического воспитания; овладение методами самообразования, самодисциплины и самоконтроля и т.д.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая компетентность, студент, будущий учитель физического воспитания, образовательное учреждение, профессиональная деятельность, личность, здоровье, физкультурная подготовка, жизнедеятельность.

THE STRUCTURE AND CONTENT OF PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF STUDENTS-FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION FROM THE POINT OF VIEW OF RESEARCHERS

RASULOV Maruf Mahmadyusufovich - senior teacher of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rahimov, Dushanbe, Luchob street, 53. **E-mail:** rasulov_maruf@gmail.ru, **phone:** +(992) 901 09 29 61

SHUKHIEV Rahmiddin Mahmadsarifovich – head of the Department of practicing and work with young specialists of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rahimov, Dushanbe, Luchob street, 53. **E-mail:** shukhiev_rahmiddin@mail.ru, **phone:** +(992) 988 38 58 73

In his article, the author considered the structure and content of professional and pedagogical competence of students-future physical education teachers from the point of view of researchers. Based on the study and analysis of scientific literature, it is emphasized that in the labor market of the modern world, specialists face such problems as competitiveness and adaptation to the conditions of professional activity, and to solve this problem in the preparation of a future physical education teacher, it is necessary to implement a competence-based approach, i.e. acquiring experience of independent work, knowledge, self-development and self-improvement in all areas of training and education, including in the field of physical education.

The article analyzes and discusses the definitions proposed by the researchers, while noting that the traditional definition of a competent person is the possession of knowledge, skills and abilities that express the formation of pedagogical activity, pedagogical feeling and the personality of the teacher as a bearer of certain values, ideals and pedagogical consciousness.

It is concluded that the professional and pedagogical competence of a future physical education teacher is understood as the abilities, skills, abilities, opportunities and readiness of a graduate to effectively master the system of meanings, instructions and methods, expressed in knowledge and application of the main methods and ways of improving intellectual and motor abilities and skills in the process of physical professional activity; the ability and ability to create self-development programs based on the analysis of labor market needs and knowledge of physical education development trends; mastering the methods of self-education, self-discipline and self-control, etc.

Key words: professional and pedagogical competence, student, future physical education teacher, educational institution, professional activity, personality, health, physical education training, life activity.

Айни замон дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеаи ҷаҳонӣ тағйирёбии тамоюлҳои арзишӣ ба вуқӯъ пайваستا истодааст. Ин бо ивазшавии тамаддунҳо дар арафаи асри XXI ба вучуд омада, муносибати навро ба тарбия ва ташаккули шахрванди ояндаи кишвар, соҳибкасб дар намуди интихобшудаи фаъолияти касбӣ талаб мекунад. Ба хусусиятҳои фарқкунандаи таҳсилоти замони мо самтдиҳии он ба «рушди озодонаи инсон», ба ташаккули ташаббуси эҷодкоронаи ӯ, тарбияи мустақилият, рақобатпазирӣ, зудҳаракатӣ ҳамчун мутахассиси оянда мубаддал ёфта истодаанд.

Дигаргунӣҳое, ки дар Тоҷикистон ба вуқӯъ пайваستا истодаанд, дар равандҳои ислоҳоти маориф пурра инъикос меёбанд. Равандҳои муосиркунони низоми муосири маориф боиси ғанигардии назарраси дидактикаи таҳсилот дар маҷмӯъ гардидаанд. Муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии тарбияи ҷисмонӣ аз рӯйи ҳуҷҷатҳои меъёрии стандарти давлатии таҳсилот фаъолият бурда, дар арафаи дохил шудан ба марҳилаи

татбиқи стандартҳои давлатии таҳсилоти насли дуввум қарор доранд. Зинаи ибтидоии таҳсилот айни змаон аллакай аз дар самти он корро ба пеш бурда истодааст. Гузариши низоми таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ба амсилаи аврупоӣ тағйирдиҳии ҷанбаҳои гуногуни низом ва натиҷаҳои омодаسازی касбии мутахассисонро боис гардид. Ҷомеаи муосир мутахассисро на ҳамчун инсонӣ дорои донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо дар соҳаи касбӣ, балки инчунин ҳамчун инсоне, ки дар вазъиятҳои мураккаб, аксар вақт ғайристандартӣ, ба таври самараноки амал мекунад, яъне ҳамчун инсонӣ босалоҳият баррасӣ мекунад.

Дигаргуниҳои баамалоянда муносибати усулан навро ба низоми маориф пеш мегузоранд, ки ин инъикоси худро дар ҳуҷҷатҳои расмӣ дар соҳаи маорифи мамлакат қабулшуда ёфтааст. Мазмуни асосии ин ҳуҷҷатҳо аз муосиркунонӣ ва рушди инноватсионии соҳаи маориф иборат мебошад. Дар шароити ҳалли ин вазифаҳои стратегӣ ба сифатҳои муҳимтарини шахсият ташаббуснокӣ, қобилияти эҷодкорона фикр кардан ва ёфтани қарорҳои ғайристандартӣ, маҳорати интихоби роҳи касбӣ, омодагӣ ба таҳсил дар давоми тамоми ҳаёт табдил меёбанд. Ҳамаи ин малакаҳо аз кӯдакӣ ташаккул меёбанд. Ҷойгоҳи муҳим дар онҳо ба таҳким ва ҳифзи саломатии хонандагон, ки яке аз вазифаҳои муҳими тарбияи ҷисмонӣ махсуб меёбанд, ҷудо карда шудааст.

Тағйиротҳое, ки дар олм ва дар кишвари мо ба амал омада истодаанд, ҳадафҳои маорифро низ тағйир дода истодаанд. Аз ин ҷо зарурати ноил гардидан ба натиҷаи пурра, аз ҷиҳати шахсиятӣ ва иҷтимоӣ ҳамгирошуда ба вуҷуд меояд. Ба сифати таърифи умумии ҷунин падидаи ҳамгирои иҷтимоӣ-шахсиятӣ-рафторӣ ҳамчун натиҷаи таҳсилот мафҳумҳои «салоҳият» ва «салоҳиятнокӣ» мекунад, ки маънои ташаккули парадигмаи (зинаи) нави натиҷаи таҳсилотро дорад.

Таълими фанни тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилот аз омӯзгор на танҳо доштани донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо, омодагии баланди ҷисмонӣ ва техникро талаб мекунад. Мувофиқи стандарти амалкунандаи таҳсилоти ҷумҳурӣ, омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ пас аз хатми муассисаи таҳсилоти миёна ва олии тарбияи ҷисмонӣ бояд ба фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ, иҷтимоӣ-педагогӣ, фарҳангӣ-равшаннамоӣ, илмӣ-методӣ, ташкилӣ-идоракунӣ, тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ ва солимгардонӣ-барқарорсозӣ омода буда, дорои салоҳиятҳо дар ин намудҳои мазкури фаъолият бошад.

Марҳилаи аввали (с. 1860-1979) ташаккули муносибати салоҳиятнок дар таҳсилот бо ҷорӣ кардани категорияи «салоҳият» ба дастгоҳи илмӣ, фароҳам омадани пешзаминаҳои ҳадагузори мафҳумҳои «салоҳият» ва «салоҳиятнок» тавсиф меёбад.

Марҳилаи дуюми (с. 1970-1990) муносибати салоҳиятнок ба таълиму тарбия бо истифодаи категорияҳои «салоҳият» ва «салоҳиятнокӣ» дар назария ва амалияи таълими касбият дар идоракунӣ тавсиф меёбад.

Марҳилаи сеюми таҳқиқоти салоҳиятнокӣ ҳамчун категорияи илмӣ дар робита ба таҳсилот, ки дар солҳои 90-уми асри гузашта оғоз гардид, бо пайдо шудани корҳои А.К. Маркова (1993, 1996) тавсиф меёбад, ки дар он дар заминаи умумии психологияи меҳнат салоҳиятнокии касбӣ ба мавзӯи баррасии махсуси ҳамаҷониба табдил меёбад. Марҳилаи мазкури рушди муносибати салоҳиятнок инчунин бо он тавсиф меёбад, ки дар маводи ЮНЕСКО доираи салоҳиятҳое муайян карда мешаванд, ки бояд аллакай аз ҷониби ҳама ҳамчун натиҷаи матлуби таҳсилот баррасӣ шаванд.

Дар маърӯзаи комиссияи байналмилалӣ «Таҳсилот: ганҷинаи ниҳон» «ҷаҳор рукн» ифода гардиданд, ки аз: ёдгирии дарк кардан, ёдгирии кардан, ёдгирии яқҷоя зистан, ёдгирии зистан асос меёбанд, ки, моҳиятан, салоҳиятҳои асосии глобалиро муайян кард.

27-30 март соли 1996 дар ҷараёни ҳамоиш дар Берн тибқи барномаи Шӯрои Аврупо масъала гузошта шуд, ки барои ислоҳоти таҳсилот муайян кардани салоҳиятҳое, ки таълимгирандагон онҳоро бояд ҳам барои қори бомуваффақият, ҳам барои таҳсилоти минбаъда касб кунанд, муҳим мебошад.

Дар бозори меҳнати ҷаҳони муосир мутахассисон бо мушкilotҳое, ба монанди рақобатпазирӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити фаъолияти касбӣ дучор меоянд. Барои ҳалли масъалаи мазкур дар омодаسازی омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ татбиқи муносибати

салоҳиятнок, яъне ба даст овардани таҷрибаи кори мустақилона, донишҳо, худрушддиҳӣ ва худтакмилдиҳӣ дар ҳамаи соҳаҳои таълиму тарбия, аз ҷумла дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ талаб карда мешавад.

Категорияи асосии муносибати салоҳиятнок салоҳиятнокӣ мебошад. Босалоҳият (аз лотинӣ: competentens) – мувофиқ, қобил, донанда, тавонанда, босавод, донишманд мебошад. Г.И. Хозяинов дар асари худ оид ба акмеология [21, с. 27] салоҳиятнокиро ҳамчун таркиби хислатҳои психикӣ ва ҳолати психикӣ, ки ба инсон имкони мустақилона ва бомасъулият амал карданро фароҳам меоранд; ҳамчун қобилият ва маҳорати шахс ба иҷро кардани вазифаҳои муайяни меҳнатӣ таъриф мекунад.

Ғизои гарми мутавозин, хизматрасонии тиббӣ, ки диспансеризатсияи саривақтиро дар бар мегирад, машғулиятҳои варзишӣ, аз ҷумла беруназдарсӣ, татбиқи барномаҳои пешгирикунанда, муҳокимаи масъалаҳои тарзи ҳаёти солим бо таълимгирандагон – ҳамаи ин ба беҳтар кардани солимии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Дар шумори самтҳои муҳимтарини фаъолият зарурат ба муносибати сифатан нави омӯзгор ба фаъолияти касбии худ қарор дорад. Ин муносибат имкон медиҳад бунёди будани донишҳои касбии заминавӣ бо инноватсионӣ будани тафаккур, бо муносибати амалия – меҳвар, таҳқиқотӣ ба ҳаллу фасли масъалаҳои мушаххаси таҳсилотӣ омезиш дода шавад.

Дар ин шароит асоснокии бештарро дар таҳсилот *муносибати салоҳиятнок* касб мекунад. Дар назарияи муносири таҳсилоти касбии шахсият муносибати калидӣ дар таърифи мафҳуми «салоҳиятнокии касбӣ» муносибати салоҳиятнок мебошад. Бисёр муҳаққиқон салоҳиятнокии касбро аз тариқи сифатҳои шахсиятии омӯзгор баррасӣ мекунанд [13; 18], ки дар бораи онҳо мо дар поён истода мегузарем.

Таърифи анъанавии шахси босалоҳият ҳамчун донишманд, огоҳманд, бонуфуз дар ягон соҳа асоси муносибати донишбунёд маҳсуб меёбад. Салоҳиятнокии касбӣ – ин доштани донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои мебошад, ки ташаккулёфтагии фаъолияти педагогӣ, муоширати педагогӣ ва шахсияти омӯзгорро ҳамчун интиқолдиҳандаи арзишҳо, идеалҳои муайян ва шуури педагогӣ ифода мекунанд [12].

Муносибати шахсиятӣ салоҳиятнокии касбро ҳамчун ҳолати шахсияти омӯзгор, маҷмӯи сифатҳои психологӣ он муайян мекунад. Он худрушддиҳии шахсияти омӯзгорро муҳим шуморида, таъсири назарраси муҳити иҷтимоӣ – касбро ба ҳисоб намегирад.

Муносибати низомнок салоҳиятнокии касбро ҳамчун падидаи низомнок баррасӣ мекунад. Тавсифи салоҳиятнокии касбӣ ҳамчун объекти низомнок имкон медиҳад якпорчагӣ, унсурҳои сохтори он, ташкили дохилии онҳо ва хусусиятҳои фаъолиятро пай барем. Баррасии салоҳиятнокии касбӣ ҳамчун хусусияти ҷудонашавандаи мутахассис ба муайян кардани имкониятҳои шахсият аз нуқтаи назари дурнамои рушди он мусоидат мекунад [20].

Мувофиқи муносибати салоҳиятнок, салоҳиятнокии касбии мутахассис бояд аз ҷониби мо ҳамчун хусусияти ҳамгирои касбӣ – шахсияте баррасӣ карда шавад, ки бо самтнокии фаъолияти педагогӣ, ҷузъҳои ин фаъолият ва сохтори шахсияти омӯзгор муайян карда мешавад. Хусусияти муносибати салоҳиятнок дар педагогикаи муосир бо истифодаи ду мафҳум – салоҳият ва салоҳиятнокӣ муайян мешавад.

Оид ба сохтори салҳиятнокии касбии педагог дар адабиёти педагогӣ мавқеъҳои сершумори гуногуни муаллифӣ мавҷуданд. Ҳамин тавр, муносибати соддатарин ба сохтори салҳиятнокии касбии педагог аз ҷониби Г.М. Кочаспирова [9] пешниҳод шудааст. Ӯ салоҳиятнокии педагогро дар намуди гурӯҳҳои маҳоратҳои педагогие, ки омӯзгор бояд онҳоро соҳиб бошад, муаррифӣ мекунад. Ба назари мо, чунин муносибат ба мақсад мувофиқ намебошад, зеро салоҳиятнокӣ бо маҳорат маҳдуд намешавад.

Дар адабиёти педагогӣ ба таҳқиқи моҳият ва аҳамияти муносибати салоҳиятнок дар таҳсилот ва таҳлили ақидаҳои мутахассисони пешбари муносибати мазкур қорҳои илмӣ олимони Е.Ф. Зеер [6], Д.А. Иванов [8], А.В. Хуторской [22] ва дигарон бахшида шудаанд. Дар таҳқиқотҳои илмӣ А.К. Маркова [13; 14], В.А. Сластенин [17; 18; 19, с. 3-19] роҳҳои ташаккули салоҳиятнокии касбӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд; Л.М.

Митина [15] салоҳиятнокии педагогиро баррасӣ кардааст; С.Е. Шишова [23] бо масъалаҳои салоҳияти таҳсилоти машғул шудааст.

Дар асарҳои илмӣ худ И.А. Зимняя [7, с. 21-26] моҳияти масъалаҳои зеринро ҷамъбаст ва ба низом даровардааст: салоҳиятнокие, ки ба худ ҳамчун ба шахсият, субъекти фаъолияти ҳаёти дахл дорад; салоҳиятнокие, ки ҳамкориҳои шахсро бо шахси дигар пешбинӣ менамояд; салоҳиятнокие, ки татбиқи намунаҳои гуногуни фаъолияти инсонро пешбинӣ карда, имкон додааст ду зерсохтор муайян карда шаванд, ки якумаш – фаъолиятӣ, дувумӣ – иртиботӣ мебошанд.

Бояд қайд кард, ки салоҳиятнокиро бо тахассуси касбӣ набояд айнӣ дод, зеро ин мафҳум хусусиятҳои маҷмӯии сифатҳои тайёркунии хатмкунандагон, категорияи натиҷаи таҳсилотро ифода мекунад.

Ба ақидаи В.И. Байденко: «Салоҳият ҳамчун навъи нави мақсадгузори амал мекунад ...». Ба андешаи ӯ, «гузариш аз меъриҳои сирф (ё асосан) академикӣ ба арзёбии берунии омодагии касбӣ ва иҷтимоии хатмкунандагон (бо таваҷҷуҳ ба арзиши бозори он)» [2, с. 34] ба амал меояд.

Имрӯз, аксарияти муҳаққиқони муосир ба чунин ақидаанд, ки истилоҳи «салоҳияти касбӣ» дар маънои қорбурдии он бояд ҳамчун қобилияти қорманд барои иҷрои вазифаҳо тибқи стандартҳои муайяншуда қабул карда шавад. Барои исботи ин, Л.В. Катков ва Т.Б. Руденко, дар бораи салоҳияти касбӣ мулоҳиза ронда, қайд мекунанд: «Салоҳиятноки – ин қобилияти қорманд барои иҷрои қор мувофиқи талаботҳои вазифа мебошад, ки аз вазифаҳо ва стандартҳои иҷрои онҳо, ки дар таҳсилот ё соҳа қабул шудаанд, иборат мебошанд» [16, с. 115].

Дар натиҷаи ҷамъбасти муносибатҳо барои фаҳмидани салоҳиятнокии касбӣ Л.В. Катков ва Т.Б. Руденко ба ду самти асосии тафсири мафҳуми салоҳият таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд: якум, ба ақидаи онҳо, ин қобилияти шахс барои амал қардан мувофиқи стандартҳо мебошад, ва, сониян, сифатҳои шахс ба ӯ имкон медиҳад ба натиҷаҳои қор ноил гардад. Бинобар ин, методи аввалро одатан «функционалӣ» меноманд, зеро он ба таъсифи вазифаҳои гузашташуда ва натиҷаҳои интизоршаванда асос ёфтааст, дувумӣ бошад, – «шахсиятӣ» номида мешавад, зеро ҳамчун санги асос дар ин ҷо сифатҳои инсон қарор доранд, ки муваффақиятро дар қор таъмин мекунанд.

Ба ақидаи Д.К. Афанасов, «салоҳиятнокии касбӣ натиҷаи рушди шахсият, таҳсилотгирифтагӣ ва тарбиягирифтагии он мебошад» [1, с. 57-58]. Салоҳиятнокии касбӣ дорои як хислати хеле муҳим мебошад: он дар айни замон амалӣ мешавад, аммо ба оянда нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, ин маънои онро дорад, ки заминаҳои салоҳиятнокии касбӣ дар давраи таҳсил ташаққул меёбанд, аммо танҳо пас аз хатми таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ошқор мешаванд, аз ин рӯ, ин барои ташкили муҳити ҳавасмандкунандаи таҳсилотӣ зарур аст.

Муносибати салоҳиятнокро татбиқ намуда, бояд дар хотир дошт, ки салоҳиятнокии психологӣ педагог шартӣ ҷудонопазири касбияти ӯ дар маҷмӯъ мебошад [11, с. 67-68]. Агар сатҳи салоҳиятнокии психологӣ баланд бошад, педагог метавонад аз захираҳои шахсияти худ самаранок истифода бурда, ҳароҷот ва сарфи психикаро ба ҳадди ақал расонад. Салоҳиятнокии психологӣ имкон медиҳад фаъолнокии беруни ва ботинӣ, муваффақияти нерӯи таълимгирандагон беҳтар карда шавад. Педагог иртиботро бо таълимгирандагон муваффақтар амалӣ карда, метавонад ба осонӣ таъсироти фаъолияти касбро дар рушди динамикии он пешбинӣ карда, амсираҳои муассири ҳудрушддихӣ ва рушди хонандагонро тарҳрезӣ кунад.

Ба зиммаи омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ вогузор шудааст, ки на танҳо дарс диҳад, балки дар хонандагон ҳавасмандиро ба машғулиятҳо бо тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бедор карда, маҳорату малакаҳои муносибати боэҳтиётро ба саломатии худ ташаққул диҳад. Мақсадҳои асосии чунин тарбия, ба назари мо, инҳоянд: таҳкими умумии бадани хонанда, обутоб додани он; рушди ҳамоҳанги сифатҳои психикӣ ва ҷисмонӣ; таъмини рушди муътадили физиологӣ ҷисми хонанда; баланд бардоштани қобилияти қории хонандагон.

Салоҳиятнокии психологии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ сохтори мушаххас дорад. Он аз ҷузъҳои донишбуёнд, ҳавасмандӣ-арзишӣ ва ғаёлияти иборат аст. Дар асоси ҷузъҳои мазкур салоҳиятҳои: психологӣ – педагогӣ; иртиботӣ; аутопсихологӣ; иҷтимоӣ-психологӣ; иҷтимоӣ-идроқӣ ташаккул меёбанд [5, с. 80-81].

Барои ташаккул салоҳиятнокии психологии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ шароити зерини психологӣ – педагогӣ талаб карда мешаванд, ки дар раванди таҳсилоти татбиқ карда мешаванд:

1. Донишҷӯ бояд омодагии воқеии психологиро дар асоси принципҳои интерактивӣ азхуд кунад.

2. Донишҷӯ бояд маҷмӯи донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои таълимӣ – касбиеро азхуд кунад, ки ба рушди ҳамаҷонибаи солимии психологии таълимгирандгон ва рушди шахсиятии онҳо дар маҷмӯъ нигаронида шудаанд [5, 81].

Барои он ки омӯзгор дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ салоҳият дошт бошад, зарур аст тарбияи ҷисмонӣ ба арзиши шахсии ӯ таъдил ёбад. Ва салоҳиятнокии ӯ ҳамон қадар баландтар хоҳад буд, ҳар қадар ӯ бештар бо ғаёлияти касбӣ, ҷамъиятӣ, тарзи ҳаёти худ алоқаманд бошад. Ҳар як омӯзгори фан ва хусусан омӯзгори синфҳои ибтидоӣ аз рӯи ихтисоси худ дар тарбияи ҷисмонии хонандагон ғаёлият мебарад. Инҳо: чорабиниҳои тарбияи ҷисмонӣ – солимгардонӣ дар речаи рӯзи таълимӣ, дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, машғулиятҳои беруназсинфӣ тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, чорабиниҳои умумимактабии оммавии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, кори беруназмактабӣ оид ба тарбияи ҷисмонӣ мебошанд.

Мавҷудияти салоҳиятнокиро дар омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ аз рӯи натиҷаҳои ғаёлияти касбии ӯ муайян кардан мумкин аст [3]. А.К. Маркова [13] салоҳиятнокии касбиро ба намудҳои зер тақсим мекунад: салоҳиятнокии махсуси азхудкунии ғаёлияти касбӣ дар сатҳи ба таври кифоя баланд; қобилияти тарҳрезии рушди касбии худ; салоҳиятнокии иҷтимоӣ – азхудкунии малакаҳои ғаёлияти муштарак (гурӯҳӣ, кооперативӣ)-и касбӣ, инчунин усулҳои дар касби додашуда қабулшудаи муоширати касбӣ; салоҳиятнокии шахсиятӣ – азхудкунии усулҳои худифодакунӣ ва худрушддиҳӣ, воситаҳои муқобилият ба шаклдигаркунии касбии шахсият; салоҳиятнокии фардӣ – азхудкунии усулҳои худтатбиқкунӣ ва рушди фардиат дар доираи касби худ, омодагӣ ба рушди пайвастаи касбӣ, қобилият ба худҳифзкунии касбӣ, сарфакории оқилонаи вақт ва қувва. Боз як намуди дигари салоҳиятноки – донишхоро дар соҳаи солимӣ қайд кардан мумкин аст. Ҳамаи ин намудҳои салоҳиятнокии касбиро муттаҳид карда, як навъ нишондиҳандаҳои камолоти шахс дар ғаёлияти касбии худ мебошад.

Салоҳиятнокии касбии донишҷӯён – омӯзгорони оянда, ба ақидаи А.К. Маркова, В.А. Сластенин, ин ташаккули мураккабе мебошад, ки маҷмӯи донишҳо, маҳоратҳо, хислатҳо ва сифатҳои шахсиятро дар бар мегирад, ки тағйирпазирӣ, оптималӣ будан ва самаранокии ба роҳ мондани раванди таълимӣ – тарбияӣ ва тарҳрезии мушаххаси таълими ин ё он фанро таъмин мекунад [14; 19, 3-19].

А.К. Маркова намудҳои зерини салоҳиятнокии касбиро фарқ мегузорад: – махсус (дорои ғаёлияти касбӣ дар сатҳи баланд, қобилияти тарҳрезии рушди касбии худ), иҷтимоӣ (дорои ғаёлияти дастаҷамъии касбӣ ва усулҳои муоширати касбӣ, ташаккулёфтагии масъулияти иҷтимоӣ барои натиҷаҳои ғаёлияти худ), шахсиятӣ (дорои таҷрибаи худтанзимкунии шахсиятӣ, худифодакунӣ, худрушддиҳӣ, қобилияти муқовимат ба шаклдигаркунии касбии шахсият) ва инфиродӣ (дорои методҳои худтатбиқкунӣ ва рушд фардиат, нерӯи эҷодӣ, омодагӣ ба рушди касбӣ) [13].

Аз нуқтаи назари А. Белкин, В.В. Нестеров, салоҳиятнокии педагогӣ маҷмӯи сифатҳои касбӣ ва шахсияти мебошанд, ки татбиқи салоҳиятхоро таъмин мекунад.

Сохтори салоҳиятнокии педагогӣ, ба ақидаи онҳо, бо як қатор салоҳиятҳо муаррифӣ шудааст:

- салоҳияти маърифатӣ (донишмандии касбӣ – педагогӣ);
- психологӣ (фарҳанги эҳсосотӣ – фарҳанги эҳсосот ва идрокҳо, фарҳанги сухан ва ҳолати эҳсосотӣ, таъсирпазирии эҳсосотӣ; тезбинии психологӣ);
- иртиботӣ (фарҳанги муошират ва одоби педагогӣ);

– риторикӣ (фарҳанги нутқи касбӣ);
 – касбӣ – технологӣ (азҳудкунии технологияҳои педагогӣ);
 – касбӣ – иттилоотӣ (самтёбӣ дар фазои иттилоотӣ, ҷустуҷӯ, арзёбӣ, истифода ва нигоҳдории иттилооти дар раванди таҳсилоти гирифташуда);
 – салоҳияти мониторингӣ (маҳоратҳои омӯзиши аз ҷиҳати илмӣ асоснок, пайгирии падидаҳои воқеияти педагогӣ – мушоҳида, таҳлил ва пешгӯии рушди онҳо) [4].

Н.В. Кузмина дар сохтори салоҳиятнокии педагогӣ гурӯҳҳои махсус, психологӣ–педагогӣ, дифференсиалӣ–психологӣ, методӣ ва рефлексияи фаъолияти педагогиро фарқ мегузорад [10].

Ҳамин тариқ, зери салоҳиятнокии касбӣ-педагогии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун қобилият, маҳорату малакаҳо, имкониятҳо ва омодагии хатмкунанда барои самаранок азҳуд кардани низоми маъноҳо, дастурҳо ва усулҳо фаҳмида мешавад, ки дар дониш ва истифодаи усулҳо ва методҳои асосии тақмили қобилияту маҳоратҳои зеҳнӣ ва ҳаракатӣ дар раванди омодакунии касбии ҷисмонӣ; қобилияту маҳорати эҷод кардани барномаҳои худинкишофдиҳӣ дар асоси таҳлили талаботи бозори меҳнат ва донишдони тамоюлҳои рушди тарбияи ҷисмонӣ; азҳуд кардани усулҳои худтаҳсилкунӣ, худтарбиякунӣ ва худназораткунӣ; тасаввурот дар бораи симои «Ман» ва қобилияту имкониятҳои худ дар таҷрибаи худтанзимкунӣ; маҳорату малакаҳои пайваста баланд бардоштани самаранокии худ дар соҳаи касбӣ ва васеъ намудани фазои фаъолияти ҳаётӣ дар асоси ташаккули сифатҳои касбӣ-педагогӣ, ки муваффақияти хатмкунандаро дар ҷанбаҳои умумифарҳангӣ ва касбӣ муайян мекунанд; маҳорату қобилиятҳои гузаронидани худсанҷиши омодагии касбии худ фаҳмида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Афанасова, Д.К. Особенности формирования профессиональной компетентности экономиста / Д.К. Афанасова [Текст] // Среднее профессиональное образование. – 2008. – № 9. – С. 57-58.
2. Байденко, В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: Методическое пособие / В.И. Байденко [Текст]. – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.
3. Барчуков, И.С. Физическая культура и спорт: методология, теория, практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И.С. Барчуков, А.А. Нестеров; под общ. ред. Н.Н. Маликова. 3-е изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2004.
4. Белкин, А.С., Нестеров В.В. Педагогическая компетентность. – Екатеринбург, 2003.
5. Гутко, А.В. Формирование психологической компетенции у будущего специалиста физической культуры / А.В. Гутко // Материалы X международной научно-практической конференции «Оптимизация учебно-тренировочного процесса». – Н. Новгород: ННГУ. – 2016. С. 80-81.
6. Зеер, Э.Ф. Модернизация профессионального образования. Компетентностный подход / Э.Ф. Зеер [Текст]. – Москва: Психолого-социальный институт, 2005. – 216 с.
7. Зимняя, И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека / И.А. Зимняя [Текст] // Высшее образование сегодня, 2005. – № 11. – С. 14-20; Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический подход) / И.А.Зимняя / [Текст] // Высшее образование сегодня, 2006. – № 8. – С. 21-26.
8. Иванов, Д.А. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании / Д.А. Иванов [Текст]. – Москва: Чистые пруды, 2007. – 32 с.
9. Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Издательский центр Академия, 2000. – 176 с.

10. Кузьмина, Н.В. Профессионализм педагогической деятельности / Н.В. Кузьмина, А.А. Реан. – СПб.; Рыбинск, 1993. – 134 с.
11. Лазаренко, Л.А. Психологическая компетентность педагога как фактор профессионализации / Л.А. Лазаренко // Современные наукоемкие технологии. – 2018. – №1. С. 67-68.
12. Маринченко, К.А. Формирование компетентности профессионально-личностного самосовершенствования будущих преподавателей физической культуры в вузе [Электронный ресурс]: автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / К.А. Маринченко. – Орел, 2012. – 24 с.
13. Маркова, А.К. Психология профессионализма. М., Педагогика физической культуры и спорта: учебник для студ. высш. учеб. заведений / С.Д. Неверкович, Т.В. Аронова, А.Р. Баймурзин и др. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
14. Маркова, А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М., 1993. – 192 с.
15. Митина, Л.М. Психология личностно – профессионального развития субъектов образования / Л.М. Митина [Текст]. – Москва: СПб: НесторИстория, 2014.
16. Руденко, Т. Б., Каткова, Л. В. К вопросу о профессиональной компетентности личности учителя // Интернет журнал СахГУ Наука, образование, общество/ URL статьи: <http://journal.sakhgu.ru/work.php?id=47/> г. Волгоград, ВГПУ. Дата публикации: 10.08.2006.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДАВЛАТШОЕВА Азиза – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой языков Академии МВД Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул.Восифи, 21. Email: azizadavlat@mail.ru, тел.: +(992)93 9225097

В статье автор попытался рассмотреть некоторые вопросы подготовке кадров для правоохранительных органов Республики Таджикистан. Автор анализирует тему с учетом опыта зарубежных стран, а также мнений отечественных ученых в данном направлении.

Автор отмечает, что в данной ситуации, именно руководящий состав является определяющим элементом всей структуры правоохранительных органов, от которого в решающей степени зависит эффективность функционирования всех подразделений, каждого сотрудника и работника правоохранительных органов, и, в конечном счете, успех всей правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: кадры, правоохранительные органы, управление, руководящие органы, подготовка, профессиональная подготовка, зарубежные страны и т.д.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЙЁРКУНИИ КАДРҲО БАРОИ ОРГАНҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДАВЛАТШОЕВА Азиза – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, сардори кафедраи забонҳои Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Восифӣ, 21, E-mail: azizadavlat@mail.ru, тел.: +(992)93 9225097

Дар мақола муаллиф кӯшиш кардааст, ки баъзе масъалаҳои тайёр кардани кадрҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ намояд. Муаллиф мавзӯро бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва андешаҳои олимони ватанӣ дар ин самт таҳлил кардааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки дар ин вазъият маҳз дастаи роҳбарикунанда унсури муайянкунандаи тамоми сохтори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад, ки дар он самаранокӣ тамоми шӯъбаҳо, ҳар як корманд ва корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дар ниҳояти қор

муваффақият мебошад. тамоми фаъолияти органҳои муҳофизати қонун ба андозаи ҳалқунанда вобаста аст.

Вожаҳои калидӣ: кадрҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, идорақунӣ, мақомоти роҳбарикунанда, тайёрӣ, тайёрии касбӣ, давлатҳои хориҷӣ ва ғ.

SOME THEORETICAL ISSUES IN THE TRAINING OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

DAVLATSHOEVA Aziza – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Languages of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Vosifi, 21, st. **E-mail:** azizadavlat@mail.ru, **mob.:** +(992)93 9225097

In the article, the author tried to consider some issues of training for law enforcement agencies of the Republic of Tajikistan. The author analyzes the topic taking into account the experience of foreign countries, as well as the opinions of domestic scientists in this direction.

The author notes that in this situation, it is the management team that is the defining element of the entire structure of law enforcement agencies, on which the efficiency of all departments, each employee and worker of law enforcement agencies, and, ultimately, the success of all law enforcement activities, depends to a decisive extent.

Key words: personnel, law enforcement agencies, management, governing bodies, training, professional training, foreign countries, etc.

На сегодняшний день Республика Таджикистан находится на этапе модернизации всей системы государственной службы Республики Таджикистан, реформирование некоторых правоохранительных органов, в частности органы суда и милиции, их интеграция в систему правоохранительных органов зарубежных стран закономерно усиливается потребностью в совершенствовании профессиональной подготовки персонала, и в особенности, руководящего состава правоохранительных органов. В данной ситуации, именно руководящий состав является определяющим элементом всей структуры правоохранительных органов, от которого в решающей степени зависит эффективность функционирования всех подразделений, каждого сотрудника и работника правоохранительных органов, и, в конечном счете, успех всей правоохранительной деятельности.

Гражданская война в стране в 1992-1997 годах, имевшая место в Республике Таджикистан, унесли жизни, только в органах внутренних дел, более чем 1600 лучших сотрудников милиции, отдавших свои жизни за мир и спокойствие в молодом государстве. Данный период времени стал серьезнейшим испытанием для сотрудников и работников правоохранительной системы республики.

После восстановления конституционного строя, Правительство Республики Таджикистан, направив свою деятельность именно на обеспечение верховенства закона, борьбу с организованной преступностью, терроризмом и экстремизмом, постепенно восстанавливало позиции правоохранительных органов страны.

Необходимо отметить, что Правительство Республики Таджикистана всегда предъявляло жесткие требования по переподготовке, повышению квалификации, и сейчас предпринимаются дополнительные меры по подготовке квалифицированных кадров.

Успешное решение задач стоящих перед правоохранительными органами, зависит в первую очередь, от профессиональной подготовки сотрудников и работников, которая является системой учебных мероприятий, направленных на усвоение теоретических знаний и практических навыков, необходимых для обеспечения выполнения служебных задач. С этой целью, ежегодно кадровыми аппаратами правоохранительных органов Таджикистана разрабатываются тематические планы с календарным расчетом часов в

контексте организации занятий в системе профессиональной подготовки сотрудников и работников правоохранительных органов Таджикистана.

В современных условиях, для выполнения задач, поставленных перед правоохранительными органами, необходимо глубокое знание законов, регламентирующих деятельность суда, прокуратуры, милиции, органов безопасности, умение правильного применения и использования физической силы, специальных средств и оружия в рамках уголовно-процессуального законодательства. Надо сказать, что большую роль в выполнении задач, стоящих перед сотрудниками и работниками правоохранительных органов играет физическая подготовка личного состава этих органов, которая дисциплинирует, придает уверенность в своих силах и в борьбе с преступностью.

Управление правоохранительными органами требует подготовки руководителей-профессионалов, знающих стратегию и теорию управления, принципы права и работы с персоналом, основы оперативного искусства и тактики, социологию и логику, психологию и педагогику, хорошо ориентирующихся в политических, экономических, научно-технических и других вопросах, владеющих современными организационно-управленческими технологиями. А усложнение в современный период содержания управленческой деятельности в сфере охраны правопорядка и борьбы с преступностью обуславливает повышение требований к подготовке высокопрофессиональных руководителей, способных решать новые и более сложные управленческие задачи сложные управленческие задачи.

В целях совершенствования профессиональной подготовки управленческих кадров для правоохранительных органов Республики Таджикистан полезно, как нам представляется, обратиться к зарубежному опыту, и в первую очередь, опыту высокоразвитых стран, воплощающих принципы правового государства, имеющих развитые структуры гражданского общества, сложившиеся правовые системы и отлаженные механизмы реализации правовых предписаний.

Данный посыл определяется и такими обстоятельствами, как интеграцией Республики Таджикистан в мировые и европейские политико-правовые, экономические и социальные институты; интернационализацией правового пространства; координацией государствами практической деятельности правовых органов, обеспечением профессиональной готовности сотрудников и работников правоохранительных органов к взаимодействию с правоохранительными ведомствами других стран в решении таких глобальных проблем, как терроризм, транснациональная преступность, межнациональные конфликты. К тому же, процессы глобализации, охватившие все сферы жизнедеятельности государства и общества, обуславливают «глобализацию» и унификацию требований, предъявляемых к руководителям всех рангов, работающих во всех областях государственного управления и экономики.

В данном контексте, как нам кажется, необходимо внедрять и использовать методы, которые с успехом применяются для подготовки управленцев-практиков в мировых бизнес-школах, конечно учитывая специфику профессиональной подготовки кадров для системы правоохранительных органов республики.

Рассматривая и давая адекватную оценку зарубежному опыту профессиональной подготовки управленческих кадров для правоохранительных органов при его использовании в целях повышения эффективности отечественной системы подготовки руководителей правоохранительных органов, необходимо отметить ряд общих тенденций, которые просматриваются в данной сфере высшего профессионального образования.

Общие тенденции современного развития систем профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов многих стран обусловлены, с одной стороны, совпадающими взглядами на место и роль правоохранительных органов, их функций, методов и средств их выполнения в правоохранительной системе государства, с другой стороны, глобализацией социальных процессов, включая интернационализацию и интеграцию криминального мира, требующих соответствующей интеграции

правоохранительных систем, противостоящих данным явлениям, что в целом определяет общую идеологию профессиональной подготовки управленческих кадров, призванных обеспечить соответствие организации деятельности правоохранительных органов этим требованиям и объективным запросам общества.

Как нам представляется, на формирование систем профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов в разных странах оказывали воздействие многие факторы, связанные с особенностями политической и правовой системы, государственного устройства, социально-экономического развития, различием подходов, обусловленных исторически сложившимися традициями, национальным характером и менталитетом, влияние которых сохраняется и не может не учитываться, в том числе, при обращении к «чужому» опыту и его использованию. Все большее признание получает необходимость включения в систему профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов получение образования в гражданских университетах и институтах, а также изучение и использование опыта управленческой подготовки в зарубежном бизнес-образовании.

В данном направлении, как нам кажется, национальному педагогическому сообществу республики необходимо определить и уточнить ряд понятий (профессиональная подготовка, управленческие кадры правоохранительных органов, профессиональная подготовка, профессиональное образование, управленческие кадры правоохранительных органов – *А.Д.*), выявить и устранить несоответствия при их толковании и употреблении в зарубежных и отечественных источниках.

В контексте вышеизложенного, направления международного сотрудничества образовательных учреждений, в частности специализированных (такие как, Академия МВД Республики Таджикистан) при подготовке профессиональных кадров обосновывается необходимостью, с одной стороны, интеграции в этой сфере деятельности, с другой – сохранение определенной дифференциации, обусловленной национальными политико-правовыми, экономическими, социальными и асоциальными реалиями Таджикистана.

Как нам кажется, детальное исследование зарубежного опыта подготовки кадров для правоохранительных систем необходимо не только для создания оптимальной и наиболее эффективной образовательной модели, но и для выработки методических рекомендаций по вопросам совершенствования национальной системы профессиональной подготовки сотрудников и работников правоохранительных органов и включения материалов зарубежного опыта в учебные планы, ориентированные на условия работы в Таджикистане.

Полученные в процессе анализа материалы, предложения и рекомендации могут способствовать оптимизации и совершенствованию отечественного профессионального образования в системе правоохранительных органов, укреплению взаимодействия с зарубежными системами подготовки кадров.

На наш взгляд, механический перенос опыта какой-либо страны в сфере организации и правового регулирования профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов в отечественные условия из-за различий факторов, определяющих особенности законодательных и правовых систем, правоохранительных органов, правового статуса управленческих кадров этих органов, систем их профессиональной подготовки, необходимо в данном процессе минимизировать риск негативных последствий необоснованного переноса зарубежного опыта в нашу практику, целесообразно соблюдать определенные условия его изучения, оценки и использования.

Для этого, как нам думается, необходим учет следующих факторов при подготовке кадров для системы правоохранительных органов:

- 1) учет особенностей организации, функционирования и правового регулирования деятельности правоохранительных органов за рубежом, осуществление функций аналогичные функциям этих органов в Республики Таджикистан;

- 2) проведение всестороннего анализа политической, социально-экономической и культурно-исторической среды функционирования систем профессиональной подготовки

управленческих кадров правоохранительных органов стран, опыт которых предполагается применить, так как каждая модель профессиональной подготовки - есть продукт конкретных политико-правовых, социальных и экономических условий;

3) сравнительный анализ правовых и концептуальных основ функционирования правоохранительных органов и образовательных систем Республики Таджикистан и тех стран, опыт которых изучается в целях дальнейшего использования;

4) сопоставления политико-правовых, социально-экономических и культурно-исторических условий с национальными и оценивание тех материально-технических и человеческих ресурсов, которыми обладает отечественная система профессиональной подготовки;

5) проведение аксиологического (ценностного) анализа осваиваемого опыта: определение, насколько он актуален в конкретной ситуации, соответствует ли общей концепции развития профессиональной подготовки сотрудников и работников правоохранительных органов Таджикистана;

6) прогнозирование: насколько конкретный зарубежный опыт может быть эффективным в данном образовательном учреждении и при каких условиях (организационно-правовых, кадровых, материальных и других);

7) теоретическое и организационно-правовое обоснование необходимости и последовательности осуществления внедрения зарубежного опыта;

8) правовая, теоретическая, методическая и психологическая подготовка к внедрению зарубежного опыта участников этого процесса, для чего создать комплекс средств: правовых, информационных, материальных и др.;

9) учет особенностей национального менталитета и отечественных традиций при внедрении зарубежного опыта.

Таким образом, можно отметить, что теоретические, концептуальные основы профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов за рубежом, начавшие складываться в начале XX века к настоящему времени не представлены в какой-то единой согласованности, всеобщей международной системе научно-обоснованных знаний об этой подготовке. В ней отсутствуют единые концептуальные, методологические подходы, принципы и теории. В настоящее время наблюдаются единые концептуальные, методологические подходы, принципы и теории, сближение взглядов и подходов в этой сфере деятельности.

В организационно-правовых аспектах подготовки управленческих кадров правоохранительных органов за рубежом есть и немало сходного, что определяется, прежде всего, общим характером, принципами, целями и содержанием правоохранительной и управленческой деятельности, а также общими пробелами охраны общественного порядка и борьбы с преступностью. Это более всего складывается на сходстве целей профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов, ее задач, организации, содержания форм и методов, технологий, средств обеспечения.

Особенностями содержания профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов за рубежом является наличие таких общих составляющих, как национальное и международное законодательство в области правоохранительных деятельности; управление персоналом; управленческие технологии; борьба с организованной преступностью, терроризмом, коррупцией, наркобизнесом; отмыванием денег, нелегальной миграцией, компьютерными преступлениями; личная безопасность руководителя; психологическая подготовка, а также обучение риторике, выполнению представительских функций, принятию решений, иностранным языкам, информатике.

Интенсивное развитие международных интеграционных процессов в современных условиях усилило взаимное влияние опыта профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов в разных странах. Эта тенденция повышает объективную целесообразность и возможность использования зарубежного опыта профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов за рубежом и в нашей республике.

На современном этапе, когда преступность приобрела ярко выраженный международный транснациональный характер, назрела взаимная заинтересованность и необходимость сотрудничества в области подготовки и переподготовки кадров. Обеспечение успешной борьбы с преступностью, демонстрирующей исключительную гибкость и приспособляемость к применяемым методам контроля и противодействия ей, настоятельно требует наиболее подготовленных и профессиональных кадров.

Организация профессиональной подготовки кадров для правоохранительных органов требует решения целого ряда вопросов психолого-педагогического плана, при этом возникает система взаимосвязанных задач. Важнейшая из них - определение состава и количественных характеристик (объема) знаний, умений и навыков, необходимых будущему специалисту. Решается данная задача, по нашему мнению, путем составления учебных планов и программ, подготовка которых при ближайшем рассмотрении далека от совершенства.

Из изложенного нами следует вывод, что ближайшей целью исследования психолого-педагогических проблем профессиональной подготовки кадров является создание научно-обоснованных оптимальных моделей деятельности, например, сотрудника МВД. Такие модели, во-первых, помогут разработать рекомендации для совершенствования деятельности практических сотрудников и работников. Во-вторых, в перспективе появится возможность создать квалифицированный перечень должностей, уточнить соотношения между функциональными обязанностями различных категорий должностных лиц, наглядно представить всю систему деятельности системы правоохранительных органов. Такой подход предъявляет особые требования для решения проблемы сочетания общеобразовательной и специальной подготовки студентов, слушателей и курсантов в процессе подготовки обучения в стенах образовательного учреждения.

Как справедливо замечает в этой связи Шоев Н.Н., сущность и целевые задачи современного образовательного учреждения в Республике Таджикистан должны ориентироваться на применении воспитательно-образовательных технологий, направленные на достижение системного эффекта взаимопроникающих учебных и воспитательных технологий, освоение учебных дисциплин и создание культурной среды в вузе с позиций максимального учета матрицы способностей, склонностей, интеллектуального и творческого потенциала претендентов на получение высшего образования.

В результате проведенного нами анализа основных документов Республики Таджикистан по подготовке квалифицированных кадров, было выявлено, что подготовка таких сотрудников и работников из студентов, слушателей и курсантов ВУЗов страны невозможна без обеспечения информационными компьютерными системами, научной и учебной литературой, организацией международного межбиблиотечного обмена.

Кроме того, как справедливо замечает Нозимов С.С., формирование информационной базы и соответствующая подготовка высококвалифицированных кадров, в частности военных специалистов, непосредственно связана с дальнейшим развитием компьютерных коммуникаций, созданием баз данных по фундаментальным дисциплинам, подключение к системам Интернет.

Итак, современная концепция совершенствования подготовки специалистов исходит из того, что дидактический процесс осуществляется в рамках педагогической системы. К числу основных компонентов педагогической системы подготовки специалистов относятся: цели, содержание, средства, формы, методы, учебно-материальная база, субъекты и объекты.

Таким образом, педагогическая теория показывает, что системный подход обеспечивает полную интеграцию знаний, при которой специальные науки сохраняют свою самостоятельность и специфику, но их практические данные теоретического построения объединяются вокруг системных методов исследования, как общего основания, объединяющие комплекс психологических, педагогических и методологических приемов в процессе обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Китов, А. И. Психолого-педагогические проблемы профессиональной подготовки кадров для органов внутренних дел: Материалы научно - методической конференции руководящего и профессорско-преподавательского состава вузов МВД СССР (21- 23 января 1976г.).- Рязань, 1977.- С. 239.
2. Нозимов, С. С. Совершенствование учебного процесса по подготовке офицеров пограничных войск: Автореферат дисс. на соискание канд. пед. наук.- Душанбе, 2006. - С. 14.
3. Шоев, Н. Н. Инновационные воспитательно -образовательные технологии в системе высшего образования: Автореферат дисс. на соискание доктора пед. наук.- Санкт- Петербург, 2007.- С. 19.
4. Щадриков, В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня.- № 8.- 2005.- С. 96.

УСУЛҲОИ ИНКИШОФ ДОДАНИ ИФОДАНОКИИ ХОНИШ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

ИЗАТУЛОЕВА Холида Исмаиловна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи методикаи таълими ибтидоии факултети педагогика ва варианти Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **E-mail:** holid75@bk.ru. **тел.:** (+992)934 50 91 90

Муаллиф мақсад гузоштаст, ки доир ба таҳқиқотҳои илмӣ-назариявӣ ва илми амалии ҳеш оид ба вазъи кунунии усулҳои инкишоф додани ифоданокии хониш дар дараҷаи таҳсилоти ибтидоӣ ва аҳамияти он ибрази назар намояд.

Дар мақола усулҳои инкишофи ифоданокии хонишро мавриди таҳлили ҷорӣ қарор дода шуда, таваҷҷӯҳи зиёд ба рафти тарзи самараноки рушд додани ифоданокии тарзҳои хониш дар омӯзиши забони модарӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ раван карда, аз вазъи имрӯзаи омӯзишу парвариши он нигарониҳо намуда, ҳамзамон баҳри бартараф намудани камбудҳои аз таҷрибаи кории худ тавсияҳо намудааст.

Вожаҳои калидӣ: ташиққул, маҳорат, амалҳо, фишори мантиқӣ, раванди таълим, муваққила, хонандагон таҳсил, омӯзгор, таҳайюлотии эҷодии кӯдакон, расмҳо, шифоҳӣ, асар.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

ИЗАТУЛОЕВА Холида Исмаиловна – кандидат педагогических наук, дотсент, заведующий кафедрой методики начального образования факультета педагогики и спорта Бахтарского государственного университета имени Носира Хусрава. **E-mail:** holid75@bk.ru. **тел.:** (+992)934 50 91 90

Целью автора является изложение его взглядов на современное состояние методов развития выразительного чтения на уровне начального образования и их значимость на основе его теоретических и практических исследований.

В статье всесторонне анализируются методики развития выразительного чтения, уделяется особое внимание процессу эффективного развития стилей выразительного

чтения при изучении родного языка в средних общеобразовательных учреждениях, высказывается обеспокоенность современным состоянием его изучения и развития, и в то же время даются рекомендации на основе собственного опыта работы по устранению недостатков.

Ключевые слова: формирование, умения, действия, логическое давление, учебный процесс, самостоятельный, ученики, учитель, творческое воображение детей, рисунки, словесный, научная работа.

METHODS OF DEVELOPING EXPRESSIVE READING AT NATIVE LANGUAGE LESSONS

IZATULOYEVA Kholida Ismatovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Head of the Department of Methodology of Primary Education, Faculty of Pedagogy and Sports, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. **E-mail:** holida75@bk.ru, **phone:** (+992) 934 50 91 90

The author's purpose is to present his views on the current state of methods of expressive reading development at the level of primary education and their significance on the basis of his theoretical and practical research.

The article analyses comprehensively the methods of expressive reading development, pays special attention to the process of effective development of expressive reading styles when studying the native language in secondary general education institutions, expresses concern about the current state of its study and development, and at the same time makes recommendations based on his own work experience to eliminate the shortcomings.

Keywords: formation, skill, action, logical pressure, learning process, independent, students, teacher, creative imagination of children, drawings, verbal, scientific work.

Дар кӯдакон инкишофи мустақилият баъзан аз худ паёмадҳои ҷараёни мураккаб ва ғоҳе зиддиятнок боқӣ мегузорад. Аммо, тадқиқот ва таҷрибаи омӯзгороне, ки кори мустақилонаи хонандагонро бомуваффақият ташкил меkunанд, нишон медиҳад, ки дар сурати мунтазам дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани он, сифат ва неруи дониш баланд мешавад, равандҳои маърифатӣ, ғайбӣ тафаккур, малакаи маҳорати хонандагон инкишоф меёбанд.

Дарси хониши ифоданок барои ташкили кори мустақилона имкониятҳои калон фароҳам меорад. Ҳангоми дар бораи кори мустақилона андеша намудан, бевосита ҳадаф оид ба фаҳмидани матн, қорбасти дуруст оид ба хониши ифоданок, таваҷҷӯҳ намудан оид ба тартиб додани нақша, оид ба тарзҳои нақлкунӣ, бештар пеши назар оварда мешаванд [4, 8].

Моҳияти чанд усулро метавон ошкор кард:

А). Усули қорбасти ҷиҳати дуруст фаҳмидани матн.

Ба роҳ мондани қор бо китоби дарсӣ барои дарк қардан ва аз худ намудани дониши нав маъноӣ онро дорад, ки ҳар як хонанда тавассути омӯхтани маводи китоби дарсӣ ва дарки далелу мисолҳои дар он овардашуда мустақилона дониши навро аз худ менамояд.

Барои он ки қор бо китоби дарсӣ дар синф ҳар чӣ бештар таъсири самараноки омӯзишӣ дошта бошад, омӯзгорро лозим меояд, ки бояд як қатор талаботҳоро риоя намояд:

1. Пеш аз ҳама дуруст интихоб қардани мавод барои омӯзиши мустақилона аз китоби дарсӣ дар синф аҳамияти калон дорад. Риояи принципи дастрасии таълим, яке аз шартҳои дуруст ташкил намудани кори мустақилонаи хонандагон бо китоби дарсӣ бо мақсади аз худ намудани донишҳои нав ва маводи нав мебошад.

2. Чун қоида, кори мустақилонаи хонандагон бо китоби дарсӣ бояд пеш аз сӯхбати муқаддима бо омӯзгор гузаронида шавад. Мавзуи маводи навро аниқ муайян кардан, бо мазмуни он ошноии умумӣ гузарондан, диққати талабагонро ба масъалаҳое ҷалб кардан, ки онҳо онро бояд бо шавқ омӯзанд, инчунин оид ба тартиби кори мустақилона ва худназоратӣ маслиҳатҳои муфассал додан лозим аст.

3. Дар рафти дарс омӯзгор бояд кори мустақилонаи хонандагонро мушоҳида намояд ва саволҳои инфиродӣ диҳад, ки онҳо маводи омӯхташавандаро чӣ тавр мефаҳманд.

4. Ба масъалаи дар мактаббачагон ташаккул додани қобилияти мустақилона дарк кардан ва аз худ намудани маводи нав аз китоби дарс диққати ҷиддӣ додан лозим аст [9, 12]. Чи тавре, ки Б. П. Есипов таъкид менамояд, дар синфҳои ибтидоӣ чунин кор аз мутолиаи мустақилонаи ҳикояҳои бадеӣ оғоз мешавад. Вазифаи асосии омӯзгор таълим додани фаҳмиши матн мебошад. Муҳим он аст, ки хонанда тасаввур мекунад, ки матни мувофиқро хонда истодааст. Барои ин бояд ба хусусиятҳои матн диққат дода шавад: яклукҳӣ, ҳамбастагӣ, мавҷудияти мавзӯи мушаххас, сарлавҳа, мазмун, ки бо як афкори умум, ибтидо ва интиҳо муттаҳид шудаанд, нишон дода шавад. Албатта, ин бояд бе муҳобот дар шакли васеъ дастрасӣ доштан сурат гирад [3, 15.]

Аввалин чизе, ки омӯзгор бояд бо он диққати ҷиддӣ диҳад, номи мавзӯи матн ва мазмуни он аст. Ин метавонад роҳи осонтарини муайян кардани он чизе мебошанд, ки муҳокима карда мешаванд. Доим ба сарлавҳа ва мавзӯ муроҷиат кардан ба кӯдакон кӯмак мекунад, ки ба тамоми матн диққат диҳанд. Қобилияти дидани сарлавҳа ва дарки нақши онро тавассути як қатор машқҳои инкишоф додан мумкин аст: интиҳоби унвонҳо аз вариантҳои пешниҳодшуда, робитаи онҳо бо матн, интиҳоби номи шахсии худ, ки ба мундариҷаи матн мувофиқат мекунад. Омӯзгор метавонад тартиби зерини амал - усулҳои корро ҷорӣ кунад: аввал матнро хонад, баъд ба саволҳо оид ба мазмуни он ҷавоб диҳад (чӣ рӯй дод?), баъд сарлавҳахоро хонад, фикр кунад, ки кадоме аз онҳо мувофиқтар аст, ва ҷаро; худро санҷад (матнро дубора хонад), сарлавҳаро бо матн пайваст кунад. Ин машқҳо ба ташаккули маҳорати самтгирӣ дар мавзӯи матн мусоидат мекунанд [13, 15].

Қобилияти муайян кардани сохтори маъноии матн ва робитаҳои байни қисмҳои маъноӣ бо ёрии машқҳои зерин ташаккул меёбад.

Аввалан, қобилияти интиҳоб кардани қисми мувофиқи матнро барои ҳар як сарлавҳа машқ кунед ва бо матни деформатсияшуда кор кунед. Ҳангоми иҷрои ҳар як машқ, ки ба ташаккули маҳорати мушаххас нигаронида шудааст, шумо метавонед аввал амалҳои ориентасияро иҷро кунед (кӯдакон бодиққат назар мекунанд, ки оё онҳо ин корро дуруст анҷом додаанд, ба вариантҳо нигоҳ мекунанд), баъд амалҳоро иҷро мекунанд (марказкунии ниҳии матн), пас аз он худидоракунии гузаронида мешавад (кӯдакон матнро меҳонанд, худро тафтиш мекунанд). Дар раванди кори пурмазмун бо матн равонаи таваҷҷӯҳ ба калима нигаронида мешавад.

Ташаккули қобилияти дарки сохтори алоқаҳои семантикии матн тавассути машқҳои мураккабе сурат мегирад, ки малақаҳои мавҷударо бо истифода аз аломатҳои графики амалан мустаҳкам менамоянд.

Хонандагон сохтори матнро аз бар карда, барои ҳар як қисм захираи луғавии пойгоҳи базавиеро соҳиб мешаванд, ки дар матн ҳамон қадар вожа мавҷуд аст.

Дар аввал корро коллективона, баъд мустақилона иҷро кардан мумкин аст. Бо тартиб хонда додани матн аз рӯи ҳикояҳои хондашуда, ки барои хонандагон намунаи ибрат аст ҳамроҳ мешавад. Дар баробари ин, ба он муваффақ шудан лозим аст, ки хонандагон ҳангоми тартиб додани матни худ ҳама чизро пай дар пай такрор накунанд, балки сохтори матни худро фаҳмонанд: аз чӣ оғоз карданро интиҳоб мекунанд, минбаъд дар бораи чӣ суҳбат хоҳанд кард, матнро чӣ тавр давом медиҳанд ва чӣ тавр ба охир мерасонанд.

Дар вақти кор кардан ба дарки яктарафаи матн, пеш аз ҳама барои ташаккул додани қобилияти дарки тарафи предмет факт ё далелҳо, ходисаҳо, яъне чӣ тавре ки равоншиносон мегӯянд, ҳамвории маъноҳо кӯшиш кардан лозим аст. Пас аз он ки ҳамаи хонандагон ин марҳилаи корро анҷом дода, метавон машқҳои мураккабтареро, ки бо

муайян кардани маънои чизи хондашаванда алоқаманданд, дохил кард. Барои ин зарур аст, ки ин факту ҳодисаҳоро дида, муносибатҳои онҳо, инкишофи минбаъдаи онҳоро муайян намуда, баъд маънои фактҳо, воқеаҳо, кирдорҳо, характерҳои тасвиршударо фаҳмида, ба онҳо муносибати худро баён кардан лозим аст. Фаҳмидани далелҳо инкишофи қобилияти умумикунонии элементарӣ ва мустақилона ташаккул додани мулоҳизаҳоро талаб мекунад [5, 10].

Ҳамин тавр, робитаи байни хонандаву омӯзгор, назорат ва худназоратӣ сурат гирифта, амалҳои мушаххаси вобаста ба мавзӯ, усулҳои амал бо матн ва сатҳҳои зарурии дарки он ташаккул меёбанд.

Қобилияти паймоиш дар сохтори матн ва такрори он бо як қатор малакаҳои хурд алоқаманд аст - малакаҳои мушаххасе, ки бояд пеш аз он ки хонанда қобилияти эҷод кардани навъҳои гуногуни такрориро азхуд кунад, пешакӣ ташаккул дода шавад.

В) Кор оид ба инкишоф додани ифоданокии хониш.

Тадқиқоти махсуси кӯдакон, ки дар солҳои гуногун Т.Завадская, Л. Горбушина, З. Агеикина, М. Оморокова гузаронидаанд, нишон медиҳанд, ки аз 30 то 40% хонандагон малакаи хониши ифоданок надоранд. Ин дар якрангии мутолиа, муошират надоштан бо шунавандагон, қариб тамоман набудани мимика зохир мегардад.

Хонандагон ҳангоми ҷойгиркунии таваққуф ба ҳатогӣ роҳ медиҳанд ё онҳоро тамоман нодида мегиранд, дар муайян кардани марказҳои мантиқӣ шумораи зиёди ҳатогӣ рух медиҳанд [6, 9].

Номукамалии техникӣ дар истифодаи интонатсия нишондиҳандаи берунии мавҷуд набудани равандҳо амиктарест, ки бо ворид шудани маънои асар алоқаманданд. Агар кӯдак мазмуни асосии матнро фаҳмида бошад, сюжети онро фаҳмида бошад, вале нафаҳмад, ки мақсади рӯй додани воқеаҳо, кадом ангеҷаҳо ба амалҳои муайян ва ҳолати эмотсионалии қаҳрамон сабаб шудаанд, яъне ба зерматн набаромадааст ва аз ин рӯ, дар бораи он чизе, ки тасвир шудааст, ҳулоса набаровардааст, матнро ифоданок хонда наметавонад;

Баъзе мактаббачагон, ки аз ҷиҳати эҳсосӣ дорои сатҳи паст буда, рӯйдодҳои эмотсионалӣ ва сабабҳоеро, ки боиси ба амал омадан шуданд, пай намебаранд. Ин ҳол аксар вақт асоси возеҳ дарк кардани ҳикояро ташкил медиҳад. Дар бисёр мавридҳо хонандагони хурдсол гуфта наметавонад, ки чӣ гуна эҳсосро аз сар мегузаронад, зеро онҳо захираи кофии луғавии эҳсосӣ-баҳодихӣ надоранд. Ҳамзамон таҳайюли эҷодии онҳо, ки барои ифоданок хондан низ зарур мебошад, суст инкишоф ёфтааст.

Рӯя нагардидан ё набудани дурустии баён ҳангоми хондан ё мавҷудияти ифодаи бардурӯғ аз набудани дарки ҳамаҷониба ва дарки матн, омода набудани кӯдак барои муайян кардани вазифаи хониш ва интиҳоби интонатсияи мушаххас мувофиқи он шаҳодат медиҳад.

Пеш аз он, ки аз кӯдак хоҳиш намоем, ки матнро ифоданок хонад, бояд боварӣ ҳосил кард, ки ӯ мавзӯ, мазмун ва маънои матнро дарк кардааст, ба эҳсосоте, ки муаллифи асар баён кардааст, ворид шуда бошад, ва гӯё ин ҳодисаҳоро ҳуша аз сар гузаронидааст, худро дар ҷои қаҳрамонҳо гузоштааст, возеҳу равшан ва ҳамаҷониба дарк карда бошад, ки кӣ ва ё чӣ рух дода буд, тасаввур карда тавониста бошад.

Барои ифоданок хонда тавоништан, омӯзгор бояд малакаҳои муайян дошта бошад, ки он ба таҳлили матн ва воситаҳои интонатсияи баёни нутқ асос ёфтаанд.

Ба таври ифоданок хондан чӣ маъно дорад? Барои ба ин савол ҷавоб гуфтан, пеш аз ҳама омӯзгор бояд дар мадди аввал донандаи хуби нозуқиҳои касби интиҳобкардааш бошад.

Зеро ки ба гуфтаи К. С. Станиславский, ба таври ифоданок хондан ва сухан гуфтан, ин «бо сухан амал кардан, бо сухан сару кор гирифтанд аст», яъне ба шунаванда бо иродаи худ таъсир расонидан, ўро маҷбур кардан, ки матнро ҳамон тавре, ки гӯянда онро мебинад ё ба он муносибат мекунад, ўро низ водор намояд, ки ҳамон тавр ва ҳатто хубтар аз он бубинад [2, 14].

Ё ҷойи дигар Г. В. Артоболевский, менависад вазифаи ниҳонии хонанда, ин «бо мақсади ба шунавандагон ба як самти муайян таъсир расондан ба воситаи нутқи кардан

расондани афкори эмотсионалии асари адабие, ки дар образҳои бадеӣ таҷассум ёфтааст», К. С. Станиславский ин вазифаи олиро «супертаски» номидааст [1, 3.]. Барои он ки сухан таъсирбахш бошад, хонанда бояд ҳадафи хондани худро донад, мавзӯи асарро муайян кунад, барои фаҳмидани идеяи асосии муаллиф кӯшиши зиёде барои дарк кардан равона созад.

Дар ин росто интонатсия дар хондани баён нақши муҳим мебозад. Воситаҳои нутқи интонатсия вобаста ба вазифаи хониш интихоб карда мешаванд. Ҷузъҳо ва вазифаҳои асосии интонатсияро номбар мекунем.

Интонатсия маҷмӯи унсурҳои садоии якҷоя амалкунандаи нутқи шифохӣ мебошад, ки бо мазмун ва мақсади баён муайян карда мешавад. Суръатнокии хониш худ аз худ инкишоф намеёбад, балки бо ҳар як давраи кор дар он такмил ёфта, ба дараҷаи муайян мерасад. Барои ташаккули хониши ифоданок хонандагон бояд малакаҳои ро, ки дар раванди таҳлили асар ташаккул меёбанд, инчунин малакаҳои истифодабарии воситаҳои интонатсияи баён ва малакаҳои ро, ки тасаввуроти эҷодӣ, азнавсозии бачагонро инкишоф медиҳанд, аз худ кунанд. Ҳар як малака дорои сохтори хеле мураккаб аст ва дорои як қатор ҷузъҳо - малакаҳои хурд мебошад. Биёед ҳар як малакаро ба таври махсус дида бароем.

I. Малакаҳои марбут ба таҳлили матн:

— қобилияти дарк кардани кайфияти эмотсионалии асар, характерҳои он ва муаллиф;

- қобилияти тасаввур кардани расмҳо, рӯйдодҳо ва одамонро дар асоси ба истилоҳ «тасвирҳои шифохӣ»;

- қобилияти дарк кардани маъноии ҳодиса ва далелҳои тасвиршуда, ташаккул додани хулосаи худ дар бораи онҳо ва изҳори муносибати мушаххаси худ ба онҳо;

- қобилияти муайян кардани ҳадафи хондани шумо - аз ҷониби шунаванда ҷӣ хабар дода мешавад, дар персонажҳо ва хонанда ҷӣ фикрҳо ва эҳсосот ба вучуд омадааст (бо дарки зерматн алоқаманд аст).

Қобилияти ворид шудан ба рӯҳияи эмотсионалии тамоми асар ё фаҳмидани ҳолати қаҳрамон малакаҳои муайяни микроэлементҳоро дар бар мегирад: қобилияти дар матн пайдо кардани калимаҳое, ки ҳолати эмотсионалии қаҳрамонро инъикос мекунанд, муайян кардани ин ҳолат, алоқаманд кардани қаҳрамон ба рафтори ӯ, бо ҳамдари ба ӯ. Қобилияти муайян кардани муносибати шумо ба қаҳрамон, муносибати муаллиф ба ӯ ва сипас муайян кунед, ки интонатсия барои интиқол додани ҳамаи ин ҳангоми бо овози баланд истифода бурда мешавад.

Дар рафти ташаккули ин малакаҳо ба ҷанбаҳои зерин аҳамият додан лозим аст.

1. Баъди хониши аввал самти умумии эмотсионалии асар ё ҳолати қаҳрамон, муносибатро ба ӯ муайян кардан лозим аст.

2. Ҳангоми кор бо матн дар вақти хониши дуум персонажҳоро бо кирдори онҳо алоқаманд кардан ва ҳолати эмотсионалии ҳар яки онҳоро муайян кардан муҳим аст.

3. Эҳсосоти пинҳонии, зерматнро муайян кунед. Агар дар асар якҷанд персонаж мавҷуд бошад, пас дарки эмотсионалии амал ё ҳолати яке аз онҳоро муайян кунед.

4. Вазифаи асосии хонишро дар матн муайян кунед. Вазифаи мутолиаи «хониши бошурунаи хонанда барои бедор кардани муносибати муайян дар шунавандагон ба мазмуни матн» мебошад. Қобилияти муайян кардани вазифаи хониши ифоданок ин маҳорати дарк кардани фикру зикри персонажҳо, ҳамдари бо онҳо, тасаввур кардани вазъияте, ки персонаж дар он аст, муайян кардани муносибаташ ба ҳодисаҳо ва дарёфт намудани воситаҳои интонатсияи ифодаи он иборат аст.

Мафҳуми хониш ифоданок дар натиҷаи дарки вазифаи он ба таври назаррас меафзояд, агар хонанда кӯшиш кунад, ки ба шунавандагон он чизеро, ки дарк мекунад ва ҳис мекунад, аз нуқтаи назари ӯ дар матн ҷолибтар ва муҳимтар асту он ба шунаванда расонида тавониста бошад дар ин росто хело муваффақ махсуб меёбад.

II. Ташаккули маҳорати интонатсия амалҳоро дар пауза ва фишори мантиқӣ дар бар мегирад.

Марҳилаи аввал риояи таваккуф дар асоси аломатҳои китобати дар охиру дохили ҷумла мебошад.

Марҳилаи дуюм - мушоҳида ва машқҳои амалӣ оид ба гузоштани таваккуф байни синтагмаҳо ва ибораҳо.

III. Ташаккули маҳоратҳои марбут ба рушди таҳайюлоту эҷодии кӯдакон тавассути кашидани расмҳои шиғоҳӣ аз рӯи асари хондашуда сураат мегирад [4, 9.]

Б) Кор дар тартиб додани нақша.

Дар дарси хониши ифоданок кори муайян намудани қисмҳои маъноии матн ва робитаи байни онҳо, тартиб додани нақша мавқеи назаррасро ишғол менамояд. Ин малакаҳо барои амиқтар дарк кардани асар заруранд, дар айни замон бе онҳо қобилияти такрори матнро инкишоф додан хеле душвор аст. Ташаккули малакаҳои устувори ба қисмҳои маъноӣ тақсим кардани матн ва тартиб додани нақша асосан дар синфҳои дуюм ва сеюм амалӣ карда мешавад. Дар ин маврид машқҳои махсус истифода мешаванд: ба қисмҳои маъноӣ тақсим кардани матн, озмун барои бехтарин тақсим кардани матн ба қисмҳои маъноӣ, мусобиқа барои бехтарин тартиб додани ҳар як банди нақша. Шумо метавонед варианти мураккабтари ин машқро иҷро кунед. Вақте ки кӯдакон ба хондан шурӯъ мекунанд, онҳо дафтарчаи кори ба тарафи рост худ мегузоранд. Дар вақти ҳомӯш хондан ва ба дасти рост қалам нигоҳ доштан, ки ба он нигоҳ карда намешавад, дар дафтар хати доимии уфуқиро кашида, дар он ҷойҳои ба ҳам пайваست шудани ҳиссаҳои маъноӣ бо доираҳои хурд ишора кунед. Охири саҳифа бо хати амудӣ нишон дода мешавад. Ҳангоми аз нав хондани матн, қисмҳои маъноиро фикран қайд кунед ва онҳоро ҳисоб кунед. Сипас ин шумораро бо шумораи доираҳои хати уфуқӣ муқоиса карда, қарор медиҳанд, ки оё шумораи қисмҳои ҳикояро дуруст муайян кардаанд [10, 15.]

Ин машқҳо на танҳо қобилияти ба қисмҳои маъноӣ ҷудо кардани матнро инкишоф медиҳанд ва тақвият медиҳанд, балки ҳангоми мутолиаи бесадо бодикқат мусоидат мекунанд. Онҳо барои баҳодиҳии ҳамзамон ба сохтор ва мазмуни матн ҳангоми мутолиа ва ба ин васила бехтар аз худ намудани он замина муҳайё месозанд. Онҳо ба гузариш аз глобалӣ ба дарки амиқтар ва муфассалтари иттилоот мусоидат мекунанд. Ҳангоми мутолиаи матнҳои якхела шумораи қисмҳои маъноии таъкидшуда, инчунин ҷойҳои, ки онҳо ба ҳам мепайванданд, метавонанд ҳамчун мавзӯи муҳокимаи дастаҷамъӣ хизмат кунанд. Дар ин маврид нақши омӯзгор пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки хонандагон барои асоснок кардани гуфтаҳои худ ташвиқ карда шаванд. Қобилияти ба қисмҳои маъноӣ тақсим кардани матн ва дар шакли нуктаҳо ифода кардани мазмуни асосии онҳо каму беш омӯзиши тӯлониро талаб мекунад. Дар баробари ин хонандагон барои таҳлили мазмуни қисм, дарк кардани он, муайян кардани чизи асосӣ ва дар шакли нуктаи нақша ифода намудани он кори пуршиддати фикрӣ мегузаронанд. Дар натиҷаи як қатор машқҳо оид ба тартиб додани нақшаи оддӣ, муҳассил амалҳои тақрор мекунанд, ки барои иҷрои пайдарпайии мувофиқ ҳангоми тартиб додани нақша барои ҳар як матн заруранд:

1. Матнро бо мақсади тартиб додани нақша бодикқат хонед.
2. Дар матн қисмҳои маъноиро ҷудо кунед.
3. Варианти ба қисмҳои маъноӣ тақсим кардани матнро бо дӯстатон муҳокима кунед.
4. Амсилаи фазои визуалӣ эҷод кунед.
5. Нуктаҳои нақшаро бо калимаҳо нишон диҳед.
6. Матнро бори дигар хонед ва ҳулоса кунед, ки оё нақша мазмуни асосии матн ва сохтори онро дуруст инъикос мекунад [11, 13].

В). Тавсия дар бораи тақрор.

Ташаккули малакаи муайян намудани қисмҳои маъноии матн ва робитаи байни онҳо, тартиб додани нақшаи хондан ба хонандагон барои азхуд намудани малакаҳои фикрӣ ва нутқии тақрор ва нақли ҳам матнҳои бадеӣ ва ҳам илмӣ таълимӣ мусоидат намуд.

Биёед дида бароем, ки оё дараҷаи мустақилияти донишҷӯён дар омодагӣ ба намудҳои гуногуни такрор якхела аст.

1. Баррасии муфассал. Ба кӯдакон лозим аст, ки матнро бидуни тағир ё илова кардани чизе пурра такрор кунанд. Дар ин ҳолат, асосан хотира кор мекунад.

2. Нақли интихобӣ. Акнун хонандагон бояд танҳо он чизро, ки ба супориш мувофиқанд, интихоб кунанд, дар бораи матн фикр кунанд ва ба ин васила сатҳи мустақилияти кӯдаконро баланд бардоранд.

3. Баррасии мухтасар – сатҳи нави мураккабӣ. Муҳимтарин чизи асарро таъкид кардан, хати мураккаби асосӣ ва ғояи асосии муаллифро пайгирӣ кардан лозим аст [3, 13].

Аз ҳама маҳоратҳое, ки бо таҷдиди мундариҷаи матн алоқаманданд, мушқилтаринаш интихобан дар бораи як ҳодиса ё ҳислат нақл кардан аст, вақте ки дар ҳикоя якчанд нафари онҳо мавҷуданд. Дар ин ҳолат хеле муҳим аст, ки боварӣ ҳосил кунед, ки кӯдак барои ғайбӣ мустақилона усулҳои мушаххас дорад ё танҳо бо ёрии омӯзгор хонда метавонад.

Хонданро бояд аз таҳлили умумии асар оғоз карда, баъд ба воситаи мутолиаи интихобӣ муайян карда шавад, ки кадом порчаҳои матн ба ҳодиса ё характер дахл доранд, онҳо бо чӣ мазмун бо ҳам алоқаманданд. Сипас нақша тартиб дода мешавад, ки пас аз он хонандагон ба такрори шахсии худ шурӯъ мекунанд. Пайдарҳамии амалҳо барои таълифи ҳикоя дар бораи қаҳрамон ё ҳодиса (навсозии интихобӣ).

Тавсияи намунаи тартиби такрор кардан.

1. Матнро дубора хонед ва он пораҳоро, ки ба қаҳрамон марбутанд, қайд кунед.

2. Муайян кунед, ки дар ҳар як порча доир ба чӣ суҳан меравад.

3. Парчаҳоро бо тартиби гурӯҳбандӣ ҷойгир кунед.

4. Барои онҳо ном интихоб кунед.

5. Ба матни ишорашуда бори дигар назар андозед ва мутобиқат будани сарлавҳаҳоро тафтиш кунед.

6. Дар бораи қаҳрамон истифода бурдани нақша нақл кунед.

Таҳлил, абстраксия, интихоб аз як қатор далелҳои зарурӣ, баҳо додан ё амали қаҳрамон, мулоҳизаҳои мустақил амалиётҳои мураккаби равоӣ мебошанд, ки дар рафти ташаккули қобилияти интихобии такрори матн иштирок мекунанд [9, 14].

АДАБИЁТ

1. Артоболовский, В. Г. Хониши бадеӣ. – М.: Маориф, 1978.
2. Музей-клуби адабии мактаби ба номи Богуславский С.Р.: Китоб барои муаллим. – М.: Маориф, 1989.
3. Волченко, Т.В. Баъзе усулҳои кор бо асари бадеӣ дар дарси адабиёт дар мактаби ибтидоӣ. // Мактаби ибтидоӣ. – 2001. – №11.
4. Карина, Л.П. Кори мустақилона дар дарси хониш ҳамчун воситаи инкишофи ғайбӣ маърифатӣ // Мактаби ибтидоӣ. – 2004. – №7.
5. Климанова, Л.Ф. Таълими хониш дар синфҳои ибтидоӣ // Мактаби ибтидоӣ. 1999. № 9.
6. Кубасова, О. В. Дафтарҷаи хониш барои китоби дарсии «Саҳифаҳои дӯстдошта»: барои синфи сеюм. - Смоленск: Ассотсиатсияи асри XXI, 2005.
7. Таҳсилоти ибтидоӣ дар Русия. Инноватсия ва амалия. – М.: Мактаби нав, 1994.
8. Оморокова, М.И. Ғайбсозии захираи луғавии мактаббачагон дар дарси хониш. – М.: Академияи илмҳои педагогии РСФСР, 1963.

9. Оморокова, М. И. Махорати хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ. – М.: Маориф, 1972.
10. Оморокова, М. И. Бартараф кардани мушкилот: Китоб барои муаллим. – М.: Маориф, 1990.
11. Оморокова, М. И. Баланд бардоштани малакаи хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ: Дастурамал барои муаллимон. – М.: Аркти, 1999.
12. Перовова, Г.И. Кор дар болои ҳикоя бо назардошти навҳои жанри он // Мактаби ибтидоӣ. – 1991. – №1.
13. Перовова, Г.И. Ташаккули назарияи ташаккули мустақилияти хониш / Синтаби ибтидоӣ. – 1996. – №5.
14. Тимофеев, Л.И. Асосҳои назарияи адабиёт. -М.: Маориф, 1976.
15. Якиманская, И.С. – М.: Маориф, 1979.

**ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY**

УДК 004.415/.421+371.388

МЕТОДИКАИ ҲАЛЛИ БАРНОМАВИИ МАСЪАЛАҲО

НАЗАРЗОДА Рустам Саидмурод – и. в. дотсенти кафедраи барномасозӣ ва муҳандисии компютери Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ.
E-mail: Rustam_N@hotmail.com. **SPIN:** 5949-2896.

ИСМАТУЛЛОЕВ Даврон Очилович – унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи иттилоотии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. **E-mail:** i.davron@internet.ru.

Ҳалли масъалаҳои гуногун аз доираи васеи ҳаёту ғайриҷамъияти инсон тавассути компютер, роҳандозии силсилаи технологияи мувофиқро талаб мекунад, ки аз якҷанд марҳала иборат аст. Барои ба даст овардани ҳалли барномавии боэътимод ва натиҷаҳои мавриди интизор иҷрои комили ин силсилаи технологӣ талаб карда мешавад, зеро дар ин самт ҳар як марҳалаи алоҳида сахми назаррас дорад. Дар байни марҳалаҳои силсилаи технологияи ҳалли компютери масъалаҳо, нақши панҷтои он хеле муҳим аст: якум, гузориши масъала, дуум, формаликунонии масъала (амсиласозӣ), сеюм, алгоритмсозӣ, чорум, барномарезӣ ва панҷум, санҷиш ва дурустсозӣ.

Мақола ба баррасии методикаи ҳалли барномавии масъалаҳо бахшида шудааст, ки дар он роҳандозии амалии силсилаи технологияи ҳалли компютери масъалаҳо ҳангоми ҳалли як масъалаи мушаххас муаррифӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: силсилаи технологияи ҳалли компютери масъалаҳо, гузориши масъала, формаликунонии масъала, амсиласозӣ, алгоритмсозӣ, барномарезӣ, санҷиш ва дурустсозӣ, блок-схема, забони барномасозии C++, муҳити ҳамгирои коркарди Code::Blocks, замимаи консолӣ, UTF-8 Unicode, сабки хуби барномасозӣ.

МЕТОДИКА ПРОГРАММНОГО РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ

НАЗАРЗОДА Рустам Саидмурод – и. о. доцента кафедры программирования и компьютерной инженерии Технологического университета Таджикистана, кандидат педагогических наук **E-mail:** Rustam_N@hotmail.com. **SPIN:** 5949-2896.

ИСМАТУЛЛОЕВ Даврон Очилович – соискатель кафедры методики преподавания математики и информационной технологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова. **E-mail:** i.davron@internet.ru.

Решение различных задач из широкого спектра человеческой жизни и деятельности с помощью компьютеров требует реализации соответствующей технологической цепочки, которая состоит из нескольких этапов. Для получения надежного программного решения и достижения ожидаемых результатов необходима безупречное выполнение такой технологической цепочки, поскольку каждый отдельный этап вносит существенный вклад в этом направлении. Среди этапов технологической цепочки решения компьютерных задач весьма важной является роль пяти из них: первый, постановка задачи, второй, формализация задачи (моделирование), третий, алгоритмизация, четвертый, программирование и пятый, тестирование и отладка.

Статья посвящена рассмотрению методики программного решения задач, в которой представлена практическая реализация технологической цепочки компьютерного решения задач при решении конкретной задачи.

Ключевые слова: технологическая цепочка компьютерного решения задач, постановка задачи, формализация задачи, моделирование, алгоритмизация, программирование, тестирование и отладка, блок-схема, язык программирования C++, интегрированная среда разработки Code::Blocks, консольное приложение, UTF-8 Unicode, хороший стиль программирования.

PROGRAM-BASED PROBLEM SOLUTION METHODOLOGY

NAZARZODA Rustam Saidmurod – acting assistant professor of the Programming and Computer Engineering Department at the Technological University of Tajikistan, candidate of pedagogical sciences. **E-mail:** Rustam_N@hotmail.com. **SPIN:** 5949-2896.

ISMATULLOEV Davron Ochilovich – researcher in the Department of Teaching Methods of Mathematics and Information Technology at the Khujand State University named after academician Bobojon Ghafurov. **E-mail:** i.davron@internet.ru.

Solving various problems from a wide range of human life and activity using computers requires the implementation of an appropriate technological chain, which consists of several stages. In order to obtain a reliable program-based solution and achieve the expected results, such a technological chain must be flawlessly executed, since each individual stage makes a significant contribution in this direction. Among the stages of the technological chain of computer-based problem solution, the role of five of them is very important: first, problem statement, second, problem formalization (modeling), third, algorithmization, fourth, programming and fifth, testing and debugging.

The article is devoted to the consideration of the program-based problem solution methodology, which presents the practical implementation of the technological chain of computer-based problem solution during solving a specific problem.

Key words: technological chain of computer-based problem solution, problem statement, problem formalization, modeling, algorithmization, programming, testing and debugging, flow-chart, programming language C++, integrated development environment Code::Blocks, console application, UTF-8 Unicode, good programming style.

Ҳаёту ғаёлияти кунунии инсонро, ки тавассути технологияҳои ҷадиди иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба таври васеъ фаро гирифта шудааст, дигар бе истифодаи воситаҳои рақамӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Истифодаи оқилонаи воситаҳои рақамӣ ба одамон имкониятҳои зиёдеро фароҳам меорад. Масалан, бо ёрии компютер масъалаҳои гуногунро аз соҳаҳои мухталиф ба осонӣ ва самаранок ҳал кардан мумкин аст: коркард ва таҳлили додаҳои калон [3, 4], ҳисобҳои мураккаби риёзӣ ва техникӣ, идораи равандҳои истехсолӣ ва ғайра. Одатан, барои ҳалли масъалаҳои намунавии синфҳои муайян аз таъминоти барномавӣ (нармафзор; *англ.* software), ки барои аксари ҳолатҳо дастрас ҳастанд, истифода мебаранд, ба монанди: *таъминоти барномавии системавӣ* – низомҳои амалиётӣ (*англ.* operating systems); *таъминоти барномавии амалӣ* – баъзан барномаҳои ба ғаёлияти корбар нигаронидашуда; *низомҳои барномасозӣ* – воситаҳои таҳияи барномаҳо (забонҳои барномасозӣ, муҳитҳои ҳамгирои коркард ва монанди инҳо).

Корбар таъминоти барномавии мувофиқро вобаста аз гузориши масъалаи ҳалталаб интиҳоб мекунад. Дар сурати мавҷуд будани нармафзори зарурӣ (масалан, ҷадвалҳои электронӣ, низомҳои идораи пойгоҳи додаҳо, баъзан барномаҳои омӯрӣ, воситаҳои коркарди графика ва ғайра), онро барои ҳалли масъалаи гузашташуда интиҳоб мекунад.

Вагарна, дар ҳолати мавҷуд набудани нармафзори мувофиқ бошад, зарурати таҳияи чунон як барномаи нав ба миён меояд.

Мақола ба баррасии методикаи ҳалли барномавии масъалаҳо – таҳияи барномаҳои нав барои ҳалли компютери масъалаҳо нигаронида шудааст, ки дар он роҳандозии силсилаи технологияи ҳалли масъалаҳо ҳангоми ҳалли як масъалаи мушаххас муаррифӣ гардидааст.

Раванди ҳалли барномавии масъалаҳо иҷрои марҳалаҳои асосии зерин – силсилаи технологияи ҳалли компютери масъалаҳоро талаб мекунад, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои мавриди интизор ҳар яке аз ин марҳалаҳои калидӣ ба ҳисоб меравад:

1. Гузориши масъала: чамъоварии маълумот дар бораи масъала, таҳияи шартӣ масъала, муайян кардани ҳадафҳои ниҳони ҳал, муқаррар кардани қолаби пешниҳоди натиҷаҳо, тавсифи додаҳои аввалия (навъи додаҳо, соҳаи қиматҳо, сохтор ва монанди инҳо) ва ғайра.

2. Формаликунонии масъала / амсиласозии риёзӣ: таҳлили шабехҳои мавҷудбуда, таҳлили таъминоти барномавӣ (нармафзор) ва воситаҳои техникӣ (сахтафзор; *англ.* hardware), таҳияи амсилаи риёзӣ (моделҳои математикӣ), коркарди сохторҳои додаҳо.

3. Алгоритмсозӣ: интиҳоби шакли таҳияи алгоритм (шифоҳӣ/матнӣ, графикӣ/блок-схема, псевдокод ва ғайра), интиҳоби қиматҳои назоратӣ (*англ.* tests; *рус.* контрольные значения) ва усулҳои санҷиш, таҳияи алгоритм.

4. Барномарезӣ: интиҳоби воситаҳои таҳияи барнома (забони барномасозӣ, муҳити ҳамгироӣ коркард), муқаррар сохтани тартиби ташкили додаҳо, навиштани коди барномавӣ.

5. Санҷиш ва дурустсозӣ: иҷрои барнома аз рӯйи қиматҳои назоратӣ – ҳисобҳои озмоишӣ ва таҳлили натиҷаҳо, тақмил додани барнома.

Ба эътибор нагирифтани марҳалаи дилхоҳи ин силсила метавонад сабаби ба миён омадани хатоҳо, сарфи беҳудаи вақт ва захираҳои ҳисоббарорӣ, ба даст омадани натиҷаҳои ғайриҷамъдор ва ҳолатҳои дигар гардад. Аз ин рӯ, риоя кардани ҳамаи марҳалаҳои силсилаи технологӣ шарт ва зарур аст.

Роҳандозии амалии силсилаи технологияи ҳалли компютери масъалаҳоро дар рафти ҳалли масъалаи мушаххас ба таври муфассал дида мебароем.

1. Гузориши масъала. Марҳалаи якуми ҳалли масъала буда, дар он ҳадафи ҳал муайян, додаҳои аввалия чамъоварӣ, соҳаи қиматҳо маълум ва қолабҳои дохилкунӣ хориҷкунӣ мувофиқа карда мешаванд.

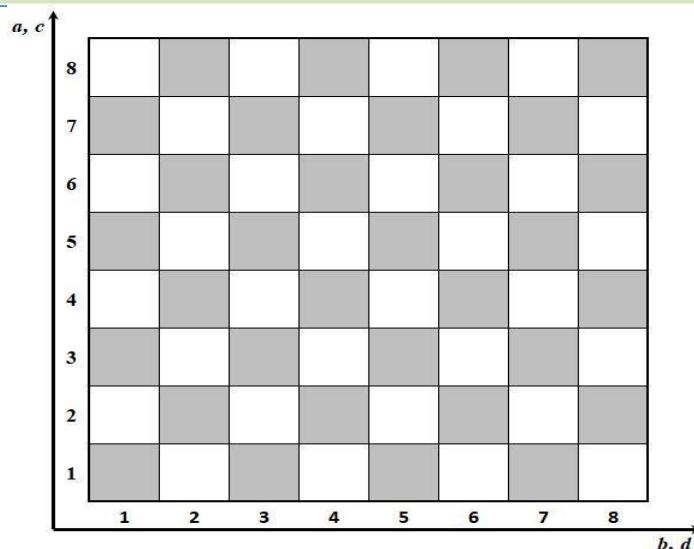
МАСЪАЛА

Тахтаи шоҳмат аз рӯйи чуфти ададҳои натуралӣ, ки ҳар яке он аз адади ҳашт калон нест, муайян карда мешавад: адади якум рақами хати амудӣ (вертикалӣ) ҳангоми ҳисоб аз поён ба боло буда, адади дуюм рақами хати уфуқӣ (горизонталӣ) ҳангоми ҳисоб аз чап ба рост аст.

Ададҳои натуралӣ a, b, c, d ($1 \leq a, b, c, d \leq 8$) дода шудаанд. Муайян карда шавад, ки оё ранги майдонҳои (a, b) ва (c, d) якхела аст?

2. Формаликунонии масъала / амсиласозии риёзӣ. Дар ин марҳала амсилаи риёзии ҳалли масъала таҳия карда мешавад. Робитаи мутақобилаи объектҳои амсила, ки дар раванди воқеъ чой доранд, ба ифода ва муодилаҳои риёзии маълум табдил дода мешаванд. Аксаран, дар бархе аз соҳаҳои муайяни фаъолияти инсон, аллакай маҷмуи муодилаҳои риёзӣ чамъ оварда шудаанд, ки тавассути онҳо ин ё он масъала ҳал карда мешавад. Одатан, таҳияи амсилаҳои нав ҳангоми ҳалли масъалаҳое талаб карда мешавад, ки пештар ҳал нашуда буданд.

Дар асоси гузориши масъала тахтаи шоҳматро тасвир карда (расми 1), якчанд ҳолати имконпазирро вобаста аз қиматҳои гуногуни додаҳои аввалия тадқиқ мекунем (ҷадвали 1).

Расми 1. Тахтаи шоҳмот

Чадвали 1.

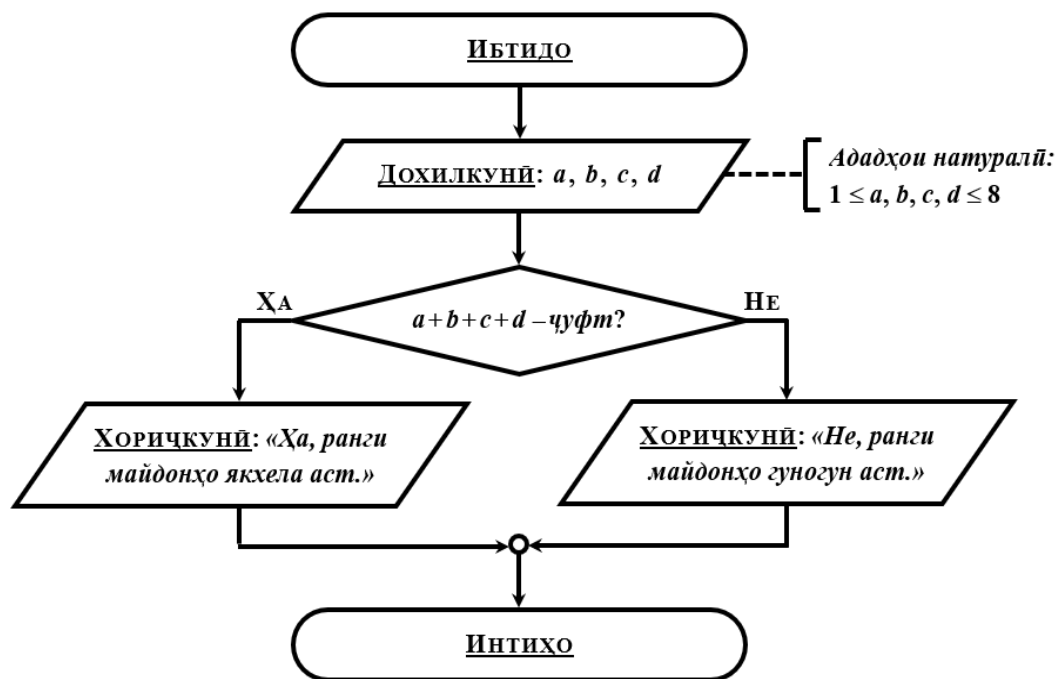
Ҳолатҳои имконпазир барои санҷиши рангҳои ду майдони гуногуни тахтаи шоҳмот

№ ҳолат	Додаҳои аввалия				Натиҷа
	Координатаҳои майдони 1-ум:		Координатаҳои майдони 2-юм:		Ранги майдонҳо якхела аст?
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	
1.	1	1	1	8	Не
2.	1	1	8	8	Ҳа
3.	2	7	4	4	Не
4.	3	5	7	1	Ҳа
5.	4	2	5	6	Не
6.	7	6	2	3	Ҳа
7.	8	2	5	4	Не

Ҳангоми баррасӣ кардани ҳолатҳои имконпазирӣ якхела будан ё набудани рангҳои майдонҳои алоҳидаи тахтаи шоҳмот вобаста аз координатаҳои майдонҳо (қиматҳои ададҳои натуралии a , b , c , d) ба чунин хулоса меоем, ки дар ҳолати ба адади чуфт баробар будани ҳосили ҷамъи ададҳо $a + b + c + d$, майдонҳо ранги якхела дошта, дар ҳолати акс ($a + b + c + d$ – адади тоқ будан) ранги майдонҳо гуногунанд. Масалан, ҳангоми $a = 3$, $b = 5$, $c = 7$, $d = 1$ будан (ҳолати 4 дар чадвали 1), ҳарду майдон: майдони 1 бо координатаҳои (3, 5) ва майдони 2 бо координатаҳои (7, 1) ранги якхелаи сиёҳ доранд ($3 + 5 + 7 + 1 = 16$ – адади чуфт); ҳангоми $a = 8$, $b = 2$, $c = 5$, $d = 4$ будан (ҳолати 7 дар чадвали 1), майдонҳо ранги гуногун доранд: ранги майдони 1 бо координатаҳои (8, 2) сиёҳ ва ранги майдони 2 бо координатаҳои (5, 4) сафед аст ($8 + 2 + 5 + 4 = 19$ – адади тоқ).

3. Алгоритмсозӣ. Ин марҳала ба роҳандозии усулҳои нигаронида мешавад, ки тавассути онҳо масъалаи гузошташуда ҳалли ҳудро меёбад. Пайдарпайии иҷрои амалҳои алоҳида ё маҷмуи амалҳо ва робитаи мутақобилаи онҳо аз рӯи тартиби аниқ муайян карда мешавад, яъне, алгоритми ҳалли масъала тартиб дода мешавад. Алгоритм метавонад дар намуди графикӣ (блок-схема) ё намудҳои дигар (шифоҳӣ/матнӣ, псевдокод, чадвалӣ ва ғайра) тартиб дода шавад. Бо дарназардошти хусусияти аёнӣ бештар доштани намуди графикӣ, маъмулан, алгоритми ҳалли масъалаҳо дар намуди блок-схемаҳо таҳия карда мешаванд.

Барои роҳи ҳалли бадастомада, алгоритми онро дар намуди блок-схема тартиб медиҳем (ниг. ба расми 2).

Расми 2. Блок-схемаи алгоритми ҳалли масъала

4. Барномарезӣ. Дар ин марҳала алгоритми таҳиягардида бо истифода аз ягон забони барномасозии мушаххас ба намуди коди барномавӣ – барномаи компютерӣ баргардонида мешавад. Дар асоси блок-схемаи таҳиягардида (ниг. ба расми 2) ва бо истифода аз имкониятҳои забони барномасозии C++ [5], барномаи компютерӣ ҳалли масъалаи гузошташударо ҳамчун замиаи консолӣ (англ. console application) дар муҳити ҳамгирои коркарди Code::Blocks 20.03 [2] тартиб медиҳем (ниг. ба расми 3).

```

1  #include <iostream>
2  #include <windows.h>
3
4  using namespace std;
5
6  int main()
7  {
8      // Танзими равшанаи консолӣ барои истифодаи алифбои тоҷикӣ
9      SetConsoleCP(65001);
10     SetConsoleOutputCP(65001);
11
12     // Эълони тағйирёбандаҳои зарурӣ
13     unsigned short int a, b;    // Координатаҳои майдони 1-ум
14     unsigned short int c, d;    // Координатаҳои майдони 2-юм
15

```

Расми 3 (а). Барномаи компютерӣ ҳалли масъала дар забони барномасозии C++ (қисми 1)

```

16 // Дохилкунии қимати додаҳои аввалия
17 cout << "Координатаҳои 2 майдони шоҳмот:" << endl;
18 cout << "\t- координатаҳои майдони 1-ум (a, b):" << endl;
19 cout << "\t\ta = "; cin >> a;
20 cout << "\t\tb = "; cin >> b;
21 cout << "\t- координатаҳои майдони 2-юм (c, d):" << endl;
22 cout << "\t\tc = "; cin >> c;
23 cout << "\t\td = "; cin >> d;
24
25 // Муайян кардани ҳолати якранг будан ё набудани майдонҳо
26 if ((a + b + c + d) % 2 == 0)
27     cout << "\nҲа, ранги майдонҳо якхела аст." << endl;
28 else
29     cout << "\nНе, ранги майдонҳо гуногун аст." << endl;
30
31 // Анҷоми кори барнома
32 return 0;
33 }

```

Расми 3 (б). Барномаи компютерии ҳалли масъала дар забони барномасозии C++
(қисми 2)

Бахшҳои алоҳидаи барномаи таҳияшударо ба таври мухтасар чунин тафсир мекунем:

✓ сатрҳои 1 ва 2 китобхона (библиотека)-ҳои заруриро пайваست мекунанд. Китобхонаи *iostream* (*input/output stream* – чараёни дохилкунӣ/хориҷкунӣ) кори дурусти операторҳои *cin* (*console input* – дохилкунӣ дар равзанаи консолӣ), *cout* (*console output* – хориҷкунӣ дар равзанаи консолӣ) ва *endl* (*end line* – баанҷомрасонии сатри хориҷшаванда – гузариш ба сатри нав)-ро таъмин мекунад;

✓ сатри 4 имкони истифода бурдани маҷмуи васеи синф ва функсияҳоро аз китобхонаи стандартӣ *std* дар шакли мухтасар ва хонданбоб фароҳам меорад. Масалан, ба ҷойи шакли пурраи операторҳои *std::cin*, *std::cout* ва *std::endl* аз шакли кӯтоҳи онҳо: *cin*, *cout*, *endl* истифода бурда мешавад;

✓ сатрҳои 6-33 қисми асосии барномаро дар бар мегиранд. Дар он функсияи *main()* муайян гардидааст, ки аз коди барномавии ҳалли масъалаи гузошташуда иборат аст. Чунончи:

– сатрҳои 9 ва 10 равзанаи консолиро барои истифодаи алифбои тоҷикӣ (ҷадвали аломатҳои UTF-8 Unicode) ҳангоми дохилкунӣ ва хориҷкунии додаҳо танзим мекунанд;

– сатрҳои 13 ва 14 бузургҳои заруриро аз рӯи типҳои додаҳои мувофиқ эълон мекунанд: тағйирёбандаҳои *a*, *b*, *c*, *d* ҳамчун ададҳои бутуни беаломат (ғайриманфӣ) эълон карда шудаанд;

– сатрҳои 17-23 муколамаи байни мошин (компютер) ва одам (корбар)-ро барои ворид кардани қимати тағйирёбандаҳои зарурӣ амалӣ месозад. Барои таъмини робитаи мутақобилаи дӯстона дар байни барнома ва корбар (*англ.* user-friendly interface) аз имкониятҳои операторҳои *cin*, *cout* ва *endl* моҳирона истифода шудааст;

– сатрҳои 26-29 ба санҷиши шартӣ асосии ҳалли масъала ва хориҷ кардани натиҷа нигаронида шудаанд;

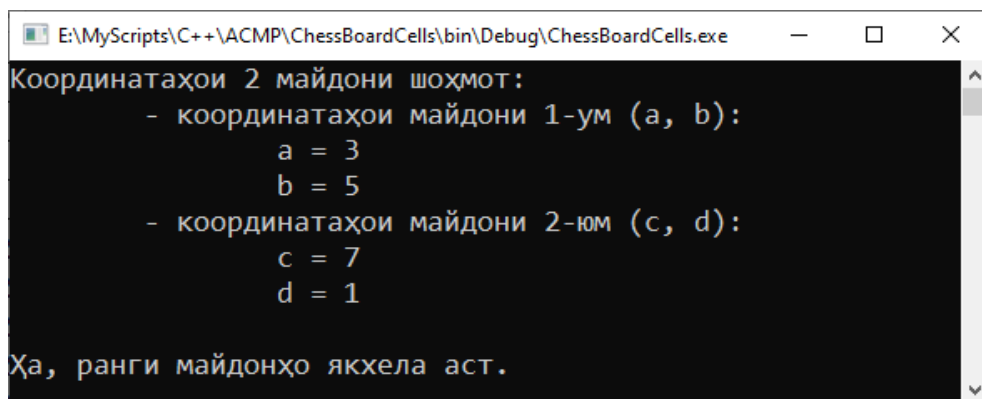
– сатри 32-и кори барномаро ба анҷом мерасонад: баргардонида шудани қимати 0 аз анҷоми беҳатои барнома дарак медиҳад;

✓ сатрҳои 8, 12, 16, 25 ва 31 (ба пуррагӣ), инчунин сатрҳои 13 ва 14 (қисман), аз матнҳои шарҳдиҳанда (*англ.* comment) иборатанд. Дар онҳо шарҳи мухтасари қисмҳои алоҳидаи барнома ҷой дода шудааст, ки осонфаҳмӣ ва хонданбобии барномаро таъмин мекунанд. Истифодаи шарҳ дар навишти коди барнома ҳатмӣ нест ва мавҷуд будан ё набудани он ҳеч таъсиреро дар рафти иҷрои барнома намерасонад. Аммо, доираи тавсияҳои сабки хуби барномасозӣ (*англ.* Good Programming Style; *рус.* хороший стиль

программирования) [6, 7] тақозо менамояд, ки дар таҳияи барномаҳои компютерӣ аз шарҳҳо ба таври оқилона истифода бурда шавад.

5. Санчиш ва дурустсозӣ. Одатан, дурустсозии барнома дар якчанд давр иҷро карда мешавад. Пеш аз ҳама, ҳатоҳои эҳтимолии синтаксисию семантикӣ муайян ва ислоҳ карда мешаванд. Барои ошкор сохтани ҳатоҳои эҳтимоли, санчиши барнома аз рӯйи додаҳои махсуси пешакӣ омодашуда – қиматҳои назоратӣ гузаронида мешавад. Ҳамзамон, натиҷаҳои аз қори барнома бадастомада бояд аз ҷониби мутахассисони соҳавӣ, ки гузориши масъала ба доираи ҷаъолияти онҳо алоқаманд аст, таҳлил карда шаванд. Дар сурати ошкор шудани ҳатоҳо, раванди ҳал ба марҳала(ҳо)и қаблӣ мувофиқ баргардонида шуда, камбудҳои ҷойдошта ислоҳ карда мешаванд.

Ҳамчун намуна, натиҷаи қори барномаи таҳиягардида барои ду ҳолати ҷадвали 1: ҳолати 4 (ҳангоми $a = 3, b = 5, c = 7, d = 1$ будан) ва ҳолати 7 (ҳангоми $a = 8, b = 2, c = 5, d = 4$ будан) дар расми 4 оварда шудааст. Тавре дида мешавад, дар ҳарду ҳолат ҳам барнома натиҷаи мавриди интизорро хориҷ мекунад.

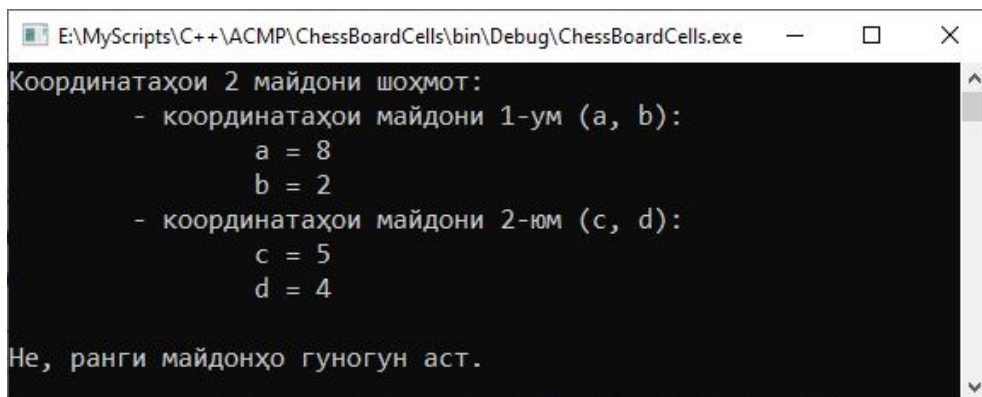


```

E:\MyScripts\C++\ACMP\ChessBoardCells\bin\Debug\ChessBoardCells.exe
Координатаҳои 2 майдони шохмат:
- координатаҳои майдони 1-ум (a, b):
    a = 3
    b = 5
- координатаҳои майдони 2-юм (c, d):
    c = 7
    d = 1
Ҳа, ранги майдонҳо якхела аст.

```

Расми 4 (а). Натиҷаи қори барнома барои ҳолати 4-уми ҷадвали 1


```

E:\MyScripts\C++\ACMP\ChessBoardCells\bin\Debug\ChessBoardCells.exe
Координатаҳои 2 майдони шохмат:
- координатаҳои майдони 1-ум (a, b):
    a = 8
    b = 2
- координатаҳои майдони 2-юм (c, d):
    c = 5
    d = 4
Не, ранги майдонҳо гуногун аст.

```

Расми 4 (б). Натиҷаи қори барнома барои ҳолати 7-уми ҷадвали 1

Таъкид месозем, ки барнома ворид кардани қиматҳои додаҳои аввалияро бо дарназардошти маҳдудияти нисбат ба онҳо ҷойдошта ($1 \leq a, b, c, d \leq 8$) тақозо мекунад. Агарчи санчиши соҳаи қиматҳои додаҳои аввалияро низ ба таври барномавӣ ба роҳ мондан мумкин аст, аммо ин амал аз доираи ҳадафҳои мақола берун аст.

Марҳалаҳои баррасигардида ба таҳиягарон имкон медиҳанд, ки раванди таҳияи барномаҳои компютериро беҳтар дарк кунанд ва бо риояи қатъии онҳо барномаҳоеро тартиб диҳанд, ки ниёзҳои қорбаронро пурра қонеъ созанд. Зеро, ҳар як марҳалаи алоҳида, дар маҷмӯъ, барои ҳалли мукаммали масъалаи гузошташуда саҳми назарраси ҳурро дорад.

Ба инобати муҳимияти хос доштани марҳалаҳои асосии баррасигардида, ҳатто, доираи ҳадди ақали донишҳои ҳатмӣ ва салоҳиятҳои ҳонандагони синфҳои болоӣ (синфи 11) аз фанни «Технологияи иттилоотӣ» дар қатори дастовардҳои дигари таълимӣ

силсилаи технологии ҳалли компютери масъалаҳоро низ дар баёни зерин фаро мегирад : «Ҳадди ақалли ҳатми мазмуни маводди таълим ба хонандагон имконият медиҳад: <...> дар бораи силсилаи технологии ҳалли компютери масъалаҳо – гузориши масъала, сохтани амсила, коркард ва иҷрои алгоритм, таҳлили натиҷаҳои мобайнӣ ва ниҳой маълумот дошта бошанд» [1].

Хулоса, риоя кардани тартиби дурусти татбиқи силсилаи технологии ҳалли компютери масъалаҳо боиси ҳарчи бештар коҳиш додани хатоҳо, ба таври оқилона истифода бурдани захираҳои компютер (масалан, вақти протсессор, ҳаҷми хотира) ва ба даст овардани ҳалли барномавии бозътимод мегардад.

Татбиқи ин методикаи ҳалли барномавии масъалаҳо дар рушди салоҳиятҳои касбии омӯзандагон – таҳиягарони ояндаи таъминоти барномавӣ аҳамияти хос дорад, ки онҳо малакаю маҳоратҳои ҳалли самараноки доираи васеи масъалаҳоро дар компютер – таҳияи таъминоти барномавии бозътимодно ба даст меоранд.

АДАБИЁТ

1. Комилиён, Ф. С. Барномаи таълими фанни технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 1 – 11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ / Ф. С. Комилиён. – Душанбе, 2018. – 64 с.
2. Назарзода, Р. С. Муҳити ҳамгирои таҳияи Code::Blocks ҳамчун воситаи барномавии муносиб дар таълими забони барномасозии C++ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2020. – № 3 (42). – С. 96-103.
3. Назарзода, Р. С. Омодасозии мутахассисони соҳаи коркард ва таҳлили додаҳо – тақозои ҷаҳони муосир / Р. С. Назарзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2023. – № 3 (48). – С. 137-143.
4. Назарзода, Р. С. Падидаи додаҳои калон ва зухури илми додашиносӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2023. – № 4/І (55). – С. 122-132.
5. Назаров, Р. С. Язык программирования C++: теория и практика. Книга 1. Начала программирования. – Душанбе: «Ирфон», 2011. – 224 с.
6. Bonneau, Joseph. Good Programming Style [electronic resource] – URL: http://www.cs.ucf.edu/courses/cop3223/spr2015/style/style_guide.pdf (access date: 13.11.2024).
7. Kernighan, Brain. The Elements of Programming Style / Brain W. Kernighan, Phillip J. Plauger. – 2nd edition. – New York: McGraw-Hill Book Company, 1978. – 182 p.

УДК:37.02

РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СТУДЕНТОВ-БИОЛОГОВ В ИЗУЧЕНИИ ЗООЛОГИИ

МАНСУРОВА Джамила Сулаймоновна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **Email:** mansurova.dzhamila@mail.ru, **тел.:** (+992) 203 21 82 82

АЛАМОВ Толибжон Негматович – ассистент кафедры физиологии и анатомии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **Email:** alamov76@mail.ru, **тел.:** (+992) 006 77 11 76

Статья посвящена разработке педагогической модели, направленной на формирование исследовательской компетентности у студентов-биологов в процессе изучения животных. В условиях современных образовательных стандартов и требований, которые ставят перед обучением студентов задачи не только по передаче знаний, но и по развитию у них навыков самостоятельного научного поиска, исследовательская

компетентность становится ключевым элементом в подготовке будущих специалистов в области биологии. В особенности, когда речь идет о таких дисциплинах, как зоология, где исследовательская работа является неотъемлемой частью учебного процесса.

Цель статьи - представить модель, которая интегрирует теоретическое и практическое обучение, обеспечивая студентов навыками, необходимыми для проведения научных исследований, обработки и анализа полученных данных, а также формирования научных гипотез и выводов. Модель строится на основе активных методов обучения, включая проектные и лабораторные работы, семинары, исследования на практике, что способствует не только углубленному освоению теоретического материала, но и развитию практических исследовательских умений.

Предложенная педагогическая модель формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов в процессе изучения животных включает несколько ключевых компонентов, которые обеспечивают её комплексный и системный подход.

Первым элементом модели является теоретическая основа, которая раскрывает структуру исследовательских навыков и их тесную связь с профессиональной подготовкой студентов. В рамках этого компонента рассматриваются методы развития исследовательских компетенций, которые позволяют студентам успешно интегрировать теоретические знания в практическую деятельность.

Второй компонент модели - это методы обучения и педагогические подходы, ориентированные на активное вовлечение студентов в научный процесс. Здесь особое внимание уделяется проектному обучению, лабораторным и полевым исследованиям, а также научным дискуссиям, которые способствуют формированию навыков самостоятельного поиска, анализа данных и выдвижения гипотез.

Следующий важный элемент модели - критерии и методы оценки эффективности, направленные на мониторинг прогресса студентов в процессе формирования исследовательских навыков. Включение как традиционных методов (контрольные работы, экзамены), так и более современных инструментов оценки (например, анализ результатов исследовательских проектов) позволяет объективно отслеживать достижения студентов и корректировать процесс обучения.

Наконец, практическое применение модели в образовательном процессе предполагает её адаптацию к различным учебным заведениям и образовательным программам. Это обеспечивает возможность применения модели не только в рамках отдельного учебного заведения, но и в более широком контексте подготовки специалистов в области биологии.

Таким образом, представленная модель способствует качественной подготовке студентов-биологов, развивает у них необходимые исследовательские компетенции и готовит их к выполнению научных и исследовательских задач в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: педагогическая модель, исследовательская компетентность, изучение животных, проектное обучение, лабораторные исследования, полевые исследования, научные дискуссии, методы обучения, оценка эффективности, профессиональная подготовка, научное мышление, биологическое образование.

ТАҲҲИЯИ МОДЕЛИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАДҚИҚОТИИ ДОНИШҚҶҲЕНИ ИҲТИСОСИ БИОЛОҒИ ДАР РАВАНДИ ОМУҶИШИ ФАНИИ ЗООЛОГИЯ

МАНСУРОВА Чамила Сулаймоновна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **Email:** mansurova.dzhamila@mail.ru, **тел.:** (+992) 203 21 82 82

АЛАМОВ Толибҷон Нейматович – ассистенти кафедраи физиология и анатомияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиббони Рӯдакӣ, 121. **Email:** alamov76@mail.ru, **тел.:** (+992) 006 77 11 76

Мақола оиди ташаккулёбии малакаи тадқиқотии донишҷӯёни ихтисоси биология, ки дар раванди омӯзиши ҳайвонот равона шудааст, бахшида шудааст. Дар шароити муносири таълим ва талаботҳои, ки вазифаи таълимро на танҳо мустақам намудани дониш, балки рушди малакаҳои эҷодӣ-илмӣ- ҷустуҷӯӣ инчунин, қобилиятҳои таҳқиқотӣ ва интиқодӣ ҳамчун унсурҳои калидӣ дар тайёр намудани мутахассисони оянда дар соҳаи биология мегардад дар раванди таълим истифода бояд намуд. Бояд қайд кард, ки заминаҳои мусоид барои омода намудани мутахассисони оянда, фанни зоология, мебошад ки дар он қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ қисми ҷудонашавандаи раванди таълим ба шумор меравад. Муаллифони мақола методи нави педагогиро пешниҳод менамояд, ки таълимро бо дарназардошти риояи принсипи назария ва амалия барои ба роҳ мондани сифати дарс истифода шуда маҳорату малакаҳои гуногунро дар ниҳоди донишҷӯ касб менамояд.

Донишҷӯён бо омӯзгорон барои анҷом додани қорҳои илмӣ - таҳқиқотӣ, қоркард ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ, инчунин таҳқиқ ва баррасии фарзияҳо анҷом дода мешавад. Методҳои дар мақола истифодашуда барои фаҳм гардонидани донишҷӯён, аз усулҳои гуногуни таълим: аз ҷумла омӯзиши лоиҳаҳо ва қорҳои лабораторӣ, семинарҳо ва тадқиқоти амалӣ бунёд ёфтааст, ки ба омӯзиши амиқи маводи назариявӣ ва рушди малакаҳои тадқиқотии амалии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Методҳои педагогии пешниҳодшуда барои ташаккулёбии малакаи тадқиқотӣ дар ниҳоди донишҷӯёни ихтисоси биология дар раванди омӯзиши ҳайвонот яқинд унсурҳои калидии муҳимро дар бар мегирад, ки роҳи усулҳои маҷмӯӣ системавӣ онро таъмин мекунад.

Ҳамзамон методҳои педагогии дар мақола истифодашуда сатҳи дониш, қобилият ва ҷаҳонбинии донишҷӯёнро васеъ намуда дар раванди омӯзиши ҳайвонот анғезаи онҳоро ба мавзӯи дарс баланд мегардонад. Дар доираи мавзӯҳои дар дарс ба роҳ мондашуда усулҳои, ки рушди малакаҳои тадқиқотӣ, ки ба донишҷӯён барои аз худ намудани мазмунҳои дарс кӯмак мекунад, баррасӣ мешавад. Усулҳои таълим равишҳои педагогӣ мебошанд, ки донишҷӯёнро барои ҳамқорӣ бо омӯзгорон ва анҷом додани таҳқиқоти илмӣ ҷалб менамояд. Дар ин ҷо диққати махсус ба методи лоиҳавӣ, қорҳои лабораторӣ, таҳқиқоти саҳроӣ, инчунин баҳсҳои илмӣ дода мешавад, ки дар ташаккул додани малакаи эҷодӣ-ҷустуҷӯӣ мустақил, таҳлили маълумот ва пешниҳод қардани фарзияҳо кӯмак мекунад.

Қисмати дигари таҳқиқи мақола меёроҳи ва усулҳои баҳодихии самаранокӣ усули методҳо мебошад, ки барои ташаккулёбии ҳаматарафаи донишҷӯён дар раванди таълим равона шудааст. Ҳамгиро намудани ҳам усулҳои анъанавӣ (мониторингҳои қорӣ, имтиҳонҳо), ҳам воситаҳои муносири баҳодихӣ (масалан, таҳлили натиҷаҳои лоиҳаҳои таҳқиқотӣ) имкон медиҳад, ки дастоварди донишҷӯён ба таври объективӣ пайқирӣ ва дар раванди таълим хубтар ба роҳ монда шуда дар ниҳоят, татбиқи амалии он дар раванди таълим, қоркард шуда ворид мегардад. Ин усул имкон медиҳад, ки методҳои педагогӣ на танҳо дар доираи як муассисаи таълимӣ, балки дар доираи васеи тайёр қардани мутахассисон дар соҳаи биология истифода шуда метавонад .

Вожаҳои калидӣ: модели педагогӣ, малакаи тадқиқотӣ, омӯзиши ҳайвонот, омӯзиши лоиҳаҳо, қорҳои лабораторӣ, таҳқиқоти саҳроӣ, баҳсҳои илмӣ, усулҳои таълим, баҳодихии самаранокӣ, омодагии касбӣ, фикркунии илмӣ, таълими биология.

PEDAGOGICAL MODEL FOR DEVELOPING RESEARCH COMPETENCE IN BIOLOGY STUDENTS THROUGH THE STUDY OF ANIMALS

MANSUROVA Jamila Sulaymonovna – candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department of general pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **Email:** mansurova.dzhamila@mail.ru, **phone:** (+992) 203 21 82 82

ALAMOV Tolibjon Negmatovich – assistant of the Department of Physiology and Anatomy of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **Email:** alamov76@mail.ru, **phone:** (+992) 006 77 11 76

This article is dedicated to the development of a pedagogical model aimed at forming research competence in biology students during the study of animals. In the context of modern educational standards and requirements, which emphasize not only the transmission of knowledge but also the development of students' skills in independent scientific inquiry, research competence becomes a key element in preparing future specialists in biology. This is especially important in disciplines such as zoology, where research work is an integral part of the educational process.

The purpose of the article is to present a model that integrates theoretical and practical learning, providing students with the necessary skills to conduct scientific research, process and analyze data, and formulate scientific hypotheses and conclusions. The model is based on active learning methods, including project work, laboratory studies, seminars, and field research, which contribute not only to the in-depth understanding of theoretical material but also to the development of practical research skills.

The proposed pedagogical model for developing research competence in biology students through the study of animals includes several key components, ensuring its comprehensive and systematic approach. The first element of the model is the theoretical foundation, which explains the structure of research skills and their close connection to the professional training of students. This component examines methods for developing research competencies, enabling students to successfully integrate theoretical knowledge into practical activities. The second component of the model is the methods of teaching and pedagogical approaches, focused on actively engaging students in the scientific process. Special attention is given to project-based learning, laboratory and field research, as well as scientific discussions, which contribute to the development of skills in independent inquiry, data analysis, and hypothesis formulation.

The next important element of the model is the criteria and methods of evaluating effectiveness, aimed at monitoring students' progress in developing research skills. The inclusion of both traditional methods (such as written tests and exams) and more modern assessment tools (such as analysis of research project results) allows for objective tracking of students' achievements and the adjustment of the educational process.

Finally, the practical application of the model in the educational process involves its adaptation to various educational institutions and curricula. This ensures the model can be applied not only within a specific educational institution but also in a broader context of preparing biology specialists. Thus, the proposed model contributes to the high-quality training of biology students, developing the necessary research competencies and preparing them to carry out scientific and research tasks in their professional activities.

Keywords: *pedagogical model, research competence, study of animals, project-based learning, laboratory research, field research, scientific discussions, teaching methods, assessment of effectiveness, professional training, scientific thinking, biological education.*

В условиях современного образования особое внимание уделяется развитию исследовательских навыков у студентов, особенно в таких научных областях, как биология. Эти навыки не только способствуют углубленному пониманию теории и

практики, но и играют ключевую роль в подготовке будущих специалистов, способных к самостоятельной научной работе. Формирование исследовательской компетентности является неотъемлемой частью образовательного процесса и представляет собой целенаправленный процесс, включающий развитие у студентов способности к формулированию научных гипотез, планированию и проведению экспериментов, а также анализу полученных данных и выведению научных выводов.

Исследовательская компетентность в биологии охватывает широкий спектр умений и знаний, от базовых навыков работы с научной информацией до способности интегрировать различные подходы и методики в процессе исследования. Это включает в себя развитие навыков критического мышления, самостоятельности в решении научных задач, а также способности работать в команде и использовать современные исследовательские технологии и инструменты. Одним из важных аспектов является развитие у студентов понимания роли науки в решении практических проблем, что особенно актуально для таких областей, как зоология, экология и биологическое разнообразие.

В этом контексте важнейшим инструментом для формирования исследовательской компетентности являются учебно-исследовательские проекты, которые позволяют интегрировать теоретические знания и практические навыки. Эти проекты могут быть организованы как в рамках лабораторных работ, так и в ходе полевых исследований, что дает студентам уникальную возможность работать с живыми объектами и непосредственно вовлекаться в процесс научного поиска.

Таким образом, процесс формирования исследовательской компетентности студентов-биологов в ходе их обучения в вузе направлен на создание прочной базы для будущей профессиональной деятельности. Разработка эффективных методов и моделей, способствующих этому процессу, является необходимым условием для подготовки высококвалифицированных специалистов, готовых к решению сложных научных и практических задач. Важно отметить, что успешное формирование исследовательской компетентности требует комплексного подхода, включающего как теоретическую подготовку, так и практическое применение знаний.

Педагогический эксперимент был направлен на внедрение современных методов формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов, с целью повышения их профессиональной подготовки. Важной особенностью организации исследовательской работы студентов является включение в учебный процесс активных методов, таких как изучение живых зоообъектов в ходе лабораторных работ и учебно-исследовательских проектов. Эти формы работы не только обеспечивают углубленное освоение учебного материала, но и способствуют развитию критического мышления, аналитических навыков и творческих способностей студентов.

Исследование показало, что предложенная методика способствует улучшению результатов учебного процесса и повышению уровня исследовательской компетентности студентов-биологов. При этом особое внимание уделяется разработке проектов, которые ориентированы на активное взаимодействие студентов с научными методами и инструментами исследования. Студенты, проходя через все этапы лабораторных работ, от формирования гипотез до сбора и анализа данных, учат не только теоретические основы, но и практические навыки, что помогает им лучше понимать процесс научного поиска и инновации. [1, 224 с].

Результаты педагогического эксперимента продемонстрировали высокую степень эффективности внедрения данной методики. По окончании эксперимента была зафиксирована статистически значимая динамика роста уровня исследовательской компетентности студентов. Эта динамика проявилась как в повышении качества выполнения лабораторных заданий, так и в улучшении способности студентов самостоятельно решать исследовательские задачи и обоснованно представлять результаты своей работы.

Кроме того, результаты анкетирования и самооценки студентов, а также экспертные оценки показали, что данная методика способствует формированию у

студентов-биологов таких важных качеств, как самостоятельность, способность к самообразованию и развитию научного подхода в профессиональной деятельности. Важно отметить, что исследовательская компетентность у студентов развивается через последовательное и постепенное освоение различных методов исследования, что способствует формированию у них системного подхода к решению научных задач.

Таким образом, экспериментальные данные подтверждают, что внедрение учебно-исследовательских проектов и лабораторных работ, ориентированных на работу с живыми объектами, является эффективным инструментом для формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов. В дальнейшем такая методика может быть использована для улучшения подготовки студентов, что позволит им не только успешно овладевать научными методами, но и быть готовыми к решению актуальных научных и практических задач в своей профессиональной деятельности.

Обладать творческим мышлением и способностью к самостоятельному решению научных и исследовательских задач - это важнейшие качества, которые должны быть развиты у выпускников высших учебных заведений. Эти качества позволяют им не только успешно проводить научно-исследовательскую деятельность, но и участвовать в решении более широких, глобальных проблем, таких как создание инновационных продуктов, развитие наукоемких отраслей и внедрение достижений науки в различные сферы практической деятельности. Умение трансформировать научные идеи в конкретные практические результаты становится ключевым фактором в повышении эффективности различных отраслей экономики и науки, от биотехнологий до промышленности и экологии [2, 54-55 с].

В современных образовательных стандартах высшего образования, в частности в биологических направлениях подготовки, указывается, что одним из главных видов деятельности, к решению задач которого должны быть готовы выпускники, является научно-исследовательская работа. Это включает как участие в научных исследованиях, так и способность интегрировать новые знания в реальную практику. Выпускники должны не только обладать глубокими знаниями своей дисциплины, но и быть способны критически осмысливать полученную информацию, ставить и решать исследовательские задачи, работать с современными методами и технологиями, а также адаптировать научные достижения под актуальные потребности общества.

Одной из ключевых задач высшего образования является подготовка специалистов, которые могут анализировать, сравнивать и обобщать информацию, быстро находить нужные данные, использовать логическое и аналитическое мышление для решения сложных задач. Это также включает умение работать с новыми научными знаниями, применять их в своей профессиональной деятельности и активно использовать инновационные подходы и технологии. Важным аспектом этой подготовки является способность выпускников планировать и организовывать научно-исследовательскую деятельность, а также вести исследовательскую и инновационную работу в своей области. Такой подход обеспечивает студентов необходимыми компетенциями для успешной профессиональной деятельности в любой сфере, связанной с наукой, образованием и инновациями [3, 21-23 с].

Поэтому, выпускники должны быть подготовлены к решению не только узкоспециальных, но и более широких задач, таких как создание новых технологий, исследование и внедрение инновационных решений, развитие отраслей, ориентированных на внедрение научных достижений в повседневную практику. Это требует от выпускников не только базовых знаний в своей области, но и умения работать в междисциплинарных командах, решать проблемы с использованием нестандартных подходов, а также быть готовыми к постоянному обучению и саморазвитию в условиях быстро меняющегося научного и технологического прогресса.

В связи с изменениями в глобальной образовательной и профессиональной среде становится особенно важной разработка и внедрение новых методов и подходов для организации эффективной исследовательской деятельности студентов в высших учебных заведениях. Это необходимо для того, чтобы обеспечить студентов навыками,

соответствующими современным требованиям рынка труда и научных исследований. Одним из наиболее перспективных путей реализации этих целей является метод моделирования, который позволяет создавать образовательные ситуации, максимально приближенные к реальным условиям исследовательской работы, и стимулировать студентов к активному освоению научных методов и подходов [4, 21-23с].

Тем не менее, в процессе анализа образовательного процесса было выявлено несколько противоречий. Одним из них является расхождение между требованиями, которые предъявляются современным обществом к подготовке специалистов, и тем, что реально предоставляют образовательные учреждения. Современное общество требует от профессионалов высокой конкурентоспособности, способности к проведению исследовательской работы и созданию инновационных технологий. Эти требования ставят перед образовательными учреждениями задачу подготовки специалистов, способных не только адаптироваться к быстро меняющимся условиям, но и активно влиять на научно-технический прогресс.

Однако, на практике, существует значительный разрыв между этими требованиями и уровнем подготовки выпускников, которые часто не обладают достаточными навыками для проведения полноценной исследовательской работы. В результате, выпускники сталкиваются с трудностями при поиске работы в научных и исследовательских институтах, а также при создании новых технологий и продуктов. Это противоречие объясняется как недостаточной интеграцией теоретической подготовки и практической деятельности студентов в процессе обучения, так и не всегда адекватным внедрением инновационных методик в образовательный процесс вузов [5, 156с].

В результате, существует настоятельная потребность в изменении образовательных подходов, направленных на более тесное взаимодействие учебного процесса с реальными задачами, стоящими перед обществом и бизнесом, а также на улучшение качества подготовки будущих специалистов в сфере научных исследований и технологий.

Вопрос формирования исследовательской компетентности у студентов в рамках высшего образования, особенно для студентов-биологов, является одним из наиболее актуальных в современной педагогической практике. В условиях быстро развивающихся научных знаний и технологий, задача подготовки специалистов, способных к проведению самостоятельных исследований и внедрению инновационных решений, становится важнейшей для образовательных учреждений. В связи с этим целью нашего исследования является не только теоретическое обоснование, но и разработка конкретных методов и подходов для формирования исследовательской компетентности студентов-биологов в рамках учебного процесса, а также внедрение этих методов на практике в вузах.

Ключевым моментом является то, что исследовательская компетентность - это не просто способность находить информацию или решать стандартные задачи, а комплекс умений и навыков, которые позволяют студенту на основе научных данных и собственного анализа генерировать новые идеи, выдвигать гипотезы, разрабатывать и реализовывать исследовательские проекты. Это также способность критически оценивать информацию, проводить эксперименты, систематизировать результаты и делать обоснованные выводы, которые могут быть использованы в реальной профессиональной деятельности.

Гипотеза исследования предполагает, что процесс формирования исследовательской компетентности будет существенно эффективнее, если в учебный процесс будут внедрены специально разработанные методики, направленные на развитие исследовательских навыков, а также использование критериально-оценочных систем для контроля и оценки уровня сформированности этих навыков у студентов. В рамках этого подхода студент не только учится проводить исследования, но и осознает важность самоконтроля и самооценки, что является важной частью профессионального роста.

Исследование направлено на решение нескольких взаимосвязанных задач. Во-первых, это создание методической базы, которая будет ориентирована на формирование исследовательской компетентности у студентов-биологов, с учетом современных образовательных стандартов и требований, предъявляемых к выпускникам. Во-вторых,

это разработка системы оценки, которая позволит точно и объективно определить уровень исследовательской готовности студентов на разных этапах обучения. В-третьих, это внедрение этих подходов в учебный процесс вузов, что даст возможность повысить качество подготовки специалистов и обеспечить их готовность к решению актуальных задач в области биологии и смежных дисциплин.

Кроме того, эффективная методика формирования исследовательской компетентности и внедрение системы оценки не только улучшат качество образования в области биологии, но и подготовят студентов к реальной научной и профессиональной деятельности, обеспечив им необходимые навыки и знания для успешной карьеры в области научных исследований, инновационных технологий и практической работы в сфере биологии.

Материал и методика исследований Для достижения поставленной цели в рамках данного исследования были использованы различные методы педагогических исследований, что позволило получить более глубокое понимание исследуемой проблемы и предложить решения, направленные на эффективное формирование исследовательской компетентности студентов-биологов[6, 216 с].

Среди теоретических методов были использованы анализ педагогической и специальной литературы, а также изучение педагогического опыта и практической работы преподавателей вузов, что позволило выявить современные тенденции в обучении и подготовке специалистов в области биологии. Важнейшим аспектом в этом процессе стало понимание теоретических основ и существующих подходов к педагогической деятельности, что позволило разработать эффективные методы и стратегии для внедрения исследовательской работы в учебный процесс.

Эмпирические методы исследования включали педагогическое наблюдение, которое позволило оценить реальное состояние образовательного процесса и выявить сильные и слабые стороны в подготовке студентов-биологов. Важным инструментом была методика анкетирования, позволяющая выявить мнение студентов о качестве обучения, а также их отношение к исследовательской деятельности. Помимо этого, использовались беседы с преподавателями и экспертами, что помогло собрать более полное представление о текущих проблемах и потребностях студентов. Метод уровневого анализа и метод экспертных оценок также сыграли важную роль в формировании объективной картины уровня исследовательской компетентности у студентов, что стало основой для дальнейшего анализа и выработки рекомендаций по улучшению педагогической практики [7, 410 с].

Особое внимание уделялось опытно-экспериментальной работе, которая включала в себя проведение реальных педагогических экспериментов и практических занятий с использованием инновационных подходов. Это позволило в реальных условиях проверить гипотезы исследования и увидеть результаты внедрения новых методов в обучение.

Кроме того, для статистической обработки полученных данных использовались методы статистического анализа, что обеспечило объективность и достоверность результатов эксперимента, а также позволило выявить закономерности и тенденции в изменении уровня исследовательской компетентности у студентов в процессе обучения.

Следовательно, комплексное применение различных методов исследований обеспечило всесторонний анализ и успешное решение поставленных задач, направленных на формирование исследовательской компетентности у студентов-биологов.

В ходе проведенного исследования была разработана модель методики формирования исследовательской компетентности студентов-биологов, направленная на управление проектной деятельностью в учебном процессе. Эта модель основывается на организации систематической профессионально направленной исследовательской работы студентов, что позволяет эффективно развивать у них исследовательские и практические навыки.

Ключевыми компонентами разработанной модели являются целевой, содержательный, процессуальный и результативно-оценочный элементы, каждый из которых выполняет свою важную роль в процессе формирования исследовательской компетентности.

Целевой компонент является основой модели, определяя её основную цель и задачи. Основная цель заключается в формировании у студентов-биологов исследовательской компетентности в процессе изучения животных и их взаимодействий в экосистемах. Это включает в себя развитие у студентов таких навыков, как способность к постановке научных вопросов, выдвижению гипотез, проведению наблюдений и экспериментов, а также формирование умения анализировать и интерпретировать полученные данные. Важно, что цель модели направлена не только на получение теоретических знаний, но и на подготовку студентов к реальной научной деятельности, где они смогут решать практические и исследовательские задачи.

Содержательный компонент модели охватывает материалы и ресурсы, которые используются для организации исследовательской деятельности. Это включает в себя учебно-методические материалы, лабораторные работы, задания для самостоятельной работы, а также практические исследования и проекты, основанные на реальных биологических объектах. Содержательная составляющая также ориентирована на развитие у студентов знаний в области биологии, в частности зоологии, экологии, а также в области научных методов, таких как методы наблюдения, экспериментации, обработки и анализа данных. Таким образом, содержательный компонент обогащает учебный процесс, обеспечивая его глубокую научную и практическую направленность [8, 208с].

Процессуальный компонент включает методы и технологии, используемые для реализации научной работы студентов. Это не только преподавательские методы, такие как лекции, семинары и практические занятия, но и активные исследовательские подходы: проектные работы, научные исследования, участие в конференциях, анализ данных, работа с научной литературой и современными базами данных. Важной частью процессуального компонента является использование инновационных методов обучения, таких как взаимодействие студентов в группах, проведение совместных исследований и обсуждений, что способствует развитию коммуникативных и критических навыков. Таким образом, процессуальная часть модели ориентирована на создание условий, в которых студенты могут на практике отрабатывать исследовательские методы и подходы.

Результативно-оценочный компонент отвечает за определение уровня сформированности исследовательской компетентности у студентов и включает систему критериев, методов и инструментов оценки. Оценка проводится на разных этапах учебного процесса, начиная от первоначальной диагностики знаний и навыков и заканчивая итоговой аттестацией в рамках курсовых и дипломных работ. Используются как традиционные методы оценки (экзамены, зачеты), так и современные методы, такие как самооценка студентов, экспертные оценки, анкетирование и наблюдение за результатами проектов. Эта система оценки позволяет не только судить о том, насколько успешно студент освоил теоретический материал, но и дает возможность оценить его практические навыки, способность работать в команде, а также его личную вовлеченность в процесс научной работы [9, 339 с].

Таким образом, предложенная модель методики формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов является комплексной и многогранной системой, которая не только обеспечивает развитие ключевых компетенций, но и активно вовлекает студентов в реальную научную деятельность, стимулирует их к самостоятельному поиску и анализу информации, а также способствует их подготовке к решению практических задач в сфере биологии и смежных областях.

Для достижения указанной цели требуется решить ряд ключевых задач, направленных на формирование у учащихся знаний, умений, ценностных ориентаций, а также готовности эффективно применять эти элементы при проведении зоологических исследований. Важной составляющей методики является содержательный компонент, который определяет основное содержание учебного курса по зоологии. Этот компонент

представлен тремя основными элементами: когнитивным, деятельностным и ценностно-ориентационным.

Когнитивный элемент включает в себя систему зоологических знаний, охватывающую такие области, как морфология, анатомия, систематика, многообразие и эволюция животных, а также методы зоологических исследований. Эти знания необходимы для глубокого понимания теоретических основ зоологии и являются основой для проведения качественных исследований в этой области.

Деятельностный элемент ориентирован на формирование у студентов системы практических умений, необходимых для успешного проведения исследовательской работы по зоологии. Это включает в себя умения правильно формулировать тему исследования, определить его актуальность, выявить ключевую проблему, поставить цели и задачи, сформулировать гипотезу, а также выбрать и применить соответствующие методы исследования. Студенты учатся работать с научной информацией, анализировать результаты экспериментов, делать обоснованные выводы и оформлять полученные данные в соответствии с научными стандартами.

Ценностно-ориентационный элемент направлен на развитие у студентов осознания важности охраны животного мира и сохранения зоологического разнообразия. Важной частью этого элемента является привитие студентам этических норм, которые должны соблюдаться при проведении зоологических исследований, в частности, при работе с животными. Этот элемент способствует формированию у студентов экологической и этической ответственности, что является неотъемлемой частью научной и профессиональной деятельности в области биологии.

Процессуальный компонент отражает организацию учебной работы, направленной на изучение животных, и включает в себя разнообразие форм и методов, используемых для достижения поставленных целей. К основным формам относятся лекционные, лабораторные и семинарские занятия, а также полевые исследования, которые предоставляют студентам возможность непосредственно взаимодействовать с объектами исследования.

Методы формирования исследовательской компетентности включают широкий спектр научных и образовательных подходов. Это и методы наблюдения, распознавания и определения объектов, и методы эксперимента, анализа, синтеза, сравнения, классификации. Все эти методы активно используются в процессе обучения, что позволяет студентам развивать навыки научного поиска и исследования, а также способствует углублению их знаний и умений в области зоологии.

В результате, разработанная методика включает в себя целенаправленную и комплексную систему элементов, ориентированных как на теоретическое освоение материала, так и на практическую деятельность студентов, обеспечивая их подготовку к самостоятельному проведению научных исследований в области зоологии.

Средства формирования исследовательской компетентности: живые зоообъекты; информационные средства – учебники, учебные пособия, методические рекомендации, монографии, отечественные и зарубежные научные журналы, материалы конференций, сборники статей, интернет-ресурсы и др.; технические средства – компьютеры, световые и цифровые микроскопы, лабораторное оборудование и др.

Технологии формирования исследовательской компетентности: технология проектного обучения, технология организации учебно-исследовательской деятельности, технология проблемного обучения, информационные технологии.

В ходе реализации разработанной модели была организована лаборатория экспериментальной зоологии, расположенная в технопарке учебного заведения. Основные задачи и функции созданной лаборатории включают: проведение научных исследований в области зоологии; обеспечение материалами и биологическими объектами для проведения исследований; организация работы комплекса оборудования для экспериментальной зоологии; подготовка и издание научных публикаций, результаты для написания которых получены на базе лаборатории.

Лаборатория экспериментальной зоологии стала базовой для студентов-биологов, проходивших курс лабораторных работ по учебной дисциплине «Зоология беспозвоночных» и учебную практику по биоразнообразию.

Процессуальный компонент включает в себя этапную реализацию модели методики формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов.

- Этапы формирования исследовательской компетентности:

1. **Этап (начальный)** включает в себя следующие стадии:

- Мотивационно-целевая стадия: перед студентами ставится цель: что они должны узнать и для чего им это нужно. Это может быть необходимо для успешного написания курсовых работ, выпускных квалификационных работ, сдачи экзаменов, зачётов и дифференцированных зачетов, а также участия в научных конференциях.

- Когнитивная стадия: формирование зоологических знаний, знакомство с методами исследования, углубление теоретических знаний, анализ литературы по выбранной теме, изучение современных тенденций и проблем в области зоологии.

- Практическая стадия: овладение исследовательскими умениями в рамках усовершенствованных лабораторных работ по зоологии беспозвоночных. Эти работы обеспечивают студентов начальными навыками исследовательской работы с зоообъектами, что является основой для дальнейшего формирования исследовательской компетентности. Лабораторные работы проводятся одновременно с теоретическим курсом в течение первых двух семестров обучения.

Главная особенность лабораторных работ в представленной модели заключается в их структуре и содержании, которые организованы в виде учебно-исследовательского проекта. Важно, что в ходе выполнения лабораторных работ активно используются живые зоообъекты, что позволяет студентам не только закреплять теоретические знания, но и развивать практические навыки работы с живыми объектами в условиях реального исследования.

Первый этап

На первом этапе, в ходе начального анкетирования, большинство студентов продемонстрировали начальный и низкий уровни исследовательской компетентности. Результаты показали, что доля студентов с такими уровнями составила **от шестидесяти шести целых семи десятых до восьмидесяти восьми целых трех десятых процентов**. Это связано с тем, что студенты в начале обучения еще не обладали необходимыми знаниями и навыками для полноценного исследования. На данном этапе их знания в области зоологии оставались на базовом уровне, и они не имели опыта самостоятельной работы с исследовательскими методами. Однако в процессе прохождения курса лабораторных работ по зоологии беспозвоночных, а также ознакомления с теоретическими аспектами предмета, они начали развивать исследовательские навыки. Это стало очевидно по итогам завершения курса, когда доля студентов с высоким и средним уровнями компетентности возросла до **пятидесяти семи целых двух десятых до семидесяти двух целых одного десятых процентов**.

Второй этап

На втором этапе, после завершения учебно-исследовательской практики и выполнения учебных проектов по зоологии беспозвоночных, большинство студентов продемонстрировали значительно улучшенные результаты. Количество студентов с начальным и низким уровнями компетентности сократилось и составило **от одиннадцати целых пяти десятых до тринадцати целых четырех десятых процентов** от общего числа участников. Оставшаяся часть студентов, представляющая большую часть группы, показала высокий и средний уровни исследовательской компетентности. Эти студенты научились ставить чёткие цели и задачи, эффективно работать с живыми зоообъектами, использовать разнообразные исследовательские методы, анализировать полученные данные и делать обоснованные выводы. В результате они успешно реализовали учебно-исследовательские проекты по зоологии, что подтвердило рост их исследовательской компетентности в процессе учебной практики.

Третий этап

На третьем этапе, после выполнения учебно-исследовательских проектов и прохождения практики, студенты продемонстрировали высокий уровень сформированности исследовательской компетентности. Количество студентов с высоким и средним уровнями компетентности увеличилось до **от шестидесяти пяти до семидесяти процентов**. Эти студенты овладели необходимыми навыками для эффективного проведения исследований, грамотно формулировали задачи и гипотезы, успешно использовали различные методы анализа и исследования, включая работу с живыми зоообъектами как в лабораторных, так и в полевых условиях. Они также научились систематизировать и представлять полученные данные в форме научных отчетов, что подтверждает их готовность к самостоятельной научной деятельности. Это подтвердило эффективность внедрения проектного подхода и исследовательской деятельности в учебный процесс.

Каждый из этапов обучения позволил студентам постепенно повышать уровень исследовательской компетентности, начиная с базового уровня и заканчивая уверенным освоением навыков самостоятельной исследовательской работы.

Таким образом, мы можем утверждать, что выполнение учебно-исследовательских проектов по зоологии на втором этапе, в рамках учебной практики и реализации исследовательских заданий, способствует формированию у большинства студентов-биологов высокого и среднего уровней исследовательской компетентности. На втором этапе, после завершения всех этапов работы, а именно проведения лабораторных исследований и реализации научных проектов, на которых студенты обучались теории и практике прикладной зоологии, достигнутый результат показал, что почти восемьдесят девять процентов студентов проявили существенный рост в исследовательских навыках. Они научились грамотно ставить задачи, проводить эксперименты с живыми зоообъектами, обрабатывать полученные данные, а также представлять результаты своих исследований.

Результаты также подтверждают, что такая форма организации учебной работы помогает студентам не только лучше понять теоретические аспекты зоологии, но и развивает их способности к самостоятельному научному поиску, анализу и решению сложных практических задач, что является необходимым для успешной научной и профессиональной деятельности в будущем. Студенты научились работать в условиях реальных исследовательских проектов, используя методы наблюдения и экспериментации, а также обеспечивали документирование и анализ своих находок.

Заключение

Анализ современных научных подходов к процессу формирования исследовательской компетентности у студентов вузов позволил нам не только выработать модель методики, включающую целевой, содержательный, процессуальный и результативно-оценочный компоненты, но и создать систему критериев и инструментов для объективной оценки уровня сформированности исследовательской компетентности студентов на разных этапах учебной и научной работы. В результате были разработаны специальные анкеты для проведения входного и итогового анкетирования студентов, что позволило более точно определить уровень знаний и умений, а также уровень развития критического и творческого мышления, исследовательских навыков и самостоятельности студентов.

Дальнейшая опытно-экспериментальная работа в рамках внедрения данной методики в учебный процесс показала, что система оценки, включающая самооценку студентов и экспертные оценки преподавателей, является эффективным инструментом для мониторинга и повышения качества учебного процесса. Это открывает новые возможности для дальнейшего совершенствования учебных методов и повышения уровня подготовки будущих специалистов в области биологии и зоологии.

Внедрение данной методики в учебный процесс способствует не только углубленному изучению зоологии, но и развитию у студентов ключевых компетенций, таких как умение работать в команде, научная мобильность, ответственность за

результат, а также способность к самостоятельной и критической оценке своей работы, что является основой их успешной социализации в научной и профессиональной среде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абульханова, К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999. - 224 с. (Серия «Психологи Отечества»).
2. Авдулова, Т.Г. Пробуждать потребность в творчестве // Школа и производство, 2000. № 5, с.54-55.
3. Агапов, И.Г. Формировать навыки критического мышления - Москва: Московская школа (Информационно-аналитическое издание) - №3. -2000.-с. 21-23.
4. Активные формы и методы обучения биологии: Опорные конспекты по биологии: Кн. для учителя / Сост. Л.В.Реброва, Е.В.Прохорова. - М.: Просвещение, 1997. - 156с.
5. Алексеев, И.А. Личностью ориентированное обучение: вопросы теории и практики - Тюмень: Изд-во ТГУ, 1997. - 216.
6. Альтшуллер, Г.С. Найти идею. Введение в 1 РИЗ - теорию решения изобретательских задач. Издательства: Альпина Бизнес Букс, Альпина Паблишерс 2008 г. -410 с.
7. Альтшуллер, Г.С., Творчество как точная наука - 2-е изд. дополи. - Петрозаводск: Скандинавия, 2004. - 208с.
8. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания. - Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1968. - 339с.
9. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный
10. Арнхейм, Р. Искусство и визуальное восприятие. М.: Прогресс, 1974. -386с.
11. Арнхейм, Р. Новые очерки по психологии искусства: Пер. с ашл. - М.: Прометей, 1994.-352с.
12. Афанасьев, В.Г. Человек, компьютер, творчество. // Советская педагогика. - 1991.-№ 5. - с.56-57
13. Бабанский, Ю. О дидактических основах повышения эффективности обучения // Народное образование. - 1986. - № 11. с. 105-111.
14. Бабанский, Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. - М.: Московский университет, 2000. - 45 с.
15. Баранов, Д. М., Баранова, И. В. Учебный комплекс XXI века как целостная система обучения русской речи // Учебник третьего тысячелетия: создание, издание, распространение. СПб., 2001. - с. 159.
16. Безух, К.Е. Оригинальные способы активации знаний учащихся на уроках биологии // Учебно-методическая и научно популярная газета. - М.: Издательский дом «1 сентября» , 2005 - №18. - с. 22-23.

РАВАНДИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ САЛОҲИЯТИ ТАҲҚИКОТИИ ХОНАНДАГОН ҲАНГОМИ ФАЪОЛИЯТИ ДАРСӢ ВА КОРӢОИ БЕРУНАЗСИНФӢ АЗ ФАННИ ХИМИЯ

ЗУМРАТОВ Азизбек – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** aziz-87@list.ru, **тел.:** (+992) 900 19 16 64

Дар мақола муаллиф раванди ташаккул ва рушди салоҳияти таҳқиқотӣ дар байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ҳангоми фаъолияти дарсӣ ва корҳои беруназсинфӣ аз фанни химия мавриди арзёбӣ қарор додааст. Ин фаъолият ба

хонандагон имкон медиҳад, ки қобилияти эҷодии худро инкишоф диҳанд. Ин раванд самаранокии азхудкунии донишҳои навро баланд мебардорад ва ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар ҳолатҳои гуногун муваффақ шаванд.

Муаллиф тавонистааст, ки бо навиштани мақолаи мазкур тасдиқ кунад, ки рушди тавачҷуҳ ба фанни химия дар соатҳои беруназдарсӣ (маҳфилҳо, сексияҳо, ҷомеаҳои илмӣ, иштирок дар олимпиадаҳои химиявӣ ва ғайра) ба рушди салоҳияти таҳқиқотӣ ва коҳиши нақши роҳбарикунандаи омӯзгор дар ташкили таҳқиқоти таълимӣ мусоидат мекунад. Хонандаҳое, ки ба омӯзиши фанни химия дар шакли беруназсинфӣ машғуланд, дар ин мавзӯ бештар роҳнамоӣ мекунанд. Онҳо қобилияти бештар ба ғаъолияти умумӣ доранд, дониш, маҳорат ва малакаҳои худро ба вазифаҳои самтҳои гуногун паҳн мекунанд.

Вожаҳои калидӣ: Дарсҳои беруназсинфӣ, ғаъолияти беруназсинфӣ, маҳфилҳо, сексияҳо, ҷомеаҳои илмӣ, фанни химия, қобилиятҳои таҳқиқотӣ, ташиққули тавачҷуҳи маърифатӣ, салоҳияти таҳқиқотӣ.

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ ВО ВРЕМЯ УЧЕБНОЙ И ВНЕКЛАСНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ХИМИИ

ЗУМРАТОВ Азизбек – соисқателъ Иститута развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** aziz-87@list.ru, **тел.:** (+992) 900 19 16 64

В статье автор оценил процесс формирования и развития исследовательской компетенции среди учащихся общеобразовательных учреждений во время учебной и внеклассной деятельности по химии. Эта деятельность позволяет учащимся развивать свои творческие способности. Этот процесс повышает эффективность усвоения новых знаний и позволяет учащимся добиться успеха в различных ситуациях.

Автор смог подтвердить написанием данной статьи, что развитие интереса к предмету химии во внеурочное время (кружки, секции, научные общества, участие в химических олимпиадах и др.) способствует развитию исследовательской компетенции и снижению руководящей роли преподавателя в организации образовательных исследований. Те, кто изучает химию во внеклассной форме, лучше руководствуются этой темой. Они более способны к общей деятельности, распространяя свои знания, умения и навыки на задачи различных направлений.

Ключевые слова: внеклассные занятия, внеклассной деятельности, клубы, секции, научные общества, химия, исследовательские способности, формирование познавательного интереса, исследовательская компетенция.

THE PROCESS OF FORMING AND DEVELOPING STUDENTS' RESEARCH COMPETENCE DURING ACADEMIC AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN CHEMISTRY

ZUMRATOV Azizbek – applicant of the Institute for Education Development named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov str., 11/2. **E-mail:** aziz-87@list.ru, **phone:** (+992) 900 19 16 64

In the article, the author assessed the process of formation and development of research competence among students of educational institutions during academic and extracurricular activities in chemistry. This activity allows students to develop their creative abilities. This process increases the efficiency of learning new knowledge and allows students to succeed in various situations.

The author was able to confirm by writing this article that the development of interest in the subject of chemistry during extracurricular activities (clubs, sections, scientific societies, participation in chemical Olympiads, etc.) contributes to the development of research competence and reduces the leadership role of the teacher in the organization of educational research. Those who study chemistry in an extracurricular form are better guided by this topic. They are more capable of general activities, extending their knowledge, skills and abilities to various tasks.

Keywords: *extracurricular activities, extracurricular activities, clubs, sections, scientific societies, chemistry, research abilities, formation of cognitive interest, research competence.*

Яке аз чузъҳои системаи педагогӣ раванди ташаккул, рушди салоҳияти таҳқиқотӣ дар байни хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ҳангоми фаъолияти дарсӣ ва корҳои беруназсинфӣ аз ҷанни химия мебошад. Ин чузъро мо ҳамчун унсурҳои сохторӣ-функционалии модели умумии таъминоти методӣ баррасӣ мекунем. Мо тафсириҳои дар сарчашмаҳои адабӣ мавҷудбудаи мафҳуми «шартҳои педагогӣ» - ро таҳлил кардем ва розӣ шудем, ки онҳо «тадбирҳои педагогӣ дар яқоягӣ бо ҳолатҳо ва имкониятҳои объективӣ, ки ба ташаккул, рушди салоҳияти таҳқиқотӣ дар мактаббачагон ҳангоми азхудкунии ҷанни «химия» дар шаклҳои гуногуни фаъолият мусоидат мекунанд», фаҳмида мешаванд.

Барои муайян кардани шароити методӣ, ки барои ташаккули самараноки салоҳияти таҳқиқотӣ дар мактаббачагон ҳангоми истифодаи заминаи ҳамаҷонибаи воситаҳои методӣ заруранд, мо таърихи таҷрибаи педагогӣ, коркарди амалии муассисаҳои таълимии муосири умумитаълимӣ, адабиёти назариявӣ ва методиро дар мавзӯи баррасишаванда омӯхтем. Минбаъд мо мундариҷаи шартҳои методии муайяншударо муфассал ошкор хоҳем кард.

1. Ҳавасмандӣ ба фаългардонии фаъолияти хонандагон дар иҷрои амалии таҳқиқоти таълимӣ ва азхудкунии салоҳияти таҳқиқотӣ мусоидат мекунад.

Ташаккул ва рушди ҳавасмандӣ аз омӯзгор қобилияти истифодаи усулҳои гуногуни иҷрои вазифаҳои таҳқиқотиро талаб мекунад. Мактаббачагон бояд дар доираи барномаи мактабӣ ва фаъолияти беруназсинфӣ бо роҳи равона кардани қори худ ба гирифтани донишҳои нав, мустақилона баён кардани ҳулосаҳо, ҷавобҳои асоснок ба саволҳои таълимии пешниҳодшуда ҳавасманд карда шаванд.

2. Дастрасии вазифаҳои таҳқиқотӣ, дақиқии тарзи баён, гуногунии интиҳоби онҳо.

Дастрасии баҳисобирии банақшагирии таҳқиқоти таълимии синну соли хонандагон, сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи онҳоро дар назар дорад. Вазеҳият ба истифодаи муайян ва дақиқи мундариҷаи таҳқиқот ниёз дорад. Гуногунии супоришҳои таҳқиқотӣ ба ташаккули доираи пурраи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар хонандагон мусоидат мекунад.

3. Пайдарпаии ташаккули салоҳияти таҳқиқотӣ дар мактаббачагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, марҳилаҳои ин раванд, пайдарпаии рушд.

Дар марҳилаи аввали ташаккули салоҳияти таҳқиқотӣ, хонандагон малақаҳои алоҳидаро ба даст меоранд, ки тадриҷан ба маҷмуи амалҳо муттаҳид мешаванд, ки ба малақаҳои универсалии таҳқиқотӣ мегузаранд, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки таҳқиқоти таълимии мазмуни гуногунро иҷро кунанд.

Дар раванди азхудкунии малақаҳои таҳқиқотӣ, хонандагон якбора якҷанд объектҳои химиявиро меомӯзанд. Оҳиста-оҳиста таркиби онҳо мураккабтар мешавад. Хонандагон сохтори ҷунин объектҳоро дар сатҳи амиқи назариявӣ мефаҳманд, шумораи зиёди аломатҳои объектҳои химиявиро меомӯзанд. Дар ин ҳолат нақши роҳбарикунандаи омӯзгори ҷанни химия низ тадриҷан қоҳиш меёбад.

4. Азхудкунии усулҳои иҷрои амалҳои таҳқиқотӣ, сохтори равандҳои мебошанд, ки ба ташаккули малақаҳои таҳқиқотӣ нигаронида шудаанд. Зарурати ин шарт бо он тасдиқ

карда мешавад, ки хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ амалҳои таҳқиқоти зудтар ва босифат аз худ мекунад ва натиҷаҳои баланд нишон медиҳанд, агар онҳо бо усулҳои нави донишандӯзӣ, тарзҳои татбиқи фаъолияти таҳқиқотӣ шинос бошанд. Ҳамин тариқ, раванди таҳқиқотӣ бояд мавзӯи муҳокимаи махсус гардад, ки дар он хонандагон дар дарсҳои химия донишҳои фанӣ, болоифанӣ, муҳофизатӣ, алгоритмҳои амалҳои барои иҷрои вазифаҳои таҳқиқотӣ зарурӣро аз худ мекунад.

5. Ҳамгирӣ ба раванди таълимии *маҷмуи муколамаҳои омӯзишӣ* ва таҳқиқотӣ аз якҷанд намуд:

- таҳлилий-синтетикӣ;
- шарҳдиҳанда;
- тавсифӣ;
- пешгӯишаванда.

Чунин шакли таълим, ки муколамаро истифода мебарад, имкон медиҳад, ки самаранокии иҷрои вазифаҳои таҳқиқотӣ баланд бардошта шавад. Бо назардошти ин далел, он сохторҳои вазифаҳои таҳқиқотӣ, ки посухи онҳоро дар шакли мухтасар ифода кардан мумкин аст, арзиши калонтарини таълимӣ доранд. Инҳо вазифаҳои ба истилоҳ *блиц-вазифа* мебошанд.

6. Ташкили ҷустуҷӯи хонандагон барои посух додан ба саволҳои таҳқиқотӣ дар сарчашмаҳои гуногуни иттилоот. Манбаҳои ҳатмӣ иттилоот дар бораи объекти омӯхташуда ҳуди моддаҳои таҳқиқшаванда, инчунин асбобҳои мебошанд, ки барои таҳқиқот ва равандҳои дар модда рӯхдода заруранд. Ба манбаҳои иловагии иттилоот шарҳи омӯзгор, мундариҷаи китоби дарсӣ, дастурҳои методӣ, захираи интернет, манбаҳои адабӣ, ВАО ва ғайра дохил мешаванд.

7. Эҷоди ҳолатҳои, ки ба гирифтани донишҳои таҳқиқотӣ, маҳорат, малакаҳо дар давоми фаъолияти беруназсинфӣ равона карда шудаанд. Рушди тавачҷуҳ ба фанни химия дар соатҳои беруназдарсӣ (маҳфилҳо, сексияҳо, ҷомеаҳои илмӣ, иштирок дар олимпиадаҳои химиявӣ ва ғайра) ба рушди салоҳияти таҳқиқотӣ ва хоҳиши нақши роҳбарикунандаи омӯзгор дар ташкили таҳқиқоти таълимӣ мусоидат мекунад. Хонандаҳои, ки ба омӯзиши фанни химия дар шакли беруназсинфӣ машғуланд, дар ин мавзӯ бештар роҳнамоӣ мекунад. Онҳо қобилияти бештар ба фаъолияти умумӣ доранд, дониш, маҳорат ва малакаҳои ҳудро ба вазифаҳои самтҳои гуногун паҳн мекунад.

8. Фаъолияти мустақили *лоухавӣ ва таҳқиқотии* хонандагон. Дар раванди азхудкунии амалҳои гуногун вобаста ба гузаштани вазифаи таҳқиқотӣ, банақшагирии чараҳои таҳқиқот, татбиқи амалии таҷриба ва эҷоди маҳсулоти нав, хонандагон фаъолиятҳои умумитаълимӣ, аз ҷумла таҳқиқоти таҳмил медиҳанд.

9. Гирифтани донишҳои нави химиявӣ тавассути истифодаи *усулҳо, шаклҳо, воситаҳо, воситаҳои таълим*, ки ба синтези намунаҳои фаъолият, дониши хонандагон мусоидат мекунад.

10. Фароҳам овардани шароите, ки дар он хонандагон маҷбур мешаванд, ки барои ба даст овардани дониш *қӯшишҳои зиёди зеҳнӣ ва амалӣ* ба харҷ диҳанд. Ғайр аз ин, дониш, ҳамчун натиҷаи фаъолияти хонанда, ки дар чараҳои фаъолияти муайян ба даст оварда шудааст, бояд аз ҷониби хонандагон фаҳмо бошад.

11. *Худтанзимкунӣ, ташкили фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ*. Бояд хоҳиши хонандаро дар омӯзиши фанни химия дар соатҳои беруназдарсӣ нигоҳ дошт, ӯро барои саъю кӯшишҳои худ ташвиқ кард, усулҳои худшиносӣ, худтанзимкуниро омӯхт.

Шарти охирин муҳим аст, зеро танҳо дар сурати худтанзимкунии фаъолияти таълимӣ, қобилияти ба таври кофӣ арзёбӣ ва ислоҳ кардани он, хонанда қобилияти ҳудро пурра ошкор карда метавонад. Худташқилдихӣ хоҳиши шахсро барои рушди зеҳнӣ, банақшагирии фаъолияти таҳқиқотии худ, амалӣ кардани он ва ворид кардани тағйирот пас аз арзёбии дахлдор нишон медиҳад, ки натиҷаи самаранок ба даст меорад.

Афзоиши ҳиссаи беруназсинфӣ дар раванди азхудкунии фанни химия маънои онро дорад, ки хонанда аз идоракунии беруна ба фаъолияти мустақил бо назорати ҳадди ақали омӯзгор мегузарад. Ҳар қадаре ки дарсҳои беруназсинфӣ зиёд бошанд, ҳамон қадар хонанда қодир аст, ки вазифаҳои таҳқиқоти мустақилона иҷро кунад.

Худтанзимкунӣ, ташкили фаъолияти таҳқиқотии хонандагон аз он ҷиҳат низ муҳим аст, ки ин равандҳо қобилияти истифодаи маҷмуи асбобҳоро талаб мекунанд, ки тавассути онҳо малакаҳо, аз қабил қобилияти банақшагирии фаъолият, қабули қарори дуруст дар ҳолатҳои нав ва мураккаб, сабти натиҷаҳои таҳқиқот, ислоҳи онҳо, ҳулоса баровардан ва дар асоси онҳо гузоштани вазифаҳои нави таҳқиқотӣ инкишоф меёбанд.

Илова бар ин, худташқилдиҳӣ, худтанзимкунӣ, дар мавриди таҳқиқоти таълимӣ, ки дар вақти беруназдарсӣ ташкил карда шудааст, аз сатҳи муваффақияти ташаккули салоҳияти таҳқиқотӣ шаҳодат медиҳад. Аммо, ин раванд бо механизмҳои махсуси равонии фаъолияти танзимкуандаи мактаббача вобаста аст. Ин нишон медиҳад, ки ҳуд қобилияти фаъолияти беруназсинфӣ бо набудани робитаи мустақим бо рушди ҷузъҳои алоҳидаи малакаҳои таҳқиқотӣ ё сатҳи ҳавасмандкунӣ хос аст.

Таҷрибаи ҷамъкардаи мушовирон дар соҳаи дастгирии методии раванди таълим, ки ба ташаккули салоҳияти таҳқиқотӣ дар хонандагон ҳангоми фаъолияти дарсӣ ва беруназсинфӣ равона шудааст, нишон медиҳад, ки дар ҳама гуна вазъияти таълимӣ унсурҳои алоҳидаи он истихроҷ карда мешаванд, унсурҳои ғумшуда таҳлил, муайян ва ба анҷом расонида мешаванд. Ин барои ба даст овардани натиҷаи самараноки таълимӣ зарур аст.

Интиҳоби таъминоти методӣ, системасозӣ, ба итмом расонидан ва ба раванди таълим дохил кардани он вобаста ба маҷмуи *далелҳои* ғуноғун амалӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат, бо ҷунин далелҳо мо ҳолатҳои барои раванди таълим муҳим, ҳавасмандӣ, ангезаҳо, сабабҳоеро мефаҳмем, ки ба равандҳое, ки ба ташаккул ва рушди салоҳияти таҳқиқотии хонандагон мусоидат мекунанд, таъсири назаррас мерасонанд. Ин омилҳо объективӣ ва субъективӣ мебошанд.

Тарҳрезии таъминоти методӣ, татбиқи амалии он бо хусусиятҳои ҳадафҳои дидактикӣ, яъне ба натиҷаҳои ба нақша гирифташудаи фаъолияти таълимӣ, ки барои гирифтани онҳо асбобҳои дидактикӣ истифода мешаванд, алоқаманд аст.

Ба мақсади фаъолияти беруназсинфӣ мо ташаккули салоҳияти таҳқиқотии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, рушди онро ҳангоми татбиқи ҷорабиниҳои дарсӣ ва беруназсинфӣ нисбат додем. Илова бар ин, мо онро ба унсури ҳадафи бузургии калонтар, яъне ба рушди қобилиятҳои зеҳнӣ-таҳқиқотии мактаббачагон нисбат додем, ки тавассути он раванди худомӯзишӣ ҳангоми ғузариши хонанда ба мавқеи мустақили таҳқиқотӣ амалӣ карда мешавад.

Барои мушаххас кардани ҳадафи умумӣ, мо бояд таркиби салоҳияти таҳқиқотиро муайян кунем. Дар ин ҳолат, таъминоти методӣ бояд ба мактаббача дар ташаккули унсурҳои салоҳияти таҳқиқотӣ, ба монанди таҷрибаи тайёри дониши химиявӣ ва истеҳсоли таҷрибаи нав, дониш кӯмак кунад.

Интиҳоби воситаҳои методӣ ва истифодаи онҳо бояд ҳадафҳои дарсро ба назар гиранд ва ба ташаккули маҷмуи малакаҳо дар хонандагон мусоидат кунанд. Дар ҷараёни дарс, фаъолияти беруназсинфӣ, бояд давра ба давра намуди фаъолиятро тағйир диҳем, ба истифодаи амалҳои ғуноғун ғузарем, ки ин ба мо имкон медиҳад, ки вазифаи мушаххаси таҳқиқоти таълимиро ҳал кунем.

АДАБИЁТ

1. Андреев, В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 608 с.
2. Андреева, Н.Д., Малиновская Н.В. Проблемы формирования универсальных учебных действий у школьников при обучении биологии // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 5. – С. 60–65.
3. Конопкин, О.А., Прыгин, Г.С. Связь учебной успеваемости студентов с индивидуально-типологическими особенностями их саморегуляции // Вопросы психологии. – 1984. – №1. – С. 42-52.
4. Конопкин, О.А., Прыгин, Г.С. Связь учебной успеваемости студентов с индивидуально-типологическими особенностями их саморегуляции // Вопросы психологии. – 1984. – №1. – С. 42-52.

5. Ильясов, И.И., Галатенко, Н.А. Проектирование курса обучения по учебной дисциплине: пособие для преподавателей. – М.: Изд. корпорация «Логос», 1994. – 208 с.
6. Фадеев, Г.Н. Интегративно-аксиологические основы конструирования и применения химической литературы для общего среднего образования: дис.... д-ра пед. наук в форме науч. докл. – СПб., 2002. – 70 с.

ТДУ 37 (091) 573

ФОРМИРОВАНИЕ У УЧАЩИХСЯ СПОСОБНОСТЕЙ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЕ ПОСРЕДСТВОМ УЧЕБНЫХ УНИВЕРСАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ

БОБИЗОДА Гуломқодир Муккамал – доктор биологических наук, профессор, академик Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. *E-mail:* bobievgt@mail.ru, *тел.:* (+992) 918 17 03 60

МУСОДЖОНЗОДА Джамила – кандидат химических наук, докторант Институт развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. *E-mail:* musojonova-j@mail.ru, *тел.:* (+992) 918 25 56 12

В статье авторами рассматриваются вопросы формирования у учащихся способностей к самостоятельной исследовательской работе посредством учебных универсальных действий. В образовательном процессе используется современный дидактический инструментарий, под которым мы понимаем достаточное методическое обеспечение. Его объём и качество определяются государственными образовательными стандартами Республики Таджикистан. При этом такое методическое обеспечение должно соответствовать запросам образования, требованиям науки, что обеспечит достижение планируемых образовательных результатов.

В том числе, авторы статьи отмечают, что всё это способствует повышению эффективности использования технических средств обучения. Значительные изменения в качестве обучения обусловлены и развитием учебного материала на печатной основе. В процессе обучения химии используются не только учебники, но и целые комплекты учебно-методических материалов, в виде рабочих тетрадей, сборников задач, тестов, рекомендаций и т.п. Учителя химии сегодня имеют возможность использовать в образовательном процессе программно-аппаратные комплекты, цифровое оборудование. Такие возможности требуют перехода в образовании от принципа «обучение на всю жизнь» к принципу «обучение в течение всей жизни».

Ключевые слова: учебно-методических материалов, рабочих тетрадей, сборников задач, тестов, государственными образовательными стандартами Республики Таджикистан, познавательные умения, учебных универсальных действий.

ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТИ ХОНАНДАГОН БА КОРҲОИ МУСТАҚИЛИ ТАҲҚИҚОТӢ ТАВАССУТИ АМАЛҲОИ ОМУӢЗИШИИ УНИВЕРСАЛӢ

БОБИЗОДА Гуломқодир Муккамал – доктори илмҳои биологӣ, профессор, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. *E-mail:* bobievgt@mail.ru, *тел.:* (+992) 918 17 03 60

МУСОҶОНЗОДА Ҷамила – номзоди илмҳои химия, докторанти Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** musojonova-j@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 25 56 12

Дар мақола муаллифон масъалаҳои ташаккули қобилияти хонандагон барои кори мустақили таҳқиқотӣ тавассути амалҳои универсалии таълим баррасӣ карда мешаванд. Дар раванди таълим асбобҳои муосири дидактикӣ истифода мешаванд, ки мо онҳоро таъминоти кофӣ методӣ мефаҳмем. Ҳаҷм ва сифати онро стандартҳои давлатии таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунанд. Дар ин ҳолат, чунин таъминоти методӣ бояд ба талаботи таълим, талаботи илм ҷавобгӯ бошад, ки ба натиҷаҳои ба нақша гирифташудаи таълим ноил мегардем.

Аз ҷумла, муаллифони мақола қайд мекунанд, ки ҳамаи ин ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи воситаҳои техникий таълим мусоидат мекунад. Тағйироти назаррас дар сифати таълим ба рушди маводи таълимӣ дар асоси маводи ҷопӣ низ вобаста аст. Дар раванди таълими химия на танҳо китобҳои дарсӣ, балки маҷмуи пурраи маводҳои таълимӣ-методӣ, дар шакли дафтарчаҳои корӣ, маҷмуи вазифаҳо, тестҳо, тавсияҳо ва ғайра истифода мешаванд. Омӯзгорони химия имрӯз имконият доранд, ки дар раванди таълим маҷмуи барномавӣ-дастгоҳӣ, таҷҳизоти рақамиро истифода баранд. Чунин имконият гузаришро дар соҳаи маориф аз принсипи «омӯзиши якумрӣ» ба принсипи «омӯзиш дар тӯли ҳаёт» талаб мекунад.

Вожаҳои калидӣ: маводҳои таълимӣ-методӣ, дафтарчаҳои корӣ, маҷмуи вазифаҳо, тестҳо, стандартҳои давлатии таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон, малақаҳои маърифатӣ, амалҳои универсалии таълимӣ.

FORMATION OF STUDENTS' ABILITIES FOR INDEPENDENT RESEARCH WORK THROUGH EDUCATIONAL UNIVERSAL ACTIONS

BOBIZODA Gulomkodir Mukkamal – Doctor of Biological Sciences, Professor, Academician of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov St., 11/2. **E-mail:** musojonova-j@mail.ru, **phone:** (+992) (+992) 918 17 03 60

MUSODZHONZODA Jamila – candidate of chemical sciences, doctoral student of the Institute for Education Development named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov str., 11/2. **E-mail:** musojonova-j@mail.ru, **phone:** (+992) 918 25 56 12

In the article, the authors consider the formation of students' abilities for independent research through educational universal actions. The educational process uses modern didactic tools, by which we mean sufficient methodological support. Its volume and quality are determined by the state educational standards of the Republic of Tajikistan. At the same time, such methodological support should meet the needs of education and the requirements of science, which will ensure the achievement of the planned educational results.

In particular, the authors of the article note that all this contributes to improving the efficiency of using technical training tools. Significant changes in the quality of teaching are also associated with the development of educational materials based on printed materials. In the process of teaching chemistry, not only textbooks are used, but also a full set of teaching materials in the form of workbooks, sets of assignments, tests, recommendations, etc. Today, chemistry teachers have the opportunity to use a software and hardware complex and digital equipment in the educational process. This opportunity requires a transition in the field of education from the principle of "lifelong learning" to the principle of "lifelong learning".

Keywords: *teaching materials, workbooks, collections of tasks, tests, state educational standards of the Republic of Tajikistan, cognitive skills, educational universal actions.*

В образовательном процессе современной школы объектами познания являются готовые продукты познания. Поэтому реальные объекты познания в этом случае заменяются идеальными. Ученик, в процессе образовательной деятельности, лишь в небольшой части осваивает реальные объекты окружающей действительности, а в большей части присваивает знания о них, накопленные обществом.

А.В. Хуторской считает, что учащиеся общеобразовательных школ осуществляют познавательную деятельность в отношении объектов реального мира в небольшом объёме, так как их учебное время почти полностью отдано присвоению информации о чужих знаниях. Поэтому школьники не производят собственные знания об окружающей действительности. Автор полагает, что ученики школ должны изучать не только объекты окружающего мира, но и знания о нём.

Сегодня в Таджикистане в общеобразовательных школах ученики осваивают знания, приобщаются к культурному наследию, опираясь на знаниевую парадигму. Подобная ситуация характерна для многих стран мира. Однако, развитие общества требует использования в образовании и иных парадигм. Например, компетентностной, гуманистической, личностно-ориентированной и других парадигм. Необходимо лишь отметить, что учение, рассматриваемое, как познавательный процесс, не должно опираться только на присвоение готовых знаний, опыта.

Важно, чтобы отказ от тотального отказа изучения объекта с помощью присвоения готового знания, не стал сопровождаться полным отказом от использования данного способа получения знаний. Общество, человечество накапливали опыт в течение длительного периода времени, в то время, как учебный процесс в нём весьма ограничен. Поэтому при выборе любой парадигмы образования, конечная цель обучения должна выражаться в присвоении учеником опыта, при всём его многообразии.

В процессе обучения человек «переоткрывает» знания, включая и научную их часть. Это допустимо, если данный процесс происходит в учении. Но, в любом случае, такое «переоткрытие» является явным нарушением норм учения и обучения. Подобная деятельность неэффективна. И усвоить все культурные нормы этим способом невозможно.

Авторы, предложившие использовать в образовательном процессе концепцию проблемного обучения, как способа решения учебных задач через исследование и эксперимент, посчитали необходимым сделать предостережение о недопустимости абсолютизации данных принципов обучения: «...невозможно представить себе учебный процесс, в котором учащиеся вынуждены «переоткрывать» все, что до них уже было открыто и изучено, из числа тем школьной программы.

Таким образом, познавательная деятельность учащихся общеобразовательных школ в рамках учебного процесса должна включать в себя, как присвоение знаний в готовом виде, так и самостоятельную исследовательскую работу с целью продуцирования знаний.

Проблема соотношения готового знания и продуцированным самостоятельно, характерна для дидактики. В конце XX века к ней обращались многие учёные.

На основании их выводов общая педагогика смогла сформулировать ряд рекомендаций: «...не нужно объяснять ученикам все темы программы, давать все знания в готовом виде. Необходимо оставлять часть из них для самостоятельного исследования и поиска ответов. Ставить перед школьниками проблему и мотивировать к её решению путём исследования, эксперимента в некоторых случаях даже продуктивнее...».

Заметим, что ни кто не даёт чётких рекомендаций, какую часть необходимо оставить школьникам для освоения в готовом виде, а какую сделать объектом самостоятельного изучения. Даются только общие рекомендации, каким образом организовать обучение, чтобы школьник присваивал знания, размышляя, анализируя, сопоставляя материал, и на этой основе делал выводы. Всё то, что составляет подобную

деятельность ученика, представляет собой общенаучные логические действия. Безусловно, они влияют на качество обучения, но составляют всего лишь небольшую часть познавательных умений.

На основании выше изложенного мы приходим к выводу, что проблема, связанная с организацией обучения, в котором сочетаются действия, направленные на присвоение готового знания и действия, связанные с самостоятельным производством знаний, требует расширенного и глубокого изучения.

Решать данную проблему мы начнём с выделения из общей системы умений школьников познавательных умений, определения их содержания, структуры.

Общеучебными умениями оперирует педагогическая и психологическая наука. В этом случае познавательные умения относятся к отдельному их виду. Но в литературных источниках мы не обнаружили единой, чёткой трактовки понятия «общие учебные умения». Варианты его интерпретации имеются, но они противоречивы.

Общие учебные умения называют по-разному: «надпредметные умения», «обобщённые умения», «универсальные учебные действия», «метапредметные умения» и др.

В контексте нашего исследования базовым компонентом общих учебных умений являются познавательные умения, так как цель учения, это освоение индивидуумом знаний, умений, навыков, а смысл обучения состоит в том, чтобы организовать процесс передачи знаний и их последующее совершенствование и развитие. И если частью учебных умений являются познавательные умения, то необходимо более подробно изучить содержание, объём учебных умений, чтобы определиться с составом познавательных умений.

Различные исследователи многократно предпринимали попытки классифицировать учебные умения таким образом, чтобы в познавательные умения стали органичной частью такой классификации. Мы считаем, создать универсальную классификацию невозможно, так как учебная деятельность достаточно сложный процесс. Мы согласимся со словами П.А. Оржековского, что систематизировать методы обучения путём разработки их классификации, не получится. Данный способ уже потерял свою актуальность.

Умения мы рассматриваем, как вид деятельности личности. Деятельность выражается в активности, физической и психической. Как утверждает Т.А. Ильина, умения изменяются во времени. В разные периоды они могут быть простыми и сложными, комбинированными и «высокого порядка».

Учебную деятельность классифицируют, опираясь на разнообразие её компонентов, форм, этапов реализации и др. Но во многих классификациях, характеризующих умения школьников, не соблюдается принцип логического деления, то есть правила соразмерности, одного основания, исключения и непрерывности. Однако, при всей противоречивости таких классификаций, они необходимы, так как помогают ориентироваться в умениях.

С 70-х годов XX века наблюдается повышенный интерес к развитию умений у школьников в процессе учебно-познавательной деятельности. Учёные пытались осмыслить общеучебные умения, навыки с помощью различных подходов, классифицировать их, разделить на группы. Среди наиболее ценных работ, в контексте нашего исследования, выделим научные труды Ю.К. Бабанского, Б.И. Коротяева, И.Я. Лернера, Н.А. Лошкаревой, В.Ф. Паламарчук, Н.А. Половниковой, Н.Н. Поспелова, Г.К. Селевко, Н.Ф. Талызиной, А.В. Усовой, З.Ф. Чехловой, Т.И. Шамовой и др.

Сегодня в Республике Таджикистан активно внедряются образовательные стандарты нового поколения, отвечающие запросам и потребностям современного общества. В связи с этим перед системой образования возникают новые задачи. Главная из них, формирование у обучающихся универсальных учебных действий, благодаря которым человек должен «научиться учиться», приобретая новый социальный опыт, способность к самообразованию и саморазвитию.

Государственные стандарты образования нового поколения определяют требования, предъявляемые к освоению основных образовательных программ. Для достижения планируемых предметных, метапредметных и личностных результатов обучения предполагается опираться на метапредметные результаты, эффективность которых зависит от сформировавшихся у обучающегося универсальных учебных действий. Их базовым компонентом, при рассмотрении предметного обучения, являются познавательные универсальные действия.

Так как согласно требованиям Стандартов образования Республики Таджикистан в основе образовательного процесса должен лежать деятельностный подход, то результаты образовательной деятельности учащихся общеобразовательных школ должны опираться на развитие познавательных умений, обеспечивающих эффективный поиск, присвоение знаний, способность их практического применения. Поэтому познавательные умения мы рассматриваем, как базу, на которой формируется и развивается способность личности к самообразованию, а также как необходимое условие для организации непрерывного образования.

В образовательном процессе используется современный дидактический инструментарий, под которым мы понимаем достаточное методическое обеспечение. Его объём и качество определяются государственными образовательными стандартами Республики Таджикистан. При этом такое методическое обеспечение должно соответствовать запросам образования, требованиям науки, что обеспечит достижение планируемых образовательных результатов.

Выбор методического обеспечения необходимо осуществлять с учётом методики обучения предмету. Таким образом, методическое обеспечение, это комплекс средств, которые используются для реализации учебного процесса.

Методика предметного обучения должна давать ответы на вопросы, чему, для чего и как учить и учиться. Поэтому методическое обеспечение, рассматриваемое нами применительно к предмету химия, должно определять, выявлять и указывать пути реализации закономерностей химического образования, способы, формы, технологии, методы, приёмы обучения, преподавания.

Отметим, что в образовательном процессе средства обучения постоянно развиваются. В современных условиях образовательных организаций активно используются компьютерные технологии, цифровое оборудование и приборы. Всё это способствует повышению эффективности использования технических средств обучения. Значительные изменения в качестве обучения обусловлены и развитием учебного материала на печатной основе. В процессе обучения химии используются не только учебники, но и целые комплекты учебно-методических материалов, в виде рабочих тетрадей, сборников задач, тестов, рекомендаций и т.п. Учителя химии сегодня имеют возможность использовать в образовательном процессе программно-аппаратные комплекты, цифровое оборудование. Такие возможности требуют перехода в образовании от принципа «обучение на всю жизнь» к принципу «обучение в течение всей жизни».

В образовательный процесс общеобразовательных учреждений активно проникает виртуальная реальность, под которой мы понимаем специфическую, информационную реальность, используемую в учебном процессе для моделирования процессов, событий и явлений обычной реальности. Данная позиция полностью согласуется с позицией других исследователей. Государственные стандарты образования нового поколения определяют требования, предъявляемые к освоению основных образовательных программ. Для достижения планируемых предметных, метапредметных и личностных результатов обучения предполагается опираться на метапредметные результаты, эффективность которых зависит от сформировавшихся у обучающегося универсальных учебных действий. Их базовым компонентом, при рассмотрении предметного обучения, являются познавательные универсальные действия.

Так как согласно требованиям Стандартов образования Республики Таджикистан в основе образовательного процесса должен лежать деятельностный подход, то результаты образовательной деятельности учащихся общеобразовательных школ должны опираться

на развитие познавательных умений, обеспечивающих эффективный поиск, присвоение знаний, способность их практического применения. Поэтому познавательные умения мы рассматриваем, как базу, на которой формируется и развивается способность личности к самообразованию, а также как необходимое условие для организации непрерывного образования.

В образовательном процессе используется современный дидактический инструментарий, под которым мы понимаем достаточное методическое обеспечение. Его объём и качество определяются государственными образовательными стандартами Республики Таджикистан. При этом такое методическое обеспечение должно соответствовать запросам образования, требованиям науки, что обеспечит достижение планируемых образовательных результатов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хуторской, А.В. Современная дидактика: учебное пособие. – 2-е изд., перераб. – М.: Высшая школа, 2007. – 639 с.
2. Поздняков, А.Н. Общие основы педагогики: тезисы лекций: учебное пособие. – Саратов: Изд. центр «Наука», 2009. – 68 с.
3. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Сластенин [и др.]. – 4-е изд. – М.: Школа-Пресс, 2002. – 512 с.
4. Плигин, А.А. Познавательные стратегии школьников: от индивидуализации – к личностно ориентированному образованию: монография. – М.: Твои Книги, 2012. – 416 с.
5. Лернер, И.Я. Проблемное обучение. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
6. Скаткин, М.Н. Проблемы современной дидактики. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1984. – 96 с.
7. Скаткин, М.Н. Проблемы современной дидактики. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1984. – 96 с.
8. Оржековский, П.А. Система методов обучения, ориентированных на выполнение требований ФГОС // Химия в школе. – 2015. – № 1. – С. 11–18.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ МАТЕМАТИКИИ ХОНАНДАГОН ОИД БА ХАЛЛИ МУОДИЛАҲО ВА НОБАРОБАРИҲОИ ҒАЙРИСТАНДАРТИ

РАҶАБЗОДА Саодат Ҷамол – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти факултети математикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, ш. Хуҷанд, к. Ҳ. Карим, 134. **E-mail:** saodat_6@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 719 12 83

МИРЗОХОДЖАЕВ Музафар Дадович – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти факултети математикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров, ш. Хуҷанд, маҳаллаи 19, хонаи 3, ҳ. 128. **E-mail:** mtd_81@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 832 13 33

КОМИЛОВА Марҳабо Ҳусеновна – муаллими факултети математикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Гафуров, ш. Хуҷанд, к. Усмон Тоҷибоев, 7. **E-mail:** marhokom1990@gmail.com, **тел.:** (+992) 92 801 11 08

Тафаккури математикӣ яке аз муҳимтарин ҷузъҳои раванди ғайрифаъолияти маърифатии хонандагон мебошад, ки бидуни он азҳудкунии системаи дониш, малака ва маҳорати математикӣ аз тарафи хонандагон ба натиҷаи баланд соҳиб шудан ғайриимкон аст.

Муодилаҳо ва нобаробариҳо дар омӯзиши курси математикаи муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Дар раванди омӯзиши математика хонандагон бо намудҳои гуногуни муодилаҳо ва нобаробариҳо шинос мешавад ва тарзҳои гуногуни ҳалли онҳоро меомӯзанд.

Бояд қайд намоем, ки дар курси математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ хонандагон муодилаҳо ва нобаробариҳои нисбатан сода ва стандартиро ҳал мекунанд. Дар мақолаи мазкур тарзҳои ғайристандартӣ ҳалли муодила ва нобаробариҳо баён карда шудааст. Донишмандони методҳо ва тарзҳои ғайристандартӣ ҳалли масъалаҳои нисбатан мураккаб ба ташаккули тафаккури математикӣ хонандагон мусоидат мекунанд.

Вожаҳои калидӣ: салоҳияти математикӣ, муодила, нобаробарӣ, масъалаҳои стандартӣ ва ғайристандартӣ, тарзҳои ҳалли муодила ва нобаробариҳо, муодилаҳои симметрикӣ, муодилаи якҷинса, муодилаи баргарданда, гузориши функционалӣ.

РАЗВИТИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ ПО РЕШЕНИЮ НЕСТАНДАРТНЫХ УРАВНЕНИЙ И НЕРАВЕНСТВ

РАДЖАБЗОДА Саодат Джамол – кандидат педагогических наук, доцент математического факультета Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, ул. Х. Карима, 134, **E-mail:** saodat_6@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 719 12 83

МИРЗОХОДЖАЕВ Музафар Дадоевич – кандидат педагогических наук, доцент математического факультета Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, 19 микрорайон, дом, 3, кв. 128. **E-mail:** mmd_81@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 832 13 33

КОМИЛОВА Мархабо Хусеновна – преподаватель математического факультета Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, ул. Усмана Таджибоева, 7. **E-mail:** marhokom1990@gmail.com, **тел.:** (+992) 92 801 11 08

Математическое мышление является одной из важнейших составляющих процесса познавательной деятельности учащихся, без которой невозможно овладение учащимися системой математических знаний, умений и навыков.

Уравнения и неравенства занимают особое место в изучении школьного курса математики. В процессе изучения математики учащиеся знакомятся с разными видами уравнений и неравенств, учатся различным способам их решения.

Следует отметить, что в курсе математики общеобразовательных учреждений учащиеся решают относительно простые и стандартные уравнения и неравенства. В данной статье описаны нестандартные способы решения уравнений и неравенств. Знание нестандартных методов и способов решения сравнительно сложных задач способствует развитию математического мышления учащихся.

Ключевые слова. математическая компетентность, уравнения, неравенства, стандартные и нестандартные задачи, методы решения уравнений и неравенств, симметричные уравнения, однородное уравнение, обратное уравнение, функциональный журнал.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' MATHEMATICAL COMPETENCE IN SOLVING NON-STANDARD EQUATIONS AND INEQUALITIES

RAJABZODA Saodat Jamol – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Faculty of Mathematics of the Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, H.Karim street, 134. **E-mail:** saodat_6@mail.ru, **phone:** (+992) 92 719 12 83

MIRZOHOZHAEV Muzafar Dadoevich - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Faculty of Mathematics of the Khujand State University named after academician B. Gafurov, Khujand city, mahalla 19, room 3, room 128. **E-mail:** mmd_81@mail.ru, **phone:** (+992) 92 832 13 33

KOMILOVA Marhabo Husenovna - teacher of the Faculty of Mathematics of the Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, Khujand city, Usman Tajiboev street, 7. **E-mail:** marhokom1990@gmail.com, **phone:** (+992) 92 801 11 08

Mathematical thinking is one of the most important components of the process of students' cognitive activity, without which it is impossible to master the system of mathematical knowledge, skills and abilities by students.

Equations and inequalities occupy a special place in the study of school mathematics. In the process of studying mathematics, students become familiar with different types of equations and inequalities and learn different ways to solve them.

It should be noted that in general education mathematics courses, students solve relatively simple and standard equations and inequalities. This article describes non-standard ways to solve equations and inequalities. Knowledge of non-standard methods and ways of solving relatively complex problems contributes to the development of students' mathematical thinking.

Keywords. *Mathematical competence, equations, inequalities, standard and non-standard problems, methods for solving equations and inequalities, symmetric equations, homogeneous equation, inverse equation, functional journal.*

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомали Раҳмон чунин таъкид кардаанд, ки «Маориф чун сарнавиштсози ҷомеа дар низоми сиёсати иҷтимоии давлат яке аз самтҳои афзалиятнок эълон гардида, барои ислоҳоти рушди он аз рӯзҳои аввали истиқлолият пайваста таваҷҷуҳ ва ғамхорӣ хосса зоҳир мегардад. Ҷавҳари сиёсати давлатии моро дар соҳаи маориф бояд масъалаҳои дар низоми таҳсил ҷорӣ кардани меъёрҳои ҷаҳонӣ, тарбияи мутахассисони соҳибкасб ташкил диҳанд» [1].

Дуруст мегӯянд, ки муаллимӣ касб не, балки даъвати зиндагӣ аст. Танҳо онҳое, воқеан маданиятнок ва кордонанд, ки чунин кор барояшон ниёзи фардӣ ва эҳсоси қаноатмандӣ гардидааст, он шодию хурсандӣ меорад, дастовардҳо - хисси қаноатмандӣ, ки муаллим худро берун аз он тасаввур карда наметавонад. Хоҳиши азхуд кардан ва татбиқ намудани нишондодҳои маданияти педагогӣ дар кор бояд ба ҳар як муаллим хос бошад, зеро дар акси ҳол вай ба шогирдонаш чизе намедихад, ҳатто онҳоро бо ягон роҳ деформатсия карда, на танҳо вазифаи касбии худ, балки вазифаи инсонии худро низ иҷро намекунад [5].

Барои амалӣ намудани ин гуфтаҳо, пеш аз ҳама, дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ дар самти пиёда гардидани салоҳияти фаннӣ ҷораҳои зарурӣ андешидан зарур аст.

Салоҳиятҳои фаннӣ қобилиятҳои махсусе мебошанд, ки барои иҷрои муассири амалҳои мушаххаси фанни алоҳида лозиманд. Салоҳиятҳои фаннӣ дониш, малака ва маҳорате мебошанд, ки аз силсилаи мавзӯҳои ба ҳам алоқаманд дар натиҷаи иҷрои пайдарпайи фаъолиятҳои таълимӣ ба даст меоянд [3].

Тафаккур раванди олитарини маърифатӣ мебошад, ки танҳо ба одам хос аст.

Тафаккур – ин раванди доништа гирифтани хосиятҳои умумию муҳими предмету ҳодисаҳо, алоқа ва муносибатҳои байни онҳо мебошад.

Одам бо ёрии тафаккур хосиятҳои умумӣ ва муҳими металл ва газҳоро доништа гирифта, онҳоро аз хосиятҳои умумии моеъҳо фарқ мекунонад; хосиятҳои умумии феълро доништа мегирад ва онҳоро аз хосиятҳои умумии сифат фарқ мекунад. Одамон бо ёрии тафаккур алоқаи қонунии байни ҳарорат ва ҳаҷми ҷисм, муносибати байни тарафҳои секунҷаи росткунҷаро муайян мекунад, дар бораи алоқаи сабабноки байни шамолҳои пуркуват-

тарин, баландии маҳал нисбат ба сатҳи баҳр ва дурии он аз баҳр, дар бораи обу ҳаво ва ғайра маълумот мегиранд.

Тафаккур имконият медиҳад, ки қонуниятҳои дунёи материалиро фаҳмем, алоқаю муносибатҳои байни предметҳо ва ҳодисаҳо, алоқаи сабабу натиҷагии байни ҳодисаҳои ҷамъиятию таърихӣ, қонуниятҳои психикаи одамро фаҳмем. Тафаккур характери ҷамъабасткунанда дошта, бо ҳамин аз эҳсосу идрок фарқ мекунад; тафаккур бо ҳосиятҳои умумӣ ва муҳими предметҳо кордор аст, қонуниятҳои умумӣ, алоқаю муносибатҳои умумии предметҳо ва ҳодисаҳоро инъикос менамояд. Тафаккур имконият медиҳад, ки одам чизи бевосита эҳсос ва идрок кардашавандаро доништа гирад ва дар бораи он фикр кунад. Бо ёрии тафаккур рафти ҳодисаҳо ва натиҷаи амалҳоро низ пешбинӣ кардан мумкин аст.

Протсессии тафаккур аз талаби пайдо шудаистодаи ба ин ё он савол ҷавоб додан, ҳал кардани ин ё он масъала, ин ё он душвориро бартараф намудан сар мешавад. Вақте, ки ба талаба фикр карданро тавсия мекунам, ҳамеша нишон медиҳам, ки дар бораи чӣ бояд фикр кард, яъне ба кадом савол ҷавоб додан лозим аст, кадом масъала бояд ҳал карда шавад. Одам ҳар қадар зиёдтар донад ва ҷаҳонбинияш ҳар қадар васеъ бошад, дар ӯ ҳамон қадар саволу проблемаҳо пайдо мешаванд. Фикраш ҳамон қадар ғаёл ва мустақил мегардад. Дар баробари васеъ шудани дониши одам саволҳои нав пайдо мешаванду тафаккури ӯ ғаёлтар мегардад.

Дар этапи якуми маърифат дониши ҳиссӣ (эмпирикӣ) ташаккул ёфта ва дар натиҷаҳои умумикунӣ нишонаҳо ҳосиятҳои дониши назариявӣ (тафаккури абстрактӣ) пайдо мешавад. Гузариш аз дониши ҳиссӣ ба тафаккури абстрактӣ характери диалектикӣ дорад ва он бевосита ҷаҳонбинии диалектикӣ – материалистии хонандагонро ташаккул медиҳад.

Ҳангоми омӯзиши фанни математика тафаккури хонандагон инкишоф меёбад, онҳо истифодаи аломату ишораҳо, тарзи фикрронӣ ва хулосабарории мантикиро аз худ мекунам.

Умуман, тафаккури математикӣ тафаккури мантиқии махсус буда, сифатҳои ақлии шогирдонро инкишоф медиҳад. Мақсади асосии таҳсил баланд бардоштани маҳорат ва истеъдоди хонанда мебошад.

Гузориши функционалӣ яке аз методаҳои ғайристандартӣ ҳалли муодилаҳо ва нобаробариҳо мебошад. Ин метод аз он иборат аст, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои мураккаб аз гузориши $y = f(x)$ истифода бурда, муодила ё нобаробарӣ ба намуди сода оварда мешавад.

Моҳияти ин тарз аз он иборат аст, ки агар дар муодилаи додашудаи дараҷаи n – ум коэффисиенти аъзои баланд ба 1 баробар бошад, он гоҳ ин муодила ба сифати решаи ратсионалӣ танҳо решаи бутун дошта метавонад ва ин решаи бутун тақсимкунандаи аъзои озои муодила мешавад. Бинобар ин, барои ёфтани решаҳои ратсионалӣ (бутун)-и муодила тақсимкунандаҳои аъзои озои муодиларо санҷидан лозим аст.

Ҳалли якҷанд муодиларо бо ин тарз дида мебароем:

Мисоли 1. Муодиларо ҳал кунед:

$$x^3 + 2x^2 - 3x - 6 = 0$$

Ҳал. Қисми ҷаби муодиларо ба зарбкунандаҳо ҷудо мекунем.

$$x^2(x + 2) - 3(x + 2) = 0,$$

$$(x + 2) \cdot (x^2 - 3) = 0.$$

$$a) x + 2 = 0, \quad x = -2.$$

$$б) x^2 - 3 = 0, \quad x = \pm\sqrt{3}.$$

Ҷавоб: $\{-2; \pm\sqrt{3}\}$.

Мисоли 2. Муодиларо ҳал кунед:

$$x^4 + x^3 - 4x^2 - 2x + 4 = 0$$

Ҳал. Барои ба зарбкунандаҳо ҷудо кардани тарафи ҷаби муодила

$$-4x^2 = -2x^2 - 2x^2 \text{ мегирем. Он гоҳ:}$$

$$(x^4 + x^3 - 2x^2) - (2x^2 + 2x - 4) = 0,$$

$$x^2(x^2 + x - 2) - 2(x^2 + x - 2) = 0,$$

$$(x^2 + x - 2) \cdot (x^2) = 0 \text{ мешавад.}$$

$$\text{а) } x^2 + 2 - 2 = 0, \quad x_1 = -2, \quad x_2 = 1.$$

$$\text{б) } x^2 - 2 = 0, \quad x_{3,4} = \pm\sqrt{2} \text{ мешавад.}$$

$$\text{Ҷавоб: } \{-2; 1; \pm\sqrt{2}\}.$$

Муодилаи симметрии ва ҳалли он

Мисоли 3. Муодиларо ҳал кунед:

$$x^4 - 3x^3 + 4x^2 - 3x + 1 = 0$$

Ҳал. Ин муодила-муодилаи симметрии дараҷаи чорум мебошад. Азбаски $x = 0$ решаи ин муодила намебошад, бинобар ин ҳарду тарафи муодиларо ба x^2 тақсим мекунем:

$$x^2 - 3x + 4 - \frac{3}{x} + \frac{1}{x^2} = 0,$$

$$\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) - 3\left(x + \frac{1}{x}\right) + 4 = 0.$$

Бигузорем $x + \frac{1}{x} = y$ бошад, он гоҳ $x^2 + \frac{1}{x^2} = y^2 - 2$ мешавад:

$$y^2 - 2 - 3y + 4 = 0,$$

$$y^2 - 3y + 2 = 0.$$

Решаҳои ин муодила $y_1 = 1, y_2 = 2$ аст. Ду ҳолатро дида мебароем:

$$1. x + \frac{1}{x} = 1, \quad x^2 - x + 1 = 0, \quad \Delta < 0, \quad \emptyset.$$

$$2. x + \frac{1}{x} = 2, \quad x^2 - 2x + 1 = 0, \quad (x - 1)^2 = 0, \quad x = 1$$

$$\text{Ҷавоб: } \{1\}.$$

Мисоли 4. Муодиларо ҳал кунед:

$$x^6 - 3x^5 + 2x^4 - 3x^3 + 2x^2 - 3x + 1 = 0$$

Ҳал. Дида мешавад, ки муодилаи додашуда муодилаи симметрии дараҷаи шаш мебошад. Ҳарду тарафи муодиларо ба x^3 тақсим мекунем ($x = 0$ решаи муодила намебошад).

Дар натиҷа муодилаи зерин ҳосил мешавад:

$$\left(x^3 + \frac{1}{x^3}\right) - 3\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) + 2\left(x + \frac{1}{x}\right) - 3 = 0.$$

Агар $x + \frac{1}{x} = y$ гирем, он гоҳ:

$$x^2 + \frac{1}{x^2} = \left(x + \frac{1}{x}\right)^2 - 2 = y^2 - 2,$$

$$x^3 + \frac{1}{x^3} = \left(x + \frac{1}{x}\right)^3 - 3\left(x + \frac{1}{x}\right) = y^3 - 3y$$

Аз ин ҷо муодилаи зеринро ҳосил мекунем:

$$y^3 - 3y - 3(y^2 - 2) + 2y - 3 = 0,$$

$$y^3 - 3y^2 + 3 = 0.$$

Ин муодиларо бо тарзи ба зарбкунандаҳо ҷудо кардан ҳал мекунем:

$$(y^3 - 3y^2) - (y - 3) = 0,$$

$$y^2(y - 3) - (y - 3) = 0,$$

$$(y^2 - 1) \cdot (y - 3) = 0,$$

$$\text{а) } y^2 - 1 = 0, \quad y_{1,2} = \pm 1,$$

$$\text{б) } y - 3 = 0, \quad y_3 = 3.$$

Азбаски $y = x + \frac{1}{x}$ аст, бинобар ин, мувофиқи нобаробарии Коши нобаробарии $|y| \geq 2$ ҷой дорад. Вобаста аз ин мо танҳо як муодиларо ҳал мекунем.

$$x + \frac{1}{x} = 3 \Leftrightarrow x^2 - 3x + 1 = 0.$$

Решаҳои ин муодила $x_{1,2} = \frac{3 \pm \sqrt{5}}{2}$ мебошанд.

Ҷавоб: $\left\{ \frac{3 \pm \sqrt{5}}{2} \right\}$

Мисоли 5. Муодиларо ҳал кунед.

$$x^8 - 7x^7 + 4x^6 - 21x^5 + 6x^4 - 21x^3 + 4x^2 - 7x + 1 = 0$$

Ҳал. Азбаски $x = 0$ решаи муодила нест, бинобар ин ҳарду тарафи муодилаи додашударо ба x^4 тақсим карда, муодилаи ба муодилаи додашуда баробарқувваро ҳосил мекунем:

$$x^4 - 7x^3 + 4x^2 - 21x + 6 - \frac{21}{x} + \frac{4}{x^2} - \frac{7}{x^3} + \frac{1}{x^4} = 0,$$

$$\left(x^4 + \frac{1}{x^4}\right) - 7\left(x^3 + \frac{1}{x^3}\right) + 4\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) - 21\left(x + \frac{1}{x}\right) \neq 0 = 0.$$

Барои ҳалли муодилаи ҳосилшуда аз гузориши $x + \frac{1}{x} = y$ истифода мебарем. Он гоҳ:

$$y^2 = \left(x + \frac{1}{x}\right)^2 = x^2 + \frac{1}{x^2} + 2,$$

$$y^3 = \left(x + \frac{1}{x}\right)^3 = x^3 + \frac{1}{x^3} + 3\left(x + \frac{1}{x}\right),$$

$$y^4 = \left(x + \frac{1}{x}\right)^4 = x^4 + \frac{1}{x^4} + 4\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right) + 6 \text{ мешавад.}$$

Аз ин ҷо:

$$x^2 + \frac{1}{x^2} = y^2 - 2, \quad x^3 + \frac{1}{x^3} = y^3 - 3y \text{ ва}$$

$$x^4 + \frac{1}{x^4} = y^4(y^2 - 2) - 6 = y^4 - 4y^2 + 2$$

мешавад. Дар натиҷа, муодилаи зерин ҳосил мешавад:

$$(y^4 - 4y^2 + 2) - 7(y^3 - 3y) + 4(y^2 - 2) - 21y + 6 = 0,$$

$$y^4 - 7y^3 = 0$$

Ин муодиларо ҳал карда $y_1 = 0$ ва $y_2 = 7$ — ро ҳосил мекунем.

Азбаски $y = x + \frac{1}{x}$ мебошад, бинобар ин мувофиқи нобаробарии Коши $y \leq -2$ ё $y \geq 2$ аст.

Ҳамин тавр, мо танҳо ҳолати $y = 7$ — ро дида мебароем.

$$x + \frac{1}{x} = 7,$$

$$x^2 - 7x + 1 = 0,$$

$$x_{1,2} = \frac{7 \pm 3\sqrt{5}}{2}.$$

Ҷавоб: $\left\{ \frac{7 \pm 3\sqrt{5}}{2} \right\}.$

Муодилаи баргарданда ва ҳалли он

Мисоли 6. Муодиларо ҳал кунед:

$$3x^4 - 2x^3 + 4x^2 - 4x + 12 = 0$$

Ҳал. Муодилаи додашуда муодилаи баргарданда мебошад. Барои ҳалли ин муодила, азбаски $x = 0$ решаи муодила намебошад, ҳарду тарафи муодиларо ба x^2 тақсим мекунем:

$$3x^2 - 2x + 4 - \frac{4}{x} + \frac{12}{x^2} = 0,$$

$$3\left(x^2 + \frac{4}{x^2}\right) - 2\left(x + \frac{2}{x}\right) + 4 = 0.$$

Барои ҳалли муодилаи охтрин аз гузориши $x + \frac{2}{x} = y$ истифода мебарем.

Он гоҳ $\left(x + \frac{2}{x}\right)^2 = y^2$ ва $x^2 + \frac{4}{x^2} = y^2 - 4$ мешавад. Аз ин ҷо:

$$3(y^2 - 4) - 2y + 4 = 0,$$

$$3y^2 - 2y - 8 = 0.$$

Ин муодиларо ҳал карда, $y_1 = 2$ ва $y_2 = -\frac{4}{3}$ -ро ҳосил мекунем.

Дар гузориши $x + \frac{2}{x} = y$ ба ҷои y ададҳои 2 ва $-\frac{4}{3}$ гузошта, муодилаҳои квадратии ҳосилшударо ҳал мекунем:

$$a) x + \frac{2}{x} = 2,$$

$$x^2 - 2x + 2 = 0,$$

$$D = 4 - 8 = -4 < 0, \quad \emptyset$$

$$b) x + \frac{2}{x} = -\frac{4}{3},$$

$$3x^2 + 4x + 6 = 0,$$

$$D = 16 - 72 = -56 < 0, \quad \emptyset$$

Ҷавоб: Муодилаи додашуда решаи ҳақиқӣ надорад.

Муодилаи якҷинса ва ҳалли он

Мисоли 7. Муодиларо ҳал кунед:

$$(x^2 + 4x + 8)^2 + 3x^3 + 14x^2 + 24x = 0$$

Ҳал. Муодилаи додашударо дар намуди зерин ифода мекунем:

$$(x^2 + 4x + 8)^2 + (3x^2 + 12x^2 + 24x) + 2x^2 = 0,$$

$$(x^2 + 4x + 8)^2 + 3x(x^2 + 4x + 8) + 2x^2 = 0.$$

Муодилаи охирин муодилаи якҷинсаи дараҷаи дуум мебошад. Барои онро ҳал кардан, азбаски $x = 0$ решаи муодила намебошад, бинобар ин ҳарду қисми муодиларо ба x^2 тақсим карда, муодилаи ба он баробарқувваи

$$\left(\frac{x^2 + 4x + 8}{x}\right)^2 + 3 \cdot \left(\frac{x^2 + 4x + 8}{x}\right) + 2 = 0$$

ҳосил мекунем. Аз гузориши $y = \frac{x^2 + 4x + 8}{x}$ истифода бурда, муодилаи квадратии $y^2 + 3y + 2 = 0$ -ро ҳосил мекунем, ки решаҳои он $y_1 = -1$ ва $y_2 = -2$ мебошад.

Акнун, дар гузориши $\frac{x^2 + 4x + 8}{x} = y$ ба ҷои y ададҳои -1 ва -2-ро гузошта, муодилаҳои ҳосилшударо ҳал мекунем.

$$a) \frac{x^2 + 4x + 8}{x} = -1,$$

$$x^2 + 4x + 8 = -x,$$

$$x^2 + 5x + 8 = 0,$$

$$D = 25 - 32 = -7 < 0, \quad \emptyset$$

$$b) \frac{x^2 + 4x + 8}{x} = -2,$$

$$x^2 + 4x + 8 = -2x,$$

$$x^2 + 6x + 8 = 0,$$

$$X_{1,2} = \frac{-6 \pm \sqrt{4}}{2} = \frac{-6 \pm 2}{2} = -2 \pm 1, \quad X_1 = -2 \text{ ва } X_2 = -4.$$

Ҳамин тавр, дида мешавад, ки муодилаи додашуда ду решаи ҳақиқӣ дорад.

Ҷавоб: $\{-2; -4\}$.

Истифодаи гузориши функционалӣ дар ҳалли муодилаҳо

Мисоли 8. Муодиларо ҳал кунед:

$$\sqrt{x^2 - x + 2} + \sqrt{x^2 - x + 7} = \sqrt{2x^2 - 2x + 21}.$$

Ҳал. Барои ҳалли муодила аз гузориши $y = x^2 - x + 2$ истифода бурда, муодилаи $\sqrt{y} + \sqrt{y + 5} = \sqrt{2y + 17}$ ҳосил мешавад, ки дар он $y \geq 0$ мебошад.

Азбаски ҳарду қисми муодила ғайриманфӣ мебошад, бинобар ин ҳарду қисми онро ба квадрат бардошта, муодилаи баробарқувваи

$$y + 2\sqrt{y^2 + 5y} + y + 5 = 2y + 17 \text{ --ро ҳосил мекунем. Аз ин ҷо: } \sqrt{y^2 + 5y} = 6,$$

$$y^2 + 5y - 36 = 0,$$

$$y_1 = -9, \quad y_2 = 4.$$

Азбаски $y \geq 0$ аст, бинобар ин танҳо муодилаи $x^2 - x + 2 = 4$ --ро дида мебароем.

$$x^2 - x + 2 = 4,$$

$$x^2 - x - 2 = 0,$$

$$x_1 = -1; \quad x_2 = 2.$$

Ҷавоб: $\{-1; 2\}$.

Мисоли 9. Муодиларо ҳал кунед:

$$\sqrt{x - 2 + \sqrt{2x - 5}} + \sqrt{x + 2 + 3\sqrt{2x - 5}} = 7\sqrt{2}.$$

Ҳал. Аз гузориши $\sqrt{2x - 5} = y$ истифода бурда, муодиларо ҳал мекунем. Дар ин ҷо $y \geq 0$ мебошад. Барои ҳал x -ро бо y ифода мекунем.

$$y = \sqrt{2x - 5},$$

$$y^2 = 2x - 5,$$

$$2x = y^2 + 5,$$

$$x = \frac{y^2 + 5}{2},$$

Он гоҳ $x - 2 + \sqrt{2x - 5} = \frac{y^2 + 5}{2} - 2 + y = \frac{(y+1)^2}{2},$

$$x + 2 + 3\sqrt{2x - 5} = \frac{y^2 + 5}{2} + 2 + 3y = \frac{(y+3)^2}{2} \quad \text{ва}$$

$$\frac{|y+1|}{\sqrt{2}} + \frac{|y+3|}{\sqrt{2}} = 7\sqrt{2} \text{ ё } |y+1| + |y+3| = 14 \text{ мешавад.}$$

Азбаски $y \geq 0$ аст, бинобар ин $|y+1| = y+1$ ва $|y+3| = y+3$ мешавад ва муодилаи охирин чунин мешавад: $y+1+y+3=14$, $2y=10$, $y=5$.

Дар гузориши $\sqrt{2x - 5} = y$ ба ҷои y адади 5-ро гузошта, муодиларо ҳал мекунем.

$$\sqrt{2x - 5} = 5,$$

$$2x - 5 = 25,$$

$$2x = 30, \quad x = 15.$$

Ҷавоб: $\{15\}$.

Истифодаи гузориши функционалӣ дар ҳалли нобаробариҳо

Дар ин ҷо мо ҳалли якчанд нобаробариҳоро дида мебароем, ки онҳо бо ёрии гузориши функционалӣ ҳал карда мешаванд.

Мисоли 10. Нобаробариро ҳал кунед.

$$\sqrt{x + 8 \cdot (3 - \sqrt{x + 8})} < \frac{x + 16}{2\sqrt{x + 8} - 10}.$$

Ҳал. Соҳаи киматҳои равои нобаробарӣ $x \geq -8$. Агар $\sqrt{x + 8} = y$ гирем, он гоҳ нобаробарӣ чунин мешавад:

$$x + 8(3 - \sqrt{x + 8}) = x + 8 - 8\sqrt{x + 8} + 16 = y^2 - 8y + 16 = (y - 4)^2.$$

Азбаски $\sqrt{x + 8} = y$, аз ин ҷо $x + 8 = y^2$ ва $x + 16 = y^2 + 8$ шуда, нобаробарӣ намуди зерин мешавад:

$$|y - 4| < \frac{y^2 + 8}{2y - 10}. \quad (2)$$

Азбаски $|y - 4| \geq 0$ аст, бинобар ин $\frac{y^2 + 8}{2y - 10} > 0$, $2y - 10 > 0$ ва $y > 5$ мешавад. Агар $y > 5$ бошад, $|y - 4| = y - 4$ мешавад ва нобаробарии (2) чунин мешавад.

$$y - 4 < \frac{y^2 + 8}{2y - 10} \quad (3)$$

Нобаробарии (3)-ро бо назардошти он, ки $y > 5$ ва $2y - 10 > 0$ аст, ҳал мекунем:

$$(y-4) \cdot (2y-10) < y^2 + 8,$$

$$y^2 - 18y + 32 < 0. \quad (4)$$

Барои ҳалли нобаробарии (4) аз методи интервалҳо истифода мебарем.

$$y^2 - 18y + 32 = 0,$$

$$D = 324 - 128 = 196,$$

$$y_{1,2} = \frac{18 \pm 14}{2}, \quad y_1 = 16, \quad y_2 = 2.$$

Дида мешавад, ки ҳалли нобаробарии (4) $2 < y < 16$ аст. Азбаски $y > 5$ мебошад, бинобар ин $5 < y < 16$ мешавад. Лекин $y = \sqrt{x+8}$ аст. Он гоҳ $x = y^2 - 8$ ва $17 < x < 248$ мешавад.

Ҷавоб: (17; 248).

Мисоли 11. Нобаробариро ҳал кунед:

$$\sqrt{x - \frac{1}{2} + \frac{x+1}{4}} < \sqrt{2x - 1 + \frac{(x+1)^2}{8}}. \quad (1)$$

Ҳал. Соҳаи қиматҳои равои нобаробарӣ $x \geq \frac{1}{2}$. Барои ҳалли нобаробарӣ

$$\sqrt{x - \frac{1}{2}} = u \quad \text{ва} \quad \frac{x+1}{4} = v \quad \text{мегирем.}$$

Азбаски $x \geq \frac{1}{2}$, бинобар ин $u \geq 0$ ва $v \geq 0$ мешавад. Нобаробарии (1) намуди зерин мешавад:

$$u + v < \sqrt{2u^2 + 2v^2}. \quad (2)$$

Азбаски $u + v \geq 0$ аст, ҳарду қисми нобаробарии (2)-ро ба квадрат бардошта нобаробарии

$u^2 + 2uv + v^2 < 2u^2 + 2v^2$ ё $(u-v)^2 > 0$ -ро ҳосил мекунем. Нобаробарии охирин барои $u \neq v$ иҷро мешавад.

$$\text{Бигузор } u \neq v \text{ бошад, яъне } \sqrt{x - \frac{1}{2}} \neq \frac{x+1}{4}. \quad (3)$$

Нобаробарии (3)-ро ҳал мекунем. Ҳарду қисми нобаробарии (3)-ро ба квадрат мебардорем.

$$16\left(x - \frac{1}{2}\right) \neq (x+1)^2,$$

$$x^2 - 14x + 9 \neq 0,$$

$$x \neq 7 \pm 2\sqrt{10}.$$

Азбаски $x \geq \frac{1}{2}$ ва $7 - 2\sqrt{10} > \frac{1}{2}$ мебошад, бинобар ин ҳалли нобаробарии (1) чунин мешавад:

$$\frac{1}{2} \leq x < 7 - 2\sqrt{10},$$

$$7 - 2\sqrt{10} < x < 7 + 2\sqrt{10},$$

$$x > 7 + 2\sqrt{10}.$$

$$\text{Ҷавоб: } \left[\frac{1}{2}; 7 - 2\sqrt{10}\right) \cup (7 - 2\sqrt{10}; 7 + 2\sqrt{10}) \cup (7 + 2\sqrt{10}; \infty)$$

Мисоли 12. Нобаробариро ҳал кунед:

$$\frac{5 \cdot 3^{x-2}}{3^x - 2^x} \geq 1 + \left(\frac{2}{3}\right)^x. \quad (1)$$

Ҳал. Сурат ва маҳраҷи қасри қисми чапи нобаробарии (1)-ро ба 2^x тақсим мекунем. Пас аз гузориши $\left(\frac{3}{2}\right)^x = y$ истифода бурда, нобаробарии (1)-ро дар намуди зерин менависем:

$$\frac{5y}{9(y-1)} \geq 1 + \frac{1}{y}. \quad (2)$$

Аз ин ҷо $y > 1$ ва $\frac{4y^2-9}{y(y-1)} \leq 0$ (3) мешавад. Нобаробарии (3)-ро бо назардошти он, ки $y > 1$ аст, ҳал мекунем.

$$4y^2 - 9 \leq 0, \quad -\frac{3}{32} \leq y \leq \frac{3}{2}.$$

Азбаски $y > 1$ аст, бинобар ин $1 < y \leq \frac{3}{2}$ мешавад.

Ҳамин тавр, аз $y = \left(\frac{3}{2}\right)^x$ $\left(\frac{3}{2}\right)^0 < \left(\frac{3}{2}\right)^x \leq \left(\frac{3}{2}\right)^1$, $0 < x \leq 1$ мешавад.

Ҷавоб: $(0; 1]$.

Бояд қайд кунем, ки муодилаҳо ва нобаробариҳои мураккаб, вобаста аз мисоли додашуда, бо ин ё он тарз ҳал карда мешаванд. Масалан, истифодаи монотонии функсия, маҳдудияти функсия, гузориши векторӣ ва ғайра. Дар байни ин методҳо тарзи гузориши функционалӣ яке аз методҳои пахншудатарин ба шумор меравад. Дар истифодаи ин метод мушкилии асосӣ муайян кардани гузориши функционалӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2019, Душанбе, Шарқи озод, - 42с.
2. Лунгу, К.М., Макаров, Е.Б. Основные методы решения задач по элементарной математики-М., 2015
3. Раҷабова, С.Ҷ. Аҳамияти ҳалли масъалаҳо дар тарбияи ғаёлнокии эҷодии хонандагон бо принсипи таълими босалоҳият. Раҷабова С.Ҷ., Очилов А.У. "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. 2022. № 1 (70). с. 175-179.
4. Раҷабова, С.Ҷ. Махсусиятҳои ташаккули салоҳияти математикии муаллимони ояндаи фанни математика. / Раҷабова С.Ҷ.// Паёми донишгоҳи милли Тоҷикистон. 2023. №3. с.321-328.
5. Раҷабова, С.Ҷ. Бартарихо ва камбудихои ташшакули муаллимони ояндаи математика [Матн] / С.Ҷ.Раҷабова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). №3, ISSN2222-9809 - Душанбе: «Сино», 2024. с.221-230.
6. Раҷабова, С., О. Усмонов, Ё. Дадочонов. Методикаи таълими математика: методикаи умумӣ (китоби дарсӣ барои мактабҳои олии). Қисми 1. – Хучанд: Нури маърифат, 2023.- 343с.
7. Литвиненко, В.Н., Мордкович, А.Г. Практикум по решению математических задач. – Москва, 1984.
8. Супрун, В.П. Математика для старшеклассников. Нестандартные методы решения задач-М., 2009.-245с.
9. Тестов, В.А. Математическая одаренность и ее развитие //Перспективы науки и образования: международный электронный научно-практический журнал: <http://pnojournal.wordpress.com>, №6, 2014. – С. 60-67.
10. Тестов, В.А. Порядковые структуры в алгебре и теории чисел. –М.: МПГУ, 1997. –110 с.

ИМКОНЯТШОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТИВӢ ДАР ТАЪЛИМИ КӢДАКONI НОРАСОИӢОИ ШУНАВОИДОШТА

ШОДМОНОВ Шодмонкул Саидҷафарович – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷоми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, муовини директори мактаб-интернати ҷумҳуриявӣ барои кӯдакони шунавоишашон суғ ва деркаршуда дар ноҳияи Рӯдакӣ, ноҳияи Рӯдакӣ, шаҳраки Сомониён, к. Рӯдакӣ, 42. **E-mail:** shodmon75@mail.ru, **тел.:** (+992) 98 726 50 75

Дар мақола масъалаи таъсири мусбӣи технологияҳои иттилоотию коммуникативӣ ба раванди таълими кӯдакони дорои имконияти маҳдуди саломатӣ баррасӣ шуда, нисбати роҳҳои имконпазири истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникативӣ дар қори омӯзгор-дефектолог оид ба таълими кӯдакони дорои нуқсони шунавоӣ дар татбиқи ғояҳои таълими рушддиҳанда, тақмили шакли усулҳои таълики раванди таълим, азхудкунии малакаҳои воқеӣ барои рушди малакаҳои мустақилона аз худ қардани донишҳои нав маълумот дода шудааст.

Мақола барои омӯзгороне, ки бо кӯдакони имконияташон маҳдуди саломатӣ сару қор қоранд ва волидонии ин ғуруҳи қонандагон пешбинӣ шудааст.

Вожаҳои қалидӣ: технологияи информатсионӣ ва коммуникативӣ, таълими рушддиҳанда, самаранокии таълим, қардиқунонӣ ва тафриқии раванди таълим, сифати таҳсилот, тақмили воситаҳои идрок, ислоҳқунӣ, технологияҳои шунавоӣ.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО- КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

ШОДМОНОВ Шодмонкул Саидҷафарович – соисқателъ Института развития образования им. А. Дҷами Академии образования Таджикистана, замесителъ директора Республиканской школы-интерната слабослышащих и позднооглохших детей района Рудаки, р-н Рудаки, пос. Сомониён, ул. Рудаки, 42. **E-mail:** shodmon75@mail.ru, **тел.:** (+992) 98 726 50 75

В данной статье даны сведения о положительной влияний информационно-коммуникационных технологий на процесс обучения детей с ограниченными возможностями здоровья, а также возможные пути использования информационно-коммуникационных технологий в работе педагога-дефектолога по обучению детей с нарушением слуха в реализации идей развивающего обучения, совершенствования форм и методов организации учебного процесса дается приобретение реальных навыков для развития навыков самостоятельного приобретения новых знаний.

Статья предназначена для педагогов, занимающихся детьми с ограниченными возможностями здоровья, и родителей данной группы учащихся.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, развивающее обучения, эффективность обучения, индивидуализация и дифференциация образовательного процесса, качество образования, совершенствование познавательных средств, коррекция, слуховые технологии.

OPPORTUNITIES USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION OF CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS

SHODMONOV Shodmonqul Saidjafarovich – postgraduate of Institute of Development of Education named after A. Jomi Academy of Education of Tajikistan, Deputy Director of the Republican Boarding School for Hearing Impaired and Late Deaf Children of the Rudaki District, Rudaki area, pos. Somoniyon, st. Roodaki 42. **E-mail:** shodmon75@mail.ru, **phone:** (+992) 98 726 50 75

This article discusses the positive impact of information and communication technologies on the learning process of children with disabilities, as well as possible ways of using information and communication technologies in the work of a special education teacher in teaching children with hearing impairment. In implementing the ideas of developmental education, improving the forms and methods of organizing the educational process, the acquisition of real skills is given for the development of skills for independent acquisition of new knowledge.

The article is intended for teachers working with children with disabilities and parents of this group of students.

Key words: *information and communication technologies, developmental education, learning efficiency, individualization and differentiation of the educational process, quality of education, improvement of cognitive tools, correction, auditory technologies.*

Яке аз шарту вазифаҳои ислоҳоти раванди таълим дар марҳалаи ҳозира ин бо технологияҳои навини иттилоотӣ коммуникативӣ мучахҳаз сохтани раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад.

Ба раванди таълиму тарбия ворид шудани технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки бо сифати баланд мазмун, роҳу усулҳо ва шаклҳои таълимиро дигаргун намоянд. Мақсади асосии дар раванди таълим ҷорӣ кардани чунин технологияҳо ин таҳкими тавонмандии зеҳнии хонандагон дар ҷомеаи иттилоотӣ, инчунин гуманизатсия, фардикунонӣ, босамар кардани раванди таълим ва баланд бардоштани сифати таълим дар тамоми зинаҳои низоми таълим мебошад. Ҳадафҳои асосии педагогии истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникативӣ аз баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати раванди таълиму фаъолияти маърифатии хонандагон, таҳкими робитаҳои байнифанӣ ва баланд бардоштани ҳаҷм ва мукамалсозии ҷустуҷӯи иттилооти зарурӣ иборат мебошад.

Бо дарназардошти таъсири бузурги технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионии муосир ба раванди таълим, бисёре аз омӯзгорон майли ба системаи методии худ дохил намудани онҳоро доранд.

Таълими кӯдакони имконияти маҳдуддошта фароҳам сохтани муҳити махсуси ислоҳӣ ва рушддиҳандаро дар бар мегирад, то ки ин гуруҳи кӯдакон барои гирифтани таҳсилот дар баробари кӯдакони муқаррарӣ дар доираи стандартҳои махсуси таҳсилот шароити муносиб ва имконияти баробар таъмин карда шавад.

Вақтҳои охир дар системаи таълими ислоҳӣ технологияҳои компютерӣ васеъ паҳн шудаанд. Ташаккули ҳамачонибаи хонандагони норасоиҳои шунавоидошта ва ба ҳаёт омода кардани онҳо яке аз вазифаҳои асосии мактабҳои кӯдакони дорони нуқсони шунавоӣ мебошад. Агар талабагон нутқи шифохӣ, алалхусус шакли даҳонии онро ба қадри кифоя аз худ накунад, ҳалли ин масъаларо пурра иҷро кардан ғайриимкон мебошад. Муносибат бо одамони шунаво аз ин кӯдакон тақозо менамояд то нутқи ба онҳо мурочиатшударо дарк намоянд ва қобилияти барои атрофиён фаҳмо гап заданро дошта бошанд. Пӯшида нест, ки муошират омили асосии ташаккули тафаккур ва воситаи муҳимтарини ба даст овардани иттилооти гуногун мебошад. Дар ҷомеаи муосир мубодилаи иттилоот метавонад ба андозаи бештар бо ёрии технологияҳои компютерӣ анҷом дода шавад ва ин муоширати нутқиро умуман истисно намекунад.

Ташаккули талаффузи кӯдакони ношунаво ба ҷуз рушди малакаҳои муошират чизи дигаре нест. Азбаски малакаи талаффузӣ, яъне нутқӣ тамоми ин ҷузъиётро ба монанди талаффузи овозҳо ва ташаккули сатҳҳои гуногуни сохтори забонро дар бар мегирад, масъалаи рушди малакаҳои муоширатии кӯдакон, ташаккули сифатҳои шахсӣ ва равандҳои равонӣ, инчунин дар коллективи кӯдакон то чӣ андоза худро бароҳат ҳис кардани онҳо, яке аз самтҳои аввалини маҷмӯи тарбияи кӯдакон ба ҳисоб меравад.

Кӯдакони дорои нуқсонҳои шунавоӣ нутқи даҳониро танҳо дар шароити таълими махсус, ки бо истифода аз боқимондаи шунавоӣ ва бо ҷалби анализаторҳои визуалӣ, тактиль, моторӣ, кинестетикӣ, инчунин ба таври васеъ истифода бурдани воситаҳои техникии таълим (таҷҳизоти садоқувватдиҳанда, вибраторҳо, дастгоҳҳои визуалӣ) ва технологияҳои муосири иттилоотӣ амалӣ мешаванд, аз худ карда метавонанд.

Барои тақмил додани воситаҳои дарки нутқи даҳонии ношунавоён ва методҳои таълими талаффузи онҳо истифодаи воситаҳои техникии мувофиқ шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад. Ба ғайр аз таҷҳизоти садоқувватдиҳанда ва дигар воситаҳои механикии таъсиррасонӣ ба узвҳои нутқ (зондҳо ва шпател), ҳамчунин намудҳои гуногуни таҷҳизоте истифода мешаванд, ки нутқи садодиҳандаро ба сигналҳои оптикӣ ё механикӣ табдил медиҳанд ва инҳо ба ношунавоён имкон медиҳанд, то бо истифода аз боқимондаи шунавоии худ аз лаб хонданро низ аз худ намоёнд. Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки солҳои охир таҷрибаҳои гуногун гузаронида шуданд ва он шаҳодат аз он медиҳад, ки самаранокии истифодаи таҷҳизоти садоқувватдиҳанда дар раванди таълим барои рушди дарки шунавоӣ ба таври воқеӣ баҳо дода шавад. Ҳамчунин, асбобҳои ҳастанд, ки нутқи садодиҳандаро ба сигналҳои визуалӣ табдил медиҳанд.

Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (моддаи 22. Таҳсилоти махсус) чунин омадааст: “Таҳсилоти махсус ҳамчун қисми таркибии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсил ва офияти тиббӣю иҷтимоии кӯдаконро таъмин менамояд, ки ба таъбаоти тӯлонӣ эҳтиёҷдоранд, гирифтори иллати ҷисмонӣ ё равонӣ мебошанд ва ё рафтори онҳо барои ҷамъият хавфнок аст”, ҳамчунин “Таҳсилоти махсус дар асоси нақша ва барномаи махсус бо истифода аз технологияҳои муосири таълим вобаста ба муайян намудани дараҷаи таъвоили иллати ҷисмонӣ ё равонии кӯдакон ҷараён мегирад”. Қонуни мазкур барои кӯдакони имконияташон маҳдуди саломатӣ вобаста иллатҳои равонӣю ҷисмонӣю таълими тафриқавиро пешбинӣ намудааст, ки ҳангоми муносибати тафриқавӣ ба назар гирифтани хусусияти инфиродии кӯдаконро имконпазир менамояд.

Вобаста ба ин, дар шароити муосир дар раванди ташаккули талаффузи нутқи кӯдакони норасоҳои шунавоидошта зарурати тақмили татбиқи муносибати тафриқавӣ ба миён меояд. Технологияҳои муосири иттилоотӣю коммуникативӣ (ТИК) бошад, барои расидан ба ин ҳадафҳо имкониятҳои фаровонро фароҳам овардааст.

Дар муқоиса бо воситаҳои оддӣи техникий таълим, технологияҳои информатсионӣю коммуникативӣ имкон медиҳанд, ки хонандагон на танҳо бо донишҳои зиёди тайёри ба таври қатъӣ интиҳоб ва мувофиқшуда дастрасӣ пайдо намоёнд, ҳамчунин қобилияти зеҳнӣю эҷодӣ ва қобилияти мустақилона аз худ кардани донишҳои навро ташаккул диҳанд, дониши худро тақмил дода, бо манабаҳои гуногуни иттилоот кор карданро омӯзанд. Ин ба муаллим-дефектолог имкон медиҳад, ки бо назардошти хусусиятҳои инфиродии ҳар як кӯдак ва фароҳам овардани муносибати тафриқавӣ бо сарфаи кӯтоҳи вақт ба натиҷаҳои назаррас ноил гардад.

Технологияҳои иттилоотӣю коммуникативӣ ҳангоми кор бо кӯдакон ҳамчун ҷузъи системаи ягонаи таълим баррасӣ мешаванд, ки он на танҳо рушди нутқ ва ташаккули шунавоӣ, балки инкишофи ҳамаҷонибаи шахсияти онҳо низ таъсири мусбӣ мерасонад.

Дар раванди таълим оид ба ташаккули малакаҳои талаффузии хонандагонӣ мактабҳои кӯдакони норасоҳои шунавоидошта ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки раванди таълим пурзӯр гардида, ғояҳои таълими рушдиҳанда амалӣ шуда, суръати дарс баланд гардад, ҳаҷми иттилооти даркшуда ва корҳои мустақилонаи хонандагон афзоиш ёбад.

Дар доираи дарси муқаррарӣ бо дарназардошти аз ҷиҳати дидактикӣ истифода бурдани технологияҳои нави иттилоотӣ имкониятҳои номаҳдуди муносибати инфиродӣ ва тафриқавии раванди таълимо ба вуҷуд оварда, рушди самти таълими ҳар як хонандаро таъмин мекунанд. Дар раванди таълим бошад дигаргуниҳои кулӣ ба амал меоянд, ки ба инкишофи тафаккур ва таҳайюлотӣ кӯдакон ва ҷамъунин ба ҷаъолияти маърифатии онҳо бетаъсир нахоҳад буд.

Барои кӯдакони норасоҳои шунавоидошта дар ҳолатҳои ҳаёти дарк кардани садои овозҳои муҳити атроф ҳеле душвор аст, зеро барои дарки он ба тавзеҳот ва ислоҳ ниез доранд. Ин гуруҳи кӯдакон ба туфайли технологияҳои иттилоотӣ коммуникативӣ имкон доранд, ки бидуни тарк аз синф бо истифода аз компютер садоҳои гуногуни нутқӣ ва ғайринутқиро бишнаванд ва таҳти роҳбарии салоҳияти омӯзгор онҳоро шинохта ва фарқ кунанд. Онҳо имконият пайдо мекунанд, то малакаҳои талаффузӣ ва шунавоии худро таъмин диҳанд.

Қайд кардан бомаврид аст, ки воситаҳои ҳозиразамони техникаи барқароркунии норасоии шунавоӣ ба сатҳи нав баромадааст. Истифодаи усули имплантанти кохлеарӣ дар ташаккули ҷаъолияти шунавоӣ маъмул гашта, раванди барқарорсозиро мураккабтар гардонидаст, яъне боис он гардидааст, ки ҳаҷми маводи маводи пешниҳодшуда гуногун гардида, афзоиш ёбад. Технологияҳои иттилоотӣ бошанд, дар ин самт заҳмати сурдопедагогҳо ҳеле кам мегардонанд.

Барномаҳои таълимии мавҷудай компютери ба монанди «Нутқи дидашаванда» (Видимая речь), «Тасмаи вақт» (Лента времени) ва ғайра, вобаста ба вазифаҳои гузашташуда ба кори муаллим-дефектолог ҳеле кумак хоҳад кард.

Дар барномаҳои таълимӣ метавонанд аз намудҳои гуногуни аёнӣ истифода баранд, ки онҳо роҳҳои гуногун ташкил гардида, маводи назариявӣ дар шакли ҷадвал ва диаграммаҳо пешкаш карда шаванд. Албатта ҳамаи ин барои дар сатҳи нав истифода кардани методҳои фаҳмонидадихӣ, намоишӣ ва репродуктивӣ таълим мусоидат хоҳад кард.

Дар кори муаллим-дефектолог барномаи аз ҳама бештар истифодашаванда ин барномаи Microsoft PowerPoint ба ҳисоб меравад, ки он дар вақти дарсҳо барои омода намудани презентатсияҳо (муаррифӣ) бо истифода аз тахтаи электронӣ истифода бурда мешавад. Он ба гуруҳи технологияҳои ба истилоҳ мултимедӣ тааллуқ дорад, зеро он ба имкон медиҳад, ки дар як вақт имкониятҳои таҳриргарӣ матнӣ ва графикӣ, аниматсия (ҳаракати объектҳо), садо ва видеоро якҷоя кунед. Дар робита ба шароити таълими ислоҳӣ ин намуди пешниҳоди иттилоот аҳамияти махсус дорад, зеро он имкон медиҳад, ки хусусиятҳои ҳар як гуруҳи кӯдакон ба назар гирифта шуда, анализаторҳои боқимонда (ҷаъол)-и кӯдакон истифода бурда шаванд.

Арзиши методологии Microsoft PowerPoint бо ин маҳдуд намешавад. Тавре зикр гардид, ин барнома барои сохтани презентатсияҳо истифода мешавад. Презентатсия пайдарпаии слайдҳо ё «саҳифаҳои электронӣ»-ро (монанди китоб) дар бар мегирад. Дар ин ҳолат алгоритмҳои (ё тарҳҳои) сохтани презентатсия ва сохтори он мувофиқи таъби созандаи презентатсия амалӣ карда мешавад. Сохтори презентатсия метавонад ҳаттӣ, шохадор, давравӣ ва омехта бошад.

Истифодаи расмҳои равшан ва супоришҳои ҷолибу ғайриоддӣ, ки ба презентатсия барои дарс дохил карда шудаанд, ба зиёд шудани шавқу рағбати хонандагон нисбати забони модарӣ мусоидат намуда, ба онҳо имкон медиҳад, то бо маводи таълимӣ ба таври бозӣ шинос шаванд, ки ин барои худидоракунии ва инъикоси таълим имкониятҳои васеъро фароҳам меорад.

Ташаккули нутқ инчунин ислоҳи нафасбарорӣ, овоз ва ташаккули сохтори мавзунияту оҳанги нутқро дар бар мегирад. Дар ин раванди мураккаб маҳз технологияҳои иттилоотӣ ба омӯзгорони кӯдакони ношунаво бомуваффақият кумак карда метавонад. Масалан, бо истифода аз симулятори нутқи IntonM ба омӯзгор имкон медиҳад, ки ба кӯдакон муайян карда тавонистани задаи мантиқӣ ва шифоҳӣ ва фарқ кардани оҳанги овозро омӯзонад. Маҳз таъсири дарки визуалии овоз дар худназораткунии талаффузи кӯдакон, риояи таваққуф кардан ҳангоми нутқронӣ ва

оҳанги он нақши бузург дорад. Зеро ҳангоме, ки аз ҷониби ношунавоён нутқи шифоҳӣ дарк ва фаҳмида мешавад, назорати бевоситаи визуалӣ аз паси шахси суханкунанда аҳамияти асосӣ дорад. Чунин назорат имкон медиҳад, ки кӯдаки ношунаво он овозро ва унсурҳои нутқие, ки ба воситаи боқимондаи шунавоияш фарқ карда натавонистааст, ба воситаи ҳаракати узвҳои артикулятсионӣ онҳоро дарк намояд.

Дар кӯдакони ношунаво идора карда натавонистани баландии садои худ, яъне басомади ларзиши садопардаҳо, аз он вобаста аст, ки онҳо акси садои худро пурра ва ё ба таври кофӣ шунида наметавонанд. Ин албатта бо ёрии биниш (яъне бо хондани лабҳо) амалан дарк карда намешавад, зеро тағйирёбии баландии садо бо кори дастгоҳи овозие алоқаманд аст, ки бо чашм дида намешавад. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки кӯдакони дорои иллати шунавоӣ дар асоси тағйирёбии овоз ибораҳоро бо душворӣ фарқ мекунанд. Дар баробари ин роли интонатсия дар нутқ хеле калон аст, бинобар ин воситаҳои иловагии назорати он аҳамияти принципиалӣ доранд. Интонатсия на танҳо нутқро ташкил намуда, пуррагии онро фаро мегирад, балки он сарбории маъноӣ ҳам дорад. Дар ин ҳолат чуброни дарки шунавоӣ ба воситаи анализатори биноӣ хеле зарур аст. Чунин таҷҳизоти нутқӣ барои беҳтар гардидани буррогии нутқ кӯмак мерасонад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникативӣ ҳангоми кор бо волидон низ хеле муҳим аст. Ҳар як волидайн, агар хоҳиш дошта бошад, метавонад презентатсияҳои муаллим-дефектологро, ки барои ҳар як кӯдак омода намудааст, дар алоҳидагӣ истифода баранд, яъне бо он дар хона дар компютери шахсӣ бо фарзандашон кор баранд. Чунин намуди кор аллакай аз ҷониби омӯзгорон дар ҳолати бо сабабҳои гуногун дар дарс ғоиб будани хонанда истифода шуда истодааст. Ин ба кӯдак имкон медиҳад, ки аз ларс дур нашавад ва аз барнома ақиб намонад. Албатта ин аз волидайн доштани донишҳо ва малакаҳои зарурӣ тақозо мекунад.

Таҷрибаи дигар кишварҳо нишон медиҳад, ки вақтҳои охир ҳангоми таълими талаффуз дар шароити истифодабарии васеи технологияҳои информатсионӣ нутқи кӯдакон хеле беҳтар шуда, фаҳмо ва бурротар шуда, ба нутқи кӯдакони шунаво наздиктар гардида истодааст. Ин боиси он гардидааст, ки ҳолати нутқи ин гуруҳи кӯдакон аллакай дар синни хурди мактабӣ беҳтар гардад, яъне онҳо аллакай тамоми овозҳои нутқро аз худ намуда, тафриқаи овозҳо, чарангдору бечаранг ва ғайраро дар талаффузи худ идора карда наметавонанд.

Мутаассифона, айни замон дар муассисаҳои махсуси таълимии ҷумҳурӣ, ки ин гуруҳи кӯдакон ба таълиму тарбия фаро гирифта шудаанд, воситаҳои техникии таълим вобаста ба ташаккули шунавоӣ ва талаффузи хонандагон дида намешавад, ки ин албатта ба сифати таҳсилот ва рушди шунавоӣ ва нутқи хонандагон таъсири манфии худро расонида истодааст, ки ин барои дар оянда ба ҷомеаи одамони шунаво ворид гардидани онҳо монеъ мегардад. Вақти он расидааст, ки сари ин масъала чораандешӣ карда шавад.

Хулоса, ҳангоми дар раванди таълим истифода намудани барномаҳои таълимии электронии мултимедӣ дар якҷоягӣ бо усулҳои анъанавии таълим ва навовариҳои педагогӣ самаранокӣ таълими кӯдакон ба таври назаррас меафзояд. Дар баробари ин, аз ҳисоби дар як вақт таъсири якҷанд технологияҳо баланд шудани сифатии натиҷаи таълим ба назар мерасад ва ин имкон медиҳад, ки раванди таълим мукамал гардида, раванди тафриқавӣ ва фардикунонии таълим амалӣ шавад, ҳамчунин системаи боэътимоди баҳодиҳии азхудкунии дониш дар раванди ҳамкорӣ омӯзгорон бо хонандагон дар амал татбиқ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”.
2. Денисова, О.А., Яруничева, И.А. Учет состояния произносительной стороны речи и слухового восприятия глухих учащихся при обучении произношению (индивидуальный и дифференцированный подходы). Вестник Ленинградского

государственного университета им. А.С. Пушкина. Серия «Педагогика». – 2008. – № 4. – Саҳ. 48-53

3. Зыков, С. А., Обучение глухих детей языку по принципу формирования речевого общения. – М.: Просвещение, 1961. – 240 сах.

4. Яруничева, И.А. Дифференцированный подход при формировании произношения глухих учащихся. Под ред. В.Н. Скворцова. – СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2007. – Саҳ. 211-215

ТДУ: 681.3+338:378

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМИИ ТАЪЛИМ ҲАМЧУН ВОСИТАИ РУШДИ САЛҲИЯТҲОИ ИҚТИСОДИ ДАР ДОНИШЧҶҒНИ ЗИНАИ БАКАЛАВР

ҚОДИРОВ Ҷаҳфар Ашурович – эдвайзер оид ба таълими факултети молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимова, 64/14. **E-mail:** jafar.2023@mail.ru, **тел.:** +(992) 919 27 13 13

Дар мақола аҳамияти омӯзиши мушкilotи ташаккули салоҳияти иқтисодӣ дар байни донишҷӯни бакалавр – иқтисоддони оянда тавассути истифодабарии технологияҳои рақамии таълим ошкор карда шудааст.

Баланд бардоштани сифати таълим масъалаи гуногун ҷамба мебошад. Барои ҳалли он стандартҳои давлатии таҳсилотро таҳия ва татбиқ намуда, таъминоти муносири илмию методии ҷараёни таълим фароҳам оварда, технологияҳои муносири таълимро татбиқ намуда, низомии назорати сифати таълимро ба роҳ монда, малака ва майли донишҷӯён ба худомӯзӣ ва ҷаъолияти мустақилонро инкишоф дода, сатҳи тайёрии мутахассисони соҳаи иқтисодиро мунтазам баланд бардоштан зарур аст.

Ба андешаи мо, бояд ба рушди салоҳиятҳои иқтисодӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва муҳити муносири таълимӣ дар макотиби олӣ диққати махсус дода шавад. Рушди босуръат афзоюндаи ТИК, мураккабии таҷҳизот ва таъминоти барномавӣ ва якбора афзоиши ҳаҷми иттилоот ба ҷаъолияти касбии иқтисодчиёни оянда таъсири назаррас мерасонад.

Ҳамин тариқ, зарур аст, ки ба сифатҳои шахсияти донишҷӯни ихтисосҳои соҳпи иқтисодӣ тағйирот ворид карда, ба онҳо унсурҳои салоҳияти касбӣ илова карда шавад. Сохтори салоҳияти вазифаи касбии иқтисодчиро: лоиҳакашӣ, тартиб додан, ташкилӣ ва алоқа муайян мекунамд.

Вожаҳои калидӣ: рақамикунонии таҳсилот, раванди таълим, технологияҳои таълимии рақамӣ, салоҳиятҳои касбӣ, салоҳияти иқтисодӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, усулҳои барномавӣ, афзоиши тармамонд.

ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ БАКАЛАВРИАТА

КОДИРОВ Джафар Ашурович – эдвайзер по образованию факультет финансы и кредит при Таджикского государственного финансово-экономического университета, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. **E-mail:** jafar.2023@mail.ru, **тел.:** +(992) 919 27 13 13

В статье раскрывается актуальность исследования проблемы формирования экономической компетентности у студентов бакалавриата – будущих экономистов

посредством применения цифровых образовательных технологий.

Улучшение качества образования представляет собой многогранную задачу. Для ее решения необходимо разработать и внедрить государственные образовательные стандарты, создать современное научно-методическое обеспечение учебного процесса, применять современные технологии обучения, установить систему контроля качества образования, развивать у студентов навыки и стремление к самообразованию и активной самостоятельной деятельности, а также регулярно повышать уровень подготовки специалистов в области экономики.

На наш взгляд, особое внимание следует уделить формированию экономической компетентности с использованием информационно-коммуникационных технологий и современной образовательной среды в вузах. Быстрый рост ИКТ, усложнение технических и программных средств, а также резкое увеличение объемов информации значительно влияют на профессиональную деятельность будущих экономистов.

Таким образом, необходимо внести изменения в личностные качества студентов экономического профиля, добавив к ним элементы профессиональной компетентности. Структура профессиональной компетентности определяется функциями экономиста, такими как проектирование, конструирование, организация и коммуникация.

Ключевые слова: цифровизация образования, образовательный процесс, цифровые образовательные технологии, профессиональные компетентности, экономическая компетентность, информационно-коммуникационных технологий, программных средств, лавинообразное нарастание.

DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AS A MEANS OF DEVELOPING ECONOMIC COMPETENCE IN BACHELOR STUDENTS

KODIROV Jafar Ashurovich – education adviser, Faculty of Finance and Credit, Tajik State University of Finance and Economics, Dushanbe, Nakhimov St., 64/14. **E-mail:** jafar.2023@mail.ru, **phone:** +(992) 919 27 13 13

The article reveals the relevance of the study of the problem of developing economic competence in undergraduate students - future economists through the use of digital educational technologies.

Improving the quality of education is a multifaceted task. To solve it, it is necessary to develop and implement state educational standards, create modern scientific and methodological support for the educational process, apply modern teaching technologies, establish a quality control system for education, develop students' skills and desire for self-education and active independent work, and regularly improve the level of training of specialists in the field of economics.

In our opinion, special attention should be paid to the formation of economic competence using information and communication technologies and a modern educational environment in universities. The rapid growth of ICT, the complexity of hardware and software, as well as a sharp increase in the volume of information significantly affect the professional activities of future economists.

Thus, it is necessary to make changes to the personal qualities of students majoring in economics, adding elements of professional competence to them. The structure of professional competence is determined by the functions of an economist, such as design, construction, organization and communication.

Keywords: digitalization of education, educational process, digital educational technologies, professional competencies, economic competence, information and communication technologies, software, avalanche-like growth

Давраи муосири афзоиши босуръати ҳаҷми иттилоот ва дастовардҳои барҷастаи

технологӣ дар назди ҷомеа мушкilot ва талаботҳои нав мегузорад. Имрӯзҳо саводнокии иттилоотӣ ва ба монанди мутобиқ шудан ба муҳити пур аз иттилоот аҳамияти бештар пайдо мекунад. Барои бомуваффақият ҳал намудани ин мушкilot ба мо мутахассиси табақаи нав лозим аст, ки дар шароити зуд тағйирёбанда қарорҳои масъулиятнок қабул карда, донишҳои навро ба осонӣ азхуд карда, онро дар амалия барои ба вучуд овардани навоариҳои иқтисодӣ татбиқ карда тавонад.

Ҳангоми ташаккули фазои нави таълимӣ фарқияти мавҷудаи идеологиро дар байни донишҷӯёне, ки то рушди назарраси технологияҳои рақамӣ таҳсил кардаанд ва онҳое, ки дар давраи татбиқи фаълонаи онҳо таҳсил мекунад, ба назар гирифтани муҳим аст. Ҳеч як ҷониб омода нест, ки самтҳо ва ниёзҳои тарафи дигарро ба ҷаҳонбинии худ ворид кунад: на талаботи ҷомеаи нави рақамӣ ва на усулу шаклҳои раванди таълими анъанавӣ.

Хусусиятҳои донишҷӯёне, ки дар заминаи рушди фаъоли платформаҳои электронӣ таҳсил мекунад, дарки онҳо дар бораи иттилоот, тамаркузи таваҷҷӯҳ ва ташаккули ҳавасмандии устувори омӯзиш, зарурати бештар ҷустуҷӯи усулҳои нави таълим, аз ҷумла донишҷӯёни ихтисосҳои иқтисодиро муайян мекунад. Инчунин баҳодиҳии иқтисодии дидактикии технологияҳои таълимӣ бо истифода аз воситаҳои рақамӣ барои эҷоди моделҳои нави таълим дар заминаи онҳо муҳим аст.

Баланд бардоштани сифати таълим масъалаи мураккаб ва маҷмуиро ифода мекунад. Барои ҳалли он стандартҳои давлатии таҳсилотро таҳия ва татбиқ намудан, таъминоти муосири илмӣю методии ҷараёни таълим фароҳам овардан, технологияи муосири таълимро татбиқ намудан, низомии назорати сифати таълимро ба роҳ мондан, малака ва майли донишҷӯёноро ба худомӯзӣ ва фаъолияти мустақилона ташаккул додан, инчунин сифати тайёр кардани мутахассисони соҳаи ихтисодиро мунтазам баланд бардоштан зарур аст.

Ҳар як мутахассис дар ҷараёни фаъолияти амалӣ бояд амалиётҳоро оид ба маълумоти миқдорӣ, ки мувофиқи истифодаи технологияи рақамӣ дарбар мегирад, анҷом диҳад. Дар ҳоли ҳозир мутахассисро, ҳатто касе, ки дониши хуби ТИК дорад, аммо ҷи гуна истифода бурдани технологияҳои рақамиро наметавонад, наметавонад мутахассиси сатҳи баланд ҳисоб шавад. Ҳамин тариқ, мундариҷаи таҳсилоти муосир бояд ба ташаккули қобилияти истифодаи технологияҳои компютери муосир дар фаъолияти касбӣ барои ҳалли масъалаҳои мушаххас бо истифодаи технологияи рақамӣ равона карда шавад. Истифодаи фаълонаи технологияҳои таълимии рақамӣ дар соҳаи маориф имрӯз яке аз парадигмаҳои педагогӣ буда, бо табдили муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар муҳити рақамӣ алоқаманд аст. [7, с.63]

Дар ин ҷо чанд суҳанро аз Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр кардан бамаврид аст. «Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисодӣ миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад: рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ; истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низомии бақайдгирии давлатӣ; андешидани ҷораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот. [1]

Дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи эълон намудани солҳои 2025-2030 -«Солҳои рушди иқтисодӣ ва инноватсияҳои рақамӣ» аз 8 январи соли 2025, таҳти рақами 911 зикр мегардад, ки имрӯз дар Тоҷикистон ҷиҳати гузариш ба рақамикунонии бахшҳои иқтисодӣ миллӣ ҷиҳати таъмини шаффофияти муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ қадамҳои устувор андешида мешаванд. Татбиқи саривақтии ин ташаббус имконият медиҳад, ки дар панҷ соли оянда ин равандро тавсеа бахшем, заминаи ҳуқуқӣ тақмил дода, дар самти гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ санадҳои дахлдор қабул намуда амалӣ гардонем. [2]

Таносуи (табдилдиҳии) рақамӣ дар соҳаи маориф ба равандҳои таълимӣ таъсири назаррас расонида, нисбат ба тайёр кардани иқтисодчиёни оянда талаботи баландтарро мегузорад. Онҳо бояд дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт донишу малакаи кофӣ дошта, инчунин аз рӯи ихтисоси худ салоҳиятҳои касбӣ дошта бошанд. Ин ҷанбаҳо асоси муваффақи ҳамгироии низоми таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ мебошанд.

Мақсади имрӯзаи таълим на танҳо ба даст овардани тахассус, балки ташаккули салоҳият – қобилият ва малакаҳо барои фаъолияти касбӣ зарурӣ мебошад. Омӯзиш бояд аз интиқоли оддии дониш ба фаъолияти фаъоле табдил ёбад, ки дар тавлиди донишҳои нав нақши муҳим дорад. Тафсири фалсафии мафҳуми «фаъолият» аз он бармеояд, ки дар ҳама гуна фаъолият, ҳатто агар он мустақиман ва бошуурона танҳо ба натиҷаи моддӣ-энергетикӣ ва иттилоотӣ нигаронида шуда бошад ҳам, одам ҳамеша худро ба таври дигар тавлид мекунад, ки вай бо он ба ин раванд ворид шудааст. Шаҳси мутафаккир, ба гуфтаи К. Маркс, «алоқаҳо ва андешаҳои нав, роҳҳои нави муошират, ниёзҳои нав ва забони навро ба вучуд меорад» [5, с. 18].

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ дар шароити воқеияти технологияҳои иттилоотии муосир мутабиқ кардани низоми таҳсилоти олӣ ба талаботи ҷомеаи иттилоотӣ ва фароҳам овардани муҳити инноватсионии таълимӣ, ки ба рушди худшиносӣ, мақоми баланди иҷтимоӣ ва салоҳияти мутахассисони оянда дар соҳаи иқтисодиёт мусоидат мекунад, зарур аст.

Ба андешаи мо, бояд ба масъалаи ташаккули салоҳияти иқтисодӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва рақамӣ, инчунин ба шароити муосири таълим дар макотиби олӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад. Рушди босуръати ТИК, мураккаб шудани воситаҳои техникӣ ва воситаҳои барномавӣ, инчунин якбора зиёд шудани ҳаҷми иттилоот ба фаъолияти касбии иқтисодчиёни оянда таъсири назаррас мерасонад. Ин фаъолият серҷабҳа буда, усулҳои ташкили кор ва ҳамкориҳои технологияи компютерӣ бо одамон ва таҷҳизоти истехсолот тағйир ёфта, муносибатҳои нави иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ба вучуд меоянд, ки ин боиси афзудани талаботи сифат нисбат ба иқтисодчиён мегардад. Аз ин рӯ, ташаккул додани салоҳияти иқтисодӣ дар донишҷӯёни зинаи бакалавр – иқтисоддонии оянда ниҳоят муҳим аст.

Шароити муосири иқтисоди бозорӣ тайёрии комилан мувофиқи иқтисодчиёни ихтисосҳои гуногунро тақозо мекунад. Дарки воқеияти иқтисодӣ аз ҷониби аъзоёни алоҳидаи ҷомеа имконият медиҳад, ки стратегияҳои рафтор ва ноил шудан ба ҳадафҳои худро бошуурона интихоб кунанд.

Айни замон дар адабиёт оид ба тақмили ихтисос бахшидашуда, ба ҷанбаҳои гуногуни салоҳияти касбӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Ин махсусан барои донишҷӯёни зинаи бакалавр, ки барои иқтисодшинос шудан омодагӣ мебинанд, муҳим аст, зеро танҳо иқтисодчиӣ соҳибихтисос қодир аст, ки дар рушди иқтисодиёти кишвар самаранок ва босаводона сарм гузорад.

Ҳамин тариқ, масъалаи ташаккули салоҳиятҳои иқтисодӣ дар донишҷӯёни зинаи бакалавр, иқтисоддонии оянда, дар шароити ҷорӣ намудани технологияҳои таълимии рақамӣ актуалӣ ва муҳим боқӣ мемонад.

Мақсади мақола мазкур аз ҷиҳати назариявӣ асосноксозӣ ва ворид намудани технологияҳои таълимии рақамӣ ба раванди таълим, инчунин нишон додани таъсири мусбати онҳо ба рушди салоҳияти иқтисодии донишҷӯёни зинаи бакалавр, ки иқтисодшинос мешаванд, иборат аст.

Объекти тадқиқот раванди ташаккули салоҳияти иқтисодӣ дар донишҷӯёни зинаи бакалавр, ки ба ихтисоси иқтисодӣ омода мешаванд, иборат аст.

Мавзӯи тадқиқот технологияҳои рақамии таълимӣ мебошад, ки ҳамчун восита ва восилаи рушди салоҳияти иқтисодӣ дар донишҷӯёни равияи иқтисодӣ истифода мешаванд.

Фарзияи тадқиқот истифодабарии технологияҳои таълимии рақамӣ ҳамчун воситаи рушди салоҳияти иқтисодӣ дар донишҷӯёни зинаи бакалавр, ки иқтисодшинос мешаванд, бо иҷрои талаботҳои зерин самаранок хоҳанд буд:

- муайян кардани моҳият, сохтор, сатҳҳо ва ҷузъҳои салоҳияти иқтисодии донишҷӯёни зинаи бакалаври соҳаи иқтисодӣ;

- аниқ кардани мафҳуми технологияҳои таълимии рақамӣ ва таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои таҳсили донишҷӯёни зинаи бакалаври соҳаи иқтисодиёт муҳим аст;

- бояд модели татбиқи технологияҳои таълимии рақамӣ таҳия карда шавад, то ба рушди салоҳиятҳои иқтисодии донишҷӯёни бакалавр, ки иқтисодшинос мешаванд;

- инчунин усули тайёр кардани донишҷӯёни зинаи бакалавр- иқтисодчиёни оянда бо истифода аз технологияҳои таълимии рақамӣ бояд таъсис дода шавад.

Барои гузаронидани тадқиқоти илмӣ сифатан баланд, мувофиқи мақсад ва фарзияи муайяншуда вазифаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст:

- таҳлили ҳолати имрӯзаи тадқиқоти илмӣ дар самти ташаккули салоҳиятҳои иқтисодии донишҷӯёни зинаи бакалавр, ки дар оянда иқтисодчӣ мешаванд, муайян намуда, моҳияти мафҳуми «салоҳият»-ро дар заминаи истифодаи технологияҳои рақамӣ дар таълими донишҷӯёни ин соҳа муайян карда шаванд;

- дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ иқтисодӣ, мафҳуми технологияҳои рақамии таълим ва таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои таълимии донишҷӯёни зинаи бакалаври ихтисосҳои иқтисодӣ, муайян карда шаванд;

- таҳия намудани модели раванди татбиқи технологияҳои рақамии таълим, ки ба рушди салоҳиятҳои иқтисодӣ дар байни донишҷӯёни зинаи бакалаври ихтисосҳои иқтисод мусоидат мекунад;

- коркарди усули таълим барои донишҷӯёни зинаи бакалавр, аз фанҳои иқтисодӣ бо истифода аз технологияҳои таълимии рақамӣ.

- гузаронидани санчиши таҷрибавии самаранокии модели таъсисдодаи татбиқи технологияҳои рақамии таълим, ки ба ташаккули салоҳиятҳои иқтисодӣ дар байни донишҷӯёни зинаи бакалаври ихтисосҳои иқтисод нигаронида шудааст.

Аҳамияти назариявии тадқиқоти мазкур дар эҷоди шаклҳо ва усулҳои рақамии таълим мебошад, ки ба рушди салоҳияти иқтисодии донишҷӯёни зинаи бакалавр барои ихтисосҳои иқтисод мусоидат мекунад.

Аҳамияти илмӣ натиҷаҳои тадқиқот дар таҳлили технологияҳои муносири рақамии таълим ва муайян намудани асосҳои татбиқи онҳо дар раванди таълим дар шароити муҳити таълими рақамии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ нишон дода мешавад.

Аҳамияти амалии тадқиқот дар таҳияи барномаи таълимии иловагии «SMM -(аз англ., social media marketing -маркетинги шабакаҳои иҷтимоӣ) ҳамчун воситаи ташаккули симои касбии иқтисодчӣ» мебошад, ки мумкин аст дар низомии таҳсилоти олии касбӣ барои омода намудани донишҷӯёни зинаи бакалаври соҳаҳои иқтисодиёт қорӣ карда шавад.

Раванди таълими технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ маҷмӯи фанҳои таълимӣ, ки дар шакли модулҳо ба мисли «Информатика», «Банкҳои маълумот», «Низомии компютерӣ дар шабака» ва «Технологияҳои иттилоотӣ» пешниҳод шудаанд. Хусусияти ташаккули малакаҳои донишҷӯён дар истифодаи технологияҳои рақамӣ дар амалияи мустақил дар он аст, ки моделҳои вазъиятҳои касбиро барои мутахассисони гуногун бо дарназардошти шабоҳатҳо ва фарқиятҳои онҳо (масалан, маркетингҳо, менеҷерҳо, иқтисоддонҳои агробизнес ва муҳосибон) бояд дар бар гирад.

Мундариҷаи таълими компютерӣ бояд ба стандартҳои давлатӣ асос ёфта, усули модулиро риоя кунад, ки он имкон медиҳад, воҳидҳои аз ҷиҳати мантиқӣ пурра ва мустақил мувофиқи ҳадафҳои таълимӣ таъсис дода шаванд. Раванди таълим бояд дарсҳои иловагӣ, барои баробар кардани сатҳи дониши донишҷӯён дар соҳаи технологияҳои рақамӣ, ба инобат гирифтани хусусиятҳои фардии онҳо ва таъмин намудани робитаҳои байнисоҳавӣ дар доираи тайёрии пайвастаи дониши компютерӣ дар тамоми давраи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олиро дар бар гирад.

Ҳангоми дарки назариявии равишҳои мухталифи муайян кардани мафҳуми «салоҳияти касбӣ» метавон ба хулосае омад, ки олимони ҷанбаҳои инфиродии онро ба назар гирифтаанд, аз ин рӯ зарурати сохти бутунии низомии тайёрии касбӣ ба миён омадааст ва тавсифи моҳият ва рушди сохтори ин падидаи шахсиро талаб мекард. Омили

ҳалқунанда раванди таълимист, ки ба шароити воқеии фаъолияти касбӣ наздик мешавад. [8, с.292]

Таҳлили тағйирот барои таҳия ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон нишон дод, ки мутахассиси баландихтисоси муосир на танҳо шахсе мебошад, ки дар соҳаи иқтисодиёт донишу малакаи касбӣ дорад, балки шахсе аст, ки ҷиҳати истифода бурдани технологияи компютерӣ ва низоми иртиботӣ малакаҳои амалӣ дошта, вобаста ба хусусиятҳои фаъолиятш воситаҳои мувофиқтаринро интихоб карда метавонад.

Ҳамин тариқ, зарур аст, ки ба сифатҳои шахсии донишҷӯёни ихтисосҳои иқтисодӣ тағйирот ворид карда, ба онҳо унсурҳои салоҳияти касбӣ илова карда шавад. Сохтори ин салоҳиятро вазифаҳои иқтисодӣ, ба монанди лоиҳакашӣ, тартибдиҳӣ, ташкилӣ ва иртиботиро муайян мекунанд.

Аз ин ҷиҳат, кори иқтисодӣ ба фаъолияти омӯзгорӣ шабоҳат дорад, зеро ҳарду ҳамкориро дар низоми «шахс ба шахс» инъикос мекунанд. Ин имконият медиҳад, ки мураккабии фаъолиятҳои гуногунро дарк намуда, онҳоро умда кунад, зеро ҳадафи ҳар дуи онҳо такрористеҳсолии инсон аст. Омодагӣ ба чунин фаъолият эътиқоди дохилӣ (ҷиҳати арзишӣ), зарурат ба он (ҷиҳати ҳавасмандӣ), мавҷудияти сифатҳои касбӣ (ҷанбаи субъективӣ), хоҳиши такмил додани касбият (ҷанбаи кавиירוудагӣ) ва қобилияти истифодаи воситаҳои муосир (ҷанбаи амалиётӣ) иборат аст. Аз ин рӯ, ин омодагиро метавон ҳамчун салоҳияти касбӣ арзёбӣ кард.

Илова бар ин, истифодабарии технологияҳои рақамӣ барои ҷалби мутахассисони пешрафта ва қоршиносони соҳаи тичорат ва молия имконият фароҳам меорад. Таҷриба ва дониши амалии донишҷӯён раванди таълимиро хеле бой гардониди, ба онҳо барои чуқуртар фаҳмидани хусусиятҳои фаъолияти иқтисодиёт ёрӣ расонда метавонад. Гузаронидани чорабиниҳо оид ба оммавӣ гардонидани таҳсилоти иқтисодӣ ва иқтисодиёт дар байни оммаи васеи донишҷӯён дар шароити рақамӣ муҳим аст. Ин бештар донишҷӯёнро ба омӯзиши ин соҳа ҷалб мекунанд ва ба онҳо имконият медиҳад, ки дурнамои касбии иқтисодиро дарк кунанд. Ташкили семинарҳои тематикӣ, лексияҳо ва захираҳои иттилоотӣ оид ба хусусиятҳои таълими иқтисодӣ ва татбиқи он дар ҷаҳони имрӯза ба донишҷӯён ёрӣ мерасонад, ки бартариҳои омӯзиши иқтисодиётро дар асри технологияҳои рақамӣ беҳтар дарк намоянд.

АДАБИЁТ

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон к парламенту, от 28 декабря 2024 года.
2. Комментарий к Указу Президента Республики Таджикистан об объявлении 2025-2030 годов «Годами развития цифровой экономики и инноваций» от 08 января 2025
3. Терюкова, Т.С. Экономические компетенции: сущность, структура и место в системе ключевых компетенций Т.С. Терюкова / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ecschool.hse.ru> - Дата доступа: 05.12.2023.
4. Левина, Е.Ю. Цифровизация - условия или эпоха развития систем высшего образования //Е.Ю. Левина //Казанский педагогический журнал, 2019. № 5. С. 8-13.
5. Мисаилов, А.Ю., Роганов, А.А., Теодорович, Н.Н., Мохов, А.И. Педагогические инновации в современном высшем профессиональном образовании //Интернет-журнал «Наукоеведение» 2014. №6. <http://naukovedenie.ru/PDF/67PVN614.pdf>
6. Модель цифрового университета: современные вызовы и новые задачи И А Калиниченко, О.В.Зиборова, К. В.Ярмак [и др.]. –Москва : Московский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации им. В.Я. Кикотя, 2022. – 134с. – ISBN 978-5-9694-1168-5. – EDN IPUEKD.
7. Кадырова, З.Х. Актуальные вопросы подготовки специалистов экономического профиля [Текст] /З.Х.Кадырова //Сборник научных статей III Писаренковских чтений. 09-10 ноября 2017, Гомель. –С.61-63.
8. Қодиров, Ҷ.А. Компетентная характеристика экономистов - выпускников вузов в

формировании знаний, умений, навыков с применением информационных технологий [Матн] //Кодиров Дж.А. //Вестник Таджикского национального университета. –Душанбе, 2020. -№10. -С.291-294. ISSN2074-1847.

9. Левина, Е.Ю. Цифровизация - условия или эпоха развития систем высшего образования /Е.Ю.Левина //Казанский педагогический журнал, 2019. №5. -С. -13.

ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ КОМПЮТЕРӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

МУСТОНОВ Бекмурод Холмуродович – доктор PhD курси 2-и кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** bek031291@mail.ru, **тел.:** (+992) 917 03 01 00

Дар мақола имкониятҳои татбиқи технологияҳои компютерӣ ҳамчун воситаи визуалӣ дар раванди таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ барраси шудааст. Яке аз хусусиятҳои имконпазир ин истифодаи бозҳои компютерӣ бо мисолу масъалаҳои математикӣ мебошад. Ҳамин тариқ омӯзгор ба ҷаъолияти хонандагон дар синфҳои ибтидоӣ роҳбарӣ намуда, танаффуси аввалин ба ҷаъолияти таълимӣ сурат мегирад. Якҷан мисолҳои истифодаи моделсозии компютерӣ дарсҳои математика дар синфҳои ибтидоӣ, ки вақтро дар равиши дарс сарфа мекунад, оварда шудааст.

Инчунин, тавсияҳои методӣ оид ба истифодаи технологияи компютерӣ дар раванди дарси математика оварда шудаанд. Мо боварӣ дорем, ки тавсияҳои методӣ мо ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар ҷаъолияти амалӣ ёрӣ мерасонанд.

Возаҳои калидӣ: технологияи иттилоотӣ, компютеркунонӣ, синфҳои ибтидоӣ, тасвири графикӣ, илмҳои педагогӣ, раванди таълим, фанҳои таълим, алгоритмҳо, барномаҳои компютерӣ, математика, базаҳои компютерӣ, фарҳанги иттилоотӣ, фигураҳои геометрӣ.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

МУСТОНОВ Бекмурод Холмуродович – доктор PhD 2-го курса, кафедры информационные и коммуникационные технологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айна, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. **E-mail:** bek031291@mail.ru, **тел.:** (+992) 917 03 01 00

В статье рассматривает возможности реализовать компьютерные технологии как средства наглядности в процессе обучения математики в начальных классах. Одной из возможных особенностей является использование компьютерных игр математического содержания. Так ведущая деятельности учащихся в начальных проходить перемена первая к учебной деятельности. Переведенье несколько образец использование компьютерных моделирование уроков математики в начальных классах, которые сэкономят время в процессе урока.

А также приведены методические рекомендации по использование компьютерных технологии на уроках математики. Мы убеждены что наши методические рекомендации помогут учителям начальных классах на практических деятельности.

Ключевые слова: информационные технологии, компютеризация, начальные классы, графическое изображение, педагогические науки, учебный процесс, предметы образования, алгоритмы, компьютерные программы, математика, компьютерные базы данных, информационная культура, геометрические фигуры.

POSSIBILITIES OF USING COMPUTER TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL

MUSTONOV Bekmurod Kholmurodovich – doctor PhD 2nd year, department of Information and Communication Technologies the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Dushanbe, st. Rudaki, 121. **E-mail:** bek031291@mail.ru, **тел.:** (+992) 917 03 01 00

The article examines the possibilities of implementing computer technologies as a means of visualization in the process of teaching mathematics in primary school. One of the possible features is the use of computer games with mathematical content. So, leading the activities of students in the elementary school, the first break to educational activities takes place.

Translation of several examples of the use of computer modeling of mathematics lessons in primary school, which will save time during the lesson. Methodological recommendations on the use of computer technology in mathematics lessons are also provided. We are convinced that our methodological recommendations will help primary school teachers in practical activities.

Key words: information technology, computerization, primary classes, graphic image, pedagogical sciences, educational process, educational subjects, algorithms, computer programs, mathematics, computer databases, information culture, geometric shapes, problem, primary school teachers.

Гарчанде ки инкишофи нокифояи проблемаи технологияҳои компютери педагогӣ то имрӯз зимни таҳия ва татбиқи онҳо таҷрибаи муайян бунёд карда шудааст. мувофиқи мавзӯи ин таҳқиқоти мо ҳолати кунунии истифодаи ин технологияҳоро дар синфҳои ибтидоӣ дар мақоми ташкили методӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Бо назардошти ҳулосаҳои раваншиносон созори асосии мантикии тафаккури инсон, интеллектӣ ӯ дар давраи аз 5 то 11-солагӣ ташаккул меёбад, ҳақиқатан дар заминаи шуур ва тафаккури назариявӣ ба вучҷуд меояд, салоҳиятҳои мувофиқ (инъикос, таҳлил, ба нақшагирии раванӣ) ташаккул меёбанд. Зимни ин давраи ҳаёт дар кӯдакон майлу рағбат ва ангезаҳои омӯзиш низ густариш мепазирад, чунки, шакли дӯстдоштаи ғаъолияти кӯдак бозӣ мебошад. Бинобар ҳамин бояд гуфт, ки асосгузори мактаби психологии собиқ Шуравӣ Л. Виготский, А.Н. Леонтев, Д.Б. Элконин ва дигарон бозиро як ғаъолияти пешбаранда, яъне ғаъолияте меноманд, ки инкишофи равонии кӯдаконро муайян менамояд. Бозӣ ба шумо имкон медиҳад, ки кӯдакро бо ин ё он намуди амал бо роҳи шиносои бо ғанҳои муҳими атроф дар он ташаккул диҳед, дар аини замон малакаҳои зарурии муфидро инкишоф диҳед. Бинобар ҳамин, истифодаи имкониятҳои техникии компютер, ки дар ҳақиқат як бозичаи универсалӣ мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад, баъзе бозии маълумро тақлид карда, ба таври қуллаи нав созгор диҳед, дар ғаъолияти бозии кӯдакони синни томактабӣ ва синфҳои ибтидоӣ имрӯз ба назар мерасад, яке аз соҳаҳои дурнамои методика мебошад.

Чи хеле ки амалия нишон медиҳад [1; 2; 3], истифодаи компютер дар рушди ғаъолияти бозии кӯдакон аз синни 3-4-солагӣ пас аз ташаккули ҳаматарафаи сифатҳои шахсии онҳо бо ашӣи муҳити атроф дар сатҳи амалиёти визуалӣ (аёнӣ) ва амалӣ имконпазир мегардад. Бояд гуфт, ки компютер тағйирёбии методҳои табдил додани гузориши бозӣ ва руқунҳои бо бозӣ дохил кардани онҳоро ба таври хеле муосир васеъ менамояд.

Тағйироти бонуфуз, ки намунаҳои азхудкунии воситаҳои нави ғаъолиятро ифода менамоянд, бештар аз ҳама дар ҷодаи маърифати кӯдак ба амал меоянд. Компютер шароитҳоеро мусоидат менамояд, ки қонуниятҳои нобаробари инкишофи равандҳои раванӣ (дарки, рамзнок, лафзӣ, тафаккури мантиқӣ) мувозинат намояд [1]. Аз як тараф компютер предмети мураккаби шиносоӣ кӯдак буда, боиси азхудкунии он зимни ташкили ғаъолият ва сохтори он, яъне рушди муайяни сохтори таркиби зеҳнӣ (ҳадаф – роҳандозӣ – натиҷа) талаботи волотарро пеш меорад. Аз паҳлуи дигар, компютер тавассути такмил ёфтани кӯдак имкон медиҳад, ки чунин қобилиятҳои нуфузиро амалӣ созад, ки дар воқеияти аънаванӣ, масалан, аз сабаби номукамалии тасвири графикӣ ё татбиқи қуҳанбунёди он зоҳир шуда наметавонанд [4].

Паҳлуҳои муҳими таълим дар синфҳои ибтидоӣ фавран афзудани ҳаҷми иттилооти коркардшудаи хонандагон аз марҳилаҳои аввали таълим мебошад ва ин раванд боиси он мегардад, ки аксари онҳо дар дарк ва дар хотир нигоҳ доштани он душворӣ мекашанд, зеро мутобиқшавӣ ниҳоят суст аст ва ба ҳадди афзуншавӣ зуд мерасад. Аз ин рӯ, масъалаи таъхирнопазири илмҳои педагогӣ дар ин зина афзуншавии зарурат маҳсулнокии раванди таълим тавассути сарфакунии муддат азбаркунии мавод ва тағйир додани тамоилҳои таълим, созгори имкониятҳои зарурӣ барои ҳалли масъалаи «сохтор дар тафаккури кӯдакон» мебошад. Ҳар як илм бо назардошти хусусиятҳои синну соли хонандагон ба номгӯи предметҳои таълимӣ дохил карда шудааст (В.В. Давидов). Барои ба сарбориҳои иттилоотӣ мутобиқкунии хонандагон, сараввал ба онҳо чунин усулҳои амали равониро, аз қабилӣ ҷустуҷӯи намунаҳо, тафаккур аз рӯи киёс, ҷустуҷӯи муносибати ашё ва мафҳумҳо (таснифкунӣ), муқоиса, дарёфти мафҳумҳои умумӣ зарур буда ҷудокунӣ мушаххас, ва таҳияи ҳулосаҳои мантиқӣ пеш меорад. Дар ҳалли ин масъалаҳо техникаи нави ҳисоббарорӣ низ бомуваффақият истифода бурда мешавад.

Яке аз намунаҳои беҳтарине маълуми истифодаи компютер дар рушду нумӯи кӯдакони синфҳои ибтидоӣ асари С.Паперт дар Донишқадаи технологияи Массачусетс (ИМА) мебошад [5]. Зери роҳбарии вай аз соли 1968, дар асоси консепсияҳои назариявии Ҷ.Пиаже [6] оид ба рушди марҳалаи фикрии кӯдакон, аз ҷумла синни томақтабӣ ва ибтидоӣ таҳқиқот гузаронида шуд. Таҳқиқот ба ду ҷабҳа асос ёфта буд: «1) тағйироти назаррас зимни инкишофи зеҳнӣ танҳо тавассути тағйир додани фарҳанг имконпазир аст; 2) барандаи эҳтимолии чунин тағйироти маданият дар ояндаи наздик паҳншавии афзояндаи компютерҳо мебошад». [5, с. 213]. Яке аз натиҷаҳои ин таҳқиқотҳо таъсиси забони махсуси барномасозӣ барои кӯдакон LOGO буд, ки ҳоло дар амалияи муносири педагогӣ ҷаҳонӣ васеъ истифода мешавад ва дар кишвари мо шӯҳрат пайдо карда истодааст (дар асоси технологияи LOGO технологияи LEGO баъдтар таҳия карда шуд — комплектиҳои конструктиви бачагонаи машҳур).

Ин далелҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳатто дар оғози сар шудани компютеркунонӣ дар баъзе минтақаҳои ИМА ба истифодаи техникаи ҳисоббарор дар мактабҳои ибтидоӣ диққати калон дода мешуд. Таҷрибаи андӯхташуда ба ноҳияҳои дигар паҳн гардид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин гуна кор, пеш аз ҳама, нарасидани таҷхизот ва паст будани сифати он ҳалал мерасонд. Компютерҳои бо IBM мувофиқ, ки воқеан барои мақсадҳои таълимӣ бештар муносиб ҳастанд, танҳо дар ибтидои солҳои 90-ум, вақте ки тамоилҳои номусоиди иқтисодӣ дар ҷомеа ба вучуд омада буданд, ворид шуданд. Муваффақияти калонтарин дар он вақт баъдаи барномаи компютери «Роботландия» аз Переславл-Залесский (вилояти Ярослав) буд, ки барои рушди тафаккури алгоритмӣ дар байни хонандагони синфҳои 4-5 пешбинӣ шудааст [8]. Аммо паҳн намудани таҷрибаи пешқадами истифодаи технологияҳои нави компютерӣ дар фаъолияти муассисаҳои томақтабӣ ва ибтидоӣ бо як монеаи ҷиддӣ бархурд мешавад: тибқи муқаррароти муваққатии санитарии гигиенӣ соли 1989, вақте ки телевизорҳои маъмул ҳамчун намоиш дар компютерҳои мактабӣ истифода мешуданд, истифодаи компютерҳо дар дарсҳо танҳо барои хонандагони синфҳои миёна аз панҷум сар карда, пешбинӣ шуда буд [9].

Масъалаи асосии технологияи иттилоотии мактаби собиқ Шӯравӣ ҳанӯз дар охири солҳои 80-ум аз ҷониби асосгузори асосии он академик А.П. Ершов матраҳ гардида буд [10; 11]. Ин бозёфти универсалии «саводи компютерӣ», яъне қобилияти истифодаи компютер дар фаъолияти худ мебошад. Ҳақиқатан бо назардошти андешаи боло амалисозии технологияи иттилоотӣ дар таълими хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҷолиб ба назар мерасид ки аввалан, аз сабаби набудани барномаҳои компютерӣ ва барномаҳои методи таҳиягардидаи ин синну сол мавҷуд нест ва дуҷум, то замони ҳаҷми ин зумра хонандагони мактабҳои миёна истифода бурдани компютерҳо ва барномаҳои компютери наслҳои оянда умедвор буданд, ки ин метавонад на танҳо боиси коствагии бисёр малакаҳои дар синфҳои ибтидоӣ аз бар, балки боиси зарароварии онҳо гардад.

Мутаассифона, дар заминаи рушди рӯзафзунии технологияҳои иттилоотӣ ва ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ дар давлати мо низ баробари давлатҳои пешрафта тақозои ташаккули фарҳанги иттилоотӣ пеш омад, ки аллакай маънои на танҳо дониши хонандагон дар технологияҳои муносири компютерӣ, балки дарки нави дунё, ташаккули услуби тафаккури мувофиқи ҷомеаи нав мебошад [12].

Заҳматҳои зиёди олимони соҳа боиси зиёда аз 70 барномаи компютери бозиро барои кӯдакони 4-10 сола дар бар мегирад, ки барои ташаккули маҳорат ва маҳорат аз рӯи мавзӯҳои

актуалӣ, аз қабилӣ математика ва комбинаторика, дизайн, экология, рушди тахайюлот, нутқ, самти фазоӣ, инчунин бозиҳои режиссёрӣ, китобҳо - китобҳои рангоранг ва ғайра [13]. Аз рӯи ҳадафҳои дидактикӣ онҳо ба 12 маҷмӯъ гурӯҳбандӣ шудаанд. Масалан, маводи «Математикаи зинда» барои инкишофи концепсияҳои ибтидоии математикии бачагон (омӯзиши ҳисоб, шиносӣ бо фигураҳои геометрӣ, нигаронӣ дар фазо ва вақт), маводи «Якҷоя ва алоҳида» барои инкишофи тафаккури мантиқӣ пешбинӣ шудааст, маводи «Физика барои бачагон» барои инкишоф додани дониш оиди табиат», маводи «Шиносӣ аввалин бо компютер» барои таълими малакаҳои истифодабарии компютер ва силсилаи «Ташхис» барои муқарраркунии рушди равонӣ дар гурӯҳҳои синну соли гуногун пайдо гардидаанд. Дар асоси омӯзишӣ ин система дар Университети давлатии Москва барои тайёр кардани мураббӣҳои муассисаҳои томактабӣ ихтисоси нав кушода шуд, ки дар фаъолияти худ малакаи истифодаи компютерро доранд. Хусусияти хоси системаи KID-Malysh мавҷудияти интерфейси графикӣ бо истифода аз пиктограммаҳо буд, ки имкон дод бе истифодаи аломатҳои алифбо, ки бисёре аз ин барномаҳои компютерӣ на танҳо дар кишвари мо инчунин дар як қаттор мамлакатҳои хориҷӣ, аз қабилӣ ИМА, Британияи Кабир, Финляндия, Франция, давлатҳои Осиёи Миёна, мамлакатҳои назди Балтика низ мавриди истифода қарор гирифтанд. Бисёр бозиҳои ин система баъдтар ба курсҳои «Фарҳанги иттилоотӣ» ва «Информатика дар бозиҳо ва масъалаҳо» дохил карда шуданд, ки дар зер баррасӣ мешаванд.

Системаи дигари барномавӣ ва методии компютерӣ, ки аз охири солҳои 80-ум маъмул аст, «Роботландия» мебошад, ки дар Переславл-Залесский аз ҷониби мутахассисони лабораторияи технологияи информатсионии мактабии Институти системаҳои барномасозии Академияи илмҳои собиқ Шӯравӣ таҳия шудааст. Он асосан барои инкишоф додани тафаккури алгоритмӣ дар байни хонандагони синфҳои 3-4 пешбинӣ шуда буд. Хусусияти фарқкунандаи система мавҷудияти роботаҳои махсуси фардӣ, аз қабилӣ Plusik, Organ Grinder, Mikron, Bukvoed, Avtomat ва дигарон мебошад [14], ки «ҳар кадоми онҳо ба рушди ин ё он маҳорат дар услуби амалиётии тафаккур» нақши калиди дорад [15, с. 41]. Бо додани фармонҳо ба роботаҳо ва мушоҳидаи иҷрои онҳо, донишҷӯён сохторҳои барномасозӣ ва технологияи сохтани барномаҳоро дар асоси забони махсусе, ки барои идоракунии сокинони Robotland сохта шудааст, меомӯзанд.

Рағбати навинии ғояҳои асосии «Роботландия», инчунин васеъ намудани имкониятҳои истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълими синфҳои ибтидоӣ бо назардошти талаботи рӯзафузи ҷомеаи иттилоотӣ таҳияи фармоиши системаи маориф буд. Нерӯҳои характерноки курси синфҳои ибтидоӣ амалисозии робитаҳои байнифаннии технологияи иттилоотӣ забони модарӣ ва математика мебошад. Барои ин раванд дарсро дар синфҳои 1—4 ҳамон муаллим (роҳбари синф), ки аз фанҳои дигари асосӣ таълим медиҳад, мусоидат менамояд. Аз ин рӯ маводҳо бо асбобҳои муфассал ва дастраси таълим мучахҳаз бояд бошад.

Акнун намунаи гуфтаҳоро чунин арзёбӣ мекунем.

Мазмуни мубрами дарси синфи якум: омӯзиши кор бо сафҳакарид ва манипулятори муш, машқҳои шуморидан аз кам ба зиёд ва баръакс, таркиби ададҳо ва арифметикаи сода, асосҳои кор бо ҳарфҳо, ҳиҷоҳо ва калимаҳо иборат аст. Гузашта аз он дастуралалҳо барои омӯзгорон [16], инчунин китоби рангаи «Компютер-дӯсти туст» барои хонандагон мавҷуд аст [17]. Мазмуни кори синфи дуум аз тасаввуроти аввал дар бораи маҷмӯъҳо, қонуниятҳо ва тартиб, гурӯҳбандӣ ва таҳрезӣ иборат аст. Барои хонандагон мазмуни масъалаҳо «Ҳисобкунакҳо, фарқкунакҳо, аз ёдакҳо» иборат аз машқҳо, аз ҷумла барои рушди хотира пешниҳод гардидааст.

Дар синфи сеюм мафҳумҳои фармоиш ва алгоритм таҳлилу муҳокима карда мешаванд. Барои хонандагон машқҳо пешниҳод мегардад.

Мазмуни муҳими фаъолияти синфи чор аз шинохти қонуниятҳо ва таҳқиқи алгоритмҳо, ҳалли масъалаҳои комбинаторӣ ва омӯзиши иҷрокунаандагон иборат мебошад. Барои хонандагон маводҳо пешниҳод карда мешавад.

Ҳамзамон як системаи маъмули оммавии синфҳои ибтидоӣ курси «Технологияи иттилоотӣ дар бозиҳо ва масъалаҳо» мебошад, ки онро гурӯҳи муаллифони Маркази таҳсилот донишгоҳии Институти иқтисоду статистикаи Москва бо роҳбарии А.В. Горячева пешниҳод кардааст [18]. Ибтидо аз ин мавод ҳамчун намунаи ғайрикомпютерии заминавии технологияи иттилоотӣ пешбинӣ шуда буд, аммо тибқи таъсири беҳдошти истифодаи технологияҳои компютерӣ аз соли хониши 1996 мутахассисони Ассоциатсияи «Компютерӣ ва кӯдакӣ» низ таъминот компютериро барои он то ҳол танҳо барои синфи 1 таҳия гардида буд.

Мақсадҳои асосии мавод:

1. Ташаккули малакаҳои ҳалли масъалаҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ:

- истифодаи мантиқи рамзи (баровардани хулосаҳо бо истифода аз амалиёти мантикии «ва», «ё», «ё ин ки», «агар»);

- тамоили алгоритмӣ зимни ҳалли масъала (маҳорати банақшагирии паиҳами амалҳо);

- тамоили системавӣ (баррасии ашё ва ҳодисаҳои мураккаб дар намуди силсилаҳои чузъиётҳои содатар);

- тамоили ба объект нигарони (маҳорати муттаҳидкунии предметҳои алоҳида ба гурӯҳ ё таркиббандӣ, муайянкунии хусусиятҳои умумӣ, тавсифи предмет).

2. Васеъкунии ҷаҳонбинии худ зимни технологияи иттилоотӣ (шиносӣ бо графикҳо, масъалаҳои комбинаторӣ, бозӣҳои мантиқӣ бо самти мувофиқшавӣ).

3. Ташаккули малакаи ҳалли масъалаҳои мантиқӣ (чустуҷӯи қонуниятҳо, муҳокима зимни қиёс, индуксия, дарёфти ҳақиқатшабех, шиносӣ бо назарияи ҳалли масъалаҳои эҷодӣ ва ғайра).

Ҳама маводи пешкашгардида ба 4 самт (бо назардошти шумораи чорякҳои таълимӣ) тақсим шудаанд. Ҳамин тавр, хонандагони синфи 2 мувофиқи барномаи таълимӣ мавзӯҳои матраҳгардидаро тартиби муайян дар ҳамбастагӣ азхуд мекунанд.

Мазмуни чорякҳо:

- чоряки 1 – алгоритмҳо;

- чоряки 2 – системаҳо ва объектҳо;

- чоряки 3 – математикаи дискретӣ ва зехни сунъӣ;

- чоряки 4-ум – усулҳои ҳалли масъалаҳо ва речаҳо дар бозӣҳо,

Силсилае, ки ба мактабҳо пешниҳод мешавад, маводи таълимиро дар шакли дафтарҳои рангоранг (як дафтар барои як чоряк), корҳои озмоишӣ, дастурҳои методӣ ва барномаҳои компютерӣ (барои синфи якум)-ро дар бар мегирад.

Чи тавре ки маълум аст, аз баррасии технологияҳои компютерӣ барои синфҳои ибтидоӣ аст, тибқи назари мӯхтавои таҳсилоти мавҷуда ду қисмати пешбарандаро ҷудо кардан мумкин аст. Якум, ин омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун илм аст, ки мақсади он ташаккули тамоилҳои умумӣ ба таҳрезии фаъолияти фикронии хонандагон, дарки аҳамияти равандҳои иттилоотӣ дар ҳаёти ҷомеа ва одамон, ташаккули малакаҳои амалии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таҳсилот мебошад. Қисмати дуюми истифодаи технологияҳои нав дар фаъолияти таълимии хонандагон мавриди омӯзиши предметҳои синфҳои ибтидоӣ: математика, савод, забони модарӣ, табиатшиносӣ ва ғайра мебошад. Ҳардуи ин қисматҳо ба талаботи ҷомеаи муосир ҷавобгӯ буда, гузаришро аз иттилоотикунони таълим ба ташаккули фарҳанги иттилоотӣ, ки муобрамияти стандарти федералии таълимӣ таҳсилот дар соҳаи технологияи иттилоотӣ мувофиқат мекунанд, таъмин менамояд [19].

Дар ҳамин радиф муайянкунии ҳамаи қисматҳои пешбари раванди истифодаи технологияи компютерӣ дар хориҷи кишварамон низ истифода мешавад. Дар яке аз ҳуҷҷатҳои муҳим оид ба компютеркунонии таҳсилоти ибтидоӣ дар Фаронса, ки дар соли 1986 ба таъб расидааст. Аз ин бештар ба он вобаста аст, ки дониши азбаркардаи хонандаро чӣ гуна баҳо додан лозим аст» [20, с. 114].

Бояд гуфт, ки агар дар охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-ум дар маорифи Руссия қисмати якуми иттилоотӣ («Роботландия») бартарӣ дошта бошад, пас аз нимаи дуюми солҳои 90-ум қисмати амалии мазмуни таълим, ки ба робитаи байни фаннӣ асос ёфтааст, робитаҳо «Фарҳанги иттилоотӣ»-ро дар бар мегирифтанд. Ин дигаргунии нигарон ба инкишофи ҷамъияти имрӯза, пай дар пай баланд шудани афзалияти донишҳои амалӣ нисбат ба донишҳои назариявӣ мусоидат менамояд. Проблемаи таъхирнопазири истифодаи технологияҳои компютерӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ истифодаи онҳо дар омӯзиши предметҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад. Дар шароити ба таври оммавӣ чорӣ намудани технологияи компютерӣ дар муассисаҳо ва истифодаи компютер дар таълими тамоми фанҳои таълимӣ, аз синфҳои ибтидоӣ маҳоратҳое, ки «саводнокии компютерӣ»-и хонандагонро ташкил медиҳанд, ҷабҳаҳои умумии илмӣ пайдо карда, дар тамоми фанҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, на танҳо дар дарсҳои технологияи иттилоотӣ, баён мешавад. Ҳамин тариқ, ташаккули тамоили нав ба дарки мақсадҳои таълими фанни технологияи иттилоотӣ бо нишон додани ҳадафҳои умумии таълими

дарс, иқтидори он дар ҳалли масъалаҳои умумии таълим, тарбия ва рушди хонандагон алоқаманд аст.

Ҳамрадиҳои барномасозии компютерӣ ва системаҳои методии дар боло зикршуда, бозиҳои таълимии марказҳои мавҷуда, ки барои кӯдакони аз 3 то 10 сола, ки дар хона компютер доранд, дар синфҳои ибтидоӣ хеле маъмул шуда истодаанд. Онҳо дар сатҳи гувории бадеӣ сохта шудаанд, ки бо матнҳои андешанок, баргариҳои графикӣ ва мусиқӣ, ҳаҷв ва дастрасиашон кӯдакони нигарон менамоянд. Мутаассифона аксарияти онҳо асосан барои баҷаҳои синни томактабӣ пешбинӣ карда шуда, аз ҷиҳати таҳсилот дида шавқовартар буда, набудани тавсияҳои методӣ оид ба истифодабарии онҳо самарани онҳо коста мебошанд.

«Донишномаи бозӣ» [21] аз се «қисмат» иборат аст. Қисмати якум машқҳои бозиро барои кӯдакони синни томактабӣ ва синфҳои ибтидоӣ, дуюм - барои хонандагони синфҳои миёна ва ҷилди сеюм ғайри синну сол буда, барои омӯзиши забони англисӣ пешбинӣ шудааст. Умуман, "Донишномаи бозӣ" як системаи санҷишҳои бозӣ мебошад, ки дар якҷоягӣ бо истинодҳои энциклопедӣ дода мешаванд. Қисмати аввале, ки диққатҷалбкунанда мебошад, машқҳои бо мафҳумҳои шакл, ранг, адад, гуфтани вақт ва ташаккули малакаҳои шуморидани равоӣ дар бар мегирад. Дар ин ҷо инчунин метавон бо нотаҳои мусиқӣ, рақамҳои римӣ ва алифбои юнонӣ, номҳои моҳҳо, ҷадвалҳои зарб ва аломатҳои роҳ шинос шавем. Аз маводи забони модарӣ шумо метавонед бо синонимҳо ва антонимҳо шинос шуд. Дар ин ҷо пешвандакҳо низ дохил мешаванд. Дар элементҳои геометрия содатарин фигураҳои геометрӣ нишон дода шудаанд: секунҷа, доира, квадрат ва ғайра. Машқҳо бо нақшаҳо хеле хуб тасвир карда шуда, бо асарҳои репертуари классики Ҳамроҳ карда мешаванд. Аммо чунон ки аз тавсифи боло дида мешавад, «Донишномаи бозиҳо» системаи методии қулай андешидашударо тақозо намекунад - интиҳоби мавзӯҳо бетартиб аст ва барномаи таълимӣ вучуд надорад.

Барномаи компютерии «ABC Lessons» [22] барои компютерҳои баланднуфузи муосир пешбинӣ шудааст. Ин компютерҳо имкониятҳои васеъ барои таълими кӯдакон хеле беҳтар пешкаш гардидааст. Масалан, ба ғайр аз зебоии иҷроии элементҳои мултимедӣ, таррохӣ компютерӣ ва сози мусиқии гуворӣ дорад. "Дарси синфҳо" низ аз ҷониби сухангӯёни касбӣ садо медиҳад, ки ба кӯдак имкон медиҳад, ки ҳатто дар набудани калонсолон аз онҳо истифода баранд. Дар ин ҷо ғояҳои омӯзиши барномарезишуда низ хуб истифода мешаванд: кӯдак бо ҳарф оғоз карда, наметавонад то анҷоми ҳама машқҳои ба омӯзиши дигар идома диҳад ва қобилияти сабт кардани сатҳи бадастомада ба ӯ имкон медиҳад, ки таҳсилро бо ҳарф идома диҳад. Маводи дидактикии ҷориро метавон дар вақти дигар гузаронд. Мутаассифона, "Дарси синфҳо" асосан барои кӯдаконе, ки дар хона аз компютер истифода мебаранд, пешбинӣ шудааст ва бинобар талаботи техникӣ то ҳол барои аксари мактабҳо дастрас нест.

Мубрамиати барномаи компютерӣ, ки дар боло барои компютерҳои ҳонагӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт, нишон медиҳад, ки дар айни замон яке аз талаботҳои асосии шавқангези онҳо барои кӯдакон ва аз ин рӯ, самаранокии эҳтимолии амали онҳо сатҳи баланди бадеии барномаҳои компютерӣ, ғании мултифилмҳо ва тасвирҳо мебошад. Аммо бо назардошти маҳорати пасти пардохтпазирии мактабҳои мо, чунон барномаҳо асосан танҳо барои бахши хусусӣ таҳия карда мешаванд.

Таъсиси технологияи хеле самараноки таълими компютерӣ барои мактабҳои мо, мутаассифона, ягона ва асосии мушкили такмили таълим дар ин самт нест. Ба раванди таълим дар мактаб ҷорӣ намудани чунон асбоби мураккаби техникӣ, монанди компютер, дар баробари душвории соф оперативӣ проблемаҳои нав ба навро ба миён мегузорад. Ба ғайр аз маҳдудиятҳои дар боло зикршуда оид ба қор тибқи меъёрҳои санитарии гигиенӣ, ба инҳо дохил мешаванд [23]:

- гуногунии технология;
- арзиши баланди компютерҳо ва масрафӣ масоҳат, инчунин барнома таҳиякунии методии компютерӣ;
- сифати пасти хизматрасонӣ;
- нарасидани китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ;
- мавҷуд набудани системаи табодули таҷриба;
- ҷойивазкунии кадрҳои омӯзгорони технологияи иттилоотӣ;
- самти пасти омодагии махсуси техникӣ омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ.

Азбаски ҳадафи ин таҳқиқот таҳияи методологияи дастраси истифодаи технологияи компютерӣ дар мактаб мебошад, мо ин мушкилотро муфассалтар баррасӣ намуда, баъзе тадбирҳоро пешниҳод менамоем, ки ба андешаи мо ҳангоми истифодаи маводи пешниҳодшуда онҳоро коҳиш дода метавонанд.

Бозӣ дар ҳаёти кӯдакон ҷои махсусро ишғол мекунад. Биёед акнун мафҳумҳои бозӣ ва махсусан бозии компютериро намунаи баррасӣ кунем.

Ҳамин тариқ, таҳлили амалисозии технологияи компютерӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба мо имкон медиҳад, ки хулосаҳои зерин барорем:

1. Имкониятҳои воқеии компютерҳои муосир имкон медиҳад, ки онҳо барои ташаккул ва таълими кӯдакон аз синни томактабӣ истифода бурда, шавқмандии онҳоро ҳамчун рукни пешбаранда беҳтар менамояд.

2. Ҳамзамон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии хориҷӣ ва ватанӣ тамоили васеъкунӣ доираи амалисозии технологияҳои компютерӣ дар синфҳои ибтидоӣ мушоҳида мешавад. Коркарди нави барномавӣ ва методӣ ба вучуд оварда мешаванд, меъёрҳои санитарии гигиенинӣ қор дар назди компютер дақиқ карда мешаванд, дар иҷрои супориши хонагӣ имкониятҳои нав ба вучуд меоянд.

3. Мақоми амалисозии мазмунӣ таълим, ки асосан ба робитаҳои фаъоли байнифаннӣ асос ёфтааст, нисбат ба қисмати назариявӣ, ки асосан ба омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун илм нигаронида шудааст, афзун мешавад.

4. Тавсифи ҳосиятҳои амалисозии технологияи компютерӣ дар синфҳои ибтидоӣ дар намуни бозии гузаронидани дарсҳо воқеият мебошад.

5. Раванди амиқсозӣ дар истифодаи мошинаҳои ҳисоббарорӣ як қатор машқҳо дороест, ки заминаи асосӣ паст будани имкониятҳои муассисаҳои бучавии мо ва нокифоя будани омодагии муаллимон мебошад.

Дар асоси хулосаҳо намунаи гузаронидани дарс мо чунин мешуморем, ки барои рушди мунтазами раванди амалисозии технологияи компютерӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба эҷоди имкониятҳои методии компютерӣ, ки боиси дар шароити кунунӣ аз компютер самаранок истифода бурда шавад, диққати махсус додан зарур аст. Дар ташаккул ва тарбияи хонандагонии синфҳои ибтидоӣ бо назардошти омодагии нокифояи муаллимони ин соҳа рабт дорад. Неруи асосӣ дар таҳияи чунин воситаҳо бояд ба қонунҳои қардани ниёзҳои кӯдак: истифодаи ангежаҳои маърифатӣ ва шавқмандӣ ба бозӣ равона карда шавад.

Ҷадвали 1

Маводи дидактикии бозии “Пайвастишавӣ “Баробариро тартиб деҳ””

Ҷузыиғҳои гуруҳи чап	Ҷузыиғҳои гуруҳи рост
1) 2м =	200 см (1)
2) 20 дм =	2000 см (2)
3) 2 см =	20 мм (3)
4) 2 дм =	20 см (4)
5) 1 км =	1000 м (5,6)
6) 100 дм =	1000 см (5,6)
7) 1 кг =	1000 г (7)
8) 1 с =	100 кг (8)
9) 1 т =	1000 кг (9,10)
10) 10 с =	1000000 г (9,10)

НАМУНА

Мачмуаи маводҳои дидактикӣ аз математикаи синфи 1 (дар қавс ҳарфҳои калон номи бозӣ ва рақами маводи дидактики нишон дода шудааст).

Мавзӯ "Чамъ ва тарҳ дар доираи 10".

1. Чамъ ва тарҳ дар доираи 10.

1.1. Чамъ ва тарҳ дар доираи 10 тибқи донишҳои оиди пайдарпаии ададҳои мавриди шуморидани $a \pm 1$.

1.1.1. Машиқҳои оиди гузориши ададҳои партофташуда дар қатори ададҳо.

(Адади партофташударо гузоред. №1)

1 2 3 4 5 ? 7 8 9 10

10, 9, 8, 7, 6, 5, ?, 3, 2, 1

1.1.2. Чамъ ва тарҳ бо адади 1. Сатҳи ибтидоӣ (Шуд ҳамин қадар монд ҳамин қадар, №1).

1+1; 2+1; 3+1; 4+1; 5+1; 6+1; 7+1; 8+1; 9+1; 2-1; 3-1; 4-1; 5-1; 6-1; 7-1; 8-1; 9-1; 10-1

1.1.3. Чамъ ва тарҳ бо адади 1. Сатҳи нешрафта (КАЛКУЛЯТОР, №1).

1+1 2+1 3+1 4+1 5+1 6+1 7+1 8+1 9+1 2-1 3-1 4-1 5-1 6-1 7-1 8-1 9-1 10-1

1.2. Усулҳои чамъ ва тарҳ барои ҳолатҳои намуди: " $a \pm 2$ ".

1.2.1. Чамъ ва тарҳ бо адади 2 ("Чӣ қадар шуд (Чӣ қадар боки монд)", №2).

1+2 2+2 3+2 4+2 5+2 6+2 7+2 8+2

3-2 4-2 5-2 6-2 7-2 8-2 9-2 10-2

1.2.2. Чамъ ва тарҳ бо ададҳои 1 ва 2 ("КАЛКУЛЯТОР", №2).

1 + 1 2+1 3+1 4+1 5+1 6+1 7+1 8+1 9+1

2-1 3-1 4-1 5-1 6-1 7-1 8-1 9-1 10-1

1+2 2+2 3+2 4+2 5+2 6+2 7+2 8+2

3-2 4-2 5-2 6-2 7-2 8-2 9-2 10-2

1.3. Таҳияи қадвал ва азёдкунии "Ба 2 илова ва камкунӣ" ва ҳолатҳои мувофиқи тартиби адад. ("Зиёд ва кам ба...", №2).

1+2, 2+2, 3+2, 4+2, 5+2, 6+2, 7+2, 8+2

3-2, 4-2, 5-2, 6-2, 7-2, 8-2, 9-2, 10-2

1.4. Усулҳои чамъ ва тарҳ барои ҳолатҳои намуди " $a \pm 3$ ".

1.4.1. Чамъ ва тарҳ бо адади 3 ("Чӣ қадар шуд. Чӣ қадар боки монд", №3).

1+3, 2+3, 3+3, 4+3, 5+3, 6+3, 7+3;

4-3, 5-3, 6-3, 7-3, 8-3, 9-3, 10-3

1.4.2. Чамъ ва тарҳ бо ададҳои 1, 2 ва 3 ("КАЛКУЛЯТОР", №3).

1 + 1, 2+1, 3+1, 4+1, 5+1, 6+1, 7+1, 8+1, 9+1.

2-1, 3-1, 4-1, 5-1, 6-1, 7-1, 8-1, 9-1, 10-1.

1 + 2, 2+2, 3+2, 4+2, 5+2, 6+2, 7+2, 8+2.

3-2, 4-2, 5-2, 6-2, 7-2, 8-2, 9-2, 10-2.

1+3, 2+3, 3+3, 4+3, 5+3, 6+3, 7+3.

4-3, 5-3, 6-3, 7-3, 8-3, 9-3, 10-3.

1.5. Мустаҳкамкунӣ ва азхудкунии қадвал. "Бо 3 илова ва кам кун" ва мувофиқи ҳолатҳои таркиби адад ("Ба... зиёд ва кам", №3).

1+3, 2+3, 3+3, 4+3, 5+3, 6+3, 7+3

4-3, 5-3, 6-3, 7-3, 8-3, 9-3, 10-3

1.6. Ададро бо якчанд воҳид зиёд ва кам кардан. Мустаҳкамкунӣ ва такрори мавзӯи гузашта. Арзёбии донишҳои хонандагон

1.6.1. Чамъ ва тарҳ бо ададҳои 1, 2 ва 3.

1.6.1.1. Мустаҳкамкунӣ ва такрори дарсҳои гузашта ("КАЛКУЛЯТОР", №4).

1 + 1, 2+1, 3+1, 4+1, 5+1, 6+1, 7+1, 8+1, 9+1

2-1, 3-1, 4-1, 5-1, 6-1, 7-1, 8-1, 9-1, 10-1

1 + 2, 2+2, 3+2, 4+2, 5+2, 6+2, 7+2, 8+2

3-2, 4-2, 5-2, 6-2, 7-2, 8-2, 9-2, 10-2

1+3, 2+3, 3+3, 4+3, 5+3, 6+3, 7+3

4-3, 5-3, 6-3, 7-3, 8-3, 9-3, 10-3

1.6.1.2. Кори озмоишӣ ("КАЛКУЛЯТОР", №5).

1 + 1, 2+1, 3+1, 4+1, 5+1, 6+1, 7+1, 8+1, 9+1
 2-1, 3-1, 4-1, 5-1, 6-1, 7-1, 8-1, 9-1, 10-1
 1+2, 2+2, 3+2, 4+2, 5+2, 6+2, 7+2, 8+2
 3-2, 4-2, 5-2, 6-2, 7-2, 8-2, 9-2, 10-2
 1+3, 2+3, 3+3, 4+3, 5+3, 6+3, 7+3
 4-3, 5-3, 6-3, 7-3, 8-3, 9-3, 10-3

Ҳамингуна бозихоро дар ҳама мавзӯҳои математика истифода бурдан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Белавина, И. Психологические последствия компьютеризации детской игры //Информатика и образование. 1991. №№3-4.
2. Бублик С. Просто, как азбука //Компьютерра. 1996. №20.
3. Венгер, Л.А., Марцинковская Т.Д., Венгер А.Л. Готов ли ваш ребенок к школе? - М.: Знание, 1994. - 192 с.
4. Временные санитарно-гигиенические нормы и правила (№5146-89) //Информатика и образование. 1990. №2.
5. Гольцман, М., Дуванов А., Зейдельман Я., Первин Ю. Арифметические исполнители //Информатика и образование. 1990. №6.
6. Горячев А.В. Информатика в играх и задачах. //Информатика и образование. 1995. №6.
7. Ершов, А.П. Школьная информатика в СССР: от грамотности – к культуре //Информатика и компьютерная грамотность. – М.: Наука, 1988.
8. Зарецкий Д.В., Зарецкая З.А. Компьютер – твой друг: Книга для школьника 1 класса по курсу "Информационная культура" /Под ред. Ю.А. Первина - М.: Дрофа. 1995.
9. Зарецкий Д.В., Зарецкая З.А., Горвиц Ю.М., Первин Ю.А. Модуль 1: Пособие для учителя. – М.: Дрофа, 1995.
10. Зворыгина, Е.В. Педагогические подходы к компьютерным играм для дошкольников //Информатика и образование, 1990. №6.
11. Коган, Е.А., Первин Ю.А. Курс "Информационная культура" – региональный компонент школьного образования //Информатика и образование. 1995. №1.
12. Компьютеризация образования (средства, методы, передовой опыт). Тематическая выставка. - М.:ВДНХ, 1988. - 110 с.
13. Концепция информатизации образования /Под редакцией А.П. Ершова.- М.: КГНО СССР НИИ ВШ, 1988.
14. Маслов А.Н. Для современной школы есть выбор //Информатика и образование, 1994, №4.
15. Мухина, В.С. Изобразительная деятельность как форма усвоения социального опыта //Социальная психология личности. М.; 1979.
16. Пармантье К. Информатика во французской школе //Информатика и образование. 1991. №2-с.
17. Пейперт, С. Переворот в сознании: Дети, компьютеры и плодотворные идеи. - М.: Педагогика, 1989. - 224 с.
18. Первин, Ю.А. и др. Роботландия: Учебное пособие для учителя, - М.: НЦПСО, 1990.
19. Пиаже, Ж. Избранные педагогические труды. - М.: Международная педагогическая академия, 1994. - 680 с.

20. Проект Федерального компонента государственного образовательного стандарта начального общего, основного общего и среднего (полного) образования. Образовательная область информатика //Информатика и образование. 1997. №1.

21. Система компьютерных программ для детей "КИД/Малыш". Каталог, - М.: КИД, 1995, - 28 с.

22. Тимофеев Е. Игровая энциклопедия – ваша первая школа //Домашний компьютер. 1997. №2-с,

23. Хантер, Б. Мои ученики работают на компьютере. - М.: Просвещение, 1989.-224 с.

ПСИХОЛОГИЯ
ПСИХОЛОГИЯ
PSYCHOLOGY

ТДУ (УДК)-159.9

ТКБ (ББК) -88

З - 20

ВЗАИМОСВЯЗЬ МОТИВАЦИИ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

ЗАЙТМЕТОВ Хусан Авакхонвич – кандидат психологических наук, доцент кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1. **E-mail:** husein20@inbox.ru, **тел.:** (+992) 92 991 11 03

Статья посвящена изучению взаимосвязи мотивации и познавательных способностей личности, играющих ключевую роль в развитии интеллектуального потенциала и достижении успеха в обучении и профессиональной деятельности. Рассматриваются теоретические подходы к исследованию мотивационной сферы и её влияния на развитие познавательных процессов, таких как внимание, память, мышление и восприятие.

Представлены результаты эмпирического исследования, которые демонстрируют, что внутренняя мотивация оказывает значительное влияние на развитие познавательных способностей, способствуя их активизации и совершенствованию. Выявлена зависимость между типами мотивации (внутренняя, внешняя) и уровнем познавательной активности, а также их роль в формировании устойчивого интереса к обучению.

Автор делает вывод о необходимости интеграции подходов, направленных на развитие мотивации, в образовательные программы для повышения уровня когнитивного развития и личностного потенциала.

Ключевые слова: мотивация, познавательные способности, личность, внутренние и внешние мотивы, когнитивное развитие, обучение, учебный процесс.

ИРТИБОТИ МАРОМНОЌИ ВА ҚОБИЛИЯТҲОИ МАЪРИФАТИИ ШАХС

ЗАЙТМЕТОВ Хусан Авакхонвич – номзоди илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Гафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. **E-mail:** husein20@inbox.ru, **тел.:** (+992) 92 991 11 03

Мақола ба омӯзиши робитаи маромноқӣ ва қобилиятҳои маърифатии шахсият бахшида шудааст, ки дар рушди иқтидори зеҳнӣ ва муваффақият дар фаъолиятҳои таълимӣ ва касбӣ нақши калидӣ мебозанд. Назариёти гуногуни тадқиқоти соҳаи маромноқӣ ва таъсири он ба рушди равандроҳи маърифатӣ, аз ҷумла диққат, хотира, тафаккур ва дарк баррасӣ мешаванд.

Натиҷаҳои тадқиқоти амалӣ нишон медиҳанд, ки маромнокии дохилӣ ба рушди қобилиятҳои маърифатӣ таъсири назаррас расонида, фаълсозӣ ва такмили онҳоро мусоидат мекунад. Робитаи байни намудҳои маромноқӣ (дохилӣ ва берунӣ) ва сатҳи фаълнокии маърифатӣ, инчунин нақши онҳо дар ташаккули манфиатҳои устувор ба таълим муайян карда шудаанд.

Муаллиф хулоса мекунад, ки зарурати ҳамгироии усулҳо, ки ба рушди маромноқӣ равона шудаанд, дар барномаҳои таълимӣ барои баланд бардоштани сатҳи рушди когнитивӣ ва иқтидори шахсият муҳим аст.

Вожаҳои калидӣ: мотивация, қобилиятҳои маърифатӣ, шахсият, мотивҳои дохилӣ ва хориҷӣ, рушди когнитивӣ, омӯзиш, раванди таълим.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MOTIVATION AND COGNITIVE ABILITIES

ZAYTMETOV Huseyn Avashonovich – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Professional Psychology of Academician Bobodjon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage, 1. **E-mail:** husein20@inbox.ru, **phone:** (+992) 92 991 11 03

The article focuses on the study of the relationship between motivation and the cognitive abilities of an individual, which play a key role in developing intellectual potential and achieving success in education and professional activities. Theoretical approaches to the study of the motivational sphere and its influence on the development of cognitive processes, such as attention, memory, thinking, and perception, are discussed.

The results of an empirical study are presented, demonstrating that intrinsic motivation significantly impacts the development of cognitive abilities, facilitating their activation and improvement. A correlation between types of motivation (intrinsic, extrinsic) and the level of cognitive activity, as well as their role in forming a sustained interest in learning, is identified.

The author concludes that integrating approaches aimed at enhancing motivation into educational programs is essential for improving cognitive development and personal potential.

Keywords: motivation, cognitive abilities, personality, intrinsic and extrinsic motives, cognitive development, education, educational process.

Исследования взаимосвязи мотивации и познавательных способностей представляют собой важное направление современной психологии и педагогики, определяющее перспективы формирования у студентов устойчивой учебной мотивации и развития когнитивных навыков. Изучение мотивационных процессов, влияющих на познавательную деятельность, позволяет глубже понять механизмы формирования учебной успешности, удовлетворенности процессом обучения и адаптационных способностей учащихся к изменяющимся условиям.

Следует отметить, что взаимосвязь мотивации и познавательных способностей, заключается в потребности комплексного понимания факторов, способствующих успешной учебной деятельности и когнитивному развитию личности. Современная психология и педагогика указывают на то, что мотивация и познавательные способности играют ключевую роль в процессе обучения, определяя глубину, эффективность и устойчивость освоения знаний.

На наш взгляд, исследования взаимосвязи мотивации и когнитивных характеристик студентов приобретают значимость в свете новых вызовов, стоящих перед системой образования, таких как перегрузка информацией, высокие требования к скорости обработки данных, необходимость адаптации к быстро изменяющимся условиям. Мотивация к обучению выступает как один из ведущих факторов, обеспечивающих включенность и интерес к образовательному процессу, а её взаимодействие с познавательными способностями определяет не только учебную успеваемость, но и общий когнитивный рост студентов.

Э. Деци в своей теории подчеркивает врожденную природу внутренней мотивации, считая, что она является основополагающей для человека и существует до появления и развития когнитивных процессов. По мнению Э.Деци, люди рождаются с базовой потребностью в самоопределении и достижении компетентности, которая не зависит от их когнитивного опыта. Это стремление к развитию и самореализации существует в человеке изначально и является важнейшей движущей силой его поведения. В этом смысле

внутренняя мотивация первична и определяет направление когнитивных процессов, таких как восприятие и мышление, которые, в свою очередь, усиливают и модифицируют мотивационные установки личности [8].

Однако, признавая первичность внутренней мотивации на этапе возникновения, Деци также подчеркивает, что в реальной жизни мотивация формируется и трансформируется под воздействием когнитивных процессов. Это означает, что развитие мышления, опыта, восприятия и других когнитивных структур влияет на мотивационные установки индивида, делая их более дифференцированными и осознанными. Когнитивные процессы в этом контексте играют роль детерминант, влияющих на проявление и развитие врожденной мотивации в различных жизненных ситуациях [9].

Таким образом, подход Деци демонстрирует взаимосвязь мотивации и когнитивных процессов, где внутренняя мотивация, изначально врожденная и первичная, становится гибкой и изменчивой в зависимости от когнитивного опыта и восприятия человека. Этот взгляд подчеркивает важность учета как внутренних, так и внешних факторов при анализе мотивации, что открывает возможности для более глубокой проработки стратегий личностного и образовательного развития, направленных на стимулирование врожденных мотивационных установок и их гармоничное сочетание с когнитивным ростом.

Мотивация рассматривается как совокупность внутренних и внешних факторов, побуждающих человека к выполнению деятельности и определяющих её направленность и интенсивность. По мнению Д. Макклелланда и его коллег, «мотивационные установки в значительной степени влияют на формирование целеустремленности и уверенности в своих силах, что особенно важно для образовательной среды» [14]. Другие исследователи, включая Д. Деци и Р. Райана, акцентируют внимание на важности внутренней мотивации, при которой стремление к познанию и развитию является основой продуктивного обучения [10,11].

Мотивация в учебной деятельности, согласно взглядам В.И. Моросановой, оказывает значительное влияние на когнитивные процессы, определяя характер и глубину познавательной активности (Моросанова, 2010). Она подчеркивает, что «сильная учебная мотивация способствует лучшему запоминанию, организации знаний и аналитическим способностям, что, в свою очередь, повышает академическую успеваемость и удовлетворенность учебным процессом» [15].

Познавательные способности включают в себя различные когнитивные процессы, такие как внимание, память, мышление и восприятие, которые позволяют человеку эффективно обрабатывать и усваивать информацию. Согласно взглядам Ж. Пиаже, когнитивные способности формируются на основе взаимодействия генетических и средовых факторов и развиваются по мере накопления знаний и опыта [18]. Современные исследования, проведенные Б. Блумом и его коллегами, выделяют таксономию когнитивных целей, предполагающую, что познавательные способности развиваются от простого восприятия и понимания к более сложным формам анализа, синтеза и оценки [2].

Познавательные способности, по мнению Л.С. Выготского, находятся в постоянном взаимодействии с мотивационными факторами, особенно в обучающей среде. Он отмечает, что учебные мотивы стимулируют развитие высших психических функций, таких как логическое мышление и абстрактное восприятие [5,6]. Исследования современных психологов подтверждают, что мотивация, связанная с желанием познания, способствует активизации когнитивных процессов, что особенно важно для формирующихся студентов.

Научные исследования подтверждают, что между уровнем мотивации и когнитивными способностями существует тесная взаимосвязь. В работах А. Бандуры и его теории самоэффективности выделяется, что высокая учебная мотивация способствует развитию уверенности в собственных способностях, что стимулирует обучение и улучшает когнитивные показатели [1]. Исследования также показывают, что студенты с высокой учебной мотивацией демонстрируют лучшие результаты в задачах, требующих высокой

когнитивной активности, таких как решение проблем и критический анализ информации [4].

В российских исследованиях Л. И. Божович акцентировала внимание на том, что мотивация является ключевым условием для развития личности, а мотивационная структура тесно связана с когнитивными особенностями учащихся [3]. Она указывает, что обучение, направленное на поддержание познавательного интереса, способствует укреплению внимания, развитию памяти и других когнитивных функций, что положительно сказывается на общей учебной успеваемости.

Мотивация играет значительную роль в формировании познавательных способностей, так как учащиеся, заинтересованные в процессе обучения, показывают большее стремление к углубленному изучению материала и его осмыслению. По мнению Л. В. Занкова, мотивация является движущей силой познавательной активности, определяя её направленность и способствуя развитию самостоятельности в обучении [13].

Среди современных эмпирических исследований можно выделить работы, показывающие, что мотивационные установки положительно коррелируют с когнитивными показателями. Например, Р. Пинтрих обнаружил, что студенты, ориентированные на обучение ради развития и самореализации, показывают лучшие результаты в учебе по сравнению с теми, кто мотивирован лишь внешними стимулами, такими как оценки [12].

Следовательно, внимание, развивающееся на базе мотивационных потребностей, является важным элементом когнитивного роста и интеллектуальной активности человека. В образовательном контексте это знание подчеркивает необходимость создания условий, которые поддерживают и развивают познавательную потребность, способствующую концентрации и устойчивости внимания, а также общему прогрессу интеллектуальной сферы учащихся.

Особое внимание уделяется роли внимания в когнитивной деятельности. Внимание обеспечивает оптимальную концентрацию и сосредоточенность, что необходимо для успешного выполнения мыслительных операций. Оно помогает человеку организовать и направить свои умственные ресурсы на конкретную задачу, улучшая продуктивность и эффективность работы. Поскольку внимание поддерживается мотивацией, его уровень и стабильность зависят от актуальности и силы мотивационного импульса. Это значит, что мотивация и внимание взаимодействуют, обеспечивая успешное выполнение умственных и других видов деятельности.

Мотивация выступает не только как источник побуждения, но и как условие для поддержания внимания, которое, в свою очередь, улучшает качество выполняемой деятельности. Это взаимодействие мотивации и внимания раскрывает механизм оптимизации когнитивных процессов, где мотивация задает цели, а внимание способствует их достижению. Данный взгляд акцентирует необходимость учета мотивационно-волевых аспектов в образовательной и профессиональной деятельности, подчеркивая важность создания условий, способствующих внутренней мотивации и концентрации внимания для повышения эффективности интеллектуальной деятельности.

Роль мотивации в мнемических процессах остается одной из ключевых тем психологии. Подходы к объяснению этого явления варьируются, от влияния напряженности когнитивного поля и напряжения, вызванного прерванными действиями, до энергетических моделей. Все теории сходятся в одном: мотивация является мощным стимулом, формирующим не только направленность внимания, но и глубину и устойчивость памяти.

Взаимодействие мнемических способностей и мотивации, как показано в этом тексте, имеет сложный, нелинейный характер. Мотивация, как система разноуровневых мотивов (потребностей, интересов, идеалов), оказывает внешнее регулирующее влияние на память, причем это влияние варьируется в зависимости от уровня развития мнемических процессов и их готовности к целенаправленной регуляции. Одновременно мнемические процессы сами воздействуют на мотивацию, выполняя регулирующую

функцию. С повышением уровня развития памяти, её структура превращается в сложную психологическую систему, что позволяет мнемическим механизмам не только хранить информацию, но и взаимодействовать с операционными и функциональными процессами на уровне системы деятельности.

Мотивация и мнемические способности образуют динамичную и взаимозависимую систему. Мотивация, выступая как внешний регулятор, стимулирует память к лучшей работе, а память, обладая регулирующими функциями, укрепляет мотивацию и тем самым поддерживает целенаправленное поведение.

Проведенные исследования раскрывают сложность взаимодействия когнитивной мотивации, эмоций и социальных потребностей в учебной деятельности. Когнитивные процессы, направленные на решение задач, неразрывно связаны с личностными аспектами, такими как потребность в признании и волевые усилия. Таким образом, успешное развитие когнитивных способностей учащихся требует комплексного подхода, где эмоции, процессуальная мотивация и социальные факторы способствуют укреплению познавательных интересов и активному вовлечению в учебный процесс.

Таким образом, анализ научной литературы свидетельствует о существовании тесной взаимосвязи между мотивацией и познавательными способностями, которая играет решающую роль в образовательном процессе. Поддержка и развитие мотивации учащихся способствует активизации когнитивных процессов, что положительно сказывается на их учебной успешности и когнитивном развитии. В условиях современного образования данное направление исследований представляет особую актуальность, так как позволяет разрабатывать более эффективные подходы и методики для формирования у студентов глубоких и устойчивых познавательных интересов, стимулирующих развитие их когнитивных способностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бандура, А. Теория социального научения. — СПб. : Евразия, 2000. — 320 с.
2. Блум, Б. С. Таксономия образовательных целей: Классификация образовательных целей / Б. С. Блум, М. Д. Энгельхарт, Э. Дж. Ферст... [и др.]. — Компания "Дэвид Маккей", 1956.
3. Божович, Л.И. Проблемы развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. - М., 1972. -С. 7-44.
4. Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. - СПб.: Союз, 1997.-96 с.
5. Выготский, Л.С. Избранные психологические исследования. - М, 1956., С. 520-523.
6. Выготский, Л.С. История развития высших психических функций. // Развитие высших психических функций. - М., 1960.
7. Выготский, Л.С. Память и ее развитие в детском возрасте // Хрестоматия по общей психологии: Психология памяти. -М., 1979.
8. Дергачева, О. Е. Автономия и самодетерминация в психологии мотивации: теория Э. Деси и Р. Райана / О. Е. Дергачева // Современная психология мотивации. Под ред. Д. А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2002. — С. 103 – 121.
9. Деси, Э. Л., Райан, Р. М. Внутренняя мотивация и самоопределение в поведении человека. Издательство "Пленум пресс", Нью-Йорк, 1985
10. Деси, Э. Л., Райан, Р. М. Динамика самоопределения личности и ее развития. В книге Р. Шварцера "Самопознание в тревоге и мотивации" (ред.). Хиллсдейл, Нью-Джерси: Эрлбаум, 1985.
11. Деси, Э.Л. и Райан, Р. М. Мотивационный подход к себе: интеграция в личность // Симпозиум по мотивации в Небраске, 1990. Том 38. Издательство Университета Небраски. Линкольн и Лондон, 1991.

12. Занков, Л.В. Память школьника: ее психология и педагогика. -М, 1944.
13. Занков, Л.В. Память. - М, 1949. - 176 с.
14. Маккеланд, Д. Мотивация человека. СПб., 2007.
15. Моросанова, В.И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека // Психол. журн. 2002. Т. 23. № 6. С. 5—17.
16. Моросанова, В.И. Опросник «Стиль саморегуляции поведения» (ССПМ): Руководство. М., 2004.
17. Моросанова, В.И., Аронова, Е.А. Самосознание и саморегуляция поведения. М., 2007.
18. Пиаже, Ж., Инельдер, Б. Генезис элементарных логических структур. — М., 1961.
19. Райан, Р. М. Теория самодетерминации / Р. М. Райан, Э. Л. Деси // Психология мотивации и эмоций/ Под ред. Гиппенрейтер Ю. Б., Фаликман М. В. – М: Астрель, 2009. – С. 232 – 244.

САБАБҲОИ ПСИХОЛОГИИ НОҚАНОАТМАНДӢ АЗ НИКОҲ

РАҶАБОВА Манижа Хушедовна – доктор (Phd) –и факултети Психология кафедраи психологияи умумӣ ва педагогии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** rajabova09@icloud.com, **тел.:** (+992) 907 33 37 75

Муаллиф дар мақолаи худ дар бораи оила, қаноатмандӣ аз никоҳ ва сабабҳои ноқаноатмандӣ аз никоҳ маълумот овардаанд. Қаноатмандии отифӣ шартҳои муҳими пайваستшавии шиддати рӯҳӣ, хангоми муоширати байниҳамдигарӣ дар оила ба шумор меравад.

Инчунин ба андешаи муаллиф сабабҳои ноқаноатмандӣ аз никоҳ гуногун шуда метавонад, ки яке аз сабабҳои он ин сабабҳои психологӣ мебошад, ки ин боиси ноқаноатмандӣ аз никоҳ мешавад. Барои фарзанд бояд маълум бошад, ки қаноатмандии психологӣ дар оила маҳз аз рафтору маърифатнокии аҳли оила, ба хусус падару модар маншаъ мегирад. Дар раванди таҳлили адабиётҳои мухталиф, сабабҳои ноқаноатмандӣ аз никоҳ, аз ҷумла сабабҳои психологии ноқаноатмандӣ аз никоҳ ва омилҳои таъсиррасон ба қаноатмандӣ аз никоҳ муайян карда шуда, дар асоси ақидаҳои мутахассисони тавсияҳо пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: оила, никоҳ, қаноатмандӣ аз никоҳ, мутобиқшавӣ, муҳити психологии оила.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ НЕУДОВЛЕТВОРЕННОСТИ БРАКОМ

РАДЖАБОВА Манижа Хушедовна – доктор (PhD) факультета психологии кафедры общей и педагогической психологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. **E-mail:** rajabova09@icloud.com, **тел.:** (+992) 907 33 37 75

В своей статье автор предоставляет информацию о семье, удовлетворенности браком и причинах неудовлетворенности браком. Эмоциональное удовлетворение является важным условием подключения психического напряжения во время взаимного общения в семье.

Также, по мнению автора, причины неудовлетворенности браком могут быть разными, одной из причин которых являются психологические причины, вызывающие неудовлетворенность браком. Ребенку должно быть ясно, что психологическое удовлетворение в семье происходит от поведения и воспитания членов семьи, особенно

родителей. В процессе анализа различной литературы определены причины неудовлетворенности браком, в том числе психологические причины неудовлетворенности браком и факторы, влияющие на удовлетворенность браком, а также даны рекомендации на основе мнений специалистов.

Ключевые слова: семья, брак, удовлетворенность браком, адаптация, семейная психологическая среда.

PSYCHOLOGICAL CAUSES OF MARITAL DISSATISFACTION

RAJABOVA Manizha Khurshedovna – Doctor (PhD) of the Faculty of Psychology of the Department of General and Educational Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. **E-mail:** rajabova09@icloud.com, **phone:** (+992) 907 33 37 75

In his article, the author provides information about the family, marital satisfaction and the causes of marital dissatisfaction. Emotional satisfaction is an important condition for connecting mental stress during mutual communication in the family.

Also, according to the author, the causes of marital dissatisfaction can be different, one of the reasons for which are psychological reasons causing marital dissatisfaction. It should be clear to the child that psychological satisfaction in the family comes from the behavior and upbringing of family members, especially parents. In the process of analyzing various literature, the causes of marital dissatisfaction were determined, including psychological causes of marital dissatisfaction and factors influencing marital satisfaction, and recommendations were given based on the opinions of experts.

Key words: family, marriage, marital satisfaction, adaptation, family psychological environment.

Оила дар фарҳанги мардуми куҳанбунёди тоҷик ҳамчун ниҳоди муқаддас эътироф гардидааст, зеро бехтарин арзишҳои инсонӣ, аз қабилӣ муҳаббату садоқат, самимияту вафодорӣ ва ҳамдигарфаҳмиву таҳаммулгароӣ маҳз дар оила ташаккул меёбанд.

**Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Эмомалӣ Раҳмон**

Оила гурӯҳи хурди ҷамъиятии одамон аст, ки дар асоси иттифоқи озод, ихтиёрона, баробарҳуқуқи байни марду зан бо мақсади тавлид ва тарбияи фарзанд ташкил ёфта, бо никоҳ ба расмият дароварда мешавад ва аъзои онро ҳамхунию ҳешутаборӣ, пешбурди хоҷагидорӣ умумӣ, бучети ягона, муҳити умумиичтимой, масъулияти байнихамдигарии ахлоқию ҳуқуқии баробар пайванд менамояд. Оила намунаи бехтарин ва олии ҳамзистии зану мард мебошад, ки бо сарварии волидайн баҳри беҳдошти ахлоқ ва муҳофизати насл, эҳтироми яқдигар таъминоти иқтисодию маънавӣ чун хурдтарин созмони ҷомеа арзи вучуд дорад. Оила дар натиҷаи никоҳи байни зану мард ба вучуд меояд. Асоси ташкили оила никоҳ буда, он ба шинохти расмии муносибатҳои оиладорӣ асос мегузорад [4; 7 с]. Никоҳ бошад ин – иттифоқи ихтиёрона ва озодонаи зану мардро меноманд, ки ба ҳиссиёти меҳру муҳаббат, дӯстию садоқати тарафайн, баробарҳуқуқӣ чун қоидаи умрбоди зану шавҳар асос меёбад ва бо мақсади барпо намудани оила баҳри тавлид ва тарбияи фарзанд ва бо риояи ҳамаи шартҳои нишондодаи қонун, умумияти маънавӣ ва хоҷагӣ, ўҳдадорихоро дар байни аъзоёни оила ба миён оварда, инчунин дар ҳифз ва ҳимояи давлат қарор дорад.

Ҳамдигарфаҳмӣ, дӯст доштани зану мард ба тарбияи аъзои оила таъсири мусбат расонида, боиси хушбахтии онҳо мегардад. Аммо аксар зану шавҳари ҷавон аз

муносибатҳои оилавии худ розӣ нестанд, ки ин боиси ноқаноатмандӣ аз никоҳ ва вайрон гаштани оилаҳои ҷавон мегардад. Қаноатмандии отифӣ шартӣ муҳими пайвастишавии шиддати рӯҳӣ, ҳангоми муоширати байниҳамдигарӣ дар оила ба шумор меравад. Барои фарзанд бояд маълум бошад, ки қаноатмандии психологӣ дар оила маҳз аз рафтору маърифатнокии аҳли оила, ба хусус падару модар маншаъ мегирад [1; 153 с]. Аксари навхонадорон аз никоҳи худ қаноатманд нестанд ва ин метавонад сабабҳои гуногуни психологӣ худро дошта бошад. Сабабҳои психологӣ ноқаноатмандӣ аз никоҳ гуногун шуда метавонад. Мо якчанд сабабҳои ноқаноатмандӣ аз никоҳро ҷудо карда, онро мавриди барассӣ қарор медиҳем. Яке аз онҳо ин ба мушкилиҳои оилавӣ рӯ ба рӯ шудани ҷавонон мебошанд, ки онҳо инро пеш аз издивоҷ тасаввур намекарданд. Мо онро шикасти орзуҳо ном ниҳодем.

Шикасти орзуҳо. Вақте ки шахс оиладор мешавад, дар тасаввуроти худ зиндагии ояндаи худро бо ҳамсари ояндааш тасаввур менамояд. Аммо вақте оиладор мешаванд, мебинанд, ки зиндагии воқеӣ дигар асту тасаввурот дигар. Бисёре аз одамон вақте духтареро хостгорӣ мекунанд, агар духтар таҳсил кунад ва хоҳиши идома додани таҳсилро дошта бошад, ваъда медиҳанд, ки аз ҷониби онҳо ин монеагӣ надорад ва духтар метавонад баъди оиладоршавӣ таҳсилро идома диҳад, аммо баъди оиладоршавӣ қисми зиёди оилаҳо ба таҳсили духтар ё келинашон монеа эҷод мекунанд, ки дилшикастагӣ дар духтар ба вучуд меояд. Ин гуна ҳолатҳоро мо шикасти орзуҳо номидем. Инчунин агар ҷавонон пеш аз оиладоршавӣ якдигарро шиносанд, ба якдигар ваъдаҳо медиҳанд, кӯшиш мекунанд ҳислатҳои хуби якдигарро ба ҳамдигар нишон диҳанд, нозу ишваи якдигарро мебардоранд, аммо баъди оиладоршавӣ ваъдаҳо иҷро намешавад, ҷавонписарон ҷиддитар мешаванд ва ҳангоме, ки ҳамсарашон таҳсил мекунад, метавонанд рашкҳои беасос намоянд. Дар ин гуна ҳолатҳо, шахс рӯҳафтада мегардад. Беҳуда нагуфтаанд: ошиқӣ нозро мебардораду зиндагӣ не. Одатан донишҷӯён ҳамроҳи ҳамсолони худ таҳсил мекунанд. Бинобар ин, ҳангоми таҳсил кардани яке аз ҳамсарон рашк ҳам аз ҷониби духтар ва ҳам аз ҷониби писар ба ҷашм мерасад.

Сабаби дигари ноқаноатманд будан аз никоҳ ин зиёд сар задани низоъ дар байни ҳамсарон мебошад. Пеш аз он, ки дар бораи сар задани низоъ дар оила ҳарф занем, бояд аз ҳуди мафҳуми низоъ бархурдор бошем.

Мафҳуми низоъ (аз калимаи латинии «conflicts» гирифта шуда) маънои муҳолифат, норизоӣ ва зиддиятро нисбати ягон масъалаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, идоракунии ва ҳар гуна ғаъолияти инсонро дорад. Ба ақидаи Виханский О.С. ва Наумов А.И. низоъ ин номувофиқии рафтори бошууроноӣ як тараф (шахс, гуруҳ ё корхона) бо манфиатҳои тарафи дигар аст.

Ҳамин тавр, низоъ дар оила дар байни ҳамсарон – бархӯрди ақидаҳо ва рафтори байни субъектҳои хонавода, ки амали як тараф бархилоф ё ба инобат нагирифтани манфиатҳои тарафи дигар аст. Дар оилаҳо, ки низоъ сар мезанад, падару модарон одатан мувофиқи вазифа ва нақши худ дар маркази он меистанд ва бояд онҳо онро бо истифода аз тамоми имкониятҳои дастрас дуруст ҳаллу ҷалб намоянд. Аз ин рӯ, дар оила идоракунии ҳолатҳои низоъӣ вазифаи падару модар аст. Барои идоракунии самараноки ҳолатҳои низоъ донишҷӯён намудҳои низоъ, сабабҳои пайдоиш ва роҳҳои барқарор намудани онҳо бениҳоят зарур аст [5; 136 с].

Сабабҳои пайдоиши низоъҳо дар оила гуногун шуда метавонад. Якчанд сабабҳо, ки боиси сар задани ихтилофу низоъ дар оила мегардад шарҳ медиҳем:

Рашки беасос. Рашкро метавон ҳамсафари муҳаббат номид. Вай бо худ изтироб, шубҳа, ҳасад, ғазаб ва дарди рӯҳиро меорад. Аслан, рашк табиӣ аст. Аз тарафи дигар, муҳаббат бо ҳиссиётҳои тамоман гуногуншакл мегирад – эътимод, хушбахтӣ хоستان ба шахси дӯстдошта (маҳбуб) ва ғайра. Агарчи рашк дар натиҷаи муҳаббат ба вучуд ояд ҳам, вале он боиси ноумедӣ, ғаму андӯх мешавад.

Психологон қайд мекунанд, ки ҳамсароне, ки қонунҳои худро аз рашки зиёд таъқиб мекунанд, аксар вақт ҳуди онҳо ба ҳамсаронашон хиёнат мекунанд. Рашк аксар вақт ба одамони шубҳанок, нобовар хос аст, ки дар ҳама ҷойҳо ва ҳама ҷиз ҳиллаву найранг ва фиребро мебинанд. Онҳо фикр мекунанд, ки мушкилиҳоро касе дидаю доништа ба вучуд

меорад. Шавҳар ё зане, ки рашк мекунад, бисёр вақт ғавғо мебардорад ва мекӯшад, ки ҳама алоқаи эҳтимолии зан (ё ин ки шавҳараш) – ро бо одамони дигар қатъ намояд. Ҳам шавҳар ва ҳам зан аз чунин ҳолат дар оила азият мекашанд, аз ин рӯ барои манфиати ҳарду ҳамсарон хуб мешавад, ки рашкро бароранд ва ба ҳамдигар барои фароҳам овардани муҳити солим дар оила кӯмак кунанд. [4;130 с].

Омили иқтисодӣ. Ин мушкилӣ дар ҳамаи одамон дида мешавад, аммо вақте ки шахс оиладор шуда, дар баробари ин таҳсилашро идома медиҳад, ин бори зиндагии ўро дучанд мегардонад. Харочоти ҳаррӯзаи ҳамсар низ метавонад, мушкилиро дар оила ба вучуд орад, ки боиси ноқаноатмандӣ аз никоҳ шуда метавонад. Асосан вақте ки ҳарду ҳамсарон таҳсил менамоянд, вале ин мушкилиро дар оилаҳои мо пӯшида меистад, бинобар ин дар қалби навхонадорон норозигӣ нисбати издивоҷашон ба вучуд меояд. Баъзан вақт ҳамин мушкилии иқтисодӣ –ҳар рӯз масраф кардан, боис мешавад, байни навхонадорон низоъ ба вучуд омада, сабаби норозигии тарафайн мегардад, ки қаноатмандӣ аз издивоҷи онҳоро коста мегардонад.

Норасоғии вақт. Ҳангоме, ки шахс таҳсил мекунад ва дар баробари ин оиладор аст, вай наметавонад вақти худро ба як самт зиёдтар равона кунад. Шахсоне, ки донишҷӯ ҳастанд онҳо вақташонро ҳам барои оила, ҳам барои тарбияи фарзанд ва ҳам барои дарс чудо карданашон лозим. Аз ҳамин сабаб онҳо наметавонанд, вақти зиёди худро ба муносибатҳои оилавӣ гузоранд, ба ҳамсарашон аҳамият диҳанд. Аз ин рӯ, аз издивоҷи худ қаноатманд шуда наметавонанд. Хуб мешуд донишҷӯёне, ки оиладор мешаванд, зуд соҳиби фарзанд нашаванд, аввалиндарача ба таҳсили худ фикр кунанд. Дар назди худ мақсадҳо доштанашон лозим, чунки ҳам таҳсил, ҳам муносибатҳои оилавӣ, ҳам тарбияи фарзанд, хусусан агар ҳамроҳи падару модаронашон якҷоя зиндагӣ кунанд. Ин омилҳо ба онҳо дар рафти зиндагии якҷояи ҷавонон метавонад, мушкилӣ эҷод кунад. Ин на ба ҳамаи оилаҳо тааллуқ дорад, ҳастанд оиладороне, ки таҳсил мекунанд, вале аз издивоҷи худ қаноатманданд. Инҳо оилаҳои шуда наметавонанд, ки аз волидонашон алоҳида зиндагӣ мекунанд. Ҳамаи ҳодисаҳои номбаршуда, хоҳ ноҳақ ба шахс таъсири психологӣ худро мегузорад. Агар раванди мутобиқшавии ҳамсарон хуб гузарад, ҳарду ҳамсарон таҳаммулпазир бошанд, якдигарро дарк кунанд, онҳо наметавонанд як оилаи хубу мустаҳкамро ба вучуд биёранд ва аз никоҳи худ қаноатманд гарданд.

Барои он ки ҳаёти оилавӣ хушу гуворо, ширину дилпазир ва гарму ҷӯшон сурат гирад, аз нигоҳи психологию маишӣ бо ҳам мувофику мутобиқ будани зану шавҳар ва аҳли оила шарт ва зарур мебошад. Маҳз мувофиқату мутобиқати психологӣ, бо ҳам забон ёфта тавоништан, муваққонаю муташаккилона ҳал карда тавоништани мушкилиҳои маишию моддӣ, пеш гирифтани роҳу усулҳои ягона дар тарбияи фарзанд ва ҳамдигарро таҳаммул карда тавоништани ҳамсарон мебошад. Зану мард якҷоя як “пайкар” – ро ташкил медиҳанд ва соишдиҳандагони рӯҳу равонӣ ҳамдигаранд. Ба андешаи Ғазолӣ, оромию осоиш бахшидани тарафайн, омили дигари устувории оила ба шумор рафта, он қадар муҳим аст, ки Офаридгори олам онро дар Қуръони Карим, сураи Аъроф ояти 189 чунин муаррифӣ намудааст: “Таъоло қодир аст, шумо мардонро аз як ҷинс офарид ва занонро низ аз ҳамон ҷинс халқ кард, ки мард бо зан ором гирад ва мунис гардад” [2; 7/189].

Ҳамин тариқ, бунёди оила сохтори муносибатҳои оилавӣ дар тӯли асрҳо ташаккул ва такмил меёфтанд. Тарзи бунёд, сохтор ва вазифаҳои оила тағйир меёфтанд, аммо як вазифаи он тавлид, тарбияи фарзанд бетағйир мемонад. Омили муҳими ба ҳаёти оилавӣ тайёр будани ҷавонон камолоти маънавию ақлии онҳо мебошад. Ҷавонон пеш аз хонадоршавӣ бояд андешақорона рафтор кунанд, чунки никоҳ на танҳо расмӣ кардани муҳаббати онҳо мебошад, балки дар назди қонун, давлат, ҷомеа барои тақдири насли оянда, барои солимӣ, хушбахтӣ ва мустаҳкамии оила вазифадор буданро ҳам дорад.

АДАБИЁТ

1. Гозманд, Л.Я. Психологические проблемы супружеских отношений. –М.: МГУ, 1995

2. Куръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ), нашри 2-юм. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2022. -640 с.
3. Тоҳиров, Ф., Холиқов, А. Ғ. Шариат ва танзими муносибатҳои никоҳӣ дар оила. – Душанбе Диловар ДДМТ, 1999
4. Х. Раҳимзода, Ш. Ёрмуҳаммадзода, Л. Назирова, Н. Амонов “Маърифати оиладорӣ” – Душанбе, Маориф, 2015, 192 сах.
5. Ҳақими Лазиз Раҳимзод, Асосҳои оила ва оиладорӣ. – Хучанд, 2005
6. Усмонов, О. Никоҳ, оила, ахлоқ ва қонун. – Душанбе: Ирфон, 1994
7. Шарифзода, Ф., Каримова, И., Сулаймонӣ, С. Хонаводаи солим. Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, Ирфон 2015.
8. Шоев, Н. Н. Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения. - Душанбе: Ирфон, 2008.- 408с.
9. Шнейдер, Л.Б. Семейная психология, уч. Пос. для вузов, М.: Академический проект. Екатеринбург. Деловая книга, 2006 – 768с.

ТАРС, ҲАМЧУН МУШКИЛИИ ЭМОТСИОНАЛИИ КЎДАКОНИ ХУРДСОЛ

АЛИЕВ Мирзоалӣ Таварович – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хiebони Рӯдакӣ 17. **E-mail:** mirzoali-aliev@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 11 55 61

Дар мақола масъалаи тарс ҳамчун эмотсияи дар намудҳои: ғаризавӣ, табиӣ, сунӣ, иҷтимоӣ, мактабӣ, техногенӣ зоҳиршавандаи кӯдакони хурдсол, ки вобаста ба синну сол, ҷинс, хусусиятҳои фардӣ-психологӣ, муҳити тарбия, вазъияти мушаххаси зиндагӣ ва ғайра дар шакл ва андозаҳои гуногун зоҳир мегардад, мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Фарқияти ҳолати эмотсионалии тарс ва изтироб нишон дода шуда, тарс ҳамчун аксуламали биологии худҳимоянамоии инсон ҳангоми азсаргузаронии ҳатари воқеӣ ё ҳаёлии ба ҳаёт ва оромии ӯ таҳдидкунанда, изтироб ҳамчун эҳсоси тезутунди эмотсионалии ҳатари эҳтимолиӣ ё вучуднадошта маънидод карда мешавад.

Дар фарқият аз тарс, изтироб на ҳама вақт ҳамчун ҳиссиёти манфӣ дарк карда мешавад, вай метавонад дар шакли ҳаяҷонҳои хурсандӣ ва интизории баҳаяҷоноваранда вучуд дошта бошад. Муҳтавои аксарияти тарсҳо хусусияти синнусолӣ дошта, бо мурури замон тағйир меёбанд. Барои кӯдакони хурдсол тарси аз даст додани волидон бо дарки вобастагӣ (синни 4-6 солагӣ), дилбастагии эмотсионалӣ (синни 7-9 солагӣ) ва ҳамкорӣ (синни 10-11 солагӣ) аз ҳам фарқ мекунад. Сабабҳои пайдоиши тарс дар кӯдакон низ гуногун: ҳодисаи мушаххас, ҳаёлбофиҳои ҳуди онҳо, эҳтиёткуниҳои изтироболудаи волидон, муносибати нодурусту авторитарӣ муаллимон, ҳамсолон ва волидон бо кӯдак, мавқеи иҷтимоӣ, низоъҳои оилавӣ ва ғайра ба шумор меравад. Дар ин замина агар бо тарси кӯдакон муносибати дуруст ба роҳ монда шуда, сабабу омилҳои пайдоиши он муайян ва ҷораҳои ислоҳнамоӣ андешида шавад, он дар бештари ҳолатҳо беоқибат аз байн меравад, дар акси ҳол ҳисси тарс муддати тӯлонӣ маҳфуз монда оқибатҳои ногувор доштаниш мумкин аст. Барои бартараф кардани оқибатҳои тарс дар кӯдакон аз методҳои гуногун: бозидармонӣ, афсонадармонӣ, арттерапия (тасвир кардани расми қаҳрамонҳои «даҳшатнок», аз хамира сохтани сӯроби қаҳрамонҳои манфӣ), мусиқадармонӣ, рақсдармонӣ ва ғайра истифода бурдан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: мафҳуми тарс, тарси кӯдакон, тарсҳои иҷтимоӣ, тарси мактабӣ, тарсҳои табиӣ, тарсҳои сунӣ, тарсҳои техногенӣ, сабабҳои тарс, роҳҳои бартараф кардани тарс.

СТРАХ КАК ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА

АЛИЕВ Мирзоали Таварович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии факультета философии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. **E-mail:** mirzoali-aliev@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 11 55 61

В статье обсуждалась вопрос страха как эмоции, проявляющейся в следующих видах: инстинктивном, естественном, искусственном, социальном, школьном, техногенном, который в зависимости от возраста, пола, индивидуально-психологических особенностей, образовательной среды, конкретная жизненная ситуация и т.п. проявляющейся в разных формах и измерениях. Показана разница между эмоциональным состоянием страха и тревоги, при этом страх трактуется как биологическая реакция самозащиты человека при переживании реальной или мнимой опасности, угрожающей его жизни и покою, а тревога трактуется как сильное эмоциональное ощущение возможного или несуществующая опасность. В отличие от страха тревога не всегда воспринимается как отрицательная эмоция, она может существовать в форме радостного волнения и опасного для жизни ожидания. Содержание большинства страхов зависит от возраста и меняется со временем. У детей раннего возраста страх потерять родителей отличается от восприятия зависимости (4-6 лет), эмоциональной привязанности (7-9 лет) и сотрудничества (10-11 лет). Причины страха у детей также различны: конкретное событие, собственные фантазии, тревожная осторожность родителей, неправильное и авторитарное отношение учителей, сверстников и родителей к ребенку, социальное положение, семейные конфликты и т. д. При этом, если правильно лечить детский страх, выявить причины и факторы его возникновения и принять меры по его устранению, то в большинстве случаев он исчезнет без последствий, в противном случае чувство страха может сохраняться длительное время и иметь неприятные последствия. Для устранения последствий страха у детей могут использоваться различные методы: игровая терапия, сказкотерапия, арт-терапия (рисование картинок «страшных» персонажей, изготовление из клейстера отрицательных персонажей), музыкотерапия, танцевальная терапия и др.

Ключевые слова: понятие страха, детский страх, социальные страхи, школьный страх, естественные страхи, искусственные страхи, техногенные страхи, причины страха, способы преодоления страха.

FEAR AS AN EMOTIONAL PROBLEM OF YOUNG CHILDREN

ALIEV Mirzoali Tavarovich - candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of Psychology of the Faculty of Philosophy of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki ave. 17. **E-mail:** mirzoali-aliev@mail.ru, **phone:** (+992) 901 11 55 61

The article examines the issue of fear as an emotion that manifests itself in the following types: instinctive, natural, artificial, social, school, technogenic, in different forms and dimensions depending on age, gender, individual psychological characteristics, educational environment. , a specific life situation, etc., it turns out, was discussed. The difference between the emotional state of fear and anxiety is shown, with fear being interpreted as a biological reaction of human self-defense when experiencing a real or imaginary danger that threatens his life and peace, and anxiety is interpreted as a strong emotional feeling of a possible or non-existent danger. Unlike fear, anxiety is not always perceived as a negative emotion, it can exist in the form of joyful excitement and life-threatening expectation. The content of most fears depends on age and changes over time. In young children, the fear of losing parents differs from the perception of dependence (4-6 years), emotional attachment (7-9 years) and cooperation (10-11 years). The causes of fear in children are also different: a specific event, their own fantasies, anxious caution of parents, incorrect and authoritarian attitude of teachers, peers and parents to

the child, social status, family conflicts, etc. At the same time, if you treat children's fear correctly, identify the causes and factors of its occurrence and take measures to eliminate it, then in most cases it will disappear without consequences, otherwise the feeling of fear can persist for a long time and have unpleasant consequences. To eliminate the consequences of fear in children, various methods

Key words: play therapy, fairy tale therapy, art therapy (drawing pictures of "scary" characters, making negative characters from paste), music therapy, dance therapy, etc. **Keywords:** concept of fear, children's fear, social fears, school fear, natural fears, artificial fears, man-made fears, causes of fear, ways to overcome fear.

Тарс аз ҷумлаи мушкилиҳои эмотсионалии маъмул ва мухталифи ҳар як давру замон ба шумор меравад, зеро инсоният на ҳама вақт имконияти аз он эмин мондани дорад. Айни замон бо иллати пешрафти илму техника, навғониҳо, навсозиҳои нав ба нав ва гузашти айём объекти тарсу изтироб то чанд меафзояд ва ҳамаи ин ба рушди ҳамаҷонибаи шахсияти кӯдак таъсир мерасонад. Омӯзиши масъалаи тарс дар кӯдакон рӯзмараю муҳим ба шумор меравад, зеро зухуроти аз меъёр зиёди он боиси ҳалалдор гардидани инкишофи психикии онҳо мегардад. Мусаллам аст, ки ҳисси тарс дар ҳамаи одамон вучуд дорад, вале дар одамон вобаста ба синну сол, ҷинс, хусусиятҳои фардӣ-психологӣ, муҳити тарбия, вазъияти мушаххаси зиндагӣ ва ғайра дар шакл ва андозаҳои гуногун зоҳир мегардад.

Аксарияти мутлақи тарсҳо хусусияти синнусолӣ дошта, бо мурури замон мегузаранд. Дар ин замина агар бо тарси кӯдакон муносибати дуруст ба роҳ монда шуда, сабабу омилҳои пайдоиши он муайян ва ҷораҳои ислоҳнамоӣ андешида шавад, он дар бештари ҳолатҳо беасар аз байн меравад. Вале агар бо вучуди дардовар будани муддати тӯлонӣ маҳфуз нигоҳ дошта шавад, пас ин аломати носозӣ, гувоҳи сустии очизии асаби кӯдак, рафтори нодурусти волидайн, дар ҳуди онҳо мавҷуд будани тарс, муносибати низои дар оила, парастории аз ҳад зиёд мебошад.

Ҳисси тарс эмотсияи нисбатан хатарнок ба шумор меравад. «Ҳангоми барангезиш суръати набзи дил тез шуда, нафасгирӣ мушкил ва амиқтар мешавад. Ҳангоми тарс ё бими ногаҳонӣ хун аз рӯи одам мегурезад ва ранги рӯй тағйир меёбад» [1, с. 228]. Организми инсон тарзе таркиб ёфтааст, ки тавоноии муддати тӯлонӣ бо тарс мубориза бурдани надорад. Дар сатҳи биологӣ ақсуламал ба тарс (дар таркиби хуни инсон ҷудо шудани миқдори зиёди адреналин), боиси таркиши гормонҳо ва марғи одамон мегардад. Дар сатҳи психологӣ – тарсу ҳаррос аз вазъият (ашёҳо, одамон, ҳодисаҳо), ақсуламал ба тарс боиси ҷудошавии миқдори зиёди гормонҳои мазкур гардида ақли инсонро хирраю ақсуламалҳои ҳаракатии ӯро боз медорад, тарс ба даҳшат табдил ёфта ба марғ анҷом меёбад.

Одатан ҳисси тарс ва изтиробро бо ҳам омехта карда, ҳисси изтиробро як навъи тарс мепиндоранд, ки ин иштибоҳи маҳз аст. Ҳарчанд онҳо ҳолатҳои эмотсионалии бо ҳамдигар бисёр наздик бошанд ҳам, вале аз ҳамдигар фарқ доранд. Агар барои пайдо шудани изтироб одатан ягон сабаби воқеӣ вучуд набошад, пас тарс – ҳолати эмотсионалии инъикоскунандаи ақсуламали биологӣ худҳимоянамоии инсон ё ҳайвон ҳангоми азсаргузaronии хатари воқеӣ ё ҳаёлии ба саломатӣ ва бехбудии ӯ таҳдидкунанда мебошад [9, с. 124]. Ҳангоми изтироб одамон ягон ҳел ақсуламалҳои худҳимоянамоӣ зоҳир намекунанд, балки танҳо эҳсоси тезтунди эмотсионалии хатари эҳтимоли ё вучуднадошта карда ба ҳаяҷон меоянду ҳалос, вале тарс ба зухуроти ақсуламалҳои гуногуни худҳимоянамоӣ алоқаманд аст. Мисол, «кӯдак метавонад гиря кунад, ғавғо бардорад, сукут кунад, ба калонсолон часпад, вонамуд кунад, ки бемор аст ва ғайра» [12, с. 213]. Нуқтаи ибтидоии муттаҳидкунанда тарс ва изтироб ҳисси безобитагӣ аст. Кӯдак дар ҳолати тарс худро гум мекунад, қарахт мешавад, бо овози ларзон сухан мегӯяд, дар бештари ҳолатҳо сукут мекунад. Ботинаш сард, баданаш “вазнин”, дилаш танг мешавад. Кафи дастонаш намнок шуда, ҳаракатҳои бетартибона зоҳир мекунад ва ё баръакс,

беҳаракат мемонад. Ҳолати мазкур гувоҳи шиддатнокии аз ҳад зиёди функсияҳои психофизикии организм мебошад.

Андешаи он ки баъзе одамон нотарсу бебоканд, хатои маҳз аст. Ҳисси тарс ҳам ба шахси қаҳрамон, ҳам ба далеру боирода ба ҳама хос аст, зеро вай – аксуламали биологии химоянамоии организм, яъне аксуламали барои организми зинда судманде мебошад, ки беихтиёр ба амал омада, ўро тавассути роҳҳои биологӣ (карахтшавӣ – кушиши ноайён мондан кардан, гурехтан – аз хатар дур шудан ва ғ.) ба бартараф кардани хатари рӯйдода, омода менамояд [9, с. 123]. Шахси боирода новобаста аз тарси вучуддошта метавонад аксуламалҳои химоявии худро боздорад ва фаъолиии шуурашро на ба азсаргузаронии тарс, балки ба иҷрои вазифа сафарбар намояд. Ин гуна одамонро на барои он часуру нотарс мегӯянд, ки ҳисси тарс надоранд, балки онҳо ҳисси тарсро идора карда, аз тарсидан худдорӣ карда метавонанд. Тарс гувоҳи солимии эмотсионалию психологии инсон аст.

То 40% тарси дар синнусоли кӯдакӣ пайдо шудаю ислоҳ нагардида, оқибатҳои ногувор дошта то ба синнусоли калонсолӣ рафта мерасад. Бинобар ин, вазифаи ҳар як падару модар, мураббия муаллим, психологи мактабӣ баҳри ислоҳнамоӣ муайян кардани сабабҳои тарси кӯдак ва расонидани кумаки саривактӣ ба ӯ мебошад. Муҳаққиқони масъалаи тарс сабабҳои бавучудоии онро ба таври гуногун шарҳ медиҳанд. Ҷ. Боулби қайд мекунад, ки сабаби бавучудоии тарс ҳам мавҷуд будани ягон объекти таҳдидкунанда (масалан, обҳезӣ, заминчунбӣ ва ғ.) ва ҳам мавҷуд набудани объекти таъминкунандаи амният (масалан, модар барои кӯдак) шуда метавонад. Ба ақидаи Ҷ. Грей, тарс вақте ба вучуд меояд, ки ҳодиса дар замон ва макони пешбинишуда рӯй надиҳад. Аксарияти муҳаққиқон сабабҳои бавучудоии тарсро ба объектҳо (ашёҳо, одамон, ҳодисаҳои табиӣ) алоқманд кунанд ҳам, тарсҳои ғайритабииро низ инкор намеkunанд [9, с. 124].

Ҷ. Боулби ду гуруҳи омилҳои бавучудоии тарс: «омилҳои табиӣ» (тарс аз: баландӣ, торикӣ, дард, танҳои ва ғ.) ва «омилҳои сунӣ» (одамони бегона, ашёҳои номаълум, ҳайвонот)-ро аз ҳам фарқ мекунад. Вай гумон мекунад, ки омилҳои табиӣ тарс ба вазъиятҳои алоқаманданд, ки дар ҳақиқат эҳтимолияти зиёди хатарнокӣ доранд. Омилҳои сунӣ бошанд бештар ба таъсири маданият ва ягон ҳиссаи вазъият алоқаманд мебошанд.

Чуноне ки қаблан зикр кардем, ҳисси тарс дар синну соли гуногун вобаста аз дараҷаи камолот ва рушди инсон дар шаклу намудҳои гуногун зоҳир мегардад. Эмотсияи аввалини тарс (ваҳм) аз таъсири ангезандаи шадид ҳанӯз дар давраи тифлӣ ба вучуд меояд. Тарс аз одамони бегона дар соли аввали ҳаёт байни 6-9 моҳагӣ рӯй медиҳад. Чунин ҳолат қабл аз ин бо сабаби чехраи одамони худро бегонаро фарқ карда натавонистани тифл рӯй дода наметавонад. Мувофиқи натиҷагирӣ аз озмоишҳои анҷомдодаи Элеанор Гибсон ва Ричард Уок вақте, ки кӯдак гаваккашон роҳ рафтано ёд мегирад, дар ӯ тарс аз баландӣ (ба чуқурӣ наафтидан) ба таври возеҳ зоҳир мегардад [9, с. 129]. Ҳамин тавр, ҳисси тарс куллан «пешакӣ асос гузошта намешавад», балки ҳангоми ба муҳити атрофи дар ихтиёр дошта, шинос шудани кӯдакон бо суръат ташаккул меёбад [2, с. 500-501].

Яке аз механизмҳои пайдоиши тарс дар кӯдаконро талқини ҳисси тарс ва эҳтиёткуниҳои изтироболуда, ки аз ҷониби калонсолони доираи ба кӯдак наздик асос гузошта мешавад, ташкил медиҳад. Дар натиҷаи бардошт аз нақли афсонаҳои ваҳмангез ва эҳтиёткуниҳои изтироболудаи волидон, дар кӯдакон одатан баъд аз синни 3 солагӣ тарс аз торикӣ ва ҳайвонот пайдо шуда, дар синни 4 солагӣ ба авҷи худ мерасад. Аз бардошти даҳшатноки мазмунӣ афсонаҳо кӯдакон аз ворид шудан ва танҳо хобидан дар хучраи торик метарсанд, ҳар гуна хобҳои изтироболудаю ҳаёли мебинанд. Механизми мазкурро ба таври зерин марҳилабандӣ кардан мумкин аст:

✓ аз хавфи хатарҳои зиёд огоҳ кунонидани кӯдак ва ба ин восита ба саломатӣ ва тараққиёти ӯ осеб расонидан;

✓ ба қисмати дуҷуми эҳтиёткуниҳои волидон ва мураббияҳо диққат додани кӯдак ва дар натиҷа дар ӯ ташаккул ёфтани алоқамандкуниҳои муайяни типӣ: «давидан мумкин нест, зеро афтида осеб бардоштан мумкин аст», «ба ашёи сӯзон набояд даст расонд, зеро вай метавонад хатарнок бошад» ва ғайра;

✓ хангоми такрор ба такрор шунидани чунин огоҳкуниҳо, кӯдак на танҳо бошууруна, балки бешууруна ба таҳлука меафтад ва ин боиси пайдо шудани тарсҳо дар шакли танзимкунандаҳои вазифаҳои рафтор мегардад. «Дар ҳузури кӯдак доир ба марғ, бадбахтию бемориҳо, қатлу куштор сухбат кардан, боиси ташаккулҳои тарси ғайриихтиёр дар хотираи ӯ гашта, бо мурури замон афзудан мегирад, дар натиҷа кӯдак нисбатан эҳтиёткор, қарахт ва ҷиддӣ мешавад» [6].

Солҳои охир талқини ҳарчи зиёди тарс дар кӯдакон тавассути маълумотгирӣ аз ВАО ва дарки хусусиятҳои таҳдидомезу манфии онҳо, ки ҳатто боиси аксуламалҳои невротикӣ кӯдакон мегардад, сурат мегирад. Ҳамин тариқ, дар кӯдакон тарсҳои сунъӣ, масалан, тарс аз қурбонии садамаи нақлиёт, тарси гирифтори тӯфон ё сӯхтори шадид гардидан ва монанди инҳо инкишоф меёбад. Ин дар ҳолест, ки онҳо ҳеҷ гоҳ шохид ва иштирокчиҳои чунин ҳодисаҳо набуданд ва ин гуна манзараҳо танҳо аз телевизион тамошо кардаанд.

Мазмуни тарсҳои кӯдакона вобаста ба синну сол аз ҳам фарқ мекунад. Барои кӯдакони синни 4-6 сола бештар тарси аз даст додани волидон бо дарки вобастагӣ: «Кӣ ба ман хӯрок медиҳад?», «Кӣ маро ба боғча мебарад?» ва ғ. хос аст. Дар синни 7-9 солагӣ дарки падару модар тағйир ёфта, ба сатҳи дилбастагии эмотсионалӣ ва муҳаббат ба онҳо мегузарад: «Бо падару модарам будан мехоҳам, зеро онҳо маро дӯст медоранд». Бо мурури синну сол муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо ҳешовандони наздик боз ҳам бошууруна ва ба ҳамкорӣ табдил меёбад. Ҳамин тариқ, кӯдакони 10-11 сола иброз медоранд, ки аҳли оилашонро хеле дӯст медоранд, зеро онҳо ба ӯ кумак мекунад [3].

Яке аз сарчашмаҳои тавлиди тарс дар кӯдакон ва наврасон мактаб ба шумор меравад. Д.Н. Исаев маҷмуи мушкилиҳои ба мактаб алоқаманди бавучудорандаи тарс дар кӯдаконро чунин тавсиф мекунад: дохилшавӣ ба мактаб, зиёд шудани талаботҳо, душвории азхудкунии донишҳои мактабӣ ва талаботи ноил шудан ба натиҷаҳои баланд дар баробари маҳкум кардани хонандагони сустхон [8].

Тарс аз мактаб одатан дар кӯдаконе пайдо мешавад, ки дар зинаи омодагӣ ба мактаб қарор доранд. Мувофиқи натиҷагирӣ аз тадқиқотҳои дар ин самт анҷомдодашуда, сеяки бачагони зинаи омодагӣ ба мактаб аз тарси аз уҳдаи иҷрои талаботҳои мактабӣ баромада натавоништан, мавриди маломати ҳамсинфон қарор гирифтанд, аз ҷониби муаллимон ҷазо дода шудан ва ғайра ба мактаб рафтан намехоҳанд [5].

Тарсҳои мазкур метавонанд асосҳои ҷиддӣ дошта бошанд, зеро дилхоҳ хонанда метавонад мавриди зӯроварии мактабӣ қарор гирад. Дар аксар маврид қурбонии зӯроварӣ дар мактаб хонандагоне мегарданд, ки: нуқсонҳои ҷисмонӣ, намуди зоҳирии на он қадар зебо, рафторӣ бадхашмона, малақаҳои сусти иҷтимоӣ, зехни кунд, худбаҳодиҳии паст ва ғайра доранд [7].

Дар бештари ҳолатҳо фарзандони оилаҳои волидонашон муносибатҳои байниҳамдигарии авторитаридошта, объекти зӯроварии ҳамсинфон қарор мегиранд. Онҳо дар муҳити оила бечуну чаро ба талабот ва қоидаҳои хона итоат мекунад, аммо дар мактаб баръакс он эмотсияҳои манфӣ зоҳир карда, рафтори бадхашму оташинона доранд. Ин гурӯҳи хонандагон тамоюли зӯроварию ҷангарагӣ дошта, таҳаммулнопазиранд.

Тадқиқи хонандагони ҷангараи мавриди зӯроварӣ қарор гирифта, нишон медиҳад, ки онҳо гирифтори сатҳи баланди изтиробнокӣ ва аломатҳои афсурдаҳолӣ мебошанд. Афсурдаҳолӣ дар натиҷаи бегонагии такрорӣ ин кӯдакон бо ҳамсинфонашон ба амал омада, дар заминаи он изтиробии иҷтимоӣ онҳо зиёд ва вайроншавии рафтор ба вучуд меояд [15].

Вобаста ба сохтори функционалии оила, рафтори анъанавӣ дар он ва дараҷаи изтиробнокии кӯдакон, ки сатҳи тараққиёти муътадил ё номуътадили психикаи онҳоро муайян мекунад, доир ба ғоида ва зарари тарс ду ақида мавҷуд аст [10]. Мувофиқи ақидаи якум, тарси кӯдак ба назари калонсолон ҳамчун натиҷаи нозукӣ, зудранҷӣ ва изтиробнокии баланди ӯ намудор мегардад. Бинобар ин, волидайн ва дигар калонсолон бо мақсади ҳифз кардани системаи асаби кӯдак кушиш менамоянд, ки ӯро аз ҳар гуна мушкилоти зиндагӣ ва хатарҳои эҳтимолӣ эмин нигоҳ доранд. Мувофиқи ақидаи дуюм

тарси кӯдак натиҷаи бечуръатӣ, сустиродагӣ, заифию тарсончакӣ ба шумор меравад ва онро бояд дар синни кӯдакӣ бартараф кард, вагарна шахсияти ноком, ба истилоҳ асабонӣ ба воя мерасад.

Ақидаҳои мазкур як қатор оқибатҳои худро доранд. Тарзи кор бо кӯдак мувофиқи раҳёфти аввал метавонад боиси маҳдуд шудани доираи мустақилият ва зиёд шудани доираи сарпарастии волидон гардад, дар натиҷа кӯдак аз муҳити атроф боз ҳам бештар чудо гардида, тарсу ҳароси ӯ аз ҳисоби изтиробнокию тарсҳои ҳаёлии калонсолони оила пурзӯртар мегардад. Мувофиқи раҳёфти дуюм, кӯдакон ҳангоми дар оила пайдо накардани дастгирии эмотсионалӣ барои ҳал кардани мушкилиҳо ва бартарафсозии азсаргузарониҳои худ дигар ба калонсолони оила, хусусан падару модар муроҷиат намеkunанд. Яъне онҳо дар муносибат бо волидайн душвории эмотсионалиро аз сар мегузаронанд. Чунин кӯдакон ба калонсолон ҳамчун сарчашмаи беҳатарӣ, обрӯ ва муҳаббат умед намебанданд. Ба онҳо ҳатари ҷиддии шаклдигаркунии шахсият ва вайроншавии эмотсионалӣ дар шакли сангдилию бераҳмӣ аз ҳад зиёд ва худпарастӣ таҳдид менамояд. Гузашта аз ин, чунин усули дағалонаи бартарафсозии тарс на танҳо вазъияти таълиму тарбияро барои падару модар ва муаллимон мураккабу мушкил мегардонад, балки барои ояндаи ҳуди кӯдак низ оқибатҳои ногувору ҷиддӣ: зоҳир карда натавонишани ҳиссиёту эмотсияи худ, ташаккул наёфтани дилбастагӣ ва меҳру муҳаббат ба дӯстон ва шахсони наздик, хусусияти риёкорӣ ва ғайраро ба бор оварда, садди роҳи ташаккулёбии муоширати самимонаю солим бо дӯстон ва аҳли оилаи ояндаи онҳо мегардад.

Шароити муносибу мувофиқ барои бартарафсозии тарсу ҳарос дар кӯдакон ва наврасон, бидуни изтиробу нигаронӣ, маҳкумнамӣ ва хусусан ҷазодиҳӣ роҳандозӣ намудани муносибати орому мутавозин бо онҳост. «Воситаи самарабахши фурунишони ҳиссиётҳои номатлуб – ин тарбияи кӯчонидани диққати инсон ба намуди дигари ғаёлият мебошад» [14, с. 278]. Агар шиддати тарс баланд набошад хусусияти номураттабу тасодуфӣ дошта бошад, пас диққати кӯдакро ба ягон машғулият: ҳамроҳ ба сайри табиат рафтан, велосипедронӣ кардан, расмкашӣ, аз ҳамираи хушкнашавандаи ранга (пластилин) шаклҳои гуногун сохтан, ширеш кардани тамсилаи мошин, киштӣ, ҳавопаймо ва ғайра ҷалб кардан лозим аст. Яъне кӯдакро бо ягон ғаёлият машғул бояд кард, то барои азсаргузаронию тарсу ҳарос вақт пайдо накунад. Кӯдак бояд мутмаъин бошад, ки дар ҳолати зарурӣ аз ҷониби наздикон дастгирӣ ва ҳимоя карда мешавад.

Ба тарсу ҳаросҳои кӯдаконро беасос азиятдиҳанда ва ба зиндагонии муътадили онҳо таъсиррасонанда, ба таври ҷиддӣ муносибат кардан лозим аст. Ба волидон зарур аст, ки чунин гурӯҳи тарсхоро муайян карда барои бартараф кардани онҳо чораҳои зарурӣ андешанд. Тарсҳои умумии падару модар ва фарзандон бояд бо талошҳои муштарак бартараф карда шаванд, масалан, ҳангоми анҷом додани ҳамон як бозӣ ҳуди волидон бо сабабҳои: эҳтиёткорӣ ва изтироби зиёд, ҳисси танҳой, тарс аз таҷрибаи осебпазире, ки худ дар гузашта аз сар гузаронидаанд, беморию заъфи кӯдак ва ғайра дар кӯдакон тарсҳои гуногунро ба вуҷуд оварда, онро тақвият дода метавонанд. Дар ин гуна ҳолатҳо ба падару модар лозим аст, ки нисбати фарзандон услуби нави тарбияро ба роҳ монанд: камтар хавотир шуда, назоратро аз болои фарзанд каме суст кунанд, ба ӯ имконият диҳанд, ки мушкилиҳояшро мустақилона ҳал кунад ва ба қароре ояд.

Сабаби дигари душвории рафъи тарс ё паст кардани шиддати он дар кӯдакон метавонад ба зухуроти беруна алоқаманд бошад, дар ин гуна маврид шиддатнокии онро аз рӯи мазмуни тарси кӯдак муайян кардан мумкин аст. Масалан, агар кӯдак ҳангоми шунидани афсонаи «Ҷалочин кампир» тарси доимию зоҳир кунад, пас бояд ба услуби муносибати ӯ бо модар ё бибӣ диққат дода онро нисбатан хайрхоҳона, дӯстона, эътимоднок, камталабу навозишкорона кардан лозим аст.

Барои бартараф кардани оқибатҳои тарс дар кӯдакон аз методҳои гуногун: бозидармонӣ, афсонадармонӣ, арттерапия (тасвир кардани расми қаҳрамонҳои «даҳшатнок», аз ҳамира сохтани сӯробӣ қаҳрамонҳои манфӣ), мусикадармонӣ, рақсдармонӣ ва ғайра истифода бурдан мумкин аст. Яке аз бозӣҳои нисбатан маъмул ва бисёрфункционалӣ, ки онро барои паст ва бартараф кардани таъсири тарсу изтироб на

танҳо дар кӯдакон, балки дар калонсолон низ истифода бурдан мумкин аст, бозии аз хурдсолӣ ба ҳама шинос – «рустшавакон» ба шумор меравад [11]. Мунтазам истифода бурдани бозии мазкур боиси: баланд бардоштани маҳсулнокии фаъолият ва аз эмотсияҳои зиёдатӣ озод кардан, рушди малакаҳои ҳаракатӣ, паст кардани шиддати тарс ҳангоми таъсиррасонии ногаҳонӣ, ташаккули тарзҳои гуногуни рафтор дар вазъиятҳои муқаррарӣ ва ғайримуқаррарӣ, ташаккули маҳорату малакаи коммуникатсионӣ ва қобилияти дар даста амал кардан, муносибу мувофиқ кардани муносибатҳои байниҳамдигарии эмотсионалиро иҷтимоии волидону фарзандон ва ғайра мегардад.

Намуди хеле маъмули тарси кӯдакона – тарс аз духтур ва амалиётҳои тиббӣ мебошад. Бо мақсади паст ва бартараф кардани шиддати манбаи тарси мазкур аз усули муҳайё кардани шароити кӯчонидани тарс аз кӯдак ба бозича истифода бурдан мумкин аст. Ба ин маънӣ психологони рус Р.М. Грановская ва И.М. Николская таъкид мекунанд, ки аз усули мазкур ҳангоми ба ҷарроҳии вазнин омода кардани кӯдакон ба тарзи зерин истифода бурдан мумкин аст. Ба кӯдаки бемор иҷозат медиҳанд, ки рӯзи ҷарроҳӣ ҳамроҳи ягон бозича (м, хирсак) ба беморхона ояд. Духтури ҷарроҳ хирсакро «муоина» намуда, бемории вайро муайян ва аз кӯдак хоҳиш мекунанд, ки ўро табобат кунад. Ба хирсак сӯзандору мезананд ва ҳамшираи шафқату кӯдак ўро ҷарроҳӣ карда, ҷароҳаташро мебандад ва дар кати хоб меҳобонанд. Ҳамаи ин ба хотири аз байн бурдани тарсу ҳарос ва нигаронии кӯдак анҷом дода мешавад. Кӯдак дар амал мебинад, ки ин кор он қадар мушкилӣ надорад. Ҳамшираи шафқат тарс ва изтиробии кӯдакро бодикқат мушоҳида карда, зарурати ҳар як «амалиёти ҷарроҳӣ»-и хирсакро ба ў мефаҳмонад ва тассалӣ медиҳад [4]. Чунин тарзи омодакунии кӯдак ба мизи ҷарроҳӣ хеле ба маврид буда, натиҷаи хуб медиҳад, зеро далелҳои мавҷуданд, ки 74%-и кӯдакон аз табибон метарсанд, аз ин шумора танҳо 27%-и кӯдакон воқеан ба вазъияти ба ҳаёти онҳо таҳдидкунанда дучор гардидаанд [13].

Усулҳои хеле маъмулу самараноки ба ҳама дастрас – усулҳои расмкашӣ ва афсонадармонӣ мебошад. Усулҳои мазкурро дар ҳама ҷо – оила, кӯдакистон, боғча, мактаб, беморхона, шифохона ва ғайра мавриди истифода қарор додан мумкин аст. Аз усули расмкашӣ метавон ба таври зерин истифода бурд: Падару модар ё психолог пас аз суҳбати мушаххас дар доираи тарси кӯдак, аз ў пурсон мешаванд, ки аз чӣ метарсад ва чаро? Пас аз ба саволи худ ҷавоб гирифтани, ба назди ў варақи албом ва қаламҳои рангаро гузошта хоҳиш мекунанд, ки расми объекти тарси худро тасвир намояд. Шояд кӯдак дар ибтидо ба ин кор розӣ нашавад, вале дар ниҳоят пас аз хоҳиш кардани онро тасвир менамояд. Баъд аз ин, аз ў хоҳиш карда мешавад, ки дар ҳамин варақ расми худашро низ тасвир кунад. Яъне ў дар қучост? Албатта кӯдак расми худро аз объекти тарс андаке дуртар тасвир менамояд. Акнун аз ў хоҳиш мекунем, ки расми худро ба объекти тарс наздиктар тасвир кунад ва аз ҳиссиёти ў пурсон мешавем. Албатта ҷавоб мусбат аст. Ҳамин тавр ин масофаро маҳдуд карда истода, ўро то ба паҳлӯи объекти тарсаш меорем. Кӯдак бо наздик шудан ба объекти тарси худ як навъ бо он дар робита шуда, барои бартараф кардани оқибатҳои тарс ва рушди минбаъдаи худ имконият пайдо мекунанд.

Роҳи дигари ислоҳи тарс тавассути усули расмкашӣ – ин сӯзонидан ва ба бод додани ҳокистари расми объекти тарси кӯдак мебошад. Мутахассис – психолог ҳамроҳи кӯдак расми тасвиркардаи ўро пора – пора намуда оташ мезанад ва ҳокистари онро бод карда истода, ба кӯдак мефаҳмонад, ки: «ана бин объекти тарси тӯро оташ задем, вай дигар вучуд надорад ва тӯро ташвиш дода наметавонад» [12, с. 324].

Падару модар ё мутахассис – психолог аз рӯи тобиши рангҳои истифодашуда ва сужети расм: доир ба объекти тарс, руҳияи кӯдак, мавҷуд будани ғисси баланди тарс, мазмуну маҳияти тарси кӯдак маълумот ба даст оварда, барои ба танзим даровардани ҳолати эмотсионалии ў чораандешӣ мекунанд. Барои истифода аз усули афсонадармонӣ мутахассис – психолог, падар ё модар ҳамроҳи кӯдак дар доираи тарси ў афсона ё ягон ҳикоя эҷод мекунанд. Афсона ё ҳикояро бояд тарзе эҷод кард, ки дар интиҳои он қаҳрамони асосӣ ҳатман аз болои тарси худ ғалаба кунад [16].

Падару модарро лозим аст, ки нисбати ҳаёту зиндагии фарзандони худ бепарвою бетараф набошанд. Барои назорат ва идора кардани тарсу изтиробии фарзандон рӯзномаи

сабти тағйироту дигаргуншавиҳои инкишофи психикию эмотсионалии онҳоро тартиб дода, баҳри пешгирӣ ва бартарафнамоии оқибатҳои ангеаҳои ногувор чораандешӣ намоянд. Тағйироту дигаргуниҳои мушохидашаванда бояд марҳилабандӣ карда шаванд. Марҳилаи якум: муайян кардани стрессорҳои эҳтимолӣ. Барои муайян кардани стрессорҳои эҳтимолӣ, бояд: 1). Арзу шикоятҳои изтироболудай кӯдакро шунид; 2). Бо мақсади муайян кардани тақсмоти вақт: чӣ қадар вақтро барои машғулиятҳои мушаххас (мактаб, иҷрои корҳои хонагӣ, варзиш, муошират бо атрофиён ва ғайра) сарф мекунад ва чӣ қадар вақти ҳолӣ мемонад, чадвали давомоти ҳарҳафтаинаи кӯдакро тартиб дод. Марҳилаи дуюм: истисно кардани баъзе супоришҳо (стрессорҳо), ки иҷрои он барои падару модар муҳим, вале барои кӯдак он қадар муҳим нест ва метавонад дар коҳиш додани стресс ва изтироби кӯдак нақши бузург бозад. Марҳилаи сеюм: таҳлили стрессорҳое, ки бо сабаби дар кӯдак ташаккул додани ҳисси амният, истисно кардани он ғайриимкон аст. Марҳилаи чаҳорум: ба кӯдак омӯзонидани роҳи усулҳои идоранамоӣ ва бартараф кардани тарс мебошад. Барои ин аз усули худталқиннамоӣ: «ман оромам, ман оромам, ман оромам» (15 маротиба), «сахту суат кардани мушакҳои бадан ва нафаси амик кашидану нафас баровардан» (15 маротиба), «ман аз уҳдаи ин кор мебароям» (15 маротиба) ва монанди инҳо, истифода бурдан мумкин аст. Мазмуну моҳияти қайд дар рӯзнома, бояд зухуроти тарсу изтироб дар кӯдакро инъикос кунад. Агар пас аз чаҳор ҳафтаи кори мақсадноки волидайн доир ба бартараф кардани тарсу изтироб дар кӯдак тағйироти мусбӣ ба назар нарасад, пас волидонро зарур аст, ки ба мутахассис: психолог – машваратчӣ, духтури асаб, равонпизишки кӯдакона муроҷиат кунанд.

Набояд фаромӯш кард, ки аҳамият надодан ва нодида гирифтани тарс оқибатҳои манфӣ ба бор меорад. Бинобар ин, мавҷудияти ҳолати эмотсионалии мазкурро эътироф карда, барои пешгирӣ ва бартараф кардани он чораҳои зарурӣ андешидан лозим аст.

Ҳамин тариқ, ҳисси тарс барои ҳама хос буда, аломати солимии эмотсионалии инсон мебошад. Ҳар гуна тарс, аз ҷумла тарсҳои кӯдакона сабабҳои пайдоиш ва зухуроти худро доранд. Сабаби нисбатан маъмул ва ба ҳама фаҳмои ҳисси тарс – ҳодисаи мушаххас (газидани саг, садои баланди раъду барқ ва ғ.) ба шумор меравад. Гуруҳи мазкури тарсҳоро ба осонӣ ислоҳ намудан мумкин аст. Вале на дар ҳамаи кӯдакони дучори ин гуна ҳолатҳо гашта, тарси устувору ба назари атрофиён маълум ташаккул меёбад. Ҳолати мазкур дар бештари мавридҳо аз хусусияту хислати кӯдакон (дарачаи изтиробнокӣ, нобоварӣ ба худ, эътимод ба нафс) вобаста мебошад. Ин гуна хусусияту хислатҳо замоне пайдо мешаванд, ки агар ҳуди волидон кӯдаконро фаҳмидаю нофаҳмида бо ҳар гуна таҳдидуниҳо: «Гиря накун, ки духтурро мегӯям укол мекунад!», «Хоб кун, вагарна ачинакампир туро мебарад!», «Хомӯш шин, ки гург меояд!» ва ғайра метарсонанд. Ҳарчанд кӯдак ба моҳияти мазмуни таҳдидуниҳои мазкур сарфаҳм наравад ҳам, тарси дар ӯ ташаккулёфта тамоми умр ӯро ба ташвиш меорад.

Сарчашмаи яке аз намудҳои тарси кӯдакон – хаёлбофӣҳои (фантазия) ҳуди онҳо ба шумор меравад. «Зери таъсири мазмуни нақлу ривоят ва афсонаҳо, хаёли бачагон рушду нумӯш меёбад ва онҳо ба чихатҳои мусбию манфии ҳар як қаҳрамони афсонавӣ баҳо дода» [1, с. 211], одатан бо хаёлпардозҳои беасос худашон барои худ объекти тарс меофаранд. Аксарияти мо ҳангоми хурдсолӣ чунин ҳолатҳо: тарс аз торикӣ, пеши назар пайдо шудани махлуқҳои бадҳайбат, одамони девсурат, аъҷубҳои нафратоварро аз сар гузаронидаем. Баъзеҳо чунин тарсҳоро зуд фаромӯш мекунанд, вале барои баъзеи дигар ин гуна тарсҳо оқибатҳои ислохнопазир доранд. Зеро «бачагон дар фаъолияти фикрии худ фантазияро аз ҳад зиёд истифода бурда, бар асари он ҳақиқатро ба таври воқеӣ тасвир карда наметавонанд» [1, 210].

Ҳисси тарс метавонад дар асоси низоъҳои дохилиоилавӣ ташаккул ёбад. Кӯдакон одатан дар низоъҳои байниҳамдигарии волидон худро гунаҳгор меҳисобанд ё аз он метарсанд, ки сабаби чунин низоъҳо нагарданд. «Тарс боиси ташвиш ва вайроншавии клиникии назаррас дар соҳаи иҷтимоӣ, касбӣ ё дигар соҳаҳои муҳимми фаъолият мешавад» [12, с. 210].

Мавқеи иҷтимоии кӯдак, ки ба дӯши ӯ ҳисси масъулиятшиносӣ, иҷрои саривақтии супоришҳо ва уҳдадорӣҳои гуногунро бор мекунад, метавонад зухуроти тарс дар кӯдакро

барангезонад. Агар кӯдак аз қафомонӣ ба дарс, нодуруст анҷом додани супориш, аз маҳкумшавӣ ва ҷазогирӣ тарсад, пас ин гувоҳи ташаккули муносибати носолим бо калонсолон ва ҳамсолон аст. Коллективи ҳамсолон кӯдакро ба доираи худ қабул намеkunанд, меранҷонанд, масҳара меkunанд, муаллимон ва падару модарон бошанд барои «ноухдабароӣ» кӯдакро ҳар гуна ҷазо медиҳанд, аз ин ҷост, ки ӯ аз қазовати манфии ҳамсолону калонсолон метарсад. Ин гурӯҳи кӯдакон метарсанд, ки дар назди тахтаи синф ба дарс ҷавоб диҳанд ва ё ҳангоми дарстайёркунии хатое содир кунанд, зеро муаллимону волидон одатан ба хатогиҳои содиркардаи кӯдак хеле муносибати ҷиддӣ меkunанд. Ҳамин тариқ, қисми зиёди тарси мактаббачаҳои хурдсол мутааллиқ ба ҳудуди фаъолияти таълимӣ аст. Онҳо кӯдаконро аз ҳаловати психологӣ ва хушиҳои таҳсил маҳрум намуда, боиси инкишофёбии неврозҳои кӯдакона мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Асосҳои психологияи умумӣ. – Душанбе, «Империял групп», 2012. – 422 с.
2. Герриг, Р., Зимбардо, Ф. Психология и жизнь. – СПб., 2004. – С. 253-256.
3. Горьковая, И.А. Страхи у детей в рамках концепции А. И. Захарова // Сборник статей памяти А. И. Захарова. – СПб.: изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2011. – С. 10–17.
4. Грановская, Р. М., Никольская И.М. Защита: психологические механизмы. – СПб.: Знание, 1999. — 352 с.
5. Захаров, А. И. Дневные и ночные страхи у детей. – СПб.: Речь, 2005. – 320 с.
6. Зиновьева, Н.О., Михайлова, Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь, 2003. – 248 с.
7. Ильин, Е.П. Психофизиология состояний человека. – СПб.: Питер, 2005. – 412 с.
8. Исаев, Д.Н. Детская медицинская психология. Психологическая педиатрия. – СПб.: Речь, 2004. – 384 с.
9. Крюкова, Т. Л. Психология совладающего поведения в разные периоды жизни: монография. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. – 296 с.
10. Малкова, Е.Е. Тревожность и развитие личности: монография. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2013. – 268 с.
11. Мустафокулов, Т., Нарзуллоева М. Психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. – Кӯлоб. 1996
12. Расулов, С.Х. Психологияи эмотсия ва ҳиссиёт. Воситаи таълимӣ. – Душанбе, 2022. – 336 сах.
13. Русякова, Е.Е. Представление детей о врачах // Ананьевские чтения-2013. Психология в здравоохранении: Материалы научной конференции, 22–24 октября 2013 г. / Отв. ред. О. Ю. Щелкова. – СПб.: «Скифия-принт», 2013. – С. 242–243.
14. Психология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни макотиби олии (Бо ҳаммуалифӣ). Зери таҳрири М. Давлатов. – Душанбе, «Собириён», 2010. – 336 сах.
15. Сенько, Т. В. Психология взаимодействия: Часть четвертая: Истоки агрессивного поведения детей: Учебное пособие – Минск: Карандашев, 2002. – 256 с.
16. Яковлев, В.А. Метафора жизненного пути в психологической коррекции эмоциональных и поведенческих расстройств у детей 7–10 лет // XI Мнухинские чтения. Международная научная конференция, посвященная памяти профессора С.С. Мнухина. – СПб., 2013. – С. 480–483.

РОЛЬ СКАЗКИ В ФОРМИРОВАНИИ ПСИХИКИ ДЕТЕЙ

ШАРИПОВА Зулола – ассистент кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, просп. Рудаки, 121, тел.: (+992) 927 39 22 66

Средства развития психики человека разнообразны, и одним из таких средств, которое играет важную роль в воспитании личности детей дошкольного возраста,

является сказка. Следует отметить, что если развитие психики человека в детстве правильно организовать, то в дальнейшем это может создать обширные возможности для развития его личности.

Проблема развития психики человека и его общего оздоровления на протяжении исторических эпох является одной из важных психологических и педагогических задач. В научных исследованиях зарубежных и отечественных ученых представлены различные методы оздоровления духа человека, одним из которых является метод «Сказкотерапии».

Следует отметить, что «Сказка - это один из основных жанров устного народного творчества, художественное этическое произведение, чаще всего в прозе, которое наполнено магией, приключениями или бытовыми сценами, и основой которого являются вымышленные события и фантастические образы». С другой стороны, сказка создается простым, понятным и приятным языком и передается из поколения в поколение в различные исторические эпохи. Благодаря этим особенностям жанр сказки стал популярным и любимым, а её восприятие и понимание приносит каждому слушателю духовное обогащение. С этой точки зрения, её место в формировании психики и воспитании детей дошкольного возраста является современным и полезным, и этот труд посвящен именно этой теме.

Известно, что сказка и сказкотворчество могут быть важной формой психологического и педагогического воздействия, через которые можно оказать определенное влияние на психику, качества и личность ребенка. Как известно, рассказывание и слушание сказок непосредственно связано с детским возрастом, и правильная организация этого процесса способствует психическому оздоровлению ребенка и формированию его личности. К сожалению, в последние годы рассказывание сказок взрослыми и родителями в семье значительно сократилось. В основном мы наблюдаем демонстрацию и прослушивание сказок через радио, телевидение и использование информационных технологий, но этого, к сожалению, недостаточно.

Ключевые слова: сказка, психотерапия, сказкотерапия, воспитание детей, метафора, творчество, воображение, воспитательная роль, культурное наследие, психологическое развитие, сказочные герои, структура сказки, педагогика, народное творчество, волшебная сказка, детская литература, традиции, обучение через игру.

НАҚШИ АФСОНА ДАР ИНКИШОФИ ПСИХИКИИ КЎДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

ШАРИПОВА Зулола – ассистенти кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хитбони Рӯдакӣ, 121, тел.: (+992) 927 39 22 66

Воситаҳои инкишофи психикаи инсон гуногунанд ва яке аз ин воситаҳо, ки дар тарбияи шахсияти кӯдакони синни томактабӣ нақши муҳим мебозад, афсона ба шумор меравад. Бояд гуфт, ки агар инкишофи психикии инсонро дар овони кӯдакӣ дуруст ба роҳ монем, он гоҳ дар тараққиёти минбаъдаи шахсияти ӯ имкониятҳои фаровонро фароҳам овардан мумкин аст. Масъалаи инкишофи психикаи инсон ва умуман солимгардонии ӯ дар тӯли давраҳои таърихӣ яке аз масъалаҳои муҳими психологӣ ва педагогӣ ба шумор меравад. Дар тадқиқотҳои илмӣ олимони хориҷӣ ва ватанӣ усулҳои гуногуни солим намудани рӯҳияи инсон оварда шудааст, ки яке аз он усулҳо «Афсонатерапия» ба шумор меравад.

Зикр бояд намуд, ки «Афсона яке аз жанрҳои асосии эҷодиёти даҳонакии халқ, асари бадеии этикӣ бештар насриё, ки сеҳромезу пурмоҷаро ё маишӣ буда, асоси онро воқеаҳои бофтаю ҳаёли ва тасвирҳои фантастикӣ ташкил медиҳанд».[] Аз дигар сӯ, афсона бо забони содаву фаҳмо ва шиному дилнишин эҷод шуда, дар давраҳои гуногуни таърихӣ аз насл ба насл интиқол ёфтааст. Бо ин вожаҳои хоси худ жанри афсона ҳамчун

осори тавачҷӯхбарангезу хушоянд мақбули хосу ом гардида, шунидану фаҳмидани он ба ҳар кас ғановати маънавӣ мебахшад. Аз ин нуқтаи назар, ҷойгоҳи он дар ташаккули психикӣ ва таълиму тарбияи кӯдакони синни томақтабӣ муосир ва муфид арзёбӣ мегардад, ки ин навишта низ ба ҳамин матлаб ихтисос дода шудааст.

Маълум аст, ки афсона ва афсонагӯӣ як шакли муҳими таъсиррасонии психологӣ-педагогӣ шуда метавонад, ки туфайли он метавонад ба рӯҳия, сифатҳои психикӣ ва шахсият таъсири муайян расонад. Маълум аст, ки гуфтани шунидани афсона ба овони кӯдакӣ рост меояд ва дуруст ба роҳ мондани он аз омилҳои солимгардонии рӯҳии кӯдак, ташаккулдиҳии шахсияти ӯ шуда, хизмат мекунад. Боиси таасуф аст, ки солҳои охир гуфтани афсона аз ҷониби волидайн ва калонсолон дар оила маҳдуду кам шудааст. Фақат тавассути радио ва телевизион, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ намоиш додану шунавонидани мазмуни афсонаҳоро мушоҳида менамоем, ки онро низ қаноатмандкунона ҳисобидан мумкин нест.

Вожаҳои калидӣ: афсона, табобати руҳӣ, таботат тавассути афсона, тарбияи кӯдакон, метафора, эҷодкорӣ, ҳаёл, нақши тарбиявӣ, мероси фарҳангӣ, рушди психикӣ, қаҳрамонони афсона, сохтори афсона, педагогика, эҷодиёти халқӣ, афсонаи ҷодуӣ, адабиёти кӯдакон, анъана, омӯзиши тавассути бозӣ.

THE ROLE OF FAIRY TALES IN THE FORMATION OF CHILDREN'S PSYCHE

SHARIPOVA Zulola – Assistant Professor of General Pedagogy Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni, Dushanbe, ave. Rudaki, 121, **phone:** (+992) 927 39 22 66

The means of developing the human psyche are diverse, and one such means that plays an important role in the upbringing of preschool children is the fairy tale. It should be noted that if the development of the human psyche in childhood is properly organized, it can later provide extensive opportunities for the development of one's personality. The problem of the development of the human psyche and its overall well-being throughout historical periods has been one of the important psychological and pedagogical issues. In the scientific research of both foreign and domestic scholars, various methods for the mental health of individuals have been presented, one of which is the method of "Fairy Tale Therapy."

It should be noted that "A fairy tale is one of the main genres of oral folk creativity, an artistic ethical work, most often in prose, filled with magic, adventures, or everyday scenes, and based on fictional events and fantastic images." On the other hand, fairy tales are created in a simple, understandable, and pleasant language and have been passed down from generation to generation through various historical periods.

Thanks to these features, the genre of fairy tale has become popular and beloved, and its perception and understanding bring spiritual enrichment to every listener. From this point of view, its place in the formation of the psyche and the upbringing of preschool children is both modern and useful, and this work is dedicated to this very topic.

It is known that fairy tales and fairy tale creation can be an important form of psychological and pedagogical influence, through which it is possible to have a certain effect on the psyche, qualities, and personality of a child. As is well known, telling and listening to fairy tales is directly related to childhood, and the proper organization of this process contributes to the psychological well-being of the child and the formation of their personality. Unfortunately, in recent years, the telling of fairy tales by parents and adults in families has significantly decreased. Nowadays, fairy tales are mostly demonstrated and listened to through radio, television, and the use of information technologies, but, unfortunately, this is not sufficient.

Keywords: fairy tale, psychotherapy, fairy tale therapy, child upbringing, metaphor, creativity, imagination, educational role, cultural heritage, psychological development, fairy tale

characters, fairy tale structure, pedagogy, folk art, magical fairy tales, children's literature, traditions, learning through play.

Средства развития психики человека разнообразны, и одним из таких средств, играющих важную роль в воспитании личности детей дошкольного возраста, является сказка. Следует отметить, что если развитие психики человека в детском возрасте будет правильно организовано, то это откроет широкие возможности для дальнейшего роста его личности. Проблема психического развития человека и, в целом, его гармоничного воспитания на протяжении исторических эпох оставалась одной из важнейших психологических и педагогических проблем. В научных исследованиях отечественных и зарубежных учёных предложены различные методы гармонизации духовного состояния человека, одним из которых является «сказкотерапия».

Необходимо отметить, что «Сказка - это один из основных жанров устного народного творчества, художественное произведение этического характера, чаще всего в прозе, полное магии, приключений или бытовых сцен, основу которого составляют вымышленные события и фантастические образы».[7;38] С другой стороны, сказка, созданная простым и понятным языком, передающаяся из поколения в поколение в разные исторические эпохи, благодаря своим особенностям, становится жанром, который вызывает интерес и восхищение, и понимание её приносит каждому слушателю духовное богатство. С этой точки зрения, её место в психическом развитии и воспитании детей дошкольного возраста является современным и полезным, что и является основным предметом данного исследования.

Сказка не только формирует психику, но и способствует развитию ключевых психических процессов у детей, таких как восприятие, воображение, память и мышление. В процессе слушания или рассказывания сказок дети погружаются в мир фантастических образов, что развивает их способность к воображению и творческому мышлению. Сказка помогает детям освоить социальные нормы и моральные ориентиры, обучая их различать добро и зло, что является важным этапом формирования нравственного сознания.

Кроме того, сказка играет важную роль в эмоциональном развитии детей, помогая им осознавать и выражать свои эмоции. Сюжеты сказок, в которых дети сталкиваются с различными трудными ситуациями, могут служить моделями для преодоления собственных трудностей и страхов. Таким образом, сказка становится не только средством развлекательного отдыха, но и мощным инструментом для решения внутренних конфликтов и страхов ребенка.

В процессе слушания сказок дети начинают развивать эмпатию, научаясь сопереживать героям, что способствует развитию социальной компетенции. Это особенно важно для дошкольников, когда закладываются основы их будущих социальных взаимодействий.

Таким образом, роль сказки в формировании психики детей выходит за пределы просто развлечения - она становится важным инструментом для всестороннего психоэмоционального и нравственного развития, что делает её незаменимой в процессе воспитания и образования детей.

Известно, что сказка и сказкотворчество могут быть важной формой психологического и педагогического воздействия, которое может оказывать определённое влияние на настроение, психические качества и личность. Говорить и слушать сказки особенно подходит для детского возраста, и их правильная организация является одним из факторов психического здоровья ребёнка и формирования его личности. К сожалению, в последние годы рассказывание сказок родителями и взрослыми в семьях стало ограниченным и редким. Только через радио и телевидение, а также с использованием информационных технологий можно наблюдать демонстрацию и прослушивание содержания сказок, что нельзя считать вполне удовлетворительным.

Сказки, помимо того, что являются средством психического, воспитательного и развивающего воздействия, также выражают мудрость и духовное богатство народа. Они как бы являются моральным кодексом, который воспитывает детей и подростков в духе

гуманизма, дружбы, товарищества, трудолюбия и честности. Все эти лучшие человеческие качества, их вечная ценность ярко и наглядно выражены в народных сказках. Сказка всегда и везде является удивительной, поучительной и увлекательной. Дети любят народные сказки и получают удовольствие от их многократного прослушивания.

Сказка не только играет важную роль в воспитании нравственных ценностей у детей, но и способствует их психоэмоциональному развитию. Через сказки дети учат различать добро и зло, что помогает им формировать основы морального и этического сознания. Они учат детей правильному поведению, уважению к старшим, честности, справедливости и дружбе. Это важные элементы, которые закладываются в раннем возрасте и оказывают влияние на личностное развитие ребёнка.

Кроме того, сказка развивает воображение и творческие способности. Дети погружаются в мир фантазий, что помогает им развивать критическое мышление и способность к решению нестандартных задач. Мифологические и фантастические элементы сказок способствуют расширению кругозора ребёнка, помогая ему видеть мир многогранно и многообразно. Сказка становится источником вдохновения, учит верить в чудеса и помогает ребенку переживать различные эмоции через переживания героев.

Также сказка является важным инструментом социализации, поскольку она переносит детей в разные культурные контексты и времена, учит их понимать ценности и традиции, которые важны для общества. Через сказки дети знакомятся с основами культурных норм и традиций, что способствует их интеграции в социум.

В последние годы с развитием технологий мы наблюдаем изменения в формах представления сказок. Важно отметить, что помимо традиционного рассказа сказок в семье, современные технологии позволяют воспроизводить сказки через электронные устройства, что расширяет доступ к культурному наследию. Однако важно, чтобы эта форма не замещала живое общение, которое способствует более глубокому и эмоциональному восприятию сказки.

Следовательно, роль сказки в психическом и нравственном воспитании детей является неопределимой. Сказка формирует основу для духовного и эмоционального развития, являясь важным элементом воспитания и обучения в раннем возрасте.

В прошлом рассказывание сказок перед сном было распространённой традицией во многих культурах и народах, и эта практика была не просто способом развлечь детей, но и важным инструментом воспитания. Взрослые, обычно родители или старшие члены семьи, рассказывали сказки детям, передавая через них ценности, моральные нормы и культурные особенности своего народа. Эти традиции существовали в большинстве обществ, и можно с уверенностью сказать, что практически в каждой семье, независимо от географического положения, знали и использовали народные сказки в воспитательном процессе.

Сказка играла и продолжает играть важную роль не только в убаюкивании детей, но и в их психическом и нравственном воспитании. Через сказки дети погружаются в мир добра и зла, учат различать правильное и неправильное, справедливое и несправедливое. Сказки оказывают глубокое воздействие на психику, воображение, чувства и поведение детей, формируя у них понимание мира, моральных ориентиров и социальных норм.

Воспитательная функция сказок заключается в том, что они не просто рассказывают увлекательные истории, но и независимо от жанра служат педагогическим инструментом, который воздействует на развитие ребёнка.

Народные сказки могут быть рассмотрены как своеобразная народная педагогика, в которой заключены основные принципы воспитания, передаваемые из поколения в поколение. Эти сказки рассказывают о людях, их поступках и последствиях, дают примеры для подражания, а также предостерегают от ошибок и пороков. В этом контексте сказка становится не только элементом досуга, но и важным источником жизненных уроков.

Известный российский педагог К.Д. Ушинский подчеркивал значение сказок как средства народной педагогики. Он утверждал, что сказка является одним из самых доступных и эффективных способов воспитания детей, так как через неё можно легко

донести важнейшие моральные и этические уроки. В сказках народов мира всегда можно найти элементы народной мудрости, которые направляют детей на путь добродетели и морального развития. В этой связи сказки оказываются незаменимым инструментом в воспитании детей, где простота и доступность языка сочетаются с глубокими философскими и моральными посылами.[1; 42]

Таджикские народные сказки, в частности, имеют богатое воспитательное содержание. Они полны педагогической мудрости и раскрывают такие важные темы, как трудолюбие, честность, доброта, скромность, верность и стойкость. Эти качества, отражающие высокий моральный и культурный уровень, передаются через образы героев сказок, их поступки и решения, которые становятся для детей примерами для подражания. Например, в сказках часто встречаются образы трудолюбивых людей, которые преодолевают трудности, а также мотивы дружбы и помощи другим, что учит детей ценить добрые отношения и заботиться о ближнем.

Таким образом, сказка является не просто развлекательным элементом, но важным воспитательным инструментом, который влияет на формирование личности ребёнка, его моральных принципов и отношения к окружающему миру. Воспитательное значение народных сказок невозможно переоценить, так как они помогают детям осознать важность таких качеств, как честность, трудолюбие, дружба, взаимопомощь и справедливость, что служит основой для их дальнейшего развития и социализации в обществе.

Согласно требованиям программно-методических основ, особенно программы воспитания, обучения и развития детей дошкольного возраста «Рангинкамон», в дошкольных учреждениях рекомендуется активное использование увлекательных и запоминающихся сказок. Эти сказки, через их прослушивание и наслаждение их содержанием, помогают детям развивать огромный интерес и любовь к литературе, а также формируют у них основы моральных и нравственных ценностей. Сказки обладают уникальной способностью воздействовать на воображение детей, развивать их творческое мышление, а также обогащать внутренний мир.

Среди разнообразных видов сказок, которые используются в образовательном процессе, можно выделить несколько ключевых жанров. Во-первых, это волшебные сказки, которые погружают детей в мир фантастических событий и магии, что способствует развитию их воображения и понимания различий между реальностью и вымыслом. Во-вторых, бытовые сказки, которые учат детей нравственным урокам, важным жизненным принципам и основам общения в обществе. В-третьих, приключенческие сказки, которые помогают детям научиться преодолевать трудности и вызовы, развивают в них смелость и решимость. Наконец, сказки о животных, которые через персонажей животных передают детям важные уроки о дружбе, честности, труде и верности.[12; 32]

Кроме того, чтобы пробудить у детей еще больший интерес к сказкам, важно обратить внимание на искусство рассказчика, который с помощью выразительности, интонации и эмоций может сделать сказку особенно живой и увлекательной. Завлекательное и артистичное повествование воспитателя помогает не только привлечь внимание детей, но и развить у них эстетическое восприятие, учит их правильно воспринимать и интерпретировать литературные произведения. Поэтому, сказка становится мощным инструментом не только для развития речи и воображения детей, но и для воспитания их моральных качеств, формирования чувства справедливости, доброты и уважения к окружающим.

В образовательной программе «Рангинкамон» для детей средней группы дошкольного образования, в рамках которой особое внимание уделяется чтению и пересказу сказок, предусмотрены такие народные сказки, как «Глупый волк», «Петушок и курочка», «Катушка», а также русская народная сказка «Репка». Эти сказки рекомендуется читать и рассказывать детям во втором полугодии, поскольку они не только увлекательны, но и несут в себе важные воспитательные моменты. После выразительного чтения и пересказа содержания сказок необходимо кратко обсудить с

детьми поступки героев, чтобы они осознали, какие из них являются правильными и добрыми, а какие - плохими и неправильными. Это важный момент, потому что на данном возрастном этапе детям бывает трудно различить добро и зло.

Например, в сказке «Петушок и курочка» раскрываются темы обмана, несправедливости и жестокости. Волк, который ведет паразитический образ жизни, не трудится и живет за счет других, что нарушает гармонию в жизни героев. Его действия вызывают у детей чувство негодования и гнева, так как он без всякого труда наносит вред другим. Напротив, петушок, который своим трудом заботится о других, вызывает в детях симпатию и положительные эмоции. Эти персонажи, с одной стороны, помогают детям понять, что такое честность, доброта и трудолюбие, а с другой — показывают, как не стоит поступать.

Так, в этой сказке дети учат важному моменту: не стоит доверять тем, кто ведет нечестную жизнь, даже если они кажутся убедительными. В сказке волк, меняя голос, пытается обмануть детей. Но петушок и курочка, несмотря на его обман, уверены в своих чувствах и инстинктах. Алвал, Булвал и Хиштак, услышав знакомый голос своей матери, без сомнений, дважды не открывают дверь. Это учит детей тому, как важно доверять своим ощущениям и верить в правду, не поддаваясь на хитрые уловки. Однако, когда младший из братьев Хиштак, не послушавшись старших, открывает дверь, это становится причиной беды. Это происшествие помогает детям понять, как важно следовать советам старших и доверять их опыту.

Воспитатель, делая правильные выводы из содержания сказки, направляет детей на развитие навыков общения, подчеркивая, что у многих детей в этом возрасте проявляется такая черта, как упрямство. Важно, чтобы с помощью сказок дети учились не только понимать и различать добро и зло, но и приобрели важные нравственные качества, такие как трудолюбие, забота о других, готовность прийти на помощь, быть беспощадными к врагам, а также развивали внимательность и способность к анализу своих поступков.

Кроме того, сказка способствует не только нравственному воспитанию, но и развитию словарного запаса детей. В процессе обсуждения таких персонажей, как «петушок с пестриками», «рогатая козочка», «пухленький козленок», «молочные печеньки», а также ласкательных выражений, таких как «глазки», «хурмачки», «дрожащая крыша», «овсяная каша», дети не только учат новые слова, но и начинают осознавать их значение, что способствует развитию их речи и воображения. Постоянное повторение этих слов помогает детям лучше запоминать их, расширяя их лексический запас и развивая умение использовать новые слова в повседневной жизни.

В процессе пересказа и обсуждения сказки «Репка» в детях воспитывается чувство дружбы, взаимопомощи и сотрудничества. Это важно, поскольку в возрасте дошкольников особенно актуальны эти социальные навыки, которые будут полезны им в дальнейшем. Сказка находит отклик в их сердцах, потому что даже в своей простой форме она несет глубокий смысл. Воспитатель, используя сказку, помогает детям развить идеи единства, доброты и взаимной помощи, показывая на примере сказочных персонажей, как важно работать сообща, чтобы добиться цели.

Помимо этого, воспитатель с помощью вопросов и ответов помогает закрепить тему сказки, организуя диалог, который способствует развитию умения детей строить связные и логичные высказывания. Это развивает не только речь, но и навыки осмысленного общения, помогает детям быть более уверенными в выражении своих мыслей, что крайне важно в их возрасте.

Следует отметить, что с целью воспитания трудолюбия у детей наряду с другими воспитательными средствами необходимо использовать народные сказки. Воспитатель для этой цели выбирает сказку «Петух, утка и мышь». В этой сказке в простой форме подвергаются жесткой критике лень и уклонение от работы, пропагандируется идея трудолюбия. «Тот, кто не работает, тот и хлеб не ест», - делает вывод воспитатель, и одновременно может объяснить значения пословиц «Труд - это удовольствие», «Кто трудится, тот отдыхает», «Труд - это честь», тем самым воспитывая трудолюбие и уважение к труду других.

Кроме того, использование таких сказок помогает детям лучше понять, что труд - это не только необходимость, но и важная часть жизни, которая приносит удовлетворение и уважение. Через такие истории дети учат ценности труда, привыкают к идее, что только через труд можно достичь чего-то значимого и полезного. Воспитатель может дополнительно объяснять, как трудовое поведение связано с личным успехом и уважением в обществе, используя элементы сказок, чтобы сделать процесс обучения более увлекательным и доступным для детей.

Эти сказки также способствуют развитию у детей способности различать хорошие и плохие поступки, они учат понимать, какие последствия могут быть у лени и бездействия. В процессе обсуждения сказок дети учат важным жизненным урокам, учат понимать, что труд не только помогает человеку достигать своих целей, но и приносит удовлетворение от того, что ты делаешь что-то полезное для других.

Наблюдения и анализ опыта воспитателей дошкольных учреждений показывают, что развитие речи детей дошкольного возраста непосредственно сложно, так как память и воля детей ещё неустойчивы. Однако в игре, которая является единственным источником их радости, они легко осваивают знания. Природа ребенка до десяти лет требует игры и шалости, и это требование ребенка с биологической точки зрения оправдано.[8;33]

Во время игры дети, исполняя роли героев сказок, начинают осознавать ценность хорошего поведения, мораль, правильные и неправильные поступки, что красиво и что неэтично. Под руководством воспитателя в ролевых играх дети с большим увлечением и без усталости расширяют свои знания, знакомятся с природой и обществом, а также с различными межличностными отношениями. В процессе игры развиваются их внимательность, сообразительность, ловкость, а также приобретаются новые навыки. В процессе подготовки костюмов, декораций, выбора ролей героев дети проявляют свои способности, независимость и креативность. Воспитатель, наблюдая за творческими способностями детей, способствует их развитию, создавая условия для этого.

В игре-инсценировках, основанных на содержании сказок, важную роль играет изучение художественной речи и выразительности речи. Дети в этих играх вынуждены несколько раз повторять художественные слова от имени участников произведения. Именно поэтому те слова и фразы, которые они произносят в игре, запоминаются и иногда используются ими в повседневной жизни. Необходимо отметить, что сказки воплощают важнейшие и самые трогательные события духовной жизни различных народов и эпох.

Большинство сказок, благодаря путешествиям по миру и обогащению духовных и жизненных ценностей различных народов, дошли до нашего времени.

Многие таджикские сказки содержат элементы известных мировых сказок. Сказка является продуктом международного художественного мышления, и это давно доказано научно. Однако каждая сказка, в зависимости от природных, исторических и социальных условий каждого народа, приобрела особый оттенок, который можно назвать национальной особенностью. Чтобы лучше понять это явление, можно провести сравнение между таджикскими народными сказками, такими как «Момохолбика», «Бузаки чингилапо», «Кадучай фелон», которые сегодня входят в жизнь наших детей. Эти сказки являются творениями других народов и были переведены на таджикский язык. Например, народные сказки русских, такие как «Мурғи чипор», «Шалғам», «Рўймолсурхак» и другие. Эти сказки тоже отражают материальную и духовную культуру других народов, но их восприятие и последующее изучение на таджикском языке в школьном обучении оказывают влияние на чувства, сознание и поведение детей.

В таджикских сказках отражаются методы хозяйствования, сельское хозяйство, ремесло и повседневная жизнь нашего народа. Мы видим героев сказок на пастбище с овцами или козами, в ювелирной мастерской или кузнечном деле, за работой по шитью обуви или сбору дров. Также постоянно изображаются элементы природы нашей страны, пейзажи городов и деревень, особенности климата и подобное. Изображение человеческого лица также иногда встречается, и оно схоже с лицами людей нашего народа.

В сказках поднимаются интересные загадки, основной целью которых является воспитание проницательности, наблюдательности, точности в суждениях и быстроты реакции. Способ подачи этих загадок является искусным. Например, в сказках «Дровосек и змея», «Умный калий», «Прекрасная и мудрая фея» можно увидеть примеры таких загадок.

Сказка как форма народного творчества воплощает в себе творческое воображение народа, в них создаются новые художественные образы. Эти образы бывают как положительными, так и отрицательными, и их деятельность может по-разному влиять на психику ребёнка. Следует отметить, что психологическая сущность сказки проявляется в том, что, слушая её, ребёнок приходит в восторг, переживает, принимает важные моменты и всё это способствует формированию его «Я» как уникальной личности.

По мнению исследователей этой области, сказка обладает не только образовательной и воспитательной значимостью, но и развивающей, а также лечебной функцией, она влияет на эмоциональное состояние человека, оживляет его, даёт ему надежду и придаёт силы для деятельности. Действительно, сказка и её содержание ориентированы на будущее, потому что её герои мечтают о лучшем будущем, и в ней подчеркиваются пути достижения этих целей. Иными словами, в сказках отражается не только внешний мир, но и внутренний мир человека. Все сказки имеют эмоциональную природу и в первую очередь влияют на мир ощущений детей.

В психологической, педагогической, литературоведческой и других областях литературы отмечается, что практически все психологические школы не оставили без внимания анализ сказки. Например, одно из известных психологических направлений - бихевиоризм - высоко оценило сказку. Мы знаем, что бихевиористы рассматривают предмет психологии через изучение поведения. Поэтому, бихевиористы также оценивают сказку с точки зрения формирования поведения и его проявлений у людей.

Согласно научной позиции бихевиористов, психологическая сущность сказки должна заключаться в формировании поведения у ребёнка, и поэтому идея сказки должна быть направлена на это. Они также отмечают, что обычно в сказках действуют уникальные и несравненные герои, и пространство сказки даёт возможность показать, кто является главным героем. По мнению бихевиористов, в пространстве сказки проявляются сложные эмоции человека, и в этом контексте слушатель сказки проявляет эмоциональное отношение к её героям. То есть, к положительным героям проявляется внимание, сочувствие и сострадание.

Сказка в различные исторические эпохи приобретала разное значение. Например, в диалоге Платона с философами говорится, что в древности пожилые женщины рассказывали своим детям различные сказания. В более позднее время в Древнем Египте сказка приобрела традицию письменного воспроизведения. То есть, сказка стала не только устной, но и письменной. Письменные виды сказок дошли до нашего времени и не утратили своих целей и задач. Исторические наблюдения показывают, что в VII-VIII веках волшебные сказки рассказывались не только детям, но и взрослым. Из этого можно сделать вывод, что сказки также играли роль в формировании личности взрослых людей.[15;41]

Изучением многочисленных сказок впервые начали заниматься в VIII веке И. И. Винкельман, И. Г. Гаман и И. Г. Гердер. По их мнению, сказки отражают все события прошлого и верования народа. Так, учёный В. Я. Пропп отмечает, что сказки создаются на основе исторических событий и поэтому между преданиями, сказками и реальными людьми можно наблюдать схожие черты. Э. Берн отмечает, что в кризисные периоды и в периоды болезни человека его детское «Я» пробуждается, и оно проявляется в своём капризном и упрямом виде. Это происходит в ситуации, когда человек сталкивается с возможной смертью, и для того чтобы взрослые не столкнулись с ней, на помощь приходит их детское «Я», поскольку «Я» взрослого не справляется с болезнью. Детское «Я» возвращает взрослого в мир его детства и тем самым даёт ему некоторое облегчение. Таким образом, сказка необходима не только для детей, но и для взрослых.[11;41]

По этому вопросу были проведены психологические исследования, которые показали, что у детей 10-12 лет преобладает правая половина головного мозга, и это способствует развитию их мышления. Для развития таких подростков необходимо предоставить информацию, образы которой должны быть яркими и увлекательными. Именно по этой причине сказочные персонажи и исторические повествования являются важным средством передачи знаний о мире.

Таким образом, детям в первые 10 лет их жизни нужно рассказывать сказки и одновременно обсуждать их содержание. Выполнение этого действия дает возможность сформировать у ребенка определенный набор жизненных ситуаций. То есть, знания о внутренних процессах человека, способах межличностного взаимодействия, возможностях самореализации в обществе, устройстве мира и так далее. Если взрослые обсуждают содержание сказок, то это способствует формированию у детей способности к размышлениям и действиям, они определяют события, причинно-следственные связи и даже учат себя оценивать их.

В таком случае возникает вопрос, не слишком ли рано для ребенка осваивать эти сложные темы? Если мы начнем поздно, то отстанем в психическом развитии и воспитании качеств личности ребенка.

Сказка знакомит детей с духовным миром человека и ценными его действиями и поступками. Мы знаем, что в сказках всегда добро побеждает зло, печаль сменяется радостью, а мир устанавливается. Всё это дает возможность формировать личности, которые будут созидательными и творческими, а не разрушительными и вредными, благодаря использованию сказок. Если на мгновение обратиться к древним временам, мы увидим, что развитие познавательных процессов человека изначально было связано с устным народным творчеством.

Благодаря желаниям и фантазиям, эстетическим чувствам и воображению о красоте и её нормах, возникали первые произведения народного творчества. «Воображение, - говорит К. Маркс, - это великая награда, которая способствовала развитию человеческой мысли. Теперь необходимо создавать сказки, которые соответствуют вкусам людей своего времени». Сказки и народные рассказы давно оказывают большое влияние на поколения людей.

Чтобы определить значение сказки в психическом развитии и воспитании ребенка, необходимо понять структуру и особенности этого жанра. В научной литературе исследователи определили структуру сказки, которая состоит из семи частей:

1. Сказка имеет характерную (структурную) форму, именно это отличает её от других жанров устной прозы: мифов, рассказов, преданий, анекдотов и других подобных произведений. В структуре большинства сказок есть начало, переход, особый конец этого жанра, где ключевую роль играет основная часть. Начало: «Жил-был царь», «Однажды», ... Переход: «Теперь давайте остановимся здесь, расскажем о девушке», ... Конец: «Они достигли своей цели»... То есть почти все сказки содержат все три элемента, выраженные разными способами, или некоторые из них (начало и конец).

Именно этот метод начала сказок, мелодия и рифмы привлекают внимание детей и подростков, делают их прослушивание увлекательным и приятным, а также оставляют яркие впечатления от сказки.

2. Вымысленность и искусственность, якобы «лживость» сказок. Во всех произведениях устной прозы встречаются элементы фантазии, преувеличения и иронии. Однако в сказках присутствует особая «ложь», которая имеет скрытый, полезный смысл, и её мы реже встречаем в других произведениях или наблюдаем в иной форме.

3. Герои и события сказок отличаются от реальной жизни. Например, мальчик, царь, девушка, старуха, виды зеркала, расческа, камень, светильник и тому подобное - эти элементы не присущи другим жанрам. Конечно, эти образы можно встретить и в других жанрах, но, по нашему мнению, они исходят именно из сказки.

4. Одной из других функций сказки является развлечение и вовлечение группы детей или взрослых. Функция развлечения сказки сохраняется на протяжении тысячелетий и продолжается по сей день.

5. Важность воспитательной роли сказки проявляется не только в тексте, но и в самой традиционной форме, то есть когда она рассказывается, её воспитательная ценность становится более очевидной. Здесь можно привести в пример тот момент, когда великий С. Айни в своих «Записках» говорит о Тўтапошшо - старушке-сказочнице, которая через свои сказки сыграла значительную роль в воспитании детей.

6. Кроме того, сказка обычно рассказывается тем или иным рассказчиком, и в дошкольном возрасте её читают взрослые: в семье - родители и родственники, а в дошкольных учреждениях - воспитатели, которые пересказывают её содержание. Показаны образы и сцены. На основе содержания сказок ставятся театральные постановки, в которых дети играют роли, проявляя свои способности и творческий потенциал. Также на занятиях по рисованию и изготовлению поделок создаются образы сказочных героев. В результате сказки развивают творческое мышление детей и всегда побуждают их к творческой деятельности.

Сказка - это не просто жанр литературы, но и важный инструмент психического и морального воспитания детей. Она обладает уникальной структурой и особенностями, которые делают её привлекательной и понятной для маленьких слушателей. Через сказку дети погружаются в мир фантазий, учат ценности, отличают добро от зла, развивают воображение и творческие способности.

Кроме того, сказка играет важную роль в формировании социальных и культурных норм, помогает детям осознать важность моральных ориентиров и учит решать жизненные проблемы в безопасной и воображаемой форме. Воспитательная ценность сказки раскрывается не только в её содержании, но и в традиционном способе её представления - через рассказывание, театральные постановки и художественное творчество, что способствует более глубокому восприятию и усвоению уроков, заложенных в сказке.

Таким образом, сказка остаётся важным и незаменимым элементом воспитания и развития детей, а её влияние на формирование личности и творческих способностей будет продолжать оставаться актуальным в любые исторические и культурные эпохи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеенкова, Е.Г. Зависимость эмоционального отношения дошкольников к персонажам сказки от её композиции / Е.Г. Алексеенкова, В.Н. Андреева // Вопросы психологии. - 2006. - № 6. - С. 39-47.
2. Беркер, Ф. Использование метафор в психотерапии [Текст]. Воронеж, 1996.
3. Вачков, И.В. Сказкотерапия: Развитие самосознания через психологическую сказку / И.В. Вачков - М.: Ось-89, 2001.
4. Гамезо, М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова. - М.: Педагогическое общество России, 2004. - 512 с.
5. Гнездилов, А. Практикум по сказкотерапии (психотерапевтические сказки). СПб, 1997.
6. Зинурова, Р.Р. Развитие диалектического мышления дошкольников посредством "диалектических наглядных схем" на основе мифов и сказок / Р.Р. Зинурова // Мир психологии. - 2003. - № 3. - С. 174-181.
7. Насурллоева, Н. Афсона дар тарбияи кудак. Мактаби Совети №1, с. 52-54.
8. Пазухина, И.А. Развитие навыков общения у детей младшего дошкольного возраста / И.А. Пазухина // Дошкольная педагогика. - 2004. - № 3. - С. 36-39.
9. Пазухина, И.А. Ступеньки к самопознанию / И.А. Пазухина // Дошкольная педагогика. - 2002. - № 3 - С. 35.
10. Полякова, М.Н. Построение развивающей среды в группах для детей старшего дошкольного возраста / М.Н. Полякова // Дошкольная педагогика. - 2004. - № 1. - С. 6-10.
11. Пропп, В. Исторические корни волшебной сказки. Москва, 2000.
12. Рахмонов, Р. Эчодиёти гуфтори мардуми тоҷик. Душанбе, «Сино», 2008.

13. Славина, Л.С. Понимание устного рассказа детьми раннего возраста / Л.С. Славина // Дошкольное воспитание. - 2002. - № 7 - С. 3-7.
14. Тихомирова, И.И. Мышление как основа вдумчивого чтения / И.И. Тихомирова // Школьная библиотека. - 2004. - № 8. - С. 46-51.
15. Филиппов, Ю.В. Сказка как ирреальная структура и игра как реальное действие в реальном воспитательном процессе / Ю.В. Филиппов, И.Н. Кольцова // Мир психологии. - 2003. - № 3. - С. 160-173.
16. Эткинд, А.М. Разработка медико-психологических методов исследования эмоциональных компонентов отношений личности / А.М. Эткинд. - М.: ИНФРА-М, 2005.

НАКАЗАНИЕ РЕБЕНКА, ИХ ФОРМЫ ИЛИ НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

АЛИКУЛОВА Сабрина Тиллаовна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедры русского языка Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. **E-mail:** alizoda83@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 41 19 83

В данной статье говорится о том, что знание общих закономерностей детского развития, игнорирование которых родителями, учителями подростка может иметь тяжелые для него последствия. Значение этих закономерностей детского развития всегда позволит выбрать действительно эффективные средства воспитательного воздействия, такие средства, которые не ограничиваются исключительно исправлением единичного отклоняющегося от нормы поступка. Даются рекомендации по воспитанию, как сделать наказание творчеством, полезным для ребёнка, не нарушающим, а наоборот, создающим контакт между детьми и родителями.

Автор перечисляет формы физических наказаний, как и когда хвалить и наказывать ребенка. Любить ребёнка – это значит уметь строить с ним контакт, видеть изменение в его развитии, доверять ребёнку, учиться принимать его таким, каков он есть.

Автор делает вывод, что необходимо начать анализ воспитания своего ребёнка с анализом самих себя, с анализа особенностей своей собственной личности. Принимая во внимание важность этой проблемы в воспитании несовершеннолетних, родители, педагоги, взрослые должны осознавать, что насилие в семье унижает человеческое достоинство, ограничивает реализацию основ прав и свобод гражданина.

Ключевые слова: Правильное воспитание, методы воспитания, наказание, расположение, конфликт, привычка, поступки и поведение, ошибочные действия, негативные последствия, ответственность, личность.

ЧАЗОИ КЎДАК, ШАКЛҲО Ё ОҚИБАТИ МАНФИИ ОНҲО ДАР НАВРАСИ

АЛИКУЛОВА Сабрина Тиллаовна – номзоди илмҳои педагогӣ, доценти кафедраи забони русии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. **E-mail:** alizoda83@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 41 19 83

Дар мақола гуфта мешавад, ки донишмандони ҳаққонӣ умумӣ рушди кӯдак, нодида гирифтани онҳо аз ҷониби волидайн ва омӯзгорони наврас метавонад барои ӯ оқибатҳои ногувор дошта бошад. Аҳамияти ин қолабҳои инкишофи кӯдак ҳамеша имкон медиҳад, ки воситаҳои воқеан самарабахши таъсири тарбиявӣ интиҳоб карда шаванд, воситаҳои, ки на фақат бо ислоҳи як амали девианти маҳдуд мешаванд.

Тавсияҳо оид ба таълим, ҷӣ тавр ҷазо ба эҷодкорӣ табдил ёбад, барои кӯдак муфид бошад, на вайронкунанда, балки баръакс, эҷоди робитаи байни кӯдакон ва волидон дода мешаванд.

Муаллиф шаклҳои ҷазои ҷисмонӣ, ҷӣ тавр ва кай бояд таърифу ҷазо додани кӯдакро номбар кардааст. Дӯст доштани кӯдак ин тавоништан бо ӯ робита барқарор кардан, дидани тағйирот дар рушди ӯ, бовар кардан ба кӯдак ва омӯхтани қабули ӯро ҳамон тавре, ки ҳаст, маъноӣ ҳамонро дорад. Муаллиф ба ҳулосае меояд, ки ба тахлили тарбияи фарзанд аз тахлили худ, бо тахлили ҳислатҳои шахсияти худ шуруъ кардан лозим аст. Бо дарназардошти аҳамияти ин мушкилот дар тарбияи ноболиғон падару модарон, омӯзгорон ва калонсолон бояд дарк намоянд, ки зӯроварӣ дар оила шаъну шарафи инсонро паст зада, татбиқи ҳуқуқи озодиҳои асосии шахрвандро маҳдуд месозад.

Вожаҳои калидӣ: тарбияи дуруст, усулҳои тарбия, ҷазо, ҷойгиршавӣ, низоъ, одам, амал ва рафтор, амалҳои хато, оқибатҳои манфӣ, масъулият, шахсият.

CHILD PUNISHMENT, ITS FORMS OR NEGATIVE CONSEQUENCES IN ADOLESCENCE

ALIKULOVA Sabrina Tillavovna - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Russian Language Department, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. **E-mail:** alizoda83@mail.ru, **phone:** (+992) 901 41 19 83

This article discusses the fact that knowledge of the general patterns of child development, ignoring which by parents and teachers of a teenager can have serious consequences for him. The importance of these patterns of child development will always allow choosing truly effective means of educational influence, such means that are not limited exclusively to correcting a single deviant act. Recommendations are given on education, how to make punishment creative, useful for the child, not violating, but on the contrary, creating contact between children and parents.

The author lists the forms of physical punishment, how and when to praise and punish a child. To love a child means to be able to build contact with him, to see the change in his development, to trust the child, to learn to accept him as he is. The author concludes that it is necessary to begin the analysis of the upbringing of your child with the analysis of yourself, with the analysis of the characteristics of your own personality. Taking into account the importance of this problem in the upbringing of minors, parents, teachers, and adults must realize that domestic violence humiliates human dignity and limits the realization of the fundamental rights and freedoms of a citizen.

Keywords: Proper upbringing, methods of upbringing, punishment, disposition, conflict, habit, actions and behavior, erroneous actions, negative consequences, responsibility, personality.

Обсуждая проблемы воспитания детей и подростков, всегда видим, как близко к сердцу принимают родители все перипетии и сложности развития своего ребенка, насколько сильно их разочарование, когда, несмотря на все усилия, дочь или сын неважно учится, плохо себя ведет. Можем ли мы быть довольны нашим ребенком или нет, должно зависеть не от того, насколько он удобен для нас в процессе воспитания, а от того, насколько его поведение свидетельствует о стремлении к усвоению подлинных моральных ценностей и принятию правильного образа жизни. Черты характера не формируются у ребенка спонтанно, независимо от общества и времени, в котором он живет: не являются они и пассивным отражением окружающей его среды. «Дети выражаются в различных семьях и в различных детских коллективах. Поэтому они впитывают неординарные

жизненные впечатления и приобретают соответственно различные манеры, привычки и взгляды» [2,20].

«Уже не ребенок-еще не взрослый» – это формула наглядно выражает переходный характер подростковой жизни. Само по себе в подростковом возрасте знание нравственных норм не гарантирует нравственно безупречного поведения. Так ли уж редки случаи, когда подросток знает правила, а поступает вопреки им?» [3,33]. Большинство трудностей в воспитании детей порождается тем, что ребенка начинают обучать «образцам поведения» слишком поздно и делают это недостаточно умело и основательно.

Конкретны или абстрактны нравственные представления подростков? Уже младшие подростки (буквально все) имеют представление о том, что (врать) лгать нехорошо. И когда им доводится видеть подобное в классе, почти единодушно осуждают поступок товарища, забывая в данный момент обо всем, не принимая во внимание другие качества его личности. И поэтому судят строго и беспощадно. А ведь это и означает, что они абстрагируются, не принимают во внимание конкретную ситуацию, в которой конкретный подросток совершил конкретный поступок [5,36].

Повседневная жизнь предъявляет нам много возможностей для воспитания детей, и эти возможности надо обязательно использовать как правило, они не требуют больших затрат времени. Необходимо лишь заранее продумать свои действия. Многие родители упускают эти возможности по неведению или считая их не столь уже важными для воспитания детей.

Возьмем к примеру, проблему карманных денег. Их даем прежде всего, чтобы порадовать детей. Деньги в наказание за какой – нибудь поступок то совсем перестают выдаваться, то в течение месяца они идут на возмещение нанесенного ущерба (за разбитое оконное стекло соседа). Одни дети вынуждены экономить, другие для удовлетворения своих личных потребностей идут на воровство у своих же родителей или в классе...

«В ситуации наказания, как и в других воспитательных воздействиях, родителям обязательно нужно четко выделять три аспекта: индивидуальность ребенка, его возраст и допущенный им поступок, собственное эмоциональное состояние, возникающее как реакция на проступок ребенка, метод воздействия в целях исправления проступка» [11,127]. «Чем больше у ребенка свободы, тем меньше необходимости в наказаниях. Чем больше поощрений, тем меньше наказаний» [2,74].

Когда родители наказывают ребенка в воспитании эффекта, легче всего нарушаются не только эмоциональные требования к воспитанию, но и права ребенка, нарушение которых так же непростительно, как нарушение прав взрослого человека. Некоторые родители прибегают к типичным угрозам «выгнать из дома» сына или дочь за непослушание, «не смей водить в квартиру этих ребят», «отдай те деньги, которые я дал тебе...» Родители подчас не задумываются о том, что подобное поведение не только психологически совершенно неприемлема, но и безнравственно. Необходимо помнить, что подобные методы наказания, особенно при применении их к подросткам оказывают больше вреда, чем пользы, они лишают основы для своего независимого поведения. Именно в таких, ошибочных установках родителей-источник многих серьезных конфликтов.

Некоторые психологи считают, что наиболее правильное воспитание - это воспитание без наказаний. Однако представить себе воспитание в котором совершенно отсутствует воздействие на ребенка, использующее те или иные формы наказания по-видимому, трудно. Весь вопрос не в том наказывать или нет, а в том, как и когда наказывать.

Именно наказание может стоять выражением любви и уважения к ребенку. Правильное наказание, его выбор и осуществление – наиболее творческий момент в общении с детьми. Как же сделать наказание творчеством, полезным для ребёнка, не нарушающим, а наоборот, создающим контакт между детьми и родителями? Для правильного выбора средств наказания необходимо постоянно расширять свои знания, свои представления обо всех многогранных сторонах психического облика своего ребенка. В этом заключен первый творческий момент в ситуации наказания.

Хороший родитель должен всякий раз по-новому рассматривать поступок ребенка. Стараться вникнуть в его скрытые причины, правильно оценить, какие именно слабости характера или неверные соображения привели ребенка к ошибке. Родителям, хорошо знающим своего ребенка, не так уж сложно понять причины его поступков. При этом становится понятно, что наказание должно не столько фиксировать неверный поступок, а направляться на те внутренние причины, которые привели ребенка к ошибочному действию.

Второй творческий момент в ситуации наказания заключается в требовании внимательно рассмотреть конкретную ситуацию, в которой совершен проступок. Но всегда ли нам, родителям, хватает такта и выдержки, чтобы разобраться в проступках детей, проникнуть в их действительные причины? Очень часто родителям необходимо задержать свою непосредственную реакцию на проступок ребёнка, сдерживать непосредственную эмоцию, отсрочить наказание. В этом и заключается творческий элемент. Он состоит в признании права ребёнка на ошибку, на слабость, на несовершенство. Мудрые родители порой делают вид, что не заметили проступка ребёнка, никак не выражают свои чувства, не спешат наказывать или давать отрицательную оценку. Но стараются усилить те сильные стороны души ребёнка, которые сами приведут к исправлению допущенной ошибки, отказу от направленного поведения.

Существует и эмоциональная форма наказания, когда родители отказываются от ожидаемого ребенком наказания. Это и фактически накажет его, заставит еще и еще раз пережить некоторые негативные эмоции и в дальнейшем воздержаться от вызвавшего их поступка.

Подобная форма полезна для младшего возраста подростков. У старших детей наказание возраста по типу лишения наказания может быть использовано только при правильном учёте стиля отношений ребенка и взрослого. Этим методом могут пользоваться родители, авторитет которых очень силен, которых подросток безусловно уважает, чья негативная или позитивная оценка сама по себе значима.

При наказании старших детей необходимо создавать условия для выработки таких качеств, которые бы препятствовали совершению неправильных поступков. После наказания необходимо ребенку предоставить возможность проверки самого себя, надо постараться превратить родительское воздействие в само воздействие, поставить перед подростком задачи на самовоспитание, на преодоление собственных слабостей.

Для правильного воспитания родителям полезно знать, какие формы наказаний существуют. Наиболее распространенной формой воздействия все еще остается наказание, основанное на страхе перед болью – это всевозможные формы физических наказаний. В некоторых семьях и поныне порка остается основной воспитательной мерой. Нередко случай, когда в тот или иной момент отчаявшиеся, потерявшие контроль над собой родители прибегают к воздействию ремня, раздают пощечины и тумаки. Бьют чаще всего в плохом настроении или, когда ребёнок нанес материальный ущерб, но и не сильный удар тоже жестокое наказание: мы бьём беззащитного. Бьём, чтобы ребёнок боялся. Но данное действие лишь создает иллюзию его разрешения «Ребёнок проявляет покорность и послушание, просит прощения. При этом родители не задумываются, что подчиняется, просит прощения совсем не их ребенок, что сознание ребёнка, все нормальные его связи с внешним миром нарушены и его языком говорит с ними инстинкт самосохранения, и животная эмоция страха [4,114].

С психологической точки зрения не следует прибегать к физическим наказаниям и по другим причинам: не будет так поступать ребёнок только в тех ситуациях, когда присутствие взрослого и страх перед видимым непосредственным наказанием заставят его сдержаться.

Необходимо понимать, что, хотя бы родители или нет, осознают или не задумываются, частое применение физических наказаний неизбежно формирует у ребёнка определенные неблагоприятные черты характера и личностные особенности. Систематическое применение побоев и порок может безвозвратно наложить волю

ребёнка, превратить его в покорную подчиняемую личность, неспособную избирать собственную самостоятельную позицию и независимые решения. Именно такие дети, подрастая, особенно подвержены влиянию чужого примера, именно они чаще всего нападают в окружение негативного лидера, поддаются его воздействию, не научившись противопоставлять чужой воле собственное сознательное поведение [4,114].

Бывает так, что подросток в результате простых физических наказаний, начинает противостоять всему. В результате у подростка усиливаются характерологические неблагоприятные черты и могут возникнуть нарушенные формы поведения, такие, как уход из дома; агрессивность в общении со сверстниками, попытки раннего отделения от родителей, демонстративно грубое поведение, курение, наркотики и алкоголизм, отказ от обучения

Физическое наказание, тесно связано с процессом подражания. «Дети, чьё поведение подвергалось дома физическим наказанием, в игровых сюжетах (5-летняя девочка увидела, как её тётя била за непослушание свою маленькую дочку с расческой. Играя с куклой, она взяла расческу и начала бить, крича те же слова, куклу по голове)». В реальном взаимодействии с другими детьми, наблюдая за поведением группы, совсем не трудно понять, кого дома воспитывают толчками, шлепками и поркой. Это, как правило, такие дети, в собственном поведении которых наиболее выражены черты агрессивности и драчливости. Ребенок перенимает это от отца вместе с другими формами поведения и затем, став уже взрослым, будет воспитывать по тому же принципу своих детей.

Он забывает, что подростком не раз клялся себе, что своих детей он будет воспитывать по-другому. Аналогично поступают матери, воспитывая детей не физическими, а речевыми угрозами, раздражаясь порой длительной и оскорбительной бранью, которую слово в слово можно услышать от её играющей с куклой дочери. Из этих примеров видно, какая громадная сила скрыта в процессе подражания. Становится понятным, что осознание не всегда может опережать поведение, часто оно следует за тем или иным поведенческим актом, услужливо помогая человеку придать своему правильному поведению более или менее приемлемое объяснение (часто можно слышать, что, меня отец тоже часто бил, и, как видите, получился неплохой человек).

В раннем возрасте дети очень чувствительны к эмоциональному состоянию близких взрослых и, наказания, лишаящие ребенка части родительской любви часто оборачиваются серьёзными проблемами и для детей, и для взрослых. Даже слова «ты меня огорчил» - могут вызывать у малыша, сильно привязанного к матери, глубокие переживания. Этим методом можно пользоваться при наказании, но с большой осторожностью, чтобы не превысить уровень тревоги ребенка.

Очень важно понимать, что в ситуации постоянных и разнообразных запретов маленькие дети становятся особенно непослушными, возникает желание всё делать наоборот. Наблюдения показывают, что иной ребёнок буквально не может шагу ступить без того или иного маминого запрета. Последствия такого взаимодействия могут быть различными: одни дети становятся излишне агрессивными, раздражительными, другие стеснительными, подчиняемые, пугливыми и нерешительными. Именно при такой материнской позиции возникают повышенные уровень тревожности ребёнка и заниженная самооценка.

Запрет – это ограничение поведения ребёнка не путем наказания. С малышом необходимо поступать так, чтобы запрет совпадал или даже опережал совершение неправильного поступка, пользуясь словом «Нельзя». Запрет наиболее эффективен в приложении к детям раннего возраста. Как себя вести, если в поведении малыша возникла агрессивность, как реагировать на приступы ярости? Никогда не позволять самим себе агрессивное поведение, нельзя за агрессивное поведение наказывать. Родителям необходимо без колебаний препятствовать агрессивности. Здесь следует не столько говорить и разъяснять, сколько действовать: оттащить ребёнка, задержать его руку, предотвратить удар. Но главное разобраться в истинных причинах агрессивности, так же реагировать, если упрямство, драчливость проявляются и у подростков. Тщательная

конфликтность, драчливость подростков обычно бывает следствием серьёзных личностных переживаний.

Наказание естественными последствиями – это форма воздействия основывается на известном ограничении поведения ребёнка. Родители отказывают ребёнку в некоторых удовольствиях, например, не пускают гулять, не разрешают посетить подругу, встретиться с друзьями, отбирают на время планшет или телефон. Следует подчеркнуть, что подобные методы воздействия достаточно примитивны и именно при применении подобных наказаний родители легко допускают серьёзные ошибки. Некоторые специалисты рекомендуют использовать не отмену, а отсрочку предполагаемого радостного для ребёнка события, если он совершил тот или иной проступок. Но успех будет в том случае, если подросток воспринимает ограничение как справедливое. Иными словами, если ограничение превратилось в самоограничение, а родительское наказание стало внутренним решением самого подростка. Но в большинстве случаев такого сознательного оценивания ребёнком собственного поведения не происходит и тогда наказание воспринимается как несправедливое.

Дети не устанавливают связь между своим поступком и вынесенным наказанием, эмоционально негативно начинают относиться к своим родителям. И часто просят прощения не потому, что поняли свою вину, а лишь надеясь отменить наказание и вернуть утраченное удовольствие. Родителям, прибегающим к наказаниям путём лишения чего-то приятного, необходимо всерьёз задуматься, а что же им дороже, сиюминутное, сегодняшнее послушание или радость ребёнка от новых впечатлений, радость открытий.

Наказания естественными последствиями при правильном применении этого метода создают особую ситуацию. Она характеризуется тем, что связь между неправильным поведением ребёнка, его недостаточно серьёзным отношением к своим обязанностям и мерой наказания должна быть естественной, понятной самому ребёнку, а справедливость наказания не должна вызывать сомнений. Особенности характера родителей прямо проецируются на поведение ребёнка, например, резкая, вспыльчивая, деспотичная мать может вызывать в своём ребёнке как аналогичные черты-грубость, несдержанность, так и прямо противоположные, а именно: подавленность, робость.

Именно поэтому родителям, которые хотели бы воспитывать своего ребёнка не стихийно, а сознательно, необходимо начать анализ воспитания своего ребёнка с анализом самих себя, с анализа особенностей своей собственной личности. Часто в использованиях психологи описывают родительское поведение как результат усвоенного детского опыта. Какими мы стали родителями в значительной степени зависит от того, что мы видели, пережили, ощутили в поведении собственных. Здесь может оказать решающее влияние всё: какими были наши родители, когда радовались и огорчались, как сердились, как хвалили и наказывали, как разрешали конфликты, какими были их семейные ссоры, как мы ощущали выражаемые родителями расположение и немилость. Вся эта сложная гамма детских впечатлений от поведения родителей, часто помимо нашей воли и сознания, проявляется то время, когда мы сами становимся родителями.

Психологи утверждают, что эмоции детства в связи с отношениями с родителями обладают огромной моделирующей силой. Что-то из этих впечатлений остаётся с нами навсегда. Поэтому призыв: «Учитесь властвовать собой» одинокого необходим и ребёнку, и родителям. «Ответственность за своё поведение – это необходимая составляющая, атрибут зрелого поступка. Но вся жизнь складывается из поступка ими даже жизнь в целом может быть рассмотрена как некоторый сложный поступок» [1,77]. Для оценки поведения недостаточно видеть только настоящее. Воспитание – это работа для будущего. Мы всегда должны ставить перед собой вопрос: пригодны ли качества, которыми обладает мой ребенок сегодня, для выполнения новых, боли высоких требований, которые ему предъявит в будущем жизнь [2,12].

Некоторые думают, что вполне достаточно давать детям всё, что они желают, в чем они нуждаются, и упускают из виду, что самым главным для ребенка является то, интересуются ли родители его проблемами, принимают ли они его всерьёз, может ли он получить от них совет и помощь при решении его больших и малых проблем. Это

касается детей любого возраста, но особенно это необходимо в тот период их жизни, когда кончается детство, и они постепенно становятся взрослыми [2,91]. Есть родители, которые наказывают подростков за провинности или плохую учебу, запрещая им пользоваться гаджетами, планшетами, отбирая у них телефон, пока те не исправятся. Не нужно забывать, что сейчас наша молодежь активно пользуется социальными сетями. Конечно, контроль и ограничение от последствий посещения подростками не желательных сайтов должен присутствовать, но отбирать мобильные телефоны – тем самым родители могут спровоцировать бегство, уход из дома. Это может еще больше нанести вред для обеих сторон.

Родителям следует строго наказывать проявление болезней «телемании» зависимость от телефонов, когда подростки долгое время проводят перед телевизором или в залах игровых автоматов. В данном случае очень уместно применении строгого запрета в качестве средства наказания. Общественное наказание – метод осуждения за нравственные проступки. Этот метод способствует воспитанию у подростков общественно – нравственной ценной инициативы, развитию привычки сознательного самоконтроля своего поведения повышению ответственности за свои слова и поступки.

Необходимо не только наказывать ребёнка за неблагоприятные поступки, но и время от времени поощрять. Поощрение – это путь, способ контроля и оценки поведения подростка, родителем необходимо быть объективным при контроле за детьми. Моральное поощрение – это объявление слова благодарности. Материальное поощрение – это награждение ребёнка ценными подарками. Поощрение стимулирует физическое, умственное, нравственное и эстетическое развитие ребёнка. Поощрение также усиливает мотивацию поведения подростка. Дети подросткового возраста наиболее зависимы от конкретной ситуации в семье, личность формируется в семье и её нравственная атмосфера, т.е. взаимоотношения между взрослыми членами семьи, взрослыми и окружающими. У них нужно формировать правильные этические понятия.

Сложно не согласиться с тем, что приемы и методы, описанные в статье, оказывают реальное воздействие на практическую сторону жизни несовершеннолетних подростков, их поведение, поступки и убеждение в контексте отношений друг к другу в коллективе. Необходимо, чтобы родители строго контролировали своих детей во всем. Президент Республики Таджикистан Лидер нации, Уважаемый Эмомали Рахмон призвал родителей 9-марта 2024 года в своем выступлении, заявив «будущее Таджикистана зависит именно от уровня образования народа...» Сегодня для молодого поколения созданы все условия для учебы и развития. Воспитание гражданина государства – важнейшая социальная функция семьи на нынешнем этапе развития таджикского общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамова, Г. С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов
2. Азаров, Ю.П. Семейная педагогика / Ю.П. Азаров [Текст]. -СПБ.: Питер, 2011. – 400с.
3. Бордовская, Н.Н. Педагогика: Учебник для вузов. СПб: Питер. 2003.- 304с.
4. Выготский, Л. С. Психология развития человека / С.Л. Выготский [Текст]. -М.: Смысл Эксмо, 2003. – 1134 с.

5. Гарри Шенфельдер. Должны ли быть дети трудными? Издательство «Знание», Москва, 1982. - 96с.
6. Глухов, В.П. Специальная педагогика и специальная психология / В.П. Глухов [Текст]. -2-е изд. Испр и доп. М.: Гриф УМОВО, 2018. – 264 с.
7. Лутфуллоев, М., Сулаймони, С., Афазалов, Х., Мальцев, Ю.С. Антология педагогической мысли таджикского народа. Айни –К. Душанбе: Матбуот, 2009,- 448с.
8. Спиваковская, А.С. как быть родителями: -М.: Педагогика,1986,- 160с. (о психологии родительской любви)
9. Толстых, А.В. После детства. -М.: Знание,1982-96с.
10. Фельдштейн, Д. И. Трудный подросток / Д.И. Фельдштейн[Текст]. - Душанбе: Ирфон, 1972. -183 с.
11. Экман, П. Психология эмоций - 2-е изд./ П. Экман [Текст] – СПб .: Питер, 2013. – 240с.

БА ТАВАЧҶУХИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мушовирон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва унвонҷӯёни ватанию хориҷӣ ба таъб расонида мешаванд.

Ба хотири беҳбуди фаъолияти маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» зарур медонем, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: ҳатман бо хулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, мақола дорои сарлавҳа бошад, маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, вазифа ва ҷойи қор), шарҳ - номгӯи мақола ва адабиёти истифодашуда ба шакли ҳаттӣ ва электронӣ (дар диск ё флешка) ва як нусха мақола ба таври ҷопи принтерӣ пешниҳод карда шавад.

Маводи мақола ҳаматарафа санҷида шуда бошад.

Мақола бояд ба шакли компютери Times New Roman Tj – 14 таҳия шавад.

Андозаи қоғаз: А - 4. Ҳошия: аз боло ва поён – 2, 5 см., тарафи чап – 3 см., рост – 1,5 см., андозаи ҳуруф – 14, фосилаи байни сатрҳо: 1,0.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ба мақола шарҳи мухтасари муҳтаво ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ илова карда мешавад. Шарҳи мухтасари муҳтаво дар оғоз ва адабиёти истифодашуда дар охири мақола оварда мешавад.

Ҳайати таҳририя ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва кӯтоҳ кунад ва ё рад намояд. Мақолаҳое, ки пештар дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳо барои тақриз арзёбӣ мешаванд ва муаллиф дар мавриди зарурат ба муҳтавои он ошно мегардад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯёну аспирантон тавсияи роҳбарони илмиашон зарур аст.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Академии образования Таджикистана» печатаются статьи учёных педагогов, преподавателей ВУЗ-ов, методистов, учителей средних общеобразовательных учреждений, аспирантов, местных и зарубежных соискателей, содержащие результаты исследований по педагогическим наукам.

При отправке статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила: размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском, и английском языках.

Для подготовки статьи должен использоваться текстовый редактор Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдаётся электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (шрифт Times New Roman Tj 14, формат А-4, интервал одинарный, поля: верхнее и нижнее -2,5 см, левое-3 см, правое -1,5 см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в начале статьи, список использованной литературы в конце.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются с рекомендациями научных руководителей.

NOTES FOR THE AUTHORS

The scientific journal «Bulletin of the Academy of Education of Tajikistan» publishes articles by scientific educators, university professors, methodologists, teachers of educational institutions, graduate students of local and foreign applicants containing the results of research on pedagogical sciences.

When submitting articles to editorial board the following rules should be observed: the size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including texts, tables, bibliography, drawings and annotation texts in Tajik, Russian and English.

For the preparation of the article should be used the text editor Microsoft Word.

An electronic version remains simultaneously with the printout of the article. The manuscript must be printed on a computer font Times New Roman Tj 14, format A-4 single spacing, upper and lower margins 2,5 sm, left 3 sm, right 1,5 sm and all the pages should be paginate.

At the top of the page in the center of the sheet is the title of the article, below after one interval the initials and surname of the author. Below is the name of the organization and address.

The main text follows through the given line. The article offers a summary in Tajik, Russian and English with title of article. The text of the summary is given at the beginning of the article, list of references at the end.

Editorial board reserves the right to make reductions and editorial changes to the article.

Articles do not comply with these rules are not accepted.

Articles of graduate students and applicants are accepted with the recommendations of supervisors.

**ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН / Маҷаллаи илмӣ,
маърифатӣ ва таълимию методӣ. – Душанбе, 2025. - № 1 (55). – 416с.**

Сармуҳаррир:	Сафаров Ш.А.
Муовини сармуҳаррир:	Каримзода М.Б.
Котиби масъул:	Муҳиддинзода Б.
Мухаррири матни тоҷикӣ:	Гулмадов Ф.
Мухаррири матни русӣ:	Ҷонмаҳмадова Г.Ш.
Мухаррири матни англисӣ:	Абдуллозода М.И.
Мухаррири техникӣ:	Муҳиддинзода Б.
Саҳифабанд:	Ҳайдаров Р.

Муассис: Академия таҳсилоти Тоҷикистон

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА / Научно-просветительский и учебно-методический журнал, 2025. - №1 (55). – 416 с.

Главный редактор:	Сафаров Ш.А.
Зам. главного редактора:	Каримзода М.Б.
Ответственный секретарь:	Муҳиддинзода Б.
Редактор таджикского текста:	Гулмадов Ф.
Редактор русского текста:	Джонмаҳмадова Г.Ш.
Редактор английского текста:	Абдуллозода М.И.
Технический редактор:	Муҳиддинзода Б.
Верстка:	Ҳайдаров Р.

Учредитель: Академия образования Таджикистана

**BULLETIN OF ACADEMY OF EDUCATION OF TAJIKISTAN/
Scientific-educational and metodical Journal, 2025. - № 1 (55). – 416.**

Chief Editor:	Safarov Sh.A.
Deputy Chief Editor:	Karimzoda M.B.
Executive Secretary:	Muhiddinzoda B.
Tajik Text Editor:	Gulmadov F.
Russian Text Editor:	Djanmakhmadova G.Sh.
English Text Editor:	Abdullozoda M.I.
Technical Editor:	Muhiddinzoda B.
Verska:	Haidarov R.

Founder: The Academy of Education of Tajikistan

*Ба матбаа 25.03.2025 супорида шуд. Ба чоп 28.03.2025 имзо шуд.
Коғазӣ офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8 ҷузъи ҷ. ш. 52. Теъдод 100 нусха. Супориши №14
Дар матбааи «Шабон-217», кӯчаи М. Турсунзода, чоп шудааст.*

*Сдано в печать 25.03.2025. Подписано к печати 28.03.2025. Печать офсетная.
Формат 60x84 1/8 Условно-печатный лист – 52. Тираж - 100. Заказ № 14.
Издательство «Шабон-217», 7734024, улица М. Турсунзаде*

*Download in Print 25.03.2025. Posted on 28.03.2025. Offset printing.
Size 60x84 1/8 Printer's sheet – 52. Edition - 100. Assignment № 14.
Publishing office "Shabon-2017", 7734024, M. Tursunzoda Str.*